NAZİLERE DİRENEN İYİ ALMANLAR

1933 - 1945

CATRINE CLAY

ÇEVİREN: AYŞEN SARI

NAZİLERE DİRENEN

İYİ ALMANLAR

1933-1945

Catrine Clay

Çeviren Ayşen Sarı

Gri Yayın Dizisi: 126

Good Germans: Resisting the Nazis, 1933-1945

ISBN 978-625-8345-15-5

© Catrine Clay, 2020
Türkçe yayın hakları © Pan Yayıncılık, 2021
Sertifika No: 44720

Aitken Alexander Associates Ltd. ve Anatolialit Telif ve Tercümanlık Hizmetleri Ltd. Şti. ile yapılan anlaşma uyarınca yayımlanmıştır.
Tüm hakları saklıdır.

• Birinci Baskı: Ekim 2023
• Yayın Yönetmeni: Ferruh Gençer
• Editör: Ebru Elbaşıoğlu
• Redaksiyon: Fatma Tulum Eryoldaş-Önder Tatar
• Baskı Hazırlık ve Dizin: Fatma Tulum Eryoldaş
• Kapak Grafiği: Fatih M. Durmuş
• Baskı: Ayhan Matbaası
Mahmut Bey Mah. 2622. Sok. No: 6/31 Bağcılar / İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38
Sertifika No: 44871

Pan Yayıncılık
Esentepe Mah. Gazeteciler Sitesi Yazarlar Sokak No: 4
Şişli 34394 İSTANBUL
• Tel: (0212) 261 80 72 - 227 56 75
www.pankitap.com

NAZİLERE DİRENEN
İYİ ALMANLAR
1933-1945

Catrine Clay

Çeviren Ayşen Sarı

pan

Catrine Clay, yirmi yılı aşkın bir süre BBC'de çalışmış; başta kanalın tarih birimi bünyesinde olmak üzere, ödüllü belgesel filmler yönetmiş ve yapımcılık yapmıştır. *Kral, İmparator, Çar*, yazarın üçüncü kitabı olup Stephen Poliakoff'un televizyon filmi *The Lost Prince*'e tarihsel arka plan sağlamak için aynı isimle çektiği belgeselden yola çıkarak yazılmıştır. Önceki eserleri, Himmler'in, Nazi Almanya'sında Ari ırk yetiştirmek için geliştirdiği *Lebensborn* Programı hakkında çektiği belgeselin kitabı *Master Race* (Üstün Irk) ile Kraliçe II. Elizabeth'in 70. doğum gününü kutlamak amacıyla yazdığı *Princess to Queen* (Prenses'ten Kraliçe'ye) kitaplarıdır. Evli, üç çocuk annesi olup Londra'da yaşamaktadır.

Catrine Clay'in Pan Yayıncılık'taki diğer kitabı:
Kral, İmparator, Çar-Dünyayı Savaşa Sürükleyen Üç Kuzen (2021)

Anthony Sheil
(1933–2017)
Menajerim ve dostum

İÇİNDEKİLER

Yazarın Notu	11
GİRİŞ: İYİ ALMANLAR	13
İYİ ALMANLAR	16
BİRİNCİ BÖLÜM: GAMALI HAÇ	19
İKİNCİ BÖLÜM: NAZİLER İKTİDARI ELE GEÇİRİYOR	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1933'ÜN GETİRDİKLERİ	69
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: NAZİ YÖNETİMİNİN İLK YILLARI	97
BEŞİNCİ BÖLÜM: ZOR ZAMANLAR: 1935	119
ALTINCI BÖLÜM: NAZİLER BASKIYI ARTIRIYOR	143
YEDİNCİ BÖLÜM: KIRILMA NOKTASI: 1938	167
SEKİZİNCİ BÖLÜM: SAVAŞA DOĞRU: 1939	195
DOKUZUNCU BÖLÜM: KARANLIĞA DOĞRU	221
ONUNCU BÖLÜM: İKİ CEPHEDE SAVAŞ	246
ON BİRİNCİ BÖLÜM: SAVAŞ GÜNLERİNDE REICH'TA HAYAT	277
ON İKİNCİ BÖLÜM: SON	308
ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SONRASI	348
Teşekkürler	371
Kaynaklar ve İzinler	374
Kaynakça	375
Dizin	381
Sözlük	397

YAZARIN NOTU:

Almanca metinden yapılan çeviriler yazara aittir.
Diyaloglar kurgudur ancak içerik kesinlikle kurgu değildir.

GİRİŞ

İYİ ALMANLAR

Babam hep "İyi Alman yoktur," derdi. Herhalde bunu anlamak çok zor değil; İkinci Dünya Savaşı'nda beş yıl boyunca onlarla savaşmıştı. Aslında bu görüş onun kuşağında oldukça yaygındı: Alman ruhunda bir sorun olduğuna inanılırdı; Tötonlardan kalma bir tür ölümcül kusur. Başlarda bu konuyla pek ilgilenmedim, kendi hayatımla fazlasıyla meşguldüm. Sonra düşündüm; hem Almanlar hem de Naziler vardı ama bu ikisi aynı şey değildi. Daha sonraları Almanların üçte ikisinin –yirmi milyon kadar kişi– hiçbir zaman Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne, yani bilinen ismiyle Nazi Partisi'ne oy vermediğini öğrendim. Zamanın haber filmlerinde yer alan, Hitler siyah Mercedes arabasıyla aralarından geçerken avaz avaz *Sieg Heil!*[1] diye bağırarak üzerine çiçek demetleri fırlatan histerik kalabalıkların sayısı asla birkaç yüz bini geçmemişti. Sağ-kanat partileriyle kurulan koalisyon sonucu 1933 yılında iktidara geldiğinde, Nazi Partisi'nin kayıtlı üye sayısı iki milyon kadardı. Hitler onların Führer'iydi; Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı aşağılayıcı yenilgiden ve takip eden Weimar yıllarının karmaşası içinde sürdürdükleri umutsuz yaşamlarından kurtulmalarını sağlayacak kişiydi. Peki ya Nazilere oy vermeyen ama yine de Nazi korku rejimini, ardından İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamak zorunda kalan ve hepsi sona erdiğinde, Naziler tarafından işlenen vahşetin, imha kamplarının ve diğer korkunçlukların giderek daha fazla ortaya çıkmasıyla tüm dünyanın hakaretlerine maruz kalan Almanların üçte ikisi ne olacak? Onların suçluluk duygularından bahsetmiyoruz bile, çünkü iyi Almanların çoğu en sonunda olan bitenin tamamıyla kendi hataları olduğuna inanmıştı. Onlara ne demeli?

Uzun yıllar boyunca ara ara Nazi dönemi üzerine çalıştım; önceleri BBC'ye hazırladığım tarih belgesellerinde, daha sonra yazdığım kitaplarda. Şimdi nihayet bunca yıldır kafamı kurcalayan konuya geldim: O üçte ikiyi nereye koyacağız? Adanmış bir Nazi olmadığımı gösteren en ufak bir işaretin bile işimi kaybetmeme, bir toplama kampına gönderilmeme ya da vurulmama,

[1] Nasyonal Sosyalist söylemde kullanılan ve "*Yaşasın zafer!*" anlamına gelen Almanca sözcük öbeği. (ç.n.)

asılmama, giyotine gönderilmeme sebep olabileceği böyle bir korku rejimi altında –veya herhangi bir korku rejiminde– yaşamam gerekseydi ben nasıl başa çıkardım? Hangimiz ne yapardık?

Machtergreifung'dan (iktidara el koyma) sadece altı ay sonra, 30 Ocak 1933'te, Almanya'da demokrasinin yerini Nazi rejimi aldı: Artık siyasi partiler, sendikalar, bağımsız yargı, kamu hizmeti, özgür basın veya bağımsız kiliseler yoktu. Mart 1933'te uygulamaya konan *Gleichschaltung*[2] politikası; siyasi olarak uyumlu olmayan öğretmenlerin, doktorların, devlet memurlarının işten çıkarılmaları, rejime karşı gelmeyi sürdürdükleri takdirde tutuklanmaları, toplama kampına gönderilmeleri, "kaçmaya çalışırken" yahut yakalandıkları yerde vurulmaları anlamına geliyordu. Birçok Yahudi işini çoktan kaybetmişti. *Volksgericht,* yani Halk Mahkemesi, 1934 yılının başlarında, özellikle vatana ihanet suçları söz konusu olduğunda geleneksel yargı sistemini devre dışı bırakan alternatif bir hukuk sistemi olarak kurulmuştu. *Heil Hitler* selamını yeterince coşkulu vermemekten, Hitler'e karşı bir suikast planına katılmaya kadar her şey vatana ihanet sayılabilirdi.

Hitler'in henüz 1925'te *Kavgam*'da (*Mein Kampf*) yazdığı gibi, savaş Nazilerin *Lebensraum*'u, yani üstün ırkın zaferini ve Hitler'in Bin Yıllık Alman İmparatorluğu ya da Üçüncü Reich olarak adlandırdığı, Kutsal Roma İmparatorluğu (Birinci Reich) ile Alman İmparatorluğu'nun (İkinci Reich) doğal halefi olacak yaşam alanını elde etmek için kurduğu büyük planın her zaman bir parçası olmuştu.

Korku rejimi güç kazandıkça Nazi olmayan Almanların çoğu dikkat çekmemek ve ailelerini korumak amacıyla ya kırsala taşındılar ya da komşuları tarafından ihbar edilmemek için rejimi destekliyormuş gibi davrandılar. Nazi propagandası ve yalan haberlerle kuşatılmış bir hâlde, Reich'ta gerçekte neler olup bittiğini çözmeye çalışıyorlardı. Velhasıl çoğu tanınmayan yüz binlerce Alman, irili ufaklı yollarla rejime direnmeye karar verdi: Komünistler, Sosyal Demokratlar, Katolikler, Protestanlar, Quakerlar[3] ve Yehova Şahitleri, öğretmenler, küçük esnaf, Prusyalı aristokratlar, rahipler, subaylar, fabrika işçileri, anneler, büyükbabalar... Her biri on iki yıldan fazla sürmeyecek ancak milyon-

[2] Almanya'yı Hitler ve Nazi Partisi altında tek parti devletine dönüştürmek üzere tasarlanmış Nazileştirme sürecine verilen isim. (ç.n.)

[3] Quakerlar (Dostların Dinî Derneği), mevcut Hıristiyan mezheplerinden ve tarikatlarından memnun olmayanlar tarafından 17. yüzyıl ortalarında İngiltere'nin kuzeybatısında ortaya çıkmış bir mezheptir. (ç.n.)

larca hayata mal olacak bu süre boyunca her gün hayatını tehlikeye attı.

Güç bir kez yanlış ellere geçti mi bireyin tek başına yapabileceği çok az şey vardır.

Bu yüzden ben de çeşitli yollarla Nazilere direnmeye çalışan iyi Almanlar hakkında bir kitap yazmaya karar verdim. Ama nasıl yazacaktım? Hitler, Himmler ve Goebbels'i anlatan büyük tarihi yeniden yazmak istemiyordum. Niyetim sizin ve benim gibi insanları konu etmek, işleri tersine çevirip, küçük tarihi büyütüp büyük tarihi küçülterek yazmaktı. Lakin sessiz cesareti anlatan böyle küçük, hatıralara dayanan, çoğu yayımlanmamış, bilinmeyen kişisel hikâyeleri nereden bulacaktım? Neyse ki yıllarca süren ilgim işe yaradı: Nereye bakacağımı biliyordum. Üstelik Almanca da konuşuyordum.

Niyetim, Münih'teki Beyaz Gül hareketi gibi Nazi yönetimine karşı ünlü direniş hikâyelerini görmezden gelmek değil, daha çok aynı anda hareket eden yüz binlerce, kimliği belirsiz başka insanların da olduğunu göstermek. Dolayısıyla kitap, Ocak 1933'teki *Machtergreifung*'a zemin hazırlayan 1932 yılında başlar ve her şeyin –korku rejimi, savaş, her türlü yıkım, çöküş ve milyonlarca ölümün– bittiği ama sonuca ulaşmaktan uzak olduğu 1946 yılında sona erer.

İşçi ve aristokratlar, komünist ve muhafazakârlar, kadın ve erkekler, genç ve yaşlılar arasından mümkün olduğunca geniş bir seçim yaparak altı kişide karar kıldım. Eylemleri kaçınılmaz şekilde çevrelerindeki insanları etkilediğinden, tek başlarına değil ailelerinin bir parçası olarak ele alındılar: erkek ve kız kardeş, eş, üç çocuklu bir baba, ailenin tek oğlu, Komünist Genç Öncüler hareketinden bir kızın ebeveyni. Kitap boyunca iç içe geçen hikâyeleri, her birinin Nazi tarihinin büyük olaylarını kendi küçük hayatlarında nasıl deneyimlediklerini anlatıyor. Hepsi de iyi Almanlardı.

İYİ ALMANLAR

BERNT ENGELMANN, bu hikâyenin başladığı 1932 yılında Düsseldorf'ta yaşayan bir öğrencidir. Babası iş insanı, annesi ise ev hanımıdır. Engelmann tek çocuktur. Aile sıradan bir Alman ailesidir, sosyal demokrat eğilimlidir ancak özellikle politik ya da dindar değildir. Kendileri gibi insanlardan oluşan yerel bir gizli direniş grubuna katılırlar – bir öğretmen, bir terzi, bir avukat, bir papaz ve yöneticileri Tante Ney, Ney Teyze. Sokaklarının köşesindeki fırın ve kafeyi işleten Ney Teyze, Naziler dahil herkesi güler yüzle karşılar; hattâ duyulmamış güç ve nüfuz kazanmadan önce, yoksul günlerinde kendilerine iyi davranan bu yaşlı kadından şüphelenmek mahallenin Nazilerinin hiçbirinin aklına gelmez. Engelmann ailesinin gerekçesi yeni korku rejimi altında etraflarında olup bitenleri görmeye tahammül edememeleridir. Ve bu yüzden hayatlarını tehlikeye atarlar.

FABIAN VON SCHLABRENDORFF, Berlin'de okuyan ağırbaşlı ve oldukça azimli bir hukuk öğrencisidir. Babası, Fabian 16 yaşındayken ölmüş ve annesi beş çocuğunu tek başına büyütmek zorunda kalmıştır. Aile baştan beri Nazi karşıtıdır. İlk kez, Fabian'la 1933 yılında, Nazi *Machtergreifung*'unun hemen ardından hiç tanımadığı ve tanışmadığı bir adamı aramak üzere Berlin'de yürüdüğü sırada karşılaşırız. *Widerstand* (*Direniş*) isimli derginin editörü Ernst Niekisch, Fabian'ın ayrıcalıklı geçmişinden çok daha farklı bir dünyadan gelen biridir. Fabian, Nazilere karşı savaşmaya başlamak için kendisi gibi düşünen insanlar aramaktadır – her kim olurlarsa olsunlar. Gizli direnişçiler arasında geleneksel sınıf ayrımları yıkılmaktadır, fabrika işçisi ve Prusyalı aristokrat düşündüklerinden çok daha fazla ortak noktaları olduğunu keşfederek el ele çalışmaktadır.

RUDOLF DITZEN, *Berlin'de Tek Başına* romanıyla tanınan yazar Hans Fallada olarak ünlenmiş orta yaşlı bir adamdır. Aynı zamanda, gençliğinde bir arkadaşını düelloda öldürmüş ve zimmetine para geçirmekten hapis yatmış bir morfin bağımlısı, ayyaş, yalancı ve zamparadır. Bağımlılıklarından kurtulmak için çeşitli klinik ve akıl hastanelerinde yatmıştır. Rudolf, güçlü ve çilekeş Suse ile evlidir ve üç küçük çocukları vardır. Almanya'nın kuzeyinde-

ki Mecklenburg'un kırsalında bulunan Carwitz köyünde yaşarlar ve Rudolf elinden düşürmediği sigarasıyla gece gündüz demeden hararetle yazar durur. Konu, her seferinde, zor hayatlarını bir şekilde idame ettirmek zorunda olan Almanya'nın iyi kalpli sıradan insanlarıdır. Bu onun direniş eylemidir – okurlarına ulaşmak. Büyük cesaret gerektiren eylemler ona göre değildir. "Zayıf bir adam olduğumu biliyorum ama kötü bir adam değilim," diye yazmıştır annesine. Rudolf için mesele, Nazi korku rejimi altında fazla taviz vermeden ve liberal inançlarına sadık kalarak nasıl devam edeceğidir.

IRMA THÄLMANN, Alman Komünist Partisi'nin karizmatik lideri Ernst Thälmann'ın kızıdır ve 1932'de henüz on üç yaşındadır. Ernst Thälmann 1933 yılında on bin kadar komünistle beraber hemen tutuklanır. Mart 1945'te, Ruslar gelmeden hemen önce, intikam isteğiyle idam edilinceye kadar on bir buçuk yılını hücre hapsinde geçirecektir. Irma, annesi Rosa'yla ile birlikte Hamburg'da yaşar, kardeşi yoktur. Eski komünist yoldaş olan iki büyükbabası çok uzakta değildir. Irma bir savaşçıdır, babasının tıpatıp aynısıdır. *Heil Hitler* selamı vermektense okulda her gün dayak yemeyi tercih eder. Anne kız, sonunda Gestapo tarafından yakalanıncaya dek, etkili direnişlerini sürdürürler. Bu süre zarfında nadiren babasını ziyaret eder, ara sıra onunla mektuplaşır ve konuşmalarını tekrar tekrar okurlar. Ernst Thälmann, "Faşizmin olmadığı bir ülke var," der heyecanla. "Faşist köpeklerin sokaklarda cinayet işlemesinin, işçi mahallelerinde kanlı eylemlerini gerçekleştirmesinin düşünülemeyeceği bir ülke. Bu ülke Sovyetler Birliği'dir!"

FRITZ-DIETLOF VON DER SCHULENBURG (FRITZI) ile Mart 1933'te ilk tanıştığımızda Charlotte ile evlenmek üzeredir. 31 yaşındaki Prusyalı aristokrat –enerjik, zeki, popüler, idealist– inanmış bir Nazidir. Farklı kökenlerden gelen pek çok Alman gibi, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin ardından imzalanan Versailles Antlaşması'nın acımasız ve aşağılayıcı koşulları yüzünden hâlâ içi yanmaktadır. 1929 Wall Street İflası'ndan sonra Alman ekonomisinin toptan çöküşü de bu üzüntüye eklenir. Nasyonal Sosyalistlerin Almanya'yı yeniden büyük bir ülkeye dönüştüreceğini ummaktadır. Söyledikleri sosyalist hedeflere inanır. Fritzi'nin düğününden önceki gün Hermann Göring onu bir toplantıya çağırır. Nazilerin üst düzey insanlara ihtiyacı vardır. Göring genç ve zeki Kont'tan o kadar memnun kalır ki, onu Führer'le tanıştırmak için yan

odaya götürür. Ancak 1934'e gelindiğinde Fritzi, Nazilerden oluşan ailelerinde tutkulu bir sosyalist olan kız kardeşi Tisa'dan cesaret bularak şüphe duymaya başlar. 1938 yılında Fritzi, General Beck'in gizli direnişçi grubuna katılmıştır bile ve bu uğurda hayatını vermeye hazırdır.

JULIUS LEBER, Naziler iktidara gelip kendi partileri dışındaki tüm siyasi partileri yasaklamadan önce, Reichstag'ın önde gelen Sosyal Demokratlarından biridir. Leber'in memleketi olan Lübeck'teki Naziler, "Zaferimizden iki saat sonra Dr. Leber pazar meydanındaki bir lamba direğinde asılı olacak!" diye alay ederler. Lakin iri yarı, neşeli ve sert bir adam olan Leber kolay kolay korkan biri değildir. Hitler ve Nazilere *Machtergreifung* yetkisi verecek sağcı koalisyon açıklandığında, kasabaya gider ve sarhoş olur. Sabahın erken saatlerinde orada yaşayan bazı Nazilerle bir sokak kavgasına karışır, ardından tutuklanarak süresiz olarak hapsedilir. Sadık karısı Annedore, ziyaret etmesine izin verilmeyince, Leber'i hapishane avlusundaki günlük egzersiz saatinde izlemek için yakındaki bir çatıda yer bulur. Defalarca dövüldükten ve işkence gördükten sonra nihayet 1937'de serbest bırakıldığında, Naziler Dr. Leber'in daha fazla sorun çıkarmayacağını düşünürler. Oysa Leber, sonunda kendine neye mal olacağını bile bile mücadeleye geri döner.

BİRİNCİ BÖLÜM

GAMALI HAÇ

Bernt Engelmann 1932 yılının Mayıs ayında bir pazartesi sabahı *Gymnasium*'a (lise) vardığında şaşırtıcı bir manzarayla karşılaştı. Okul binasının kulesinde herkesin görebileceği şekilde bir gamalı haç bayrağı dalgalanıyordu. Okul bahçesi afallamış bir hâlde yukarı bakan öğretmenler ve öğrencilerle doluydu. Kıdemli bir öğretmen, "O şeyi derhal indirin aşağı! Bu bir rezalet!" dedi. Hademeyse sırıtmakla yetindi. Dediğine göre kulenin anahtarını bulamıyordu. O sırada utanç verici bir görüntüyle karşılaştılar: Tek kollu Fransızca öğretmenleri Dr. Levy, çatı penceresinden güçlükle dışarı çıkmış, el yordamıyla çatıda ilerliyordu. Yangın merdivenine tırmanarak kendini bir şekilde kuleyi çevreleyen demir parmaklığa doğru çekti ve bayrağı alaşağı etti. Onun Dr. Levy olduğunu anlamışlardı çünkü ceketinin boş kolunun rüzgârda sallandığını görebiliyorlardı. Yuhalayan ve ıslıklayan birkaç kişi dışında tüm bahçe alkışa boğuldu. O gün Bernt'in sınıfında ikinci ders Fransızcaydı ama Dr. Levy tek kelime etmeden, hiçbir şey olmamış gibi düzensiz fiilleri anlatmaya devam etti. Ne var ki, arkadaki karatahtaya yazmak için öndekini kaydırdığında arkadakine kalın beyaz tebeşirle "*Salope Juif!*" sözcüklerinin karalanmış olduğunu gördü. Dönüp sınıfa baktı. "Bunu aranızdan biri mi yazdı? Hayır mı? – Size inanıyorum." Ardından, "*salope*" kelimesinin "sürtük" anlamına geldiğini, dolayısıyla dişil bir kelimeyi takip eden "*Juif*"in "*Juive*" olması gerektiğini söyledi. Sonra tahta silgisini alıp yazıyı sildi ve yerine "*Manchot Juif*" yazdı. *Manchot*'nun savaşta tek kolunu kaybetmiş savaş gazisi anlamına gelen Fransızca bir terim olduğunu belirtti. 1917'de [İkinci] Arras Muharebesi'nde kendisinin de başına gelen buydu.

Bernt o sırada on iki yaşındaydı ve öğle yemeği için eve geldiğinde olan biteni ailesine anlattı. Babası ithalat ve ihracatla uğraşan bir iş insanı, annesiyse çalışkan bir ev hanımıydı. Orta sınıf sosyal demokrat bir aileydiler ve tek çocukları Bernt, Weimar Cumhuriyeti'nin gayriresmî iç savaşı sırasında, esasen savaş gazilerinin oluşturduğu özel ordular olan paramiliter faşist *Freikorps*'un, komünistler ve sosyalistlerle düzenli olarak sokak savaşları yaptığı, kaldırımların kana bulandığı bir dönemde büyümüştü.

Bernt Engelmann, 1932'de 12 yaşında.

Bernt'in anlattıkları Engelmannlar'ı şoka uğratmıştı; fakat o akşam, Nazi sempatizanı olduğundan şüphelenilen okul müdürünün, failleri cezalandırmak yerine Dr. Levy'yi "ikinci bir emre kadar" görevden uzaklaştırdığı ortaya çıkınca daha da şaşırdılar. Bernt'in babası başıyla onaylayarak "Bugünlerde olan şeyler bunlar," dedi.

Yine de Kasım 1932'de yapılan Reichstag seçimlerinde, Nazilerin Nasyonal Sosyalist Partisi 34 sandalye kaybederek, ihtiyaç duyduğu çoğunluğu elde edemedi; hem de Dr. Joseph Goebbels tarafından düzenlenen ve bilindik tüm düzmece etkinliklerin yer aldığı büyük propaganda kampanyasına rağmen: bangır bangır çalan hoparlörler, abartılı söylevler, askerî bandolar, resmigeçit yapan *Freikorps*, coşkuyla söylenen şarkılar ve geceleri düzenlenen meşale alayları... Ve tabii ki olağan sokak şiddeti.

Bernt'in babası, Düsseldorf'un banliyösündeki evlerinin ön odasındaki radyodan seçim sonuçlarını dinlerken, sonucun Almanların her şeye rağmen az biraz sağduyu sahibi olduklarını gösterdiğini düşünüyordu. Ama bunu söylemek için çok erkendi. Bir dizi kuşkulu sağ-kanat koalisyonu sayesinde Hitler, 30 Ocak 1933'te Cumhurbaşkanı Hindenburg'un hükümetine Almanya şansölyesi olarak atandı. Yerel hastanenin acil servisinde çalışan bir doktor arkadaşları, Engelmannlar'a o akşam acil servisin çoğu ağır durumdaki yaralılarla dolup taştığını söyledi. Muzaffer Naziler ellerine geçirdikleri her şeyle –deri kaplı çelik bilyeler, demir muştalar, kırbaçlar– komünistlere, sosyalistlere ve Yahudilere saldırarak şiddeti tırmandırmışlardı ve bunlar, Sosyal Demokratların geleneksel olarak baskın olduğu Düsseldorf'ta gerçekleşmişti. Anlaşılan, Sosyal Demokrat *Volksblatt* gazetesinin editörü Felix Fechenbach feci şekilde dövülmüş, ardından tutuklanmış ve polis tarafından "koruyucu gözaltına" altına alınmıştı. Daha sonraysa "kaçmaya çalışırken" vurulduğu duyulacaktı.

30 Ocak 1933 akşamı Engelmann ailesi, tıpkı nüfusun üçte ikisinin yaptığı gibi, güvenli evlerinde kalmıştı. Diğer üçte biri ise, Dr. Goebbels'in propaganda makinesi tarafından çekilen haber filmlerinde yer almak için, Führer'leri üstü açık arabayla Berlin sokaklarından geçerken ellerini Hitler selamıyla kaldırarak çılgınca tezahürat yapmak üzere sokaklardaydı. Bernt'in babası başını iki yana sallayarak radyo yayınını dinlemek üzere diğer odaya geçti: "Haber, Almanya'nın dört bir yanını yangın gibi sardı! Adolf Hitler, Reich'ın şansölyesi oldu! Bir milyon kalp alev alev yanıyor. Büyük bir sevinç ve minnettarlık fışkırıyor... Binlerce kişilik bir kortej Wilhelm Caddesi'ne doğru ilerliyor, yüz binlerce sesin neşe dolu '*Sieg Heil! Sieg Heil!*' bağırışları gecede yankılanıyor." Herr Engelmann başını ellerinin arasına aldı. Bunlar inanılmazdı – yorumcunun sesi bile farklı çıkıyordu: daha yüksek, daha keskin. "Her şeyi yok edecekler," dedi, "hukuku, düzeni, medeniyeti, değer verdiğimiz her şeyi".

Almanya'nın 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisini takip eden 1919 Versailles Antlaşması'nın cezalandırıcı şartlarının yarattığı ve 1929 Wall Street İflası'nın neden olduğu bir diğer feci mali krizle daha da kötüleşen ekonomik ve toplumsal sorunlarla boğuşan Weimar hükümeti tarafından çaresizce yapılan seçimden sonra Reichtag kargaşa içindeydi. En kötü yıl, hiperenflasyonun insanları bir çuval patatese bir milyon mark ödemek zorunda bırakacak kadar yüksek olduğu 1923 yılıydı. Almanya'nın savaş tazminatını 50 milyar altın mark olarak belirleyen, Amerika'dan kredi almasını kabul eden ve Alman kömür ve çelik sanayisinin toparlanabilmesi için Fransız ve Belçika birliklerinin Ruhr'dan çekilmesini müzakere eden 1924 tarihli Dawes Planı'nın ardından, ekonomi yavaş yavaş istikrar kazanmıştı. Ta ki Wall Street İflası'nın yankıları hissedilene kadar... Bu noktada her şey yine havada kalmıştı. Sonuç: hem aşırı sol hem de aşırı sağ tarafından sürekli karışıklık çıkarılması; sol kapitalistleri suçlarken sağın komünistleri ve Yahudileri suçlaması. 1930 yılına gelindiğinde, yeni bir plan, Young Planı uygulamaya konmuştu, geri ödemeler yüzde 20 oranında azaltılmıştı ancak *Volk*, yani sıradan insanlar neredeyse açlıktan ölmek üzereydi ve herkes bir kurtarıcı arıyordu.

Bir önceki Temmuz 1932 seçimlerinde NSDAP, yani Nazi Partisi, oyların yüzde 37,27'sini ve 584 sandalyenin 230'unu kazanmıştı ve bir sonraki seçimde çoğunluk için gereken 293 sandalyeye ulaşmaları kuvvetle bekleniyordu, bilhassa Dr. Goebbels işini aynı başarıyla sürdürdüğü takdirde. Kasım ayında yapılan seçimlere katılım oranının yüzde 80'in üzerinde olması her-

kesi şaşırtmıştı. Bu durum Alman halkının o dönemki duyguları hakkında önemli bir şey söylüyorsa da kimse tam olarak ne olduğunu bilemiyordu.

Ancak beklenmedik bir şey oldu ve Naziler ile Sosyal Demokratlar kendi sandalyelerini kaybederken karizmatik Ernst Thälmann liderliğindeki Alman Komünist Partisi (KPD), durmadan kapitalist sistemin tehlikelerine ve istikrarsızlığına vurgu yaparak 11 sandalye kazandı. Reichstag'daki milletvekilleri şaşkına dönmüş, Thälmann ve yoldaşlarıysa zafer kazanmıştı: Emekçiler nihayet, yalnızca taviz vermez Komünistlerin bir cevabı olduğuna ve Sosyal Demokratların bitmek bilmeyen siyasi uzlaşmalarının kendilerini yüzüstü bıraktığı gerçeğine uyanmıştı. 1932 yılına gelindiğinde Reich'ta altı milyon işsiz vardı ve 27 bin çiftçi iflas etmişti. Berlin'de nüfusun dörtte üçü, çocuklarıyla tek göz odada yaşıyordu. Weimar yıllarının demokrasisi; çaresiz yoksulluğu, siyasi kaosu ve savaş sonrasının derin hayal kırıklığını çözmede açıkça başarısız olmuştu. Bu nedenle, muhafazakâr DNVP'ye (Alman Ulusal Halk Partisi'ne) oy veren geleneksel vatanseverler dışındaki Almanlar sorunlarının çözümü için daha aşırı siyasi partilere yönelerek ulusu daha da kutuplaştırdı. İşçiler sola, ya SPD'ye (Sosyal Demokrat Parti) ya da Komünist KPD'ye oy verme eğilimindeydi, ancak oyları bu sefer kararlı şekilde Komünistlere kaymış ve Sosyal Demokratlar 12 sandalye kaybetmişti. Nüfusun yüzde 45,9'unu oluşturan işçilerin yalnızca yüzde 28'i Nazi Partisi'ne oy vermişti. Nazilere oy verenler alt orta sınıf, esnaf ve beyaz yakalılardı; ülke nüfusunun sadece yüzde 12'sini, Parti'nin üye sayısınınsa dörtte birini oluşturuyorlardı.

Hitler bir an önce başka yollara başvurma zamanının geldiğine karar verdi: demokrasiyi, Reichstag'ı, komünistleri ve sosyalistleri yasaklamak; Yahudileri suçlamak ve öldürmek. Hitler'in 1925 ve 1927 yıllarında iki cilt hâlinde yayımlanan siyasi manifestosu *Kavgam*'ı dinleyecek kulağa ya da okuyacak göze sahip herkes bunu öngörebilirdi. Kitapta Doğu Politikası üzerine tam bir bölüm vardı. Hitler saf ırka mensup Alman *Volk*'unun [halkının] *Lebensraum*'a, yani yaşanacak bir toprağa ihtiyaç duyacağını ve bunun da Doğu'ya, Polonya ve Rusya'ya doğru genişleyerek sağlanacağını yazmıştı, bu da ister istemez savaş anlamına geliyordu. Yalnızca Aryan olmayan, insanlık aşamasına ulaşamamış Slavlara karşı değil, aynı zamanda komünizme de karşı bir savaş.

Almanya'daki Yahudilere gelince... Hitler 1920'lerin başlarında, özel masa sohbetlerinden birinde yandaşlarına, "İktidarı elime geçirir geçirmez darağacı üzerine darağacı kurduracağım; örneğin Münih'te Marienplatz'da,"

demişti. "Sonra Yahudiler birbiri ardına asılacak ve kokana kadar asılı kalacaklar. Sıhhi açıdan mümkün olduğu müddetçe asılı kalacaklar. İpleri çözülür çözülmez, bir sonraki grup onları takip edecek ve Münih'teki son Yahudi yok edilinceye dek bu böyle devam edecek. Almanya son Yahudi'den temizlenene kadar diğer şehirlerde de aynı prosedür izlenecek!"

Bu sırada, 10 Temmuz 1932'de Ernst Thälmann Hamburg'da komünistlerin bir toplantısında yoldaşlarına şöyle hitap ediyordu: "Kitlelere söylenen en büyük ve en utanç verici yalan şudur. Faşistlerin gücü yakında tükenecek, bırakın devam etsinler. Buna benzer her türlü yorum bir kenara yazılmalı ve en sert ifadelerle reddedilmelidir. Bu tüm anti-faşistlerin ve sosyal demokrat işçilerin suratına atılmış bir tokattır... Almanya'da büyüyen faşist harekete, işyerlerinde ve ordumuzda faşizmin yükselişine ve oylarının artışına tanık oluyoruz. Bunlar yalnızca işçileri bastırmada en acımasız yöntemleri kullanmakla kalmıyor, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşa hazırlanıyorlar."

Berlin'de bir stajyer avukat olan Fabian von Schlabrendorff, tanıdığı ve sevdiği Almanya'ya neler olduğunu anlamaya çalışıyordu. Fabian 25 yaşındaydı, siyah saçlı, gözlüklü, ağırbaşlı, zekiydi ve mutlu geçen çocukluğunun verdiği gösterişsiz bir özgüvene sahipti. Ailesi Prusya soylularındandı, gerçi Bismarcklar yahut Moltkeler gibi önde gelenlerden değillerdi, hattâ varlıklı bile sayılmazlardı. Lakin o çevrelerde herkes birbirini tanırdı, çoğu da

Ernst Thälmann bir kalabalığa hitap ediyor, 1932.

uzaktan akrabaydı. Aileler büyük kırsal arazilerin, bazen de bütün bir köyün sahibiydiler; *Graf*, *Freiherr* veya *Baron* unvanları babadan en büyük oğula sorunsuzca geçerdi. Babalar mülklerini işletmenin yanı sıra Prusya Kamu Hizmeti'nde üst düzey görevlerde bulunabilir ya da Prusya Ordusu'nda rütbe sahibi olabilirlerdi. Siyasi açıdan muhafazakâr eğilimdeydiler, Alman Ulusal Halk Partisi'ne (DNVP) veya Merkez Partisi'ne oy verirlerdi. Sınıf olarak şeref, vatanseverlik, aile, görev, toplumsal sorumluluk, terbiye gibi geleneksel değerlere ve tabiatın doğal düzenine inanırlardı, buna göre Prusya soyluları yukarıda, *Volk*'un geri kalanı ise aşağıda bir yerlerde konumlanırdı.

Onlarınki ataerkil bir toplumdu, daha ötesi bundan memnunlardı. Pazar günleri bütün aile kiliseye giderdi, çoğunlukla Protestan olsalar da bazıları Katolikti. Onlar ön sıralarda otururken, köylüleri ve çalışanları ise arkadaki sıralarda saygıyla ayakta dururlardı. Weimar Cumhuriyeti'nin çalkantılı yılları, bu sınıfta demokrasiye dair son derece karışık duygular bırakmıştı. Onlar Kayzerlere alışkındı, kahramanlarıysa Bismarck ve demir yumruğuydu. Cumhuriyetin çok zayıf olduğunu, Reich ve *Volk*'u karmaşa ve çatışma içinde bıraktığını düşünüyorlardı. Bu yüzden Prusya kökenlerine, akraba ve soylarına sıkı sıkıya bağlı kalmışlardı. Oğulları Prusya Ordusu'nda bir alaya katılmadığı takdirde, *Gymnasium*'a devam edip klasikler hakkında iyi bir temel aldıktan sonra, büyük ihtimalle hukuk eğitimine başlardı – ne de olsa hukuk diğer her şeye açılan kapıydı.

Fabian'ın hikâyesi de buydu. 1932'de ailesinin Berlin'deki dairesinde yaşıyor ve hukuk eğitimine devam ediyordu. Schlabrendorff ailesi iki taraftan da Prusya askeriydi, ancak Fabian geleceğini başka bir yerde, muhtemelen Prusya Kamu Hizmeti'nde hukuk bölümünde kurmayı planlıyordu. Geldiği çevreye göre oldukça sol görüşlüydü ve kendi yolunu çizmeye kararlıydı. Aslında bu konuda fazla seçeneği de yoktu – annesinden yirmi yaş büyük olan babası, Fabian henüz on altı yaşındayken ölmüştü. Ailenin tek erkek çocuğuydu, dört kız kardeşi vardı ve anneleri geçimlerini sağlamak için mücadele etmek zorundaydı. Fabian'ın babası geleneksel bir adamdı, Weimar Cumhuriyeti'ne sıcak baktığı söylenemezdi. Bir asker olarak, Almanya'nın güçlü bir lidere ve güçlü bir orduya ihtiyacı olduğunu biliyordu. Subay arkadaşlarından pek azı buna karşı çıkabilirdi ancak çoğu onun gerekçelerini paylaşmıyordu; çünkü Fabian'ın babasına göre ordunun ilk ve son görevi savaştan kaçınmaktı – savaş çıkarmak değil.

1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Fabian henüz çocuktu,

ama o coşkulu sevinci hatırlıyordu. Babasıysa aynı coşkuyu paylaşmamıştı: "Alman İmparatorluğu bu savaşı kaybedecek," diye uyarmıştı, "ve savaşla birlikte monarşiyi de". Herkes von Schlabrendorff'un meşhur kötümserliğini dillendirdiğini düşünmüştü ancak zorluklar arttıkça, yiyecek kıtlaştıkça, zaferlerin sayısı azaldıkça insanlar onun haklı olduğunu gördü. Öldüğünde Fabian'a, Oswald Spengler'in *Der Untergang des Abendlandes* (Batı'nın Çöküşü) kitabını bıraktı. Savaşın gölgesinde yazılmış bu eser, o zamanlar herkesin elindeydi. Fabian'ın daima yanında taşıyacağı bu kitap hayatı boyunca ona manevi rehberlik edecekti.

Fabian'ın babası sessiz bir adamdı, annesi ise tam tersiydi: doğuştan konuşkandı, üstelik sözlerine de çok dikkat ettiği söylenemezdi. Kocası Almanya'nın savaşı kaybedeceği uyarısında bulunduğunda, kendisini dinleyen herkese bunu anlatmış ve ortalığı hayli karıştırmıştı. Hareketli, hayat dolu, sıcakkanlı, asi mizaçlı bir kadındı ve beş çocuğu da ona tapardı. Karısının vatansever olmayan konuşmaları nedeniyle hesap vermeye çağrıldığında, herkes gibi onun da kendi fikirlerine sahip olma hakkı bulunduğunu söyleyerek karısı adına özür dilemeyi reddeden sessiz kocası da çocuklarından farklı değildi. Frau von Schlabrendorff daha en baştan ateşli bir Nazi düşmanı olmuştu. Birkaç yıl sonra Naziler onu Alman Annesi Şeref Haçı'yla ödüllendirmeye çalıştı. Böyle bir madalya alabilmek için büyükanne ve büyükbabaya kadar ırksal saflığı kanıtlamak ve en az dört çocuk sahibi olmak gerekiyordu. Halk dilinde alaycı bir şekilde Tavşan Nişanı diye bilinirdi. Frau von Schlabrendorff'un beş çocuğu vardı ve kocasının ölümünden beri zor şartlar içinde yaşıyordu. Bu nedenle kendisine bir madalyadan daha fazlası –belki de yakın zamanda Yahudi bir ailenin "boşalttığı" geniş bir daire– bile verilebilirdi. Fakat yerel Nazi yetkilileri kendisini tebrik etmeye geldiklerinde, Frau von Schlabrendorff onları şöyle karşıladı: "Sanırım beni bir toplama kampına götürmeye geldiniz!" Ve bu kadar.

Fabian 1932'deki o gün, tanımadığı ve sosyal çevreleri tamamen farklı olduğundan hayatın normal akışında karşılaşmasının mümkün olmadığı bir adamı aramak için Berlin'i bir uçtan öbür uca yürüyordu. Ulusal Bolşevizm diye bilinen bir hareketin öncülerinden Ernst Niekisch'in editörlüğünü yaptığı *Widerstand* adlı bir dergi eline geçmişti. Bu hareket Komünist Parti (KPD) ile gevşek bir şekilde bağlantılıydı ve Almanya'da farklı sebeplerle Versailles Antlaşması'nın şartlarını reddeden, Sovyet gücünü Amerikan gücüne tercih eden, fakat aynı zamanda Alman milliyetçiliğini destekleyen, birbirinden ta-

mamen farklı kuvvetleri bir araya getiriyordu. Fabian'ın bildiği kadarıyla Niekisch; savaşın ardından Almanya'yı saran gizli iç savaş sırasında, kısa ömürlü Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'nin 1919'da kurulmasına destek çıkmış, Bavyera'daki devrimi desteklediği için bir süre hapis yatmış, ayrıca ismen SPD üyesi olsa da partinin pasifizm beyanını reddettiği için 1926'da partiden ihraç edilmişti. *Widerstand*'ı da o zaman kurmuştu. 1932 yılında Nazizme açık bir saldırı olan *Hitler, ein deutsches Verhängnis* (Hitler, Almanya'nın Mukadder Çöküşü) adlı bir kitapçık yayımladı. İşte Fabian da Niekisch'i tam bu yüzden arıyordu.

Fabian *Kavgam*'ı hukuk eğitimine başladığı Halle Üniversitesi'nde okumuştu. Halle, sol eğilimli bir genç için tuhaf bir seçimdi; çünkü daha o zamanlar bile gelişmekte olan yerel Nazi Partisi ile aşırı sağın yuvasıydı. Fakat annesinin tek erkek kardeşi Onkel Alfred orada yaşıyordu. Onkel Alfred, geçmişi yahut siyasi eğilimleri ne olursa olsun herkes tarafından sevilen ve saygı duyulan, hiç değişmeyen, insanlar üzerinde sağlam etki bırakan bir karakterdi. Üst düzey bir devlet memuruydu, liberaldi ve müzmin bekârdı. 1933 yılında, Naziler hâlâ yasalara saygılı görünmeye hevesliyken, kendisine Halle Emniyet Müdürlüğü görevini teklif etmişler ama o reddetmişti. Bu da Fabian'a, Üçüncü Reich'ta Nazilere boyun eğmeden memur olunabileceğini göstermişti. Onkel Alfred hiçbir zaman boyun eğmemişti, Hitler'e suikast düzenlemek için 20 Temmuz Komplosu'na katılan arkadaşlarını alenen desteklediği 1944 yılında bile... Benzer şekilde, Fabian sonunda tutuklanıp Prinz Albrecht Caddesi'ndeki Gestapo Karargâhı'na hapsedildiğinde, Onkel Alfred onu ziyaret etmek için Halle'den Berlin'e gitmişti.

Fabian hukuk eğitimine dayısının teşvikiyle Halle'de başlamıştı çünkü burası ünlü bir kütüphaneye sahip mükemmel bir üniversiteydi – *Kavgam*'ı da bu kütüphanede bulmuştu. Aklında oluşabilecek tüm şüpheler kitabı okur okumaz ortadan kalktı: O andan itibaren Nazilerle elinden geldiğince savaşacaktı. Ama nereden başlamalıydı? Akrabaları ve arkadaşlarının hepsi benzer Prusyalı bir çevreden geliyordu ve 1932'de çoğu hâlâ kendilerini Weimar demokrasisinin kaosundan kurtaracak güçlü bir lider arayışındaydı. Fabian ise azimle, farklı görüşlere ve gayelere sahip insanlar arıyordu. *Widerstand*'ı hukuk eğitiminin bir sonraki aşamasına devam etmek üzere Berlin'e transfer olduğunda keşfetmişti.

Ernst Niekisch, Schlabrendorfflar'ın evinin bulunduğu şık semtten oldukça uzakta, Berlin'in sıradan bir mahallesi olan Hallesches Ufer'de kapısının

çalındığını duyduğunda kimseyi beklemiyordu. Niekisch kapıyı açtığında genç bir adamın orada dikildiğini gördü – belli ki Prusya soylularındandı çünkü böyle şeyler kolayca gizlenemezdi. Fabian ağzını açıp konuşmaya başladığı anda da hemen anlaşıldı. Eğitimli ve kültürlü tavrıyla hızlıca selam vererek habersiz geldiği için özür diledi, kendini tanıttı ve geliş nedenlerini açıkladı. Fabian'a gelince; o da karşısında kısa boylu, tıknaz, orta yaşlı, sert ve kararlı bir yüze sahip orta sınıf mensubu bir adam görmüştü. Daha sonraları bu andan, "Muhtemelen hayatıma giren en önemli adamdı. *Les extremes se touchent*," diye bahsedecekti, zıtlıkların birbirini çekmesine atıfta bulunarak. İkili hemen anlaştı; bu Niekisch'in ölümüne kadar hiç değişmeyecekti.

Fabian eve girdiğinde, doğru şeyi yaptığını ve doğru adamı bulduğunu hemen anladı. Niekisch'in kelimelerle arası iyiydi; sözünü açık ve doğrudan söylüyordu, tek derdi görüşlerini güçlü ve net bir şekilde ortaya koymaktı. Henüz genç bir öğrenci olmasına rağmen Fabian'la asla üstten konuşmadı, tam tersine çabucak onu olaylara başka bir açıdan da bakılabileceğine ikna etmeye koyuldu. Bu, Fabian'ın tüm kalbi ve ruhuyla cumhuriyetçi biriyle ilk doğru düzgün karşılaşmasıydı. O zamana kadar sadece Niekisch'inki gibi görüşler hakkında okumuştu; bu görüşleri genel hatlarıyla Marksist olmakla beraber enternasyonalistten ziyade milliyetçi olarak tanımlıyordu. Şimdi ise bu adam karşısındaydı, ete kemiğe bürünmüştü ve Fabian önünde yepyeni bir dünyanın durduğunun kesinlikle farkındaydı. Yıllar sonra bile bu ilk karşılaşmayı capcanlı hatırlayacaktı.

"Beni nasıl buldunuz?" diye sordu Niekisch.

"*Widerstand* sayesinde."

Niekisch böylece söze temel bilgilerle başlamasına gerek olmadığını anladı – bu genç adam onları zaten biliyordu. Her ne kadar beklenmedik olsa da, Fabian von Schlabrendorff kendisiyle aynı sonuca varmıştı: Hitler ve Naziler kaos yaratarak Almanya'yı yıkıma sürükleyecek bir güçtü ve ne pahasına olursa olsun onlara direnmek lazımdı. Niekisch, Weimar karmaşasından sonra yeni bir dönemin; Hitler'in sürekli *Volk*'tan, ırktan, savaştan ve elbette Yahudi nefretinden bahseden popülizmine karşı koyacak bir proletarya döneminin ortaya çıkması gerektiğini düşünüyordu. Fabian bir anlığına Niekisch'in Yahudi kanı taşıyıp taşımadığını merak etti. Muhtemelen taşıyordu da. Proletaryaya gelince… Fabian'ın görebildiği kadarıyla birçoğu umudunu Nazilere bağlamıştı.

"Hitler'in bir nevi III. Napolyon olduğunu mu düşünüyorsunuz?" diye sordu.

"Hayır, hayır," diye yanıtladı Niekisch. "Daha çok I. Napolyon [Bonaparte]. Bütün dünyayı savaşa sürükleyecek. Başta gamalı haç bayrağını dalgalandırdığı büyük başarılar kazanacak, ancak sonu kaçınılmaz bir çöküş ve yıkım olacak." Fabian daha sonra, Niekisch'in bunu henüz 1932'de, çöküş ve yıkımdan çok önce söylediğini hatırlayacaktı.

Fabian öğrenmesi gereken çok şey olduğunu fark etti. Niekisch'in, 1920'lerde hem şansölye hem de dışişleri bakanı olarak görev yapan, Versailles Antlaşması'nın sert şartlarının sebep olduğu hiperenflasyon krizinde Almanya'ya rehberlik eden Weimar politikacısı Gustav Stresemann'ın hayranı olmamasına şaşırmıştı. Çoğu demokrat gibi Schlabrendorff da Stresemann'ın Batılı Müttefiklerle çalışarak; savaş tazminat miktarını düşürebilmesini, bir kısmının kömür ve pik demir gibi hammaddelerle ödenmesini sağlayabilmesini ve Fransa'nın, işgal ettiği Alman sanayi bölgesi Ruhr'dan geri çekilmesi için iki ülke arasında yürütülen müzakerelerdeki rolünü takdir etmişti... Ne var ki Ulusal Bolşevik Niekisch aynı fikirde değildi. Almanya'ya böyle ağır şartlar dayatan Batılı Müttefiklerle flört etmesinden hiç etkilenmemişti. 1922 yılında Almanya ile yeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan ve her iki hükümetin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak üzere işbirliği yapmayı kabul ettiği toprak ve mali taleplerden vazgeçtiği Rapallo Antlaşması'nın şartlarını daha uygun buluyordu. İki taraf kamuya açık şekilde, diplomatik ilişkileri yeniden tesis etme konusunda anlaşmaya varmıştı. 1926'da ise gizlice, bazı askerî işbirliği anlaşmaları yaptılar.

Bu büyük bir sırdı. Hiçbir zaman pasifizm yanlısı olmayan Niekisch, Almanya'nın Versailles Antlaşması'yla en fazla 100 bin kişilik bir temel ordu haricinde yeniden silahlanmasının yasaklanmasına çok içerlemişti. Fabian onunla tanıştığında Niekisch, Almanya ile Sovyet Rusya arasında gizli bir irtibat sağlıyor, 1923'te Moskova'dan Almanya'ya dönen ve Alman Ordusu *Reichswehr*'den geride kalanların nabzını yoklayan Karl Radek'le birlikte çalışıyordu. Plan, Versailles Antlaşması'nın şartlarını göz göre göre çiğneyerek, Rusya'da gizlice bir panzer alayı ve yepyeni bir *Luftwaffe* [hava kuvveti] kurmaktı. Planın ne kadar başarılı olduğu belirsizliğini korusa da kesin olan şuydu: Niekisch, Nazi dönemine kadar Alman Ordusu'nun korumasından yararlanmıştı. Elbette Fabian bunu daha sonra keşfedecekti. Şimdilik sadece Nazizmin tehlikeleri konusunda kendisi gibi düşünen başkalarını arıyordu. Niekisch'in söylemeyi alışkanlık hâline getirdiği gibi, *Volk* iyi ve güzeldi; fa-

kat yönetme hakkına sahip olan yalnızca devletti. Prusya kökenli Fabian bu fikre tamamen katılıyordu.

Tüm bunlar Fabian için ne kadar açık ve netse, Rudolf Ditzen adlı bir adam için bir o kadar belirsizdi. Hırsız, yalancı, alkolik, uyuşturucu bağımlısı ve zampara gibi çeşitli sıfatlarla tanımlanan Rudolf diken üstünde yaşıyordu ve sürekli depresyon hâlindeydi. Bazıları bu durumu çocukken geçirdiği kazadan yadigâr kalan baş ağrıları, baş dönmeleri ve uyku problemlerine bağlıyordu. Diğerleriyse onun doğuştan böyle olduğunu, ailesine en başından beri sorun çıkardığını söylüyordu. On sekiz yaşındayken ters giden bir intihar anlaşmasının sonucu olan bir düelloda yanlışlıkla bir arkadaşını öldürdükten sonra ilk kez akıl hastanesine yatırıldı – sonradan bu defalarca tekrarlanacaktı. 1920'lerde, zimmetine para geçirme suçundan iki kere kısa süreliğine hapse girdi.

Ditzenler tipik bir orta sınıf aileydi. Babası Baltık kıyısındaki Greifswald'da yerel sulh hâkimi, annesiyse bir bakıcı ve iki hizmetçinin yardımıyla dört çocuklu bir evi çeviren ev hanımıydı. Rudolf asla anlayamadıkları üçüncü çocuklarıydı. Her geçen yıl onu etkilemeye, yönlendirmeye, desteklemeye çalıştılar; ileriki yıllarda maddi olarak sık sık arka çıktılar ama hepsi boşunaydı. Rudolf bir krizden diğerine sürüklenip durdu, genel olarak intihara meyilli ve daima sorunluydu. Öğretmenleri onu "hayattan bıkmış gibi görünen, kendini yasaların üstünde hisseden, çökmüş biri" olarak tanımlıyordu. Okul müdürü kibirli olduğunu da eklemişti. Bu durum özellikle şaşırtıcıydı zira ebeveyni iyi ve düzgün insanlardı. Kitapları ve müziği seviyorlardı. Piyano çalıyorlar, çocuklarını müzelere ve hayvanat bahçesine götürüyorlardı. Asi oğullarıyla ne yapacakları konusundaysa hiçbir fikirleri yoktu. Rudolf *Gymnasium* ve üniversite eğitimini bitirdiğinde yalnızca düzgün bir iş ve iyi bir eş bulup durulmasını umarak dua ettiler. Oysa her şey daha kötüye gitti. Rudolf gittikçe daha çok içti, morfin ve kokain bağımlısı oldu. Baca gibi sigara içiyor, saatlerce ve hattâ bazen bütün gece dışarıda kalıyordu. Kronik bir huzursuzluktan muzdaripti. Uyuyamıyordu. Ailesinden nefret ediyor gibiydi.

Babasının Yüksek Mahkeme'ye terfi etmesinin ardından aile artık Leipzig'e yerleşmişti. Rudolf yapacak bir şeyler arıyordu. Hiç değilse biraz para kazanması lazımdı. Babası ona küçük bir harçlık veriyordu vermesine ama bu onun pahalı zevklerini karşılamaya yetmiyordu. Sonunda yerel bir malikânede kâhya olarak iş buldu. Ardından 1914-18 savaşı patlak verdi ve askerliğe uygun bulunmayınca, bu sefer Pomeranya'daki başka bir malikânede çalışmaya başladı. Bu iş tam ona göreydi. Çiftlik işçilerini, sıradan insan-

ları seviyor; kırlar, ormanlar, tarlalar ve yalnızlıktan hoşlanıyordu. Bu onun tabiatını değiştirmemişti, zaten hiçbir şey de değiştiremezdi ama bu yaşantı ona uyuyordu. Her şeyden önemlisi, bu iş ona her zaman yapmak istediği ve yapabileceğini bildiği şeyi yapması için zaman verdi – yazmak.

"Tüm bu zaman boyunca –bunu ancak onlarca yıl sonra keşfettim– günün birinde ne olacağımı öğreniyordum: bir yazar ... pancar ayıklayan veya patates toplayan sıra sıra geveze kadınlar ve bu kadınlarla genç kızların tüm gün ettikleri sohbetten kulağımda kalanlar." Aynısı patron, mandıracılar ve işçiler için de geçerliydi. "Nasıl konuştuklarını ve ne hakkında konuştuklarını öğrendim; alt düzey bir çalışan olduğumdan benden çekinmiyorlardı."

Rudolf bir yayımcısı ve net bir planı olmadan yazmaya başladı. Yavaş yavaş konusunu bulacaktı: sıradan *Volk*, "*Anständigen*",[1] savaş sonrası Almanya'sının ekonomik ve siyasi karmaşasında hayatta kalma mücadelesi veren kendi hâlindeki düzgün insanlar. Kendisine *mahlas* olarak Grimm masallarından

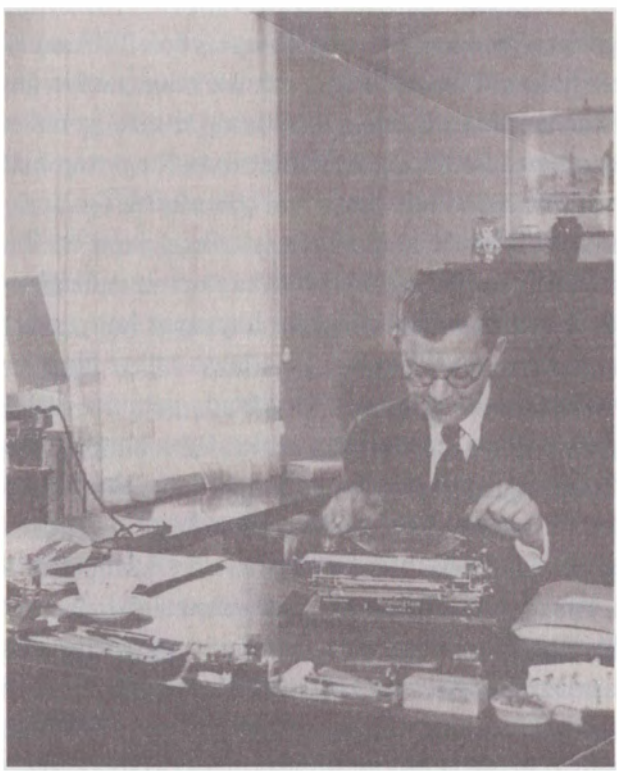

Rudolf Ditzen daktilo başında, 1934 civarı.

[1] Düzgün, edepli (ç.n.)

birinde geçen ve daima doğruyu söyleyen bir atın ismini, Hans Fallada'yı seçti – kendi güvenilmez tabiatı düşünüldüğünde hoş bir dokunuş. 1946'da bir radyo röportajında, "Hayatımdaki her şey kitaplarımda kendine yer buluyor," demişti. Aslında bu, Rudolf'un Almanya'da olup bitenler hakkındaki gerçeği dünyaya anlatma şekliydi: Her zaman eylemleriyle olmasa da, yazdıklarıyla.

1920'li yıllar Almanya için olduğu kadar Rudolf için de dramatik ve karmaşıktı. Rudolf'un erkek kardeşlerinden biri savaşta ölmüştü; bu bütün aile için yıkıcı bir darbeydi. Üstelik, Herr Ditzen'in savaş tahvili yatırımları Almanya'nın yenilgisinden kötü etkilenmiş, bu da Rudolf'un harçlığının azalmasına neden olmuştu. Bir zamanlar uzun yaz tatillerinin ve kışın Alpler'de kayağa gitmenin keyfini süren aile, 1923 yazına gelindiğinde, kendi mali sorunlarına eklenen aşırı hiperenflasyon nedeniyle ancak kısa bir tatil yapabilmişti. Yol masrafları özellikle zorlayıcıydı; Herr Ditzen oğluna, "Dördüncü sınıf tren biletleri gidişte 58 bin, dönüşte 580 bin mark tuttu. Ertesi gün alsak bu fiyat 2 milyon 320 bin olurdu," diye yazdı.

Eve döndüklerinde onları kötü haberler bekliyordu. Rudolf Temmuz ayında, muhtemelen harçlığındaki açığı kapatmak istediğinden, zimmetine para geçirme suçundan altı ay hapse mahkûm edildi. Ne de olsa morfin, alkol ve tütün bağımlılıklarına para lazımdı. Ağustos 1923'te genel grev oldu ve hükümet düştü. Hamburg'da kısa süreli bir komünist ayaklanma yaşandı ve yeni yeni palazlanan Nazi Partisi, Münih'te "Birahane" Darbesi'ne önayak oldu. Gustav Stresemann çok geçmeden şansölyelikten alındı, ama Dışişleri Bakanlığı görevine devam etti. Yeni hükümet şiddetli sivil kargaşayı bastırmak için acil durum yasaları çıkarmak zorunda kaldı.

Bağımlılıkları ve kronik sigara tiryakiliği yüzünden Rudolf'un suratı çökmüş ve benzi sararmıştı. Buna rağmen açık denizlerde yüzen bir şişe mantarı gibiydi, ne tarafa savrulursa savrulsun bir şekilde yüzeye çıkmayı hep başarıyordu. 1924'te Ernst Rowohlt adında bir yayımcı buldu. İri yapılı, rahat mizaçlı, nüktedan ve cömert Rowohlt hangi ortama girerse girsin etrafı hemen dostlarla çevrilen bir adamdı. Tepeden tırnağa yayımcı olan Rowohlt, iyi günde kötü günde yazarlarını hep desteklerdi. Rudolf hapishanedeyken, ondan kendisine altı cilt Balzac göndermesini rica etti. Rowohlt kitapları gönderirken yanına şakacı bir not iliştirdi: Sadece posta ücreti kendisine 116 milyar 760 milyon marka mal olmuştu. Rowohlt, Rudolf'un sorunlu biri olduğunu biliyordu bilmesine ama onun sıradışı bir yazar olduğunun da farkındaydı. Aralık ayında Rudolf'a 100 altın mark ödedi; bu, yıllar boyunca ona vereceği

çok sayıda avans ve borcun ilkiydi.

Rudolf hapishanede Oscar Wilde'ın *Reading Zindanı Baladı*'nı ezberlemekle meşguldü. Acil durum nedeniyle, aslında tek kişilik olması gereken hücre ağzına kadar doluydu. Gündüzleri odun kesiyor, geceleriyse ışık sönene ve hamamböcekleri ortaya çıkana kadar okuyup yazıyordu. Maalesef gardiyanların gözüne girmek için hapishane arkadaşlarından birkaçını ispiyonlamıştı. "Ama hayat böyle," diye yazmıştı bir arkadaşına umursamaz bir tavırla. "Hayatta kalmak zorundayım. Bırak, kahramanlık ve şehitlik mertebesi daha güçlü adamların olsun. Benim sadece küçük çaplı bir korkak olmaya yetecek yeteneğim var." Hapishanede geçirdiği sürenin ona ders olması gerekiyorsa da, olmamıştı. İçeriden yeni çıkmış ve yeni işine henüz başlamıştı ki, kasada bulunan 14 bin markla birlikte ortadan kayboldu. Daha sonra 10 bin marklık sahte bir çek düzenledi ve 5 bin mark daha çaldı. Ardından teslim oldu. Tüm suçlamaları kabul edince iki buçuk yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hâkim, "Tamamen yozlaşmış bir psikopat," olduğunu kaydetti.

Rudolf'a göre hapishane iyi haberdi. İstemediği tek şey yeniden akıl hastanesine düşmekti. En azından hapiste okuyup yazabiliyordu. Hattâ belki bağımlılıklarından bile kurtulabilirdi. Yeni bir roman üzerinde çalışmaya başlamıştı bile ve şimdi Rowohlt'un rehberliğinde denemeler ve makaleler de yazıyordu. Mücadeleci, yoksul, haksız yere suçlanan, sömürülen, kader ve üzerinde hiçbir kontrolünün olmadığı siyasi koşullar tarafından bir o tarafa bir bu tarafa savrulan sıradan, düzgün insanlar onu gittikçe daha fazla ilgilendiriyordu.

Kendi deneyimlerinden yararlanarak cezaevi reformunu ele aldı. Makalelerinden birinde, "Uzun süre hapis yatan mahkûmlar, yeterli koşullar sağlanmadan serbest bırakılmamalıdır," diye yazdı. Kendi durumunda sistem iyi işlemişti: Şubat 1928'de serbest bırakıldığında, mahkûmlara yardım fonu ona Hamburg'da bir iş ve kalacak yer buldu. Orada SPD'ye katıldı ve uyuşturucuyu bırakmasına yardımcı olacak riyazet cemiyeti İyi Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'nın buluşmalarına katılmaya başladı. Ve cemiyette gönüllü olarak çalışan 27 yaşındaki sarı saçlı, tatlı huylu, güçlü Suse Issel'le, hayatını değiştirecek olan kadınla tanıştı.

Isseller, Rudolf'un savunmaya kararlı olduğu "*Anständigen*", düzgün insanların bir parçasıydı. Suse kadın şapkaları yapıyordu ve sendika üyesiydi. Siyasi açıdan ailesi sosyal demokrattı; hâlâ daha iyi bir dünya ve daha adil bir toplum umudu taşıyorlardı. SPD, Wall Street İflası öncesinde gerçekleşen

1928 seçimlerinde başarılı olmuş, hükümetin nihayet ekonomiye biraz istikrar getirmeyi başardığı gerçeğini yansıtarak Reichstag'ın en büyük partisi hâline gelmişti. Nazilerin NSDAP'si oyların yalnızca yüzde 2,6'sını alabilmişti.

Herr Ditzen'in mali durumu diğer herkesle beraber düzelmeye başlamıştı. Rudolf, yazar olarak sürdürmeye çalıştığı yeni hayatına destek olması için babasından daha fazla para talep ettiği bir mektup yazdı. Herr Ditzen iyi bir fikir olmadığını bilse de, artık bir yayımcısı olan oğluna bir şans daha verme hevesiyle –annesine düzenli yazması ve mektuplarına ayrıntılı bir bütçe eklemesi koşuluyla– ayda 150 mark göndermeyi kabul etti. Rudolf ikinci el bir daktilo aldı ve Hasselbrook Caddesi'ndeki yeni dairesinde çalışmaya koyuldu. Daha fazla para kazanmak için daktiloyla yazı işleri de yapıyordu. Rowohlt'a yazarak yayınevinde iş olup olmadığını sordu. Bir süre sonra, hapse girmeden önce yaşadığı Schleswig Holstein'daki Neumünster'e geri döndü ama Suse'ye her gün mektup yazdı ve Hamburg'u düzenli olarak ziyaret etti. Aralık ayında nişanlandılar, düğün Nisan ayında yapılacaktı. Rudolf bir arkadaşına, "Hayatım boyunca hiç bu kadar mutlu hissetmemiştim," diye yazdı.

Neumünster'de yerel bir gazetede çalışmaya başladı; kasaba ve çevresinde olan biten yerel olayları yazıyor ve film eleştirileri yapıyordu. Böylece biraz para kazandı, ama daha önemlisi bu ona, genel okuyucu kitlesinin dikkatini ilk kez Hans Fallada'ya yöneltecek bir sonraki kitabında kullanacak malzeme sağladı. *Bauern, Bonzen und Bomben* (*Köylüler, Kodamanlar ve Bombalar*) başlığını taşıyan ve 1931'de yayımlanan bu kitap küçük bir taşra kasabasının, insanlarının ve gazetesinin hikâyesiydi. Rudolf'un dediğine göre; önceki romanlarından tamamen farklıydı. Çok daha politikti, kaderin hırpaladığı "sıradan insan"a adanmıştı. Bu, Rudolf'un görüşlerini hissettirme yoluydu. Eyleme geçecek kadar güçlü veya cesur değildi belki ama hâlâ yazabiliyor ve bu sayede milyonlarca insana ulaşabiliyordu. Kız kardeşi Elizabeth'e yazdığı mektupta belirttiği gibi, kitap aslında yalnızca "yoksul köylüler" değil, "yoksul Almanya" hakkındaydı.

Tredup böyle ortaya çıkmıştı. Kitabın ilk sayfasında, üzerinde eski püskü siyah paltosu ve siyah fötr şapkasıyla, hayatındaki adaletsizlikler ve rezillikler yüzünden çileden çıkmış hâlde, yerel *Chronicle* gazetesi için reklam alanı satmak üzere sokak boyunca öfkeyle yürümektedir. Büroya girdiğinde, sekreter bir an başını kaldırıp gelenin kim olduğuna bakar ve elindeki aşk romanını okumaya devam eder. "Böyle yapma ama Clara, Clarabella, Clarissiama," diye itiraz eder Tredup ve onu gece yarısından sonra Grotto'dan çıkar-

ken gördüğünü hatırlatır. Sekreterin utanmaz cevabı, "Eh, eğer bana ödediği parayla geçinecek olsaydım!" olur. Okurları bunun ne anlama geldiğini bilir: Son ekonomik krizin ardından pek çok kadın geçinebilmek için fuhuş yapmak zorunda kalmıştı. Tredup patronun karısını sorar. "Sarhoş mu?" "Evet. Avluda, eteğini herkesin görebileceği şekilde küloduna kadar çekecek denli bilinçsizce sarhoş." Tredup ve iki meslektaşı Wenk ve Stuff gazeteye alternatif başlıklar bularak eğlenirler: *Günlük İftira, Gamalı Haç Satışı, Boktan Ev Meydanı, Telefon Kulübesindeki Osuruk, Oku ve Uyu, Skandal Sayfası*. Görünen o ki, eskiden SPD'ye oy veren ama artık bir Nazi olan polis şefi, o gece *Rathaus,* Belediye Binası'ndaki temizlikçilerden biriyle sevişirken suçüstü yakalanmıştır. "Belediye başkanının masasında yapıyorlardı." Doğal olarak, bu olay *Chronicle*'da yer almayacaktır, çünkü söz konusu olan bir polis şefi, hem de Nazidir. Kabul edelim; yolsuzluk her yerdedir.

Okuyucu kitlesinin Hans Fallada'dan etkilenmesine şaşmamalı. Okurlar, keskin bir mizah ve insancıl bir dille anlatılan hikâyede kendi hayatlarıyla karşılaşmışlardı. Bunu hem görebiliyorlar hem de yazarın diyalog ve sesleri mükemmel bir şekilde kullanması sayesinde duyabiliyorlardı. Bir sonraki sahne, okurları can evinden vurur. İki icra memuru çiftçi P.'nin evine doğru yola çıkmıştır. Çiftçi P. vergilerini ödeyemediğinden iki öküzünü açık artırmaya çıkaracaktır. Bir iflas daha. "Onları bin yıl sonra evsiz bırakıyorum," der kıdemli olan astına. Kitap dikkatini *Land Volk* hareketine çevirmişti – 27 bin çiftçiyi iflasa sürükleyen ekonomik krizin hayatlarına etkisini protesto etmek için bir araya gelen küçük çiftçilerin oluşturduğu bir birlikti bu. Hayali *Chronicle* gazetesinin bulunduğu ve gerçek Ditzenler'in yaşadığı Schleswig Holstein bölgesi bu krizden özellikle etkilenmişti. Çiftçiler süt, et, tereyağı ya da sebzelerini uygun fiyata satamıyorlardı. Bu yüzden borç batağına düşüyor ve vergilerini ödeyemiyorlardı. Hemen ardından süratle iflaslar geliyor ve nesiller boyunca aynı toprağı işleyen aileler, Rudolf'un icra memurunun dediği gibi "bin yıl sonra evsiz" kalıyorlardı. Aynısı küçük yerel işletmeler için de geçerliydi. 1930 yılına gelindiğinde, Wall Street İflası'nın şok dalgalarının ardından, NSDAP'nin oyları Schleswig Holstein'da yüzde 4'ten yüzde 27'ye yükselmiş ve ülkedeki en büyük siyasi değişim burada yaşanmıştı.

Bu sırada artık otuz beş yaşında olan Rudolf Ditzen hayatında ilk kez mutluydu. Suse onun için mükemmel bir eşti; güçlü, sakin ve iyi bir ev hanımıydı. Onun yardımıyla içkiyi bırakmış, morfin ve kokainin cazibesine direnmeyi sürdürmüş, kendini sigara tiryakiliğiyle sınırlamıştı. Gündüzleri yazıyor,

Suse akşamları yama yaparken ona yüksek sesle kitap okuyordu. Kitabı iyi eleştiriler alıyor ve hakikaten para kazandırıyordu. Berlin'in Moabit semtine taşınarak, kendi mutfağı olan mobilyalı, iki odalı bir ev kiralayabildiler – bu iyi olmuştu çünkü artık bir çocukları vardı. Rudolf'un savaşta ölen erkek kardeşinin ismini verdikleri, Uli adında bir oğlan... Rudolf'un ailesi, oğullarının hayatının nihayet düzene girdiğini umarak harçlığını arttırdı. Daha da iyisi, Rowohlt, Rudolf'a ofisteki İnceleme Departmanı'nda ayda 250 mark kazanacağı yarı zamanlı bir iş teklif etti. Her sabah Bellevue garından trene biniyor, sonra Passauer Caddesi'ne kadar yürüyor, sabah işe 9'da başlayıp öğleden sonra 2'de bitiriyordu. Eve döndüğünde Uli'yle oynuyordu. Sonra gece geç saatlere kadar, elinden düşürmediği sigarasıyla, yazı yazıyordu. Hayat gerçekten daha iyi olamazdı. En azından şimdilik.

10 Temmuz 1932'de Hamburg'da, on üç yaşındaki Irma Thälmann büyük gezilerine hazırlanırken annesine saçlarını taratıyordu. Alman Komünist Partisi'nin (KPD) karizmatik lideri babası Ernst Thälmann, çoktan evden ayrılmış, yoldaşları ve koruması eşliğinde, şehir merkezindeki meydanda toplanan işçi kalabalığına hitap etmek üzere yola çıkmıştı. Irma'nın, çoğunlukla tehlike arz eden böyle bir mitinge katılmasına ilk kez izin veriliyordu. Davaya bağlılığını çoktan kanıtlamış, babasına düşkünlüğü ve derin hayranlığı coşkusunu iyice körüklemişti. Normal katılım yaşının dokuz olmasına rağmen, henüz altı yaşındayken Kızıl Genç Öncüler'e katılmak için ısrar etmişti. On bir yaşına geldiğindeyse grubun liderlerinden biri olmuştu. Thälmann kendisi ve Rosa'nın tek çocuğu olan kızına baktığında, kendine bakıyor gibi hissediyordu.

Irma yıllar sonra anılarında, "Ailem bana sık sık, 1919'da Siemssen Caddesi 4, Hamburg-Eppendorf'ta doğduğumda, ne kadar korkunç bir yoksulluk olduğunu anlatırdı. Yerler karla kaplı, ne kömür var ne de odun, odalarımız buz gibi," diye yazacaktı.

Görünen o ki babası annesine her şeyin değişeceğine dair söz vermişti. "Şimdi burada bizim çocuklarımız gibi titreyen, milyon tane çocuk var. Ben de neredeyse tüm diğer liman işçileri ve milyonlarca Alman işçi gibi işsizim." Thälmannlar'ın hayatta kalmasının tek yolu arkadaşlarının ve yoldaşlarının yardımları ve Thälmann'ın saymanlığını yaptığı sendikadan aldığı küçük bir maaştı.

Irma evin her zaman arı kovanı gibi faal olduğunu hatırlıyordu, faaliyetlerin neredeyse tamamı siyasiydi – tartışmalar, planlar, komplolar ve pek çok sır. Irma'ya evlerinde olup bitenler hakkında sokaktaki kimseyle konuşmaması öğütlenmişti. Bu çok tehlikeliydi. Bir çocuk dostu düşmandan nasıl ayırt edebilirdi ki? Her yerde *Vater*'in her hareketini izleyen casuslar olduğunu bilmesini istemiyorlardı.

Genç bir kadın olarak Rosa Thälmann.

Anne babasının toplantıda oldukları bir akşam evde yalnız kaldığını hatırlıyordu. Evleri giriş katındaydı ve o yatakta derin uykudayken birkaç adam içeri girip dolapları ve masayı altüst ederek, suç unsuru oluşturacak siyasi malzeme aramıştı. Tüm bunlar olup biterken hiç uyanmamıştı. Anne babası eve gelince ona ne olduğunu sordular. Hiçbir fikri yoktu. Yüzlerindeki sıkıntılı ifadeyi hiç unutmayacaktı. Rosa onu asla yalnız bırakmaması gerektiğini biliyordu; ama bu, sağ ve sol arasında gayriresmî bir iç savaşın yaşandığı bu dönemde çok önemli bir toplantıydı ve Irma'nın ailesinin politik anlayışına göre mücadele ve parti her şeyden önce gelmeliydi. Aynı senenin ilerleyen günlerinde, *Freikorps*'un "Konsül" birimi ön odanın penceresinden içeri el bombası attığında, *Vater* dışarıda başka bir toplantıdaydı, Irma ve *Mutti* ise çoktan yataklarına girmişti. O günlerde işler böyle yürüyordu.

"Babam bir savaşçıydı," diye yazmıştı Irma. Bir gece saat ikide Hamburg banliyösündeki bir toplantıdan eve dönerken, sinsice saklanan şüpheli bir adamı fark etmiş ve dövmüştü. Adamın onun karşısında hiçbir şansı yoktu. Ernst Thälmann tank gibi yapılıydı ve yılların sokak çatışmalarıyla bilenmişti. O esnada başka biri kavgayı durdurmak üzere koştu. Görünen o ki yerde yatan kişi, Thälmann'ı *Freikorps*'tan korumak için garla evi arasındaki güzergâha belli aralıklarla yerleştirilen yoldaşlardan biriydi. Kimse ona söylemeyi akıl etmemişti. Daha sonraları, Thälmann'ın evde olduğu ve bir konuşma ya da konferans üzerine çalışmadığı nadir akşamlarda, anne, baba ve kız masanın etrafında oturduklarında sık sık bu hikâyeye güldüler. Irma bu sofrada öğrendiği dersleri hayatı boyunca kalbinde taşıyacaktı. Tutkulu konuşmalar ve kahkahalarla dolu büyülü akşamlardı. Bazen babası aniden Irma'yı masadan kaldırır ve onunla mutfakta dans ederdi.

Yaz aylarının pazar günleri en güzelleriydi. *Vater*, Elbe Nehri kıyısındaki Blankenese'ye gideceklerini söylerdi; burası Hamburglu işçilerin zor bir haftanın ardından dinlenmek için buluştukları, yüzdükleri, top oynadıkları, muhabbet ettikleri bir plajdı. Herkes birbirini tanırdı. *Vater* orada nehir kıyısında, arkadaşlarının arasında mutlu bir şekilde oturur, liman işçileriyle konuşur, endişelerini dinler, bilgi alır ve işe yarar tavsiyeler verirdi. Ve tabii ki çocuklarla oynardı. "Spor mutluluk verir," derdi, "ama aynı zamanda günlük mücadelelerimizde bizi kuvvetli kılmak için de gereklidir". Bütün Hamburg işçileri oradaydı; ister SPD üyesi olsun, ister siyasetle alakası bile olmasın... Tartışma grupları oluştururlardı ve *Vater* müdahale ettiğinde sıklıkla büyük anlaşmazlıklar yaşanırdı. "Bir düşünün!" derdi onlara. "Elinizin beş parmağı tek başına pek bir şey başaramaz. Ancak yumruk hâline geldiklerinde güç sahibi olurlar!"

Ernst Thälmann coşkulu, hayat dolu biriydi, her zaman savaşmaya hazırdı. Ne var ki, ailenin giriş katında olmayan daha güvenli bir daireye taşınması gerektiği açıktı. Bu yüzden Irma'nın annesi Rosa her yere yaya olarak gidip yeni bir ev aramaya başladı – tramvaya verecek kadar paraları yoktu. Babasının mütevazı harcamaları Parti tarafından karşılanıyordu ama Rosa'nınkiler değil. Ernst Thälmann'ı binasında isteyen ev sahibi bulmak pek kolay değildi fakat Rosa asla pes etmedi. Çünkü Rosa böyle biriydi. En az kocası kadar kararlı ve adanmıştı. Nihayet şehir merkezine yakın Tarpenbeck Caddesi'nde birinci katta bir daire buldu.

Yeni evleri kısa sürede isyancılar için başka bir buluşma yerine dönüştü; sürekli faaliyet hâlinde ve gürültülü tartışmalarla doluydu. Ekim 1923'te Thälmann, liman ve fabrika işçilerinin, ekmek ve iş yokluğu ile yetkililerin sert baskısını protesto ettikleri büyük Hamburg Ayaklanması'na önderlik etti. O esnada dört yaşında olan Irma, üç gün üç gece süren ayaklanmayı asla unutmadı. Kadınlar ve çocuklar bulabildikleri her şeyi kullanarak barikatların kurulmasına yardım etmişlerdi: taşlar, bahçe kapıları, ağaçlar, hattâ mobilyalar. Neredeyse hiç silahları yoktu. Irma'nın babasının deyimiyle "partizanlardan" yalnızca birkaçının tüfeği vardı ve çatılardan polise ateş ediyorlardı. Polisin elinde silahların yanı sıra tanklar da vardı ve birçok isyancı öldürülmüştü. "Saldırdılar, devrildiler ve yeniden saldırdılar, asla pes etmediler," diye hatırlıyordu Irma, o baş döndürücü günlere özlem duyarak. Ancak KPD'li işçiler SPD'den hiç destek göremeyince değişim şansı da kaybolmuştu. Kadın erkek yüzlerce işçi tutuklanmış ve birçoğu sağcı *Freikorps*'un elinde can vermişti.

9 Kasım'da Ohlsdorf mezarlığında, ölenleri anmak amacıyla kitlesel bir gösteri düzenlendi. Tehlikeye rağmen işçiler akın akın gelmişti. Irma'nın babası ortaya çıkarsa tutuklanacağı konusunda uyarılmasına rağmen elbette oraya giderek işçilere hitap etmişti. Irma da oradaydı. "Annemle gittim. Büyük bir kalabalık mezarlığa doğru ilerliyordu. İşçiler komandoların, kapıdaki ağır silahlı polis kamyonlarının, mezarlıkta daha da fazla polisin ve müfettişin tehdidi altındaydı. Ancak işçiler iyi örgütlenmişlerdi. Koruma görevindeki her yoldaş tam olarak nerede duracağını ve görevinin ne olduğunu biliyordu. Babam hiçbir yerde görünmüyordu. Birdenbire kalabalığın ortasında bir yerden alkışlar yükseldi. Ansızın belirdi ve grubun ortasında konuştu, söylediği sözler tüm üzüntüyü dağıttı. Büyük tezahüratlar eşliğinde Hamburglu işçilerin cesaretini övdü ve sonra geldiği gibi aniden, kırılması imkânsız bir yoldaşlar zinciri tarafından korunarak, kitlelerin arasında kayboldu."

Thälmann 1924'ten itibaren Berlin'de çok zaman geçirdi, Reichstag'da KPD üyesi olarak görev almıştı. Irma annesiyle birlikte Berlin'e taşınıp taşınamayacaklarını sordu, fakat babası hayır dedi. Kalbi ve evi Hamburg'da, liman işçileriyle birlikteydi.

"*Vater* sık sık Sovyetler Birliği'ne seyahat ederdi. Ben dokuz yaşındayken, bir gün Leningrad'dan dönüyordu; *Mutti* ile birlikte onu almaya gittik. Birçok yoldaş da babamı karşılamak için oradaydı ve onlarla konuşmasını bitirdikten sonra kulağıma, 'Sana çok güzel bir şey getirdim,' diye fısıldadı. Bavulunu eve götürmemiz için bize verdi ve yanımıza daha sonra geldi. Valizi açmamıştık ama heyecanlanmıştık. Yemeğimiz bitene kadar bekledi, sonra bavulu açtı. Bana kırmızı fular, beyaz bluz ve etekten oluşan bir genç öncü kıyafeti getirmişti. *Mutti* giymeme yardım etti ve *Vater*'e gösterdim." Babası Irma'ya, "Sovyetler Birliği'nde Genç Öncüler'in kuralları vardır ve üniformayı bir kez giydin mi bu kurallara uymak zorundasın," diye belirtti. "Bütün arkadaşlarım beni kıskanmıştı. Onlara kırmızı fuların üç köşesinin Komünist Parti'nin üç parçasını simgelediğini ve düğümün bu parçaları sımsıkı birbirine bağladığını anlattım. Bana birtakım resimli kitaplar da getirmişti. Üzerinde Kremlin ve kızıl bayrağın bulunduğu güzel ahşap yapbozlar da."

Irma'nın en sevdiği akşamlar, *Vater*'in mutfak masasında oturup çocukluğuyla ilgili hikâyeler anlatmaya vakti ve hevesinin olduğu zamanlardı. "Ben büyürken Hamburg'un muhteşem bir şehir olduğunu hatırlıyorum, bir Hansa şehri, monarşi sınırları içinde hür bir eyalet," diye anlatırdı. Irma ile Rosa hepsini daha önce duymuş olsalar da tekrar tekrar dinlemekten hoş-

lanırlardı. "Yalnızca gemi yapım şirketi Blohm+Voss, Hamburg-Amerika hattında işleyecek büyük okyanus gemilerini inşa eden on bin liman işçisi çalıştırıyordu. Hem toplumsal hem siyasi anlamda güçlü sendikalar ve işçi örgütleri vardı. Hamburg'un nüfusu bir milyondu ve dünyanın dört bir yanıyla ticaret yapıyorduk: kauçuk, yün, jüt, bakır, çinko, yağ ve fabrikalarımızda üretilen margarin, çikolata, sigara gibi ürünler. Pamuk ve bira fabrikalarımız vardı. Reich'ın en büyük sanayi üretimi. Elbette bunlar kapitalist işletmelerdi. Taşradan, Schleswig'den, Mecklenburg'dan, Friesland'dan gelen –kısa sürede haklarını talep etmeye, grev ve gösteri yapmaya başlayan güçlü, akıllı– işçi, çiftçi, denizci ve inşaatçıları umursamaz, onlarla uğraşmazlardı.

Kapitalistler ve yetkililer eyleme geçen işçilerin tepesine bindiler, onları hapse attılar ve kara listeye aldılar. *Grossvater*, yani büyükbabanın başına gelen buydu, biliyorsunuz. Hapisten çıktığında bize bakabilmesinin tek yolu, el arabasıyla sokaklarda dolaşıp patates ve kömür satmaktı... Sonra bir at arabasıyla. Ardından bir dükkânda... Bu onu aktif politikadan alıkoymadı. Bunu hiçbir şey yapamazdı." *Vater*'in sesindeki derin hayranlığı duymamak mümkün değildi.

Irma'nın ağzı açık dinlediği o büyüleyici üslupla konuşurken; yedi yaşından itibaren kendi *Vater*'ine yardım etmek zorunda kaldığını, pazarın kurulduğu günler sabah 4'te kalkıp atla ilgilendiğini, kışın her yer kar altındayken ya da yazın kavurucu sıcağında kapı kapı dolaşıp teslimat yaptığını anlatıyordu. Okulda başarılıydı ama on dört yaşında bırakması gerekmişti. Hiç paraları yoktu ki... Fırsatını bulur bulmaz Amerika'ya giden büyük gemilerden birine ateşçi olarak bindi. Orada New York yakınlarında bir çiftlikte çalıştı. Amerika'nın ona kapitalist sistemin işleyişi hakkında bir iki şey öğrettiğini söylüyordu gülerek. Ne büyük zenginlik... Ne büyük bir yoksulluk... Çiftlikte siyahlar da çalışıyordu ama çocukların beyaz çiftçinin çocuklarıyla oynamasına izin verilmiyordu. Siyah çocuklar bile çok çalışmak zorundaydı.

Hamburg'a döndüğünde Nakliye İşçileri Sendikası'na katıldı, kendini sendikaya verdi, grevler ve gösteriler düzenledi. Kısa süre içinde önce sayman, sonra şube lideri, en sonunda da yönetici oldu. Grevler bazen haftalarca sürebiliyordu, 18 bin işçi hep beraber direniyordu. Her boş ânında siyaset teorisi üzerine kitaplar okuyor ve toplantılara katılıyordu. Arkadaşlarını ve genel anlamda dostlar arasında olmayı seviyordu. Birinci Dünya Savaşı patladığında yirmi sekiz yaşındaydı. Bu savaşı emperyalistlerin işçilere karşı kazandığı bir zafer olarak tanımlamıştı. Sosyal demokratlar da dahil olmak üzere, sol

savaşa karşıydı. "Velhasıl Thyssenler,[2] bankerler, emperyalistler ve *Junkerler*[3] kazandı," demişti Irma'ya ve "istedikleri savaşı aldılar. İşte Avrupa'nın gençliği, tüm cephelerde bunun için feda edildi! Silah tüccarları ve finans prenslerine". İşçiler açısından bunun korkunç bir şey, acı verici bir hayal kırıklığı olduğunu söyledi. Kendisi de iki buçuk yılını cephede geçirmiş; önce Somme'da, sonra Aisne'de çarpışmıştı. Evci çıkması yasaktı. Emperyalistler siyasi olarak aktif işçilerle sorunlarını böyle çözüyorlardı – onları cephede tutup öldürülmelerini sağlayarak. İki kere yaralandı. Ama yine de ev izni verilmedi. Bu durumu, Karl Liebknecht'ten yaptığı şu alıntıyla açıklıyordu: "Her halkın başlıca düşmanı yine kendi ülkesindedir. Alman *Volk*'unun düşmanı Almanya'nın kendisidir: Alman emperyalizmi, savaşın partisi."

Nihayet 1917 yazında ev iznine çıktı. Bu kısa süreyi Rus Devrimi ve Almanya'daki devrim hakkında okumak için kullandı. Bağımsız Sosyal Demokratlara katıldı ve savaşa karşı oy kullandı. Daha sonra 42 bin üyeyi de yanında, Komünist Parti'ye götürerek Sosyal Demokratlardan ayrıldı. 1917'de denizciler Wilhelmshaven'de isyan çıkardı. Ardından Ekim Devrimi geldi. O esnada cepheye geri dönmüştü; savaş karşıtı faaliyetlerinde dikkatli olması gerekiyordu, çünkü ciddi gözetim altındaydı. Ev izni alamadan bir yıl daha geçti. Nihayet 1918 sonbaharında Hamburg'a döndüğünde, her yerde açlıkla ve limanlarda grevlerle karşılaştı. Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg hapisteydi; bir süre sonra öldürüldüler. "Avrupa cehenneme dönüşmüştü," dedi. "Bir yanda milyonlarca ölü, milyonlarca yaralı, tarifsiz acılar, açlık ... öte yanda giderek daha fazla kâr eden sanayi önderleri ve silah fabrikaları – yani savaşın galipleri."

5 Kasım 1918'de Hamburg liman işçileri grev yaparak şehir merkezine doğru yürüyüşe geçtiler. Yalnızca Hamburg'da, sokaklarda komünistlerle savaşan sekiz farklı *Freikorps* birliği vardı. "Kurt Adam", "Fredericus Rex" ve "Kara Avcı" gibi isimleri olan bu birlikler morali bozuk askerlerle doluydu – sağcı oldukları kesindi ama her şeyden önce ümitlerini kaybetmişlerdi, işleri ve gidecek yerleri yoktu. Almanya'nın, sola oy veren işçi sınıfı yüzünden savaşı kaybettiğine hükmetmişlerdi Ve tabii ki Yahudiler yüzünden. Buna sırttan bıçaklamak diyorlardı. Demokrasiden nefret ediyor, askerî diktatörlük

[2] Dünyanın en zengin ailelerinden biri olan Thyssen ailesinin serveti, 19. yüzyılın sonlarında kurulan geniş bir demir çelik imparatorluğuna dayanıyordu. (ç.n.)

[3] Junkerler, Prusya'da toprak sahibi aristokrasinin üyeleriydi. Çok az hakka sahip köylüler tarafından işletilen büyük mülklere sahiptiler. (ç.n.)

istiyorlardı. Nazi Partisi'nin temellerini ve yapısını oluşturan işte bunlardı. Ardından sağcı Kapp Darbesi geldi. Hükümet utanç içinde kısa süreliğine Stuttgart'a kaçsa da Alman *Volk*'u onlara karşı durdu, genel grev çağrısına karşılık vererek, tüm araçları durdurdu – ne tren ne tramvay işliyor, ne fabrikalar ne işyerleri açılıyordu, yolda yük arabası kalmamıştı, gemiler kalkmıyordu, liman işçilerinin hiçbiri yoktu. Her şey birkaç gün içinde sona erdi. *Vater*, Irma'ya, devrimin başarısızlığının Alman proletarya liderleri arasındaki bölünmeden kaynaklandığını açıkladı.

On üç yaşına geldiğinde, Irma iyice pişmiş bir devrimciydi. Yedi yıldır Genç Öncüler'dendi, babaları işsiz olan ya da ayaklanmalarda veya sokak savaşlarında öldürülmüş ailelerin yoksulluğuna bizzat tanık olmuştu. Her Noel'de açlıktan kırılan bu ailelere Parti tarafından bağışlanan oyuncak ve yiyecekleri götürüyordu. Şimdi, 10 Temmuz 1932'de, üzerinde Genç Öncüler üniformasıyla, faşizm karşıtı mitinge katılmak üzere meydana giden işçi kalabalığına katılmış yürüyor, kalabalığın içinde kaybolmamak için annesinin elini sıkı sıkı tutuyordu. Babası her zamanki gibi yoldaşlarının koruması altında önden gitmişti. Ortama heyecan dolu bir bekleyiş hâkimdi. İşçiler ne *Freikorps*'u ne de silahları ve yumruklarıyla hazır bekleyen polisi umursuyordu. Onların tek istediği müthiş liderlerinin sesini duymaktı.

Aniden büyük bir tezahürat yükseldi. Thälmann alışıldığı üzere birdenbire tam ortalarında belirdi. Sonra elinde megafonla konuşmaya koyuldu: "Sosyal Demokratların size, faşistler iktidara gelse bile bunun uzun sürmeyeceğini söylemelerine inanmayın. Hayır! Bu utanmazca bir yalan! Faşistler iktidarı bir kez ele geçirdiler mi asla bırakmayacak ve yeni bir savaşa hazırlanacaklar. Her yerde yalnızca emekçilere yönelik sert baskıları değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne karşı savaş hazırlıklarını da görüyoruz," diye uyardı. Almanya'nın ihtiyacı savaş değil; ulusal, toplumsal ve siyasi özgürlüktü. "Faşizmin olmadığı bir ülke varmış, faşist köpeklerin sokaklarda cinayet işlemesinin, işçi mahallelerinde kanlı eylemlerini gerçekleştirmesinin düşünülemeyeceği bir ülke. Bu ülkeye Sovyetler Birliği deniyor!" Irma da diğerleriyle beraber alkış tutuyor ve tezahürat yapıyordu. "Faşizme karşı mücadelemizi işte böyle sürdüreceğiz, enternasyonal proletaryayla yan yana, kol kola!"

İKİNCİ BÖLÜM

NAZİLER İKTİDARI ELE GEÇİRİYOR

Fritz-Dietlof Kont von der Schulenburg 11 Mart 1933'te evlendiğinde otuz bir yaşındaydı. Gelin Charlotte Kotelmann'dı – her anlamda mükemmel bir eş. Düğünden bir gün önce, o sırada *Geheime Staatpolizei*'ı, yani Nazilerin tüm muhaliflerini ortadan kaldırmak üzere tasarlanan gizli polis örgütü Gestapo'yu kurmak için görevlendirilmiş Hermann Göring'le görüşmeye çağrıldı. Bir yıl önce 291342 üye numarasıyla NSDAP'ye katılan Kont, Nazilerin hevesle saflarına çekmek isteyecekleri, gelecek vaat eden ve iyi bağlantıları olan genç adamlardan biri olarak görülüyordu – tam bir Prusya soylusuydu, zekiydi ve eski dünyanın cazibesine fazlasıyla sahipti. Ne var ki toplantı, en şık üniformalarından birini giymiş Göring'in, genç Kont'u özensiz giyimi nedeniyle azarlamasıyla kötü bir şekilde başladı. Von der Schulenburg aristokratik bir küçümsemeyle, aslında pek parası da olmadığından, azarı kolayca savuşturdu. Biraz daha sohbet ettikten sonra Göring onu Führer ve bazı ahbaplarıyla tanışmaya davet etti. Bu hiç beklenmedik bir onurdu ve Kont'un Berlin'deki aile apartmanında bekleyen herkesin –ebeveyni, dört erkek kardeşi ve kız kardeşi Tisa– Fritz-Dietlof'un *Polterabend*, yani bekârlığa veda gecesine geç kalacağı endişesine kapılmasına neden oldu. Göring, Schulenburg'u Führer'e, üzerindeki gündelik kıyafete atıfta bulunarak "haşarı Kont" diye tanıttı; fakat Hitler, aklında daha önemli meseleler olduğundan genç adamın kılığına pek dikkat etmedi.

Aile ve arkadaş çevresindeki adıyla Fritzi, tam kutlama saatinde eve dönmeyi başardı. Mutlu çift ertesi gün *Dreifaltigkeitskirche*, Kutsal Teslis Kilisesi'nde evlendi; beyazlar içindeki gelin elinde zambak buketi taşıyordu, damat ise takım elbise giymiş ve ipek silindir şapka takmıştı. Üç ağabeyi –Johann Albrecht, Wolfi diye bilinen Wolf Werner ve Heini lakaplı Adolf Heinrich– anne babaları gibi Nazi Partisi'nin coşkulu üyeleriydi. Sadece Fritzi'nin küçük kardeşi Wilhelm geri duruyordu. Ve kız kardeşi Tisa. Tisa ilk andan itibaren Nazi karşıtıydı.

Charlotte kocası ne yaparsa yapsın ona destek olmayı düşünecek biriydi. Ondan yedi yaş küçüktü ve evlenmek için filoloji eğitimini bırakmıştı. Fritzi'nin

ailesi daha memnun olamazdı. Charlotte bir gelinden isteyebilecekleri bütün özelliklere sahipti. Sevgi dolu, çekici, çok zeki ama cin fikirli değil, mutlu tabiatlı, iyi bir eş ve anne olmaktan başka bir şey istemeyen biriydi. Evlenmelerinden kısa bir süre önce Charlotte, Fritzi'yi *Machtergreifung*'dan, yani Nazilerin iktidara el koymasından hemen sonra atandığı Königsberg'de ziyaret etmişti. Charlotte'ye orada kendine çok güzel bir daire bulduğunu yazmıştı, Königsberg'e trenle yarım saat uzaklıkta, güzel ve sessiz kır ortamında, tam da sevdiği gibi tüm hay huydan ve siyasi çatışmalardan uzaktaydı. Nişanlısına hemen her gün kâh uzun kâh kısa mektuplar yazıyordu. Uzun olanlar genellikle siyasi ve toplumsal umutları ve özlemleriyle ilgiliydi. Charlotte tam anlamıyla onun ruh eşiydi. Ona hep, karısına asla fazla zaman ayıramayacak olan, kendini işine adamış bir işçiyle evlendiğini hatırlatıyordu. "Ama senin yanındayken, tüm neşem ve sevgim senin olacak." Bunu kanıtlamak istercesine, planladıkları uzun balayını iptal etti. Onun yerine Almanya'nın kuzeyindeki Mecklenburg'da bulunan aile malikânesi Tressow Sarayı'nda birkaç gün geçirdiler. Charlotte hiç aldırmadı bile. O dönemde çekilen şipşak fotoğraflarında, bir parkta sarmaş dolaş çimlere oturmuş birbirine çılgınca âşık bir çift görülür.

Schulenburg ailesinin aykırısı Tisa'ydı. Fritzi'yle aralarında sadece on sekiz ay olduğu için ama asıl önemlisi kafa dengi olduklarından, her şeyi birlikte yaparak büyümüşlerdi. Fritzi diğer üç ağabeyinden farklıydı; daha hassas, daha zeki, Tisa'nın seveceği tarzda bir çocuktu. Tisa 7 Aralık 1903'te Tressow'da doğduğunda, babaları dört küçük oğlunu çalışma odasına çağırarak ona ne isim vermek istediklerini sormuştu. Dört oğlan da hiç kız ismi bilmiyordu. İçlerinden biri, elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışarak, "Rosenkranz" ismini önerdi; yani güllerden yapılmış bir çelenk. Sonuçta küçük kıza Elizabeth Karoline Mary Margarete Veronika adı verildi. Kısaca Tisa. Daha en başından beri Tisa kendi yolunu çizen biriydi. Ailede onu anlayabilen kimse yoktu. Fritzi hariç.

Fritzi Tressow'da değil, babası Kont Friedrich Bernhard von der Schulenburg'un St. James Sarayı'nda askerî ateşe olarak görev yaptığı Londra'da doğmuştu. Kayzer'in yakın dostları olan anne babası Londra'yı çok severdi: mekânı, insanları, ziyafetleri ve baloları, hafta sonları gidilen kır evlerini – kısacası canlı ve uluslararası bir şehirdeki tüm saray hayatını. Schulenburg'un alayının bulunduğu Potsdam buraya kıyasla küçük bir garnizon kentiydi. Lakin aile Potsdam'a pek sık uğramazdı; babalarının tayinlerine göre bir taşra kasabasından diğerine taşınıp duruyorlardı. Evleri Tressow'du. Tressow'u seviyor-

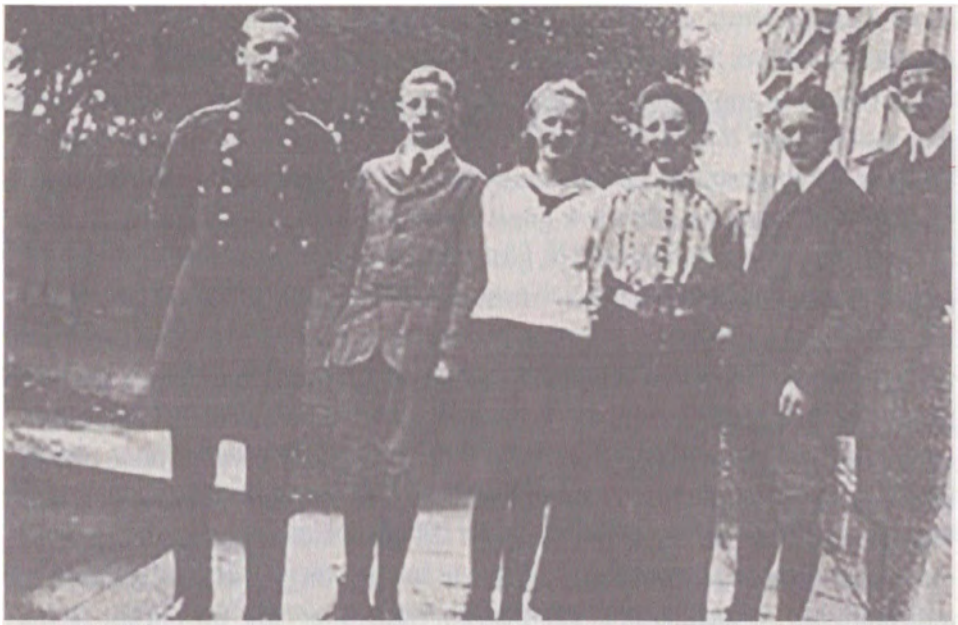

Tressow'daki von der Schulenburg ailesi, 1918 civarı. Soldan ikinci Fritzi.

lardı. Orada Fritzi ve Tisa, Fritzi okula gönderilene kadar aynı odada kaldılar. İngiliz bakıcı Vicky'yi ve yalnızca İngilizce konuşulan çocuk odasını Heini ile paylaştılar. Daha sonra İngiltere'nin kuzeyinden, bir papazın kızı olan Miss Bull adında bir mürebbiyeleri oldu; bu kadın Fritzi'den pek hoşlanmıyor ama ortada Fritzi'nin belki biraz erken gelişmiş olması dışında bir sebep görünmüyordu: Fritzi küçük yaşlarından itibaren biraz kibirliydi.

Miss Bull, "Fritz-Dietlof von der Schulenburg, şimdi tokadı yapıştıracağım!" der ve dediğini yapardı. Ya da onu merdivenin altındaki karanlık dolaba kilitlerdi. Tisa, "Anneme söyle!" derdi ama gururlu Fritzi asla söylemezdi. Sonrasında Saray'ı çevreleyen parka kaçar, ağaçlara tırmanır, diğer kardeşleriyle yarışır, ahırlarda oynar, kışın kızakla kayar, yazın gölde yüzer, Miss Bull ile kırlarda ve ormanda günlük yürüyüşlerine çıkarlardı. Tisa önü büzgülü uzun kollu İngiliz gömleğini giyer, oğlanlarsa denizci kıyafetleri kuşanırdı. Tisa, oğlanlar ne yapıyorsa onu yapar, dışlanmayı reddederdi. Onlar da kız kardeşlerini, "Erkek gibisin!" diye suçlarlardı. Gel gör ki, sabahları annelerinin yatak odasındaki ipek döşemeli sandalyeye oturup Maria'nın *Mutti*'nin saçlarını taramasını sadece Tisa'nın izlemesine izin vardı.

1911 yılında babaları taşra görevlerinden birinden Berlin'deki Ordu Yüksek Komutanlığı'na tayin edildi. Artık pantolonunun yan tarafında geniş kır-

mızı bir şerit vardı; çizmeleriyse uzun, siyah ve parlaktı. *Vater* masmavi gözlü, gür kaşlı, palabıyıklı bir adamdı. İçtenlikle gülebilirdi ama katıydı da. Onu sadece dik ve sessizce oturmak zorunda oldukları akşam yemeği sofrasında görebiliyorlardı. Bir keresinde asi Fritzi sessizliği bozup konuşunca *Vater* kaşlarını çattı. Fritzi herkesi hayrete düşürerek, "Ben de öyle görünebilirim!" diyerek kaşlarını çattı. Bu, cezalandırılmasına sebep oldu. Ya Çinli akrobatların ve ateş yutanların olduğu Busch Sirki'ne gitmesine izin verilmemişti ya da paten kaymaya gidememişti; Tisa tam hatırlayamıyordu. Ancak olan biten kısa süre içinde unutulmuş, kardeşler hep birlikte tramvayların arkasına atlayarak veya elektrikli *U-Bahn*'a binerek, Almanya'nın birleşmesi ve yirminci yüzyılın ilk yıllarında ekonominin hızla büyümesiyle yeni yeni canlanan Berlin'i keşfetmeye koyulmuşlardı. Bazen şansları yaver gider, anne tarafından Bismarck olan büyükbabalarını, saatte yirmi kilometre gidebilen otomobiliyle onları gezintiye çıkarmaya ikna ederlerdi. Ancak tatiller daima Tressow'da geçerdi. Buraya gelir gelmez süratle kırsal yaşam tarzına geri dönülürdü. Arazilerinde birkaç köy vardı ve Tisa ile Fritzi'nin en sevdiği etkinliklerden biri; anneleri, yüzyılın başında muhtemelen babaları tarafından inşa edilen düşkünler evinde yaşayan yaşlılardan bir köylüyü ziyaret ettiğinde ona eşlik etmekti. İster Berlin, ister Potsdam, ister Tressow'da olsun, her ne yaparlarsa yapsınlar, Fritzi ve Tisa beraber yapardı.

Fritzi'nin *Gymnasium*'da ağabeylerine katılması gereken gün gelip çatmıştı. Tisa ise kız olduğundan evde kalmak zorundaydı. Okula gitmesine izin verilmesi için yalvardıkça yalvardı, neyse ki sonradan yerel bir sanat okuluna gitmesine izin çıktı, çünkü Tisa çizmeyi ve resim yapmayı çok severdi. Ancak o sıralar Almanya, Birinci Dünya Savaşı'na girmişti, babaları ve iki ağabeyi zaten cephedeydi. Heini de kısa süre sonra onlara katılacaktı. Üç erkek kardeş de ilk fırsatta gönüllü olmuştu. Anneleri ağladı, babaları savaşın anlamsızlığı konusunda gençleri uyardı, fakat hiçbir şey onları durduramadı. Daha 1916'da barış yapılmasını tavsiye eden babaları savaşın sonunda tükenmiş ve acı içinde eve dönerek odasına çekildi. Johann Albrecht ve Wolfi yaralanmıştı. Heini ise hissizleşmiş ve hayal kırıklığına uğramış olarak geri döndü.

Fritzi savaşmak için çok gençti. Ancak Polonya ile oluşan yeni doğu sınırında *Grenzenschutz,* yani sınır muhafızlığı yaptı. Böylece Reich'ın yenilgisinden en çok zarar gören sıradan insanların yoksulluğunu ve çaresizliğini ilk elden tecrübe etti. Evlerinde konakladığı çiftçi ailesi o kadar fakirdi ki; patateslerini mutfak masasının ortasındaki büyük bir çanaktan yiyorlardı – tabak

yoktu, zaten çoğu zaman yemek de yoktu. Daha sonra Berlin'de barikatlarda Komünist Spartaküs Birliği'yle savaştı. Eve döndüğünde Tisa onu değişmiş buldu – daha keskin, daha az konuşkan, daha kararlı. O kadar zayıflamıştı ki, annesi, Tressow'a giden köy yolunda yürüyen oğlunu ilk başta tanımamıştı.

Sağlığına yeniden kavuşmasının ardından Fritzi, Göttingen Üniversitesi'ne gitti. Orada hukuk ve siyaset bilimi eğitimi aldı ve ailenin her iki tarafındaki Schulenburg geleneğine uygun biçimde, kendisini Prusya Kamu Hizmeti'nde geçecek bir hayata hazırladı. Marx ve Lenin dahil olmak üzere eline geçen her şeyi okudu. Ülke siyasi ve ekonomik krizlerle boğuşurken, öğrenci yoldaşlarıyla gece geç saatlere kadar içip tartıştılar. Her seferinde dönüp dolaşıp aynı soruya geliyorlardı: Alman İmparatorluğu'nu kurtarmak için ne yapmalı?

Grubun doğal lideri olmuştu; nüktedan, iyi eğitimli, hızlı çözümlere şüpheyle yaklaşan biriydi. Kendini disipline etmek ve güçlendirmek amacıyla spor yapmaya karar verdi: vücut geliştirme, eskrim, yüzme. Öğrenci birliğine katılması Tisa'yı şaşırtmıştı, çünkü daha önce konuştukları her şeye –daha adil bir toplum yaratmak için siyasi değişime ve eski geleneksel yöntemlerin reformuna duyulan acil ihtiyaç– ters düşüyor gibiydi. Fakat Fritzi Fritzi'ydi işte; yalnızca birliğe katılmakla kalmadı, bir düelloya da karıştı – neticesi sol yanağında ömrünün sonuna kadar taşıyacağı derin bir yara iziydi. Bu esnada Tisa resim yapıyor ve Weimar'ın ilk yıllarında yeşeren sosyalizm fikirleriyle flört ediyordu. Annesi ve babası endişeleniyordu. Neden bu kız ailenin geri kalanından bu kadar farklıydı? Bu kadar tartışmacı? Bu denli asi? Dişilikten bu kadar uzak? Böyle görüşlere sahipken nasıl koca bulacaktı ki?

Fritzi ve Charlotte Haziran 1932'de nişanlandıklarında, genç adam Prusya Kamu Hizmeti için gerekli adımları atmıştı. Umut vaat ettiğini erkenden göstererek hızla terfi etti. İşlerin ne kadar kötü olduğunu kendi gözleriyle görmek istediği için, çoğunlukla Katolik olan Batı Almanya'daki sanayi bölgesi Recklinghausen'e, kendi inisiyatifiyle tayin olmaya karar verdi. İşler hakikaten de felaketti, her türlü toplumsal sorun mevcuttu ve işsizlik Prusya'dakinden bile yüksekti. İdari evraklar masasının üzerine yığılmıştı ama Fritzi kesinlikle bunun yüzünden çıkmaza düşecek biri değildi. Gerekeni asgari düzeyde hızlıca ve etkili bir biçimde yerine getirdi; dışarıda olmayı ve meseleleri bizzat takip etmeyi tercih ediyordu. İşçiler ve işsizlerle, sosyalistler ve komünistlerle tanışmaya özen gösterdi, ayrıca bazı ailelere kendi cebinden maddi yardımda bulundu. Fritzi dahil herkes durumdan Versailles Antlaşması'nın cezalandırıcı şartlarını sorumlu tutuyordu ve konuştuğu in-

sanların çoğu Rusları Batılı Müttefiklere tercih ediyordu.

Fritzi 1932 sonbaharında Doğu Prusya'daki Heiligenbeil'e atandı. Oradaki balıkçılar, yedikleri balıktan kaynaklanan Haff hastalığından muzdaripti. Hayatlarını kazanmak ve açlık çeken ailelerini doyurmak için çalışamıyorlardı. Yönetimden hiç kimse bu konuda bir şey yapmıyordu. Fritzi hastalığın nedenini kolayca keşfetti: Yerel fabrikalardan gelen kirli su. Şartlara uymayı reddeden fabrika sahipleriyle toplantı ayarladı. Haklarında disiplin işlemi uygulanacağına dair uyarmasına rağmen çözüm bulmayı reddettiler; zira Fritzi'nin yalnızca kıdemsiz bir memur olduğunu ve üst düzey yöneticilerin her zamanki gibi durumu görmezden geleceğini biliyorlardı. Fritzi amiri *Landrat*, bölge yöneticisi Gramsch ile toplantı talep etti, o da konuyu yukarıya havale etti.

Fritzi Kamu Hizmeti'nin yalnızca devlete değil; ister yerel, ister bölgesel, ister ulusal düzeyde olsun, *Volk*'a hizmet etmek için var olduğuna derinden inanıyordu. Bir arkadaşına, "Almanya'nın ihtiyaçlarını kendime ait hissetmek, milyonlarca mutsuz Almanın arzu ve özlemlerini kalbimde taşımak ve onlar adına, sanki kendi yazgımmış gibi çalışmak istiyorum," diye yazmıştı. "Kendimi Almanya'ya derin bir sevgiyle sımsıkı bağlı hissediyorum. Ülkemin acısını ve ihtiyaçlarını sanki benimmiş gibi hissediyorum. Bu uğurda savaşmayı ve insanın kendisini feda etmesini en yüce görev olarak görüyorum, gerçekten insanın hayatından vazgeçmesine değer."

Fritzi ülkenin ihtiyacının güçlü ve iyi bir liderlik olduğuna inanıyordu. Bir Führer. Tartışma gruplarına katıldı, toplantılara gitti, konferanslar verdi, *Volk*'a yardım etmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Eğer inançları, büyük toprak sahiplerini veya fabrika patronlarını yahut yerel yöneticileri karşısına almak anlamına geliyorsa da, varsın öyle olsundu.

Joseph Goebbels tarafından yönetilen Nazi propaganda makinesi güçlü bir etki yaratıyor ve Rudolf Ditzen'in kitabında çok canlı bir şekilde yazdığı, çiftçilerin *Land Volk* hareketinin yaşandığı Doğu Prusya'da başka hiçbir yerde olmadığı kadar ilerleme kaydediyordu.

Fritzi, Charlotte'ye "Parti'nin bir *Volk* hareketine dönüştüğü Kuzey Almanya'daki koşulları tecrübe etmem neticesinde Nasyonal Sosyalist oldum," diye yazıyordu. "Orada da iyi liderler var. Çünkü anladım ki, başka hiçbir bayrak altında bu başarılamayacak. Parti'nin karanlık yüzünü biliyorum. Yerel liderlerin çoğunun pek de harika olmadığının farkındayım. Ama her şey hareket hâlinde. Prusya ve Kuzey Almanya tarzı galip gelecek gibi görünüyor."

Fritzi, partinin solunda yer alan Gregor Strasser'den oldukça etkilenmişti – her şeye rağmen *Volk* için ve *Volk*'tan yana olan akıllı bir adamdı. Strasser, ekonominin Naziler tarafından yeniden düzenleneceğini, onu bu hâle getiren büyük bankaların dizginleneceğini söylüyordu. Batılı Müttefiklerin kapitalizmini ya da Rusların komünizmini değil, Alman sosyalizmini uygulayacaklardı.

Nazi Partisi'nin bir üyesi olarak Fritz-Dietlof von der Schulenburg.

Hitler, *Führer-Rede* konuşmalarından birini yapmak üzere Königsberg'e geldiğinde, Fritzi de gitmiş ve onu can kulağıyla dinlemişti. Charlotte'ye, "Hitler büyüleyici bir şekilde konuştu," diye yazdı. "Son derece ciddi, söylediği her şey canlı ve yaşanmış. İşte bir şeye inanan, söylediği her sözün arkasında duran ve her konuda mütevazı kalmış bir adam. Gerçek bir Führer olmasına rağmen kendini bizden, *Volk*'tan koparmamış. Hatalar yapmış olabilir, zayıflıkları olabilir. Ama o milyonlar için bir peygamber, bir eğitmen, kendisine inanılacak bir adam."

Nisan 1932'de Goebbels de geldi ve Fritzi yine çok etkilenmişti. Goebbels'in, Nasyonal Sosyalizmin eski Prusya değerlerine dayandığını kesin bir dille ifade etmesi hoşuna gitmişti. "Tutunduğumuz fikirler Prusyalıdır. Şimdi daha modern bir üslupla gerçekleştirmeyi amaçladığımız hedefler; I. Friedrich Wilhelm, Büyük Friedrich [II. Friedrich] ve Bismarck'ın hedefleridir. *Volk* bizden Prusya'nın kadim devlet yönetimi değerlerini geri getirmemizi istiyor." İdealist Fritzi, Goebbels'in daha bir gün önce günlüğüne şunları yazdığını nereden bilebilirdi ki? "Prusya için mücadele (önümüzdeki seçimlerde) neredeyse bitmek üzere. Süratle ilerliyor. Amacımıza ulaşmak için on dört günümüz daha var. Bu propagandanın kesin başarısıdır."

Böylece, Ocak 1933'te Hitler, Almanya şansölyesi oldu. Ve her şey bir gecede değişti. *Machtergreifung*'dan sadece beş gün sonra Naziler, basın ve toplanma özgürlüğünü kısıtlayan Devleti ve Halkı Koruma Kanunu'nu çıkardı. 22 Şubat'ta,

çoğu ilk günlerinden beri Nazilerin paramiliter gücü olan *Sturmabteilung*, SA'ya bağlı 50 bin yardımcı "polis" alınarak, ülke genelinde komünist ve sosyalistlere karşı bir şiddet ve saldırı dalgası başlatıldı. Berlin'deki KPD (Komünist Parti) Genel Merkezi basıldı ve yağmalandı. 27 Şubat'ta ise Nazilerin komünistlerin işi olduğunu iddia ettiği Reichstag yangını çıktı. Karşılık olarak 10 bin komünist tutuklandı. Hitler ertesi gün "düzeni yeniden sağlaması" için kendisine olağanüstü hâl yetkisi tanıyan diğer bir Devleti ve Halkı Koruma Kanunu çıkardı.

Artık tüm konuşma, toplanma ve basın özgürlüğü askıya alınmıştı. Polise şüphelileri tutuklama ve süresiz olarak gözaltına alma yetkisi verildi. Mart ayına gelindiğinde, Oranienburg ve Dachau toplama kampları, "koruyucu gözaltına" alınan siyasi rejim muhalifleri için hapishane/çalışma kampları olarak kurulmuştu bile. Almanya bir polis devletine dönüşmüştü.

5 Mart'ta yapılan seçimleri 23 Mart tarihli Yetki Yasası takip etti. Bundan böyle yasalar Reichstag'ın onayı olmadan çıkarılabilecekti; bu da Almanya'yı fiilen diktatörlük yapıyordu. Nazi ideolojisiyle tam bir siyasi ve kültürel uyum dayatan *Gleichschaltung* derhal uygulamaya kondu. Direnen herkes – öğretmenler, avukatlar, iş insanları, doktorlar, fabrika ustabaşları– bundan böyle işini kaybetme tehlikesi altındaydı. *Gleichschaltung* her şeyin anahta-

Oranienburg'da mahkûm yoklaması, Nisan 1933.

rıydı, Nazilerin en zayıf rejim muhaliflerinin bile peşine düşmesine müsaade ediyordu. Nisan ayının ilk günü Yahudilerin dükkân ve işyerlerine, doktor muayenehanelerine ve avukatlık bürolarına yönelik ilk boykot başlatıldı. Altı gün sonra, üniversiteler de dahil olmak üzere tüm "güvenilmez" siyasi unsurları tasfiye eden Profesyonel Kamu Hizmetinin Yeniden Yapılandırılması Kanunu kabul edildi. 2 Mayıs'ta sendikalar feshedildi. 10 Mayıs'ta "dejenere" kitaplar yakıldı. 22 Haziran'da Sosyal Demokrat Parti (SPD) resmen yasaklanarak, mal varlığına el kondu. Önde gelen üç bin sosyalist tutuklandı. Parti yurtdışına, önce Prag'a, sonra Paris'e ve nihayet 1941'de Fransa'nın Nazilere teslim olmasının ardından Londra'ya kaçtı. Temmuz 1933'e gelindiğinde Almanya'da Nazi Partisi dışındaki tüm siyasi partiler dağıtılmıştı. Protestan kiliseleri de tek bir "Reich Kilisesi" oluşturmak üzere birleştirildi. Bütün bunların hayata geçmesi sadece altı ay sürmüştü.

Hamburg'a dönersek, artık on dört yaşına girmiş olan Irma Thälmann perişan olmuştu. Alman komünistlerinin lideri olan babası Ernst Thälmann, 3 Mart'ta Berlin'de KPD Merkezi'nde tutuklanmıştı. Pek çok kişi bunun neden daha önce gerçekleşmediğini merak ediyordu, fakat Naziler sivil kargaşa korkusuyla iktidarlarının ilk ayında bu kadar güçlü birini tutuklamaktan kaçınmışlardı. Halkı kazanmak için zamana ihtiyaçları olduğunu biliyorlardı. Ne de olsa Kasım seçimlerinde halkın yalnızca üçte biri onlara oy vermişti.

Hitler'in arabası 30 Ocak 1933'ün ardından Berlin sokaklarında zaferle ilerlerken, onu alkışlayan histerik kalabalıkların haber filmlerini; çoğu sessizce evinde oturup başını öne eğen ve en iyisini uman Alman halkının çoğunluğunun duygularının yansıması olarak göstermek, Goebbels'in karanlık sanatının başarısıydı. Liderler arasında en karizmatik ve popüler olan Ernst Thälmann'ı tutuklamak tehlikeli bir hata olurdu. Thälmann 3 Şubat'ta Berlin yakınlarında açıklanmamış bir yerde gerçekleşen, Merkez Komitesi'nin gizli bir toplantısında konuşma yaptıktan sonra bile tutuklanmamıştı. Yoldaşlar onu toplantıda konuşma yapmaması ve diğerleri gibi yeraltına çekilmesi ya da ülkeden ayrılması konusunda uyarmıştı. O ise bunun yerine, notlarına neredeyse hiç bakmadığı dört saatlik bir konuşmayla sol partileri yeni rejimle mücadele etmek için birlik olmaya çağırdı. Bu çağrıyı daha önce yapmadığı için pişmanlık duyuyordu, fakat hiç kimse sağ partilerin uğursuz danışıklı dövüşü sonucu Nazilerin iktidarı ele geçireceğini öngörememişti.

Thälmann, Nazilerin siyasi rakiplerini yenmek uğruna hiçbir engel tanımayacakları konusunda uyarıda bulundu. Onlara Silahlanma Krallarını, Nazi

Partisi'ni, SA'yı ve SS'i finanse eden ve kâr elde etmek niyetiyle savaşı destekleyen Krupp ve Thyssen gibi Alman sanayicileri hatırlattı. Kendi partisinin, karşı saldırıları planlamak üzere yerel ve bölgesel düzeyde düzenlediği toplantılardan bahsetti. Bir avantaj elde edeceklerinden emindi. Yoldaşlar ve Genç Öncüler'in açlık ve borç içindeki çiftçilere yardım etmek amacıyla kırsal bölgelere gittiği, tarlalarda onlarla yan yana çalıştığı *Bauernhilfe* programını övdü. Köylerde çocukların içecek yeterli sütü olmadığını, kışın sıcak tutacak giysileri ve hattâ ayakkabıları bile bulunmadığını, bunun sonucunda da çoğu zaman okula gidemediklerini belirtti. Yüksek sayıda ölü doğum ve verem vakası vardı. Büyük toprak sahipleri, çiftlik işçilerini ucuz işgücü olarak kullanıyordu. Peki Reichstag'daki gerici partiler neye oy verdiler? Toprak sahibi zengin *Junkerler*e milyonlarca mark devlet desteği verilmesine! *Osthilfe*![1] "Kapitalist emlak komisyoncuları istedikleri kadar demokratik seçimlerden ve seçim özgürlüğünden bahsetsinler," diye devam etti, ama genç komünist işçiler Thälmann propagandası yaparken görüldükleri takdirde işlerini kaybediyorlardı; çiftlikte yetişmiş çocuklar ve çıraklar bildiri ya da dergi dağıtırken yakalanırlarsa dövülüyor, tutuklanıyorlardı. Yine de Kasım seçimlerinde altı milyon oy almışlardı! Tek çözüm hükümeti devrimle devirmekti – sonuna kadar amansız bir mücadele.

Liman işçisi yoldaşlarına katılmak üzere Hamburg'a döndüğünde, Irma ve Rosa'ya toplantıya dair her şeyi anlattı. Parti onları sokaklara dökülmeye ve faşistlere karşı gösteri yapmaya çağırdığında işçilerin verdiği tepkiyi de atlamadı. Günlerden 25 Ocak'tı. "Buz gibi soğuk bir gündü," dedi. Buna rağmen binlerce kişi gelmişti, sekizli sıralar hâlinde Komünist Parti Genel Merkezi *Karl-Leibknecht Haus*'un önünden şarkılar eşliğinde geçerek saatlerce yürümüşlerdi. Merkez Komite delegeleri ile beraber Thälmann sıkılı yumruklarıyla onları selamlamıştı. Berlin polisi yürüyüş boyunca devriye gezmiş ve her yeni şarkıda kamyonlarından atlayarak göstericileri dövmüştü. Ne var ki, sıralar sürekli yeniden düzenleniyordu – öndekiler dayak yerse ortadakiler, ortadakiler dayak yerse arkadakiler şarkı söylüyordu. Sonunda polis tarafından tamamen kuşatılıp köşeye sıkıştırıldılar ve meydanda dondurucu soğukta saatlerce bekletildiler. Ancak cesaretlerini hiç kaybetmediler ve şarkı söylemeyi bir an bile bırakmadılar. Ernst, Irma ve Rosa'ya bunun o güne kadar yaşadığı en güçlü ve en derin şey olduğunu söyledi. "İşçi sınıfının bö-

[1] Doğu Yardımı, Weimar Cumhuriyeti Alman Hükümeti'nin, Doğu Prusya'daki iflas etmiş mülklere devlet fonlarından mali destek sağlama politikasıydı. (ç.n.)

lünmüş olması *Vaterland*'ımız[2] için korkunç bir felaket," diye itiraf etti. Bu bölünmede oynadığı rolü çok geç anlamıştı.

Naziler Thälmann'ı, Hitler'in önceki yönetimden göreve getirdiği tek Dışişleri Bakanı olan eski Prusya İçişleri Bakanı Herbert von Bismarck'ın da tanıklık ettiği gibi, kurgulanmış bir olay olan Reichstag yangını sonrasına kadar tutuklamadı. Bismarck görevinde fazla kalmamış, fakat yine de yangınla ilgili yalanlardan ziyade gerçekleri doğrulayacak kadar görev yapmıştı. Bakanlık görevi sırasında hemen Reichstag'a gitmiş ve Reichstag'dan doğruca Reich Başkanı Göring'in evine giden yeraltı tüneli de dahil olmak üzere her şeyi teftiş etmişti. Tüm itfaiyecilerle konuşarak, yangının Nazilerin iddia ettiği gibi komünistlerin değil, bizzat Nazilerin işi olduğu sonucuna varmıştı. O akşam Hitler, Göring ve Goebbels'le bir toplantıya katıldığında, coşkulu bir sevinç ve kutlama atmosferiyle karşılaştı; son derece neşeli görünen Goebbels keyifle ellerini ovuşturuyor, Göring ise sırıtıyordu. Bismarck artık görevinde kalamayacağını anlamıştı ama dikkatli olması gerektiğinin de farkındaydı. Onlara Pomeranya'daki aile mülkleriyle ilgilenmesi gerektiğini söyledi. O dönemde bu, taşraya çekileceği ve sorun yaratmayacağı anlamına geliyordu. Ancak bu karar, güvendiği arkadaşlarıyla gizlice konuşmasını engellemeyecekti.

Halkın ne olup bittiğinden hiç haberi yoktu. Tüm kasaba ve şehirlerde hoparlörler, gazete manşetleri, radyo yayınları, tam da Goebbels'in planladığı gibi, halkı bangır bangır komünizme karşı kışkırtıyordu. Söylediklerine göre bu, devlete karşı bir komployduu ve bu nedenle derhal acil durum yasaları çıkarılması gerekliydi. Reich genelinde tutuklanan 10 bin komünisten 1.500'ü Berlin'de yaşıyordu. Hepsi yakalanmış, evlerinden ya da işyerlerinden sürüklenerek götürülmüş, birçoğu oracıkta kurşuna dizilmişti. Parti yapılanmasını yok etmek amacıyla, ilkin yerel parti bölgelerinin ya da fabrika veya tersane hücrelerinin liderleri tutuklandı. Ardından direniş belirtisi gösteren tüm kadın ve erkekler...

Tüm işçi sınıfı bölgeleri kordon altına alınarak, sınırlarında kontrol noktaları kuruldu. SA ve SS'ler, yerel polisin de yardımıyla, ev ev dolaşarak her yeri –çatı katlarını, kilerleri, bahçe kulübelerini– arıyor, her şeyin altını üstüne getiriyorlardı. Baskınlar yaz boyunca sürdü ve sonbahara kadar devam etti. Gestapo tarafından gözaltına alındıktan sonra işkence görmek rutin bir şeydi. Cesur bir Nürnberg adli tabibinin 18 Ağustos 1933 tarihli raporunda,

[2] Anavatan. (ç.n.)

"Ne tür bir kötü muameleye maruz kaldığı, otopsiye dayanarak kesin olarak söylenemez. Lakin kanamanın binici pantolonu gibi olması, ölünün vücudunun muhtemelen öne doğru eğilmiş olduğunu düşünmemizi sağlıyor," yazıyordu. "Ayak tabanlarında kan toplanması, bizi Doğulu 'falaka' benzeri bir kötü muamele varsayımına götürüyor."

Hapishaneler dolup taşıyordu. Naziler nihayet Ernst Thälmann'ı tutuklayacak güveni kazandılar ve bunu derhal gerçekleştirip onu süresiz olarak tek başına hücreye kapattılar.

İlk başta Irma ve Rosa'nın hiçbir şeyden haberi olmadı. Berlin çok uzaktaydı, ayrıca ortalık çok karışıktı. Geçmişte *Vater* ne zaman polisten kaçsa, yoldaş ailelerin yanında konaklardı ve asla aynı yerde bir veya iki geceden fazla kalmazdı. Irma ve Rosa, Reichstag yangınından sonra komünistlerin topluca tutuklandığını duyduklarında yine onun bir yerlerde saklandığını ummuş ve dua etmişlerdi. Belki de, daha önce de sık sık yaptığı gibi, birkaç gün içinde habersizce ortaya çıkıverecekti.

Rosa 5 Mart'ta, Nazilerin halkın desteğini aldıklarını göstermek için düzenledikleri erken seçimde, oy kullanmak üzere sandığa gitti. Bu, Hitler'in diktatörlüğünden önceki son sözde demokratik seçim olacaktı. Oy kullandığı yerde bir yoldaşla karşılaştı, eve dönüş yolunun bir kısmını beraber yürüdüler. Yoldaş etrafta kimse yokken ona kulaktan kulağa yayılan söylentiyi anlattı: Thälmann iki gün önce tutuklanmıştı ve şimdi Berlin'deki Gestapo Genel Karargâhı'nda hücre hapsindeydi.

Rosa kapıdan girer girmez, "Ne oldu, Rosa?" diye sordu *Grossvater* Thälmann.

Genç kadın, yoldaşın söylediklerini aktardı. "Şimdi ne olacak bilmiyorum." Gözyaşlarına boğulmak üzereydi.

Grossvater Thälmann onlarla yaşıyordu. Rosa'nın kendi babası da çok uzakta değildi. İkisi de davanın eski savaşçılarıydı.

"Üzülme. Böyle bir şeye nasıl inanabilirsin ki?" dedi Irma. "Doğru olsaydı bilirdik. Babam bize yazamasa bile yoldaşlardan birinden haber alırdık!"

Gelgelelim, haber ertesi gün gazetelere düşmüştü bile: "Thälmann tutuklandı!" Haberlerde, tüm şiddet ve gözdağına rağmen Komünist Parti'nin seçimde 4 milyon 850 bin oy alarak 85 sandalye kazandığı gerçeğinden pek bahsedilmiyordu. Naziler derhal harekete geçti: 6 Mart'ta tüm KPD faaliyetleri yasaklandı, üç gün sonraysa Reichstag'da hiçbir KPD temsilcisi kalmamıştı.

Thälmann ailesi Mart sonuna kadar hiçbir haber almadı, ta ki yakalanmaktan kurtulan bir yoldaş onlara her şeyi anlatana kadar... *Mutti*'nin kendisiyle Berlin'e gelmesini önerdi, böylece ertesi gün beraber trene binip gittiler. Irma ve *Grossvater* Hamburg'daki evde yalnız kalmıştı. Rosa beş hafta gelmedi. Irma'nın sonradan yazdığına göre, bunlar çocukluğunun en zor haftaları olmuştu – hiçbir şey bilmeden, sadece oradan buradan gelen haber kırıntılarıyla yetinmeye çalışmak. Onu kurtaran tek şey; büyükbabasının sarsılmaz tavrı ve Hamburg'daki çok sayıda ailenin aynı durumda olduğu gerçeğiydi. Birçoğunun geçimini sağlayan kişi hapse atıldığından kelimenin tam anlamıyla açlık çekiyorlardı. Irma'nın bazı arkadaşları okuldan eve döndüklerinde, hem anne hem babalarının tutuklandığını öğrenmişlerdi.

24 Mart 1933'te, basın özgürlüğünü bir nebze de olsa koruyabilen son gazetelerden *Frankfurter Zeitung*, Sosyal Demokratların lideri Otto Wels'in Reichstag'da Nazilerin Yetki Yasası hakkında yaptığı konuşmayı haber yaptı. Wels sosyal demokrasinin ilkelerini savunduğu uzun konuşmasıyla, Reichstag'da bu yasaya karşı çıkma cesaretini gösterebilen tek kişi olmuştu.

Wels meydan okuyarak, "Bu tarihî anda, biz Alman Sosyal Demokratları insanlık ve adalet, özgürlük ve sosyalizm ilkelerine ciddiyetle bağlı kalacağımıza söz veriyoruz. Hiçbir Yetki Yasası size, ebedi ve yıkılmaz fikirleri yok etme gücü vermez. Ne de olsa siz kendiniz de sosyalizme bağlılığınızı ilan ettiniz," diye meydan okudu. "Canımızı ve özgürlüğümüzü alabilirsiniz, ama şerefimizi asla," diye sözlerini bitirirken doğrudan Hitler'in yüzüne bakmıştı.

Frankfurter Zeitung, "... sesi çok ciddiydi," diye yazıyordu. "Akla gelebilecek en zor şartlarda yapılan konuşma – saygın, cesur, hattâ zaman zaman biraz agresifti. İnsan bu iyi niyetli ama şanssız partinin başına gelen tüm talihsizliği hissediyordu... Wels son sözlerini söylerken, şansölye ayağa fırlayarak süratle kürsüye çıktı. Sosyal Demokrat Parti'de, Reichstag'da bunca yıldır hiç tanık olmadığımız türden bir fırtına koptu. Hitler konuşmasında Kahverengi Gömleklilerin şiddetli alkışları arasında, muhalefeti bastıracak argümanları hiç zorlanmadan buldu..."

Çoğu hapishanede olan bazı üyeleri katılamasa da Reichstag'daki tüm Sosyal Demokratlar yasaya karşı oy kullandı. 22 Haziran'a gelindiğinde, Sosyal Demokrat Parti de yasaklanmıştı; Temmuz'da gerçekleşen binlerce tutuklamanın ardından Parti yurtdışına kaçtı.

Rudolf Ditzen çok sayıda Sosyal Demokrat arkadaşıyla birlikte, 1933 baharında kısa süreliğine tutuklanmıştı. Tutukluluğu çok uzun sürmese de içine Tanrı korkusu salmaya yetmişti. Kendisinin de söylediği gibi, korkağın tekiydi o, kahraman kumaşından yapılmamıştı. İlk çok satan kitabını henüz yayımlamıştı; bir taşra gazetesi ve *Land Volk* hareketindeki çiftçilerle ilgili kitabını beğenen Naziler, bunu Weimar döneminin ekonomik karmaşasına saldırı olarak görerek, Ditzen'i yanlarına çekmek istediler. Goebbels'in tutumu, "Böyle bir yeteneği neden harcayalım?" şeklindeydi. *Land Volk* kitabını "ustaca" diye nitelendirmişti. Rudolf ise dehşete düşmüştü: "Çiftçiler hakkında bir roman yazdığım görüşünü reddediyorum ve kesinlikle aşırı sağ ile özdeşleştirilmek istemiyorum," diye yazmıştı annesine gönderdiği mektupların birinde...

Bir sonraki çok satan kitabı tam vaktinde geldi. Rudolf her zamanki gibi çok fazla harcama yaptığından, Ditzenler yine paraya sıkışmış ve Berlin'in merkezinden Neuenhagen banliyösüne, iki odalı küçük bir eve taşınmak zorunda kalmışlardı. Neyse ki evin kileri ve artık iki yaşına gelmiş Uli'nin oyun oynayabileceği bir bahçesi vardı. Bahçenin yanında da yine hamile olan Suse'nin sebze ve meyve ekebileceği ufak bir alan mevcuttu. Arkadaşı Lore onlara iki yatak vermişti. Suse aslında Rudolf'un, Rowohlt da dahil olmak üzere birçok arkadaşının, Berlin'in meşhur bar ve kabarelerinde gece geç saatlere kadar içip âlem yaparak sürdürdüğü çılgın hayata artık kolayca erişemeyecek olmasından memnundu.

Hâlâ Rowohlt'un bürosunda çalışan Rudolf için Neuenhagen'e taşınmak, sabah beşte kalkıp akşam ancak altıda eve varmak anlamına geliyordu. Berlin'in pespaye gece hayatının zevklerine karşı koyamayarak eve gecenin herhangi bir saatinde döndüğü yahut hiç dönmediği zamanlar hariç. Ancak genellikle eve zamanında gelir, Uli'yle oynar, bir şeyler yer, sonra da üst üste sigara yakıp arka arkaya kahve içerek deli gibi çalışır, saat gece yarısını geçene dek daktilosunda ya da çoğunlukla kalemle bir sonraki kitabının bölümlerini yazar dururdu. Ailesini finansal olarak ayakta tutmak için dergilere kısa öyküler yazacak zaman bulmayı da bir şekilde başarıyordu; ama bunu, aynı zamanda artık başlıca konusu hâline gelen, iyi ve mücadeleci insanlar hakkında hikâyeler yaratmak ona çok doğal geldiğinden yapıyordu. Bu, onun hem okuru hem de kitaplarının konusu olan sıradan insanlar adına kendince mücadele ederek tavır koymasının bir yoluydu.

Rudolf yalnız değildi. 1932'nin ilk aylarında, basının hâlâ özgür olduğu Nazi *Machtergreifung*'undan önce, *Berliner Illustrierte Zeitung*'da; ilki ar-

Bir banka memuru ve ailesi tek kişilik odada.

tan işsizlik, ikincisiyse evsizlik kriziyle ilgili iki vurucu foto-röportaj yayımlanmıştı. Ernst Thormann'ın fotoğrafının eşlik ettiği yazılardan birinin başlığı, "Banka memuru, karısı ve çocuğu" idi. Fotoğraf binlerce kişi gibi tek göz odada yaşayan bir aileyi gösteriyordu. Banka memuru ön planda bir sandalyede oturmuş, düzgün ceketi ve kravatıyla gazetesini okuyordu. Saçları özenle taranmıştı, cilalanmış ayakkabıları parlıyordu. Sırtını sol duvardaki gardıroba dayamıştı, dizleri bebeğin öndeki demir karyolasına, dirseği de arkadaki ebeveyn karyolasına değiyordu; odadaki diğer sandalyede oturan karısıysa, dizinde çocuğu pencereden dışarı bakıyordu. Çocuğun yatağı ile karısının sandalyesi arasında, ancak birkaç gerekli eşya koymak için bir şifonyerlik alan vardı. Annenin ya da çocuğun odadan çıkmasının tek yolu kocanın kalkıp geçmelerine izin vermesiydi. Mutfak, binadaki herkesle ortak kullanılıyordu. Bu adam memurdu oysa, beyaz yakalıydı; işsizlerden biri değildi. Wall Street İflası'nın ardından, 1932'ye gelindiğinde Almanya'da her üç işçiden ikisi olmak üzere altı milyon işsiz vardı.

Rudolf, "Her şey fazla kasvetli görünüyor ve tanıdığım herkes, benim gibi büro çalışanları, her ay işten çıkarılabileceğimiz günü düşünerek titriyor," diye yazmıştı ailesine. "Sonra da insanlar neden Nasyonal Sosyalistlerin bu kadar oy aldığını merak ediyor!" Her şeyden kesinti yapılıyordu: maaşlar, emekli maaşları, sosyal yardımlar... Rudolf kitabı için araştırma yaparken yerel iş bulma kurumunu ziyaret etmiş ve gündelikçilerinin işsiz kocasının; kendisi, karısı ve iki çocuğu için haftada yalnızca 16 mark 50 pfennig aldığını öğrenince dehşete düşmüştü. "Kadının bizde çalıştığından bahsetmemişler, yoksa daha da az alırlarmış."

Naziler Ocak 1933'te iktidara geldiğinde, en çok satan kitap olan *Küçük*

Adam, Ne Oldu Sana? çoktan büyük başarı kazanmış, bu sayede Ditzenler'in para kaygısı en azından şimdilik sona ermişti. Rudolf anne babasına, "Bir evlilik ve çocuklar hakkında, toplumsal arka planı olan bir hikâye – beyaz yakalı bir işçinin yazgısı. Çok uzun sayılmaz, taş çatlasa üç yüz sayfa," diye bilgi vermişti kitap hakkında. Hâlinden memnun yayımcısı Ernst Rowohlt'a ise daha ayrıntılı biçimde, kitabın "sıradan insan" ile işsizlik krizini, konut sıkıntısını, sağlık sigortası ve sosyal yardım sistemlerindeki eksiklikleri anlattığını açıklamıştı. Anti-kahraman Johannes Pinneberg, daima işini kaybetme korkusuyla yaşayan bir muhasebe memuruydu. Rowohlt tanıtım metninde, "Milyonlardan biri gibi, sıradan bir beyaz yakalı işçi olan Johannes Pinneberg'in umutsuzluğu ve aşkı," diye yazmıştı. "Bu bir roman değil, hepimizin burada ve şu anda yaşadığı hayatın ta kendisi." Halk tamamıyla aynı fikirdeydi. Aniden meşhur olan yazar, bir okuruna cevaben kaleme aldığı mektubunda, "İhtiyaç duyduğumuz ve eninde sonunda ulaşacağımız şey –tüm partilerin ve ideolojilerin ötesinde ve üstünde– bir 'iyi insanlar' cephesi, insanca düşünen bir insanlar cephesi kurabilmektir," diyordu. Bir diğerineyse şöyle yazmıştı: "İnsanlara şunu söylemek biraz yardımcı olabilir: Birbirinize incelikli davranın... Örneğin ben, sağlık sigortası bürosunda çalışan memurun, kitabı okuyunca Pinnebergler'ime karşı biraz daha nazik olacağını düşünüyorum."

"Saat dördü beş geçiyordu. Pinneberg az önce saatini kontrol etmişti. Sarı saçlı, muntazam giyimli genç bir adam, Rothenbaum Caddesi 24 numaranın önünde durup bekledi." Rudolf'un böylece anlatmaya başladığı bu sıradan adamın hikâyesi okuru hemen içine çekmişti. Rothenbaum Caddesi'ndeki ev, jinekolog Dr. Sesame'ye aitti. Johannes Pinneberg; *Lämmchen*, kuzucuğum dediği kız arkadaşı Emma Morschel'in hamile olup olmadığını öğrenmek ve eğer öyleyse kürtaj yaptırmak için bekliyordu. Ödleri patlıyordu. Çocuk sahibi olmayı karşılayabilecek durumda değillerdi. Muhasebe memuru Pinneberg, ayda yalnızca 180 mark kazanıyordu. Beklerken büyük evi seyrederek, "İşte böyle yaşamalı," diye düşündü. "Dr. Sesame'nin yedi odası olduğuna eminim. İyi kazanıyor olsa gerek. Ne kadar kira ödüyordur acaba? İki yüz mark? Üç yüz? Ben de nereden bileceksem..."

Lämmchen tezgâhtardı. Johannes'e Sonny derdi. Nihayet "pilili beyaz eteği ve suni ipekten bluzuyla, şapkasız, sarı saçlarını sağa sola savurarak" köşeyi döndü. "Merhaba, Sonny. Gerçekten daha erken gelemezdim. Kızdın mı?"

"Pek sayılmaz. Ama çok bekleyeceğiz. Ben buraya geldiğimden beri en az otuz kişi girdi içeri."

Okur bunun ne anlama geldiğini biliyordu: Bugünlerde herkes kürtaj yaptırmaya çalışıyordu. *Lämmchen*, Dr. Sesame tarafından muayene edilirken Sonny içeride bekledi. "Ne güzel bir kızdı!" diye düşündü Pinneberg yeniden; "dünyadaki en muhteşem kızdı, bana uygun tek kız". Okur da diğer odadan gelen kısık sesleri duyabilen Pinneberg kadar gergin biçimde muayenenin sonucunu bekler. "Sonra şiddetle irkildi. *Lämmchen*'den böyle bir ses çıktığını daha önce hiç duymamıştı. Neredeyse çığlık gibi yüksek ve tiz bir sesle 'Hayır, hayır, hayır!' diyordu. Ve bir kez daha, 'Hayır!' Sonra, bu sefer çok yumuşak ama Pinnerberg'in yine de duyduğu bir şekilde, '*Oh Gott!*' dedi." Aman Tanrım!

Lämmchen hamileydi ve Dr. Sesame kürtaj için çok geç kaldığını söylemişti. Pinneberg zorlukla nefes alabiliyordu. Geçirdiği şokla beraber *Lämmchen*'in beti benzi atmıştı. "Ama sonra ona gülümsedi, ilk başta belli belirsiz olsa da gülümseme gittikçe yayılarak tüm yüzünü aydınlattı..." Okur genç kadının ne düşündüğünü merak eder. *Lämmchen* çocuğu istediğini fark etmişti ve güçlü bir kadın olarak Sonny'yi kendisiyle evlenmeye mecbur etmeyecekti. Doktorun ücreti 15 marktı. "Gündüz gözüyle soygun!" diye bağırır Pinneberg, Rothenbaum Caddesi'nden uzaklaşırlarken... "Kimbilir, belki de yarın âdet görürsün. Eğer öyle olursa, o adama öyle bir mektup döşeyeceğim ki!" Bu çıkış okuyucuyu güldürür.

Lämmchen'in trenine yetişmesi için gara giderler. "Bekle bir dakika!" diye seslenir Pinneberg aniden. Hışımla gar merdivenlerini çıkar, genç kızın önünde soluk soluğa durur ve onu omuzlarından kavrar. "*Lämmchen*!" der, heyecandan nefes nefese kalmıştır. "Emma Morschel! Neden evlenmiyoruz?" Büyülenmiş okuyucu kendi sıkıntılarını tamamen unutmuştur.

Evlenirler, çocukları doğar, *Lämmchen* tezgâhtarlık işinden ayrılır, mücadele ederler. Sonny işini kaybeder, evlerinden çıkarak şehrin kötü bir bölgesindeki ucuz bir odaya taşınmak zorunda kalırlar ve en sonunda, binlerce kişinin yaptığı gibi, bir avuç toprak üstünde bir kulübeye yerleşirler. Okur, Pinneberg'in saygın bir beyaz yakalıdan; yakası, umudu ve geleceği olmayan yenilmiş bir işsize dönüşmesini izler. Romanın sonunda, ışıl ışıl aydınlatılmış büyük bir şarküterinin önünde durmaktadır. Yanından bir polis geçer.

"Çekil oradan!"

"Ne? Neden? Benim... benim... buna iznim yok mu?" Kekeler. Düpedüz anlamamıştır.

"'Gidiyor musun artık?' diye sorar polis memuru. 'Yoksa ben...?' Kayışını

bileğine geçirdiği kauçuk copunu sıkıca kavrar. Herkes Pinneberg'e bakmaktadır. Daha da fazla insan durup onu izler, düzenli bir seyirci kalabalığı oluşur."

Ach du lieber Gott![3] diye düşünür okuyucu. Şimdi ne olacak?

Lämmchen kulübede Sonny'nin dönmesini beklemekte ve Sonny'nin aptalca bir şey yapabilecek kadar dibe vurmuş olması ihtimalinden derin endişe duymaktadır. Bir tanıdığının –başka bir iyi insan– para teklifini çözümün para olmadığını söyleyerek reddetmiştir. Sonny kulübede kalıp lakabı Karides olan çocuklarıyla ilgilenirken, kendisinin günde birkaç mark karşılığında dikiş dikmeye gittiğini anlatır. "Geçinebiliyoruz, ihtiyacımız olan şey para değil. Sonny'ye iyi gelecek şey bir işinin olması, biraz umut sadece. Para mı? Hayır." Doğru, diye düşünür okuyucu. Çok doğru. Nihayet Sonny eve döner.

"Erkeği, çok sevdiği genç adam, karanlıkta yaralı bir hayvan gibi duruyor ve kendinde ışığa çıkacak gücü bulamıyordu. Sonunda onu ezmeyi başarmışlardı işte."

Lämmchen sakin bir sesle havadan sudan bahseder, kocasını rahatlatmaya ve soğukta kalmadan içeri girmesini sağlamaya çalışır: "Karides bütün öğleden sonra seni sorup durdu. Birdenbire bab-bab yerine baba demeye başladı." Fakat Sonny ne kıpırdar ne de konuşur. *Lämmchen* sonunda pes eder, ne yapacağını bilemeden kulübeye döner. O sırada, "Arkasından, uzaklardan bir ses duyar: '*Lämmchen*!' Ve aniden soğuk yok olur, inanılmaz yumuşak yeşil bir dalga genç kadının ve onunla beraber adamın ayaklarını yerden keser ... Ardından ikisi de Karides'in uyuduğu kulübeye girerler." Okuyucu içini çekerek gülümser.

"Milyonlardan biriydi o," diye yazmıştı Rudolf. "Bakanlar ona hitap ediyor, kemer sıkmasını, fedakârlık yapmasını, kendini Alman hissetmesini emrediyorlardı." Bunların hepsini daha önce duymuşlardı. *Küçük Adam, Ne Oldu Sana?* aynı yıl İngilizceye çevrildi ve 1934'te bir Hollywood filmi hâline getirildi. Dergilerde *Lämmchen* rekabeti vardı. "İnsanlar bana, 'Şimdi ne olacak?' sorusuna neden bir cevabım olmadığını sordular," diye yazdı Rudolf. "Benim cevabım *Lämmchen*, daha iyi bir cevap bilmiyorum. Mutluluk ve sefalet, endişeler ve bir çocuk, çocukla ilgili kaygılar, hayatın iniş çıkışları, ne daha azı ne de fazlası." Rudolf'un zor zamanlarında kendi hayatına getirdiği çözüm buydu: Evine çekilmek. Suse onun *Lämmchen*'iydi.

Berlin'de hukuk eğitimine devam eden Fabian von Schlabrendorff'un cevabı farklıydı. 31 Mart'ta, Nazilerin *Machtergreifung*'undan neredeyse iki

[3] Ey Sevgili Tanrım!.. (ç.n.)

ay sonra, öğrenci arkadaşları arasında bir söylenti yayılmıştı. Gruptan biri olan Sebastian Haffner, *Kammergericht*'in, yani Yüksek Mahkeme'nin kütüphanesindeyken, bağırışlar ve kapıların çarpılmasıyla sessizlik bozulmuş, ardından merdivenlerde uzun çizmeler belirmişti. O gün, 1 Nisan 1933 Yahudi boykotunun bir gün öncesiydi. Sebastian muhafazakâr ama Nazi karşıtı bir aileden geliyordu. En yakın arkadaşı Yahudiydi. Kütüphanedeki herkes aniden gerilmişti. Kapılar sonuna kadar açıldı ve kahverengi gömlekli SA birliği içeri daldı. Sebastian birahanede bira dağıtan adamlara benzediklerini söyledi. Masa masa dolaşarak, Mahkeme Başkanı da dahil olmak üzere Yahudileri ayıkladılar. Çoğu çoktan deri evrak çantasını almış ve sessizce tüymüştü – iki aylık korku rejimi onlar için yeterli bir uyarıydı, Hitler'in *Kavgam*'da belirttiği hedeflerini hatırlatmaya ise gerek bile yoktu. Kütüphanede kalan Yahudilere, bir daha dönmemek üzere ayrılmaları emredildi. Ancak inatçı bir öğrenci haklarında ısrar ederek bunu reddetti ve tahmin edileceği gibi masasından sürüklendi, dövüldü ve "koruyucu gözaltına" alındı. Ardından SA masa masa dolaşarak kontrolüne devam etti. Kimse karşı çıkmamıştı. Sebastian'a geldiklerinde "Aryan mısın?" diye sordular. Daha sonra yakın arkadaşlarına itiraf edeceği üzere, sonsuz bir utanç ve aşağılanma duygusuyla, "Evet" diye yanıtladı. Binadan çıkarken, en yakın arkadaşına ihanet ettiğini fark etti. Fabian da dahil olmak üzere, hikâyeyi duyan herkes ne demek istediğini anlamıştı. Her biri Sebastian'ın yerinde kendisi olsa ne yapacağını merak etti.

Fabian'ın Yahudi olan medeni hukuk hocası Martin Wolff, 1 Nisan 1933 tarihli Yahudi boykotundan kısa bir süre sonra Naziler tarafından kovuldu. Aynısı her yerde yaşanıyordu: Doktorlar, öğretmenler, devlet memurları, iş insanları; hepsi işlerini kaybediyor ve nereye gideceklerini yahut ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bazıları daha baştan İngiltere, Amerika veya Filistin'de yeni bir hayat kurmak üzere ayrılma vaktinin gelip çattığına karar vermişti. Birçoğuysa, böyle bir korku rejiminin uzun süre devam edemeyeceğine ve uluslararası camia tarafından hoş görülmeyeceğine inanarak ne olacağını görmek için dayanmayı sürdürdü. En cesur olanların birkaçı yeraltına inerek, bilinmeyen bir yerden yasadışı şekilde bildiri ve broşür dağıtan, ayrıca gazete çıkaran Kızıl Şok Birliği benzeri gizli örgütlere katıldı. Sürgündeki Komünist Parti tarafından finanse edilen bu örgütün, çoğunluğu Berlin'de bulunan üç bin kadar üyesi vardı; çoğu komünist olsa da aralarında bazı sosyalistler de mevcuttu. Fakat uzun ömürlü olmadı. Aralık 1933'e gelindiğinde yöneticilerin çoğu Gestapo tarafından toplanmış ve Dachau'ya gönderilmişti.

Dachau ilk resmî toplama kampıydı, hemen ardından Reich boyunca ve nihayetinde Polonya'ya kadar uzanan bir kamplar ağı kuruldu. Dachau'nun ilk *Kommandant*'ı [komutanı], 1928'den beridir Nazi Partisi'nin ve ardından SS'in üyesi olan, bir zamanların polis komiseri Theodor Eicke'ydi. Siyasi muhaliflere yönelik bombalı saldırılar nedeniyle bir süre hapis yatmış, ancak arkadaşlarının ufak bir yardımıyla kaçmayı başarmıştı. Sonradan aşırı şiddet eğilimi yüzünden deli gömleği giydirilerek Würzburg'daki bir akıl hastanesine kapatıldı. Haziran 1933'e gelindiğinde, *Reichsführer SS*[4] Heinrich Himmler'in, yeni toplama kampını yönetecek uygun ve acımasız birini bulması gerekiyordu. Kim Eicke'den daha iyi olabilirdi?

Tımarhaneden salınır salınmaz işe koyuldu; tuvalette konuşmak, gizlice sigara içmek veya çok yavaş iş görmek gibi konuları kapsayan Toplama Kampı Disiplin Emirleri'ni formüle etti. Çoğu paragraf; sadece ekmek ve su verilerek belirsiz haftalar boyunca tek başına kalmak, elleri arkadan bağlı hâlde gün boyunca bir ağaca asılmak –kişisel favorisi– alternatif olarak sadece asılmak ya da gerektiği takdirde "oracıkta vurulmak" gibi cezalarla son buluyordu.

Eicke 1 Temmuz 1934'te, SA Fırtına Birlikleri'nin ve liderleri Ernst Röhm'ün –Uzun Bıçaklar Gecesi olarak bilinen– tam da Eicke'nin hoşuna gidecek şekilde, aşırı şiddet içeren kan banyosuyla ortadan kaldırılmasında başrolü üstlendi. Himmler, himayesindeki Eicke'den o kadar memnundu ki; onu *SS Gruppenführer* (Korgeneral) rütbesine terfi ettirdi ve *Inspekteur der Konzentrazionslager und SS-Wachverbände, SS Totenkopf*, yani Tüm Toplama Kampları ve SS Ölüm Kafası Taburu Müfettişi yaptı. Şapka ve yakalarında ayırt edici şekilde kafatası ve çapraz kemikler bulunan SS Ölüm Kafası birliklerini yönetmek, Eicke'ye yüz binlerce hayat üzerinde pervasız güç vermiş oldu.

İşler gitgide kötüleşirken, Fabian doğru dürüst örgütlenmenin ve Nazi karşıtlığına güvendiği bütün arkadaş ve tanıdıklarıyla temas kurma zamanının geldiğine karar verdi. Direniş dergisi *Widerstand*'ın editörü Ernst Niekisch'i zaten önceden arayıp bulmuştu. Reichstag yangınından hemen sonra Niekisch'in evi aranmış ancak hiçbir şey bulunamamıştı; zira Niekisch çoktan önlemini alarak suç unsuru oluşturabilecek çoğu şeyi Anhalter tren istasyonunun solundaki emanet bagaj bölümünde saklamıştı. Gestapo, *Widerstand*'ı kapatmaya kararlıydı, bu nedenle dergiyi ve editörünü rahat bırakmaları konusunda yukarıdan gelen emre son derece şaşırmışlardı. Ne Niekisch'in

[4] *Reichsführer SS,* Alman SS'inin en yüksek dereceli rütbesiydi ve Alman Ordusu'nda mareşal (*Generalfeldmarschall*) rütbesine eşdeğerdi. (ç.n.)

1926'dan bu yana rejim ve Alman Ordusu *Reichswehr* ile olan gizli bağlantılarını ne de Niekisch'in savaştan sonra Moskova'ya giden ve 1923'te Komünist Enternasyonal temsilcisi olarak Almanya'ya dönen arkadaşı Karl Radek'in müzakereleri aracılığıyla, Ruslardan yardım alarak Alman Ordusu'nun yeniden silahlandırılması planlarını biliyorlardı.

Gerçi bundan Fabian'ın da haberi yoktu. Tek görebildiği, komünist eğilimlerine ve Rusları Batılı Müttefiklere tercih etmesine rağmen Niekisch'in, Nazi rejiminin elinden nasıl sıyrılacağını biliyor görünmesiydi. *Widerstand*, rejime yönelik eleştirilerini yumuşatmadan Aralık 1934'e kadar yayımlanmaya devam etti. Üstelik bu, cesur ve açıksözlü başka bir dergi olan *Die Weltbühne*'nin editörü Carl von Ossietzky'nin Kasım 1933'te, Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı ihlal eden gizli silahlanma programını ifşa etmesi yüzünden on sekiz ay "koruyucu gözaltı" cezasına çarptırılmasına rağmen gerçekleşmişti. Niekisch 1937 yılına kadar tutuklanmayacaktı.

Birçok komünist yoldaşının aksine Niekisch ülkeden ayrılmayı reddetti. "Neden?" diye sordu Fabian. Niekisch'in yanıtı, "Belki de göç edenlerin başka seçeneği yoktu," oldu. "Bazıları, özel bir siyasi nedeni yoksa da, sadece içinde bulunduğumuz korkunç, insanlık dışı koşullar nedeniyle bunu yapabilir. Ne var ki, siyasi açıdan kendini adamış herkes, en korkunç şeyler olduğunda bile, Hitler'in Almanya ve Almanya'nın da Hitler olmadığını göstermek adına, elinden gelen her şeyi yapmakla yükümlüdür."

Elbette konu buydu: Niekisch komünist olabilirdi ama aynı zamanda *Heimat*'ına, yani vatanına derinden bağlı bir Alman milliyetçisiydi. Enternasyonal komünizm ona göre değildi. Kaçmak da öyle. Niekisch'in başına gelen ilk korkunç olay, gecenin bir yarısı SA'nın kendisini tutuklamak üzere kapıya dayanıp karısıyla onu uyandırmasıydı. Friedrich Caddesi'ndeki Gestapo bodrumuna atıldı, ama sonra götürüldüğü gibi aniden serbest bırakıldı. Çünkü karısı hiç vakit kaybetmeden Alman Ordusu *Reichswehr* ile temasa geçmişti ve daha onlar ne olduğunu anlamadan yerel Gestapo'ya bir telefon gelmişti. Niekisch, karısının hemen harekete geçmesinden habersiz, serbest bırakılır bırakılmaz güvenli bir yere kaçtı. Sabahın erken saatlerinde Fabian kapısının gürültüyle vurulduğunu duydu. Kapıyı açıp karşısında kendisini içeri almasını rica eden, fena hâlde sarsılmış Niekisch'i görünce çok şaşırdı. Niekisch o günlerde evden nadiren çıkıyordu, hele ki sabahın erken saatlerinde. *Reichswehr*'in kendisini korumak için devreye girdiğini öğrenince tekrar evine döndü. Cesaretini toplar toplamaz, *Bismarck Gesselschaft*'ı, Bismarck

Derneği'ni kurdu. Evinde gizlice buluşan, her kesimden benzer düşüncelere sahip Nazi karşıtlarından oluşan bu gizli grupta Fabian da vardı.

Bu uğursuz 1933 yılının ilerleyen günlerinde, Fabian ciddi bir kan zehirlenmesi nedeniyle kendini hastanede buldu. Onunla ilgilenen uzman doktor, kısa boylu, hayat dolu, şık giyimli, daima neşeli, hastaları tarafından çok sevilen iyi bir adam olan Sigismund Lauter'di. Lauter'in, Berlin'in yeşil bir semti olan Dahlem'de büyük ve güzel bir evi vardı. Nazi *Machtergreifung*'unun ardından, hepsi Nazi karşıtı olan ziyaretçilerle durmaksızın dolup taşıyordu. İyileşir iyileşmez Fabian da eve, konukların arasına katılmaya davet edildi. Gestapo'nun gözü Lauter'in üstündeydi ancak hiçbir şey kanıtlayamıyorlardı – en azından henüz. Lauter yine de o güzel evinden çıkıp revaçta olan Kurfürstendamm'da, kolayca girilemeyecek veya gözetlenemeyecek, üst katta bulunan geniş bir daireye taşınarak önlemini aldı. Bavyeralı liberal bir Katolik olan doktorun siyasi görüşleri derin dinî inancına dayanıyordu. Dahlem'deki eski evinin bulunduğu bölgenin Protestan papazı Martin Niemöller, daha sonraları bölgenin en meşhur Nazi direnişçilerinden birine dönüşecekti. Lauter'e göre, fırtına çıktığında hayatta kalabilmek için rüzgâra göre eğilmeyi bilmek gerekirdi. Böylece fırtına dindikten sonra çayırlar çok daha güçlü bir biçimde yeşerebilirdi. Lakin harekete geçmek, kolunu bağlayıp oturmamak gerekliydi.

Günün birinde Lauter, Fabian'ı Berlin'de yürüyüş yapmaya çağırdı. Fabian'ın nereye gideceklerine dair en ufak bir fikri yoktu fakat Lauter'in takip edilmediklerinden emin olmak için yolunu uzattığını anlamamış olamazdı. Berlin'in diğer ucuna kadar süren uzun bir yol gitmişlerdi, yürürken hiçbir Gestapo casusunun onları dinleyemeyeceğinden emin olmanın rahatlığıyla konuşuyorlardı. Rejim karşıtı olduğundan şüphelenilen pek çok kişi gibi Lauter de telefonunda garip tıkırtılar fark ediyordu, bu yüzden telefon konuşmalarını evle ilgili konular yahut hava durumuyla alakalı şifreli mesajlarla sınırlandırıyordu. Berlin'in kenar mahallelerinden birinde, yerel manastırdaki rahibelerin işlettiği bir hastaneye vardılar. Lauter girişte bir parola söyledi, ardından beyaz başlığı, uzun siyah cüppesi, ağır haç kolyesi ve elinde tespihiyle, bir rahibe onları arka avludan geçirdi. Birkaç basamak çıktıktan sonra uzun bir koridorun sonunda yer alan iki odaya ulaştılar. İçeride orta yaşlı bir adam oturmuş kitap okuyordu. Lauter, Fabian'ı tanıştırırken Fabian adamı tanıyıverdi ve çok şaşırdı: Heinrich Brüning, Weimar döneminin eski bir şansölyesiydi. Fabian daha sonra, Brüning'in bir keşiş gibi yaşadığını, göze bat-

mamaya çalışarak Nazilerden saklandığını anımsayacaktı. Solgun ve yorgun bir hâli vardı. Ancak eskiden akademisyen olan Brüning'in zihni her zamanki gibi canlıydı, biraz havadan sudan konuştuktan sonra söz hızla Brüning'in en büyük tutkusuna geldi: Siyaset. Brüning artık diğerleriyle beraber yasaklanmış olan Merkez Partisi'nin lideriydi. Nazi rejiminin acımasızlığına dair hiçbir yanılsaması yoktu, ayrıca toplumsal ve siyasi karmaşayla başka nasıl mücadele edilebileceğini bilmediğinden, bir dizi olağanüstü hâl kararnamesi çıkararak başkanlık ettiği Weimar yıllarının ekonomik krizleri sırasında, "sıradan insan"ın neden onlara yöneldiğini yeterince iyi biliyordu. Ama bugünlerde ne yapacağını şaşırmıştı. Fabian, Brüning'in pes ettiği hissine kapıldı.

İlk görüşmelerinden sonra, ara sıra eski şansölyeyi ziyarete gitmeye devam etti, her zaman hareketli siyasi tartışmalardan zevk aldı, fakat hiçbir zaman bir cevap bulamadı. Nihayet Fabian, Brüning'i, en iyi seçeneğinin göç etmek olduğuna ikna etmeye çalışanlara katıldı. Böylelikle eski şansölye ertesi yıl İsviçre'ye, oradan İngiltere'ye ve en sonunda Amerika'ya gitti. Orada Nazilerin korku rejimi ve savaş planları konusunda sürekli uyarılarda bulunmaya çalışsa da bunun pek etkisi olmayacaktı.

Firari politikacılardan bir diğeri Julius Leber'di. Memleketi Lübeck'teki Nazi lideri Hoffmann, daha 1930 gibi erken bir tarihte onu, "Gün gelecek, kapınızı çalıp 'Herr Dr. Leber, zamanınız doldu!' diyeceğiz," diye tehdit etmişti. Hoffmann'ın destekçileri bu sözlerin üstüne Hitler'e özgü üslupla "Zaferimizden iki saat sonra Dr. Leber pazar meydanındaki bir lamba direğinde asılı olacak!" diye eklemişlerdi. Lakin Julius Leber'i tedirgin etmek için aptalca tehditlerden fazlası gerekirdi. Her anlamda heybetli bir adamdı, gözü kolay kolay korkmazdı. Göbeğinin üzerinden sarkan ceketi, başında eğri duran yıpranmış şapkasıyla Lübeck sokaklarında çoğu zaman en sevdiği içki mekânlarından birine gitmek için dolaşırken insanlar bu büyük adamla konuşmak ya da elini sıkmak üzere yanına gelirlerdi. Reichstag'da önde gelen Sosyal Demokratlardan ve en iyi konuşmacılardan biriydi – daima kavgaya hazırdı, sadece sözlü olanına da değil. Nazilerin tehditlerine verdiği yanıt; 1923'te üzerlerinde üniformalarıyla deri coplarını sallayarak kasıla kasıla dolaştıkları dönemde, cumhuriyet ve parlamenter demokrasiyi savunmak, hem sol hem de sağdaki aşırılıklarla mücadele etmek üzere 1924'te kurulan –siyah, kırmızı ve al-

tın bayraklı– çok partili paramiliter örgüt *Reichsbanner*'e kadar durumun aynı derecede kötü olduğunu insanlara hatırlatmaktı. Fakat sonra 1929 yılı geldi, Wall Street İflası ekonomiyi yeniden kaosa sürükleyince, Naziler bir kez daha zafer şarkıları eşliğinde sokaklara döküldüler, her zaman olduğu gibi işçileri dövdüler; Leber ise Reichstag'da öfke içinde suçlamada bulundu. O patırtı içinde sesini duyurabilmek için bağırmak zorunda kalmıştı.

Devlet adamı olduğu zamanlarda Julius Leber.

Leber pek çok şekilde ve pek çok yerde bağırabilirdi. Kendini ifade etmeyi en sevdiği platformlardan biri; 1921'den Ocak 1933'e kadar editörlüğünü yaptığı, Lübeck çalışanları tarafından kuvvetle desteklenen, Sosyal Demokratlara bağlı yerel gazete *Lübecker Volksboten*'in sayfalarıydı. "Sosyalizm, düşmanlarının siyasi nedenlerle iddia ettiği gibi bir parti politikası değildir. Birinci derecede önemlidir," diye yazıyordu her zamanki kendinden emin üslubuyla. "İnsan düşünebildiği ilk andan itibaren yükseklere, özgürlüğe ulaşmaya çalıştı. Karanlığın ve içinde bulunduğu koşulların adaletsizliğinden kurtularak küllerinden doğmak için mücadele etti."

Leber konut sorunundaki skandal, işsizliğin hızlı artışı ve işçilerin göz ardı edilen hakları gibi konularda tekrar tekrar yazdı. "Gösterici işçileri kışkırtanlar dikkat etsin, başlarına geleni görecekler!" diye yazmıştı 27 Ocak 1931'de. Savaş konusunda ardı arkası kesilmeyen uyarılarda bulunuyordu. Aslen Alsace'lıydı ama son savaşta Fransızların değil Almanların yanında savaşmayı tercih ettiğini okurlarına hatırlatıyordu. Yani bu yazıları bir vatansever olarak yazıyordu. Ne var ki, işler eskisi gibi devam edemezdi. 30 Nisan 1932'de, sağ ve soldaki aşırı uçları işaret ederek, "Bugün işçiler yeni bir siyasi düzen mücadelesinde yine tek başına, halkı kan ve ıstırap uçurumuna sürükleyen zalim güçlere karşı mücadelede tek başına!" diyordu. "İşçiler yalnız olabilir ama güçlerinin bundan geldiğini bilirler. Ne de olsa her işçi, her daim sadece birbirlerine güvenebileceğinin farkındadır!"

Sonra Temmuz seçimlerinden Naziler Reichstag'ın en güçlü partisi olarak çıktı, ancak Sosyal Demokratların kontrolü elinde tuttuğu Lübeck'te bu ge-

çerli değildi. Leber yine ayağa kalkmış, açlık çeken milyonların ve daha beter bir krize doğru uyurgezer bir şekilde ilerleyen aciz bir hükümetin tehlikeleri hakkında uyarılarda bulunuyordu. Ardından Nazilerin önceden kazandıkları sandalyelerin çoğunu kaybettikleri umut verici Kasım seçimleri geldi. Leber, "Hitler'in şansı tükendi," diye dalga geçiyordu. Leber'e göre Hitler, şansölye olsa dahi yıldızı kısa sürede sönecekti, zira Heinrich Brüning'le aynı toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalacak ve daha iyi çözümler bulamayacaktı. Lakin 30 Ocak 1933 günü geldiğinde, şansı tükenen Hitler değil, Leber oldu.

31 Ocak akşamı Julius Leber, Berlin'den Lübeck'e henüz dönmüştü, Hitler ve yakın arkadaşlarının âdeta insanların arkasından iş çevirerek Nazileri iktidara taşımayı başarmalarından dolayı şaşırmış ve hiddete kapılmıştı. *Lübecker Volksboten*'de "Artık her şey herkesin görebileceği kadar açık," diye yazdı. "Hepimiz bu rejimin emellerini biliyoruz. Ancak kimsenin bir sonraki hamlelerinin ne olacağına dair bir fikri yok. Tehlikeler korkunç olabilir ama Alman işçisi kolay sarsılmaz. Biz bu beyefendilerden korkmuyoruz. Mücadeleyi sürdürmeye kararlıyız!"

Ateşi çıkmıştı, karısı Annedore evde kalması için ona yalvardı. "Tamam, tamam," diye geçiştirdi Leber, Johannis Caddesi'ndeki sendika lokaline uğrayıp arkadaşlarıyla hızlıca bir içki yuvarladıktan sonra hemen dönecekti. Annedore bunları çok duymuştu. Lokalde, *Lübecker Volksboten*'den eski Sosyal Demokrat iş arkadaşı Otto Passarge ile buluştu. Leber, "Bu akşam burası amma sessiz," dedi. Naziler şehir merkezinde meşalelerle zafer geçidi düzenliyor, çoğu insan da başını öne eğmiş, evinde oturuyordu. Bir süre sonra geçit töreni –askerî bando çalıyor, bayraklar dalgalanıyor, meşaleler geceyi aydınlatıyordu– Johannis Caddesi'ne saptı. Leber dışarı çıkarak, sokağın köşesinde "Kahrolsun Naziler!" ve "Özgürlük!" diye bağıran bazı SPD'li arkadaşlarına katıldı. Leber hariç hepsini hemen tutukladılar. Onu tutuklamaya cesaret edememişlerdi – henüz.

Leber, *Lübecker Volksboten*'in aynı caddenin ilerisinde bulunan bürosuna çekildi, oradayken bir yoldaşı arayarak eve gitmemesi konusunda onu uyardı – evin yanındaki mezarlık polis ve SA kaynıyordu. Bunun üzerine bir tek daha atmak üzere sendika lokaline geri döndü. Orada, ikisi de eski *Reichsbanner* yoldaşı olan Passarge ve Willi Rath, onu arka kapıdan çıkarak şimdilik güvenli bir yere gitmeye ikna etmeye çalıştılar. "Hayır, hayır," dedi Leber, tehlikenin gözlerinin içine bakmak istiyordu – böyle zamanlarda insanın kendine saygısını ve özgürlüğünü korumasının tek yolu buydu. Onu dışarı çıkarmayı

başardıklarında saat gecenin biriydi ve zil zurna sarhoş olmuştu bile.

Eve dönüş yolunda, bazı yerel Naziler ve SA'lar onlara yetişti. Karşılıklı hakaretler hızla kavgaya dönüştü. SA'lar silahlıydı ve Leber'e kasten saldırarak, demir uçlu bir copla kanlar içinde kalana kadar onu dövdüler. Willi Rath öfkeliydi ve üzerinde bıçak vardı. Kimse farkına varmadan SA'lardan birinin üzerine atladı ve onu bıçaklayarak öldürdü. Caddeye doğru koşarak kaçsa da hemen yakalanıp tutuklandı, ardından da Leber ve Passarge... Hücreye atılır atılmaz Leber huzuru bozmaya, bağırıp çağırmaya ve kargaşa çıkarmaya başladı. Ertesi sabah serbest bırakıldığında, saldırının ciddiyetini ve Rath'ın nefsi müdafaa yaptığını kanıtlamak amacıyla, yaralarına baktırmayı reddetti. Dışarıda sadece bir gün kalabildi. Akşama doğru, bir cinayetin suç ortağı olarak yeniden tutuklanıp hapse atılmıştı bile.

Haber duyulur duyulmaz, Lübeck işçileri ayaklanarak hiç vakit kaybetmeden greve gittiler. Ülkenin dört bir yanından mektuplar ve telgraflar yağıyordu. Henüz Reichstag'dan atılmamış olan SPD, Leber'in derhal serbest bırakılmasını talep etti. Sonuç çıkmayınca, işçiler yeniden greve gitti.

Leber, Rath'ın davasının adil bir şekilde ele alınması şartıyla, destekçilerine hapishaneden açık bir mektup yazmaya ikna edildi. Yetkililere karşı şikâyetlerini şimdilik geri çekmeye karar verdiğini yazdı. Hakikat nasılsa önlerindeki birkaç gün içinde ortaya çıkacaktı, dolayısıyla onunla beraber sükûnet içinde beklemeliydiler. Mektubunu "Özgürlük!" diye bitirmişti. Nazi iktidarının bu ilk günlerinde Leber hâlâ adalet sisteminin yasal biçimde işlediğine inanıyordu, bunun bir sebebi Nazi çetesinin liderinin de hapiste tutulmasıydı. Leber, Annedore'nin sonu gelmeyen şikâyet ve talepleri sayesinde 13 Şubat'ta kefaletle serbest bırakıldı. Leber'in hapishaneden çıkışı bir zafer alayına dönüştü. Tezahüratlarla onu bekleyen kalabalık o kadar büyüktü ki, hapishane kapılarını güçlükle açabildiler. Herkesin elini sıkabilmesi için arabası camı açık bir şekilde sokaklarda yavaş yavaş ilerliyordu. Yaralarını tedavi ettirmek üzere hemen hastaneye gitti. Bir hafta sonra çıktığında Burg meydanında onu bekleyen 15 bin kişi vardı. Yaraları henüz iyileşmediğinden konuşamıyordu ama "*Freiheit*!", yani "Özgürlük!" diye bağırabiliyordu. O tek kelime her şeyi anlatmaya yeterliydi.

Tamamen iyileşmesi için ailesiyle Bavyera'daki Kochelsee'ye [Kochel Gölü] tatile gitti. Arkadaşları onu ziyarete geliyor, ısrarla göç etmesini tavsiye ediyorlardı. Buna hiç niyeti olmadığını söyleyerek onlara karşı çıkıyor, bu fik-

ri de "iğrenç" diye nitelendiriyordu. Kendisini tüm siyasi mücadelesi boyunca destekleyen Lübeck işçilerinin karşısında bir korkak gibi davranmayacaktı. Ayrıca ailesini, karısını ve iki çocuğunu Alman *Heimat*'ından mahrum edemezdi. Burası onların eviydi. Dolayısıyla 5 Mart 1933 seçimleri için Lübeck'e geri döndüler. O andan itibaren evlerinde sürekli bir *Reichsbanner* muhafızı bulundu, çünkü Naziler her gece bağıra çağıra sokaklara çıkıyorlardı. Çocukları Katharina ve Matthias'ı Annedore'nin ailesinin yanına gönderdiler.

Lübeck'teki sonuçlar yüreklendiriciydi, Sosyal Demokratlar azalmış bir çoğunlukla da olsa kontrolü ellerinde tutmuşlardı – Reich'taki diğer her yerden daha iyi bir sonuçtu bu. Leber'in Yetki Yasası'nı oylamak üzere Berlin'e dönme zamanı geldiğinde, evde tek başına kalmaktan çok korkan Annedore onunla birlikte gitmekte ısrar etti. Naziler kapıyı kırarak zorla içeri girdiklerinde, evden daha yeni ayrılmışlardı. Berlin'deki arkadaşları bir kez daha kaçmasını tavsiye ettiler. O ise yine reddetti. Ertesi gün 23 Mart'ta, yangından sonra geçici Reichstag olarak kullanılan Kroll Operası'nın önünde tutuklandı ve kelepçelenip polis gözetimine alındı. Bu yüzden Yetki Yasası, aynı gün hiç şüphesiz Nazilerin planının bir parçası olarak, onsuz tartışıldı.

Kocasının ortadan kaybolması üzerine son derece telaşlanan Annedore hiç gecikmeden soruşturmaya başladı. Ertesi güne kadar Leber'in nerede olduğuna dair bilgi edinemedi. Doğruca en üst makama çıkarak Emniyet Müdürü'nü görmek istedi ama boşuna. Neyse ki, Leber'in duruşması için polis eşliğinde Lübeck'e dönmek üzere yola çıktığını öğrenebildi ve tren garına koşarak günde tek sefer yapan Lübeck trenine yetişmeyi başardı.

"Dikkatlice trenin bütün kompartımanlarına baktım. Hakikaten de oradaydı, köşedeki koltukta rahat ve sessizce arkasına yaslanmış oturuyordu, sanki dünyanın en doğal şeyiymiş gibi. Yanında sadece bir kişi vardı: muhafızlığını yapan polis memuru," diye yazmıştı Annedore güncesine. "Bir yabancı gibi, kapıyı kaydırıp açtım. İçimi derin bir sevinç kapladı. Sanki bir elektrik akımı gibi aramızdaki ani anlaşmayı hissettim. Polis memuru kompartımanı terk etmemi söyledi. Koridorda bekledim, sonra tekrar denedim. Polis anlayışlı bir adamdı. Dört saatlik yolculuk boyunca orada kalmama izin verdi. Lübeck garının ön avlusunda cezaevi aracı bekliyordu."

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1933'ÜN GETİRDİKLERİ

Julius Leber 13 Nisan 1933'te, Lübeck'teki Marstall sorgu merkezinde bulunan hücresinden, "Mis gibi, yemyeşil bir perşembe!" diye yazıyordu. Gerçi demir parmaklıkların ardından, avludaki karaağaç dışında pek bir şey gördüğü yoktu. "Demek istediğim şu: Kitap ve dergiler yasak! Sigara içmek yasak! Tıraş olmak yasak! Evden fazladan yiyecek getirmek yasak! Sadece bu kadar mı? Yok, ben başka yasaklar da bekliyorum, ama bu konuda fazla öfkelenmeden, ne de olsa sonuçta her şey geçer! ... Mamafih akademik kitaplar bile okuyamamak, yazmama izin verilmemesi, not tutamamak acı verici. Yine de ... müthiş bir kayıtsızlık!"

Muhtemelen siyasi karmaşa ve çatışmaların yılı olan 1923'te *Lübecker Volksboten*'de yazdığı bir yazıyı düşünüyordu. "Siyasi adını hak etmek isteyen kişi, sorumluluk altına girme ve hattâ zaman zaman risk alma cesaretine sahip olmalıdır. Eğer ne olacağını her zaman önceden bilebilseydik, önüne gelen politikacı olabilirdi. Sorumluluk alma cesareti, politikacıyı yerel *Gasthof*[1] barında boş boş konuşan bir çenesi düşükten ayıran şeydir."

İlk üç hafta boyunca Leber'in ziyaretçi kabul etmesine izin verilmedi. Çılgına dönen Annedore kocası hakkında bilgi almaya, onu görme izni koparmaya çalışsa da başarılı olamamıştı. Nihayet, yeni atanan Nazi *Lübeck Reichskommissar* Dr. Volker'i görmeye gitti. Volker kadına, eğer kendi istediği gibi olsaydı, Dr. Leber'in çoktan ölmüş olacağını söyledi. Annedore kendini şanslı saymalıydı! Kendi hâline bırakılınca, cezaevi avlusuna bakan bir çatı buldu, böylece Julius'u her gün bir saat boyunca volta atarken izleyerek nasıl göründüğünü kontrol edebildi – şartlar göz önünde bulundurulduğunda çok da kötü sayılmazdı. Daha iyisi, eski SPD'li sosyal demokrat bir gardiyan buldu. Zamanla dışarı gizlice notlar ve mektuplar çıkarmanın, hattâ bazen içeri birazcık fazla yiyecek sokmanın yollarını geliştirdiler.

İlk günlerde Leber'in hâlâ gazete ve kitap almasına müsaade ediliyordu. Annedore ona Spengler'in *Batı'nın Çöküşü* kitabını göndermişti. 11 Nisan'da ilk ve sonradan anlaşılacağı üzere son ziyaretine izin verildi. Ardından tüm

[1] Restoran, bar ve kiralık otel odaları bulunan Alman tarzı han veya taverna. (ç.n.)

okuma malzemesi kesildi. Bu, Nazilerin yıldırma yöntemiydi: Önce bazı tavizler verilir, sonra hepsi geri alınırdı. Durumu hafifletmeye çalışan Leber, kendisine bolca düşünme vakti tanıyan hapishaneden "sanatoryum" diye bahsediyordu. Düşünülecek çok şey olduğu doğruydu: Evi, bahçesi, çocukları, Fransa'daki siperlerde yediği gazdan ötürü şimdi bazı sağlık sorunlarına neden olan savaş yılları, neyin gelmekte olduğunu görebildiği lakin bunu değiştirmek adına çok az şey yapabildiği savaş sonrası çalkantılı yıllar... Şimdi bunları düşününce hayatı çok hafife aldığını fark ediyor, "Keşke Annedore'ye daha iyi bir koca olsaydım," diyordu. Bununla birlikte hapsedilmek bazı şeylerden pişmanlık duymasına neden olduysa da mizah duygusunu kaybettirmemişti. "Buradaki mahkûmlardan birinin, karısı tımarhaneye kapatıldığı için serbest bırakıldığını öğrendim," diye yazdı Annedore'ye kaçak mektuplarından birinde... "Tek yol bu gibi görünüyor ama bunu sana hakikaten yapamam, o yüzden burada oturmaya devam etsem iyi olur."

19 Nisan tarihinde günlüğüne, "Dün gazete verilmedi," diye yazdı. "Öylece vakit öldürüyorum, bekliyorum – ve bu gerçekten iyice sıkıcı olmaya başladı. Mektup da yok! Hiçbir şey yok! Paulus'tan tek kelime dahi yok," Annedore, sosyal demokrasiye "döndüğünden" beri Julius'un karısına taktığı lakaptı bu. "Ne de başka birinden. Bu sözde rejim giderek sertleşiyor olabilir mi? Son tesellimiz olan gazeteler ve mektuplar da mı elimizden alınıyor?"

Günlük programını şöyle sıraladı:

7: kalk ve hücreyi topla
7.30: bir tas kahve
8-12: bekle!
12: öğlen çorbası
12.30-5: bekle
5: bir tas kahve
5.30-8: bekle
8: ışıkların sönmesi

Asıl bekleyiş ışıklar söndükten sonra başlıyordu; zira Leber, gece yarısından önce nadiren uyuyabiliyordu. Ertesi gün günlüğüne bir tür kriz geçirdiğini itiraf etti: "Allah bilir neden! Yedi gündür sigara içmem yasak – belki de bu yüzden." Hücresinde küçük bir masayla sandalye vardı. Ve Annedore ile çocukların birkaç fotoğrafı. "Onları elime alıyor ve gün içinde yüzlerce kez bakıyorum."

Ertesi gün, 20 Nisan'da, dış dünya Hitler'in doğum gününü kutluyordu.

Leber tezahüratları hücresinden duyabiliyordu.

6 Mayıs'ta, "Son iki günde karaağaç tamamen yeşile döndü," diye yazdı. "Yanındaki armut ağacı da bütünüyle çiçek açmış, tam bir sevinç kaynağı. Her şey muhteşem güneş ışığıyla yıkanıyor. Az önce serbest saatim vardı, güneşin ve mavi gökyüzünün altında, bir duvardan diğerine bir aşağı bir yukarı yürüdüm. Kaldırım taşlarının arasında bir karahindiba vardı. Tüm bu karanlık günlere rağmen onu koparıp ceketimin iliğine iliştirmeden duramadım. Hapishaneye kapatılmış birinin bile bu erken yaz günleriyle bir bağlantısı olmalı. Kilit altındayım – ama gariptir, yalnız hissetmiyorum. Özgür günlerimde yanımda olan herkes burada benimle birlikte."

Bir hafta sonra hiç beklenmedik bir şekilde, Leber'in mektup yazmasına ve almasına yeniden müsaade edildi – hattâ haftada bir ziyaret hakkı bile verilmişti. Hem vakit geçirmek, hem de siyasi görüşlerini bilemek için Annedore'ye uzun uzun mektuplar yazdı, henüz siyasi görüş bildirmenin suç olduğuna inanmıyordu. "İşte yine felsefe yapıyorum Paulus!" diyordu 23 Haziran'daki mektubunda. "Lakin siyasi hayatımı artık nasıl gördüğümü senin için açıklığa kavuşturmak istedim." Hâlâ mücadele ediyor, hâlâ planlar yapıyordu ama bu fazla uzun sürmeyecekti.

Julius ve Annedore 1927'de Lübeck'te tanışmış ve aynı yıl nişanlanmışlardı. Annedore'nin ailesi bu durumdan memnun olmamıştı. Babası Dr. Georg Rosenthal, Lübeck *Gymnasium*'un müdürüydü. Siyaseten merkeze yakın, orta sınıf mensubu, saygıdeğer insanlardı. Annedore özel eğitim almış, ardından Münih Üniversitesi'nde hukuk okumaya devam etmişti. Oysa şimdi yerel sosyal demokrat gazete *Lübecker Volksboten*'in solcu, havalı, seçim kampanyası editörü Leber'e yakın olabilmek için her şeyden vazgeçip terzilik yapmaya başlamıştı. Kimbilir bu adam nereden geliyordu? Kendisi Alsace'lı olduğunu söylüyordu ama anlatılanlara bakılırsa evlilik dışı bir çocuktu. Fransa'da hizmetçilik yapan annesi, karnı burnunda eve döndüğünde yanında yüklü miktarda para vardı; muhtemelen bu parayı çalıştığı evin sahibi ona vermişti. Bu adam aynı zamanda çocuğun babasıydı. Annedore'nin ailesi, Leber'in zekâsını –ve devrimci fikirleriyle iç içe geçen azametli tavrını– buradan aldığını düşünüyorlardı. Tehlikeli bir karışım. Belki de kimliği meçhul baba Yahudiydi? Leber, Reichstag'da Yahudilerin vatandaşlık hakkı lehine oy kullanmış; bunun üzerine, eski düşmanı Wittern olası Yahudiliğiyle alay etmişti. Leber ise Wittern'i kolaylıkla Kızılderili olmakla itham edebileceğini söyleyerek alaya alayla karşılık vermiş; Wittern de kendisine Kızılderili

Julius ve Annedore Leber bir bankta.

denmesinden memnun olacağını ve onu böyle çağıran herkese para dağıtacağını, ancak Leber'in aynı şeyi kendisine Yahudi dendiğinde yapmaya kalksa yakında fakir bir adama dönüşeceğini söyleyerek yanıtlamıştı. İşin aslı ne olursa olsun, herkes Leber'in başından bela eksik olmayan biri olduğunu görebiliyordu. Gelgelelim Annedore geri adım atmadı. Ertesi yıl evlendiler.

Elbette Annedore'nin ailesi haklıydı. Leber iyi bir koca değildi; en büyük iki zayıflığı alkol ve kadınlardı. Kadınlar Leber'in yakasından düşmezdi; buna sebep olan görünüşü değildi çünkü kısa sürede kilolu, savruk bir adam hâline gelmişti ve hapishane onu zayıflatana kadar da öyle kalacaktı. Hayır, onları cezbeden zekâsı, mizahı ve kuvvetli siyasi inançlarıydı; tıpkı zamanında Annedore'yi cezbettiği gibi. Fakat ailesinin tüm şaşkınlığına rağmen, Leber'in kötü davranışları Annedore'yi ondan soğutmamıştı. Evliliği zorlaştırdığı kesindi ama o her şeye rağmen mutlu görünüyordu. Çok geçmeden kocasının sosyalist görüşlerini paylaşmaya başlamıştı ve onu her fırsatta destekliyordu. Ailesi endişeliydi ve kafaları karışmıştı. Lakin Julius, Julius'tu işte, onlar da siyasi görüşlerini zamanla değiştirerek SPD'ye katıldılar ve daha sonraları bilfiil Nazilere karşı durdular.

Leber vefalı sosyal demokrat gardiyan tarafından içeri sokulan günlüğüne, "Bugün 1 Mayıs," diye yazdı. Tek bir cümle; söylenecek başka bir şey yoktu. Hapishanede haberler hızlı yayılır, hücreden hücreye yahut avludaki kısa özgürlükleri sırasında fısıldanırdı. Görünüşe göre 1 Mayıs, Alman İşçi Günü adıyla ulusal bir bayrama dönüştürülmüştü. Naziler, sözde sosyalizmlerine uygun olarak, işverenlerin de işçilerle kutlamalara katılmaları gerektiğine karar vermişti.

Leber hapishane hücresinden her şeyi duyabiliyordu: Ortaçağ'dan kalma kent boyunca ve meşhur antik Burg Tor kemerinin altında geçit törenlerinden biri daha yapılıyordu; askerî bandolar çalıyor, hoparlörler patlarcasına bağırıyor, kalabalıklar şarkılar söylüyor ve tezahürat yapıyordu; lakin hiçbir

komünist veya sosyal demokratın katkısı yoktu. Cezaevine konan komünistlerin çoğu zaten Lübeck dışında, yeni inşa edilen toplama kampı Fuhlsbüttel'e nakledilmişti. Leber şimdi de Bremenli SPD'li arkadaşı Alfred Faust'un, 28 Nisan'da, Reich'ın dört bir yanındaki binlerce sendikacıyla birlikte tutuklandığını duymuştu. Tutuklananlar toplama kamplarına ya da kamplar hazır değilse yerel hapishanelere gönderiliyordu. 8 Mayıs'ta sıra Leber'e geldi. İki SA görevlisi hiçbir uyarıda bulunmadan bir anda ortaya çıktı, onu kelepçeleyerek hücresinden aldı, bir arabaya bindirdi ve Lübeck'in dışında ıssız bir tarım arazisine götürdü. Orada ona arabadan inmesini emrettiler – o ise bunu yapmayı reddetti. Nazilerin yöntemlerini çok iyi biliyordu. Daha sonraları Annedore'ye anlatacağı gibi, onlar pes edene kadar hiç kıpırdamadan sakince oturdu. Emredileni yerine getiren ve "kaçmaya çalışırken" sırtından vurulan iş arkadaşı Feuchenbach'ın akıbetinden bu şekilde kurtulmuştu.

Annedore'den gelen haberler pek iç açıcı değildi: Leber'in *Lübecker Volksboten*'den arkadaşı ve dostu Bauer intihar etmişti. Gazeteyi Naziler ele geçirmiş ve onların deyimiyle *Gleichschaltung* politikasına uygun hâle getirmişlerdi.

Leber'i ortadan kaldırmanın hızlı ve kolay yöntemi başarısız olunca, Naziler onu yargılamak zorunda kaldılar. Leber, 13 Mayıs'ta Annedore'ye mektup yazarak, SPD'den eski bir arkadaşı olan Hamburglu avukat Dr. Herbert Ruscheweyh'le bağlantıya geçmesini istedi. Ruscheweyh iyimserdi ve aslında sonuçtan oldukça memnundu: Leber, 277. madde uyarınca arbedeye karışmakla suçlanmış ancak cinayete ortaklığı iddiası suçlamaya dahil edilmemişti. 20 ay hapis ve 50 mark para cezasına mahkûm edildi. Temyize gitme hakkı verilmedi. Leber'in canı sıkıldı. Zaten neredeyse dört aydır içerideydi, şimdi yirmi ay daha yatacaktı, toplamda iki yıl – hepsi bir kavga yüzünden. Bu cezanın yalnızca formaliteden ibaret olduğu, gerçek bir anlamının olmadığı aklının ucundan bile geçmiyordu.

Leber kısa sürede kendini toparladı. Annedore'ye 7 Haziran 1933 tarihinde yazdığı mektupta, "Bu ceza beni epey düşündürdü," diyordu. "Cezanın kendisini ben o kadar dert etmiyorum. Neredeyse hiçbir hakka sahip olmayan sıradan insanların hayatını katlanabilir kılma mücadelesinde daha kötülerine maruz kalan çok kişi oldu. Ne var ki cezanın mutlak aptallığı, düpedüz utanç vericiliği ve adaletsizliği – işte bunları kabullenmekte zorluk çekiyorum." Okuyacak bir şeyi olmadığından düşünmeye çok fazla zaman kaldığını söylüyordu, tıpkı siperlerde geçirdiği savaş yılları gibi. Özgür bir adam de-

ğildi belki ama insanın içinde özgür olması, haysiyetli bir yürekle geleceğe yönelmesi muhtemelen daha iyiydi.

"Nihayetinde, şu an zavallı Lübeck işçisine hiçbir şeyi değiştiremeyeceğimden başka ne söyleyebilirim ki? Arndt'ın yazdığı gibi, işini ve konumunu elinden alabilirler, ama ruhunu değil." Annedore'ye hafızadan okumanın bir yolunu bulduğunu, acele etmeden eski favorileri arasında ilerlediğini anlattı. Nadir ziyaretlerinden birinde, Annedore ona bahçeden Matthias'ın topladığı çiçeklerden birini getirmişti. Leber o akşam hava kararıncaya kadar, uzunca bir süre çiçeklere bakmış; evini, bahçesini, çocuklarını düşünmüştü. "Siyasi mücadeleye katılmak isteyen birinin aile kurmaması lazımdı," diye düşündü. Bunu geç anlamıştı.

SPD'liler 22 Haziran'da yasaklanıp önde gelen 3 bin üyesi önlem için tutuklandığında, "Şimdi kesin olarak yasadışı ilan edildik," diye yazdı. Bu gözdağının ardından, aralarında Otto Wels'in de bulunduğu pek çok milletvekili göç etti, bu da hapishanedeki Leber'i hayal kırıklığına uğrattı. "İnsanın cesaretini tümüyle kaybetmesine yeter de artar." Hücresinde tek başına otururken geçirdiği en kötü anlar, ailesinin yüzünü kara çıkardığını düşündüğü zamanlardı. Bir de Lübeck işçilerinin. Mektubunda, "Ama onları da bu işin içine sürüklemenin ne yararı olurdu? İnsan haklarıyla ilgili her şey kısacık sürede buhar olup uçtu," diyordu Annedore'ye. Bu son günlerde yazdığı beşinci mektuptu, bilinmeyen bir nedenle mektup yazmasına şimdilik yeniden müsaade ediliyordu. "Demek ki benim için başka yol yoktu. En büyük korkularımdan ne kadar sık bahsettiğimi bilirsin. Öyle ya da böyle bu trajediyi yaşamak zorundayım. Umalım ki bu, hayatımın trajedisi değil, sadece kötü bir dönemi olsun."

Fritzi von der Schulenburg, Doğu Prusya'nın başkenti Königsberg'de, Nazilerin *Gleichschaltung*'unu uygulamaya koymakla meşguldü; siyasi şüphelileri kamu hizmetinden ve başka yerlerden ayıklıyordu. Mart 1933'te, üst düzey bir kamu hizmeti görevi olan *Regierungsrat*'a ve aynı zamanda NSDAP *Gauleitung* bölgesel yönetimindeki Siyasi Büro'nun başına terfi etmişti. Nazi politikası; ister yerel yönetimde, ister adalet sisteminde, isterse *Reichswehr* Ordusu içinde olsun; mevcut sisteme paralel, ancak onunla birlikte hareket etmeyen ve yalnızca Parti'ye karşı sorumluluğu bulunan alternatif bir komuta sistemi yaratmaktı. *Land* (eyalet), *Gau*'ya[2] dönüşmüş ve eski *Oberpräsi-*

[2] *Gau*, Nazi Almanya'sında eyaletten küçük bir idari bölge ismi.

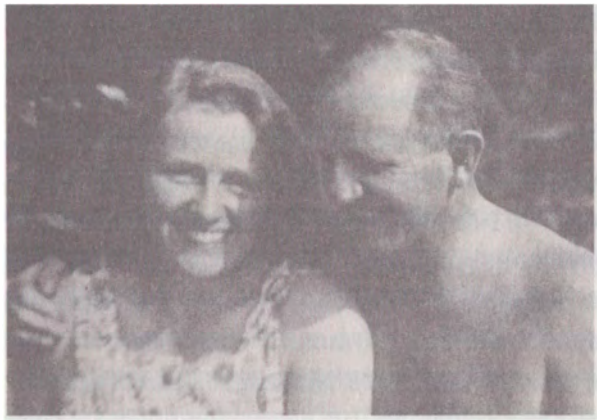

Charlotte ve Fritzi von der Schulenburg, 1933.

dent [vali], kendisini bir çırpıda "görevden alma" gücüne sahip yeni *Gauleiter* [parti bölge lideri] ile uğraşmak zorunda kalmıştı.

Henüz 31 yaşındaki Fritzi, bu çifte terfiyle akşamdan sabaha bölgede önemli bir nüfuz sahibi olmuştu. Verilen göreve dünden hazırdı, işinin sosyal sorumluluklar olarak gördüğü ayrıntılarıyla uğraşmaya son derece hevesliydi. Önceki yıl boyunca, Nazi *Machtergreifung*'una giden süreçte, bölgesel yönetimde hayli deneyim kazanmıştı: Hastaneler, okullar, bir yetimhane, küçük sanayi işçileri, değirmenler ve kereste fabrikaları, zanaatkârlar, çiftçiler, balıkçılar, bir çimento fabrikası, birahane – bir yandan da durmadan artan işsizlik ve iflaslarla mücadele etmişti. *Landrat*'taki patronu Dr. Gramasch, Heiligenbeil'daki Fritzi von der Schulenburg hakkındaki son raporunda, "İhtiyaç duyan herkese gösterdiği sevgi dolu kalbi, etkili olabileceği her yere enerjik müdahalesi ona halkın tüm sınıflarının sevgisini kazandırdı," diye yazdı. "Herkese karşı açık ve rahat, yardımcı olmaya hevesli, kimseye farklı muamele etmiyor." Gramasch, yüksek zekâsı, yönetim hususundaki belirgin yeteneği, işinden aldığı zevk, sorumluluk duygusu ve enerjisinin onu doğuştan *Landrat* yaptığını da sözlerine ekliyordu. Fritzi hem işinde hem de Charlotte ile yeni evliliğinde çok mutluydu.

Lakin şimdi, Königsberg'deki Siyasi Büro'nun başı olan Fritzi'nin esas görevi *Gleichschaltung*'tu. İşe en tepeden başladı. Doğu Prusya *Oberpräsident*'i Dr. William Kutscher, bilhassa sosyal reforma karşı gösterdikleri sert direniş nedeniyle Fritzi ile çatışan büyük toprak sahipleri tarafından çok seviliyor ve saygı görüyordu. Kutscher siyasi olarak merkezde yer alıyordu, NSDAP'ye üye olma ihtimali kesinlikle yoktu. *Gleichschaltung* konusundaysa gözle

görülür derecede yavaş hareket ediyor, siyaseten uygun olmayan insanları görevlerinden almayı reddediyordu. Şüphesiz, yerlerine getirilenler her zaman işinin ehli olmuyordu, ayrıca Parti'ye en başından beri sadık oldukları için ödüllendirilmeyi bekleyen, sürekli dilekçe verip belediye başkanlığı ve benzeri görevlere talip olan Nazi Partisi'nin Eski Yoldaşları da meseleyi iyice zorlaştırıyorlardı. Her halükârda, Kutschner gitmeliydi. Fritzi onun yerine geçecek kişiyi de bulmuştu: bir yıl önce kendisini NSDAP'ye katılmaya ikna edenlerden biri olan Erich Koch. Fritzi, sorunsuz bir atama olacağını düşünerek, tavsiyesini patronu Hermann Göring'e iletti. Göring'in pek istekli olmaması onu şaşırttı. Göring 12 Nisan 1933'te Hitler'e şöyle yazacaktı: "Ziyadesiyle tecrübeli ve Doğu Prusya çevresinin güvenini kazanmış mevcut *Oberpräsident* Kutscher'in yerine, bu göreve yeterince nitelikli olmayan bir partili getirilirse, bundan esef duyarım."

Fritzi toprak sahiplerinin Göring'e ulaştığından şüphelenerek, harekete geçmeye karar verdi – boşuna köklü Prusya aristokrasisine mensup bir aileden gelmiyordu. Doğruca Hindenburg'a giderek durumu anlattı ancak Göring direnmeyi sürdürdü. Sonunda zafer, kendi bildiğini okumaya alışkın ve Schulenburg adını kullanmaktan hayli memnun Fritzi'nin oldu: Ernst Koch, *Oberpräsident* göreviyle birleştirilerek, Doğu Prusya *Gauleiter*'i olarak atandı.

Gleichschaltung artık hızla ilerleyebilirdi. Komünistler, sosyalistler, demokratlar, siyasi anlamda Nazi Partisi'yle aynı çizgide olmayan kim varsa görevinden alındı; ya işsiz bırakıldı ya da şanslıysa başka yerde görevlendirildi. *Gymnasium*'da klasikler hakkında ders veren bir öğretmen, yerel bir ilkokulda sınıf öğretmeni olabilir; tanınmış bir hekim sapa bir köydeki sağlık merkezine gönderilebilir; bir devlet memuru herhangi bir küçük beldenin belediye binasına nakledildiği için kendini şanslı sayabilirdi. Yahudilerin çoğu görevlerini çoktan terk etmişlerdi. Irk meselesi asla Fritzi'nin konusu değildi. Hiçbir zaman Yahudi karşıtı olmamıştı, arkadaşları olmasa da pek çok Yahudi tanıdığı vardı. Ancak böyle bir geçiş döneminde, ki yaşanan muhakkak bundan ibaretti, etkin bir parti üyesinin seçim yapamayacağını anlamıştı. Kendi kendine, iyi taraflara odaklanması gerektiğini söylüyordu – örneğin, Doğu Prusya'da sanayileşmenin teşvik edilip sosyal reformun ilerletilmesi amacıyla kendi kurduğu Erich Koch Vakfı, büyük toprak sahiplerinin öfkesine rağmen eyalette yüzlerce küçük sanayi kurmuştu. Ayrıca daha ilk günlerinden itibaren, çatışma ve entrikalarla dolu parti siyasetinden uzak durmaya karar vermişti.

Fritzi'nin öğrencilik günlerinden arkadaşı Rudolf Diels, artık yerel Gestapo'da oldukça nüfuz sahibi biriydi. Polonya sınırına yakın olmaları nedeniyle kuş uçurmuyor, geceleri Doğu Prusya'ya sızıp ortalığı karıştıran sosyalist ve komünist Polonyalıları yakalıyordu. Yerel paramiliter örgüt Doğu Prusya *Stahlhelm*'i [Çelik Miğfer], SA bünyesine dahil edildiğinde pek çok kişi hayrete düşmüş, Diels ise protestocuları tutuklamakta hiç gecikmemişti. Koch'un Eski Yoldaş olan şoförü, sokak kavgası, cinayet ve kundaklama suçlarından hapse atıldığında, SA onu hücresinden çıkarırken Diels memnuniyetle bu durumu görmezden gelmişti. Yahudilere gelince, Diels onların kokularını bir mil öteden alabiliyordu. Fritzi'ye göre bu hem iyi hem kötü getirileri olan karışık bir durumdu. Polonyalıların yarattığı tehlike konusunda hemfikirdi, herhangi bir saldırı durumunda Berlin'in onlara yeterli askerî gücü sağlayacağını umuyordu; ancak Nazilerin terör taktiklerinden ve Yahudilerin izlenmesinden hoşlanmıyordu. "NSDAP'nin *Machtergreifung*'undan sonra çok daha farklı şeyler hayal etmiştim," diye itiraf etmişti bir arkadaşına yazdığı Kasım 1933 tarihli mektubunda... "Elden bir şey gelmez. İnsan zamanla daha net ve sert oluyor. Öncesinde ve sonrasında inandığım fikir, her şeyin üstesinden gelecektir."

Söz konusu fikir; çoğunluğun iyiliği adına daha küçük kötülüklerle savaşma durumuydu. Nazi rejiminin o ilk yıllarında, hapishane yahut toplama kampında olmadığınız müddetçe, çoğunluğun iyiliğini her yerde görmek mümkündü. Bremen'de sivil ve askerî uçak üreten Focke-Wulf Fabrikası buna mükemmel bir örnekti – Nasyonal Sosyalist bir fabrika modeli. Ortalamanın üzerinde maaş ödüyor, işçilere konutlar inşa ediyor, ücretsiz öğle yemeği çıkarıyor, iyi yapılan işe ikramiye veriyor, kişisel eğitim için bir kütüphaneyle şirket gazetesinin yanı sıra, ücretsiz tıbbi bakım, sosyal kulüpler, kültürel etkinliklerle, futbol, *Völkerball*, hentbol, jimnastik, eskrim ve tenis dahil çok sayıda spor imkânı sağlıyordu; spor Nazi ideolojisinin temelini oluşturan üstün Aryan ırkının vazgeçilmeziydi. Net sonuç şuydu: İşçiler fabrikalarıyla, teknik ve mühendislik uzmanlıklarıyla büyük gurur duyuyor; uçaklarını, bilhassa 1939'da askerî mevzilenmeye hazır olan yeni Condor'u coşkuyla inşa ediyorlardı.

İşsizlik Nazilerin hedef listesinde üst sıralardaydı. Bununla mücadele etmek için büyük bir bayındırlık programı başlattılar; konutlar, sivil tesisler, yeni otoyollar inşa ettiler. Bu sırada işçilerin koşullarının ağır olmasına aldırdıkları yoktu: Azıcık bir ücret ödeniyor, berbat durumdaki barakalarda barındırılıyor, bir kez kaydolduktan sonra toplama kampına gönderilme teh-

didi nedeniyle istifa edemiyorlardı. Oysa kamuoyuna göre; binlerce işsiz sokaklardan alınmış, Weimar dönemi siyasilerinin elini ayağına dolaştıran bir sorun çözülmüş, kanun ve nizam da düzelmeye başlamıştı. Nazilere göreyse, yabancı ziyaretçilerin düzenli bir şekilde gelip incelediği ve hayranlık duyduğu parlak bir propaganda çalışması olmuştu.

Nazilerin toplumsal eşitlik ilkeleri de *Volk*'un hoşuna gitmişti. 1933'te 100 bin olan *Reichswehr* Ordusu'nu 1939'da 1,4 milyona çıkaran Naziler, eski Reich'ta neredeyse tamamen aristokratlardan oluşan subay sınıfına alımları değiştireceklerini, böylece aristokratların 1936'ya kadar subay sınıfının yüzde 35'ten fazlasını oluşturamayacağını belirtmişlerdi. Yeni kurulan SS'lerde her beş subaydan sadece ikisinin okul bitirme sınavlarını geçmiş olması gurur kaynağıydı. Artık aranan esas nitelik Hitler'e bağlılıktı. İşverenlere gelince; işçilerine saygı gösterecekler, büyük ofislerinde saklanmayıp işyeri kantinlerinde görünecekler, işçilerin boş zaman etkinliklerine, geçit törenlerine ve kutlamalarına katılacaklardı.

4.500 kişinin çalıştığı bir kamyon firmasından bir işçi, o günlerde Prag'da sürgünde olan SPD'nin kamuoyu raporu SOPADE'ye, "Patron son iş gücü toplantılarından birinde bir konuşma yaptı," diye bildiriyordu. "Konuşmaya başlamasının üstünden on dakika ya geçmiş ya geçmemişti ki, toplantıya katılan Franconia yöneticisi Julius Streicher kürsüye fırlayarak patrona, 'İn aşağı!' diye bağırdı ve kendisi konuşmaya koyuldu. Orada bulunanları işaret ederek, işçilerin de onayıyla, aşağı yukarı şu açıklamayı yaptı: 'Bu adam sömürücülerden biridir, biz Nasyonal Sosyalistlerin savaş açtığı kapitalist düzenin tipik bir temsilcisidir.' Olağanüstü bir anti-kapitalist söylev verdi. Patron da dinlemek zorunda kalmıştı."

Alman işçiler için en iyisi *Kraft durch Freude* hareketiydi, "Neşeden güç doğar". Sürgündeki SPD'ye gönderilen bir başka SOPADE raporu, 1934'te Güney Bavyera'dan şöyle yazıyordu: "*Kraft durch Freude* gezileri toplum üzerinde hatırı sayılır bir etki yaratıyor. İlgili herkesin doğruladığı raporlara göre; bu, rejimin önemli bir başarısıdır. Söz konusu gezilerin popülerliği daha da büyük bir etkiye sahip. İnanılmaz derecede ucuzlar. Örneğin dağ köylerine ziyaret: Köln'den evli bir çiftle tanıştım. Frasdorf'ta 8 gün için, –gidiş dönüş, artı masraflar ve konaklama– iki kişi toplam 60 mark ödemişlerdi. Aksi takdirde, tatil kartıyla sadece seyahat 100 marka mal olacaktı. Her halükârda, saatte 53 pfennig kazanan bir işçinin bunu tek başına karşılaması mümkün değil. Yine Güney Bavyera'dan 1.200 işçi Spitzbergen'e gitti. Seyahat on gün

sürdü. Yemek dahil her şey kişi başına 76 marka mal oldu. Münih'teki firmalardan ve BMW işçilerinden toplam 900 kişi, Mosel'de sekiz günlük bir geziye katıldı. Gezi kişi başına 35 marktı. Katılımcılara her öğle yemeğinde bir kadeh şarap ikram edildi. Mosel'deki halka açık bir kaplıcada şarap tadımı yapılıyordu ve katılımcıların gönüllerince içmelerine müsaade edildi. Katılımcıların ne kadar istekli olduğunu tahmin edebilirsiniz!"

Sonra *Volkswagen*, Halkın Arabası ve *Volksempfänger*, Halkın Radyosu ortaya çıktı. Hitler 1934 yılında gösterişli sözlerle, "Bundan böyle araba almak sadece zenginlere özgü olmayacak," diye duyurmuş ve yeni inşa edilen devlet destekli bir fabrikanın temel bir aile arabası üreteceğinin ve sadece 990 Reichsmark'a[3] yani aşağı yukarı bir motosiklet fiyatına satılacağının sözünü vermişti. Bu vaat, haftada ortalama 35 mark kazanan sıradan işçiye yönelik bir tasarruf planıyla beraber sunulmuştu: "Haftada sadece beş Reichsmark biriktirin ve kendi arabanıza sahip olun!" diyordu. *Volk* bu plana dahil olmak için akın etti – tam 336 bin kişi. Prototipin resimleri; saatte 60 km hıza ulaşabilen, gamalı haç benzeri bir logoyla süslenmiş, böcek şeklinde bir araç ortaya koyuyordu. Doğal olarak, bu araç sadece Alman İmparatorluğu'nun hakiki vatandaşları içindi. Ne var ki, mali açıdan elverişli olmadığı anlaşıldı ve ancak savaşın ardından, Hitler ölüp gittikten çok sonra üretildi. Halkın Radyosu daha başarılı olmuştu. 1933 yılının sonunda 76 Reichsmark'a satılmaya başlamıştı. Hattâ daha basit bir modelini 35 Reichsmark'a almak bile mümkündü ve gerektiği takdirde taksit de yapılıyordu. Maalesef o kadar basit bir alıcıydı ki, yalnızca Alman ve Avusturya radyolarını dinlemek mümkündü. Gerçi bu Joseph Goebbels'in son derece işine geliyordu. Belli ki kimse ona, bu radyoya halk arasında Goebbels'in burnu dendiğini söylememişti.

Hitler'in Eylül 1933'te Ekonomi Genel Konseyi'nde ifade ettiği gibi, Naziler için başarının anahtarı halktı: "Gördüğünüz gibi, *Volk* belirleyici faktördür. Bize öylesine sorgusuz sualsiz inanmalılar ki, bariz bir hata yapılsa bile, sonuçlarını asla düşünmemeliler – aksine yenilgiyi iyi eğitimli bir ordu gibi kabullenmeliler... *Volk'a*, iyi günde kötü günde hükümetiyle nasıl birlikte yürümesi gerektiği öğretilmeli, her psikolojik faktöre anında duyarlılık göstermeli, çılgınca heyecana kapılmalı, ilham almalı ve tahrik edilebilmelidir. Yoksa tüm çabalarımız boşa gider ve teslim olmak zorunda kalırız."

Fritzi bu fikre katılıyordu. Bazı yöntemlerden pişmanlık duyulacaksa eğer, varsın öyle olsun diye düşünüyordu. Babası, Himmler'in yeni kurduğu SS'e

[3] 1924 ve 20 Haziran 1948 arası dönemde Almanya'da kullanılan para birimi.

onursal general olmuştu, erkek kardeşlerinin hepsi –siyasetten uzak durmayı tercih eden en küçükleri Wilhelm hariç– Nazi Partisi'nin hevesli üyeleriydi. Sadece kız kardeşi Tisa, fiilen komünist olmasa da açıkça muhalif ve sosyalist olarak kalmıştı. Tressow'daki hafta sonları, Nazi *Machtergreifung*'undan önce bile zor geçmeye başlamıştı.

Gerçek şu ki, savaş her şeyi değiştirmişti. Johann Albrecht bir el bombasının yüzünün yarısını havaya uçurması sonucu ağır yaralı biçimde eve dönmüştü. Wolfi Fransızlara esir düşmüştü. Babaları, Almanya'nın asla kazanamayacağı belli olduktan sonra bile Ludendorff ve eski vatanseverlerin savaşı sürdürmesi yüzünden, hayal kırıklığı içinde geri dönmüştü. Fritzi sınır devriyesinden döndüğünde sosyalizm fikriyle flört ediyordu, bu fikirler daha sonra Nasyonal Sosyalizme dönüşecekti. 1920'lerden 1930'lara doğru giderken, evin kadınlarının verandada birlikte oturduğu mesut yaz günleri hâlâ devam ediyordu – Tisa, annesi, iki mutfak hizmetçisi, aşçı, annesinin oda hizmetçisi Maria, iki ev hizmetçisi; hepsi halka şeklinde oturmuş bezelye ve fasulye şişeliyor, kiraz çekirdeklerini çıkarıyor, elma soyuyor, hikâyeler anlatıyor, şarkı söylüyor, gülüyorlardı. Hâlâ canlı tartışmaların yaşandığı akşamlar oluyor, herkes kendi düşündüğünü söylüyordu: Tüm bunlar nasıl oldu? Kimi suçlamalı? Sarı Salon'da gecenin geç saatlerine kadar ellerinde şarap kadehleriyle oturup Almanya'yı tekrar büyük bir ülke yapmanın yollarını arıyorlardı. Wolfi, Heini ve Johann Albrecht –ama Fritzi veya Wilhelm değil– Tisa'ya şaka yollu Rosa Luxemburg diyorlar; *Mutti* ise kardeşler arasındaki barışı korumaya çalışıyordu.

Ocak 1933 birçok şeyin sonunu getirmişti, bilhassa Tisa ve Fritzi'nin yakın ilişkisinin... Tisa, onun Nazi Partisi'ne üye olmasını bir türlü affedememişti. İlk başta buna inanamamıştı –onca yıllık siyasi tartışmalardaki tek ve biricik müttefiki, her şeyi daima net, dürüst ve erdemli bir şekilde gören Fritzi, şimdi o dehşet verici *Gleichschaltung*'la meşguldü. Bu nasıl olabilirdi? Ve Tisa dahil tüm aile tarafından sevilen karısı Charlotte nasıl olur da kocasıyla aynı fikirde görünürdü?

O zamana kadar Tisa'nın hayatında çok şey olmuştu: Sanat eğitimine devam etmek üzere Berlin'e taşınmış, orada nihayet kendi çevresini bulmuştu. Çoğu sosyalistti – sanatçılar, yazarlar, onu tuhaf bulmayan, görüşlerinden rahatsız olmayan insanlar, açık sözlü tavrından ve sıradışı giyim tarzından çekinmeyen erkekler. Yeni arkadaşları aracılığıyla, banker Hugo Simon ve eşi Trude ile tanıştı. Zengin Neubabelsberg semtinde, sanat simsarı dostları Paul Cassirer'in onlar için satın aldığı modern sanat eserleriyle dolu bir evde ya-

şıyorlardı – yemek odasında Cezanne'ın suluboyaları, oturma odasında empresyonist yağlıboya tablolar, bahçede bir Maillol heykeli. Simonlar'ın evine gelmeyen yoktu. Siyasiler, akademisyenler, gazeteciler, tiyatrocular, aralarında Rudolf Ditzen'in yayımcısı Ernst Rowohlt'un da yer aldığı yayımcılar, çok sayıda sanatçı ve yazar: Bertolt Brecht, Heinrich Mann, Georg Grosz, Max Pechstein, Einstein. Çoğunluğu sosyal demokrat, bazıları komünist, birçoğu pasifist, bazıları da Yahudiydi. Farklı uluslardan dostları ve Pen Kulübü gibi uluslararası örgütlerle bağlantıları vardı, ayrıca her türden milliyetçiliğe karşıydılar. 1930'ların başlarında, tüm olan bitenin nereye varacağını merak ederek, derin bir endişe duyuyorlardı.

Babası iş için Berlin'e geldiğinde, Tisa kendini sahtekâr gibi hissetti. Babası gittikçe sola kayan siyasi görüşlerini hâlâ onaylamıyor ve yeni arkadaşlarının bazılarına şüpheyle yaklaşıyordu. Yine de bu onun gururlu bir baba gibi davranarak kızını eski arkadaşlarıyla tanıştırmaya götürmesine engel olmadı. Bu arkadaşlar bir gün Hindenburg, başka bir gün eski monarşistlerin ifadesiyle Veliaht Prens, bir başka seferinde Prens Bülow ya da Ribbentroplar olabilirdi. Mamafih en yakın ve en güvendiği dostları, savaş yıllarından yoldaşları General Beck ve Fritsch'ti; ikisi de, onun Almanya'nın 1917'de yenilgiyi kabul etmiş olması gerektiği görüşünü paylaşıyordu, bu sayede düşmanınkiler de dahil olmak üzere yüz binlerce hayat kurtarılabilirdi. Elbette Kont von der Schulenburg'un İngiltere'de, Londra'da askerî ataşe olarak görev yaptığı dönemden kalma pek çok dostu da vardı; Harold Nicolson da bunlardan biriydi. Diğerleri gibi Nicolson da Nazilerin sosyal başarılarından; özellikle de İngiltere'yi en az Almanya kadar kötü etkileyen, çetin işsizlik sorununun üstesinden gelmelerinden etkilendiği ifade ediyordu. Babaları Berlin'e geldiğinde bazen Fritzi de Tisa'yla babasına katılırdı. Tisa, Fritzi'nin geniş arkadaş çevresi içinde kendine güveninin ne kadar arttığını fark etmiş ve onun hâlâ eskisi gibi şakacı, canlı, parlak kardeşi olduğunu görerek rahatlamıştı. Ancak aynı zamanda Fritzi'nin daha keskinleştiğini ancak duygularını gizlemede daha usta olduğunu görüyordu. Fritzi her zaman zeki bir kâğıt oyuncusu olmuştu.

Tisa, Simonlar'da Fritz Hess'le tanıştı. Kendisinden on sekiz yaş büyüktü, evliydi ve Yahudiydi. Hess'in babası ayakkabıcıydı, aile fakirdi ancak Fritz Hess'in öyle kalmaya hiç niyeti yoktu. Henüz okuldayken para kazanmaya başlamış, eline geçen her şeyi alıp satmıştı. Babası gibi iri yapılı, yakışıklı bir adamdı ve Yahudi gibi görünmüyordu. 14 yaşındayken, bir tekstil fabrikasında amcasının yanında çalışmaya başlamıştı. 21 yaşına geldiğindeyse

fabrikanın ortağıydı. İnsanlar onun cazibesine karşı koyamazdı. İş nedeniyle seyahat etmediği yer kalmamıştı; Fransa, Rusya, İngiltere'de tüm büyük moda evleriyle çalışıyordu. Arkadaşları Simonlar gibi o da resim koleksiyonu yapıyordu: Roger van der Weyden, Cezanne, Renoir, Braque, Daumier. Yarış atları vardı, her sabah Grünewald'da at binerdi. Son derece sportif biriydi ve Dahlem'deki evine sık sık misafir olan boksör Hans Schmelling'in büyük hayranıydı. Servetine rağmen dibine kadar sosyal demokrattı. Hayatının bir noktasında kuzeniyle evlenmiş, iki çocukları olmuş lakin evlilik yürümemişti. 1920'lerin sonunda Tisa'yla tanıştığında milyonerdi.

Genç, sıradışı, sanatsal, siyasi görüşlerine hararetle bağlı ve aristokrat Tisa, Fritz Hess için bambaşka biriydi, onunla tanışır tanışmaz karısı olmasını istedi. Tisa emin değildi ama artık 28 yaşına gelmişti ve eninde sonunda biriyle evlenmesi gerektiğini biliyordu. Kim kendisiyle aynı siyasi görüşleri paylaşan, zeki, çekici ve varlıklı Fritz'den daha iyi olabilirdi ki? Gerçi son özelliği, mütevazı bir hayatı tercih eden Tisa açısından daha büyük bir engel teşkil ediyordu. İlk başlarda direndi. Neden kendinden emin olamadığını o da bilmiyordu. Sonunda kabul ettiğinde, erkek kardeşi Fritzi ailesini önceden uyarmak üzere Tressow'a gitti. Bu karar ailede pek iyi karşılanmamıştı. Damatları sadece ateşli bir sosyal demokrat değil, aynı zamanda boşanmış bir adamdı ve Yahudiydi. Yahudilerle bir alıp veremedikleri yoktu aslında, ama işleri gereğinden de fazla karmaşık hâle sokmak tam da Tisa'ya özgü bir davranış değil miydi zaten? Öte yandan, nihayet evlenmişti ve çok da zengindi.

Sorun şu ki, Tisa her ne kadar bu yeni hayatında, çekici kocası ve güzel evindeki zarif yaşantısı içinde mutlu olması gerektiğini bilse de mutlu değildi. Bu şımarık hayattan nefret ediyordu. 11 hizmetçi istemiyordu. Şoförlü araba istemiyordu. St. Moritz'de kayağa gitmek istemiyordu. Resim yapamadığını fark etti. Tressow'u özlüyordu. Tepkisi, onu seven ve ona isteyebileceği her şeyi verdiğini düşünen kocası kadar kendisini de şaşırtıyordu. Kendini berbat hissediyor, kocasını incitmekten nefret ediyor ama başka türlü davranamıyordu. Yaya olarak Berlin sokaklarında dolaşmaya başladı, daha yoksul semtler onu çekiyordu. Tisa'nın hayran olduğu sanatçı Käthe Kollwitz, açlık çeken yoksullar üzerine yaptığı sert çalışmalarıyla tanınıyordu. Onu taklit etmeye çalışsa da işe yaramadı.

Yaşadığı ikilemden 1929 Wall Street İflası sayesinde kurtuldu. Fritz Hess'in tüm parası bir anda buhar olup uçtu – hizmetçiler, şoför, zevkli tablolar, ev. Berlin'in yoksul bir semtinde küçük bir daireye taşındılar; Tisa daha mutlu

olamazdı. Fritz Hess ise Almanya'dan tamamen ayrılmayı düşünmeye başlamıştı. Her yerde bağlantıları vardı, zorluklara ve yeniden başlamaya alışkındı. 1930'lu yılların başlarında Reich yavaş yavaş kutuplaşırken, bilhassa Yahudilerin başına nelerin gelebileceğini şimdiden hissedebiliyordu. Ocak 1933'te ve *Machtergreifung* zamanında İngiltere'ye gitmeyi düşünüyordu. Tisa gitmek istemiyordu. Gidişatın kötü olduğunun farkındaydı ancak Almanya'yı terk etmek istemiyordu. Ne var ki, Şubat ayında Reichstag yangını oldu ve arkadaşları Eduard Fuchs kapılarına kadar gelip Nazilerin bulabildikleri tüm komünistleri tutukladığını söyledi. O gecelik onu sakladılar ve Fritz ertesi sabah Fuchs'u erkenden Jüteborg'a, sınırın ötesinde tehlikeden uzak bir yere götürdü. Komünist arkadaşlarının, sosyal demokratların ve Yahudilerin tutuklanmasını, dövülmesini, hapishaneye gönderilmesini çaresizce izlerken arkadaşlarının tam zamanında kaçtığının farkına vardılar. Tisa, Fritz ve dostlarının yapmayı çok sevdiği gibi, SA Kahverengi Gömleklilerle alay etme dönemi bitmişti artık. Düşmanlarını ne kadar hafife aldıklarını şimdi açıkça görüyorlardı. Olanlara inanmakta güçlük çekiyorlardı. Korkularına gülüp geçmeye çalışsalar da, merdivenlerde kabaralı çizmelerin sesini duymaktan çekinmeye başladılar. İnsanların birbirlerine Hitler selamı vermelerinden nefret ediyor, bunu asla yapmayacaklarına dair yemin ediyorlardı. Günün birinde Tisa, Hitler Gençliği üniforması giymiş dört iri yarı oğlanı, evlerinin önündeki sokakta küçük bir Yahudi çocuğu döverken gördü. Öfkeyle onları yakaladı. "Almanlık bu mu? Nasıl bu kadar korkak olabilirsiniz? Dörde karşı bir!" Çocuklar kaçtı.

İşler süratle daha kötüye gitti – hakikaten öyle hızlıydı ki, ayak uydurmak imkânsıza yakındı. Tisa açısından en kötüsü Wilhelm hariç tüm ailesinin hevesli Naziler olmasıydı. Nasıl yapabilirlerdi bunu? Neler olduğunu görmüyorlar mıydı? Reichstag'da uzun süredir Şansölye Brüning'in destekçisi olan arkadaşları Treviranus, bir gün Rot-Weiss Kulübü'nde tenis oynadıktan sonra evine döndüğü sırada, SA'nın kapıyı kırarak içeri girdiğini görmüştü. Hızlıca düşünüp hiç durmadan yanlarından geçip gitti ve üzerinde tenis kıyafetleriyle, arabayı doğrudan Çekoslovak sınırına sürdü. Tisa ve Fritz birbirlerine, bugünlerde böyle şeylerin hep yaşandığını söylüyorlardı, onlar daha önce hiç olmadıkları kadar birbirlerine kenetlenmişlerdi. Ardından 1 Nisan geldi, Yahudilerin açıkça izlenmeye başladığı gün. Fritz artık kesinlikle göç etmeye kararlıydı ve Londra'yı seçmişti. Ona kalsa hemen giderdi ancak önce işlerini halletmesi gerekiyordu, bu yüzden Kasım ayına kadar ülkeden ayrılamadı. Tisa'nın Berlin'deki ev işlerini ayarlaması ve ailesiyle vedalaşması altı ayını daha aldı.

Nihayet 1934 baharında, Fritz'in 18 yaşındaki oğlu Edgar ile beraber, İngiltere'deki Fritz'e katıldı. Fritz'in kızı çoktan Filistin'e gitmişti bile. Üç kişilik aile Londra'nın kuzeyindeki Highgate'de küçük bir daireye yerleşti. Tisa yıllar önce Tressow'daki bakıcıları Vicky'den öğrendiği İngilizceyi hatırlamaya çalışıyordu. Fritz ise İngilizcesini *The Times* okuyarak ilerletti. Edgar kimya okumak üzere Londra Üniversitesi'ne kaydoldu. Tisa ve Fritz yeni İngiliz arkadaşlarına Almanya'da neler olup bittiğini anlattığında ve bu gidişin er ya da geç savaşa yol açacağı hususunda onları uyardıklarında, çoğu sadece güldü.

1934 yılına gelindiğinde, Nazilerin Reich tarihinde kısa süreli sapkın bir dönem olmadığı, kalıcı oldukları anlaşılmaya başlamıştı. Nüfusun onlara oy vermemiş üçte ikisinin, durumu değerlendirme vakti gelmişti. Ne yapmalıydı? Bazıları ailelerini zarar görmeyecekleri uzak köylere taşımayı seçti. Diğerleri kendilerini ve çocuklarını güvende tutmak adına taviz vermeyi öğrendi. Bir kısmıysa işbirliği maskesi altında hayatlarını aynı şekilde sürdürmeye karar verdi. Kimisi Nazi Partisi'ne bile katıldı. Her birinin ötesine geçmeyecekleri kendi kırmızı çizgileri vardı. Çoğunlukla bu çizgi, Parti'ye ve Führer'e sadakatin küçük ama tehlikeli bir işareti olan Hitler selamına odaklanıyordu. Bir iş yahut eğlence mekânına girerken ya da oradan çıkarken, sokakta bir SS ya da SA üyesinin ya da Hitler Gençliği mensuplarının yanından geçerken sağ kol sert bir şekilde yukarıda tutularak selam verilmeliydi. NSDAP'nin sadık üyeleri, yerel *Gasthof*'ta, kilisede ya da dükkânda her karşılaştıklarında birbirlerini böyle selamlıyordu. Kütüphanede SA tarafından sorgulandığında Yahudi arkadaşına ihanet ettiğini düşünen hukuk öğrencisi Sebastian Haffner, ne zaman Hitler Gençliği'nden bir grubun yaklaştığını görse karanlık bir sokağa dalarak selam vermekten kaçınıyordu. Çoğu insan gibi o da sessiz direnişi tercih etmişti. Ancak 1934 yılı geldiğinde, artık daha etkili bir şeyler yapmayı tercih edenler ortaya çıkmaya başlıyordu.

Düsseldorf'un sakin bir semtinde yaşayan Engelmann ailesi, çok sevdikleri Almanya'nın başına gelenlerden dehşete düşerek, Frau Ney'in etrafında toplanan gizli bir yerel direnişçi ağına katıldı. Mahalledeki herkes Annie Ney'i tanırdı. Kocasıyla beraber tramvay istasyonunun yanındaki fırını işletiyorlardı. Herr Ney fırıncılık yapıyor, küçüklerin ona taktığı isimle Tante Ney ise dükkânı ve kafeyi işletiyor; hamur işleri, tartlar, ağız sulandıran dondurmaların yanı sıra ekşi mayalı ve çavdarlı ekmekler satıyordu. Naziler iktidara

Tante Ney (sağdan ikinci), kız kardeşi ve Bernt'in ebeveyniyle.

gelmeden önce, Tante Ney sık sık bölgedeki işsizlere ve yoksullara "veresiye" kahve içirirdi ama herkes bu "paranın" istenmeyeceğini bilirdi. Şimdi bu insanlardan bazıları yerel Nazi yetkilileri olmuştu ve hâlâ ona karşı sevgi besliyorlardı, kalçasında sorunları olan saçları ağarmış bu yaşlı kadının kendilerine karşı çalışabileceğini asla düşünmüyorlardı. Tante Ney herkese karşı neşeli ve arkadaş canlısıydı, daima yardım elini uzatmaya hazırdı. Şu veya bu vesileyle bir kutu tatlı siparişi vermeye gelen, sonradan görme Nazi kodamanlarını bile olabildiğince dostça karşılardı.

"*Heil Hitler*, Frau Ney!" diye içeri girerlerdi, sert bir Hitler selamıyla. "En büyük çikolatalı kekinizden istiyorum, lütfen!"

"*Guten Tag*, Herr Sturmbannführer," diye cevaplardı. "Yoksa artık *Obersturmbannführer*[4] mi? Henüz değil mi? Eminim siz beklemediğiniz bir anda o da olur. Biraz ekler pastaya ne dersiniz? Doğum günü partisi mi? İzin verin de sizi kutlayayım!"

Sonra hem kendisine hem müşterisine birer kadeh *Schnapps* doldurur ve kadehleri tokuşturarak sohbet ederdi. İşte Tante Ney böyle birisiydi.

Bernt, babasının işten eve dönerken bir fincan kahve içmek için Tante Ney'e uğramaya başladığını fark etmişti fakat kahvesini ön taraftaki üstü mermer küçük masalardan birinde değil, fırının arka odasında, konuşulanların duyulmayacağı bir yerde içiyordu.

[4] Sturmbannführer, paramiliter örgütte binbaşıya eşdeğer bir rütbe. Ober (üst), bir üst rütbeye terfi etmiş anlamında kullanılmış. (ç.n.)

Tante Ney bir gün Bernt'e "İşte dondurman," diyerek onu şaşırttı. Dükkân kalabalıktı, Bernt de tezgâhın etrafında durarak sırasını bekliyordu. Kadın ona her zamankinden çok daha büyük bir dondurma uzattı.

"Wolf'un küçük kızı Ruth'u tanıyor musun?" diye sordu.

Elbette Ruth'u tanıyordu. Babasının Tuttlinger Caddesi'nde küçük bir terzi dükkânı vardı ve o sabah Hitler Gençliği'nden bir grup, taş atıp vitrin camını kırmış, birkaç top kumaş çalmıştı.

Tante Ney başka bir müşteriyle ilgilenmek üzere döndü: "*Guten Tag, Frau Seiler. Was für ein Wetter haben wir!*" Ne hava değil mi! Sonra tekrar Bernt'e dönerek şöyle dedi: "Zavallı kız çok korktu. Dükkânın arka tarafında uyuyor, biliyorsun sadece tek bir odaları var. ... Peki Fräulein Bonse bugünlerde nasıl?"

Fräulein Bonse, Almanya ile İngiltere arasında okul değişim programı yürüten dindar bir Katolikti. Bernt de o yıl yaz tatilini Yorkshire'da bir ailenin yanında geçirecekti. Tante Ney'in niyetinin Ruth'u yurtdışına çıkarmak olduğunu hemen anladı. Fräulein Bonse'nin, Köln tren garında buluşan gruplarında her nasılsa hep fazladan bir iki öğrenci olurdu.

"Fräulein Bonse çok iyi," diye cevapladı Bernt.

"Harika! Ona bugün ya da yarın sabah erkenden kahve içmeye uğramasını söyler misin? Kalçam onun merdivenlerini çıkmama müsaade etmiyor."

Bernt mesajı iletmek üzere bisikletine atlayıp yola düştü.

Birkaç hafta sonra babası Bernt'i okul dönüşü bir takım elbiseyi teslim alması için Herr Desch'e gönderdi. Herr Desch babasının pahalı terzisiydi, aynı zamanda en şık SS üniformalarını dikme konusunda uzmanlaşmıştı. Bernt ondan hoşlanmazdı. Soğuk, resmî tavırları olan suratı balık gibi ifadesiz bir SS üyesiydi. Balık suratlı. Bernt dükkâna girdiğinde Herr Desch ona bakmadı bile, sadece arka odaya gidip takım elbiseyi almasını söyledi. Bernt orada Ruth'un annesiyle ve babası Herr Wolf'la karşılaştı. Bernt'e, Herr Desch'in o sabah Ruth'u Basel'e kendisinin götürdüğünü ve küçük kızın Amerika'ya, amcasıyla halasının yanına gitmek üzere yolda olduğunu söylediler. Bernt, Quakerlar hakkında hiçbir şey bilmiyordu ama görünüşe bakılırsa, Herr Desch bir Quaker'dı.

Bernt o yaz İngiltere'ye gitmek üzere Köln tren garına vardığında, Fräulein Bonse'nin etrafında toplanmış öğrenci kalabalığının arkasında, her zamanki esrarengiz tavırlarıyla, gruptaki diğer çocuklara sessizce göz kulak olan Herr Desch duruyordu. Görünüşe bakılırsa üniformalar için kaliteli yünlü kumaş

satın almak amacıyla Londra'ya yaptığı düzenli seyahatlerden birine çıkmıştı. Trene bindikleri sırada birisi Bernt'e, Herr Desch'ten gelen bir zarf uzattı. Herr Desch birinci sınıf kompartımana geçmeden önce, "İlkini aç ama içindekini açma," diye tembihlemişti. Bernt tuvalete saklandı ve söyleneni yaptı. İlk zarfın içinde, Yorkshire'da kalacağı evden çok da uzakta yaşamayan bir aileye yazılmış başka bir zarf vardı. Sonradan anlaşılacağı üzere, onlar da Quaker'dı. Zarfta ayrıca masraflarını karşılaması için bir İngiliz sterlini vardı – otobüs ücreti için gerekenden çok daha fazlası; bu yüzden geri kalan paranın kendisinin olduğunu varsaydı.

Bernt'in arkadaşları karışık bir gruptu. En yakın arkadaşı Kulle, dindar Katolik bir aileden geliyordu. Evlerinde her yemekten önce dua eder, her pazar komünyon ayinine katılırlardı. Beş kişinin karnını doyurmak zorunda olan ailenin durumu iyi değildi ve Naziler iktidara geldiğinde, Kulle'nin Katolik Merkez Partisi üyesi babası postanedeki işini kaybetmekten çok korkmuştu. Patronlarının *Gleichschaltung* yasasıyla "hizaya getirilmesini" ve direnmeleri hâlinde görevden alınarak yerlerine sadık Nazilerin yerleştirilmesini sadece izleyebilmişti. Diğer tüm siyasi partiler yasaklandıktan sonra, Kulle'nin babası Nazi Partisi'ne katılmış, Kulle'ye de Hitler Gençliği'ne dahil olmasını söylemişti. Başka ne yapacağını bilmiyordu.

Öte yandan Marga'nın babası, daha ilk baştan Nazi Partisi'nin hevesli bir üyesiydi.

Marga da tüm bu Nazi şamatasını seviyordu: geçit törenleri, askerî bandolar, Führer'in doğum günü kutlamaları, Hasat Festivali, Baltık kıyısındaki eğlenceleri, spor tesisleri ve toplu tatilleriyle *Kraft durch Freude* hareketi. Çok geçmeden babası uzun zamandır beklediği terfiyi aldı ve sözünü sakınmayan bir sosyal demokrat olan kıdemli bir meslektaşının yerine bölge mahkemesine yardımcı yargıç olarak atandı. Kısa süre sonra da Düsseldorf'un iyi bir bölgesinde, eskiden varlıklı bir Yahudi aileye ait olan, büyük bir daireye taşındılar.

Buna karşılık, gruplarında yerel *Volksschule*'ye (ilkokul) giden tek kişi olan Werner, tutkulu bir komünistin oğluydu. Babası Reich Demiryolları'nın yerel yük deposunda çalışıyordu, neyse ki burada arkadaşlarının koruması altındaydı. Bazıları Nazi Partisi'ne katılmış olsa da çoğu kendi güvenliği için bu yolu seçmişti. "Bugün hava senin astımına iyi gelmez," diyebilirdi biri ona. "Neden bir iki günlüğüne taşraya gitmiyorsun?" Böylece mevcut tutuklama dalgası sona erene dek, Düsseldorf'un eteklerinde küçük bir çiftliği bulunan

kız kardeşinin yanında kalırdı.

Ne var ki, Bernt'in arkadaşlarından hiçbiri Suzanne'nin durumunda değildi. Çok güzel bir kızdı. Ve Yahudiydi. Annesi babası varlıklıydı ve saygın meslek sahipleriydi, lakin kısa süre sonra işlerinden "emekli" olmak ve evlerinden taşınmak zorunda bırakıldılar. Bunun üzerinden çok zaman geçmemişti ki, Suzanne okuldan kayboldu. Birkaç hafta sonra Köln tren garından, Fräulein Bonse ile birlikte, İngiltere'de yeni bir hayata doğru yola çıktı. Ama ailesi hiçbir zaman ona katılamadı. Doğu'ya giden bir yük trenine binmektense canlarına kıydılar.

Hamburg'daki Irma Thälmann ise babasını artık neredeyse hiç görmüyordu. Babası, Berlin'in kenar mahallelerindeki Moabit Hapishanesi'ne nakledilmişti, hâlâ hücre hapsindeydi, tahliye tarihiyse hâlâ belirsizliğini koruyordu. Hapishane avlusunda günde bir saat tek başına egzersiz yapmasına müsaade vardı. Bunun için ceket, yelek giyip kravat takıyor, hızlı adımlarla ve boyun eğmeden volta atıyordu. Keşke babası Reichstag'da Komünistlerin lideri olduğunda Berlin'e taşınsalardı, diye düşünüyordu Irma, şimdi ona yakın olup sık sık ziyaret edebilirlerdi – ziyaretlere izin verildiğini sanıyordu. Lakin *Vater* Hamburg'da, işçilerle birlikte kalmakta diretmişti.

Irma, annesiyle beraber liman işçilerinin grev toplantılarına ne kadar çok katılmış, önce *Vater*'in coşkulu konuşmasının bitmesini, sonra gecenin geç saatlerine kadar babasının tek tek işçilerle ücretlerini alamadıkları için yaşadıkları zorluklar hakkında konuşmasını; morallerini yüksek tutmaları, kapitalistlere karşı mücadeleyi bırakmamaları için onları teşvik etmesini, Nazilerin zaferinin kesinlikle savaşa yol açacağı uyarısında bulunmasını beklemişti. *Mutti* saatin geç olduğunu, Irma'nın ertesi sabah okula gideceğini söylediğinde, ona eve gitmesini söylerdi. O ise daha geç bir saatte, her zamanki gibi güvenlik eşliğinde gelirdi. "Rosa," derdi, "liman işçileriyle geçirdiğim bu saatler benim için çok mühim. Dertlerinin ne olduğunu öğreniyor, siyasi çalışmalarıma yarayacak öneriler alıyorum. Parti, işçiyle arasındaki bağı asla kaybetmemeli!"

Vater tutuklanmadan önce bazı pazar öğleden sonraları Irma'yı rıhtıma ya da limana götürür, etrafta dolaşırken aynı onlar gibi gezintiye çıkmış diğer ailelerle selamlaşır, Atlas Okyanusu'nu geçerek Amerika'ya ve ötesine doğru bir sonraki yolculukları için hazır olan büyük transatlantiklere bakarlardı. Ernst,

kızına devasa gemileri güvenli bir şekilde açık denize yönlendiren küçük kılavuz gemilerinin becerilerini anlatırdı. Ona Amerika'da geçirdiği günleri anlatır, bir çiftlikte köle gibi çalıştığından ve Reich'taki işçiler kadar ağır şartlarda sömürüldüğünden bahsederdi. Ya da Irma'yla bir yetişkinmiş gibi konuşarak Reichstag'da en son olup bitenleri paylaşırdı. Irma da ona, katıldığı *Jugendverband* gençlik hareketinden, sepetlerini bildiri ve broşürlerle doldurdukları bisikletleriyle kırsalda yaptıkları gezilerden, zor durumdaki tarım işçilerini bir sonraki seçimde –tıpkı Kasım 1932'de yaptıkları gibi– Komünistlere oy vermeye teşvik ettiklerinden bahsederdi. Kısacası baba kız bol bol konuşurlardı.

Ernst Thälmann, Moabit Hapishanesi'nde günlük egzersizlerini yaparken.

Vater Mart 1933'te tutuklandığında, Irma, annesi ve büyükbabasından oluşan üç kişilik ailenin hayatı oldukça zorlaşmıştı; hiçbir maaş almadan geçinmeye çalışıyorlardı. Sürgündeki Komünist Parti'den gelen ufak tefek bağışlar vardı, Rosa da terzi olarak biraz iş yapıyordu ancak bunlar kira ve yiyecek masraflarını karşılamaya yetmiyordu. Okuldaki hayat da kolay değildi, Irma'nın komünistlerin lideri –iyi ki de hapse tıkılmış– Ernst Thälmann'ın kızı olduğu herkesçe biliniyordu. Irma'nın tek sorunu Thälmann'ın kızı olması değil, aynı zamanda onun gibi tıknaz ve güçlü olması ayrıca demir gibi bir iradeye sahip olmasıydı. Hiçbir şey ya da hiç kimse ona geri adım attıramazdı.

"İşçi katili Göring'in Berlin'deki Reichstag'ı yakmasından sonra, okulumuzdaki hayat anında değişti. Her sabah caddeye bakan geniş koridorda, o iğrenç gamalı haç bayrağı göndere çekilirken, dörderli sıralar hâlinde ayağa kalkmak zorundaydık. Dışarıdan geçenlerin de aynı şekilde Hitler selamı vermesi gerekiyordu. Eğer biz çocuklar bunu yapmazsak dayak yiyebilirdik. Dayak zaten normalleşmişti. Vahşet hayranlık uyandırıyordu. Ama ben korkmuyordum.

Günlerce en ön sırada durdum ve bayrak göndere çekilirken dinleyen herkese şöyle dedim: 'Şarkı söylemek istemiyoruz! Bayrağı selamlamak istemiyoruz!' Yoldan geçen işçi kadınlar alkış tuttu. Okul müdürü ve diğer öğretmenler beni sıranın dışına çekti ve her seferinde büyük bir kargaşa yaşandı. On dört gün sonra okula gitmem yasaklandı. Çünkü birçok sosyal demokrat çocuğu ve diğerleri de benimle beraber protesto etmeye başlamıştı."

Reich'taki her eyaletin Hitler selamının nasıl verileceğine dair kendi kuralları vardı – hepsi de aynı temanın çeşitlemeleriydi. "Hitler selamı, öğretmenler ile öğrenciler arasındaki konuşmalarda da kullanılmalıdır," diye belirtiliyordu bir talimatta. "Sağ kolun kaldırılması bir selamlamaya eşlik ediyorsa, o zaman sadece '*Heil Hitler!*' denebilir. Her gün ilk dersin başlangıcında öğrenciler, öğretmen sınıfa girer girmez yerlerinden kalkacak, esas duruşa geçecek ve uzattıkları kollarını göz hizasına kaldıracaklardır. Öğretmen sınıfın karşısına geçerek '*Heil Hitler!*' sözleriyle selam verecektir. Öğrenciler de '*Heil Hitler!*' diye yanıtlayacaktır."

Irma'nın okul bahçesindeki gibi sınıfta da selam vermeyi reddettiğini, bu nedenle defalarca dayak yediğini söylemeye gerek yok. Buna her gün şahit olan sınıf arkadaşları siyasi eğilimlerine –daha doğrusu ailelerininkine– göre tepki veriyorlardı: Aralarındaki Naziler Irma'nın inatçılığı ve aptallığıyla alay ediyor, gerisi cesaretine hayret ederek ona hayranlık duyuyor, ancak hiçbiri Irma'ya katılmayı göze alamıyordu. Irma, Alman komünistlerinin büyük lideri olan babasıyla omuz omuza olmaktan gurur duyuyordu. Okul müdürüne, "Sizin şarkılarınızı asla söylemeyeceğim!" dedi. "Çünkü benim masum babam hapiste."

Hitler selamı, rejimin erkenden başarı gösterdiği yerlerde hızla yerleşirken, yürümediği yerlerde tehdit ve dayakla kabul ettirildi. Hitler ve Goebbels psikolojinin gücüyle, özellikle de gençler üzerindeki etkisiyle ilgileniyorlardı, ne de olsa Bin Yıllık Alman İmparatorluğu'nun geleceği gençlikteydi. Amaç, "Reich üzerinde tam hâkimiyet"ti, lakin bu ancak *Volk* büsbütün Nazilerin kontrolüne girdikten sonra, kademeli ve pragmatik bir şekilde başarılabilirdi. Kilit unsur propagandaydı. Hitler'e göre "aynı mesaj defalarca tekrarlandığı" müddetçe kitleler her konuda kandırılabilirdi, üstelik "büyük bir yalanın ağına küçüğünden daha kolay düşerlerdi".

Başlangıç noktası gençlerin eğitimiydi. Okul müfredatı Nazi değerlerini yansıtacak biçimde değiştirildi, akademik konular hızla azaltıldı.

Lebensraum'a, yani geleceğin Büyük Reich nüfusu için daha fazla toprak ihtiyacına vurgu yapan ve Reich'ın Versailles Antlaşması'ndan önceki topraklarını inceleyen yeni tarz bir coğrafya dersi işlenmeye başladı. Ardından Ari ırkın üstünlüğünü gösteren ırksal biyoloji geldi. Tarih dersi; askerî tarihe, Bismarck'a ve Alman mitlerine özel ilgi gösteren Alman tarihine dönüştü. Tabii bir de spor, daima spor. Hitler artık her yıl Nürnberg'de düzenlenen Gençlik Mitingleri'nden birinde, "Gençlerimizi bedensel güçlerini kullanmak üzere eğitiyoruz!" diye ilan etmişti. "Söylüyorum size, son çare olarak *Volk*'un kaderinin uzandığı yere giden yolu bulamayan, sadece felsefe okuyan, kafasını kitaplara gömen ya da evde ateşin başında oturan adam Alman genci değildir! Size sesleniyorum!"

Matematik bile artık Nazi ideolojisinin hizmetinde kullanılıyordu: "Akıl hastası biri topluma günde yaklaşık 4 Reichsmark'a, engelli biri 5,50 Reichsmark'a, bir suçluysa 3,50 Reichsmark'a mal oluyor. Pek çok durumda, bir devlet memuru sadece yaklaşık 4 Reichsmark, maaşlı bir çalışan ancak 3,50 Reichsmark, vasıfsız bir işçiyse sadece 2 Reichsmark kazanmaktadır. A: Bu değerleri bir şema içinde gösterin – geçici tahminlere göre Almanya'daki sosyal yardım kurumlarında 300 bin akıl hastası (sara vb.) bulunmaktadır. B: Günlük 4 Reichsmark'ı üzerinden hesaplandığında, bunların toplam yıllık maliyeti ne kadardır? C: Bu parayla, her biri 1000 Reichsmark'tan –geri ödenmesiz– kaç evlilik kredisi verilebilir?"

Öğretmenlerin siyasi güvenilirliğini denetlemek üzere orada bulunan Hitler Gençliği'nin hevesli bir üyesi; yerel *Ortsgruppenleiter*'e [bölge grup lideri], "*Gymnasium*'umuz oldukça eski moda bir yerdi," diye rapor vermişti. "Öğretmenler 'karakter eğitimi zihin eğitiminden önce gelir,' gibi liderlik sloganlarını bir türlü anlamıyorlardı. Daha sonra işimize yarayabilecek şeyler öğretmek yerine, Latince ve Yunanca ile başımızın etini yiyorlardı." Görünen o ki sınıftaki Hitler Gençleri ev ödevi olarak verilen Sezar çevirilerini yapma zahmetine hiç girmemiş, bunun yerine Hitler Gençliği toplantılarına katılmaları gerektiğini söylemişlerdi. Öğretmenler de "Sanırım, biraz çekindiklerinden," nadiren şikâyet ediyorlardı. Aynı öğrenci bir örnek vermekten mutluluk duyuyordu. "Bir gün eski öğretmenlerden biri bütün cesaretini toplayıp olanları protesto etti. Bu durum derhal *Gruppenführer*'e [grup lideri] bildirildi, o da müdüre giderek öğretmenin görevden alınmasını talep etti. *Gruppenführer* yalnızca on altı yaşındaydı belki ama Hitler Gençliği lideri olarak, okul çalışmalarından çok daha önemli olan hizmetimizi yerine getirmemizin

engellenmesine tahammül gösteremezdi. Kimse bu konuyu tartışmaya cüret edemedi." 1936 yılına gelindiğinde *Gleichschaltung*'dan sonra, öğretmenlerin yüzde 97'si Nasyonal Sosyalist Öğretmenler Örgütü'nün üyesiydi.

14 yaşındaki Irma'nın okuldan ayrılıp özgür olabilmesi için bir yılı daha vardı. Sınıftaki öğrencilerden, adı Ulusal *Volk* Bayramı olarak değiştirilen 1 Mayıs'ın anlam ve önemini anlatan birer kompozisyon yazmaları istendi. "1 Mayıs'ın anlamı iyi bir fikre dayanıyor," diye yazdı Irma. "1 Mayıs uzun yıllar boyunca tüm dünyada, işçilerin günde 8 saat çalışmak, iş istemek, çocuklarına ekmek götürmek, çocukların sömürülmesine karşı çıkmak ve herkes için özgürlük isteklerini göstermelerine vesile oldu. Dün okul radyomuzda Hitler'in Berlin'de yaptığı konuşmayı dinledik: 'Komünizmin ve komünistlerin kökünü kazımalıyız!' Fakat bu mümkün değil, zira komünistler en iyi işçilerdir. Eğer onların kökünü kazırsanız cezasını tüm Alman halkı çeker. Benim babam da komünist. O çok iyi bir baba ve iyi bir insan. Ondan öğrendiğim kadarıyla eğer Almanya'da sosyalizm olursa, herkesin işi olur ve ülkemiz çok daha iyi ve daha güzel olur!"

O ayın ilerleyen günlerinde *Mutti* nihayet Berlin'den döndü. Mart ayında tutuklanmasının ardından *Vater*'in nerede tutulduğunu öğrenmiş, onu birkaç dakika olsun görebilmek için haftalarca beklemişti. Irma yıllar sonra hepsini anılarında yazarken, annesinden alıntılar yapacaktı.

Mutti, mutfak masasında otururlarken, Irma ve *Grossvater*'e "Çok sakin ve düşünceliydi," demişti. "Nefes almadan konuştu. Ama gardiyan sözümüzü kesti – siyaset konuşmak yokmuş! *Vater* iyi bildiğimiz hafif gülümsemesiyle onu baştan aşağı süzdü."

Irma ve *Grossvater* başlarını sallayarak onayladılar.

"Irmacığım, sana ayrıca selam gönderdi. Öğretmenlerinin ve okul arkadaşlarının saygısını kazanmak için okulda çok çalışman gerektiğini söylüyor."

"Hiçbir şeyden haberi yok," diye düşündü Irma, ancak ağzını açmadı.

Bu sefer *Grossvater*'e dönerek, "Senin de sağlığına dikkat etmeni rica ediyor," dedi Rosa. "Çünkü seni tekrar görmek istiyor. Parasını ve anahtarlarını elinden almışlar. Bana gidip Yargıç Braun'u görmemi söyledi. Braun da beni Karl-Liebknecht-Haus'a gönderdi. *Vater*'in eskiden çalıştığı ama şimdi Gestapo canileriyle dolu olan binaya bakarken neler hissettiğimi hayal bile edemezsiniz. O işçi katillerinden biriyle görüşmeye gönderildim. Saatlerce bekledim, bir alay kana susamış köpek yanımdan geçerken dönüp dönüp bana baktı, ben de onlara sırtımı dönüp pencereden dışarıyı seyrettim. Gestapo

görevlisi bağırarak sandalyeye oturmamı emretti. Ama ben reddettim. Onları küçümsediğimi gösterdim."

Grossvater biraz kahve koydu ve ekmek kesti. "Nerede kaldın?"

"Beni Hamburg'dan getiren yoldaş, Schöneberg'de birilerinin yanına götürdü. Bir işçi ailesi, oldukça içten insanlar. Benimle ilgilendiler, *Vater*'e duydukları büyük sevgiyi hissedebiliyordum. Berlin'de tanıştığım tüm yoldaşlar cesur, hepsi dayanışma içinde. Bizim Hamburg'da ettiğimiz gibi mücadele ediyorlar."

Irma ve *Grossvater* de *Mutti*'ye uzak kaldığı haftalar boyunca evde neler olup bittiğini anlattılar. Irma okulda yaşadığı sorunların çoğunu atladı. Ama *Mutti*'ye yüzme havuzunda, bazı iri kıyım BMW kızlarının, suyun altında bacaklarından tutup onu tehdit ettiklerinden bahsetti: "Dikkat et! Eğer seni komünist işler çevirirken yakalarsak, gününü görürsün!" Bir kadın Irma'nın yardımına koşmuş, kızları bağırarak kovmuştu. Sonra Irma'ya kızları suçlamamasını, onları zehirleyenin aileleri ve propaganda olduğunu söylemişti. "Bana hiçbir yere yalnız gitmememi öğütledi. Babamın kim olduğunu biliyorlarmış. Tüm yalanlara inanmışlar. Onlara *Vater*'in Almanya'da kanlı bir devrim istediği anlatılmış. Reichstag yangını da onun suçuymuş. 'Onlara öldürmeyi öğretiyorlar,' dedi kadın. Seni uyarmamı da istedi. *Mutti*, dikkatli ol!"

Mutti omuzlarını silkti. O da en az kocası kadar güçlü ve inatçıydı. Irma'ya zorlukların hayatın bir parçası olduğunu hatırlattı. "*Vater*'in çocukluğunda yaşadığı tüm zorluklar, onu bugün olduğu adam yaptı: iradesi ve işçilerin durumunu iyileştirme konusundaki kararlılığı. Birçok işçi çocuğu en az zenginlerin çocukları kadar zekidir. Tıpkı onlar gibi mühendis, inşaatçı, iş sahibi olmalılar."

Grossvater de başını sallayıp onaylıyordu. O da en başından beri aynı şeyi söyler dururdu. Bir diğer eski Hamburg işçisi olan arkadaşı, Rosa'nın babası da öyle.

Sonraki haftalarda Rosa, Berlin Gestaposuna mektup üstüne mektup yazarak okul tatilinde kendisi ve Irma için, *Vater*'i ziyaret edebilme izni talep etti. Irma geceleri bağırmaya başlamıştı, ağlıyor, babasını özlüyordu. *Mutti* onu uyandırmak zorunda kalmış ama teselli etmemişti.

"Eğer ağlamayı kesmezsen çok kötü görüneceksin," dedi kızına, "ve seni hiçbir koşulda yanımda götürmeyeceğim". Bu işe yaradı. Çok geçmeden, ziyaret izni çıkmıştı.

Irma sevinç ve endişeyle kendinden geçti. Aynı yoldaş onlara trenle Berlin'e kadar eşlik etmek üzere geldi. Berlin'de gardan doğruca hapishaneye gittiler. Bekleme odasında tam üç saat kalmaları gerekti. Orada başka pek çok kadın daha vardı. "Kocam hâlâ hayatta mı?", "Oğlumun sağlığı yerinde mi?", "Bu defa kirli çamaşır torbasını alabilir miyim?" Saatler süren konuşmalar ama daima her söze dikkat ederek: Kimin sizi dinleyip ihbar edeceğini bilemezdiniz – kadınların arasına yerleştirilmiş bir casus olabilirdi. Hamburg'dan ayrılmadan önce Rosa bu konuda Irma'yı uyarmıştı. Bu yüzden, Irma söylenenleri dinlese de kendisi hiç konuşmadı. Bu bir işkenceydi. Koridorda bir aşağı bir yukarı yürüdü; pencerelerin camlarını, duvarlardaki çatlakları saydı. Ne zaman bir isim çağrılsa, herkes gibi o da yerinden sıçrıyordu. Nihayet kapının ağzında bir Gestapo görevlisi belirdi ve isimleri okundu. "İlk başta sadece *Vater*'i gördüm," diye yazacaktı Irma yıllar sonra. "Kollarına atlamak istedim ama aramızda bir masa vardı. Masanın üzerinden elimi tuttu. Öylesine şoktaydım ki, ne konuşabiliyor ne de hareket edebiliyordum. Heykel gibi kalmıştım. Yumuşak bir sesle, 'Eee Irma, bana merhaba demek istemiyor musun?' diyerek elimi okşadı. O ve annem konuşuyorlardı. Arada sırada bana da bir soru soruyor, bense oyuncak bebek gibi mekanik cevaplar veriyordum. Bugün bile ne konuştuğumuzu gerçekten bilmiyorum. Sadece pencerede dikilen gardiyana bakıyordum, durmaksızın *Mutti* ve *Vater*'i izliyor, her şeyi dinliyordu. Tüm nefretimi ona yöneltmiştim. Ve bizi ayıran o masaya. Ama ayrılmak zorunda kaldığımız ânı çok iyi hatırlıyorum. *Mutti* kapıda 'Gel artık Irma. Gel arkadaşlarımızın yanına gidelim,' diyordu. Eve dönerken üzgündüm: 'Ama *Mutti*, tek kelime bile konuşamadım. Her şeyi unuttum o korkunç binada! *Vater*'i ve tüm diğer masum insanları o hapishaneden çıkarmak mümkün değil mi?' *Mutti* ağlamadı. 'Mümkün, Irma. İşçiler savaşacak ve *Vater* ile diğerleri de eninde sonunda evlerine dönecek.'"

Ardından Schöneberg'e giden tramvaya bindiler.

Berlin Merkez Postanesi'nde çalışan yoldaşlardan biri bazı haberler getirmişti: Ernst Thälmann'ın 16 Nisan'daki doğum günü sebebiyle, bütün Reich'tan ve yurtdışından yüzlerce mektup ve kart gelmişti. Çuvallar dolusu. Hepsi Moabit Hapishanesi'nde yatan Ernst Thälmann'a... Ziyaret esnasında *Mutti* ona Hamburg'dan hiç mektup alıp almadığını sormuş, *Vater* bunun ne anlama geldiğini hemen anlamış, "Hayır," diye cevaplamıştı, sadece aileden gelenler vardı.

Bir süre sonra Rosa ve kocaları hapiste olan Schöneberg'deki iki kadına

bir ziyaret izni daha verildi. Bu sefer Irma'nın gitmesine müsaade yoktu, o da kızlardan biriyle evde kaldı, odaları temizledi ve üç kadına yemek hazırladı. Ne kadar üzüldüğünü belli etmiyor, sadece iş görüyordu. Kadınlar akşama kadar dönmeyince kızlar endişe içinde, Prinz Albrecht Caddesi'ndeki Gestapo Karargâhı'na gitmelerinin gerekip gerekmediğini düşünmeye başladılar. Tam o sırada kadınlar geri döndü ama diğer kızın annesi Else yoktu. "Merak etme," dedi Rosa. "O da gelecek. Burada başka kimseyi tanımadığımız için Berlin'de onun yanında kaldığımızı beyan ettik." Else gecenin ilerleyen saatlerinde geldi. Fakat birkaç ay sonra "yasadışı faaliyetler" nedeniyle tutuklanarak, bir toplama kampına gönderildi. Savaştan sonra artık Doğu Berlin'de yaşamaya başlayan Irma, "Kocasını Naziler öldürdü," diye yazdı. "Else sağ salim kurtuldu, *Mutti*'yle hâlâ arkadaşlar." Irma kadının kızına ne olduğunu yazmamıştı.

Ekim ayına kadar başka bir hapishane ziyaretine izin çıkmadı. Sonra korkunç bir şey oldu. Rosa o ziyaret nedeniyle Berlin'deyken, *Grossvater*'e inme indi. Acilen Eilbeck Hastanesi'ne kaldırıldı, Irma derhal Rosa'ya telgrafla haber gönderdi. Rosa bir avukat tutarak Gestapo Karargâhı'na gitti ve Thälmann'ın ölüm döşeğindeki babasını ziyaret edebilmesi için birkaç gün izin verilmesini rica etti. Sonra içi umutla dolu, eve döndü. Hastanede *Grossvater*'i sürekli, "Ernst geliyor. Ernst geliyor," diye rahatlatıyordu, yaşlı adamın tek istediği buydu: Oğlunu son bir kez görebilmek. Ne var ki kalbi, Ernst gelene kadar dayanamadı. Ziyaret izni kasıtlı olarak geciktirilmişti. Rosa, *Vater*'e haberi telgrafla bildirmek zorunda kaldı. Thälmann'ı darmadağan edecek bir şey varsa, o da buydu: Bildiği ve inandığı her şeyi kendisine öğreten, hayatı boyunca tüm zorluklarda, yoksullukta ve siyasi mücadelede yanında olan babasının ölümü.

Gestapo buna karşılık, Thälmann'a cenaze törenine katılmak üzere Hamburg'a gidebileceği sözünü verdi. Bunun da yalan olduğu kısa sürede ortaya çıkacaktı – onu yıldırmak için yaptıkları küçük numaralardan biri daha... Hamburg-Ohlsdorf mezarlığındaki cenaze töreni Ernst olmadan yapıldı. "Buna karşın üzücü bir olay olmaktan çok, yüzlerce cesur işçinin katıldığı büyük bir kutlamaya dönüştü," diye yazdı Irma. Âdeta, bir işçi gösterisine dönüşmüştü. İşçiler akın akın geçerken sivil giyimli Gestapolar önce mezarlık kapısında, ardından krematoryum salonunun kenarında durdular.

"Kana susamış köpekler!" diye yazdı Irma. "Her yerde çiçek yığınları ve çelenkler vardı, hepsinin üzerinde kırmızı şeritler ve şu sözler: 'Büyük işçi

önderimiz Ernst Thälmann'ın babasına son kez selam olsun!', 'Çok yaşa halkın evladı Ernst Thälmann!'"

"Canım Irmacığım!" Ernst Thälmann'ın o ayın sonlarına doğru kızına yazdığı mektup, ne kadar yıkılmış olduğunu bir kez daha gösteriyordu. "Yalnız, tecritte ve hapiste, herkesten uzakta, bu hüzünlü saatlerde burada oturmuş gelecek pazartesiyi, doğum gününü düşünüyorum. Sana neden özel bir kart bile olmadan, sadece kısacık ve ihtiyatlı doğum günü dilekleri gönderdiğimi anlayacaksın – ama kalbimin en derininden gelen en güçlü ve en içten sevgiyi de bu küçük notla beraber yolluyorum. Sevgili *Grossvater*'in ani ölümü çok ağır. Yaşadığımız kader, genç yaşında senin için bile sınavlarla dolu. Yine de bu acı zamanları cesaret ve yüreklilikle atlatmak zorundayız. Bu yüzden doğum gününde geleceğini ve ilerideki kariyerini düşüneceksin. Umarım mutlu bir doğum günü geçirir ve huzur içinde tadını çıkarabilirsin. *Mutti*'nin mektubunu dün 10.30'da aldım. Ona ayrıca cevap vereceğim. Gestapo, sevgili babamın cenazesine katılmamı engellemiş olsa da hepinizin beni düşündüğünü biliyorum. *Mutti*'ye en iyi dileklerimi ilet. Sana da bir kez daha en iyi doğum günü dileklerimi iletiyorum, tüm kalbiyle seni seven *Vater*'in."

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NAZİ YÖNETİMİNİN İLK YILLARI

1934 yılına gelindiğinde, Nazilerin *Volksgerichtshof*'u, yani Nasyonal Sosyalist Halk Mahkemesi kurulmuş ve faaliyete geçmişti. Hitler'in niyeti hep, rejim karşıtlarını takip etmek amacıyla yerleşik hukuk sistemini atlatmak olmuştu ve artık bunu yapabilirdi. Yeni düzenin pek çok alanında olduğu gibi, burada da kilit nokta; aslında tam tersini yaparken yasal görüntüsü vermekti. Hitler'in *Kavgam*'da belirttiği gibi: "Benim yaklaşımım genel olarak; küçük hırsızların asılıp büyüklerin serbestçe dolaşmasına izin verilmesi değil, Kasım 1918 ihanetinin on binlerce örgütlü ve sorumlu suçlusunun bir Alman Ulusal Mahkemesi tarafından yargılanıp idam edilmesi yönündedir".

"Suçlular"; sosyal demokratlar, komünistler ve Nazi rejiminin diğer muhalifleriydi ve bunlarla başa çıkmanın yolu da sadece vatana ihanet eylemleriyle ilgilenecek özel bir mahkeme kurmaktan geçiyordu. İki ihanet tipi, *Hoch-* ve *Landesverrat*, –ilki içeride devlete karşı, ikincisi dışarıda vatana ihanet– Alman hukukunda zaten mevcuttu; ancak Halk Mahkemesi devlete karşı sorumlu olduğu fikrini görmezden gelerek bunun yerine yalnızca Führer'e karşı sorumluluğu koymuştu. Joseph Goebbels'in, Hitler'e ve Parti'ye sadakatleri nedeniyle seçilen hâkimlere söylediği gibi, yargı siyasi görevini benimsemeliydi; bir kararın adil ya da adaletsiz olmasının önemi yoktu, önemli olan tek şey amacını yerine getirmesiydi ve bu amaç Nazi rejiminin muhaliflerini mahkûm etmek, hapsetmek yahut idam etmekti.

Hitler *Volksgericht*'i, yani Halk Mahkemesi'ni kurması için Hans Frank'ı seçti. Frank çalkantılı Weimar döneminde, NSDAP'nin yüzlerce üyesini savunmuş zeki bir avukattı. Kendisi de 1923 yılında Parti'ye katılmıştı, bu nedenle *Alte Kameraden,* yani Eski Yoldaşlardan biri sayılıyordu. Önceleri 1919'da Bavyera'da sağcı *Freikorps Epp*'in bir parçası olmuş, orada sözde Sovyet Cumhuriyeti'ni kuran komünistlere karşı savaşmıştı. O senelerde henüz hukuk öğrencisi olmasına rağmen, siyaseten kime olduğunu bağlı olduğunu gayet iyi biliyordu: Frank hukuk sisteminin, Nazi devletini tehdit eden unsurları ortadan kaldırmak için olduğu kadar, Reich'ın ırksal saflığını korumak için de var olduğuna inanan bir Yahudi düşmanıydı.

Nazilerin 1933'te iktidara gelmelerinin ardından, Frank kısa sürede Yargının Tanzimi ve Yasal Nizamın Yenilenmesinden –başka bir deyişle, *Gleichschaltung*'dan– sorumlu Reich yetkilisi oldu. Ayrıca devlet bakanı yapıldı, ancak hiçbir zaman Hitler'in yakın çevresine dahil olmadı: Kabul edemeyeceği çok fazla şey vardı. Bir kere, Temmuz 1934'te SA *Sturmabteilung*, yani Fırtına Birlikleri lideri Ernst Röhm ve yüzlerce adamının, Heinrich Himmler kontrolündeki SS ve Reinhard Heydrich yönetimindeki SD Güvenlik Servisi ile Gestapo tarafından ortadan kaldırıldığı "Uzun Bıçaklar Gecesi"ni onaylamıyordu. Ayrıca hâkimlerin –yani vatana ihanet haricinde her şeyle ilgilenen *Landes* [Eyalet] ve *Sonder* [Özel/İstisnai] mahkemelerindeki hâkimlerin– yargı sistemi içinde bağımsız olması gerektiğine inanıyordu. Nasyonal Sosyalist Hukukçular Derneği'nin başkanı olarak, işlerini ve geçim kaynaklarını kaybetmekten herkes kadar korkan avukatların üye sayısını 8 bine çıkardı. Daha ileride, Naziler 1939'da Polonya'yı işgal ettiğinde, Hitler, Frank'ı oraya Genel Vali olarak atayacak, epeyce sonra ise Frank, savaş sonrası Nürnberg Duruşmaları'nda asılarak idama mahkûm edilecekti.

Halk Mahkemesi, Nisan 1934'te Berlin'deki Prinz Albrecht Caddesi'nde, hayatı boyunca avukatlardan nefret eden Hitler'in katılmadığı ancak çok sayıda ileri gelenin bulunduğu bir törenle açıldı. Reich Adalet Bakanı üzerinde cüppesi ve başında kepiyle, "Nasyonal Sosyalist Halk Mahkemesi'ni açıyorum," dedi, ardından Hitler selamı verildi ve coşkuyla, artık fiilen millî marş hâline gelen *Horst Wessel* şarkısı söylendi. İlk yıl sadece 12 hâkim varken, 1945'in sonunda bu sayı 200'e ulaşmıştı – ihanetin kökünü kazıma ihtiyacı zaman geçtikçe çarpıcı biçimde artıyordu. Mahkeme hâkimleri kırmızı cüppe giyip kep takıyorlardı, mahkemenin yapısı diğer ceza mahkemelerinden farksızdı; şüpheliler önce polis tarafından, sonra da resmî iddianamenin uygun görülmesi hâlinde, savcı tarafından kovuşturuluyordu. Cezalar hapisten, bir kampta zorunlu çalışmaya hattâ ölüme kadar gidiyordu. Mahkemenin 11 yıllık varlığı süresince iki başkanı oldu: 1942'ye kadar Otto Georg Theirack ardından da –Frank gibi mahkemenin esas görevinin "Reich'ı arındırmak" olduğunu düşünen– kötü şöhretli, fanatik ve ırkçı Roland Freisler. Dolayısıyla, mahkeme en başından beri, saf ırk olmayan ve bu nedenle dışlanan Yahudiler için değil, sadece Aryanlar içindi.

Hitler'in Yahudiler hakkındaki duyguları, ideolojisinin diğer tüm yönleri gibi, *Kavgam*'da açıkça belirtilmişti. Her şeyden önce, Reich ırksal açıdan saf hâle gelmeliydi. Hitler'in dediğine göre varoluş mücadelesi, üstün Ari ırkın,

dünyayı kontrol etmek için kapitalist bir komplo kuran "haşarat" ve "asalak" Yahudiye karşı mücadelesiydi. Nazi Devleti'nin ve *Volk*'un iki büyük düşmanı Yahudiler ve Marksistlerdi, zaten biri diğeriyle sıklıkla örtüşüyordu. Her ikisi de yok edilmeliydi. Tek çözüm buydu ve bu da eninde sonunda, kaçınılmaz olarak savaşa yol açacaktı. Topyekûn savaşa.

Hitler ve Frank'ın tahmin edemediği şey, mahkemenin kurulur kurulmaz, komşularını –Weimar döneminde kendilerinden daha iyi durumda oldukları için kin besledikleri herkesi– ihbar edenlerle dolup taşmasıydı. Kimi bir komşusunun yerel *Gasthof*'ta Führer aleyhinde şaka yaptığını duymuş, kimi oğlunun öğretmeninin Hitler selamı vermekten kaçındığını ya da bunu cansız şekilde yaptığını fark etmiş, kimi de yerel rahibin evinde bir zamanların Sosyal Demokratları tarafından toplantılar düzenlendiğinden şüphelenmişti. Hitler Gençliği ve BDM (Alman Kız Birliği) hareketleri, Reich'ın kız ve erkek çocukları üzerinde giderek daha fazla nüfuz sahibi olurken, çocukların kendi ebeveynlerini ihbar ettiği dahi duyuluyordu. Naziler, Heinrich Himmler'in SS'inin gizli *Sicherheitsdienst* güvenlik şubesi SA'yı, çığ gibi büyüyen suçlamalar ve icabına bakılması gereken diğer güvenlik meseleleriyle ilgilenmekle görevlendirdi.

Rudolf Ditzen, hemşehrilerinin çoğu gibi, yeni *Volksgericht*'in açılışını pek fark etmemişti. Yazılarıyla çok meşguldü. 1934 yılına gelindiğinde, şöhretin o kadar da iyi bir şey olmadığına karar vermişti. Büyük hayranı Joseph Goebbels, NSDAP'ye propaganda metinleri yazması için onu sıkıştırıp duruyordu. Rudolf'un tek yapabildiği çok meşgul olduğunu söyleyerek ertelemek ve bir sorun çıkmamasını ummaktı. Bazı tavizler vermediği takdirde, ısrarların çok geçmeden daha kötü bir hâl alacağını herkes gibi o da biliyordu. Rudolf Almanya'dan ayrılmaya dayanamazdı, burası onun *Heimat*'ıydı. Hermann Hesse, Bertolt Brecht ve kısa süre sonra Thomas Mann, Stefan Zweig gibi birçok ünlü yazar Fransa, İsviçre, İngiltere yahut Amerika'ya gitmek üzere çoktan ülkeden ayrılmıştı. Sanatçılar ve müzisyenler de. Ama Rudolf bunu yapamazdı. Yurdundan koptuğunda onu çok özleyeceğini ve daha kötüsü yazamayacağını biliyordu. Ne de olsa yazılarının konusu; Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan başlayarak, sıkıntılı Weimar yıllarına ve şimdi de içinde bulundukları Nazi dönemine kadar Almanya'yı saran tüm sınavlardan geçen küçük adamdı. Rudolf'un küçük adamı, aile hayatının içine çekilerek hayatta kalmayı başarmıştı. Rudolf da öyle yapmaya karar verdi. Bazıları buna saklanmak diyecekti.

1933 yılının Paskalya'sında Naziler tarafından kısa süreliğine tutuklandığında onu rahatsız eden hapishane olmamıştı – daha önce de hapse girmiş ve

bunu oldukça idare edilebilir, hattâ huzur verici bulmuştu. Akıl hastanelerinde kalmaktan çok daha iyi olduğu kesindi. Hayır, onu rahatsız eden hapishane hücresi değil, orada bulunma sebebiydi. Ditzenler yeni kazandığı paralar sayesinde Berlin'den yaklaşık bir saat uzaklıkta, Spree Nehri kıyısındaki Berkenbrück köyüne taşınmışlardı ve coşkulu yayımcısı Ernst Rowohlt'tan çok da uzakta değillerdi. Pek çokları gibi zor günler geçiren yaşlı Sponat çiftine ait villanın birinci katını kiralamışlardı. İki yatak odası, bir banyo, bir hizmetçi odası, bir oturma odası, nehre bakan terası olan bir yemek odası, bir çalışma odası, merkezî ısıtması ve ayrı bir girişi vardı. Dahası meyve ağaçlarıyla dolu geniş bir bahçesi. Hayat güzeldi: Suse yeniden hamileydi ve artık üç yaşına gelmiş olan Uli'yi çok seven yeni hizmetçileri Marie'den memnunlardı. Kira Neuenhagen'de verdiklerinden çok daha fazlaydı ama Rudolf sadece bir yılda 12 bin Reichsmark kazanmıştı, bu yüzden kolaylıkla karşılayabilirlerdi. Telefon bile bağlatmışlardı. Rowohlt, Rudolf'a yeni sözleşmesi için 28 bin Reichsmark gibi şaşırtıcı bir rakamla geldiğinde; Rudolf, Sponatlar'a evi ve araziyi satın almak istediğini söyledi, böylece 15 bin Reichsmark tutarındaki borçlarını kapatabileceklerdi. Her iki taraf için de iyi bir anlaşma olacağını, Suse'yle küçük bir çiftlik sahibi olma hayallerini gerçekleştirebileceğini düşünüyordu. Sonunda, ömür boyu sürecek kira sözleşmesinde anlaştılar.

Ne kadar şanslı olduklarının farkındaydılar ve para konusunda cömert davranıyorlardı; zor günler geçiren arkadaşlarını evlerinde kalmaya çağırıyor, hattâ bazılarına maddi olarak yardımda bulunuyorlardı. Rudolf yeni çalışma odasından bir arkadaşına mutlulukla, "Bugün güneş parlıyor ve daktilomdan başımı kaldırdığımda Spree Nehri'nin iki kolunu, ses çıkarmadan geçen tekneleri ve ormanı görebiliyorum," diye yazdı. Ne var ki çok geçmeden, beklenmedik bir anda yerel SA komplo kanıtı bulmak üzere evi aramaya geldi ve itiraz eden Rudolf'u ite kaka hapse götürdü. Bunun yanlış bir ihbar olduğu kısa sürede ortaya çıktı. İhbar edense Nazi Partisi'nin vefalı üyeleri Sponatlar'dan başkası değildi. Bunu Ditzenler'den kurtulup evlerini geri almanın bir yolu olarak planlamışlardı, nasıl olsa onlardan aldıkları parayla borçlarını ödemişlerdi.

Bu kadarı Rudolf'un sinirlerine fazla gelmişti. Daha çok içmeye, daha az yazmaya ve yine baca gibi tütmeye başlamıştı. Rowohlt onu, kendisine ve su gibi harcadığı parasına dikkat etmesi konusunda uyardı. Nazi rejiminin o ilk aylarında, Sponatlar'ın ikiyüzlülüğü gibi, insanı şoka uğratan çok fazla şey oluyordu. Rudolf bu tehditkâr Nazi rejimi sona erinceye kadar taşrada

sessizce yaşayıp kimsenin gözüne batmamayı ummuş, önlem olarak da SPD üyelik kartını yırtıp atmıştı. Suse'nin erkek kardeşi de aynı şeyi yapmıştı ama onunki Komünist Parti'ye katılmak içindi. Çok geçmeden Nazi Partisi taraftarlarının Yazarlar Birliği'ne sızması şoku yaşandı. Rudolf tüm cesaretini topladı ve Nazileri eleştiren yazarların dışlanmasını şikâyet etmek için bir mektup kaleme alan protestoculara katıldı. Ardından Mart 1933 seçimleri yapıldı ve Komünistlerin ve Sosyal Demokratların iki aydır acımasızca sindirilmesi ve hapse atılması sayesinde NSDAP, oyların yüzde 43,9'unu aldı. Bunu, Berlin'de çekilmekte olan *Küçük Adam, Ne Oldu Sana?* filminin bestecisi Kurt Weil ve yönetmeni Berthold Viertel'le ilgili sarsıcı gelişmeler izledi. Her ikisi de Yahudiydi ve siyaseten yanlış çizgideydiler. 1 Nisan'da Yahudilere yönelik açık saldırıdan sonra canlarını zor kurtarıp ülkeden kaçtılar. Artık yeni bir yönetmenin çalıştığı filmle iş birliğine devam etmeyi kabul etmeyen Rudolf, Goebbels'in yeni kurulan Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı tarafından onaylanacak kısa öyküler ve makaleler yazmaktan kaçınmayı başardı. Ama bu hiç de kolay olmamıştı.

"Dejenere" kitapların 10 Mayıs'ta yakılmasından sonra, Rudolf'un, arkadaşları ve meslektaşlarının gazeteler ve yayınevlerindeki işlerini kaybedişlerini çaresizce izlemekten başka bir şey yapamadığı *Gleichschaltung* geldi. Bunu Haziran ayında SPD'nin yasaklanması, 3 bin parti yetkilisinin tutuklanması ve birçoğunun ülke dışına kaçması takip etti. Ardından Rudolf, Sponatlar'a ödediği 13 bin Reichsmark'ını geri almaya çalıştığında, Sponatlar'ın tuttuğu Nazi Partisi avukatı ona bir kuruş bile alamayacağını bildirdi. Ama bunların hiçbiri en kötüsü değildi: Suse, Lore ve Edith isminde ikiz kızlar doğurdu, ancak ağır engelli doğan Edith birkaç saat içinde öldü. Rudolf bir şekilde suçun kendisinde olduğunu düşünüyordu.

"Dürüst olmak gerekirse," diye yazdı, tehditkâr siyasi iklimde ne yapacağını şaşırmış bir okuruna, "şu anda Nasyonal Sosyalist Parti'ye fazla yaygara koparmadan katılmanın bir yolunu bulsaydım, bunu yapardım. Çünkü benim samimi inancım şöyle: Ayrıntılarını tartışabiliriz lakin Almanya'yı kaostan kurtaracak parti budur". Buna gerçekten inanıyor muydu yoksa yeni bir ihbar korkusuyla iz bırakmamaya mı çalışıyordu, kimbilir? Belki de bu küçük adama, kendi de yaptığı gibi, başını öne eğmeyi öğütlemenin bir yoluydu. Halk halihazırda buna İngilizce bir isim bulmuştu: *Beefsteak* [biftek] – dışı kahverengi, Nazi; içiyse kırmızı, Nazi karşıtı olan insanlar. Rudolf büyük bir yaygara kopmadan NSDAP'ye katılamayacağının gayet farkındaydı, çünkü

artık ünlü biriydi ve Goebbels'in bunu nasıl kullanacağını çok iyi biliyordu. Diğer yandan NSDAP'nin kültürel faaliyetlerine katılmaktan kaçınmayı da başardı. Yani Rudolf, kendi küçük yöntemleriyle bir şekilde direndi. Yine de tüm bunların ona zarar vermediği söylenemez.

Rudolf'tan daha kuvvetli ve daha cesur olan Ernst Rowohlt, Yahudi yazarların çoğuna yardımcı oluyordu; onları evine davet ediyor, kitaplarına fazladan avans veriyor, onlara başka yerlerde iş buluyor ve nihayetinde Amerikan Büyükelçiliği'ndeki bağlantılarını kullanarak ülkeyi terk etmelerini sağlıyordu. Ama Rudolf çok korkuyordu – o kabadayı Rowohlt gibi değildi. Suse kendi kederine rağmen her zamanki gibi onu sakinleştirmeye çalışsa da Rudolf Haziran ayında bir kriz daha geçirdi ve Berlin'de özel bir kliniğe yatırıldı.

Birkaç hafta sonra çıktığında Berkenbrück'e dönmek istemedi – orada çok fazla kötü anısı vardı. Onun yerine, Mecklenburg kırsalının derinliklerinde, Carwitz'te küçük bir çiftlik evi buldu; anne babasına yazdığı gibi "yuva sıcaklığında, elektrikle aydınlatılan, sobalı, yedi odası ve kolayca iki odaya daha dönüştürülebilecek bir tavan arası bulunan gerçek bir eski çiftlik evi" Suse'yi mutlu eden müştemilatı ve bir parça arazisi vardı; göl ve ormana bakan manzarası ise muhteşemdi. Carwitz'e yolu yoktu, sadece 7 kilometre uzaklıktaki küçük Feldberg kasabasına giden; at arabası, bisiklet ya da sadece yürüyerek ulaşılan kumlu bir patika vardı. Burada bir *Gasthof* ve fırın bulunuyordu; ayrıca haftada bir bakkal ve kasap kamyoneti geliyordu. Berlin üç saat uzaklıktaydı; Feldberg'den yerel trenle Neustrelitz'e varılıyor, oradan şehre giden hızlı trene biniliyordu. Hem Berlin'in cazibesinden hem de Nazi rejiminin tehditlerinden uzak, mükemmel bir yerdi. Suse ikizlerin doğumu ve tromboz nedeniyle özel bir klinikte tedavi görürken, Rudolf evin satın alınması ve yenilenmesiyle ilgilenmek üzere Feldberg'deki otele yerleşti. Marie de Uli'ye bakıyordu. Ekim ayı geldiğinde ev hazırdı ve Suse taşınıp aile hayatına yeniden başlamalarına yetecek kadar iyileşmişti.

Rudolf'un içi iyi niyetlerle doluydu. İçkiyi bırakacak ve daha düzgün davranacaktı. Suse'nin hak ettiği gibi bir koca olacaktı. "Suse dünyanın en harika kadını," diyordu, ailesine görev icabı yazdığı mektuplardan birinde. "Bana hep sabırlı yaklaşıyor ve daima yardımcı oluyor. Onun hayatımın en büyük başarısı olduğunu uzun süredir biliyorum. O olmasaydı çökmüş ve hiçbir iz bırakmadan batıp gitmiş olurdum... Çalışmaya devam etmemi sağlayan gücü ve cesareti bana o verdi. Tanrı biliyor ya, evlilik kolay iş değil, ama (o) tüm gücünün kaynağı olan sükûnete sahip." Pinneberg'in *Lämmchen*'inden de

bahsediyor olabilirdi. Berkenbrück'ten radyo getirttiler, gramofon aldılar ve ikinci bir telefon bağlattılar. Artık, "hapishane" kitabı diye adlandırdığı bir sonraki kitabına geri dönmeye tamamen hazırdı.

Her zaman olduğu gibi, harekete geçme cesaretinden yoksun olan Rudolf, görüşlerini yaşadıkları zor zamanların altında ezilen, korkmuş "küçük adam"dan bahsettiği yazıları aracılığıyla hissettirmeyi başarıyordu. Öncekiler gibi bu hikâye de Rudolf'un kendi deneyimlerine ve hayatına dayanıyordu. Yeni kitabının başlığı zaten her şeyi anlatıyordu: *Hapishane Kuşu*.[1] Bu kendini yakın hissettiği, hakkında yazdığı ve konuşmalar yaptığı bir konuydu – hapishanenin işe yaramadığından, sadece aslında orada olmaması gereken ancak bir talihsizlik ya da başka bir nedenle oraya düşmüş ve sonra serbest kaldığında yeni bir başlangıç yapmalarına yardımcı hiçbir destek bulamayan insanlardan suçlu yarattığından bahsediyordu. Rudolf'un küçük adamı Willi Kufalt, acımasız bir toplum ve şanssızlık yüzünden rotasından sapmış, zimmetine para geçirme ve sahtecilik suçlarından beş yıl yattıktan sonra hapisten çıkmıştır. Şimdi dışarıda bir hayat kurmak zorundadır.

Rudolf göle ve ormana bakan yeni çalışma odasının huzurlu ortamında Willi hakkında yazarken, her şeyi hatırlıyordu: aynı suç, aynı hapishane hayatı, dış dünyaya uyum sağlamanın aynı zorluğu. Willi bir pansiyonda yaşamakta, çalıştığı daktilo bürosunda cüzi bir ücret kazanmaktadır (Rudolf bunu da çok iyi biliyordu). Çok geçmeden eski bir hapishane arkadaşı onu kendi işini kurmaya ikna eder, bu girişim kaçınılmaz bir şekilde başarısız olur ve bu kez yerel bir gazetede başka bir işe girmeye çalıştığında (yine Rudolf), ortaya çıkan sabıka kaydından ötürü yine önü tıkanır. Willi daha ne olduğunu anlamadan, kendini içkiye ve suça geri dönmüş bulur. Peşinden de hapse. Bu noktada, Willi tamamıyla Rudolf'a dönüşür, çünkü Willi nihayet burada huzuru ve sessizliği, hattâ belli bir mutluluğu bulmuştur. Gerçi bu söylem, kitabın geri kalanında Rudolf'un sadece bozuk hapishane sisteminin değil, tüm toplumun ıslah edilmesi için yaptığı çağrıya ters düşer.

Yine de bu cesur bir konuydu. Rudolf tartışma yaratacak bir kitap yazdığının farkındaydı; eski bir mahkûm, evlenmemiş bir anne ve bir eşcinsel, hepsi de sempatik bir şekilde anlatılıyordu. Fakat bunun şimdiye kadar yazdığı en iyi kitap olduğu fikrindeydi, başarı hissi başını döndürüyordu. Cesur davranışını pekiştirmek için, Rowohlt'un işini kaybetmiş Yahudi çalışanlarından

[1] Kitabın Almanca orijinal başlığı *Wer einmal aus dem Blechnapf frißt*: *Teneke Kâseden Yiyenler*. (ç.n.)

biri olan Dora Preisach'ı, kitabın son taslağını temize çekerken gelip onlarla birlikte yaşamak üzere işe almayı kabul etti. *Hapishane Kuşu*'nun önceki kitapları kadar para getirmeyecek olmasına aldırmıyordu, zaman değişmişti. Konunun Naziler açısından siyaseten kabul edilebilir olmadığını biliyordu, o yüzden Rowohlt kitabı tefrika edecek gazete bulamadığında şaşırmadı; çünkü tanıdıkları editörlerin çoğu şimdiye kadar ya Almanya'yı terk etmişlerdi ya da Rudolf gibi, yeni Yayın Kuralları'na karşı gelmemek için, *Beefsteak* tarzında dikkat çekmeden yaşıyorlardı. Nazilerin Ekim 1933'te Milletler Cemiyeti'nden ayrılmasının ardından, Rudolf'un yurtdışı satışları da yavaşladı. Amma velakin Rudolf bir yazardı. Yazmazsa akıl sağlığını yitirirdi.

Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'nı yatıştırmak için riskli bir karar aldı: Kitabı Nazi yönetmelikleriyle daha uyumlu hâle getirecek bir önsöz yazacaktı. Rowohlt buna şiddetle karşı çıksa da Rudolf ısrarcıydı. Kuvvetli ve sağlıklı Rowohlt için risk almakta bir şey yoktu, ne de olsa sinir krizleri ve benzeri şeylerde endişelenmesi gerekmiyordu. Yetkililer çoktan Rudolf'tan, *Küçük Adam, Ne Oldu Sana?*'nın bir sonraki baskısında bazı değişiklikler yapmasını istemişlerdi; bu yüzden oyunun adını biliyordu: uzlaşmak. Derin bir nefes alarak, *Küçük Adam*'daki komünist bir karakteri ve Yahudilerle ilgili bazı sempatik tasvirleri değiştirmeyi reddetmiş, ancak NSDAP ve SA'ya yaptığı olumsuz göndermeleri kaldırmıştı. Şimdi de önsözünü çok fazla vicdan muhasebesi yapmadan yazarak, *Hapishane Kuşu*'nu 1934'ün başlarında yayına hazır hâle getirmişti. Sözde insancıl adalet sisteminin gülünç, grotesk ve acınası neticelerinin, toplumdaki son değişiklikler sayesinde artık geçmişte kaldığını yazmıştı. Bunun doğru olmadığını elbette biliyordu, ama başka ne yapabilirdi ki?

Rowohlt'a ve arkadaşlarına "bu acı ilacı içmeye" karar verdiğini, çünkü kendisinin ve ailesinin Almanya'yı terk etmeye dayanamayacağını itiraf etti. İçtiği diğer acı ilaçsa, yeni Yazarlar Birliği'ne katılmaktı, aksi takdirde başka kitaplar söz konusu olamayacaktı. Bir yıl sonra, Nazi Almanya'sında işler iyice kötüye giderken, "Mümkün olan tek yol göç etmek," diye yazacaktı. "Ama Suse de ben de bu fikirden nefret ediyoruz, çünkü en nihayetinde yabancı bir ülkede ne yapabiliriz ki? Üstelik burada, Carwitz'te sahip olduğumuz her şeyden vazgeçmemiz gerekecek – hayır, bu çok zor olurdu." İsviçre'de güvenli sürgün hayatında *Hapishane Kuşu*'nu okuyan Thomas Mann durumu şöyle özetleyecekti: "Bir kitabın Almanya'da basılabilmesi için giriş bölümünde insani felsefesini reddetmesi ve inkâr etmesi gerekiyor."

Ditzen ailesi çabucak Carwitz'e yerleşti. Bebek Lore iyiydi, Uli büyüyordu,

Marie evlenmek için ayrıldıysa da görüşmeye devam ediyorlardı, Suse küçük çiftlikleriyle meşguldü, Rudolf da masasında çalışıyordu. Taze süt için bir inekleri, yumurta veren tavukları, bahçede sebzeleri, sobaya atacak odunları vardı. Yakın arkadaşları ve akrabaları dışında kimseyle görüşmüyorlardı. Kış; kar, sulu kar ve yağmurla devam etti. Ardından bahar geldi ve çıplak ağaçlarda ilk yapraklar belirdi. Sonra erken yaz sıcağı. Rudolf, Reich'ın geri kalanında neler olup bittiğini günlerce unutabiliyordu.

27 Mayıs 1934 Pazar günü Ditzenler'in misafirleri vardı. Bu Rudolf'un hiç istediği bir şey değildi – aslında bunu daha önce bir kez ertelemişti de. Ama şimdi gelmişlerdi, gezintiye çıkmış dört genç, üstü açık bir arabayla Mecklenburg'un taşra yollarında hızla ilerliyor, Reich'ın en ünlü yazarlarından Hans Fallada'yı görmeye geliyorlardı.

"Çok güzel bir bahar günüydü yola çıktığımızda," diye yazmıştı Martha Dodd, "yol boyunca uzanan kestane ağaçları parlıyordu, akasyanın şarap gibi tatlı kokusu havaya sinmişti". Martha, Alman İmparatorluğu'na yeni atanan Amerikan Büyükelçisi'nin 24 yaşındaki kızıydı. New Yorklu bir bankacıyla yaptığı mecburi evlilik ve arkada bıraktığı birkaç ilişkisiyle Amerikan tarzında, zamanının ilerisinde yaşayan biriydi. Yazar olmayı umuyordu. Yanında başka bir Amerikalı olan Milwaukee'li Mildred Harnack vardı – ondan çok farklı, daha ciddi biriydi; Alman kocası Arvid'le evliliğini dört yıldır mutlu şekilde sürdürüyordu; Berlin'deki *Abendgymnasium*'da öğretmen olarak çalışıyor, yetişkin öğrencilere İngiliz Dili ve Edebiyatı üzerine akşam dersleri veriyordu. Bu isteksiz ve münzevi yazarın evine yapılacak ziyareti düzenleyen Ernst Rowohlt'un oğlu Ledig de onlara eşlik ediyordu. Ve son olarak, başka bir genç adam, muhtemelen Martha'nın o sıradaki erkek arkadaşı, elçilikte çalışan Rus Boris Winogradows ziyaretçiler arasındaydı.

"Mecklenburg, Kuzey Almanya'nın en güzel bölgelerinden biri, kesinlikle şimdiye kadar geldiğim en güzel yer. Yemyeşil tepeleri ve parlak gölleriyle manzarada bir incelik, toprağın ve suyun yumuşaklığında ve kıvrımlarında ise lirizm ve şiirsellik var," diye yazdı yazarlık heveslisi Martha. Nihayet, kötü taşra yollarında ite kaka ilerledikten sonra, köyü ve göl kenarında yer alan birkaç dönüm ekili araziyle çevrili "müteavazı kulübeyi" buldular. "Hans Fallada yanında balıketli, gösterişsiz karısıyla birlikte bizi karşılamak üzere dışarı çıktı. Biraz dolaştık, nasıl çiftçilik yaptığını anlatıyor, karısı bahçede yaptığı işleri gururla gösteriyordu." Fallada tıknaz yapılı, sarı saçlı, çekici ve güler yüzlüydü; karısı ise tombul, sarışın, sakin ve köylü suratlıydı. Dört ya-

şında bir oğulları ve henüz kucakta bir bebekleri vardı. Karısı "sağlıklı bir köy yemeği" hazırlamıştı, ardından göl kenarında yürüyüşe çıktılar, Almancayla İngilizce arasında gidip gelerek kitaplar, hayat ve edebiyat hakkında konuştular. Daha sonra bahçede oturarak, "Alman âdeti olduğu üzere" birçok fotoğraf çektiler. Baş fotoğrafçı Rus Winogradows gibi görünüyor, çünkü tüvit ceketli ve golf pantolonu içindeki Rudolf fotoğrafların çoğunda yer alıyor ve onun da elinde bir fotoğraf makinesi var. Martha şık beresiyle güzel ve canlı. Mildred tiril tiril yazlık elbisesi ve bol ceketiyle incecik bir sarışın. Ledig koyu renk takım elbisesiyle çoğunlukla kadrajın kenarında geziniyor. Muhtemelen Rudolf tarafından çekilmiş tek fotoğrafta yer alan uzun boylu Rus'un, hafif bir yazlık takım elbise giydiği, kravat ve düz tepeli bir şapka taktığı görülüyor. Suse neredeyse hiçbir fotoğrafta yok.

Martha, "Toprağın üstü sıcağın yarattığı ince bir sis tabakasıyla kaplanmıştı, göller ve tepeler sanki usulca dinleniyor, hayat huzurlu görünüyordu," diye yazdı. "Hayatları, aileleri ve çiftlikleri etrafında kurulmuş gibiydi. [Ru-

Rudolf Ditzen Carwitz'te Mildred Harnack ve Martha Dodd ile.

dolf] dış dünyadan elini eteğini çekmişti ve bu inziva içinde mutluydu. Bazı tartışmalar oldu ve ben onun Nazi olmadığını ve olamayacağını hissetsem de –hangi sanatçı olabilir ki zaten?– tavrında belirgin bir teslimiyet sezdim." Ayrılırken, tekrar geleceklerine söz vermişlerdi.

"Ama hiç geri dönmedik. Hayattan çekilmek, Hans Fallada'nın huzurunu kaçıran sorunlara bulduğu acıklı çözümdü. Bu onun tamamen yenik düştüğü bir cazibeydi. Ve bize verdiği yenilgiyi kabul etme izlenimi üzücüydü. Daha sonra Berlin'e yaptığı ender ziyaretlerden birinde başının derde girdiğini, bazı Fırtına Birlikleri tarafından dövüldüğünü ve bir iki haftalığına hastaneye yatırıldığını duydum. Lakin hayatını, çiftliğinde gördüğümüz basit, sıradan düzene oturtmuş gibi görünüyor; hâlâ çok iyi olmayan kitaplar yazıyor ve şimdilik hayatla daha derin bir mücadele içinde kaybolmuş vaziyette. Bununla birlikte kendisi Almanya'da kalan yeteneği kabul görmüş tek yazar ve zaman içinde bu entelektüel ve duygusal pasifliğin yeteneğini nasıl etkileyeceğini sadece izleyebiliriz."

Üstü açık arabalarıyla, saçlarını dalgalandıran rüzgâr, yüzlerini yakan güneş, gençliğin verdiği iyimserlik ve saflıkla Berlin'e geri dönen iki Amerikalı kadın ile Alman ve Rus delikanlılar – henüz bunu bilmeseler– doğrudan Gestapo casuslarının kollarına düşmüşlerdi.

Rowohlt'un yazarlarından bir diğeri, Amerika'da güvende olan oğluna, "Lütfen oğlum, siyasi bir şey yazma," diyordu mektubunda. "Mektupların çoğu açıldığından, gelen postaların başımıza bela olması oldukça muhtemel. Şu anda burada işlerin ne kadar korkunç olduğunu ve tüm önlemlere rağmen ayaklarımızın altındaki zeminin kaydığını ne denli hissettiğimizi tahayyül edemezsiniz. Bugünlerde sağır ve kör olmayı, ne sağa ne de sola bakmayı, mümkün olduğunca az görünür olmayı öğrenmek zorundayız. İhbarlar dehşet verici..."

Berlin'de, Fabian von Schlabrendorff da bir ziyaret gerçekleştirmek üzere yola çıkmıştı. 1934 yılında hâlâ hukuk eğitimine devam ediyordu, ancak zamanının giderek daha büyük bir bölümünü Nazi korku rejimine karşı direnecek diğer kişileri aramakla geçiriyordu. İlk andan itibaren kendini Nazi karşıtlığına adamış olan annesi onu sessizce destekliyordu. Fabian, Sigismund Lauter'in Kurfürstendamm'da birinci kattaki şık dairesinde kendisi gibi birçok direnişçiyle tanışmıştı; doktoru Lauter buraya Gestapo casuslarının içeri girmesini zorlaştırmak için taşınmıştı. Düzenli konuklardan bir diğeri de

Ernst Rowohlt

Amerikan Büyükelçiliği'ndeki partilere sık sık katılan Ernst Rowohlt'tu.

Martha Dodd, Rowohlt'u "Aryan endamı ve görünümüyle, dev gibi, sarışın, çok hoş bir adamdı," diye anlatıyordu. "Masum mavi gözleri; yuvarlak, kırmızı, dolgun yanakları ve bastırılamayıp taşan mizahıyla tam anlamıyla melek gibi bir yüzü vardı. Müthiş içki içiyordu, aynı zamanda çok ciddi ve hayat dolu biriydi. Hayatı ve özgürlüğü tutkuyla severdi ve ortaya atılan her konuda açık ve dürüstçe konuşurdu ... astlarında bağlılık ve sarsılmaz sadakat duyguları uyandıran, muazzam enerjisi ve zekâsıyla herkesi cezbedebilen bir adamdı."

Toplumsal skalanın diğer ucunda Fabian, Ernst Niekisch'in tren istasyonu yakınındaki mütevazı evine ve direnişçilerin düzenli olarak buluştuğu *Bismarck Gesellschaft*'a (Bismarck Derneği) sık sık gizli ziyaretlerde bulunuyordu – burası Gestapo'nun bütün iz sürme becerilerine rağmen henüz keşfedemediği gizli yerlerden biriydi. Yine de asla emin olamazdınız. Gestapo tüm grubu ve ailelerini bir çırpıda tutuklamak için bazen uzun yıllar boyunca direniş ağlarını sessizce izlemeyi severdi. Herkes bunun farkındaydı ve yakalanmalarının ne anlama geleceğini biliyordu. Ancak Niekisch, Fabian gibi genç bir öğrencinin pek anlayamayacağı bir şekilde Nazi rejiminin ve *Reichswehr* Ordusu'nun güveninden faydalanıyordu, ne de olsa Rusya'da sınır ötesinde yürütülen gizli yeniden silahlanma programının vazgeçilmez bağlantısıydı. Niekisch er ya da geç şansının tükeneceğini biliyor, ama bu arada *Widerstand* adlı dergisini açıkça yayımlamaya devam ediyordu. Genç Schlabrendorff için bir başka büyük bilmeceydi bu. Buna nasıl cesaret edebiliyordu? Niekisch'in dediği gibi: "Kendini siyasete adamış biri, sonunda kendisi için en kötü sonuç anlamına gelse bile, Hitler ve Almanya'nın asla bir ve aynı olmadığını tarihe göstermek adına her şeyi göze almak zorundadır."

Gelgelelim 1934'te o gün, Fabian trenle daha uzak bir yere, Ewal von Kleist-Schmenzin'e sessiz bir ziyarette bulunmak üzere Berlin'in kuzeyindeki Hinterpommern bölgesine gidiyordu. Fabian, Kleist-Schmenzin'in taşradaki arazisine okuldayken defalarca gitmişti; bu, Weimar'ın genç öğrencile-

rin kırsalda zaman geçirmesi, tarlalarda çalışması, yaşamı ve ekip biçmeyi tanıması için uyguladığı programın bir parçasıydı. Genç Fabian, az konuşan ama doğal bir karizması olan ev sahibinden anında etkilenmişti: Ağzından çıkan her kelime önemliydi. Kleist-Schmenzin Birinci Dünya Savaşı'nda bulunmuştu, belki de bu ona derin bir dinî inanç ve doğru ile yanlış konusunda sarsılmaz bir görüş aşılamıştı. Aslında avukatlık eğitimi almış olsa da bugünlerde arazileriyle ilgileniyordu. Ormanlarını ve avlanmayı çok severdi. Bununla beraber, siyasette de etkindi, şimdilik yerelde kalsa da. Uzun yıllar Muhafazakâr Prusya *Hauptverein*'ında temsilcilik yapmış, yerel tarım işçileri daha iyi ücret ve koşullar için greve gittiğinde onlara direnmiş, diğer toprak sahiplerini de aynı şeyi yapmaya ikna etmiş, işçilerin taleplerine boyun eğmektense tarlalarının harap olmasını yeğlemişti. Kleist-Schmenzin'e göre işçilerin yaptığı yanlıştı, doğal düzene aykırıydı. Ancak grev sona erdiğinde ücretlerini yükseltti, çünkü yapılması gereken doğru şey buydu.

Naziler iktidara geldiğinde, Kleist-Schmenzin ilk başta onların tumturaklı sözlerinden ziyade eylemlerinin ne anlama geldiğini görmeyi bekledi. Çok geçmeden her şey açığa çıkmıştı. Önde gelen bir muhafazakâr olarak Hitler'le görüşmek istedi ve görüşlerini kısa ve net bir şekilde ifade etti. Bunun tek bir sonucu olacaktı: Hitler o andan itibaren kendisini düşman belledi. Kleist-Schmenzin, kayınpederi Oscar von den Osten-Warnitz'in aracılığıyla Hindenburg'u da görmeye gitti. Kayınpederi ilk başta Nazilere sesini çıkarmamıştı, lakin Yahudiler 1 Nisan'da rejimin saldırısına uğrayınca tavır almaya karar verdi, yerel bir Yahudi toprak sahibini açıkça ziyaret ederek üzüntülerini dile getirdi ve o günden itibaren yerel Yahudi besi hayvanı satıcılarıyla daha fazla iş yapmaya özen gösterdi. Bölge Nazi *Kreisleiter*'i tarafından çağrılıp vazgeçmesi söylendiğinde bunu reddetti ve karşılık olarak, kısa süre önce minnettar bir topluluk tarafından kendisine verilen Şehrin Anahtarlarını iade etti. Bu olay Neumark'ta ortalığı ayağa kaldırdı. Yerel SA, Osten-Warnitz Sarayı'nı kuşatmak ve onu gamalı haç bayrağını çekmeye zorlamak üzere gönderildi. Ne var ki haber tez yayıldı ve Hindenburg'un yardımıyla oraya ilk ulaşan yerel milis kuvvetleri oldu; sayıca üstün olduklarını gören SA isteksizce geri çekildi.

SA aynı şekilde Kleist-Schmenzin'in malikânesine gamalı haç bayrağının çekilmesini dayatmaya geldiğinde, o da kayınpederi gibi yerel milis güçleriyle hazır bekliyordu ve SA yine sıvışıp gitti. Rejimin bu ilk günlerinde Nazi Partisi ne ısrarını sürdürecek kadar kuvvetliydi ne de arkasındaki yerel desteğe tam güvenebiliyordu Kleist-Schmenzin hem bunu hem de günlük direniş

eylemlerinin gücünü biliyordu. Ancak gün geldi, tüm Protestan kiliselerinin tek bir Reich Kilisesi altında birleştirilerek Nazi yönetimi altına alınacağı ilan edildi – ve Kleist-Schmenzin kararını verdi: Onlarla var gücüyle mücadele edecekti, kanının son damlasına kadar.

Fabian'ın ziyareti de bu şekilde gerçekleşmişti. *Die Weltbühne*'nin pasifist editörü Carl von Ossietzky ile anlaşarak, birlikte çalışmayı planlıyorlardı: "Hükümete karşı çıkan biri ülkesini terk edince, sözleri kısa süre sonra geride kalanlara boş gelir ... Bir ülkenin ruhunun kirlenmesiyle mücadelede gerçekten etkili olabilmek, ancak o ülkenin tüm kaderini paylaşmakla mümkündür." Her direnişçinin kendi dönüm noktası vardı. Kleist-Schmenzin için bu, Nazilerin kiliselere ve Tanrı'nın kendisine saldırmasıydı. Ossietzky'ye gelince, 27 Şubat 1933'teki Reichstag yangınından sonra tutuklanarak Oranienburg Toplama Kampı'na gönderildi ve 1938'de öyle görünüyor ki, tüberkülozdan hayatını kaybetti.

Hitler özel sofra sohbetlerinden birinde, "Bütün kiliseler aynıdır," demişti. "Hangisini seçerseniz seçin, bir geleceği olmayacak. En azından Almanlar için. İtalyan faşizmi, Tanrı adına kilise ile barış yapabilir. Bunu ben de yapacağım. Neden olmasın! Bu beni Almanya'da Hıristiyanlığın kökünü kazımaktan alıkoymayacak. Ya Hıristiyansınızdır ya da Alman. İkisi birden olamazsınız."

Naziler iktidara geldiğinde, nüfusun yüzde 62,7'si –yaklaşık 40 milyon kişi– Protestan kiliselerinden birine, yüzde 32,4'ü –yaklaşık 22 milyon kişi– Katolik Kilisesi'ne mensuptu. Temmuz 1933'ten sonra, sadece Katolik Kilisesi, doğrudan Nazi kontrolünden yarı bağımsız kalmayı başarabildi. Protestanların artık Ludwig Müller adında bir Reich piskoposu vardı. Buna karşılık, Dahlem papazı Martin Niemöller, daha sonra İtiraf Kilisesi olarak bilinen *Pasternotbund*'u kurdu. İtiraf Kilisesi açıkça Nazi karşıtı olmasına rağmen, 1933'ün sonuna kadar 6 bin din adamı bu örgüte katılmıştı. Nazilerin bu konuda yapabileceği pek bir şey yoktu, en azından henüz. Goebbels'in isteğiyle halkın yeniden eğitilmesi gerekiyordu ama bu zaman alacaktı.

Martin Niemöller Ocak 1934'te, Hitler'den kendisinin ve diğer cesur din adamlarının katılacağı bir toplantı talep etmişti. Piskopos Müller de Hitler'in çalışma odasında yapılacak bu toplantıya katılacaktı. Göring telaşla odaya geç girmiş, topuklarını vurarak Hitler selamı verdikten sonra, Niemöller'in bilinmeyen biriyle yaptığı bir konuşmanın metnini okumaya koyulmuştu. Niemöller bunun nereden tanıdık geldiğini hatırlamaya çalıştı. Ah, evet! Tam da o sabah yaptığı bir telefon görüşmesiydi bu. "Führer'im!" diye devam etti

Göring. "Bu insanlar, sizinle Reich Başkanı'nın arasını açmaya çalışıyorlar!" Hitler öfkelenmeye başladı. Niemöller, çalışmalarının kilisenin, devletin ve Alman halkının refahından başka bir amacı olmadığında ısrar etti. "Kendini kilise ile sınırla," diye bağırdı Hitler. "Alman halkıyla ben ilgilenirim!" Niemöller ayrılırken son bir kez şansını denedi. "Bizler de, Hıristiyanlar ve kilise mensupları olarak, Alman halkına karşı sorumluyuz. Bu sorumluluk bize Tanrı tarafından emanet edilmiştir, ne sizin ne de dünyadaki herhangi birinin bunu bizden almaya gücü yeter." İtiraf Kilisesi Mayıs 1934'te, Nazilerin tüm "yanlış öğretileri"ni reddeden bir bildiri yayımladı. Sadece tek bir lider olduğunu, onun da İsa Mesih olduğunu belirttiler.

Niemöller sonradan şöyle yazacaktı:

> Önce komünistler için geldiler.
> Sesimi çıkarmadım.
> Çünkü ben komünist değildim.
> Sonra sosyal demokratlar için geldiler.
> Sesimi çıkarmadım.
> Çünkü ben sosyal demokrat değildim.
> Sonra sendikacılar için geldiler.
> Sesimi çıkarmadım.
> Çünkü ben sendikacı değildim.
> Sonra Yahudiler için geldiler.
> Sesimi çıkarmadım.
> Çünkü ben Yahudi değildim.
> Sonra benim için geldiler.
> Kimse sesini çıkarmadı.
> Çünkü ses çıkaracak kimse kalmamıştı...

Prusya *Hauptverein*'ı, Kleist-Schmenzin'in avcılık ve benzeri konularda yazdığı makalelerle sık sık katkıda bulunduğu bir dergi çıkarıyordu. Ancak şimdi yaptığı katkılar yeni bir biçim almıştı; genel olarak Nazi rejimine, bilhassa da kiliselerle uğraşma şekline yönelik eleştirilerini açıkça ifade ediyordu. Yetkililer tarafından defalarca çağrıldı ve bunu sürdürmesi hâlinde sorun çıkacağı konusunda uyarıldı. Yani, SA'nın onu tutuklamaya gelmesi an meselesiydi ve sonunda 30 Haziran 1934'te geldiler. Ne var ki, civardan biri tarafından uyarılmış, SA gelene kadar şoförünün onu Bublitz'deki küçük tren istasyonuna götürmesini sağlamıştı. Neumark'taki ana tren istasyonundan kaçınmıştı, çünkü SA'nın, onu bulamayınca orada arayacağını biliyordu. Kon-

tes'e, "Kocanız nerede?" diye sordular. "Nereden bileyim?" diye cevap verdi. "Ben kocamın bekçisi değilim." İncil'den yaptığı alıntıyı anlamayabileceklerini düşünerek, "her neyse evde değil yani," diye ekledi, SA gider gitmez ormancısını göndererek, şoföre şimdilik ormanda saklanması gerektiğini ve Saray'a dönmesine engel olmasını istedi. Ardından Berlin'deki Fabian von Schlabrendorff'u arayarak, kocasını saklayacak bir yer bulmasını rica etti.

Ewald von Kleist-Schmenzin sadece yerel trenleri kullanarak, Berlin'e uzun süren bir yolculuk yaptı ve sahte isimle küçük bir otelde geceledi. Fabian bu arada arkadaşının kriz sona erene dek saklanabileceği güvenli bir yer bulmak için kafa patlatıyordu, çünkü o ilk günlerde işler böyleydi: düzensiz. Bir anda mükemmel çözümü buluverdi: Ernst Niekisch. Bir komünistin evinde Prusyalı bir aristokratı aramak kimin aklına gelirdi ki? Niekisch hemen kabul etti. Fabian, Kleist-Schmenzin'i bir diğer küçük yerel istasyondan alarak doğruca Niekisch'in evine götürdü. İki adam hemen anlaştı, doğal olarak aynı kafadaydılar. Kleist-Schmenzin birkaç gün orada kaldı, sonra ortalık sakinleşince de evine döndü. O andan itibaren başını eğecekti, en azından görünüşte –başka bir *Beefsteak*– ama Niekisch'le yakın arkadaş oldular ve düzenli olarak Niekisch'in Bismarck Derneği'nin toplantılarında görüştüler, hem ortak direniş çalışmalarını sürdürmek için hem de sadece keyif amaçlı; her biri diğeri için yeni bir deneyimdi ve ne kadar çok ortak noktaları olduğunu görünce oldukça şaşırmışlardı.

Nazi rejiminin ikinci yılında insanlar söyledikleri her şeye dikkat etmeleri gerektiğini öğrenmişlerdi, çünkü her yerde bir "haini" ihbar etmek üzere bekleyen Gestapo casusları vardı. Bunlar komşular, iş arkadaşları, okul arkadaşları, hattâ akrabalar olabilirdi; bu yüzden insanlar sürekli tetikte ve korku içinde yaşıyorlardı. Ancak o yılbaşı gecesinde Engelmann ailesi dostlar arasındaydı. Vestfalya'nın en iyi otelini işleten arkadaşlarında kalmaya gitmişlerdi. Bernt artık neredeyse on dört yaşındaydı ve geç saate kadar kutlamalara katılmasına izin veriliyordu. Yemek odasının köşesindeki büyük masaya oturdular ve güzel bir akşam yemeğinden sonra küçük bir orkestra valsler, tangolar ve fokstrotlar çalmaya başladı. Bert anne babasının kalabalık dans pistine çıkışını neşeyle izledi; çok geçmeden ortalık uğuldamaya başlamış, insanlar neredeyse tüm dertlerini unutmuştu. Gece yarısı kadehler tokuşturuldu, mutlu yıllar dilendi ve ışıklar geleneksel öpüşme için kısa süreliğine söndürüldü.

Işıklar tekrar yandığındaysa insanlar aniden sessizliğe gömüldü. Kahverengi SA üniforması ve parlak siyah çizmeleri içindeki iri yarı sarhoş bir adam konuşma yapmak üzere sahneye tırmandı. Bu adam önceden mahalle esnafı olan Bölge *Kreisleiter*'iydi. Nazilerin, artık aşina olunan, milliyetçi ifadeler ve sloganlarla dolu abartılı üslubuyla, ne dediğini bilmeyerek saçma sapan konuştu. İnsanlar gülmemek için kendilerini zor tutuyordu. Konuşmasını alışıldık, "Tanrı Führer'imizi korusun!" ve "*Heil Hitler!*" selamıyla bitirdi. "Bizi de ondan!" diye mırıldandı ev sahiplerinin masasında oturan, saygın bir yerel avukat olan yaşlı dostları. Birileri onu duymuş olmalıydı. Birkaç gün sonra Gestapo tarafından tutuklandı. Yerel gazeteler onun "tehlikeli bir devlet düşmanı olduğunun açığa çıkarıldığını" ve "bir toplama kampına gönderildiğini" yazıyordu. Engelmannlar çok geçmeden arkadaşlarından bir mektup aldılar: Yılbaşı kutlamalarında aniden hastalanan adamın ızdırabı neyse ki uzun sürmemişti. Özel bir törenle defnediliyordu.

Aynı yılın ilerleyen günlerinde Bernt, Düsseldorf'un banliyösünde sokakta dolanıyor, fokstrot öğrenen arkadaşlarının okul salonundaki derslerinin bitmesini bekliyordu. Aylardan Mayıs'tı, güneş parlıyordu, kestane ağaçları yeni yapraklanıyordu ve Dorothea Wieck'in son filmini izlemeye sinemaya gidiyorlardı. Bernt beklerken, Hedwig'in telaşla kendisine doğru geldiğini gördü, sıkıntılı bir hâli vardı. Hedwig on yedi yaşından itibaren ailenin hizmetçiliğini yapmış, Bernt'in çocukluğu boyunca, on yıl yanlarında kalmıştı. Yerel bir marangoz olan Klaus'la evlenmek üzere ayrıldığında üzülmüş ama onun adına sevinmişlerdi. Klaus düzgün bir adam ve iyi bir zanaatkârdı. Ve komünistti. Hedwig sadece "Tante Ney," diyerek başıyla fırını işaret etti. Arka odanın mahremiyetinde, Bernt'e Klaus'un bir hafta önce tutuklandığını söyledi.

"Neden bize söylemedin?" Bernt duyduklarına inanamıyordu.

Hedwig basitçe, "Başınızı belaya sokmak istemedim," diye yanıtladı. Ama şimdi çaresizdi.

Gestapo bir sabah saat altıda, tam da Klaus işe gitmek üzere yola çıkarken gelmişti. Kardeşi motor ustasıydı ve çoktan tutuklanmış, tırnaklarının altına iğne sokularak işkence edilmiş, sonra da iş yerinde günlük kıyafetleri asmak için kullanılan türden metal bir dolaba kilitlenmişti. On iki saat boyunca neredeyse hiç hava girmeyen o daracık yerde bekletilmişti, Nazilerin yöntemi buydu. Şimdi ikisi de Düsseldorf'un dışında, Emsland'daki yeni toplama kampındaydı. Hedwig ne yapacağını bilmiyordu. Bernt ailesine söyleyeceğine dair söz verdi fakat ne yapabilecekleri hakkında hiçbir fikri yoktu. Sonra

ikisi de kendi yoluna; Hedwig Emsland'a bir ziyaret ayarlamaya çalışmaya, Bernt ise arkadaşlarıyla buluşmaya gitti.

Filmden sonra tramvayla evlerine dönerlerken, yanlarına bir kamyon dolusu "koruyucu gözaltındaki" adam geldi. Adamlardan biri kamyondan tramvayın arkasına atladı. Kimse tek kelime etmedi, sadece ona yer açtı. Yaşlı bir kadın sessizce, yüzündeki kanı silmesi için ona bir mendil verdi. Bir sonraki durakta tramvaydan atladı ve bir ara sokakta kayboldu. Bunların hepsi aynı günde olmuştu.

Tramvaydaki olaydan kısa bir süre sonra, bir akşam yemeğinde Frau Engelmann, kocası ve Bernt'e o sabah sokakta Papaz Klotzel'le karşılaştığını ve onda bir tuhaflık sezdiğini anlattı. Yorgun ve dalgın görünüyordu; ayrılırken "Gün gelecek, güneşi tekrar göreceğiz," demişti. Engelmannlar genellikle kiliseye giden insanlar değillerdi, fakat Naziler iktidara geldikten kısa bir süre sonra Frau Engelmann, saygı göstergesi olarak, Bernt'in Papaz Klotzel'in din derslerine katılmasında ısrarcı olmuştu. Çünkü muhafazakâr biri olan papaz, inançlarını gizlememeye özel olarak karar vermişti. "Herkes, en ahmaklar bile doğruyu yanlıştan ayırabilir," demişti kürsüden. Akşam yemeğindeki konuşmanın ertesi günü, Engelmannlar Papaz Klotzel'in Gestapo tarafından "kürsüyü kötüye kullanmak" ve "ihanet" vaazları vermekten tutuklandığını duydular. Birkaç hafta sonra da bir toplama kampında "vefat ettiğini". Genç papaz yardımcısı bir anma töreni düzenledi. Engelmannlar kiliseyi hiç bu kadar kalabalık görmemişlerdi; Katoliklerin yanı sıra Protestanlar da gelmişti, çoğu kilisenin dışında duruyordu. Bernt, Fräulein Bonse'yi ve Ney'leri de gördü. Genç papaz yardımcısı cesur bir vaaz verdikten sonra, cemaate Luther'in heyecan verici "Tanrımız yüce bir kaledir" ilahisini söyletti; kilisedeki herkes ilahiye katıldı, bu her biri için küçük bir cesaret gösterisiydi. Takip eden aylarda, genç papaz da dahil olmak üzere yaklaşık 2 bin papaz tutuklandı ve toplama kamplarına gönderildi.

1934 yılında Fritzi von der Schulenburg hâlâ Doğu Prusya'da *Gleichschaltung*'u uygulamakla meşguldü. Bunu Almanya'yı yeniden büyük bir ülke yapmak için ödenmesi gereken bir bedel olarak görüyor, *Heimat*'ı tüm muhalif seslerden arındırıyordu. Ona göre, Königsberg'deki kilit idari görevlerin benzer düşünen Nasyonal Sosyalistlerce üstlenilmesi önemliydi;

çünkü bölgede, özellikle de Polonyalı komşulardan kaynaklanan pek çok huzursuzluk vardı.

Fakat şüphe bulutları da oluşmaya başlamıştı.

İlk şüphe 30 Haziran 1934'te geldi. Uzun Bıçaklar Gecesi'nde, 48 saatlik bir süre zarfında, Hitler'in Nazi Partisi içindeki liderliğini tehdit eden herkes öldürüldü. Bu gecenin, Himmler, Göring, Goebbels ve zaten Hitler'in yakın çevresinin en korkulan üyelerinden biri olan, *Sicherheitsdienst*'in lideri Reinhard Heydrich tarafından organize edildiği, SS ve Gestapo tarafından korkunç bir vahşetle gerçekleştirildiği söylentileri etrafta dolanıyordu. Ernst Röhm'ün kendisiyle birlikte, başta SA üyeleri ama aynı zamanda eski şansölye von Schleicher de dahil olmak üzere, muhafazakârlar ve sosyalistler gibi diğer eski düşmanların da içinde bulunduğu yüzlerce kişi öldürülmüştü. Bir de Gregor Strasser.

Bu Fritzi için derin bir şoktu. Daha en başta Parti'ye katılmasının esas sebebi, sosyalist reform ve yenilenme fikirleriyle Strasser'di. Daha önce Strasser'in Aralık 1932'de Reich Organizasyon İdaresi'nin şefliğinden istifa etmesi onu endişelendirmişti. "İtiraf etmeliyim ki, Strasser olayı beni gerçekten sarstı," diye yazmıştı o sırada Charlotte'ye. "Harekette ve yeni devletin inşasında onun yerini kimin alabileceğini hayal dahi edemiyorum." Sebebi neydi? Hitler'in Reich Başkanı, Strasser'in de şansölye olmasını ummuştu. Oysa şimdi... İlk kez kendini kişisel olarak tehdit altında hissediyordu, çünkü Strasser'in destekçisi olduğu biliniyordu ve tüm destekçiler tehlikedeydi. İşlerin bu raddeye gelmiş olması inanılmazdı.

Charlotte'yle 18 aydır evliydiler. Charlotte ilk çocuklarına hamileydi. Ne yapmalıydı? Gecenin karanlık saatlerinde düşünen pek çok kişi gibi o da saklanmaya karar verdi ve tasfiye bitene kadar Charlotte ile birlikte Masuren'e, eski bir arkadaşının yeri tam bilinmeyen kır evine çekildi. Königsberg'deki işine döndüğünde, Charlotte'yi güvenliği için orada bıraktı. Karısına 16 Ekim 1934'te yazdığı mektupta, dikkat çekmemek için birkaç yıllığına uzak bir *Landrat* pozisyonu almanın daha iyi olup olmayacağını soruyordu. Çünkü şimdi gördüğü kadarıyla, Reich'ta olan biten her şey "oldukça iç karartıcıydı". Esas sorun "her yerde Parti'nin devlete emir vermesiydi", oysa olması gereken tam tersiydi. Prusya değerleri sonsuza dek yok olmuştu.

Son zamanlarda – Fritzi'nin bizzat Göring'i ikna ederek Doğu Prusya'da *Gauleiter* olmasını sağladığı– Ernst Koch'la da işler iyi gitmiyordu. Koch göreve gelir gelmez Strasser'in sosyalist ilkelerini epey hızlıca terk etmiş ve

özüne dönmüştü. İşleri hep Eski Yoldaşlara (*Kameraden*) dağıtmış ve ilk fırsatta Marienburg'daki *Regierungspräsident* Dr. Carl Budding ile Stuhm'daki *Landrat* Dr. Zimmer'den kurtulmuştu. İkisi de eski Merkez Partisi üyesiydi ve işlerini mükemmel yapıyorlardı. Koch ise onları Polonyalı nüfusa çok yumuşak davranmakla suçlamıştı. Koch'un kararlarını eleştiren Fritzi, açıkça bu iki adamı destekledi. Bölgenin etnik Almanlar, Polonyalılar ve Yahudilerden oluşan zor bir karışım olduğunu, çok dikkatli ve diplomatik bir biçimde, adalet ve hakkaniyetle yönetilmesi gerektiğini belirtti. *Gleichschaltung* konusunda giderek daha fazla ikileme düşerek, Budding ve Zimmer'i savunmak için çok uğraştı ama nafile. "Her üç pozisyondan ikisi bu işe uygun olmayan Parti üyelerine veriliyor," diyordu kendisini dinleyen herkese. Bu sadece Koch ve çetesinin, kendini beğenmiş eski kafalı Prusyalı Kont von der Schulenburg'a duyduğu güvensizliği daha da arttırmaya yaradı.

Kont, Koch'un Parti'yi devletin üstünde tutan ve bu süreçte kendi cebini dolduran "kişisel politikalarını" açıktan açığa eleştirmeye başladığında Koch, Schulenburg'un istifasını istedi. Görünüşe göre, Schulenburg hayatı boyunca uyguladığı eski Prusya inançlarını terk edemediğini kanıtlamıştı ve "son zamanlarda bunlar giderek daha belirgin hâle gelerek, Nasyonal Sosyalist ilkelere uygun olmayan kararlara yol açmıştı". Kasım 1935'te Fritzi mütevazı bir *Landrat* yetkilisi olarak uzaktaki Fischhausen'e gönderildi, Königsberg'deki görevineyse eski ve sadık bir Nazi Partisi üyesi getirildi.

Fritzi daha mutlu olamazdı. Bu küçük, gözden ırak yerde hem *Gleichschaltung*'dan hem Koch yalakalarından hem de Parti'nin devamlı müdahalesinden kurtulmuştu. Artık bölgesini doğru bildiği şekilde yönetmeye devam edebilir, işte verimlilik ve adalet, özel yaşamda ise alçakgönüllülük ve sadelik gibi Prusya erdemlerine geri dönebilirdi. İlk olarak, ikinci makam arabasını iade etti. Ardından kendi geniş yaşam alanlarının büyük bir bölümünü ofislere ya da geçici işçilerin kalacağı konutlara dönüştürdü, ısınma ve elektrik masraflarını da kendi cebinden ödemekte ısrar etti. Sonra da kendini işe verdi. Fischhausen; Elbe Nehri'nin doğusunda, Reich'ın her yerinden uzakta; çiftliklerin, göllerin ve denizin, sabah erken inen sislerin, sıcak yazların ve sert kışların eşsiz manzarasına sahip bir yerdi. İnsanlar fakirdi. Hızla yerel ekonomiyi geliştirmeye, bölgenin mali durumunu yeniden düzene sokmaya, tarım işçilerinin çalışma ve barınma koşullarını iyileştirmeye, halk hamamları inşa etmeye, balıkçılara ve ailelerine uzun kış ayları boyunca yapacak iş ve kazanç sağlayacak küçük ölçekli bir üretim sanayisi kurmaya

başladı. Kısa süre içinde İçişleri Bakanlığı'ndaki, hepsi de Nazi karşıtı olan patronlarından, yaptığı hızlı ve gözle görülür iyileştirmeler ve yerel halkla bu denli iyi geçinmesi nedeniyle övgüler almaya başladı. Charlotte'nin itirazlarına rağmen aşırı çalışıyordu. Noel geldiğinde böbrek taşı yüzünden yatağa düştü. Bu ona Königsberg *Gauleitung*'unda olan bitenle ilgili protestosunu yazacak zaman kazandırdı.

31 Aralık 1935 tarihinde hasta yatağından Erich Koch'a bir mektup yazdı. "Çok saygıdeğer *Gauleiter*!" diye başlıyordu, geleneksel resmî üslupla. "Bölgedeki Nasyonal Sosyalist politikalar hakkındaki temel inançlarımdan emin olmadığınızı ifade ettiğiniz kulağıma geldi, izin verin açıklığa kavuşturayım..."

Sekiz sayfa boyunca Koch'a; Parti ve devlet arasında olması gereken uyumu, aşırı bürokrasi ve yolsuzluğa karşı mücadeleyi, temiz ve etkili bir Nasyonal Sosyalizm kurma gerekliliğini anlattı ve ekledi: "*Machtergreifung*'dan önce bunu siz tavsiye ettiniz, ben de sizi takip etmekten mutluluk duydum." Bu ilkelere bağlı kalmalarının zorunlu olduğunu, aksi takdirde halkın güvenini ve inancını kaybedeceklerini yazdı. Koch'a daha önce Temmuz 1933'te, tehlikeli gelişmeler hususunda kendisini uyaran bir mektup yazdığını hatırlattı. Alçakgönüllülük ve sadeliğe olan ilk inançlar unutuluyordu. Bunun yerine, Koch'un adı Nasyonal Sosyalizmin temsil ettiği her şeye aykırı biçimde, hemen edindiği lüks otomobil ve şoför gibi Bizansvari ve zevksiz eylemlerle anılır olmuştu. Ardından *Gauleiter*'in resmî konutunun yeterince büyük olmadığı iddiası gelmişti, bu nedenle park alanıyla çevrili bir ev satın alınmış, yıkılmış ve 200 bin Reichsmark gibi şok edici bir maliyetle tamamen yeniden inşa edilmişti.

"Size o zaman da söylediğim gibi, bu sizin devrimci bir savaşçı olarak sonunuz anlamına geliyordu. *Volk* böyle şeylerin farkındadır," diye uyardı Koch'u ve [bize duydukları] güveni kaybediyorlar. Ardından yandaşlarına verdiği işler geldi. Fritzi isimleri birbiri ardına en ince ayrıntısına kadar sıraladı. Doğrular, yanlışlar ve etkili bir siyasi yönetim kurmak için gerekenler hakkında yazdıkça yazdı; bu, insanları sadece iyi bir sporcu ya da Eski Yoldaşlar olmaları sebebiyle işe almaktan çok daha fazlasını ifade ediyordu. Bu disiplinsizlik ve yanlış seçimlerin sonuçları felaket olmuştu. Koch'u, *Volk*'un ayrıntıları bilemeyeceğini ama neticeleri gördüğünü söyleyerek uyardı. İşe uygun olmayan kişilerin yanlış nedenlerle o mevkilere getirildiğini görüyorlardı. Adalet ve hakkaniyet istiyorlardı. Sonuç: Parti Siyasi Örgütü bölgedeki her yerde itibarını kaybetmişti. "Führer iyi ama Parti..." diyen namuslu, dü-

rüst çiftçinin, sıradan vatandaşın ve işçinin desteğini kaybediyorlardı.

Fritzi nihayet kendinden bahsetti: Başlangıçta bir şeylerin yanlış gittiğini sadece belli belirsiz hissettiğini ama zamanla hataların daha da belirginleştiğini yazdı. *Volk*'un güvenini yeniden kazanmaları ancak bir şeylerin değiştiğini göstermeleri hâlinde mümkün olabilirdi.. "Danışılmadan ve arkamdan iş çevrilerek kenara itilmem, tek bir eylem değil bir bütünün parçasıydı." Bundan böyle kendisini sadece Fischhausen'deki çalışmalarıyla sınırlayacaktı. Onu Nasyonal Sosyalizme ihanetle suçlayanlara gelince, onlar asıl kendilerine bakmalıydılar. Vicdanının sesini dinleyip hareket edenler için bile bu tür suçlamaların ne denli zarar verici olabileceğini ve bu suçlamalara cevap vermenin ne kadar zor olduğunu Koch'un iyi bildiğine inanıyordu. Sonuna kadar Prusyalı olan Fritzi-Dietlof mektubunun sonunda şu uyarıda bulunuyordu: "Eğer beni ihanetle suçlayan biriyle karşılaşırsam, bunu şerefime yapılmış bir saldırı olarak görürüm. Ve şerefimi savunmak için her çareye başvurur, kimsenin gözünün yaşına bakmam." Sağlığı elverdiğinde, tüm bunları Koch'a şahsen tekrarlamaktan mutluluk duyacaktı.

Mektubunu Koch'a iyi bir yeni yıl dileyerek bitirdi. "*Heil Hitler!* Schulenburg."

BEŞİNCİ BÖLÜM

ZOR ZAMANLAR: 1935

Irma Thälmann 16 yaşında.

Irma Thälmann 1935 yılında 16 yaşındaydı ve artık ortaokulu bitirmişti. Önceki yılın 17 Mart'ı okuldaki son günüydü. Eskiden Komünist Gençlik okuldan ayrılanlar için bir şenlik düzenlerdi, çünkü kiliseye bağlı olmayanlar okulda düzenlenen şenliğe katılamazlardı. Oysa şimdi bu, – Thälmannlar'ın evinde her zaman faşistler ya da kana susamış köpekler olarak anılırlardı– Naziler tarafından yasaklanmıştı. *Vater* hapishaneden mektup yazarak, boyun eğmemelerini ve evde özel bir şenlik düzenlemeleri gerektiğini söylemişti.

Irma yıllar sonra anılarında, "18 Mart sabahı erken saatlerde hayretler içinde kaldık," diye yazdı. "Biz" derken kendisini, *Mutti*'yi ve *Vater*'in babası öldüğünden beri onlarla birlikte yaşayan annesinin babası *Grossvater*'i kastediyordu. "Kapı çalındığında hâlâ yataktaydık. Henüz tutuklanmamış olanlar, birçok arkadaş, ellerinde çiçekler ve küçük hediyelerle gelmişlerdi. Bütün gün boyunca gelmeye devam ettiler: Hepsi kırmızı olan elli saksı çiçeği ve çok sayıda buket... Çok hoşuma gitmişti ama hepimiz bunun aslında Parti ve Ernst Thälmann için olduğunu biliyorduk." Irma'yı asıl memnun eden şey, *Vater*'in bunu Moabit Hapishanesi'ndeki tek kişilik hücresinden, Berlin'den Hamburg'a kulaktan kulağa ulaşacak şekilde düzenlemiş olmasıydı.

Nazi öğretmenlerinden gördüğü tüm zorbalıklara rağmen, okulda hâlâ Irma'ya iyi bir referans mektubu verecek kadar düzgün, adil ve cesur öğretmenler de vardı. En sevdiği öğretmeni, ona yerel sekreterlik okulunda bir yer ayarlamayı kendine iş edinmişti, çünkü Irma ne olmak istediğini zaten biliyordu: hapishanedekilere yardım edebilmek için bir hukuk bürosunda sekreter... Ne var ki, diğer tüm kızlar onunkinden daha iyi durumdaki ailelerden geliyordu ve neredeyse hepsi Hitler Gençliği'nin kız örgütü olan BDM'nin üyesiydi. Ernst Thälmann'ın kızı olduğunu bildiklerinden ondan nefret ediyorlardı, bu yüzden daha ilk günden itibaren ona sataşıp zorbalık

yaptılar. Sınıfın açık ara en zeki öğrencisi olmasına rağmen, onu aşağılamaya ve yerel Hamburg ağzıyla konuşmasıyla alay etmeye başladılar. Irma'nınsa teneffüslerde onların aptal sohbetlerine katılmak gibi bir isteği zaten yoktu; zira erkekler ve saç modellerinden başka bir şey konuşmuyorlardı. Konuşup konuşup sonra birdenbire Nazi şarkılarından birine başlarlardı, çoğu savaş şarkısıydı. Favorileri *Horst Wessel*'di. Öğretmenler de onlara arka çıkıyordu. *Mutti*, Irma'ya, "Güçlü olmalısın Irma. Sadece işini düşün," diyordu.

Gerçek şu ki, *Mutti*'nin olan biteni pek anladığı yoktu.

Sonunda bir gün annesine, "*Haushaltsschule*'ye (Ev İdaresi Okulu) transfer olmak istiyorum," dedi. "Orada işçi kızları var, ait olduğum yer orası."

Ev İdaresi Okulu'nda iki yıl okudu. Tarih dersine sekreterlik okulundaki aynı öğretmen giriyordu. Bir gün ona, "Neden ayrıldın?" diye sordu. "En iyilerinden biriydin."

"Orada neden farklıydınız?" diye parladı Irma. "Burada beni itip kakmıyorsunuz. Oysa orada diğer öğretmenler gibi davranıyordunuz." Bu çıkışı öğretmeni susturdu. Irma cevabı tabii ki biliyordu: işini kaybetme korkusu.

Haushaltsschule'de bile faşist bir zorba vardı, tahmin edilebileceği gibi spor öğretmeni. Hitler selamı verdiklerinde Irma'yı daima sınıfın önünde durmaya zorluyor ve Irma her seferinde selam vermeyi reddediyordu. Sanki okula geri dönmüş gibiydi. Adamın en sevdiği şarkı "Bugün Almanya, yarın dünya" idi. Diğer kızları Irma'ya karşı kışkırtmaya çalışsa da işe yaramıyordu çünkü onlar da işçi kızlarıydı. En sonunda kendini kaybedip "Bekle ve gör! Gün gelecek babanın ve onun gibilerin kökünü kazıyacağız!" diye bağırırdı.

Bir sabah rektör onu ofisine çağırdı. *Mutti*'nin de gelmesi gerekmişti. İçeri "Günaydın" diyerek girdiklerinde rektör onları dışarı çıkardı ve tekrar gelmelerini söyledi, bu sefer uygun selamla, yani "*Heil Hitler!*" diyerek. Elbette o da Naziydi, yoksa üst düzey bir görevde bulunmasına imkân yoktu. Kabul etmediler.

"Evde sana Hitler selamı vermemen mi söylendi?" diye sordu Irma'ya.

"Hayır."

"Evde siyasi etki altında mısın?"

"Hayır."

"Evde siyasi konuşmalar oluyor mu?"

Irma omuz silkti. Her şey hakkında konuştuklarını söyledi.

"Babanın yoldaşları ziyarete geliyor mu?"

Her türden arkadaşları vardı.

"Şimdi, Üçüncü Reich dönemindeki durumun, ileride değişeceğini düşünüyor musun?"

Irma'nın düşündüğü şey, eskiden olsa bu aptal adamın asla rektörlük işini alamayacağıydı. "Bazıları evet diyor, bazıları hayır."

Mutti'ye sorduğunda o da aynı cevabı verdi.

"Kızınız neden Hitler selamı vermiyor?"

Mutti, "Bunu anlayabiliyorum," diye yanıtladı. "Çok sevdiği ve masum olan babası hapiste. Niye böyle davrandığını anlıyorum."

Irma, Spor Günü'nde öğretmeninden intikamını aldı. Öğretmenin tüm itirazlarına rağmen bayrak takımıyla koşu yarışına katıldı. Dahası, kırmızı öncü spor kıyafetini giydi. Kıyafetini değiştirmesi söylense de bunu reddetti. Takımı da ona destek çıktı çünkü onsuz kazanamayacaklarını biliyorlardı. Kazandığında eski arkadaşlarının çoğu ona göz kırptı. Daha fazlasına cesaret edememişlerdi.

Vater'i nadiren ziyaret edebiliyorlardı ve *Mutti* çoğunlukla tek başına gidiyordu çünkü bir seferde en fazla bir kişiye izin veriliyordu ve Berlin çok uzaktı. Bir gün *Mutti* yenik düşmüş ve bitkin bir hâlde döndü, her zamanki savaşçı hâlinden oldukça farklıydı. Irma annesinin birdenbire bu kadar yaşlı görünmesine şaşırdı. Ona kahve yaptılar. *Mutti*, *Grossvater*'le Irma'ya Moabit'e gittiğini ama *Vater*'in orada olmadığını anlattı. Saatlerce beklemiş, bilgi alana dek oradan ayrılmayı kabul etmemişti: *Vater,* Prinz Albrecht Caddesi'nde bulunan Gestapo sorgu merkezindeydi. Doğruca oraya gitmiş, kocasını getirmedikleri takdirde ortalığı yangın yerine çevirmekle tehdit etmişti. Siyah üniformalı ve uzun siyah çizmeli bir SS onu binanın en üst katına, boş bir masa ve iki sandalyenin bulunduğu küçük bir odaya götürdü. Kapı açılıp *Vater* sendeleyerek içeri girdiğinde, daha oturmamıştı bile. *Mutti* neredeyse bayılacaktı. "Tanrı aşkına, sana ne yaptılar böyle!" Dişleri dökülmüş, yüzü şişmiş, gözlerine kan oturmuştu ve güçlükle yürüyebiliyordu. Prinz Albrecht Caddesi'nin en kötü şöhretli işkencecisi Gehring ona yapmadığını bırakmamıştı.

"Ne sızlanıyorsun?" diye bağırdı gardiyan.

"Onun ağzından tek kelime çıkmadı!" diye çıkıştı *Mutti* kendini kaybetmiş bir hâlde. "Kocama ne yaptınız böyle!"

Beş dakika sonra yine sokaktaydı. Ernst'in hâlâ hayatta olduğunu kanıtlamak ve bir isyanı önlemek için ona göstermişlerdi. Bir şekilde ulaşmayı

başardığı Berlinli yoldaşlar, kendisine yardım etmişti. Prinz Albrecht Caddesi'nde kana susamış köpekler tarafından işkence gören tek kişi Thälmann değildi. Kocalarının çoğu aynı kaderi paylaşmış, bazıları sağ çıkamamıştı.

Berlin'den haber alamayan Hamburg'daki Thälmann ailesi haftalarca endişe ve korku içinde yaşadı. Sonra bir gün ansızın Moabit Hapishanesi'nden bir kartpostal geldi. *Mutti*'nin bir sonraki ziyaretinde *Vater* ona yaşadıklarının birazını anlatabilmeyi başardı: Gehring ve diğer bazı SS haydutları kırbaç kullanmış, onu saatlerce dövüp yumruklamış, komünist yoldaşlarının isim ve adreslerini istemişlerdi. "İşe yaramadı," dedi acı bir memnuniyetle. Moabit Hapishanesi'ne geri dönerken muhafızları, "Hâlâ hayatta olman utanç verici. Ama er ya da geç öleceksin. Seni buradan canlı çıkarmayacağız!" demişlerdi. Muhtemelen biraz daha yaşamasını istiyorlardı. "Demek işler bu noktaya kadar geldi!" *Vater* nefret doluydu. "Halkımızın, insanlığın yüz karası olan en kötü unsurları artık bütün gücü ele geçirmiş!" Bunları *Mutti*'ye fısıldayarak söylüyordu, gardiyan bundan fazlasıyla rahatsız olmuştu. "Sessiz ol! Böyle şeyler hakkında konuşmamalısın. Eğer biri öğrenirse, beni de hapse tıkarlar!" *Vater* ona meydan okudu. "Ama siz eski topraklar," dedi, "yıllardır burada olan sizler, burada olanların saklanmaması ve susturulmaması gerektiğini bilirsiniz".

Thälmann'ın işkence gördüğü haberi duyulur duyulmaz, komünistler ve sosyalistler her yerde sokaklara dökülerek gösteriler yaptılar: New York, Paris, Amsterdam, Londra ve Marsilya'nın yanı sıra Reich'ta da. Gizli delegasyonlar oluşturuldu, hapistekilerin aileleri için para toplandı. Yüzlerce mektup yazıldı. Hiçbiri *Vater*'in eline geçmedi. Ama er ya da geç, her şeyi duyduğu gibi bunları da duydu. Tıpkı Eylül 1933'teki meşhur göstermelik duruşmayı –Reichstag yangınından sorumlu tutulan Georgi Dimitrov ve diğer dört komünistin duruşması– bu konudan başka bir şey konuşmayan gardiyanları dinleyerek duyduğu gibi. Duruşma, *Reichsgericht*'te, yani Yüksek Mahkeme'de büyük bir tantanayla gerçekleşmişti –*Volksgericht*'in, yani Halk Mahkemesi'nin hazır olmasına daha altı ay vardı. Bu da adli işlemlerin yasal olması gerektiği anlamına geliyordu– Halk Mahkemesi'nde asla böyle kaygılar olmayacaktı. Reichstag'ı ateşe vermekle suçlanan Hollandalı komünist Van der Lubbe ilk sıradaydı. Hemen giyotinle ölüme mahkûm edildi. Ardından üç Bulgar komünist; Georgi Dimitrov, Vasil Tanev ve Blagov Popov geldi – Komintern'in kıdemli casusları olarak bilinen bu kişilerin yangının örgütleyicileri olduğu söyleniyordu. Son olarak da bir Alman, Ernst Torgler. *Sicherheitsamt* istihbarat bürosu, Bulgarları ve Reich'taki huzur bozucu faaliyetlerini biliyordu; ancak

Komintern'in Batı Avrupa'daki lideri olduğu ortaya çıkan ve son derece zeki bir adam olan Dimitrov'u iyi tartmayı başaramamışlardı. Avukat istememiş ve kendini savunma hakkı talep etmişti. Masum olduğunu belirterek, işlemediği bir suçtan yedi ay hapis yattığını ve bu sürenin beş ayını zincire vurularak geçirdiğini söyledi. Ardından Göring'i kürsüye çağırdı ve Reichstag'ı yakanların Nazilerin kendileri olduğunu tüm dünyaya göstererek, Göring'i zor durumda bıraktı. Hâkim bu adamları komplodan mahkûm etmeye yetecek kanıt olmadığını kabul etmek zorunda kaldı ve serbest bıraktı. Mümkün olan en kısa sürede Sovyetler Birliği'ne geri döndüler, daha ilk baştan tutuklanmalarının sebebi de muhtemelen buydu: onları Reich'tan çıkarmak. Hitler öfke içindeydi. Böyle bir fiyaskonun bir daha asla yaşanmayacağına karar vererek, sadece sözde vatana ihanet davalarına bakacak *Volksgericht*'in (Halk Mahkemesi) kurulmasını hızlandırdı. Mahkeme, Nisan 1934'te faaliyete geçti. Ernst Thälmann'ın duruşması için yeterli zaman vardı.

"Sevgili Rosa'm!" Thälmann 10 Haziran 1935'te hapishane hücresinden yazıyordu. "Hamsin yortusu. Saat 5. Karanlık, gri, burası beni çok bunaltıyor. Kalktım. Pencereden temiz sabah havasını içime çekiyorum. Hücre penceresinin demir parmaklıkları arasından gökyüzünün mavisini görebiliyorum. Havada hâlâ sis var, sağda solda beyaz bulutlar, sabah güneşi, yortu güneşi aradan sızıyor. Parlak ve görkemli. Işık hapishane duvarının yarısına peygamber çiçeği gibi masmavi vuruyor, geri kalanı hâlâ mor bir gölge içinde. Kuşların şafak korosu dışında her yere derin bir sessizlik hâkim. Kırlangıçlar mavi göğe dalıp çıkarken güneş ışığı onları yakalıyor. İçimde bir yerlerde, bu dünyanın ne kadar küçük ve yorucu olduğunu düşünüyorum –korkunç yalnızlığımın boşluğu. Öylece duruyorum, tutulmuş – sessiz ve hareketsiz. Uzakta bir lokomotif düdüğünün keskin yankısını duyuyorum. Sevgili *Heimat*'ımı düşünüyorum, şimdi ne kadar da uzakta! Hamsin yortusu.

Büyük ve unutulmaz hatıralara mağlup oldum! Bu, ses geçirmeyen hapishane dünyasını hissetmek ve yaşamak zorunda kaldığım üçüncü Hamsin yortusu. Ne kadar uzun görünüyor ama sonra bakınca zaman aslında amma hızlı geçiyor! O bahtiyar saat, Hamsin yortusu sabahı, altın özgürlüğün sabahı ne zaman gelecek? Moabit'ten hepinize binlerce tutkulu selam, sizi seven Ernst."

Irma "*Vater*'in aklına sık sık Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği'nin (*Roter Frontkämpferbund*) büyük ve etkileyici Hamsin yortusu yürüyüşleri geliyordu," diye yazacaktı. "Geçmiş ona bugünün ağırlığını taşıyacak gücü veriyordu. Gelecek için dayanıyordu!"

Savaştan sonra anılarında, "*Vater*'in mahkeme günü geldi çattı," diye yazdı. "Dünyanın dört bir yanından avukatlar ve tanıklar geldi. Ama Göring ve Goebbels, faşist maskelerini düşüren yoldaş Dimitrov'un davasından derslerini almışlardı. Reichstag yangınının arkasında Göring ve SA haydutlarının olduğunu tüm dünya öğrenmişti. Dimitrov onlara söylemişti. *Vater* görüş günlerinden birinde, Dimitrov'u hapishanede üç kez gördüğünden bahsetmişti. Onun hem orada hem de mahkemede sergilediği tutuma hayran kalmıştı. İşçi sınıfının gücüyle gurur duymasını sağlamıştı – her sözü zafer çağrısıydı. Dimitrov durumu tersine çevirmeyi başarmış, davayı Nazilere ve yangının arkasındaki gerçek güçlere karşı bir dava hâline getirmişti. *Vater* ve diğer tüm mahkûmlar da davayı duymuştu, çünkü gardiyanlar bu mevzuyla dolup taşıyor, çenelerini tutamıyorlardı. Mahkûmlar yalnızca gardiyanların aralarında konuştuklarına kulak misafiri olarak gün be gün davaya dahil oldular."

Ernst Thälmann, Reich Başkanı'nın 28 Şubat 1933 tarihli Devleti ve Halkı Koruma Kanunu'nun 1. paragrafı uyarınca, 1 Kasım 1935 tarihinde *Volksgericht* tarafından mahkûm edildi.

> "Sonuç olarak gözaltında kalmanız kararını veriyorum. Gerekçe: Mart 1933'e kadar Alman Komünist Partisi'nin lideri olarak çalışıyordunuz. Serbest bırakıldığınız takdirde bu görevinize devam edeceğinizden, gözaltında tutulmanız güvenlik ve düzenin yararınadır."
>
> İmza, Heydrich

Gözaltı süresi belirsizdi ve tek kişilik hücredeydi. *Mutti*, Irma ve tüm yoldaşlar gibi yıkılmış olan *Grossvater*, bir dahaki görüş izni çıktığında damadını ziyaret etmesine müsaade edilmesi için yalvardı. "O harika bir adamdı," diye yazacaktı Irma. 78 yaşında olmasına rağmen hâlâ bisikletiyle Hamburg'un banliyölerine gidip gizli hücrelere komünist bildiri ve broşürler dağıtıyordu. Her nasılsa daima neşeliydi, bu onun tabiatıydı. *Vater*'in en büyük hayranıydı. Thälmannlar'ın evinde siyasi tartışmalar saatlerce sürerdi. Bu onlar için soludukları havadan farksızdı.

Nihayet izin çıktı, Ev İdaresi Okulu'na devam eden Irma evde tek başına kalmıştı. Her zamanki gibi trenle gittiler, *Mutti* babasını uzun zamandır bu kadar canlı ve mutlu görmediğini söyledi. Berlin'de yoldaşların yanında kaldılar. Sonra Moabit Hapishanesi'ni ziyaret edecekleri gün geldi. Kimbilir neden, tam bir saat görüşme hakları vardı ve oldukça serbest bir şekilde ko-

nuşabildiler. Ne var ki, Hamburg'a dönüş treninde *Grossvater* kötü hissediyordu. "Hapishaneden ayrıldığımızda tamamen bitap düşmüş bir hâldeydi," dedi *Mutti*. "Eve dönerken iç geçirip duruyordu: Bu kadar iyi, zeki ve güçlü bir adamın başına nasıl böyle bir şey gelebilir, nasıl böyle hapsedilebilir! Şimdi onun gibi insanlara çok ihtiyacımız var. Onu bir daha ziyaret etmeyeceğim. Buna dayanamam. Bu faşist rejimin yıkılması yıllar alacak." Ziyaret ona çok fazla gelmişti. Birkaç gün sonra hastalandı ve çok geçmeden de öldü.

Vater'in duruşmasından sonra, Kasım 1935'te, alışılmadık bir şekilde Irma'nın ziyaretine izin verildi. Her zamanki gibi cesur bir ifade takınan *Vater*, derslerine çok çalışmasını söyledi, istediği gibi hukuk sekreteri olabilmesi için fazladan dersler almaya teşvik etti. Ayrıca egzersiz saati için tek başına hapishane avlusuna çıkarken, koridorda karşılaştığı başka bir mahkûma verdiği kaçak sigara paketinden bahsetti. "Neden?" diye sordu Irma. "Sadece, '*Guten Tag,* Ernst,' dediğini duymak için," dedi. Kendisine hâlâ hayatta olduğunu, hâlâ Ernst Thälmann olduğunu hatırlatmak için.

KPD'nin tabutuna çakılan son çivi, Merkezî Operasyon Liderliği'nden geride kalanların Mart 1935'te Berlin'de tutuklanması idi. *Machtergreifung*'dan beri gözetim altındaydılar ama yeterli sayıda komünist hapse girip tehdit olmaktan çıkana kadar Naziler onları tutuklamayı ertelemişti. O Ekim, Thälmann'ın kaçarak Moskova'ya giden sağ kolu Wilhelm Pieck, Ocak 1933'ten bu yana 422 yetkilinin başına gelenleri sıraladı: 219 kişi tutuklanmış, 125 kişi göçe zorlanmış, 24 kişi öldürülmüş ve 42 kişi de Parti'den ayrılmıştı. Geriye kalan 140 kişiden 12'si hariç hepsi şu ya da bu zamanda tutuklanmıştı. Sıradan üyelere yönelik zulümse hiç durmamıştı. Toplamda, sadece 1935 yılında 14 binden fazla kişi tutuklanmıştı. Pieck'in kendisi de nihayet Moskova'ya kaçmadan önce, yüzlerce kimliği belirsiz *Beefsteak*'in yardımıyla kaçak göçek yaşıyordu. Savaşın sonuna ve Reich'ın çöküşüne kadar Almanya'ya dönmeyecekti.

Parti'de kalan yetkililer çözümün küçük, yerel hücreler örgütlemek olduğuna karar verdi. Bunların Gestapo tarafından fark edilmesi çok daha zordu ve oldukça etkiliydiler.

1939 yılına gelindiğinde sadece Berlin'deki 89 fabrikada, irili ufaklı sabotajlarla meşgul olan hücreler vardı. Bir diğer faaliyet de Nazi karşıtı yayınların dağıtılmasıydı. Komünist basın Reich dışında iyi örgütlenmişti: Güney için Zürih, Orta Almanya için Prag, Ruhr için Brüksel ve Amsterdam, Kuzey

için Kopenhag ve Malmö. Siyasi broşürler ve kitapçıklar masum kapaklar içine gizleniyordu –en gözde olanları bahçe ve ev işi kitaplarıydı– ardından gizlice sınırdan sokuluyordu. Reich'a girdikten sonra, kuryeler için her adım tehlikeliydi. Yine de komünist basın 1933 ile 1944 yılları arasında altı yüzden fazla yayın üretmişti. Nazi yetkilileri 1934'te bir milyondan fazla, 1935'te ise ondan da çok broşür ele geçirmişti.

1935 yılında Bavyera'da otoyol inşaatında çalışan işçilere dağıtılan broşürler gibi, bazı bildiriler elyazısıyla yazılmıştı: "Üçüncü Reich sizin için ne yaptı?" diye meydan okuyordu. "Kölelik ve zorla çalıştırma. Açlık sınırında maaş ve bu vasıfsız işçi koşullarına direnmeden teslim olmayan her işçiye karşı duyulmamış yeni bir terör. Binlerce işçi emir altında yavaş yavaş ölmeme cesaretini gösterdikleri için toplama kamplarında çürüyor. Yoldaşlar! Faşist cellatlara, hapsedilen yoldaşların sizin kanınızdan olduğunu ve Hitler barbarlığının kurbanlarının unutulmadığını kanıtlayın. Kızıl Yardım gruplarında birleşin ve hapistekilere ve onların ailelerine düzenli destek verin."

SPD, Gestapo'nun tespit etmesinin daha zor olduğu spor ve sosyal kulüplerden oluşan geniş gayriresmî ağlar aracılığıyla daha az belirgin yollarla iletişimde kalmayı tercih etmişti. Birçoğu yıllarca varlığını sürdürdü. Örneğin Bremen'in sosyalist kadınları, Haziran 1933 gibi erken bir tarihte bile, yerel kaplıcalarda ortak etkinlikler ve bisiklet, yürüyüş, hattâ buharlı gemi ve trenle geziler düzenlemeye başlamışlardı. Bu etkinliklere 70 kadar kadın katılabiliyor, bilgi alışverişi ve gizli muhalefet için gevşek bir ağ oluşturuluyor ve bu ağ bölgedeki diğer güvenilir aileler ile rıhtım, liman ve yerel fabrikalarda çalışan işçilere yayılıyordu. Bu yaz aylarında geçerliydi. Kış aylarında doğum günü partilerinde buluşmaya başladılar, bir seferde 15 kadından fazlası bir araya gelmemeye dikkat ediyordu. Aynı şekilde sabah kahvesi için buluştuklarında da her kadın ya bir pasta ya bir tart ya da bazen bir demet çiçekle geliyordu. Artık yasadışı olan SPD yönetiminden bir kadın gelip mevcut haber ve bilgilerle kısa bir konuşma yapıyor, peşinden soruları dinliyordu: Mali sorunlar dahil olmak üzere günlük yaşamla nasıl başa çıkılacağı, sokaklarındaki Nazi casuslarına nasıl tepki verileceği, çocuklarının Hitler Gençliği'ne katılmasının nasıl önleneceği. Yalnızca dayanışma bile bir yardımdı. Daha cesur kadınlar, genellikle Reich dışında üretilen ve sınırlardan gizlice sokulan, ana yayın organı *Sosyalist Eylem* dergisi olan Nazi karşıtı yayınları dağıtmak için gönüllü oldular. SOPADE de etkin olmaya devam ediyor ve Reich'taki günlük yaşamla ilgili raporları sürgündeki Parti'ye gönderiyordu.

Kiliseler de direnmeye devam ediyordu, gerçi artık tek bir Reich Kilisesi altında "birleşmiş" Protestanlar açısından bu iyice zorlaşmıştı. Ne var ki, Papa'nın Temmuz 1933'te Nazilerle imzaladığı ve Katolik rahip sınıfını, üyelerine dinî özgürlük tanınması karşılığında her türlü siyasi faaliyetten men eden anlaşmanın şokunu yaşayan ve ardından Hitler'in sözünü tutmaya niyeti olmadığının anlaşılmasıyla öfkelenen pek çok Katolik, halka açık gösteriler yapmaya başlamıştı. 1934 yılında Köln'de düzenlenen ve her zamankinden çok daha fazla kişinin katıldığı Kutsal Cuma[1] Yürüyüşü'nde olduğu gibi, dinî bayramlar ve aziz günleri kılıf olarak kullanılıyordu.

"17 Mart gecesi," diye yazıyordu polis raporunda, "hacılar buluşma noktasına akın etti. Saat 22.50'de hareket eden kortej, gece yarısından kısa bir süre sonraya kadar devam etti ve yürüyüşe yaklaşık 25 bin kişi katıldı... Her cemaat grubu, önünde büyük birer haç taşıyarak Başpiskopos Schulte'nin dua edeceği katedrale doğru ilerledi. Bazı Hitler Gençliği üyeleri mükemmel düzen ve disiplinleriyle dikkat çekti. Köln'ün Katolik nüfusunun son zamanlarda güçlü bir şekilde birbirine kenetlenmesi kayda değer bir gelişme. Kilise kutlamalarına ve etkinliklerine önceki yıllarda neredeyse hiç görülmemiş sayıda katılım gösteriyorlar..."

Aynı şey Reich genelinde de yaşanıyordu. Nazi yetkilileri Ocak 1937'de, Saarland'daki okullardan haçları kaldırmaya çalıştığında, Trier polisi olayı şöyle rapor etti: "30 ya da 40 köylü, 6 Ocak gecesi haçı eski yerine asmak için kilitli olmayan okula girdi. Sanık BA, bir merdiven yardımıyla haçı, yeni yerine konulan Führer'in resminin hemen yanına astı... Rhaumen'deki mahkeme 9 Ocak 1937'de, BA'nın hapis cezasına çarptırılmasına karar verdi."

Bavyera'da yerel rahipler cemaatlerini *"Heil Hitler!"* yerine geleneksel *"Grüss Gott!"* ile selamlamaya devam ediyor, bayram günlerindeyse gamalı haç yerine bölgesel mavi beyaz bayrağı dalgalandırıyorlardı.

Son olarak 1937'de Papa, Reich'taki tüm Katolik rahiplerin Paskalya'dan önceki pazar günü cemaatlerine okumaları için hazırladığı "Yakıcı Endişeyle" başlıklı açıklamasında; kilisenin çektiği acılara, itirafçıların uğradığı tacize ve "ırkı, ülke halkını veya insani toplumsal örgütlenmenin herhangi temel bir unsurunu ayıran" bir Führer'in Tanrı'nın yarattığı düzeni çarpıttığına ve tahrif ettiğine işaret etti. Ancak sadece bir Katolik piskopos uzun süre hapis cezasına çarptırılmıştı. Nazilere karşı duranlar alt kademelerdi. Katolik rahiplerin

[1] Paskalya yortusundan önceki cuma. (ç.n.)

yarısından fazlasının sonu hapishaneler ya da toplama kampları oldu.

Düsseldorf'ta Engelmann ailesi, Nazi rejimine karşı muhalefetlerinin ancak küçük ve yerel olabileceğinin giderek daha fazla ayırdına vararak olayların gelişimini izliyordu – büyük siyasi kararlar kendi kontrollerinin çok ötesindeydi. Bunlardan biri, 16 Mart 1935'te Hitler'in, Reich'ta zorunlu askerlik hizmetinin yeniden başlatılacağını dünyaya duyurmasıydı. Herkes bunun Versailles Antlaşması'nın şartlarına aykırı olduğunu biliyordu, buna rağmen Hitler'in sonu gelmez konuşmalarından birinde ilan edilerek, *Volk* radyosu olan her eve, Reich'taki her fabrika katına, her ofise ve her okula büyük tantanayla duyurulmuştu. Şimdi 16 yaşındaki olan ve hâlâ *Gymnasium*'da okuyan Bernt, diğer çocuklarla birlikte bu konuşmayı dinlemeye okul salonuna çağrılmıştı. Coşku içindeki Hitler, bunu Alman onuruna ve Reich'ın özgürlüğüne karşı olan hiçbir şeye kesinlikle göz yummayacağı için yaptığını açıklıyordu. "Tek istediği barıştı." Konuşmanın sonunda salonda büyük tezahürat koptu ve ardından öğrencilere o gün için izin verildi. Arkadaşı Kulle ile eve doğru yürürken, bundan sonra ne olacağını merak ediyorlardı. Kulle'nin babası işini kaybetmekten çok korktuğundan Nazi Partisi'ne katılmıştı, Kulle'yi de Hitler Gençliği'ne katılmaya zorluyordu. Kulle, Hitler'in bu açıklamasının savaşa yol açacağını düşünüyordu, çünkü İngiltere ve Fransa antlaşma şartlarının böylesine küstahça çiğnenmesine izin veremezdi. Gel gör ki, Paris ve Londra'dan sadece zayıf itirazlar yükseldi, o kadar.

O günden itibaren her öğleden sonra okulda fazladan iki saat "tatbikat" vardı. Neyse ki sorumlu kişi, birini azarlarken başını yana eğip gözlüklerinin üzerinden bakarken papağanı andıran ve bu nedenle "Koko" lakabıyla anılan Herr Dr. Konen'di. Koko, donuk bir ifadeyle, beden dersi kıyafetlerini giyerken geçen birkaç dakikayı, bu tatbikatı, "anavatana karşı görev" ve yeni adıyla *Wehrmacht*[2] Ordusu'nun gelecekteki askerleri olarak yaptıklarını hatırlatmakta kullandı. Ardından sınav için üç sıra hâlinde dizilmeleri gerekiyordu. Peşinden "Rahat! Dağılabilirsiniz!" deniyor ve hava güzelse futbol oynamaya, değilse spor salonunda *Völkerball* oynamaya gidiyorlardı. Koko ancak bu kadar umursamayabilirdi. Birkaç dakika içinde önceki günün gazetesini ya da *Berliner Illustrierte*'yi okumaya koyulur, iki saatin sonunda onları uyduruk bir Hitler selamıyla gönderirdi. Bernt, bu selamı verirken aynı zamanda onlara el sallamasına her zaman hayranlık duymuştu, aslında hangisini yaptığı-

[2] Wehrmacht: 1935 ile 1945 yılları arasında Nazi Almanya'sının silahlı kuvvetleri. (ç.n.)

nı anlamakta zorlanırdınız. Herr Dr. Konen Nazi değildi.

Bernt'in babası Herr Engelmann, evde bu konuyu konuşurlarken Hitler'in beklenmedik duyurusunu bilerek hafta sonundan hemen önce yaptığını, çünkü o esnada Batılı hükümetlerin tüm liderlerinin kır evlerinde sülün yahut alabalık avında olduğunu söyledi. Ve hakikaten de bu yanına kâr kalmıştı. Herr Engelmann'a göre, artık bunu yine yapabileceğini biliyordu.

"Haklı da çıktı," diye kaydetti Bernt: Neredeyse tamı tamına bir sene sonra. 6 Mart 1936 Cuma günüydü ve Bernt'in sınıfının öğleden sonra futbol maçı vardı, hava soğuk ama oldukça güneşli ve yumuşaktı. Eve dönerken, koştuğu için hâlâ sıcak ve terliydi, bu yüzden dondurma almaya Tante Ney'e uğradı. Tam onunla sohbet ediyordu ki, Bernt'in tanımadığı bir adam içeri girdi. Kırk yaşlarında, kısa boylu ve tıknazdı; kalın gri kışlık bir palto, atkı, zarif gri Homburg şapka, koyu gri eldivenler, üzerine lastik geçirilmiş botlar giymişti; elinde bir şemsiyeyle eski moda deri evrak çantası taşıyordu. Kısacası, oralı değildi. Bernt, Tante Ney'in de onu tanımadığı izlenimine kapıldı.

"Affedersiniz," dedi adam. "Sanırım siz Frau Anna Ney'siniz, yanılmıyorum değil mi?"

"Evet," dedi kadın, kuşkuyla.

Adam gülümsedi. "Sizinle tanıştığıma memnun oldum, *gnädige Frau*, (hanımefendi)."

Bernt adamın aksanının babasının her gece dinlediği İsviçre radyosunun spikerininkiyle aynı olduğunu fark etti. Babası, genel olarak İsviçre radyosunun daha güvenli olduğuna kanaat getirmişti. Komşuları Frau Metzger BBC dinlediği için yerel bir Nazi tarafından ihbar edilmişti. Dul olduğu ve ölen kocası savaşta gösterdiği cesaretten ötürü madalya almış olduğu için onu bir uyarıyla bırakmışlardı. Gerçi bu onu BBC dinlemekten alıkoymamıştı. Bernt'in annesine, alıcının üzerine bir çaydanlık örtüsü geçirdiğini söyledi. Doğrusu Frau Metzger'i, istediği ve doğru olduğunu düşündüğü şeyi yapmaktan alıkoyabilecek hiçbir kuvvet yoktu.

"Benim adım Sprungli," dedi adam. "Basel'den yeni geldim. Kardeşiniz size uğramamı ve iyi dileklerini iletmemi istedi."

Tante Ney'in kuşkusu birazcık azalmıştı. Erkek kardeşi gerçekten de Basel'de yaşıyordu, üç yıl önce Nazilerden kaçmak için oraya gitmişti çünkü Parti'ye kayıtlı bir komünistti. Tante Ney, bir akşam Engelmannlar'ın evinde komünistlerle ilgili görüşünü açıklamış, "Ben komünizme karşıyım," demişti.

"Tanrı'ya inanan ve her dine saygı duyan insanlardan yanayım. Ayrıca komünistler gibi ortak değil, özel mülkiyetten yanayım – en azından çok çalışıp kendiniz kazandıysanız. Ama bugün Nazilerden kaçan her komüniste yardım ederim. Ne de olsa kardeşim Jupp da bir komünist. Zamanında İsviçre'ye kaçtığı için şanslıyız!"

Şimdi Herr Sprungli'ye daha dikkatli bakıyordu, eğer adı gerçekten buysa. Bernt dondurmasını yerken karşısındaki sahneyi dikkatle izliyordu. Küçük dükkân ve kafe doluydu, ama herkes kendi sohbetine daldığından kimse onlara dikkat etmiyor gibiydi. Tante Ney, yabancıya bir fincan kahveyle bir parça kek ikram etti, o da tezgâhtan aldı.

"Kardeşim nasıl? Uzun zamandır ondan haber alamıyoruz."

"Gayet iyi."

"Seyahat mi ediyorsunuz?"

"Evet. Sadece kardeşinizin iyi dileklerini iletmek üzere kısa süreliğine uğradım. Bir de masa saatinize hızlıca göz atmak için. Kardeşiniz bana bunun Cenevreli Ernest Borel tarafından yapılmış, güzel sesi olan değerli bir parça olduğunu söyledi. O saatleri iyi bilirim. Tamir ettirdiniz mi?"

Bernt can kulağıyla dinliyordu.

"Hayır," dedi Tante Ney, hâlâ emin olamıyordu. Asla bilemezdiniz...

"O hâlde belki de benim küçük ziyaretim vakitlice olmuştur," dedi Herr Sprungli. "Gördüğünüz gibi, ben bir saatçiyim. Kardeşiniz bana saatin Meerbusch'taki küçük yazlık evinizde olduğunu söyledi, buradan çok uzak sayılmaz, değil mi?"

"Tramvayla yaklaşık yirmi dakika," dedi Tante Ney, artık rahatlamıştı. "Kardeşim başka ne söyledi, Herr Sprungli?"

"Kocanıza da iyi dileklerini iletti. Ondan 'Griesgen' diye bahsetti." Herr Sprungli güldü. Griesgen gerçekten de Herr Ney'in lakabıydı, gür gri saçlarından dolayı. "Griesgen'e doğum gününde hediye ettiği, gümüş taçlı mavi kravatı hâlâ takıp takmadığını sormamı söyledi."

Bu işe yaramıştı. "Saati tamir edebilir misiniz?"

"Şey, biraz acelem var aslında ama sanırım birkaç günümü ayırabilirim. Takdir edersiniz ki, böyle bir iş zaman alır."

Tante Ney onun bir süreliğine göz önünde olmayan bir yere ihtiyacı olduğunu anlamıştı. Bernt de öyle, kulaklarını kabartmış dinliyor ve dondurmasını yerken hiç acele etmiyordu.

"Tramvay on iki dakika içinde kalkıyor," dedi Tante Ney. "Yanınızda götürmek için size yiyecek bir şeyler getireyim. Pazar günü ayinden sonra gelir yemekte size katılırız." Sonra Bernt'e döndü. Onun her şeyi duyduğunu biliyordu. "Beni burada bekle," dedi omzunun üzerinden, mutfağa ve kocasına doğru seyirtti.

Herr Sprungli kahve ve kekle oyalanıyordu. Bernt ise dondurmasını yemeye devam edip bekledi.

Tante Ney beş dakika geçmeden, elinde Bernt'e uzattığı hasır bir sepetle dönmüştü. "Herr Sprungli'ye yolu gösterebilirsin, değil mi?"

"Elbette." Tramvay durağı fırının hemen ilerisindeydi.

"Ona senin arkandan, tramvayın ikinci yarısına binmesini söyle," diye fısıldadı.

"Anahtarlar nerede?"

"Sepetin içinde. Hadi acele edin!"

Doğrusu Herr Sprungli'ye bunları nasıl yapacağını söylemeye gerek yoktu – o kendiliğinden yapıyordu zaten. Tramvay Meerbusch'a vardığında Bernt'in arkasından indi, diğer yolcuların dağılmasını bekledi, sonra da onu küçük eve giden taşra yoluna kadar takip etti. Bernt yürürken Herr Sprungli'nin gerçekte kim olduğunu merak etti. Gazetede Moskova'dan gelen kuryenin kayıp olduğuna dair bir haber çıkmıştı. O kurye olabilir miydi? Öyle görünmüyordu. Daha çok bir taşra doktoruna benziyordu. Peki kimdi ve neyin peşindeydi? Kesin olan tek bir şey vardı: Saatçi değildi. Her şey bir yana, Ney'lerin saatinin tamire ihtiyacı yoktu.

Eve arka bahçeden girdiler, böylece hiçbir komşu onları göremezdi. Bernt kapıyı açmaya ön tarafa giderken, Herr Sprungli taraçada onu bekledi. Bernt sık sık bu eve geldiğinden kimse onu gördüğüne şaşırmazdı. İçeri girdikten sonra Herr Sprungli'ye evi gezdirdi: "Mutfak burada, şurası banyo, işte telefon, misafir yatak odası birinci katta." Sonra hasır sepeti açtı: pirinç, erişte, sosis, kek, sigara. Neredeyse hiç konuşmadılar.

Bernt tam gitmek üzereyken Herr Sprungli, "Evinizin üst katında Ren Nehri'ne bakan bir pencere var mı?" diye sordu.

Bernt herhalde daha fazla şaşıramazdı. Fakat Herr Sprungli'nin kendisini yakından izlediğini fark etti, ona güvenmeye karar vermiş olmalıydı. "Ren Nehri üzerinde oturmuyoruz."

O anda okul değişim programını yürüten Fräulein Bonse'yi anımsadı, lis-

tesinde her zaman fazladan birkaç genç olurdu. "Ama olan birini tanıyorum," dedi ve ekledi, "Frau Ney'in bir arkadaşı. Evinin pencereleri Oberkasseler Köprüsü'ne bakıyor."

"Ona yarın sabah erkenden köprüyü gözetlemesini söyleyebilir misin?"

"Şey, evet..."

Şimdi Herr Sprungli'ye bir soru sorabilir miydi? Bernt, "Ona neye dikkat etmesini söylemeliyim?" dedi.

"Askerlere," diye yanıtladı Herr Sprungli. "Askerî birlikler, silahlar, askerî araçlar, tanklar. Saat 5 civarında."

Bernt'in nutku tutulmuştu. "Savaş mı yoksa?"

Herr Sprungli "Olabilir," diye yanıtladı.

"Ama biz sol yakadayız, askerden arındırılmış bölge burası."

Herr Sprungli hiçbir şey demedi.

"Eğer Hitler, *Wehrmacht*'a harekete geçmesini emrederse, İngilizler ve Fransızlar onu durduracaktır."

"Umalım öyle olsun."

"Yoksa burada Nazilere karşı iç savaş çıkabilir."

"Kimbilir," diye yanıtladı Herr Sprungli. "Her neyse, biz hazırlıklı olmalıyız."

Bernt, Herr Sprungli'nin sadece onları ziyaret etmediğini fark edince şaşkınlığa uğradı. Ren Nehri boyunca her yerde –Köln, Bonn, Duisburg, Wesel, Remagen, Koblenz, Ludwigshafen ve Karlsruhe– ve Ren Nehri üzerinde köprülerin olduğu her yerde, Herr Sprungli tarafından oraya yerleştirilmiş gözcüler olacaktı. Ve gerektiği takdirde, haberi dünyaya duyuracaklardı.

Bernt, Tante Ney'e geri dönerek, arka odada ona ve Griesgen'e olanları anlattı.

"*Lieber Gott!*" Tante Ney dehşete düşmüş görünüyordu. "Bu savaş mı demek?"

Bernt o gece yatağına girdiğinde, çalar saatini ertesi sabah 4.30'a kurmuş ve bisikletini koridorda hazır etmişti. Saat 5'te Oberkasseler Köprüsü'nün yanındaki Lueg Yolu'nda duruyordu. Hakikaten de, önce uzaktan gelen sesleri duydu, sonra da gelmeye başladılar: 500 kadar piyadeden oluşan yürüyüş kolları, motosikletli öncüler, askerî araçlar, kamyonlar, hattâ bir sahra mutfağı! Haber yayıldıkça daha fazla insan yol boyunca sıralanmaya başladı, çoğu sessizdi, birkaçı da tezahürat yapıyordu. Bernt'in yakınındaki kahverengi üniformalı bir SA "*Heil! Heil!*" diye bağırarak Hitler selamı verdi. Ama çok az kişi ona katılınca

Oberkasseler Köprüsü, 7 Mart 1936.

durdu. Katolik Renanya[3] (Rheinland) Nazi kalelerinden biri değildi.

O sabah okulda kimsenin başka bir şey konuştuğu yoktu. Birçoğu kendi hakları olan toprakları Fransızlardan geri almanın iyi bir şey olduğunu düşünüyordu. Sabah teneffüsünde çocuklar Hitler'in konuşmasını dinlemek üzere okul salonuna çağrıldı: "Halkın kendi sınırlarını ve savunmasını korumaya yönelik en temel insan hakları adına, Reich hükümeti bugün Renanya'nın askerden arındırılmış bölgesindeki egemenliğini tam olarak yeniden tesis etmiştir." Söylevin ardından, Hitler'i dinlemek için toplanmış 600 Nazi yetkilisinin, botlarını parke zemine vurarak dakikalarca "*Heil! Heil! Heil!*" diye bağırdığı duyulabiliyordu. Bu uzun konuşmadan Bernt'in aklında tek bir cümle kalmıştı: "Avrupa'da başka toprak talebimiz yok. Almanya barış şartlarını asla bozmayacaktır!" Konuşma bittiğinde muzaffer okul müdürü sahneden Hitler selamı vererek inmiş ve çocuklara günün geri kalanında izin vermişti.

Sonraki birkaç gün boyunca Engelmannlar'ın evindeki hava gergindi, ne olacağını görmek için bekliyorlardı. Herr Engelmann durmadan İsviçre, BBC ve Reich radyo yayınlarını dinliyordu. Pazar günü öğleden sonra, güvenebildikleri bazı yakın arkadaşlarıyla kahve içip kek yemeye gitmeden önce, İngiliz hükümetinin mecliste yapılacak acil toplantı nedeniyle herkesi hafta sonu tatilinden geri çağırdığını ve bunun son yüz yılda hiç gerçekleşmemiş bir şey

[3] Almanya'nın batısında Ren Nehri'nin sol tarafında kalan coğrafi bölge (ç.n.).

olduğunu fark etti. "Ama hiçbir şey yapmayacaklar," diye ekledi. "Ne İngilizler ne de Fransızlar! Bu arada, bu, korkunç Nazi rejimini fazla kurban vermeden sonlandırmak için mükemmel bir fırsat olurdu. Şimdi güçlü bir müdahalede bulunmadıkları için ileride pişman olacaklar."

Bernt yıllar sonra o günlere ilişkin anıları için arşivlerde araştırma yaparken, Hitler'in İngiliz ve Fransızların askerî güçle müdahale etmesi hâlinde, *Wehrmacht*'a derhal geri çekilme talimatı verdiğini gördü. General Jodl 1946 yılında Nürnberg'deki duruşmasında, müdahale eden sadece Fransız Ordusu olsaydı bile geri çekilmek zorunda kalacaklarını doğrulamıştır. Hitler'in tercümanı Paul Schmidt de şu itirafta bulunmuştur: "Renanya'nın işgalinden sonraki 48 saat hayatımın en sinir bozucu zamanlarıydı. Fransızlar müdahale etseydi, utanç içinde geri çekilmek zorunda kalacaktık, çünkü o günlerde askerî gücümüz onlara karşı koyacak kadar güçlü değildi."

Bernt o hafta sonu her şeyin bıçak sırtında olduğunu yazdı. İngiliz ve Fransızların harekete geçmemesi, Hitler'e umduğundan daha büyük bir zafer ve muhalefete katılabilecek olanlar arasında bile yeni bir popülerlik kazandırdı. Aslında 1935-36 kışı boyunca, düşük ücretler ve günlük ihtiyaçların giderek artan fiyatları nedeniyle halk büyük çapta hoşnutsuzluk içindeydi. Hitler bir kumar daha oynamış ve bu, işe yaramıştı. Üç hafta sonra, dev bir propaganda kampanyasının ardından, Nazi liderliği her vatandaşın oy kullanması gereken bir halk oylaması düzenledi. Vatandaşlara, "Alman halkının onurunun iade edilmesini ve Reich'ın tam egemenliğini yeniden kazanmasını onaylıyor musunuz?" diye soruldu. 29 Mart 1936 Pazar günü, olabilecek en dramatik etkiyi yaratmak için gece yarısından kısa bir süre önce Joseph Goebbels sonucu açıkladı: Alman halkının yüzde 99'u Adolf Hitler ve NSDAP'ye oy vermişti!

Sosyal Demokrat politikacı Julius Leber hapse gireli üç yıl olmuştu. Kocaman göbeği ve yaşam sevinciyle Lübeck işçilerinin coşkulu savunucusu, –eski SPD'li gardiyanın yardım ettiği bazı sadık Lübeck destekçilerinin onu yerel hapishaneden kaçırmaya çalışmasının ardından– nakledildiği Wolfenbuttel Hapishanesi'nden eşi Annedore'ye yazıyordu. Yeni ortamındaki koşullara karşı "oldukça kayıtsız" olduğunu söyledi. Bu baştan aşağı Leber'di: Umursamamayı ilke edinmişti – Nazilere bu iyiliği yapmayacaktı. Bir zamanlar Reichstag'da Sosyal Demokratların önde gelen üyelerinden biri, aralarında en karizmatik olanı, kendi fikrini başarıyla tartışan, tartışmayı kazanmak

için mizahı ve alaycılığı kullanan ama gerekirse yumruk yumruğa kavga etmekten de geri kalmayan bu adam, hapishanede otururken Nazilerden kurtulmanın beş yıl kadar sürebileceğini hesapladı. Julius Leber de mücadelenin bir parçası olmak istiyordu. Birkaç hafta içinde Mart 1935'te, serbest bırakılacaktı ve mücadeleye geri dönmek için sabırsızlanıyordu.

Ne var ki Annedore için bu hiç de kolay değildi. Wolfenbuttel, Aşağı Saksonya'daki Braunschweig yakınlarındaydı ve kocasını ziyaret etmek için her altı haftada bir beş saat süren bir yolculuk yapması gerekiyordu, çoğunlukla yarım saatten fazla sürmeyen bir görüş için... İki çocuğuyla birlikte daha yakın olan Berlin'e taşınıp taşınmaması gerektiğini düşünüyordu ama bir yandan da terzilik işi iyi gidiyordu ve hasta annesinin Lübeck'te ona ihtiyacı vardı. Babası *Gleichschaltung* yüzünden okuldaki işini kaybettikten sonra hastalanmış, çok geçmeden de ölmüştü. Leber hapiste olduğu ve Annedore'yi daha fazla teselli edemediği için kendini suçlu hissediyordu. Aslında Wolfenbuttel'deki hayatı, Lübeck'teki Marstall Hapishanesi'nde olduğundan daha iyiydi. Hapishane kütüphanesinde çalışıyordu, Annedore'ye mektup yazıyor ve bol bol kitap okuyabiliyordu. Ama ilişkilerinin zorlandığının farkındaydı. Konuşmaya yetecek zamanları asla olmuyordu ve Annedore'nin hayatı epey çetindi. Leber ona yazdığı mektuplarda, sürekli dışarı çıkmasına kaç gün kaldığını sayıyordu. Artık son yaklaştığına göre, kendine eski dostlarını hatırlama, Annedore'ye onlar hakkında soru sorma izni verdi; idare etmeyi başardıklarını duymaktan memnun oldu. Kendisinin de yapmak istediği gibi. Başlangıçta zor olacağını biliyordu. Ne iş yapabilirdi ki? Hayatını nasıl kazanabilirdi?

Annedore'ye "Dar"a ulaşmasını söyledi; Dar'dan kastı, Weimar döneminden tanıdığı ve güvendiği SPD'li Reichstag meslektaşı Gustav Dahrendorf'tu. Dahrendorf, Julius Leber'den on yaş küçüktü ve onun en büyük hayranıydı. *Machtergreifung*'dan sonra herkesle birlikte tutuklanmış ancak birkaç hafta sonra serbest bırakılmış, en azından bir süreliğine sadece gözetim altında tutulmuştu. Serbest bırakılmasının ardından Berlin'e gitmiş, doğuştan girişimci olduğundan girdiği petrol ve kömür işinde kısa sürede inanılmaz başarı kazanmıştı. İşte Julius, Annedore'ye bu yüzden ona ulaşmasını söylemişti: Kendisine iş bulması için. Dahrendorf ona Amsterdam'da Hollandalı bir petrol şirketinde iş bulmayı başardı. Sevinçle dolan Julius hemen kütüphaneden Hollandaca sözlüğünü kapıp çalışmaya başladı, dili iş yapabilecek kadar öğrenmeye kararlıydı.

Wolfenbuttel'den Annedore'ye yazdığı mektupta, "İçimdeki gerginliğin

azalmasıyla, hapis cezamı ne kadar hafife aldığımı yeni idrak etmeye başlıyorum, önümüzdeki aylarda da böyle hafife almaya devam edeceğim. Kendimi her zamankinden güçlü hissediyorum, hayatın benim için hâlâ görevleri olduğuna yürekten inanıyorum. Düşüncelerimde kendimi öyle sık bahçemizde, çiçeklerin ve çalıların arasında, seranın yanındaki yaşlı ağaçların altında görüyorum ki... Bu bahçe muhtemelen gelecekte artık benim olmayacak. Yine de dünya büyük ve geniş, her yerde güzellik var, mücadele ve insanlık sevgisinin olduğu her yerde." Yaklaşan özgürlüğün düşüncesi, Julius'un başını döndürüyordu.

Serbest bırakılmadan önce 17 Mart 1935'te Annedore'ye son bir mektup yazdı. Braunschweig polis yetkilisiyle, planları hakkında bir görüşme yapmıştı. "Geleceğimi nasıl gördüğümü sorduğunda, sadece belirsiz olduğunu söyleyebildim. Ancak petrol işinde bazı bağlantılarım olduğundan, kimse bana zorluk çıkarmadığı müddetçe bu alanda çalışabileceğimden bahsettim." Anlaşılan yetkili, Leber'in ülkeyi terk etmek isteyip istemeyeceğini merak ediyordu. Leber, "Ancak burada kendim ve ailem için bir çözüm bulamadığım takdirde," diye yanıtlamıştı. Ayrıca seyahat iznine de ihtiyacı olacaktı. Yetkili bunun mümkün olabileceğini düşünüyorsa da söz veremezdi. Leber görüşmeden umutla ayrıldığını yazmıştı. Amsterdam'a gitmekten artık o kadar emin değildi. Acaba satıcı olabilir miydi?

Tam son planlarını yaparken, serbest bırakılmayacağı, fakat "*Schutzhaft*" yani koruyucu gözaltına alınarak, Esterwegen Toplama Kampı'na götürüleceği söylendi. Bu Nazilerin en sevdikleri numaraydı: Hapishaneden salıverme tarihini belirlemek ve son dakikada vazgeçip düşmanı bir toplama kampına göndermek. Amaç kişinin direncine sakatlayıcı bir darbe vurmaktı. Öyle ki Julius Leber üzerinde bile işe yarayabilirdi.

Annedore'ye 31 Temmuz 1935'te Esterwegen'den, "Son mektubumu çok kısa bulmuşsun," diye yazdı. "Ben de öyle. Ama yazacak ne var ki? Günlük meseleler ilgi çekici değil. Hep aynı şeyler. Ve seni en çok ilgilendiren konu, benim ruh hâlim, her zamanki gibi gayet iyi."

Annedore öyle olmadığını biliyordu. Kocası değişmişti. Zayıflamıştı – "Bu kesinlikle iyi bir şey, değil mi?" diye şaka yapıyordu. Coşkusu azalmıştı. Mektuplarında hava durumundan bahsediyordu artık. Kamptaki sansür sorumlusu, Annedore'nin el yazısını okuyamadığından şikâyet ettiği için karısından daktilo kullanmasını istemek zorunda kalmıştı. Bu da yetmezmiş gibi, yetkililer önceki hapishane "masraflarını" karşılamak için Leber'e

1.336 Reichsmark tutarında bir fatura gönderdi. Naziler, her yerde fırsatını yakaladıklarında kaçan Yahudilerin ve rejim karşıtlarının banka hesaplarına ve mallarına el koyuyorlardı. Bunu tamamen inat olsun diye yapıyorlardı. Annedore'nin dağ gibi artan borçlarına bu da eklendi, çünkü hâlâ Julius'un mahkeme masraflarını ödüyordu. Nisan 1936'da Lübeck Bölge Mahkemesi'ne mektup yazarak, erteleme için rica etmek zorunda kaldı. Bir yandan da Julius'un gayrimeşru çocuğu Jutta Busch'a yardım ediyordu. "Eğer Berlin'e taşınırsan," diye yazmıştı Julius, "Alex'i yanında götürme". Alex onların çoban köpeğiydi. Julius şehrin ona uygun olmayacağını söylemişti.

İki yıl daha hapse mahkûm edilmişti. "Kader güçlüdür, onu kabullenin," diyerek kaderle başa çıkma yöntemini açıkladı ve ekledi: "Ama insan daha güçlüdür, yeter ki kaderin onu sarsmasına izin vermesin." Çocukların doğum günlerini, Noel'i ya da Annedore'yle evlilik yıldönümlerini unutmuyordu. Mayıs 1936'da ayda sadece iki kez mektup yazmasına izin verilmeye başladı. Artık yiyecek paketleri yahut hediyeler de yoktu. Ağustos ayına gelindiğinde Esterwegen kapatılıyordu –belki de Berlin Olimpiyat Oyunları'na çok yakın olduğundan– ve Leber yeni inşa edilen Sachsenhausen Toplama Kampı'na nakledildi. İlk üç ay Zellen Bau'daydı; burası Reich'a karşı en büyük suçları işleyenlere ayrılmış, 80 tecrit hücresi bulunan tek katlı bir binaydı. Korkunç bir yerdi. Artık hücrenin penceresinden mavi gökyüzüne bakmak mümkün değildi; zira Zellen Bau gökyüzünü kampın diğer mahkûmlarından da gizleyen yüksek bir duvarla çevrelenmişti. Annedore ilk dört hafta boyunca kocasından hiçbir haber alamadı. Nihayet titrek bir el yazıyla yazılmış bir mektup eline ulaştı. "Ne sandalye, ne masa, ne iş, ne egzersiz, ne sıcak yemek, ne yatak örtüsü, ne de yatak," diye yazmıştı. Çıplak zeminde uyuyordu. Karısına dayaklardan bahsetmedi.

Ne var ki haberler her zaman olduğu gibi SOPADE raporunda ortaya çıktı. Sürgünde raporu okuyan Otto Wels, 8 Temmuz 1936'da Brüksel'deki SPD'li bir arkadaşına şunları yazdı: "Bu raporda sıralanan tüm dehşet verici olaylar arasında, en üzücü ve şok edici olanı, arkadaşımız Dr. Julius Leber'le ilgilidir. İlk okuduğumuzda, Olimpiyatlar Ülkesi'nde insan hakları ve insan onurunun gerçekte ne durumda olduğunu dünyaya bir kez daha göstermek için tamamını yayımlamayı düşündük." Önceki deneyimlerden, bu tür haberlerin çok az etkisi olduğunu ve Leber'in durumunu daha da kötüleştirebileceğini bildikleri için bundan vazgeçtiler. Wels bunun yerine, önde gelen bir İngiliz politikacının, Nazi rejiminin gizli muhaliflerinden biri olan Tümgeneral von

Fritsch ile temas kurmasını önerdi. Julius, esas kampa, yaşayanlar diyarına döndükten sonra, Annedore, yaptığı nadir ziyaretlerden birinde, kocasının iyice keyifsiz ve yenilgiye yakın olduğunu gördü. Tahmin edilebileceği gibi Julius bunu kesinlikle inkâr etti.

31 Aralık 1936'da Annedore'ye, "Noel geliyor," diye yazdı. "Bu senden ayrı geçirdiğim dördüncü Noel. Kader bizi sınıyor ama o kadar da kötü değil aslında. Zor sınavlar ve acil durumlar, insanın ruhuna vura vura şekil verir. Ona kendisi hakkında açık ve kararlı olmayı öğretir. İnsanın hayatında yaşadığı hiçbir zaman kayıp değildir, aptalca ve anlamsız düşüncelerle geçip gitmesine izin verdiği anlar hariç. Bunun dört yıllık ayrılığımızla bir ilgisi var mı? Hayır asla, çünkü geçen yıllar bizi şekillendirdi, artık eskiden olduğumuz insanlar değiliz. Bunu isteyen kaderin yolu bizi sadece yaralamıyor, bize bir hediye de sunuyor."

Otto Wels 1936 Berlin Olimpiyatları konusunda haklıydı. Korku rejiminin tüm izleri, ister dükkân vitrinlerindeki "Yahudiler içeri giremez!" tabelaları, ister toplama kamplarıyla ilgili söylentiler olsun, Olimpiyatlar süresince yasaklanmıştı – yerini sporun mükemmelliğini kutlamak için bir arena sağlamaktan başka bir şey düşünmeyen, Goebbels'in deyimiyle, Alman Reich'ının "evrensel barışı güçlendirmek amacıyla tasarlanmış büyük uluslararası projelerde işbirliği yapmaya" istekli olduğunu gösteren iyi huylu bir rejim almıştı. Ağustos 1936'da on altı gün boyunca, hem *Volk* hem de yabancılar Oyunlar'a akın etti, gösteriyi heyecanla izledi ve Nazi rejiminin teknolojik başarısı karşısında çok etkilendi. Aryanlarla Yahudiler arasında evliliği yasaklayan, Nürnberg Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasaları unutulmuştu. Yahudilere ait el konulmuş olan binlerce banka hesabı ve görevden alınmış yüzlerce Yahudi öğretmen unutulmuştu. "Dejenere" kitapların yakılması unutulmuştu, komünistlerin ve sosyal demokratların izlenmesi unutulmuştu; sendikaların, basın özgürlüğünün, kiliselerin bağımsızlığının yasaklanması unutulmuştu.

Bunun aslında ne olduğunu, niye yapıldığını gören çok az kişi vardı: Joseph Goebbels tarafından, yüce Aryan ırkının üstünlüğünü dünyaya göstermek amacıyla düzenlenen büyük bir propaganda kampanyası. İsviçre Jimnastik ve Spor İşçileri Federasyonu az sayıdaki muhaliften biriydi: "Üyelerimiz kamuoyuna Üçüncü Reich'ın tehlikeli totaliter ve ırkçı politikalarını göstermek istiyor," diye açıklama yapmışlardı. Rejime karşıt olanların sindirildiğini ve hapse atıldığını anlatan Alman işçilerle tanışmışlardı. "Oyunlar'da yer almak,

Nazi propaganda oyununa dahil olmak demektir. Hitler Ari ırkın üstünlüğünü dünyaya kanıtlamak için Berlin Oyunları'nı kullanmak istiyor."

İsviçre Olimpiyat Komitesi, İşçi Federasyonu'nu "Kızıl" olmakla suçlayarak, o dönemde Avrupa'da –kapitalist, hattâ bazı ülkelerde faşist sistemi destekleyenler ile komünist sistemi destekleyenler arasında– süren asıl savaşı çok iyi özetleyen bir yorumda bulundu: Birkaç ülke vicdan muhasebesi yaptı ama en sonunda, İsviçre dahil hepsi Oyunlar'da yer almaya karar veren 53 ülkeye katıldı.

İlk olarak, hepsi beyazlar giymiş, 92 bin Hitler Gençliği ve çiçekli taç takmış BDM (Alman Kız Birliği) üyelerinin askerî bandoları ve bayraklarıyla geçit töreni yaptığı ve jimnastik gösterisi sergilediği Gençlik Oyunları vardı. Ertesi gün, 1 Ağustos'ta, Açılış Töreni gerçekleşti; koreografi en ince ayrıntısına kadar Joseph Goebbels tarafından planlanmış ve ihtiraslı film yönetmeni Leni Riefenstahl tarafından –paten kayan kameramanlar gibi– her türlü yeni teknik numara kullanılarak, Richard Wagner'in müzikleri eşliğinde –yakışıklı, sarışın Aryan atletlerin yakın çekimleri dahil olmak üzere– ustalıkla filme alınmıştı. Saat tam 15.18'de siyah Mercedes'iyle Hitler'in bulunduğu konvoy, Wilhelm Caddesi ve Unter den Linden boyunca, her iki yanında 14 metre yüksekliğinde gamalı haçlı bayraklar ve pankartlarla yoluna devam ederken; Führer üstü açık arabasında ayakta durarak 40 bin kişilik Fırtına Birlikleri tarafından tutulan caddeleri dolduran bir milyon insanı selamladı. "'*Er kommt! Er kommt!*' O geliyor! Geliyor!" diye bağıran yüzlerce hoparlör, kalabalığı çılgına çevirmişti.

Führer saat tam 16.00'da amfitiyatroya vardı. Stadyum 100 bin kişilikti. Girişin iki yanında atlı Aryan kahramanların yüksek ve azametli heykelleri bulunuyordu. Hitler trompet sesleri ve ardından Alman Ulusal Marşı ile Nazilerin marşı *Horst Wessel* eşliğinde içeri girdi. Yeşil alan boyunca ilerlerken, sarı saçlarında çiçeklerden bir taç bulunan, beyaz elbiseli küçük bir kız kendisine bir buket çiçek sundu. Bayrağın göndere çekilmesi ve Olimpiyat Senfoni Orkestrası'nın zafer müziğinin ardından silahlar atıldı ve yüzlerce beyaz barış güvercini, aslında sıradan güvercinler, havaya bırakıldı. Saat 17.20'de Olimpiyat meşalesini taşıyan atlet arenaya girdi. O da sarışın bir Aryandı, pek önemi olmayan atletik yeteneklerinden ziyade, görünüşü için seçilmişti. Atina'dan Delfi, Selanik, Sofya, Belgrad, Budapeşte, Viyana, Prag, Dresden ve Berlin'e kadar her biri birer kilometre koşan yüzlerce atletin sonuncusuydu – aslında hiç var olmamış, eski bir geleneğin yeniden icadı.

Ardından ulusların Olimpiyat takımları arenaya girerken, Fransız takımının sağ kolunu uzatarak neredeyse Hitler selamı verdiği bildirildi. Oyunlar'ı izlemek üzere 59 ülkeden 1.800 gazeteci, ayrıca 125 akredite fotoğrafçı gelmişti. Führer'in 20 metre uzunluğundaki kendi locasının hemen altındaki bir kumanda odası tarafından kontrol edilen radyo yayınları Avrupa ve Reich'ın dört bir yanına uzanıyordu. Sinema haber filmleri tüm dünyaya ulaşmıştı. Televizyon yayıncılığının erken dönem deneylerinden biri olan ve Oyunlar'ı günde üç kez Berlin, Potsdam ve Leipzig'deki yirmi devlet televizyon salonuna aktaran üç elektronik kamera vardı. Çekimler, içinde karanlık oda bulunan bir kamyonun tepesinden yapılıyor, böylece görüntüler dakikalar içinde banyo edilebiliyordu. Hitler arenadan Händel'in *Mesih* parçası eşliğinde ayrıldı: "Ve O sonsuza dek hüküm sürecek." Goebbels'in kontrol edemediği tek şey havaydı. "Yoğun bulutlar ve yer yer sağanak yağış var. Rüzgâr batı ve güneybatıdan orta şiddette esiyor. 19°C," diye bildiriyordu Reich hava durumu servisi. Goebbels bir de 100 metre ve 200 metre dahil olmak üzere dört altın madalya kazanan Amerikalı "zenci" atlet Jesse Owens'i kontrol edememişti.

"Alman sporunun tek bir görevi vardır," diye yazmıştı yumru ayaklı Joseph Goebbels günlüğüne, "Alman halkının karakterini güçlendirmek, ona varoluş mücadelesinde gereken savaşçı ruhu ve sarsılmaz yoldaşlığı aşılamak".

"Varoluş mücadelesi," ile neyi kastettiği, Bavyera'dan gelen bir SOPADE raporunda açıkça ortaya konmuştu: "Gençliğin yaklaşan savaşa nasıl hazırlandığı, X'teki yıl sonu kutlamalarında bir kez daha açıkça görülebilir. Kutlama için süslenen kasabadaki en büyük salonda, okuldaki sekizinci yılını henüz bitirmiş olan yaklaşık 130 erkek ve bir o kadar da kız toplanmıştı... Sahnenin üzerinde büyük harflerle şöyle yazıyordu: ALMANYA İÇİN ÖLMEYE DOĞDUK. İsmi açıklanmayan bir öğrencinin aktardığı konuşmasında okul müdürü, 'Führer'e kalpten sadakat göstermeliyiz, o Almanya'nın kurtarıcısı ve en büyük kahramanı, bu yüzden tüm hayatımız ona ait olmalıdır. Tüm Almanların nihai özgürlüğü için verilen mücadelede, gençlik bile kendini özveriyle sunmaktan çekinmemelidir,' diyordu. Ardından Alman ulusunun tarihi, Versailles Antlaşması vs. geliyordu. En sonunda da yemin: 'Ve buysa olması gereken, biz biliyoruz neden: Almanya için ölmeye doğduk.'"

Aralık 1936'da, Hitler Gençlik Örgütü'nün "tüm Alman gençliğini ilerideki görevlerine" hazırlamasını öngören Hitler Gençlik Yasası çıktı. 1932'de 107.956 olan üye sayısı artık 6 milyonun üzerine çıkmıştı. Bir okuldaki öğrencilerin yüzde 90'ı Hitler Gençliği'ne katıldığında, o okulun kendi Hitler Gençli-

ği bayrağını dalgalandırmasına izin veriliyordu. Hitler ünlü söylevlerinden birinde, "Büyük eğitim çalışmama, gençlerle başlıyorum," diyordu. "Biz yaşlılar tükendik. Evet, biz zaten çoktan yaşlandık. İliklerimize kadar çürümüş hâldeyiz. Zapt edilemeyen içgüdülerimiz kalmadı artık. Aşağılayıcı bir geçmişin yükünü taşıyoruz, kanımızda serfliğin ve köleliğin hatırası var. Ama benim muhteşem gençlerim! Dünyanın herhangi bir yerinde daha iyileri var mıdır acaba? Şu genç erkeklere ve delikanlılara bakın! Ne malzeme ama! Onlarla yeni bir dünya yaratabilirim. Öğretmenliğim serttir. İçlerindeki zayıflık yok edilmeli. Hızla harekete geçen, hükmeden, cesur, acımasız bir gençlik – işte peşinde olduğum şey bu. Benim gençlerim güçlü ve yakışıklı olmalı. Onları tüm fiziksel egzersizler konusunda baştan aşağı eğiteceğim. Niyetim atletik bir gençliğe sahip olmak – ilk ve en önemli şey bu. Entelektüel eğitim olmayacak. Bilgi gençlerimi harap eder. Öğrenmeleri gereken tek bir şey var – irade gücü! En ağır sınavları geçerek, ölüm korkusunun üstesinden gelmeyi öğrenmeliler."

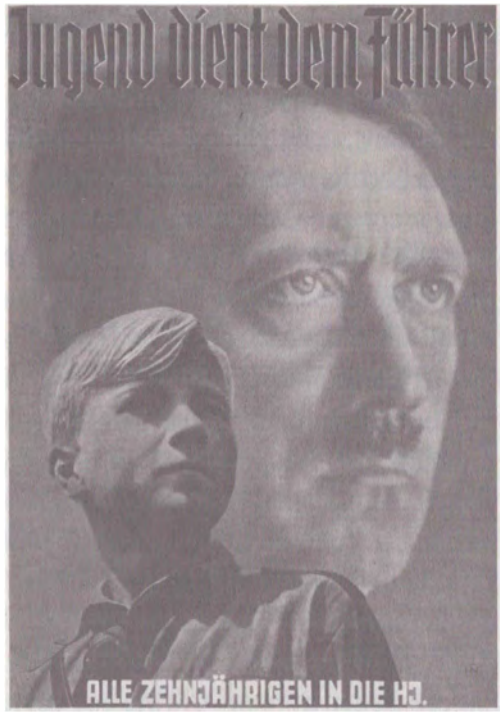

Hitler Gençliği Führer'e hizmet ediyor.

Joseph Goebbels hâlinden memnundu. Berlin Olimpiyat Oyunları'nın çarpıcı başarısının ardından, o meşhur gösterişli partilerinden birini verdi. Arkadaşı Mildred ve iki genç adamla birlikte ünlü Hans Fallada'yı ziyarete giden, Amerikan Büyükelçisi'nin kızı Martha Dodd da davetlilerden biriydi.

Martha 1939'da Amerika'da tehlikeden uzakta, "Göring ve Goebbels'in her yıl diplomat heyetlerine, gazetecilere, hükümet çalışanlarına, rasgele ziyaretçilere ve Berlin sosyetesinin bir kısmına parti verme gelenekleri var ancak birbirlerinin partilerine katılmadıkları görülüyor," diye yazacaktı anılarında.

"Goebbels'in verdiği bir parti, düşmanı tarafından düzenlenmiş çılgınca para saçılmış bir sirk-panayır eğlencesinden sonra, detaylara gösterilen

özenle Berlin'de şimdiye dek katıldığım her şeyi aştı. Birkaç bin kişi Berlin yakınlarındaki güzel göllerden birinde bulunan bir adada akşam yemeği, resepsiyon ve baleye davet edilmişti. Konuklar anakaradan adaya, suyun üzerine atılmış ve iki yana dizili kayıklardaki adamların tuttuğu bir köprü vasıtasıyla geçtiler. Adada üzeri rengârenk küçük fenerlerle süslenmiş ağaçlar ve tepeler arasında, tayt giymiş hizmetçi kızların sıra sıra dizildiği sayısız patika bulunuyordu. Açık alana masalar yerleştirilmiş ve dans için sahne kurulmuştu. Tepede fenerler ve devasa karanlık ağaçlarda ışıklandırılmış kocaman yapay kelebekler vardı. Masalar çok sayıda şarap kadehi ve her türlü pahalı lezzeti içeren sonsuz çeşitlilikte bir akşam yemeğiyle donatılmıştı.

Yemeğin sonuna doğru gerçekleşen görkemli bir havai fişek gösterisi, sanki bir savaş sahnesindeki bombardımanı akla getiren müthiş bir gürültü ve kırmızı patlamayla sona erdi. Bu ima o kadar açıktı ki, masamızdaki diplomatların çoğu bu konuda yorum yaptı ve tüm bunların kötü tasarlanmış, zevksiz bir tehdit olduğuna kanaat getirerek fazlasıyla rahatsız oldular. Ardından balerinler bize bir tür revü gösterisi sundu. Sonuna kadar kalmadık, güler yüzlü, neşeli ve hâlinden memnun ev sahibiyle vedalaştıktan sonra dikkat çekmeden ayrıldık. Göring boy göstermemişti.

Berlin'in sade insanları arasında, bu muazzam şölenin maliyeti hakkında o kadar çok dedikodu yapıldı ki –kendi yaşam koşulları hakkındaki acı yorumlar ve *Winter Hilfe*, yani kış yardımı için toplanan paranın nereye gittiğine dair çok soru ile beraber– Naziler özür diler duruma düştüler. Birkaç gün sonra, adanın pazar günü aynı süslemelerle Alman halkının ziyareti ve eğlencesi için açık olacağı duyuruldu."

Goebbels'in keyfine diyecek yoktu. 7 Ağustos 1936'da günlüğüne şöyle yazdı: "Olimpiyatlar'dan sonra gaddarlaşacağız. İşte o zaman silahlar patlayacak."

ALTINCI BÖLÜM

NAZİLER BASKIYI ARTIRIYOR

Zaman geçiyor ve Rudolf Ditzen, Joseph Goebbels'ten gelen, Nazi rejiminin değer ve erdemlerini yücelten öykü ve makale taleplerini reddetmekte giderek daha çok zorlanıyordu. 1936 Olimpiyat Oyunları filminin kurgusuyla meşgul olan, işbirlikçilerin en yumuşak başlısı Leni Riefenstahl'ın aksine Rudolf, Propaganda ve Halkı Aydınlatma Bakanı ile çalışmamak için defalarca bahane bulmuştu. Para kazanmak amacıyla her zamanki öykü ve romanlarının yanı sıra çocuk öyküleri de yazmaya başlamıştı. Ne var ki, bütün bunların bedeli ağırdı. Korkak olduğunu açıkça kabul eden Rudolf, er ya da geç şansının tükeneceğini bildiğinden, Bakanlık'tan gelen her yeni talebi reddederken cesaretini en baştan toplamak zorunda kalıyordu. Bu esnada bazı tavizler vermiş, başını öne eğmiş ve nefesini tutmuştu. Sık sık bir daha yazamayacağını düşündüğü ve umutsuzluğa kapıldığı anlar oluyordu, çünkü Nazi yetkililerinin sürekli müdahale ve tehdidi altındaydı.

Yine de yazmaya ve taviz vermeye devam etti, zira yazmadan yaşayamazdı. Neyse ki, okuyucu kitlesi Hans Fallada'yı hâlâ seviyordu. Son romanı *Wir hatten mal ein Kind* (*Bir Zamanlar Bir Çocuğumuz Vardı*) ilk üç haftada 17 bin satmıştı. Kız kardeşi Margareta'ya yazdığı mektupta, "Başlık her şeyi anlatıyor," demişti Rudolf, kendini suçladığı çocuklarının kaybına ve son haftalarda yaşadığı strese atıfta bulunarak.

Kitap Rudolf için yeni bir başlangıçtı: daha az diyalog, daha çok betimleme ve irade yoksunu Pinneberg'den bile daha sevimsiz bir anti-kahraman. Bu, Rügen Adası'nda nesillerdir çiftçilik yapan bir aileden gelen ve alkolik babasıyla ücra bir çiftlik evinde yaşayan Johannes Gantschow'dur. Gantschow çok çalışkan ama gaddar biridir. İşçi hareketine katılmaz. Aksilikleri ve öfke nöbetleri yüzünden insanlar ondan korkar. Anakarada çalışmayı denedikten sonra adaya döndüğünde, yerel okulda öğretmen olan Elise ile evlenir. Alkolik babası ölmüştür, bu nedenle eski çiftlik evine taşınırlar ve onu elden geçirirler. Ne var ki Gantschow, Elise'ye kötü davranır ve sonunda onu çocukluk aşkı, bölge kontunun kızı Christiane için terk eder. Elise çaresizlik içinde, çiftlik evini ateşe vererek yerle bir eder. Christiane hamile kalır lakin

çocuk doğumdan kısa bir süre sonra ölür. Sonunda Gantschow'u terk ederek kocasına döner. Romanın bitiminde, Gantschow tek başına kalmıştır.

Peki böylesine kasvetli bir hikâye Rudolf'un yanına nasıl kâr kalabilmiştir?

Okur açısından cevap kitabın dilinde gizlidir. Rudolf'un anlatıcısı hikâyeyi öylesine keskin bir mizah ve gerçekçilikle anlatır ki, Gantschow'un hem kusurları hem de diğer özellikleri okuyucuyu afallatır; bir an dehşete düşürürken, sonraki an kahkahayla güldürür. Okurlar kendi kendilerine, "İnsanların budalalıkları işte," derler başlarını sallayarak. Gantschow'a ancak sonunda kendini suçlayıp bebeğin ve Christiane'nin kaybını bir tür ceza olarak gördüğünde hak verebilirler.

"Her şeyi anlamıştı," diye yazıyordu Rudolf, Carwitz'teki masasında. "Onu hiçbir zaman sevmemişti. Bu dünyada kendisinden başka kimseyi sevmemişti ve artık her şey için çok geçti." Rudolf'un anlatıcısı da aynı fikri paylaşır: "Tanrı aşkına, adil olan buydu. Eğer aptallık ve hoyratlık cezasız kalsaydı, bu dünya ne hâle gelirdi, nasıl bir yer olurdu burası? Aptal ve hoyrat olduğu şüpheye yer bırakmayacak denli açıktı. Her şey olması gerektiği gibi sonuçlandı işte. Hak yerini buldu." Romanın son cümlesi de buydu.

Rudolf kız kardeşine, "Bu son birkaç satır kadar gurur duyduğum az şey var," diye yazmıştı. Bununla gerçek inancını ifade etmeyi başardığını ve okuyucuya şifreli bir mesaj ulaştırabildiğini kastediyordu: Kabalık ve aptallığın cezasız kalmasına izin vermeyin, yoksa nasıl bir dünya olur burası? Evet, söylemek istediğini söylemiş ve okurları da bunu okumuştu.

Ne var ki bazıları bunu "*Blut und Boden*[1] (Kan ve Toprak)" geleneğinde bir roman olarak görse de Propaganda ve Halkı Aydınlatma Bakanlığı'ndaki Naziler buna kanmamıştı. Gazetelerdeki eleştiriler tahmin edilebileceği gibi mesafeliydi: "Bir zamanlar bir Hans Fallada'mız vardı," diye dalga geçiyordu şakacının biri. Bir diğeri ise bunun "bugünlerde" ihtiyaç duyulan türden bir kitap olmadığını belirtmişti. Baskıyı artıran Bakanlık, şimdi de bir önceki romanı *Küçük Adam, Ne Oldu Sana?*'nın tüm kopyalarının halk kütüphanelerinden geri çekilmesini tavsiye ediyordu. Üstüne üstlük Rudolf'u, İsveçli yayımcısı konusunda uyarıyorlardı: Haberin olsun, bu adam aktif bir Nazi karşıtıdır. Ardından ona Nazi kontrolü altındaki yeni Yazarlar Birliği'nin başkanlığını kabul etmesi için baskı yaptılar. Cesaretini topladı ve reddetti.

[1] İnsanların yaşadıkları toprağa bağlılık duyması gerektiği fikrine dayanan, köylülüğü ön plana koyan Nasyonal Sosyalizm öğretisi. 20. yüzyılın ilk yarısında Alman Nasyonal Sosyalistlerin ırkçı prensiplerinden biri olmuştur. (ç.n.)

"Ayağa kalktım ve başka birini seçmelerinin daha iyi olacağını, tamamıyla 'istenmeyen bir yazar' olduğumdan, adaylığımın yönetim tarafından onaylanmayacağını söyledim," diye yazdı ailesine ve ekledi: "Saklayacak hiçbir şeyim yok ve gözlerimi kapamayacağım. Kimse benim kitaplarımı sevmek zorunda değil, zaten Rowohlt oldukça haklı: *Böylelerine* taviz verildiği takdirde, insanı iyice yerin dibine batırırlar." Cesur sözlerdi bunlar. Ama uzun sürmeyecekti.

Rudolf'un sadık ve sabırlı yayımcısı Ernst Rowohlt, satışlar düştüğü için ona borç para veriyordu. Rudolf'un anne babası da öyle. Peki kazandığı bütün para nereye gitmişti? Carwitz'teki yenilenmiş eve, Suse'nin küçük çiftliğine, sigaraya, ağır vergilere ve yine gittikçe artan içkiye. Ağzının tadını bilen, içki düşkünü Rowohlt, Rudolf'u dikkatli olması konusunda uyarıyordu. Bu kadar para harcamayı bırak. İçki içmeyi kes. İkisi de aralarındaki farkı biliyordu: Rudolf bu tür bir hayat için fazla gergin biriydi – her an yeni bir sinir krizi geçirebilirdi. Rowohlt ise alabildiğine dayanıklıydı – Nazilere direnecek, gözden düşmüş zor durumdaki yazarlarına "borç" para verecek, eski Yahudi çalışanlarına yeni işler bulacak ve ülkeden kaçmak isteyenlere de yardım sağlayacak kadar kuvvetliydi. Ve Sigismund Lauter'in Kurfürstendamm'daki dairesinde diğer Nazi karşıtlarıyla iletişimde kalacak kadar – Fabian von Schlabrendorff'un doktoru olan ve hepsinin ilk yıllarda fazlasıyla hafife aldığı Nazi rejimiyle mücadele etmenin yollarını bulmak için düzenlenen gizli toplantılara ev sahipliği yapan aynı Lauter.

Genç Amerikalı Martha Dodd o döneme ilişkin anılarında, "Alman edebi hayatının gelmiş geçmiş en renkli ve en etkin yayımcılarından biriyle tanıştım," diye yazmıştı. "Ernst Rowohlt, Hitler'den önce Almanya'nın önemli ve yetenekli yazarlarının çoğunu yayımlayan kişiydi – bunların çoğu radikaldi, bazıları komünist, diğerleriyse liberal ve barış yanlısıydı. Ayrıca aralarında Wolfe, Hemingway ve Faulkner'in de bulunduğu önde gelen çağdaş Amerikan yazarlarını yayımlıyordu. Dev gibi sarışın Aryan yapısı ve görünümüyle, çok hoş bir adamdı. Masum mavi gözleri, yuvarlak, elma gibi dolgun yanaklarıyla tam anlamıyla melek yüzlüydü ve bastırılamaz delişmen bir mizaca sahipti. İlk geldiğimde İngilizce öğreniyordu, kulak tırmalayan bir aksanla oldukça kötü konuşsa da o kadar eğlenceliydi, hatalarından ve onları düzeltme girişimlerimden öyle bariz bir zevk alıyordu ki, sürekli sürçen dilini, şen şakrak peltek şivesini dinlemek başlı başına bir neşe kaynağıydı. Rowohlt muazzam bir içkiciydi ve aynı zamanda çok ciddi ve hayat dolu bir adamdı. Hayatı ve özgürlüğü tutkuyla seviyordu; geçmişiyle son derece gurur duyu-

yor, her konuda açık açık ve dürüstçe konuşmaktan çekinmiyordu."

Yahudi olduğundan Rowohlt'un yanından ayrılmak zorunda kalan Dora Preisach Paskalya için gelmişti, Berlin'in korkunç havasından uzaklaştığına memnundu. Nürnberg Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasaları, Alman vatandaşlığını elinden almış, Aryan bir Almanla evlenmesini ya da cinsel ilişkiye girmesini yasaklamıştı. Bundan böyle Nazi Almanya'sında nasıl bir geleceği olabilirdi ki? Rudolf ve Suse ona kâhya olarak tam zamanlı iş teklif ettiyseler de Dora, İsrail'e göç etmeye karar vermişti. Rowohlt ziyarete gelerek, Rudolf'a bir sonraki romanı için acele etmemesini söyledi ve sakinleşmeye çalışmasını salık verdi. Rudolf'un yine bir sinir krizinin eşiğine geldiğini görebiliyordu. Suse huzursuz kocasıyla her zamanki gibi bir hemşire titizliğiyle ilgileniyordu. Ama hiçbiri işe yaramadı.

Mektubunda, "Artık yazmak istediklerimi yazamıyorum," diyordu Rudolf kız kardeşine.

"Hikâye yazmaktan gerçekten zevk alıyorum ama iyi bir hikâyeyi ancak onu özgür bırakarak, okuru düşünmeden anlatabilirsin. Bu yüzden artık yazamıyorum." Bu, Rudolf için son noktaydı. Mayıs ayı geldiğinde çok ciddi bir sinir krizi geçirdi. Suse bu sefer gerçekten delirmesinden ölesiye korkmuştu. Rowohlt, arkadaşını Berlin'deki klinikte ziyaret ettiğinde durumu karşısında o kadar şaşırdı ki onun derhal Charite Hastanesi'ne nakledilmesini, kardeşi Klaus ve iki kayınbiraderiyle birlikte Naziler tarafından idam edilecek olan Dietrich Bonhoeffer'in babası psikiyatrist Profesör Karl Bonhoeffer'in gözetimine girmesini sağladı.

Rudolf nihayet Carwitz'e döndüğünde, ağzına tek bir damla dahi alkol sürmeyeceğine yemin etti. Ve tekrar yazmaya başladı, emektar daktilosunun başına oturdu, pencereden sevdiği manzaraya baktı, üst üste sigara içti ve Reich Edebiyat Odası'nın şeytanlarını atlatabilecek başka bir hikâye hayal etmeye koyuldu. Geçmişte yaşanan, görmek isteyenlere iyi değerler hakkında gizli anlamlar sunan, peri masalı benzeri bir hikâyeyle paçayı kurtarabileceğini düşünüyordu. Kitabın adı *Altes Herz geht auf die Reise*'ydi (*Yaşlı Kalp Yolculuğa Çıkıyor*) ve Rudolf aylar sonra ilk kez yeniden yaşadığını hissediyordu. Suse'nin küçük çiftliği artık biraz para getiriyordu –meyve şişeliyor, sebze satıyor, domuz yetiştiriyordu– çocuklar kabakulağı atlatmıştı, Rudolf boş zamanlarında onlara İngilizce öğretiyor ve yapmayı hep sevdiği gibi öğleden sonraları onlarla oyun oynuyordu. Yazdıklarını daktilo etmek üzere Dora Preisach'ı işe aldı. Rowohlt kitabın *Berliner Illustrierte* dergisinde tefri-

ka edilmesi için 10 bin Reichsmark almayı başardı ve ayrıca Rudolf'un 4 bin Reichsmark karşılığında bir film senaryosu yazması için anlaşma yaptı. Her şey yeniden yoluna girmişti. Ta ki *Berliner Illustrierte*'nin editörü, Carwitz'e gelip metinde değişiklik yapmasını talep edinceye kadar. Rudolf adamı kapıda karşıladığında tam bir Hitler selamı vermedi – bu her koşulda bağlı kaldığı küçük ilkelerinden biriydi. Bu dikkatten kaçmadı, üstelik onu hikâyesinde ondan istenen değişikliklerden de kurtarmadı. Hikâyedeki engelli karakteri çıkarması gerekiyordu. Epilepsi hastasını da. Üstelik o uzlaşmacı girişlerden birini daha yazmak zorundaydı. Rudolf bir kez daha kaçınılmaza boyun eğdi.

Daha, çok daha kötüsü, artık beş yaşında olan Uli'nin 1936 Paskalya'sında menenjite yakalanması ve apar topar Berlin'deki hastaneye kaldırılmasıydı. Oğlunu ziyarete gitmek Rudolf'u tekrar depresyona sokmaya yetmişti. Ardından Nazi tıp dergisi *Volksgesundheit*'ta *Yaşlı Kalp Yolculuğa Çıkıyor*'a yönelik tehditkâr bir eleştiri yayımlandı. Hans Fallada'nın, Rudolf'un "iyi" insanlarından biri olup hastalarına saygıyla ve uygun gördüğü şekilde davranan Herr Doktor Kimmknirsch'i, olumlu bir şekilde tasvir etmesine şiddetle itiraz ediyorlardı. "Almanya'da hayatını kazanmaya devam etmesine cömertçe izin verdiğimiz birinin, Alman ulusunu yeniden inşa etmemize engel olmasına göz yumacak değiliz. Herr Fallada'nın ileride dikkate almak üzere, bunu bir kenara not etmesi hayrına olur," diye yazmış, Kimmknirsch gibi bir doktorun "Nasyonal Sosyalist görüşümüze göre artık Almanya'da yeri yoktur," diye de eklemişlerdi. Yeniden yapılanma yakında, Rudolf'un engelli karakterleri gibi insanlar için ötanaziyi de içerecek ve bunu kabul etmeyen doktorlar kendilerini *Gleichschaltung* ile karşı karşıya bulacak, işlerini bırakmaya ve başka yerde iş bulmaya zorlanacaklardı. Ya da tamamen işsiz kalmaya.

Berlin Olimpiyatları'nın başarısının ardından Naziler "avlanma" havasına girdikçe, korku rejimi Reich üzerinde kontrolü sıkılaştırmış ve muhaliflerini daha acımasızca tehdit etmeye başlamıştı. Heinrich Himmler, *Reichsführer SS*'in yanı sıra emniyet müdürü de olmuştu. Naziler, İspanya İç Savaşı'nda Franco'nun yanında savaşmak üzere birlikler gönderdi. Sarsılmaz Ernst Rowohlt bile yavaş yavaş cesaretini yitirmeye başlamıştı. Amerikan Büyükelçiliği'nde verilen başka bir partide Rowohlt'la karşılaşan Martha Dodd, bir zamanlar şen şakrak olan bu adamdaki değişim karşısında neye uğradığını şaşırmıştı: "Şirketi Nazi Partisi tarafından ele geçirilmiş; yayınevinde nerdeyse önemsiz bir rolü kabullenmek zorunda bırakılmıştı, yılgın ve karamsardı. Yanında çalışanlarda içten bir adanmışlık ve şaşmaz bir sadakat duygusu uyandıran,

muazzam enerjisi ve zekâsıyla herkesi kendine çekebilen bir adamdı. İlk zamanlarda, Berlin'de bir araya gelen bağımsız edebi düşüncenin son kalıntılarını onun evinde bulmak mümkündü. Şimdiyse durum tamamen farklı." Uli de eve döndüğüne ve iyileştiğine göre, Rudolf'un çözümü yine aynıydı: yazmaya devam etmek. Emektar daktilosunun başına oturdu ve Versailles Antlaşması'nın ezici şartlarını izleyen Weimar döneminin kaosu içinde hiperenflasyonun damgasını vurduğu 1923 yılında geçen bir romana başladı. Rudolf, Nazilerin Weimar'ı eleştirmeye daima hevesli olduklarını unutmamıştı, bu yüzden kendini oldukça güvende hissediyordu. Sonuçta bu dönem, kader ve talihsizliklerin bir o yana bir bu yana savurduğu –ilk ve son konusu olan– küçük insanlar hakkında yazmasına engel olmayacaktı. Kitap asla basılmayacak olsa bile umurunda değildi. Böylece içkiye elini sürmeden, ama baca gibi tüttürerek yazdıkça yazdı. Çılgınca kaptırmıştı kendini, kitap ilerledikçe öfkeyle yazdıklarının her halükârda "bir çekmecede son bulacağına" iyice ikna oluyordu. Karakterler, hikâyeler, Berlin, Doğu Prusya kırsalında bir malikâne, hapishane, Dahlem'de şık bir ev, arka bahçesinde müştemilat, iyi insanlar, kötü insanlar, küçük adamlar, büyük adamlar... Hepsi de ümitsiz zamanlarda hayatta kalmak için çırpınıyordu. Yazmayı bitirdiğinde, *Kurtlar Arasındaki Kurt* 1.200 sayfa uzunluğundaydı. "Bir kez daha o tanıdık tutkuya kapılmıştım; kafamı kaldırmadan, başımı sağa sola çevirmeden yazdım."

Ditzen hanesi 1936 yılını kötü bir şekilde kapattı. Küçük çiftlikte Suse'nin yanında çalışan ve başta çocuklar olmak üzere tüm aile tarafından sevilen Hubert Rader askere çağrılmıştı. Tüm izinlerini onlarla birlikte geçirmesine karar verseler de hiçbir şey eskisi gibi değildi. Artık çiftlik işlerine ve domuzların bakımına yardım eden yalnızca bir gündelikçileri ve Suse'ye ev işlerinde yardımcı olan tek bir hizmetçileri vardı. Atlarını ve arabayı sattılar, sahip oldukları tek ineği de satmayı planlıyorlardı. Suse'nin annesiyle birlikte sessiz ve alkolsüz bir Noel geçirdiler.

Ertesi yıl daha iyi geçmedi. Şubat ayında Rudolf sekiz haftalığına askere çağrıldı. Malum hastalığı sayesinde kurtulsa da bu olay sinirlerini zıplatmaya yetmişti. Nisan ayında babası öldü. Cenazeyi düzenlemek ve Rudolf'un kederli annesine destek olmak için bir hafta Leipzig'de kaldılar. Küçük çiftlikleri yeterince para kazandırmıyordu, kötü reklam ve sansür yüzünden Rudolf'un yazılarından da yeterli para gelmiyordu. Bir arkadaşları yarı Yahudi olan karısından boşanmak zorunda kalmış, bir diğeriyse şizofren teşhisi konulduğu için kısırlaştırılmakla tehdit edilmişti. Rudolf'un bazı çocuk

hikâyeleri okul kütüphanelerinden kaldırılmıştı. Sinirleri artık harap olan Rudolf'un Rowohlt'la da arası geçici olarak bozulmuştu çünkü Rudolf borcunu ödemeyi reddetmişti. Carwitz'ten ayrılmalılar mıydı? Tekrar tekrar düşündüler. Köylülerin çoğu düşmanca davranıyor, bazıları onları Nazi karşıtı olmakla suçluyordu. Belki de göç etmeliydiler. Fakat Rudolf, çok sevdiği Kuzey Almanya'dan başka yerde yazamadığına göre, hayatını nasıl kazanacaktı? Hem nereye gideceklerdi ki?

Rudolf her şeye rağmen yazdı durdu, 1937'ye kadar da böyle devam etti. Kaleminden dökülen; savaşta asteğmen olarak görev yaptıktan sonra hâlâ dünyadaki yerini bulmaya çalışan, serseri, kumarbaz bir genç olan Wolfgang Pagel ve hamile kız arkadaşı Petra Ledig'in hikâyesiydi – Rudolf'un ateşli hayal gücünden beklenmedik bir şekilde fırlasa da her zaman cesur bir gerçekliğe dayanan geniş karakter kadrosu içinde parlayan, tatlı, güçlü, düzgün genç kadınlarından bir diğeri. Bu geniş kapsamlı öykü yedi kısım ve elli altı bölümden oluşuyordu, her bölüm kendi içinde alt bölümlere ayrılıyor, bir hikâyeden diğerine atlıyor lakin esas akışı veya Wolfgang ile Petra'nın ana öyküsünün ucunu asla kaçırmıyordu. Sadece birinci kısım 300 sayfadan uzundu ve 24 saat içinde geçiyordu.

Neyse ki kitap Rowohlt tarafından kabul edildi. Rudolf yazdığı önsözde "Okuyucuya bir çift sözüm var," diyordu. "Yazar, kahramanı Johannes Gantschow'u böylesine vahşi bir karaktere büründürdüğünden *Bir Zamanlar Bir Çocuğumuz Vardı* romanının bazı okurları tarafından kınanmıştır. Yazar bu şikâyeti biraz şaşkınlıkla karşılamıştır, zira vahşi bir adamı resmetmek için iyi yürekli birini tasvir etmesi herhalde beklenemezdi. Yazar benzer şikâyetlerden kaçınmak amacıyla (herhangi bir kitapçıda hızlıca göz atılabilecek) önsözünde *Kurtlar Arasındaki Kurt*'un günahkâr, zayıf iradeli, şehvet düşkünü, hatalar yapan, dengesiz insanları; kopuk, deli ve hastalıklı bir çağın çocuklarını ele aldığı konusunda uyarıyor. Neticede bu eser, her anlamda yetişkinlere hitap ediyor."

Daktilosuna dönerek şöyle yazdı: "Demirden, dar bir yatakta bir kızla bir adam uyuyordu. Kızın başı sağ kolunun kıvrımına yaslanmıştı, hafifçe nefes alıp veren ağzı yarı açıktı; yüzünde somurtkan ve kaygılı bir ifade vardı – neden üzgün olduğunu bir türlü anlayamayan bir çocuğunki gibi. Kollarını iki yanına gevşekçe uzatmış, son derece bitkin bir hâlde sırtüstü uyuyan adama arkasını dönmüştü. Adamın alnında ve kıvırcık sarı saçlarının diplerinde boncuk boncuk terler göze çarpıyordu; yakışıklı, küstah ifadeli yüzü biraz

boş görünüyordu. Açık pencereye rağmen oda çok sıcaktı, çift, battaniye yahut örtü olmadan uyumuştu. Burası Berlin, Georgenkirch Caddesi, üçüncü avlu, dördüncü kattı. Temmuz 1923, saat sabahın altısıydı. Dolar şimdilik 414 bin marktı."

Wolfgang ve Petra 1923'te Berlin'deki binlerce kişi gibi pis bir pansiyonun tek odasında yaşamaktadır. Wolfgang işsizdir, ayrıca eline ne zaman biraz para geçse, bunu kumar masalarında çabucak kaybetmektedir. Başının çaresine bakabilecek yaşa gelir gelmez onu evden kovan merhametsiz bir kadının gayrimeşru kızı olan Petra, fahişeliğe zorlanmıştır. Aslında böyle tanışmışlardır: Berlin'in kirli, karanlık sokaklarında. "'Bu arada benim adım Wolfgang Pagel,' dedi küçük bir baş selamıyla... 'Tanıştığımıza memnun oldum,' diye cevapladı Petra münasip bir şekilde. 'Ben de Petra Ledig.' Adam güldü: 'Hadi gel bakalım ufaklık. Ben sana Peter diyeceğim.'"

Okuyucu anında büyülenir, Hans Fallada'nın tanıdık topraklarında olmaktan heyecan duyar ve sonunda her şeyin iyi sonuçlanacağını umar.

"Avludaki karanlık kuyudan, uykuya dalmış yüzlerce odanın kokusu yükseliyordu. Henüz belli belirsiz yüzlerce ses, rengi atmış bir perdenin hareketsizce asılı durduğu açık pencereden içeri giriyordu." Okur zaten bu dünyayı ne kadar da iyi biliyordu; her gün bunu yaşıyor, Wolfgang ve Petra ile aynı çaresiz koşullarda mücadele ediyordu. Petra ona Wolf [Wolf Almanca kurt demek] der. O kurtların arasındaki kurttur, ya yiyecek ya da yenecektir. Petra onu sever ama henüz baba olmaya hazır olmadığını, önce "adam olması" gerektiğini bilir. Bunu başarabilecek midir? Beşinci bölümde, bu ihtimalin hâlâ çok uzağındadır. Wolfgang, şaibeli yollardan servet yapmış eski bir okul arkadaşından borç para almaya çalışır ancak arkadaşı borç vermeyi kabul etmez. Aşağılanan Wolfgang sokaklarda başıboş dolaşır. Ve birdenbire Rudolf'un "iyi" insanlarından biri çıkagelir: Genç bir kadın olan Liesbeth, Wolfgang'ın müşkül durumunu görür, ona acır ve sırf yardım etmek için Dahlem'in zengin bir semtindeki evine davet eder. Onu mutfağa götürür ve güler yüzlü aşçıya ona yiyecek bir şeyler vermesini söyler.

"Daha önce hiç böyle bir mutfak görmemişti. Dans salonu kadar büyüktü; beyaz, gümüş, bakır renklerle bezeliydi; tavalar mat siyahtı." "Bembeyaz, uzun bir yemek masası ve rahat beyaz sandalyeler"de oturuyordu. "Evet, güzel kırmızı tuğlalardan bir şömine bile vardı." Yemeğini beklerken kendini dilenci gibi hissediyordu. "Gözlerini boşluğa dikti. Kafası çalışmıyor değildi, fikirleri vardı ama çaptan düşmüştü ve tembeldi, bir düşünceyi mantıklı bir sonuca

kadar takip etmek istemiyordu. Neden yapsındı ki? Ben böyleyim ve böyle de kalacağım. Sonsuza dek Wolfgang Pagel olarak!" İri yarı kâhya içeri girer ve ona neredeyse bakmaz bile. Ardından gelen yaşlı, özel üniformalı uşak, "Size içecek bir şey ikram edebilir miyim?" diye sorar. Wolfgang herkesin; aşçının, mutfak hizmetçisinin, düzgün konuşan ve hoş insanlar olduğunu fark eder. Demek hâlâ böyle yerler var, diye düşünür, iyi insanlara ait güzel evler.

"Kapı açıldı ve içeri küçük bir kız girdi, evin kızıydı; on, on iki yaşlarında, parlak, neşeli." Kız ilk önce orada oturan Wolfgang'ı fark etmez. Sonra ona kibarca iyi günler diler. Biraz sohbet etmesi gerektiğini hisseden Wolfgang, kıza yaşını ve okulunu sorar. "O ciddi bakışların karşısında kendini her zamankinden daha alçak ve sefil hissetti." Kız okula gitmediğini söyler. "Ben körüm. Babam da kör. Gerçi babam eskiden görebiliyormuş. Ben hiçbir zaman göremedim. Annem görebiliyor. Ama babamın ve benim ne hissettiğimizi asla bilemediği için görmemeyi tercih ettiğini söylüyor. Yine de ona izin vermezdik."

Yüzlerce sayfanın ardından, Wolfgang yavaş yavaş cesaretini toplaması ve hayatıyla ilgili bir şeyler yapması gerektiğini anlamaya başlar. "Eskiden cesaretin, bir top mermisi patladığında dik durmak ve şarapnel parçalarından payına düşeni almak olduğunu sanırdım. Şimdiyse bunun sadece aptallık ve kabadayılık olduğunu biliyorum; cesaret, bir şey tamamen dayanılmaz hâle geldiğinde bile devam etmek demekmiş." Petra, tüm bunları yaşarken ona destek olur. Nihayet Wolf, kurtlardan kaçmayı başarır ve Doğu Prusya kırsalındaki bir malikânede idareci olarak işe başlar, tıpkı Rudolf gibi. Bu işte başarılı da olur, sonra tıp eğitimine devam etmek üzere Berlin'e döner, artık insanlara yardım etmeye karar vermiştir. Rudolf, "Wolf bir zamanlar zar zor sevilebilecek biriydi – oysa şimdi sevgiye layık oldu," diye yazarak okurlarını sevindirir. Böylelikle onlara, dışarıdaki yaşamları gittikçe dayanılmaz hâle gelse bile kaderlerinin kendi ellerinde ve aile içi mutlulukta yattığını gösterir; Kitap başladığı yerde biter. Bir yıl sonra Wolfgang ve Petra yine yataktadır, ama artık "her şey değişmiştir," hattâ nihayet istikrar kazanan para birimi bile.

"Genç karısı gülümser – hayata, kocasına, mutluluğa... Dıştan gelen şeylere bağlı bir mutluluk değildir bu; cevizin içi gibi kendi içindedir. Seven ve sevildiğini bilen bir kadın, her daim yanında olan mutluluğu, kulağında günün gürültüsünü bastıran kutlu bir fısıltı gibi duyumsar – arzulayacak başka hiçbir şeyin olmamasının verdiği huzurlu bir mutluluk. Adamın nefes alışını duyar; ardından daha yumuşak ve daha hızlı olan çocuğunkini. Beyaz perdeler hafifçe kıpırdar. Her şey oldukça farklıdır. Işığı söndürür. İyi geceler!"

Rudolf da kendini Petra kadar mutlu hissediyordu. Rowohlt gelip kitabı okuduğunu, çok beğendiğini ve ona 10 bin Reichsmark avans ödeyerek yayımlayacağını söylediğinde daha da mutlu olmuştu. Düzeltmeleri eski çalışanı Franz Hessel yapacaktı, tabii gayriresmî şekilde, zira Hessel Yahudiydi. 1937 Eylül'ünde yayımlanan *Kurtlar Arasındaki Kurt* haftalar içinde tükendi. Birkaç ay içinde biraz kısaltılarak İngilizceye çevrildi. O yıl yalnızca Margaret Mitchell'in *Rüzgâr Gibi Geçti*'si daha çok satmıştı. Rudolf, Frau Ellenberg adında tam zamanlı bir hizmetçi işe alabilmişti yeniden. Sophie çocuklara bakmak ve ülser olan Suse'ye yardım etmek üzere geri dönmüştü. Hubert Rader bile uzun bir izin alarak gelmiş, evin daha çok işini görebilmek için yeğenini de yanında getirmişti. Rudolf, "Burası artık o kadar güzel ki, kalbim neşeyle doluyor ve Carwitz'i satma düşüncelerimiz kaybolup gidiyor," diye yazıyordu annesine. "Buradayız ve burada da kalacağız." Her şey epeyce değişmişti.

Rudolf'un mutlu sonu ve içeriğiyle, Nazilerin kabul edebileceği bir hikâye yazmayı seçmesi dışında... Üstelik kitabın Reich Edebiyat Odası'nın sansürünü hasarsız atlatabilmesi için, önsözüne yine o malum uzlaşma cümlelerini eklemek zorunda kalmıştı: "Yazar, fotoğrafik bir benzerlik amaçlamasa da, hem yeni hem de bütünüyle gölgede kalmış bir zamanı resmetmek istemektedir. Kurtarılanlara yakışan, geçmiş tehlikeyi tamamen unutmak değil, aksine onu hatırlayarak ulaşılan mutlu neticeyi iki kat takdir etmektir." 1937'de Naziler henüz en kötü eylemlerini hayata geçirmemişti; bununla beraber "mutlu netice" Nazi korku rejimiydi. Nazi gazetesi *Volkischer Beobachter*, faşizmin Almanya'yı, Weimar döneminin hiperenflasyonundan ve kitlesel işsizlikten nasıl kurtardığını göstermesi nedeniyle kitaba büyük övgüler yağdırmıştı. Goebbels 31 Ocak 1938'de günlüğüne, "Müthiş bir kitap!" diye yazdı. "Bu herif gerçekten yetenekli!"

Doğu Prusya'da, Fritzi von Schulenburg arkadaşları için bir muammaydı: Nazi yanlısı mıydı, değil miydi? 1937 yılına gelindiğinde, bölgenin *Gauleiter*'i Erich Koch'u yüksek sesle ve kimilerine göre pek de akıllıca olmayan, hayli toy biçimde eleştirmesine rağmen Fischhausen'i yöneten *Landrat* olarak görevini sürdürüyordu. Nasyonal Sosyalist hareket içinde büyük saygı ve hayranlık duyduğu Gregor Strasser öldürüldükten sonra bile Parti ile çalışmaya devam etmişti. Bu tuhaftı. Herkes Schulenburg'un Königsberg'den uzaktaki Fischhausen'e gönderilmesini Koch'un ayarladığını biliyordu. Koch

onun, devletin halka karşı görevi ve benzeri konulardaki mütehakkim Prusyalı aristokrat ideallerinden bıkmıştı. "Kendini ne sanıyor?" diye sormuştu Koch. Artık işler değişmişti. *Gauleiter* olmak için köklü Prusya ailelerinden gelmenize gerek yoktu, hattâ özellikle iyi bir eğitim almanız bile gerekli değildi. Artık tek gerekli olan şey Führer'e sorgusuz sualsiz sadakatti ki, Koch bir Eski Yoldaş olarak buna kesinlikle sahipti. Eski Yoldaşlar birbirine destek olurdu. Zaten gittikçe daha fazla yoldaşını kendi *Gauleitung*'unda belediye başkanlığı ve benzeri görevlere getiriyordu, etrafını Nazi Partisi'nin sadık üyeleriyle doldurmuştu – bu da Fritzi'nin, Berlin'in yüksek mevkilerindeki arkadaşlarına, bu kişilerin görev için nitelikli olmadıkları ve aslında işe hiç alınmamaları gerektiği hususunda şikâyet etmesine yol açmıştı. Schulenburg daha sonra Koch'u şahsen yolsuzluk ve iltimasla suçlamaya başladı. İşte bu noktada Koch onu Doğu Prusya kıyılarının yukarısında, tarımın ve balıkçılık endüstrisinin zayıf olduğu uzaktaki Fischhausen'e tayin ettirdi. Biraz sadakat öğrensin diye...

Schulenburg hemen gerçek, mütehakkim yüzünü tekrar göstermeye başlamıştı: İkinci makam arabasından kurtulmuş, *Landrat* konutunun neredeyse yarısını yerel halkın kullanabileceği çalışma odalarına dönüştürmüş, işsiz balıkçılara kışları iş sağlamak üzere *Heimwerk Samland* ev içi üretim –erkekler için marangozluk ve ahşap oymacılığı, kadınlar için dokumacılık– sanayisi kurmuş, yeni yollar ve yürüyüş yolları gibi yerel imkânlara yüklü miktarda para harcamıştı. Hattâ mahzenlerinden birini *Weinstube*'ye, yani bira ve şarap içilen bir halk kulübüne çevirmişti. Nasyonal Sosyalizmdeki önemli kelimenin sosyal değil nasyonal [ulusal] olduğunu anlamamış görünüyordu. Koch bir süreliğine göz yummaya karar vermişti çünkü Berlin'deki kodamanlar, şimdiye kadar çok sayıda idarecinin tutuklandığı fakir ve az gelişmiş bu bölgede, iyi bir yöneticiye ihtiyaç duyduklarını söylemişlerdi.

Fritzi daha mutlu olamazdı. Nihayet Prusya usulüne uygun şekilde ve müdahale olmadan iyi şeyler yapabilecekti. Aylık *Landrat* günü uygulamasını başlattı, sırayla civar köyleri ziyaret ediyor, sabah erkenden gelip geç saatlere kadar kalıyor, köylülerden haberleri alıp kaygılarını dinliyor, not alıyor, mümkün olduğunca bir şeyler yapmaya söz veriyordu.

"Schulenburg arabasıyla köy meydanında göründüğünde, tüm köy oraya toplanırdı," diye hatırlıyor Berlin'de İçişleri Bakanlığı'nda çalışan "yüksek mevkililer"den biri olan arkadaşı Klaus von der Groeben. "Erkekler, kadınlar, çocuklar, onu görmek ve köylerinde neler olduğunu ya da son ziyaretinden

bu yana neler başarıldığını anlatmak için gelirlerdi: kaç balık tuttuklarını, kimin hasta olduğunu, kimin öldüğünü, doğan bir bebeği, buzağılayan ineği, yaramazlık yapan çocuğu; Pillau veya Königsberg'e, hattâ Hamburg yahut Essen'e taşınan bir çifti. İdari konular hakkında nadiren konuşulurdu, çoğunlukla sorular, dilekler ve kişisel nitelikteki haberlerden bahsedilirdi. *Landrat*'ın onlara mutlaka bir cevabı yahut tavsiyesi olurdu. Genç olmasına rağmen ona bir baba gözüyle bakıyorlardı. Ona çocuklar gibi ufak tefek hediyeler veriyorlardı: çok büyük bir balık, iki martı yumurtası, bir kavanoz bal. Üst sınıf, alt sınıf, eğitimli, eğitimsiz, hepsiyle nasıl konuşacağını biliyordu. Bazen bir çocuğun yetiştirilmesiyle ilgili veyahut bir kadına içkici kocası hakkında önerilerde bulunurdu. Ama asıl belirleyici olan, onlara sadece aklıyla değil, kalbiyle de cevap verdiğini hissetmeleriydi."

Fritzi'nin Fischhausen'e geldiğinde yaptığı ilk şey, selefi *Landrat* Nuade'nin dünyadan, Fischhausen'den bile daha kopuk bir bölge olan Quedlingburg'da iş bulmasını sağlamak oldu – hiç yoktan bir iş. Nuade'yi gafil avlayan *Gleichschaltung* olmuştu, çünkü Nazilere karşı hoşnutsuzluğunu gizlemekle hiç uğraşmamıştı. Fritzi bu detaylarla ilgilenmiyordu. Nuade düzgün bir adamdı ve Fritzi, Reich İçişleri Bakanlığı'ndaki arkadaşları sayesinde, Nuade'nin siyasi görüşleri yüzünden cezalandırılmamasını sağlamaktan mutluluk duyuyordu.

Fritzi, Fischhausen'de işleri yoluna koyduktan sonra, aynı arkadaşlarından kendi *Landrat* bütçesinde büyük bir artış talep etti, çünkü artık daha da büyük planları vardı: Her şeyden önce işçiler için, her birinin küçük birer bahçesi olan, teraslı konutlar inşa etmek. Ardından uçurumun tepesindeki yürüyüş yolunu, her pazar ve bayram günü sadece köylülerin kullanımına ayırarak, yerel toprak sahiplerini çileden çıkardı. Peşinden, sahil boyunca bir gezinti yolu inşa etmek üzere mimar Hans Hopp'u işe aldı. Bunu nasıl becerebilmişti? Hans Hopp komünist olduğundan şüphelenilen biriydi. Yaz ayları geldiğinde, kış aylarında erkeklerin oyduğu gemi maketlerinin ve kadınların ördüğü şalların satıldığı hediyelik eşya dükkânı açılmıştı. Ve Pillau'da da balıkçılık endüstrisine yarayacak yeni bir fabrika...

Fritzi gece gündüz çalışıyordu, bu da ailesiyle pek zaman geçirememesine neden oluyordu. Charlotte'nin bakması gereken iki çocuğu vardı artık, iki kız; Schuschu ve Beba dedikleri Fredereke ve Leveke Christiane. O da muhtemelen kocasını daha çok görmeyi isterdi ama nasıl biri olduğunu biliyordu –Prusyalı görev duygusunun ne kadar kuvvetli olduğunu, NSDAP içindeki

konumu sebebiyle vicdanıyla ne çok mücadele ettiğini, Erich Koch'un temsil ettiği kötü unsurlardan kurtulmaya ne kadar kararlı olduğunu– ve hareketin zamanla büyüyüp gelişeceğine, modern fikirlere sahip iyi insanların diğerlerine galip geleceğine dair hâlâ ne kadar umutlu olduğunu da...

Peki sorun sadece kötü bireyler miydi? Yoksa bir bütün olarak acımasız ve yozlaşmış hareketin kendisi mi? Fischhausen yıllarında Charlotte'nin kocasının kafasını kurcalayan sorular bunlardı.

Bu, onun coşkusuyla, verdikleri herhangi bir partinin merkezinde olmasını engellemedi – ve arkadaşlarının ve meslektaşlarının hatırladığı gibi çok sayıda parti vardı. Fritzi, ciddiyetinin yanı sıra bulaşıcı bir *yaşam sevincine* de sahipti: Müziği severdi, şarkı söylemeyi severdi, şarabı severdi. Ve dans etmeyi de...

Schulenburglar'ın resmî konutunun bahçesinde düzenlenen yaz partileri, Doğu Prusya'nın ışıltılı gecelerinde geç saatlere kadar devam ederdi. Eski dostlarla birlikte, bazı NSDAP üyeleri de dahil olmak üzere yeni yerel dostlar da geliyordu. Her pazar Charlotte ve çocuklarla beraber sessiz, ıssız göl kıyılarında ya da denize nazır beyaz kum tepelerinde yürüyüşler yapılıyordu. Bazen Fritzi ve Charlotte, çocukları bakıcıya emanet edip kendi başlarına seyahate çıkıyorlardı – bir keresinde yol üzerindeki Güney Alman barok kiliselerini ziyaret ede ede Konstanz Gölü'ndeki Reichenau Adası'na gitmişlerdi, bir diğerindeyse Litauen'deki arkadaşları Hardenbergler'e. Ayrıca her yıl, teoride kalmış entelektüel Fritz-Dietlof'un elinden geldiğince büyük bir hevesle üstlendiği askerlik hizmeti vardı.

Haziran 1936'da bir aile trajedisi yaşandı. Artık yirmili yaşlarının sonundaki en küçük kardeşleri Wilhelm, bir araba kazasında öldü. Wilhelm, Potsdam'da, daha sonra Hitler'e suikast düzenleyenlerin çoğunun yer aldığı 9. Piyade Alayı'nda teğmendi. Cenaze aile evinin bulunduğu Tressow'da, eksiksiz bir askerî törenle yapıldı. Graf von der Schulenburg'un savaş yıllarından eski dostu Tümgeneral von Fritsch de cenazeye katıldı. Tabut alay bayrağıyla örtülmüştü. Mezara indirilirken *Ich hatte einen Kameraden*, "Bir zamanlar bir yoldaşım vardı" şarkısı söylendi ve ardından alayın bandosu *Lob den Herren*, "Cennetin Kralı, övgüler sanadır" ilahisini çaldı.

Ailede NSDAP üyesi olmayan yalnızca Wilhelm ve kız kardeşi Tisa'ydı. Tisa bir Yahudiyle evli olduğu ve İngiltere'de yaşadığı için cenazeye katılamadı. Bu haber onu derinden sarsmıştı. "O güzel, pırıl pırıl, coşkulu, herke-

sin sevdiği çocuk," diye anlatıyordu kardeşini anılarında... Wilhelm'in ölüm haberini bildiren telgraf geldiğinde, Fritz Hess'le birlikte Suffolk sahilinde bulunan Walberswick'teki kır evlerindeydiler. Highgate'teki daireleri hâlâ duruyordu ancak hafta sonlarını çoğunlukla Suffolk'ta geçiriyorlardı.

Görünüşe bakılırsa, yeni hayatlarına oldukça iyi uyum sağlamışlardı. Seçkin iş insanı Fritz, Ocak 1933'te Naziler iktidara gelir gelmez, bir miktar parayı Hollanda üzerinden dışarı çıkarmayı başarmıştı ve akıllıca yatırımlarda bulunuyordu. Tisa yeniden resim yapmaya başlamıştı. Fritz'in oğlu Londra Üniversitesi'nde eğitimine devam ediyordu. Kızıysa İsrail'e yerleşmişti. Tisa'nın çocukluğundan hatırladığı İngilizcesi artık daha iyiydi. Fritz ise İngilizceyi BBC dinleyerek ve *The Times* okuyarak öğrenmişti. 1936 yılına gelindiğinde, aralarında yayımcı Victor Gollancz'ın da bulunduğu ilginç bir arkadaş grupları vardı; Gollancz'ı onlarla tanıştıran Sigmund Freud'un oğlu Ernst Freud, ayrılmamak için son dakikaya kadar direnen anne babasının aksine Avusturya'yı erkenden terk etmişti. Walberswick'teki kulübeyi bulup onlar için yenileyen kişi de mimar Ernst'ti. Burası Doğu Prusya'ya benzemeyen geniş kumsalları ve kum tepeleriyle, vahşi ve hiç bozulmamış bir bölgeydi. Birçok sanatçı orada yaşamayı ve çalışmayı seçmiş, Tisa da kısa sürede onlardan biri olmuştu.

O hâlde neden mutlu değildi? Mecklenburg'u özlüyordu. Ailesini de. Saatlerini Tressow'u düşleyerek geçiriyordu: gölü, ormanları, yavaşça gözden kaybolan akşam ışığını, verandada oturan anne babasının uzaktan gelen seslerini. İstediği... Neydi istediği? Kendisinin de pek bildiği söylenemezdi. Tek bildiği şuydu: Onu seven, iyi ve zeki bir adam olan Fritz'le mutlu olmalıydı. Ama değildi işte. Londra'nın Doğu yakasındaki gecekondu mahallelerinde dolaşmaya başladı, buradaki yoksulluk ve işsizliğin neredeyse Almanya'daki kadar kötü olduğunu görünce şaşırdı. Ama bu insanlar farklıydı. O kadar sert, o kadar siyaset düşkünü değillerdi. Belki de savaşı kazandıklarından. Gerçi ne biçim bir kazanmaktı ki bu?

Durham'da kömür madeni işçileri arasında da durum aynıydı peki ne arıyordu orada? Yine bilmiyordu. Madencileri ve ailelerini, sefalet ve yoksunluğu, Tisa'nın tanıdığı başka hiçbir sanatçının yapamadığı gibi resmedebilen Käthe Kollwitz tarzında çizmişti. Kuzeyli işçi sınıfından yeni arkadaşlar edindi. Gönüllü çalışmalar yaptı. Ama hiçbir şey fayda etmiyordu. Tisa neyin yanlış olduğunu bilmiyordu. Tek bildiği eve gitmek istediğiydi. Ama gidemiyordu. Wilhelm öldüğünde bile gidememişti. Çünkü o, Yahudi Fritz Hess'in karısıydı.

Bunun yerine, Lübeck'ten gemiyle gelen annesiyle buluşmak üzere Danimarka'ya gitti. Birbirlerini neredeyse üç yıldır görmemişlerdi. İlk başta, biraz hüzünlü de olsa harikaydı. Fakat çok geçmeden tüm eski sorunlar geri geldi: Annesi ve ailesinin geri kalanı hâlâ Nazi Partisi'ne inanıyordu. "Fritzi bile mi?" diye sordu Tisa. "Elbette," dedi annesi. "Fischhausen *Landrat*'ı o, bilmiyor muydun?" Evet, biliyordu, ama yine de... Peki ya Tisa, Londra'da Fritz'le mutlu muydu? *Mutti* öğrenmek istiyordu. Tisa net bir cevap veremedi. "Gerçekten, her zaman tuhaftı bu kız," diye düşündü annesi. Anlaşılması zordu. Belli ki değişen bir şey yoktu. Gemi Kopenhag'dan ayrılıp Reich'a doğru yola çıkarken ikisi de gözyaşlarına boğuldu; *Mutti* üst güverteden aşağıya, Tisa ise rıhtımdan yukarıya el sallıyordu.

Ne var ki, kardeşinin ölümünün ardından Tisa için bir şeyler değişmişti. Önceleri bunun farkına varmadı ve hayatına devam etmeyi denedi. Bazı yeni arkadaşlar edindi – hepsi de Uluslararası Sanatçılar Derneği üyesiydi ve açık birer anti-faşistti: Duncan Grant, Vanessa ve Clive Bell, Barbara Hepworth, Ben Nicholson, Henry Moore. İspanya İç Savaşı'na bir ambulans göndermişlerdi. Tisa toplantılardan birine gitmiş, ayağa kalkarak Almanya'da olup bitenler hakkında konuşmuş, hattâ kendi ailesinin Nazilere sempatiyle yaklaştığından bile bahsetmişti. Diğer İngiliz arkadaşlarının çoğunun aksine, bu yeni dostları uyarılarını ciddiye alarak onu dinledi. Ama ne yapabilirlerdi ki? Yine de bu bile Tisa'ya iyi gelmişti, bundan sonra sık sık toplantılarına katılmaya başladı. Ve Durham'a geri döndü.

O sırada aylardan Aralık'tı ve aşırı derecede soğuktu. Kömür madencileri küçük bir kömür ateşi dışında ısıtması olmayan, tuvaleti arka bahçede bulunan; üstte iki, altta iki odadan oluşan ufacık, sıra sıra evlerde oturuyorlar ve altı yedi kişilik ailelerini beslemeye zar zor yetecek kadar para kazanıyorlardı. İşsizler sokak köşelerinde donmak üzereydi. Birçoğu evsizdi, sabah ondan akşam altıya kadar kapalı olan pansiyonlarda yaşıyorlardı – savaşta ülkeleri için savaşmış erkeklerdi bunlar. Eskiden düşmanı olan bu insanların, kendi ülkesindeki evsiz ve hayal kırıklığına uğramış adamlardan farklı olmadığını görüyordu. Toplum aktivistleriyle dolu bir hücreye katıldı, Spennymoor Yerleşimi'nde gönüllü çalışarak sanat dersleri verdi ve maddi destek sağladı. Bir keresinde kömür madenine inmesine izin verildi. Tanık olduklarından dehşete düşmüştü – kömür damarına yarım saat süren meşakkatli, iki büklüm bir yürüyüş; her yerden damlayan sular ve madencilerin bu suyun içinde durarak çalışmaları; yarı karanlıkta çömelmiş bir hâlde, başlarında kask

bile olmadan kazma sallamaları. Sürekli kaza olmasına rağmen sigortaları yoktu. Madenciler on saatlik vardiyanın sonunda yüzleri kapkara dışarı çıktıklarında gün neredeyse bitmek üzere oluyordu. Kışlarıysa çoktan kararmış. Tisa'ya göre tek tesellileri, işçi kulüplerinde geçirdikleri akşamlardı. Ve içki. Tüm bunlar olup biterken maden ocaklarının sahipleri krallar gibi yaşıyordu. Buna tahammül etmek zordu. Yine de en azından Nazi Almanya'sındaki gibi bir korku rejimi yoktu – 1930'ların Britanya'sında komünist veya Yahudi olmak, toplama kampına düşmek ya da ölmek anlamına gelmiyordu.

Fritz karısının anlattığı sarsıcı hikâyeleri dinliyor; ancak kısmen, siyasi anlamda Tisa'dan daha muhafazakâr olduğundan; fakat daha ziyade, bir Yahudi olarak İngiltere'de kendisine yuva ve güvenli alan bulduğu için duyduğu minnettarlıkla, bunlara fazla ilgi duymuyordu. Ailesinin geçimini yeniden sağlayabilmekten de mutluydu. Gerçekten de Tisa'yı ve onun hoşnutsuzluğunu anlayamıyordu. Söylediğine göre Tisa kendini kapana kısılmış gibi hissediyordu. Ama ne tarafından? Özgürlük mü? Nihayet Tisa evliliklerini kurtarmak amacıyla psikanalize gitmeye karar verdi. Ayrıca gizli dürtüleri ve özlemleri olarak adlandırdığı şeylere çözüm üretmek istediğini belirtmişti. Ama hiçbiri işe yaramadı.

Reich'ta ise Fritzi, Charlotte'ye şöyle yazıyordu: "Koch son zamanlarda yine benden şikâyet ediyor, görevimin uzun sürmeyeceğini söylüyor. Muhtemelen tayin edilmem için baskı yapmaya çalışacak." Gelgelelim, ne yaparsa yapsın Koch ondan kurtulamıyordu – çok iyi bir idareciydi, ayrıca hepsi gizli Nazi karşıtı olan Reich İçişleri Bakanlığı tarafından çok iyi korunuyordu. Nihayet Temmuz 1937'de tayini çıktı fakat bu bir terfiydi; Berlin Emniyet Müdür Yardımcılığı görevine getirildi. Bazı arkadaşları onun hangi akla hizmetle bu görevi kabul ettiğini sorguladılar. Kimileri cevabı bildiklerini düşünüyordu: Klaus von der Groeben de dahil olmak üzere, Fritzi'nin Bakanlık'ta yüksek mevkilerde bulunan dostları, ona bu işi ayarlamak için nüfuzlarını kullanmışlardı. Klaus'un diğer rejim muhaliflerini etrafında toplayan bir Nazi karşıtı olduğu şüphe götürmezdi. Yani, kimbilir?..

Fischhausen'den ayrılmak Fritzi'ye çok zor geldi. En zoru da –birdenbire ortaya çıkmış ve zorlu hayatlarını derhal daha iyi hâle getirmeye koyulmuş bu adama minnet ve derin bir sevgi duyan, ona çocuk gibi hediyeler getiren– köylülere bunu anlatmaktı.

Onları kaderlerine terk ettiğine inanmakta güçlük çekiyorlardı. O da ina-

namıyordu gerçi. Ancak Fritzi, Temmuz 1937'nin sonunda Berlin'e geri dönmüş, yeni vazifesine başlamak üzere İçişleri Bakanlığı'na gelmişti.

Kendisi ev aramak üzere şehre geldiğinde, çocuklarla geride kalan Charlotte'ye, "Doğu Prusya'dan ayrılmak, şimdiye kadar yapmak zorunda kaldığım her şeyden daha çok sarstı beni," diye yazdı 1 Ağustos 1937'de. "Sanki bu topraklar zorla elimden alınıyor, bu da bana öfke ve acı veriyor."

Ne var ki, Fritzi'nin Georg Strasser'e duyduğu hayranlığı paylaşan Königsberg zamanlarından eski arkadaşı Klaus von der Groeben'in ona ihtiyacı vardı. Klaus savaştan ve Fritzi'nin korkunç ölümünden çok sonra, "Birçok yeteneği arasında belki de en önemlisi insanlar üzerindeki güçlü etkisiydi," diye yazacaktı. "Nereye giderse gitsin, ne işle uğraşırsa uğraşsın, etrafına yeni bir hayran kitlesi toplayabiliyordu. Üstelik bunu eski dostlarına sadakati bırakmadan yapıyordu. Bu karizmanın sırrı tam olarak şudur diyebilmek zordu. Orta boylu, yanağındaki yara izi dışında pek de çarpıcı bir görünüme sahip olmayan, tasasız, rahat tavırlı bu adamı fark etmeyebilirdiniz – ta ki gözleri parlayıp kendine özgü o sakin ama insanı anında saran üslubuyla konuşmaya başlayıncaya kadar."

Fritzi'nin şefi Wolf-Heinrich Graf von Helldorf Paroli'ydi. İlk başta ondan emin olamamıştı. Helldorf Paroli lüks hayatı ve birçok gönül ilişkisiyle nam salmıştı. Onda Prusya estetiğinden eser yoktu. Yine de mükemmel anlaştılar. "Başta beni istemediyse de mevki için yaptığı diğer öneriler reddedilmişti," diye yazacaktı Fritzi Charlotte'ye. "Ama ilk görüşmemizin ardından, en önemli hususlarda hemfikir olduğumuzun ayırdına vardık. Zeki ve muzip bir izlenim veriyor. Bakanlık'taki konumunda da tam anlamıyla enerjik bir devlet adamı. Ardında asıl yatanın ne olduğunu henüz göremesem de dışarıdan bakıldığında açık ve dürüst bir izlenim veriyor. Beraber çalışabileceğimizi zannediyorum."

Fritzi hızla vazifesine bir düzen ve açıklık getirmeye, çalışanlar da dahil olmak üzere idarede reformlar yapmaya başladı. Şubat 1938'e gelindiğinde, yöneticilerin kullandığı dille ilgili bir not bile hazırlamıştı: Kullandıkları dilin sıradan vatandaşa daha anlaşılır gelmesi lazımdı. "Kendinizi kısa cümlelerle ifade edin. Gereksiz tumturaklı cümlelerden kaçının. Laf kalabalığından ve bürokrasinin resmî dilinden kaçının."

Mart 1938'de Bakanlık yetkililerine, "Nasyonal Sosyalist Devletin Prusya Mirası" başlıklı bir konferans verdi. Yirmi sayfadan uzun bir konuşmaydı. "Pek çoğunuz Prusya mirası ile Nasyonal Sosyalizm arasında seçim yapmak

zorunda olduğunuzu düşünseniz de durum böyle değil," diyerek başladı konuşmasına. İyi işleyen bir devlet, düzene ve açıklığa dayanırdı. Mali işler şeffaf olmalıydı. Yolsuzluk yasaklanmalı, aslolan Görev ve Onur olmalıydı. Büyük Friedrich, Luther, Prusya Ordusu – her şey tartışmaya dahildi. "Savaş ve ardından gelen gayriresmî iç savaş onların felaketi oldu," dedi. Ordu Prusya mirasına sahip çıkmış olsa da, resmî makamlar ve devlet bunu tamamıyla kaybetmişti. Nasyonal Sosyalizmin özgün fikri; yeni bir sosyalizmde *Volk*'u, her şeyin anlamı ve temeli hâline getirmekti. Hitler *Kavgam*'da zaten Nasyonal Sosyalizmin Prusya değerlerine atıfta bulunuyordu. Joseph Goebbels'in Nisan 1932'de yaptığı bir konuşmadan alıntı yaptı: "Sıkı sıkıya bağlı olduğumuz ideal Prusyalıdır. Hedeflerimiz daha modern şekliyle, Büyük Friedrich ve Bismarck'ın hedefleridir. Halk bizden bu Prusya değerlerini yeniden tesis etmemizi istiyor." "Maneviyata, dine ve sorumluluğa yer açmalıyız," diye ekledi Fritzi. "Tanrı yardımcımız olsun." Nasyonal Sosyalizm ve Prusya değerleri birbirine zıt değildi. Nasyonal Sosyalizm sadece aynı fikirlerin modern formdaki siyasi ifadesiydi. Konuşmasını Moltke'nin şu sözleriyle bitirdi: "Geri çekilmeyeceğiz! Biz Prusyalıyız!"

Fritzi yalnız değildi. Komünist Parti'nin Almanya'da kalan üyeleri de geri adım atmıyorlardı; Eyalet Emniyet Müdürlüğü'nün bir komünistin cenazesi hakkında Darmstadt Gestapo bürosuna gönderdiği rapor da bunu gösterir. "Konu: Dachau'da koruyucu gözaltında tutulan Mainz-Kostheim'lı mahkûm Adam Schaefer'in cenazesi vesilesiyle yapılan komünist gösteri. Yukarıdaki olayla ilgili soruşturmalarda şu âna kadar ortaya çıkanlar: Adam Schaefer 24 Mart 1937 tarihinde, saldırdığı bir SS muhafızı tarafından vurulmuştur. Ailesinin isteği üzerine cenaze Mainz-Kostheim'a nakledilmiş, cenaze töreni 29 Mart 1937'de gerçekleştirilmiştir. Daha cenaze gelmeden Mainz-Kostheim çevresinde, Schaefer'in vurulmadığı, dövülerek öldürüldüğü ve ailesinin tabutu açmayı reddetmesinin nedeninin de bu olduğu söylentisi yayılmıştı. Yaklaşık 800 kişi cenazede hazır bulundu. Bunun yaklaşık yüzde kırkı SPD ve Merkez Partisi'nin bilinen eski çevresi ve üyeleriydi; belki de yüzde altmışı eski komünistti. Katılımcılar uzak banliyölerden ve hattâ Mainz'dan geliyordu. Mezar başındaki tören sırasında komünistler büyük ölçüde yan yana durdular. Dinî törenin ardından M, mezarın aşağı yukarı iki metre uzağında, kendisiyle aynı fikri paylaşan yoldaşlarının arasında belirdi. Durduğu yerden, üzerinde 'Huzur İçinde Yat' yazan bir çelengi mezara attı. Bu eylemi gerçekleştirirken sergilediği tavır, herkesin bunun arkasındaki sembolik amacı fark

etmesini sağlayacak nitelikteydi. Cenaze törenine büyük katılım ve çelengin herkesin görebileceği şekilde konması; KPD'nin ölmediğinin, bilakis yasadışı olarak varlığını sürdürdüğünün kanıtı olarak görülmelidir. Sonuçta, M derhal koruyucu gözaltına alındı."

Büyük Sosyal Demokrat Julius Leber, Mart 1933'ten bu yana tam dört yıldır Naziler tarafından hapsedilmişti – önce memleketi Lübeck'teki yerel hapishanede, sonra da Sachsenhausen Toplama Kampı'nda... 21 Aralık 1936'da Sachsenhausen'den "Noel geliyor," diye yazmıştı sevgili Annedore'ye. Kader onları fazlasıyla zorlamıştı, itiraf ediyordu, ama buna katlanabilirdi: Bu onu daha güçlü kılmıştı; ikisini de değiştirmişti; bu bir yara olduğu kadar hediyeydi de. Leber, Leber'di işte; yenilgiyi kabul edecek değildi. Ancak Mayıs 1937'nin başında tahliyesi yaklaşırken, farklı bir tonda yazıyordu. "İnan bana, benim sevincim ve beklentim de seninkinden az değil. Düşüncelerim aynı çemberin içinde dönüp duruyor: Yeniden bir araya geleceğimiz umudu." Çok fazla umutlanmamaya dikkat ediyordu, çünkü daha önce de bir kez serbest bırakılacağı sözü verilmiş ancak son dakikada bu sözden cayılmıştı.

Nihayet 5 Mayıs 1937'de –büyük olasılıkla yerel Gestapo onun hareketlerini izleyebilsin ve diğer Nazi karşıtı sosyal demokrat aktivistleri takip edebilsin diye– serbest bırakıldı. Toplama kampında geçirdikleri birkaç ay bile bazılarının direncini kırmaya ve onları her şeyden korkar hâle getirmeye yetiyordu. Lakin Julius Leber'i değil. Yıllar onu değiştirmişti elbette, o da kabul ediyordu, ama bunlar onun ne dirayetini kırmış ne de gözünü korkutmuştu. Özgür kalır kalmaz, Nazi rejimine karşı elinden geldiğince savaşmaya devam etti. Sadık karısı Annedore onu durdurmadı zira bunun bir işe yaramayacağını gayet iyi biliyordu.

Leber'in yerel gazetesi *Lübecker Volksboten* çoktan Naziler tarafından ele geçirilmişti, bu yüzden orada tekrar çalışması mümkün değildi. Onun yerine, eski arkadaşları ve sosyalist yoldaşlarıyla gizlice temas kurmaya başladı, tabii bundan böyle hep gözetim altında olacağını da aklından çıkarmayarak. Yine de, Leber'e göre, onu her zaman izlemeleri mümkün değildi. Diğer aktif direnişçiler gibi o da aldatma becerilerini çabucak öğrendi; tramvaylara ve trenlere son anda atladı, hedefinin aksi yönüne gitti, kılık değiştirdi, başka bir şeye kılıf olan düzmece "kulüplere" katıldı, önemli konularda asla telefonu kullanmadı ve muhbirlere daima dikkat etti.

"Her köyde, her kırsal kesimde, her şehirde, şu ya da bu türden memur kılığına girmiş, çoğu zaman faşizmin gizli düşmanları gibi davranan ücretli Gestapo casusları ağı var," diye yazıyordu sağ salim Amerika'ya dönen Martha Dodd. "Küçük bir işçi kasabasında, kasaba yetkilisi olduğu bilinen bir adam, işçiler arasında İspanya'daki Cumhuriyetçilerin davasına yakınlık duyduğunu yaydı. Bir hafta kadar işçilerin evlerine girip çıktıktan ve sempatilerini kazandıktan sonra, İspanyollara mali yardım için gizli bir dilekçe hazırladı. Birisi onu açığa çıkarıp işçileri uyarmadan evvel elliden fazla imza toplamıştı. Bu elli isim fabrikadan çıkarıldı ve kısa süre içinde isimleri toplama kampı yoklama listesine eklendi. Şunu açıkça belirtmek gerekir ki, gerçek muhalefetin olduğu her yerde Gestapo'nun tekniği daima aynıdır: tasfiye."

Bu Amerikan halkı için yeni bir haber olabilirdi ama Julius Leber için oldukça eskiydi. Hâlâ mücadelenin içinde olan sosyal demokrat yoldaşlarıyla dikkatli bir şekilde temas kurmaya başladı – hapishaneye girmeden önce, hapishanedeyken ve sonrasında desteklediği hep aynı mücadeleydi: işçiler için sosyal adalet ile adil ve demokratik bir sistem. "Ya yöneten olmalısınız ya da açık muhalefet içinde yer almalısınız. Eğer birincisini hakkıyla yerine getirme sorumluluğuna sahip değilseniz ve ikincisine de cesaretiniz yoksa... İşte bir siyasetçinin yahut siyasi partinin yapabileceği en büyük hata burada yatar," diye yazmıştı Almanya'da hâlâ özgür basının olduğu günlerde... Naziler tarafından hapse atılmak onu durdurmamıştı.

Hapishanede yazdığı ve yardımsever gardiyanıyla Annedore tarafından bölüm bölüm dışarı sızdırılan yetmiş sayfalık makalesinin başlığı "Alman Sosyal Demokrasisinin Yasaklanması Üzerine Düşünceler"di. Leber bu yazıda, sosyal demokrasinin bir örgüt olarak öldüğünü teslim ediyordu etmesine lakin bu, ona olan inancın da öldüğü anlamına mı geliyordu? Bu soruyu yıkıcı Versailles Antlaşması'ndan sonra Almanya'nın içine düştüğü müşkül durumun ayrıntılı tarihi ve ardından Weimar döneminde yaşanan gayriresmî iç savaş izliyordu. Kilit noktası Nasyonal Sosyalizmin tamamen farklı bir şey olduğu, ne makul olanla ne de alışılagelmiş siyasi kuramlarla ilgilendiği konusunda yaptığı uyarıydı. Nasyonal Sosyalizmi harekete geçiren kuvvet İrade ve Güç'tü, bu kadar basit ve net. Diğer tüm siyasi teorileri yerle bir ediyordu. Sonuç: İdeallerini kaybeden insanların kafası son derece karışıktı. Dolayısıyla sosyalist politikacıların görevi, sonunda hukukun üstünlüğü ve özgürlük temelinde, daha iyi bir geleceğe sahip olacakları güvencesini vermekti.

Yeniden özgürlüğüne kavuştuğuna göre, Leber dört yıl önce bıraktığı yer-

Annedore ve çocuklar.

den devam etmek niyetindeydi.

Julius hâlâ Sachsenhausen'deyken Annedore, Lübeck'ten Berlin'e taşınmıştı. Kendisine ve çocukları Katharina ile Matthias'a daha iyi koşullar sağlaması gerekiyordu; ne var ki bu, Leber'i herkesin tanıdığı eski memleketi Lübeck'te kolay değildi. Ayrıca ileriyi düşünüyor, serbest kaldığında kocasının Berlin'de daha rahat saklanabileceğini biliyordu. Destek olacak yakınları da vardı: Annedore'nin erkek kardeşi Berlin'de yaşıyordu, tıpkı eski SPD'li dostların ve arkadaşların çoğu gibi, hepsi de ellerinden geldiğince hayatlarını sürdürmeye çalışıyordu.

Annedore, Berlin'de kısa sürede terzi olarak iş bulmuştu. Müşterilerinden biri, Leber'in Weimar döneminden SPD'li arkadaşı ve 1933'teki *Machtergreifung*'un ardından üç ay tutuklu kalan Gustav'ın eşi, Lina Dahrendorf'tu. Dahrendorf parlak bir iş insanıydı ve şimdi petrol ve kömür şirketi Preussag'da üst düzey bir işi vardı; bu yüzden Naziler onu rahat bırakmaya karar vermişlerdi, kara kışın soğuğunda *Volk*'larını mümkün olduğunca sıcak ve memnun tutmak için her şeyi göze almak zorundaydılar. Ayrıca Dahrendorf başını eğip işine bakma konusunda gayet iyiydi, birinci sınıf bir *Beefsteak*'ti.

Annedore, kocası Mayıs 1937'de Sachsenhausen'den çıktığında, Berlin'deki eski SPD direnişçilerinin çoğuyla gizlice temas hâlindeydi. Le-

ber'in salıverilmesinin ikinci gününde, ziyarete ilk gelen Dahrendorf oldu. Eski akıl hocasını görünce neye uğradığını şaşırdı zira Leber'in koca göbeğinin ve coşkulu tavırlarının yerini, yeni özgür hayatına alışmak için elinden geleni yapan zayıf ve bitkin bir adam almıştı. Leber çocuklarının kendisini zar zor tanıdığını, ancak –haftalarca tecritte, bazen yatak, sandalye, masa, egzersiz veya sıcak yemek olmadan; sık sık dövülerek– geçirdiği en kötü zamanları düşünmemeye veya konuşmamaya, bunun yerine geleceğe odaklanmaya çalıştığını söyledi. Dahrendorf, "Dört yıllık hapis hayatı elbette iz bırakmış," diye düşündü, "ama bedensel ve ruhsal anlamda dirayetini yitirmemiş".

Annedore iki eski sosyal demokrat politikacı arasındaki eski dostluğun "tamamen yeniden kurulduğunu ve yakın temasta kalmaya karar verdiklerini" belirtmekten mutluluk duyuyordu. "Yakın temas" o anda orada başlayan ve her ikisinin de Nazilerin *Volksgericht*, yani Halk Mahkemesi önüne çıktıkları 1944 yılına kadar, yedi yıl boyunca devam eden ortak direniş çalışmalarıydı.

Dahrendorf, Julius Leber'in hapiste geçirdiği onca yıla rağmen bu kadar bilgi sahibi olmasına şaşırmıştı. Leber sadece güldü. "Haberlerin toplama kamplarına ulaşmadığını mı sanıyorsun? Yanlış. Sachsenhausen bilgi hatları oldukça iyi çalışır." Moskova, Londra, Almanya, her yerden haber akıyordu. Nazilerin bu hususta yapabileceği hiçbir şey yoktu.

"Hapse ilk girdiğimde Annedore'ye onlara beş yıl verdiğimi söyledim," dedi Leber. "İçerde iki yıl kalırım diye hesaplamıştım. Sonra iki yıl daha hazır durumda bekleyecektim. Beşinci yılda, eğer Naziler hâlâ iktidardaysa, harekete geçecektim. Bak şimdi!"

Leber, Dahrendorf'a istediği her şeyi söyleyebilirdi. İki adam birbirine tamamen güveniyordu. Belli başlı noktaların hepsinde hemfikirdiler: Weimar'ın hiç şüphesiz reforma ihtiyacı vardı ama yok edilmeye değil; sosyal demokratların suçun bir kısmını üstlenmesi gerekiyordu – eski yöntemlerine fazla takılıp kalmışlardı ve komünistler de dahil olmak üzere, soldaki diğer oluşumlara ulaşmaya hazırlıklı değillerdi; İngiltere'de olduğu gibi çoğunluğun yönetimine dayanan iki partili demokratik bir sistem en iyisiydi. Ayrıca siyasetin büyük kişiliklere ve iyi liderlere ihtiyacı vardı. Dahrendorf'a göre bu kişi Julius Leber'di.

Annedore eski dostların bu ilk buluşmasını hatırlayıp anılarına kaydederken, o gün Nazi rejimine karşı darbenin tek çözüm olduğu konusunda da aynı kanıda olduklarını belirtiyordu. Ancak öncelikle, Nazileri devirir devirmez devreye girip idareyi ele alacak, adamakıllı işleyen alternatif bir hükümet ve

yönetim hazırlamaları gerekiyordu. Darbe sadece ilk adımdı. Böylece, siyasi açıdan güvenilir kişilerin listesini yapmaya başladılar. Savaş yıllarının fazlasıyla saygın generali, şimdi Genelkurmay Başkanı olan Ludwig Beck'in kilit önemde olduğu konusunda mutabakata vardılar. Peki onunla nasıl temasa geçilecekti? O akşam Leberler'den ayrılmadan önce Dahrendorf arkadaşına, halihazırda bazı ilerlemeler kaydetmiş iki SPD direnişçisinin adını verdi: Ernst von Harnack ve Ludwig Schwamb. Ve Leber'e kömür şirketinde iş bulmayı kabul etti.

Ernst von Harnack, Martha Dodd'un arkadaşı Arvid'in kardeşiydi. Orta sınıftan, kültürlü; yazar, müzisyen, eski politikacı ve akademisyen arkadaşları bulunan bir aileden geliyorlardı. Ernst hukuk okumuş ve aşırı bitkinlik nedeniyle terhis edildiği 1916 yılına dek savaşta görev almıştı. Direnme kararı, ilk kez sıradan işçilerle tanıştığı ve güçlü bir toplumsal bilinç geliştirdiği siper yıllarında şekillenmişti. Savaştan sonra SPD'ye katılarak, yerel yönetimlerde çalışmıştı. Dahrendorf gibi o da *Machtergreifung*'un ardından, sadece korkutma niyetiyle, birkaç haftalığına tutuklanmıştı. Salıverildikten sonra, siyasi faaliyetlerine etkin bir şekilde kılıf olarak kullandığı küçük bir tekstil işi kurdu.

Ludwig Schwamb'ın da benzer bir hikâyesi vardı: Mainz'da avukatlık yapmıştı; o da savaşta görev almış, ayrıca Sosyal Demokratlara katılmış, 1933'te Naziler tarafından tutuklanmış ve serbest kaldıktan sonra yine Berlin'de Konrad Tack ayakkabı fabrikasında çalışarak iş dünyasına girmişti. Petrol, kömür, tekstil ve ayakkabı fabrikalarının hepsi de Nazi ekonomisini ayakta tutmaya yarayan işletmeler – ve direniş çalışmaları için mükemmel kılıflardı.

Özgürlüğünün ilk yılında Leber başını eğdi, eski memleketi Lübeck'ten kimseyle temas kurmadı; sessiz, anonim bir ev hayatı yaşamaya başladı ve hiç sorun çıkarmadı. Annedore terzilik yaparak ailenin geçimini sağlıyordu. Eski davadan kalan ödenmesi gereken borçlardan hiç yakınmıyordu. Leber'in gayrimeşru kızına ödemek zorunda olduğu nafakadan da şikâyetçi değildi – Leber'in büyük bir politikacı ama pek de harika bir koca olmadığı o uzak, delişmen günlerde düşüncesizce yaptığı bir hatanın sonucuydu bu. Kocası evde oturup kitaplarını okuyarak gelecekteki eylemlerine hazırlanırken, ona destek olmaktan mutluydu.

Böylelikle Leber koca bir yıl boyunca hiçbir şey yapmadı. Gestapo ajanları muhtemelen dört yıllık acımasız hapis cezasının işe yaradığı sonucuna varmışlardı. Ne var ki, tıpkı Sachsenhausen'de olduğu gibi Leber yine tüm ha-

berleri alıyor, bilgi topluyor, planlar yapıyordu: Neyle karşı karşıya olduğunu gayet iyi biliyordu. Nazilerin savunduğu şey savaş ve imhaydı, bu hep böyle olmuştu. Hitler daha 1923'te *Kavgam*'da hepsini açık açık yazmıştı: "Yahudilerin Sosyal Demokratların liderleri olduğunu anladığımdan bu yana, gözlerimdeki perde kalkmaya başladı." Yahudiler, sosyal demokratlar ve komünistlerin hepsi ya hapsedilmeli ya da en iyisi doğrudan öldürülmeliydi. Martha Dodd'un deyimiyle, "tasfiye edilmeliydi". Goebbels Reichstag'dan sonra acımasız korku taktiklerinin işe yaradığını gösteren seçim sonuçlarıyla ilgili olarak, Mart 1933'te şöyle yazmıştı: "Rakamlar kimin umrunda? Artık Reich'ın ve Prusya'nın efendisi biziz." Bu Nazilerin düzenlediği son seçim oldu.

O esnada Lübeck Hapishanesi'nde bulunan Julius Leber, Nazilerin ordudan başlayarak savaş hazırlıklarını hızlandırmasını sadece izleyebilmişti. Ağustos 1934'ten itibaren her subay ve er, kendisini Führer'e bağlayan yemini etmekle yükümlüydü. "Reich'ın Führer'i ve Silahlı Kuvvetler Komutanı Adolf Hitler'e kayıtsız şartsız itaat edeceğime, cesur bir asker olarak bu yemin uğruna hayatımı tehlikeye atmaya her an hazır olacağıma Tanrı adına yemin ederim." 1936 yılına gelindiğinde, Renanya'da işgal altındaki toprakları geri almak için oynadığı başarılı kumarın ardından Hitler şöyle diyordu: "Birincisi: Alman Ordusu dört yıl içinde harekete geçmeye hazır olmalıdır. İkincisi: Alman ekonomisi dört yıl içinde savaşa hazır olmalıdır." O zamana kadar, Hitler Gençliği'nin üye sayısı altı milyonu aşmıştı. Sancakları, "Almanya için ölmeye doğduk," diye ilan ediyordu. Bu rakamlar Leber'i şaşırtmamıştı. Oğullarını Hitler Gençliği'ne göndermeyen her ailenin tehdit edileceğini ve cezalandırılacağını biliyordu. Ne var ki, bu onların kendi görüşlerine sahip olmalarını engellemiyordu. Beladan kaçınmak için bedenen katılıyor olabilirlerdi, ancak ruhen nasıl hissettikleri apayrı bir mevzuydu.

Ludwig Schwamb, Leberler'in çocukları tarafından da sevilen, yakın bir aile dostu oldu. Annedore, anılarında Schwamb'ın "iyi günde olduğu kadar kötü günde de ender rastlanan bir dost" olduğunu yazacaktı. "Arkadaşı neredeyse o da orada olurdu. Arkadaşı tehlikedeyse, o da tehlikedeydi." Bu arada Ernst von Harnack'ın aklına zekice bir fikir gelmişti: 1937'de, Berlin'deki savaşta ölenlerin mezarlarının bakımıyla ilgilenmek üzere gönüllü oldu. Mezarlıkların genel sorumlusu General Ludwig Beck'ti. Hepsi de *Wehrmacht*'ın desteği olmadan darbe yapılamayacağını biliyordu. Harnack çok geçmeden Beck'le, hiçbiri mezarlıklarla ilgili olmayan toplantılar yapmaya başladı.

YEDİNCİ BÖLÜM

KIRILMA NOKTASI: 1938

Irma Thälmann, nadiren yapabildiği hapishane ziyaretlerinden birinde babasına, "Sizinle birlikte gitmeme izin verdiğiniz o güzel gece aklına geliyor mu hiç?" diye sordu. *Mutti*'nin elini hiç bırakmaması koşuluyla katılmasına izin verilen 1930 seçimleri için Hamburg'da yapılan Komünist Parti toplantısını kastediyordu. *Vater* aniden kalabalığın ortasında belirmiş, bunun üzerine çılgın tezahüratlar ve "Teddy! Teddy! *Teddy ist hier!*/Teddy burada!" bağırışları etrafı sarmıştı, çünkü Thälmann ve korumaları bir kez daha Nazi av köpeklerini alt etmişti. Akşam saat 10'da gelmişti, başka bir toplantısı olduğundan geç kalmıştı ama herkes sadece büyük liderin konuşmasını dinlemek için hiç yüksünmeden beklemişti.

"Ernst Merk Salonu'ndaki mi? Evet Irma, o günü asla unutmayacağız." Üstünden çok vakit geçmiş gibi görünüyordu. Evet, hakikaten de çok uzun zaman önceydi. Ama buna rağmen... "Orada bizimle birlikte olan binlerce insan, o gün nasıl düşünüyorlarsa, bugün de aynı şekilde düşünüyorlar."

Ernst Thälmann bunu gayet iyi biliyordu; çünkü hücre hapsine rağmen, tıpkı Leber gibi o da dünyadan haberdardı. Sosyal demokratlar gibi komünistlerin de tüm hapishanelere ve toplama kamplarına ulaşan, oldukça etkili gizli iletişim hatları vardı. Bu sayede, Hamburg ve Kiel tersanelerindeki işçilerin devam eden direnişini; özellikle de Mart 1936'da, Bloehm ve Voss'ta Führer'in konuşması ana binada naklen yayınlanırken, 5 bin kişinin binayı terk ettiğini; Germania-Werft'te ise 6 bin kişinin, izlendiklerini bildikleri hâlde başka bir yayını açıkça protesto ettiklerini, ancak tersane kapılarından çıkar çıkmaz Fırtına Birlikleri tarafından dövülerek tutuklandıklarını biliyordu.

Hapishane ziyaretleri sırasında çoğunlukla geçmişten bahsediyorlardı. Ne var ki Irma ve Rosa, havadan sudan ve görkemli anılardan konuşurken araya, süregelen komünist direniş hakkındaki hayati bilgileri de usulca ekleyiveriyorlardı. Çoğunlukla isim vermeden, şifreli konuşuyorlardı. Bazen gardiyan konusunda şanslarının yaver gittiği oluyordu. O zaman da gardiyanın başını belaya sokmamak için bilhassa dikkatli davranıyorlardı.

Baba kız tıpatıp birbirine benziyordu, ikisi de savaşçıydı.

Vater, "Sen tüm hayatını işçi hareketine adamış bir adamın tek çocuğusun. Hayatına kızım olarak buna layık olduğunu gösterecek şekilde yön vermelisin," diye yazmıştı on yedinci yaş gününde Irma'ya. Thälmann hapisteyken bile, kızına davasında nasıl mücadele etmesi gerektiğini öğretmekten geri durmadı, Irma da buna en derin saygı ve inançla karşılık verdi. "Yakında böyle bir yaşamın gerektirdiği sorumluluklar daha da artacak ve bunlarla mücadele ederken karakterindeki güçlü ve zayıf yönleri keşfedeceksin," diye devam ediyordu. "Bu savaştaki en önemli görev, her zaman kendini idare etme şeklin ve göreve karşı temel tutumun olacaktır. Bu olmadan gelişme olmaz, daha iyi bir şeye doğru ilerleyemezsin. Bu kadim bir yasadır. Annenin bilgeliğine yürekten saygı duy. Yoluna çıkacak tüm izlenimleri anlamaya, onlarla başa çıkmaya, duygu ve düşüncelerine dahil etmeye çalış. Çoğu zaman gençliğimde yaşadığım küçücük deneyimler yolumu şekillendirdi."

Irma'ya Goethe ve Schiller okumasını ve kendisine hitap eden fikirleri tutkuyla hissetmesine izin vermesini hatırlattı. Bunun önemli olduğunu yazıyordu, aksi takdirde insan savaşacak ve başkalarını anlayacak gücü nereden bulacaktı? "Sana rehberlik etmek için yanında olamayacağım," diye bitirdi, "ama ruhen her zaman yanındayım, yoluna devam ederken seni izliyorum. *Vater*'in".

"Sevgili *Vater*'im!" diye cevapladı Irma. Yakın zamanda kısa bir hapishane ziyareti yapmasına izin verilmişti; ama babasını karşısında öyle "dağ gibi" otururken görmek ve ardından onsuz, tek başına Hamburg'a dönmek genç kıza işkence gibi gelmişti. "Fazla ciddi olduğum için endişelendiğini söylemiştin. *Vater*, inan bana, kaygıyla dolu geçen bu yılların üzerimdeki etkisi büyük. Bana seni derinden sevmeyi ama aynı zamanda da senin zorlu kaderini derinden hissetmeyi öğrettiler... Seni özgürlüğünden, beni de babamdan daha ne kadar mahrum bırakacaklar? Bu genç hâlimde beni böylesine ciddi kılan işte bu düşüncelerdir." Mektubunu, yine de onu görmenin kendisine yakında eve dönmesine müsaade edilebileceği umudu verdiğini söyleyerek bitirdi. Ona *Mutti* ve kendisinden sevgi dolu selamlar yolladı. "Güçlü ve içten sevgimle, çocuğun, Irma."

Irma okulu bıraktığında, hapishanedekilere yardımcı olabilmek için hukuk sekreteri olmak istiyordu. Ne var ki, sekreterlik okulundan nefret ettiği için, *Haushaltsschule*'ye geçerek eğitimini orada tamamladı. Fakat okul bittikten sonra iş bulamadı. *Vater*'le bu konuda çok fazla konuşmamaya özen

gösterdi. Babasının başında yeterince dert vardı.

Irma daha sonra o günlere dair anılarında, "Ev idaresi eğitimimi bitirdikten sonra, önce bir hukuk bürosuna iş başvurusunda bulundum," diye yazmıştı. "Avukat reddetti, çok korkmuştu. Koskoca Hamburg'da beni işe alacak bir hukuk bürosu dahi yoktu. Her yeri denedim. İşsiz kalmak zordu. Başka işler yapmayı da denedim ama Ernst Thälmann'ın kızı istenmiyordu. İş Bulma Bürosu'na gittiğimde herkes kim olduğumu biliyordu, 'Sana göre bir şeyimiz yok,' diyerek beni ellerinin tersiyle ittiler. Her gün gazetelerdeki iş ilanlarını okuyordum. Bazen neredeyse işi alıyordum – ta ki ismimi söylemek zorunda kalana kadar. O anda buz kesiliyorlardı. Bürodaki diğer çalışanlar aralarında fısıldaşıyor, gözlerini bana dikiyor, dakikalarca iş yapmayı bırakıyorlardı. Nefret ve başkaldırı içimde büyüyordu. Ancak bazı gizli dostane bakışlar da alıyordum, hevesim kırılmış şekilde bürodan ayrılırken, fısıltıyla birkaç iyi şans dileği de. Bu özellikle acı vericiydi zira *Vater*'in, diğer gençlerle birlikte iyi bir iş sahibi olmamı ne kadar çok istediğini biliyordum. Ona her yerden nasıl eli boş döndüğümü anlattığımda hep susuyordu."

Ernst Thälmann, Karl Liebknecht'ten alıntı yaparak Irma'ya, "Her halkın en büyük düşmanı yine kendi ülkesinden çıkar," diye hatırlattı. "Alman halkının başlıca düşmanı Almanya'nın içindedir: Alman emperyalizmi, savaşın partisi." Ona iş bulamasa bile öğrenmeye devam etmesini salık verdi. O da savaştan döndükten ve ülkesindeki durumu –gayriresmî iç savaş– gördükten sonra kendi kendini eğitmemiş miydi? Komünist yoldaşlarına da ilerlemenin tek yolunun öğrenmek olduğunu söylerdi. Oku. Çalış. Notlar al. Bilgi sahibi ol. Tutku tek başına hiçbir şey başaramazdı. Irma çocukluğu boyunca, babasını mutfak masasında başını eğmiş okurken, notlar çıkarırken, kendini eğitirken görmüştü. Şimdiyse küçücük bir hücreye kapatılmıştı; bir yatak, bir sandalye ve bir masadan başka hiçbir şeyi yoktu. Düşünmek içinse sonsuz vakti vardı. Düşünmek ve hiçbir şey yap(a)mamak için.

Vater'in bir şeyler okumasına bazen izin verilir, bazen verilmezdi. Asla bilinemezdi. Bazen mektuplarını alır, bazen alamazdı; bazen ailesine mektup yazmasına müsaade edilir, bazen edilmezdi. Ocak 1937'de eşi Rosa'ya yazdığı mektupta, "Ortak ve zengin deneyimimiz olan durumumla ilgili derin duyguların mektubunda öylesine canlı hâle gelmiş ki, beni uzun zamandır olmadığım kadar mutlu etti," diyordu. "Gardiyan az önce hücremi kilitledi ve ölümcül bir sessizlik etrafımı sardı. Parmaklıkların örttüğü pencereden dışarı bakıyor ve sevgili vatanımı, Hamburg'u düşünüyorum. Şimdi düşünce

ve mücadele saatleri geliyor. Ne kadar zor olursa olsun beni bekleyen yolu biliyorum. Hücremin penceresi ve sarsılmaz inancım bana destek olacak. Günlük aşağılamalar ve mahrumiyetler korkunç. Ne var ki, bu mücadele benim alınyazım."

İki ay sonra bir mektup daha yazmasına izin verildi. Bu sefer Rosa'nın yanı sıra Irma'ya da yazmıştı. Tarih 3 Mart'tı. "Bugün itibarıyla tam dört yılımı Alman halkının günlük yaşamından koparılmış, gerçek dünyadan hücre penceremin demir parmaklıklarıyla ayrılmış, kesintisiz hücre hapsinin en sert, neredeyse tarif edilemez tecritinde geçirdim. Bazen bu durum beni kalbimin derinliklerine kadar sarsıyor. Geçmişim zor ve acı günlerle dolu. Bunlara kaderin üzerime indirdiği başka darbeler de eklendi: Sevgili, unutulmaz babamın beni derinden sarsan ölümü, çok sevdiğim kayınpederimin vefatı – onlara saygılarımı sunmak üzere cenazelerine katılamamam yaşadıklarımı daha da ağırlaştırdı. Etkili bir sonuç umudu olmadan tüm bunlara katlanmak mümkün mü? Sevgili Rosa, tüm bunlar olurken en azından senin hâlâ iyi olduğunu bilmek benim tek tesellimdi. Bu yüzden, son ziyaretinde bana verdiğin haberin beni ne kadar tedirgin ettiğini tahmin edebilirsin."

Zavallı Ernst. Zavallı Irma. Sanki yeterince dertleri yokmuş gibi şimdi bir de Rosa'nın sağlığı için endişeleniyorlardı.

Moabit'te iyi bir gardiyan olmalıydı, Ernst'in mektubunu gizlice dışarı çıkaran bir *Beefsteak*, çünkü mektup sadece üç haftada eve ulaşmıştı. "Sevgili Rosa'm!" diyordu. "27 Mart senin 47. doğum günün! Bensiz kutlayacağın beşinci doğum günü. Kaderin cilvesine bak, bugünü *Heimat*'ımızda beraberce geçiremiyoruz. Ancak bugün sessiz düşüncelerim sana daha da yakın olacak ve sana duyduğum özlem iyice güçlenecek. Sadece hasret çeken biri bunun bana ne kadar acı verdiğini anlayabilir. Sana doğum günü hediyem bu mektup... İster zor ister sevinçli olsun, biz seninle geçmişte her şeyi paylaştık.

Evlilik hikâyemiz Kayzer zamanında başladı, savaş ve tüm Weimar dönemi boyunca devam etti, şimdiyse kaderin en sert darbelerini yaşıyor. İkimizin de bildiği bir şey var: Hayatımız içsel zenginliklerle ve aynı zamanda geçen yıllar içinde paylaştığımız çok yönlü deneyimlerimizle besleniyor. Ancak bunlar hiçbir zaman bizim de yüzme öğrendiğimiz hayatın hızlı akıntısı içinde günlük hayattan ve çalışan halkın yaşamından ayrı olmadı... Bizimki gibi, kadının, kocasının eşit mücadele ortağı olduğu bir evlilikte, kaderin her darbesinin altından kalkılabilir; zira böyle bir mutluluğu tatmak, hattâ bir an için yakalamak bile zaten çok büyük bir şeydir..."

Mektup sayfalarca sürüyordu. Mutlu ve sağlıklı evlilikleri sayesinde çocuklarının büyük bir manevi güce sahip birine dönüştüğünü yazıyordu. Irma'dan yana ne kadar şanslıydılar! Bazen zihninde çocukluğunun sokaklarında –ileride ne olacağına dair hiçbir fikrinin olmadığı yıllarda– dolaşırdı. Bu sene bahar geç gelmişti. Geçen yıl bu vakitlerde leylaklar çiçeklenmişti bile, oysa bu yıl sadece güneşin sıcaklığını ve gücünü özleyen tomurcuklar vardı. Doğum gününde ona eskiden olduğu gibi bir buket leylak verememişti belki ama sakladığı üç güzel sonbahar yaprağını mektubuna eklemişti – her şey için ona ettiği teşekkürdü bu.

Mektubunu Goethe'nin, ezbere bildiği dizeleriyle bitiriyordu:

Ja, in der Ferne fühlt sich die Macht,
wenn zwei sich redlich lieben,
drum bin ich in des Kerkers Nacht,
auch noch lebendig geblieben.
Und wenn mir fast das Herz bricht,
so ruf mir nur: Vergiss mein nicht!
Da komm ich wieder ins Leben!

Evet, uzaktan hissedebilirsin gücü,
İki insan birbirini gerçekten sevdiğinde,
İşte bu sayede hayatta kalabildim ben,
Karanlığında hapishanenin.
Ve kalbim kırılmak üzereyken,
Seslen bana yeter: Unutma beni!
Böylece dönerim hayata geri!

"Minnettar ve unutulmaz bir sevgiyle, sana tutku dolu ve derin selamlar gönderiyorum, seni seven Ernst."

İyi haber: Rosa'nın sağlığından hiç bahsedilmiyordu. Muhtemelen en azından bu tehlike geçmişti.

Beş ay sonra, 13 Ağustos 1937'de, Ernst Thälmann aniden Berlin'deki Moabit Hapishanesi'nden Hannover'deki başka bir hapishaneye nakledildi. Nedenini kimse bilmiyordu. Muhtemelen Thälmann, karizmatik kişiliği ve sağlam inançlarıyla bazı gardiyanların saygısını kazanmaya başlamıştı. Onu günbegün izleyen gardiyanlar, tecritte sergilediği ağırbaşlı tavırdan ister istemez etkileniyorlardı. Eğer bir kitabı varsa, oturup onu okurdu. Kâğıdı kale-

mi varsa oturur yazardı. Hiçbir şeyi yoksa, oturup küçük hücre penceresinin ötesindeki gökyüzüne bakardı. Mavi miydi? Yağmur mu yağıyordu? Bir kuş sesi duyabilir miydi? Hapishane duvarının ardındaki ağaçtan yapraklar mı düşüyordu? Hapishane avlusundaki günlük egzersiz saatine ceketini, yeleğini düzgünce giymiş, kravatını bağlamış hâlde, temiz ayakkabılarıyla dimdik yürüyerek çıkardı. Yanında gardiyan dışında kimse olmazdı. Arkasında yükselen hapishanedeki, çoğu siyasi mahkûmla dolu dört kat hücre; avluda kararlı bir şekilde volta atan bu büyük adamı izlerdi. Yirmi dört saatin geri kalanında ise, fırsat buldukça hapishanenin *Beefsteak* gardiyanlarına işçi hakları ve yaklaşan savaş tehlikesi hakkında bilgiler vermeye koyulurdu. Bunu her daim gülümseyerek yapardı, asla hınç veya nefretle değil. Bu konuda, siyasetin nefretle kazanılamayacağını öğreten Lenin'i takip ediyordu. "Bu nefret," diye yazmıştı Lenin, "insanları körleştirir. Net bir şekilde düşünme ve kişinin kendi stratejisini belirleme imkânını ortadan kaldırır". *Vater*, Irma'ya bu nedenle kendisinin Sosyal Demokratlarla çalışmaya hazır olduğunu söylemişti.

Oysa bunları ona söylemesine gerek bile yoktu, zira Irma babasının çoğu konuşmasını zaten ezbere biliyordu: 1925'te, "Sosyal demokrat işçiyi mücadelemizde bizimle omuz omuza durmaya çağırıyoruz," diye ilan etmiş ve o zamandan beri bunu birçok kez tekrarlamıştı. "Bu birlik teklifini dürüst, kardeşçe bir dostluk içinde yapıyoruz. Onlara elimizi uzatıyoruz. Ortak günlük ihtiyaçlarımızda yanlarında yer alıyoruz. Onların da tıpkı bizim ve tüm Alman işçileri gibi, ızdırap çeken ve ezilen sınıf kardeşlerimiz olduğunu bir an bile unutmuyoruz." Sosyal Demokratların Komünistlere güvenmesini beklemenin gerçekçi olmadığını bilmesi gerekirdi. Hücresinde oturup 1933'e baktığında, Hindenburg'un Hitler'e taktığı isimle "küçük onbaşıyı" durdurmadaki başarısızlığın sadece sağcı partilere ait olmadığını çok iyi biliyordu. Solda da ölümcül bir birlik eksikliği mevcuttu. Ama asla pes etmedi; çünkü o Ernst Thälmann'dı ve dünyanın gözünün kendi üstünde olduğunu biliyordu.

Irma ve Rosa, Nazilerin neden *Vater*'i idam etmediklerini merak ediyorlardı. Komünist liderlerin çoğunu idam etmişlerdi. Yalnızca Wilhelm Pieck hâlâ hayattaydı ve sürgünde bulunduğu Moskova'dan, fabrikalarda ve yerel bölgelerde küçük direniş hücreleri örgütlüyordu. Ama cevabı biliyorlardı: *Vater* fazla popüler, fazla tehlikeliydi. Dahası, dünyanın gözü üstlerindeydi. 24 Ağustos 1935 tarihli *News Chronicle of London* gazetesi şöyle yazmıştı: "Thälmann'ın dehşet verici durumu sadece yargılanmadan uzun süre hapis-

te tutulması değil, Nazilerin bunu mazur göstermek için kullandıkları şok edici yalanlardır... Herr Hitler ve arkadaşları şunu bilmelidir: Thälmann'ın gelecek duruşmasında göreceği muamele, tüm dünyada büyük bir ilgiyle takip edilecektir. Çünkü dünyanın gözünde, yargılanacak olan sadece Herr Thälmann değildir."

Şayet duruşma gerçekleşmezse, bu da kenara not edilecekti.

"Ernst Thälmann'a özgürlük!" Wilhelm Pieck, büyük liderin ellinci doğum günü sebebiyle Almanya'nın dört bir yanında dağıtılan binlerce bildiriye böyle yazmıştı. "Biz Alman komünistleri, kendi ülkemizde Hitler faşizminin yok edilmesi için hazırlık yapma ve bunu gerçekleştirme gibi özel bir kutsal göreve sahibiz. Bugün tüm dünyada tam bir milyon insan şunu talep etmektedir: 'Ernst Thälmann serbest kalmalıdır! Ernst Thälmann'ın özgürlüğü için verilen mücadele, savaş tacirlerine karşı barış mücadelesidir! İşçinin davası ilerlemeli!'"

Ne var ki 1937 yılına gelindiğinde, Nazi korku rejimi Almanya üzerindeki kontrolünü giderek daha sıkılaştırıyor ve dikkatli davranmayı artık pek umursamıyordu. Ayrıca bazı gardiyanların Thälmann'ın büyüsüne kapıldığı yetkililerin gözünden kaçmamıştı ve komünist bir hücrenin onu hapishaneden kaçırmayı planladığına dair bir söylenti vardı. Moabit artık onu hapsetmek için güvenli bir yer değildi. O yaz Hannover'e nakledildi.

Irma ve Rosa olan biteni önce, apartmanlarının karşısındaki sokakta nöbet tutan iki Gestapo'yu gördüklerinde öğrendiler. Onları fark etmek güç değildi. Birkaç dakika sonra zorla eve girerek *Vater*'in mektuplarını teslim etmelerini emrettiler. "Benden hiçbir şey alamayacaksınız," dedi savaşçı Rosa. Bunun üzerine dairenin altını üstüne getirdiler, tüm dolapları ve çekmeceleri karıştırdılar ve bulabildikleri her mektupla kartpostalı alıp götürdüler. Bu yürek parçalayıcıydı, çünkü Irma ve Rosa o mektupları tekrar tekrar okuyor, her cümlenin üzerinde uzun uzun duruyorlardı. Irma içinse bu daha da büyük bir trajediydi, zira bu mektuplar babasının hapishane hücresinden ona yol gösterme ve onu yetiştirme yöntemiydi. Tek tesellileri daha tehlikeli mektupların yoldaşların yanında başka bir yerde saklanmış olmasıydı. Birkaç gün sonra polis *Mutti*'yi çağırdı. *Vater*'in Hannover'den gönderdiği bir mektup ellerine geçmişti. Bundan böyle her mektup geldiğinde, Frau Thälmann mektubu karakola gelip okuyabilecek, lakin yanında götüremeyecekti. Irma ve Rosa polisin bu kadar zahmete girmesine şaşırmışlardı. Sebebi neydi? Nazi rejiminde karşılaşılan pek çok şeyde olduğu gibi, bunun da bir

mantığı yoktu. *Vater*'e gelince, mektupların sadece karakolda okunabildiğini öğrenir öğrenmez, artık yazmayacağını söyledi. Elbette buna *Beefsteak* gardiyanlar tarafından ara sıra el altından çıkarılan mektuplar dahil değildi. Gestapo'nun bu konuda yapabileceği hiçbir şey yoktu.

Thälmann'ın dış dünyayla temas kurmasını da engelleyemiyorlardı. Ağustos 1938'de komünist hücrelere dağıtılmak üzere komünist bir arkadaşına yazdığı mektupta Thälmann, "Hitler'in ne pahasına olursa olsun Sovyetler Birliği'ne karşı savaş çıkarma tehlikesi var ve bunun sonuçları Almanya için felaket olur," diyordu. "Savaş muhtemelen uzun sürecek ve Almanya tam bir savaş alanına dönüşecektir. Savaş patlak verdiği takdirde, Almanya'da yaşayan bizlerin Almanya'nın yok olmasını ve yıkılmasını önlemek için tek bir seçeneğimiz olacak: Savaş suçlusu Hitler'in Alman halkı tarafından ortadan kaldırılması." Rosa'ya şöyle yazdı: "Cesaret, sevgili Rosa'm, bugün her zamankinden de fazla... böyle zamanlarda cesaret ve manevi güç, insan iradesini ve kendi gücümüzü sağlamlaştırmaya yarayan en değerli araçlardır. Senin böylesine umut dolu bir cesaretle kutsanmış olman, içimi sevinçle dolduruyor ve kaderin yükünü hafifletiyor."

Nazi rejimine karşı bir başka kararlı direnişçi, Fabian von Schlabrendorff 1938'te avukatlık yapıyordu. Ancak gizli kapaklı işleri eskisi gibi devam ediyordu. Öncelikle, aralarında Rusların da bulunduğu beklenmedik bağlantılara sahip olan Ernst Niekisch'i arayıp bulmuştu. Ondan sonra, Kurfürstendamm'daki şık dairesinde direnişçileri gizlemek için belli aralıklarla "suareler" düzenleyen ve Fabian'ı –Berlin'in arka sokaklarından birinde, bir manastırda Nazilerden saklanan– Weimar Almanya'sının eski şansölyesi Heinrich Brüning ile tanışmaya götüren doktoru Sigismund Lauter vardı. Belki de hepsinden önemlisi, Fabian'ın –Pommern'deki Schmenzin malikânesini ziyaret ettiği gençlik yıllarından beri– hayranlık duyduğu ve Nazi karşıtı görüşlerini açıkça ifade ettiği için bir süre ortadan kaybolmak zorunda kalan Ewald von Kleist-Schmenzin'di.

Ona Ernst Niekisch'in yanında saklanacak bir yer bulan Fabian'dı – zekiceydi, çünkü kim eski bir Prusyalı aristokratı, bir proto-komünistin evinde aramayı düşünürdü ki? Üstelik tüm zıtlıklarına rağmen bu iki adamın bu kadar yakın arkadaş olacağı kimin aklına gelirdi? Ama olmuşlardı işte, bedeli ne olursa olsun Nazi rejimiyle sonuna kadar mücadele etmek için birlikte

çalıştılar. Gerçi bu, kısa süre sonra Niekisch'in özgürlüğüne mal olacaktı. Çünkü 1937'ye gelindiğinde, Nazilerin, gizli yeniden silahlanma programlarıyla ilgili olarak Ruslarla yürüttüğü irtibat çalışmalarında, artık ona ihtiyacı kalmamıştı. Renanya'yı Fransız işgalinden geri alma kumarını kazandıktan sonra, artık açıkça yeniden silahlanmaktan memnundular. Dolayısıyla Niekisch apar topar tutuklandı ve süresiz olarak hapsedildi.

Fabian, Mart 1938'de acil bir mesele üzerine Kleist-Schmenzin ile tekrar irtibata geçti. Naziler 1920'lerin başından beri, Avusturya'nın *Anschluss*'unu, yani ilhakını planlıyorlardı. Avusturyalı olan Hitler için bu kişisel bir mevzuydu. Avusturya Şansölyesi Kurt von Schuschnigg'i Berchtesgaden'deki dağ evine çağırdı. Schuschnigg, Nazilerden ve onların acımasız yöntemlerinden hoşlanmıyordu, bu yüzden rüzgârın ne taraftan estiğini görebiliyordu: müzakere değil, tehdit. Toplantıda üç general vardı – bu, Hitler'in taleplerini kabul etmezse Avusturya'yı güç kullanarak alacaklarının açık bir işaretiydi. Schuschnigg karşı çıktı. Hitler bağırıp çağırdı. Nazilerin bir önceki Avusturya Şansölyesi Engelbert Dollfuss'u nasıl öldürdüklerini hatırlayan Schuschnigg bocalıyordu.

Sonunda bir uzlaşma önerdi: Bir halk oylaması düzenleyecekler, Avusturya halkı bağımsız kalmak mı yoksa Almanya ile birleşmek mi istediğine kendisi karar verecekti. Hitler kabul etmiş görünüyordu. Ne var ki, halk oylaması yapılacağı ilan edilir edilmez, Avusturyalı Naziler ve SS'leri harekete geçerek, Yahudilerle Nazi karşıtlarına saldırmaya başladılar; sokaklara dökülerek Avusturya bayraklarını yırtıp yerine gamalı haç bayrakları astılar, her yanda terör estirdiler.

Halk oylaması için kararlaştırılan tarih 13 Mart Pazar günüydü. Ancak Hitler'in iştirak etmeye hiç mi hiç niyeti yoktu. 12 Mart Cumartesi günü şafak vakti, Alman birlikleri "düzeni sağlamak" üzere sınırı geçerek Avusturya'ya girdiler. Ordunun ardından Gestapo, SS ve SD güvenlik güçleri, aralarında Schuschnigg'in de bulunduğu 76 bin vatandaşı tutuklayarak Dachau'ya gönderdi. Bunların 35 bini zamanla Avusturya'nın yeni inşa edilen toplama kampı Mauthausen'de idam edildi. 10 Nisan'a gelindiğinde Hitler, Nazilerin kolaylıkla kazandığı halk oylamasını yapmaya hazırdı.

Hitler o gün her okul, ofis, fabrika ve kamu kurumunda yayınlanan radyo konuşmasında, "Reich'a bu topraklardan bir oğlan çocuğu göndermenin, onun büyüyüp erkekliğe ulaşmasını sağlamanın ve onu anavatanını Reich'a katmak üzere ulusun Führer'i olacak şekilde yetiştirmenin, Tanrı'nın arzu-

su olduğuna inanıyorum," diye ilan etti. "Bizden daha yüce bir takdir mevcut, bizse onun araçlarından başka bir şey değiliz." Ertesi gün Yahudiler, Schuschnigg'in bağımsızlık sloganlarını duvarlardan silmeye ve kaldırımları fırçalamaya zorlanırken; Avusturyalı Nazilerden oluşan kalabalıklar, her zamanki gibi Dr. Goebbels'in örgütlemesiyle, onları izlemek ve alay etmek üzere toplandı; çünkü bu görüntüler yeni kurulan Büyük Alman İmparatorluğu ve dışındaki sinemalarda yayınlanacak haber filmlerinde gösterilecekti.

Bu olayları yakından izleyen Fabian zamanın tükenmekte olduğunu biliyordu. Acilen Kleist-Schmenzin'le görüşmesi gerekiyordu, zira Fabian onun mevcut durumu sadece net bir şekilde görmekle kalmayıp aynı zamanda harekete geçmeye de hazır olan birkaç kişiden biri olduğunu biliyordu. "Bir odaya girdiğinde her zaman dikkat çekerdi. Konuştuğunda insanlar onu dinlerdi. Pek çokları gibi olay yaşandıktan sonra fikir geliştiren biri değildi," diye yazıyordu Fabian. "Fikrini tam o anda, en başında oluşturur ve bu konuda açık ve net bir biçimde konuşurdu."

Böylece, Fabian bir akşam Berlin sokaklarından Sigismund Lauter'in Kurfürstendamm'daki suaresine gitti, dolambaçlı bir yol izledi ve yukarı çıkmadan önce takip edilmediğinden emin olmak için bir süre aşağıda bekledi. Rudolf Ditzen'in yayımcısı Ernst Rowohlt da dahil olmak üzere, Nazi rejimine direnen pek çok kişiyle birlikte, Kleist-Schmenzin'in de orada olacağını tahmin ediyordu. Kleist-Schmenzin o günlerde Berlin'de gittikçe daha fazla vakit geçiriyordu. Karısı kısa süre önce, çocuklarının birinden kaptığı kızıl hastalığı nedeniyle hayatını kaybetmişti. Bu korkunç bir kayıptı ama onu Nazi rejimine karşı savaşmaya daha da kararlı hâle getirmişti.

1938'e gelindiğinde Naziler, vahşiliklerini küçük ya da büyük tüm rejim muhaliflerinin üstüne açıkça salmaktan mutluluk duyuyorlardı. *Anschluss*'tan bir ay önce, Ordu Başkomutanı Werner von Fritsch'in kamuoyu önünde küçük düşürülmesini ve istifasını planlayıp uygulamışlardı. Fritsch, Versailles Antlaşması'ndan sonra ciddi anlamda küçültülmüş *Reichswehr*'de kalmış ve 1920'lerde Ruslarla yürütülen gizli yeniden silahlanma programına büyük ölçüde dahil olmuştu. Naziler ilk defa iktidara geldiklerinde, Weimar demokrasisinin yarattığı karmaşanın hayal kırıklığı içinde hevesle onları desteklemişti. Gelgelelim Naziler ve SS'leri giderek daha acımasız ve daha güçlü hâle geldikçe ve kendi paralel askerî sistemlerini yaratarak *Reichswehr*'in bağımsızlığını tehdit ettikçe, çok geçmeden gözü açıldı. Kendisi ile aynı fikirde olan direnişçileri arayan Fabian, Haziran 1934'te onu görmeye gitmişti. Fritsch,

şahsen, Hitler ve çetesinin Almanya için tehlike oluşturduğunu kabul ediyordu ancak kararlı bir eylemde bulunmaya hazır değildi. "Yeterince düzgün bir adamdı," diye yazacaktı Fabian sonradan, "ama temelde, kendine söyleneni yapan bir asttı sadece".

Ardından Hitler 1937'deki gizli Hossbach Konferansı'nda Reich ve artık *Wehrmacht* olarak yeniden adlandırılan *Reichswehr* hazır olur olmaz Rusya'yla savaşa girme niyetini açıkladı – yani iki yıl sonra. Fritsch dehşete düşmüş ve ne bunu ne de Heinrich Himmler'in SS'ine duyduğu nefreti gizleme gereği görmüştü. Fritsch ve ordu generallerinin istediği son şey savaştı – hele ki Rusya'yla. Hitler'in çözümü, boyun eğmeyenleri görevlerinden almak ve yerlerine Nazi rejimine sadık olanları getirmekti. Müzmin bekâr ve tepeden tırnağa profesyonel bir asker olan Fritsch eşcinsellikle suçlanıyordu. Avusturya'nın *Anscluss*'u gerçekleştiğinde Ordu Şeref Mahkemesi tarafından tamamen aklandı. Ancak o zamana kadar iş işten geçmişti.

Himmler, 1937 yazında OKW,[1] Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanlığı'ndaki generallere, "Sizin ve sorumlu mevkideki herkesin, savaş durumunda bizim için ölüm kalım anlamına gelecek olan iç muharebe alanının hayati önemini anlaması kesinlikle çok mühimdir," diyerek içerideki düşmanlardan bahsetti. "Toplama kamplarının sayısını artırmalıyız. Savaş başladığında, benzeri görülmemiş ölçekte kitlesel tutuklamalar yapılması zaruri olacaktır. Pek çok siyasi mahkûmun derhal kurşuna dizilmesi gerekecek. Mutlak bir acımasızlık şarttır. İç muharebe alanını ihmal ettiğimiz her adım felakete yol açar."

Hossbach Konferansı her ne kadar gizli olsa da hakkındaki haberler, Hitler ve Himmler'in "iç muharebe alanı"yla başa çıkma planlarıyla birlikte, çok geçmeden dışarı sızdı ve Lauter'in suarelerinde tartışma konusu oldu. Fabian her şeyden haberdar ve tamamıyla işin içindeydi. Gecenin ilerleyen saatlerine kadar durumu tartıştıktan sonra, ihtiyaç duydukları şeyin Almanya dışından bir yardım olduğu konusunda anlaşmaya vardılar. Nazi korku rejimi, tek başlarına hareket edemeyecekleri kadar güçlüydü. Neyse ki, Lauter'in evinin müdavimlerinden biri de 1937'den beri *News Chronicle*'ın Berlin muhabiri olan İngiliz gazeteci Ian Colvin'di.

Kleist-Schmenzin bir akşam *Anschluss*'a atıfta bulunarak, "Bunun son olduğuna inanmıyorsunuz, değil mi?" diye meydan okumuştu Colvin'e. "Hitler'in Fransa'ya, Hollanda'ya, Belçika'ya, Danimarka'ya, Rusya'ya, İngiltere'ye

[1] *Oberkommando der Wehrmacht*: Silahlı Kuvvetler Yüksek Kumandanlığı. (ç.n.)

ve yeni dünyaya karşı planları var. Deli mi? Evet, deli olabilir, ama aklî melekeleri yerinde. Şimdi mevcut durumu ele alalım. Bir sonraki adım Çekoslovakya olacak..."

O akşamı hatırlayan Colvin, Kleist-Schmenzin'i Pomeranya'dan muhafazakâr bir toprak sahibi, "sert bakışları ve belirgin hareketleri olan kısa boylu, kır saçlı bir figür" olarak tanımlamıştı, Colvin'le bu denli doğrudan ve açık bir şekilde konuşarak hayatını bilerek riske attığının farkındaydı. Colvin'e direnişçilerin İngiltere'nin Hitler'e "hayır" diyerek –ve bunu kastederek– müdahale etmesine ihtiyaçları olduğunu söylemişti. Nazi rejimi muhalifleri ancak o zaman bir darbe girişiminde bulunabilirlerdi. İngiltere'nin desteği olmadan hiçbir şey yapamazlardı.

"Kesin olarak bildiğim bir şey var," diye ekledi Kleist-Schmenzin. "Eğer İngiltere, diplomatik kanallar aracılığıyla da olsa 'hayır' derse, macera ertelenmek zorunda kalır. Hitler *wie die Pest*'ten [vebadan] korkar gibi İngiltere'nin ona ihtar vermesinden korkar ve bunu kabul ederse o zaman pes etmekten başka çaresi kalmaz, bu da Almanya'daki itibarına ağır bir darbe vurur. Londra'daki dostlarınıza henüz savaşa giremeyeceğimizi söyleyin. Orduda ne yedek asker ne de yeterli malzeme var. Halk savaşa karşı. Batı'daki tahkimatın yarısı bile tamamlanmadı. Naziler blöf yapıyor. Blöfleri önlerini açsa da sonunda tek bir olasılık var, o da yenilgi. Size söylediğim hiçbir şeyi yayımlamayın ama İngiltere'de Genelkurmay'ın tutunacak bir dala ihtiyacı olduğunu bilsinler. İngiliz hükümeti, kesin bir sözüyle, tek başına bunu sağlayabilir."

Kleist-Schmenzin, Alman halkı konusunda haklıydı. Üstelik karşı oldukları tek şey savaş değildi.

Müsteşar Sir Robert Vansittart ve dostlarıyla temas kuran çok sayıdaki muhbirden –din adamları, akademisyenler, gazeteciler, subaylar, diplomatlar– biri olan Berlin'deki Hambros Bank'ın bir İngiliz çalışanı, Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na şunları rapor ediyordu: "Genel izlenimimiz şudur: Halkın büyük bir bölümünde rejimden duyulan hoşnutsuzluk giderek artıyor ve muhtemelen açık bir muhalefetle kendini göstermeyecek olsa da, Nazi Partisi artık halkın büyük kısmının arkasında olmadığının bilincinde."

Amerikalı muhabir William Shirer, 9 Eylül 1938'de günlüğüne, "Berlin'deki genel kanı, en iyimser hâliyle, Hitler'in Sudetler'ini[2] geri almak adına gerekirse savaşa girmeye kararlı olduğu yönünde," diye yazdı. "İki nedenden do-

[2] Çekoslovakya'da yaşayan Almanlar. (ç.n.)

layı bundan şüpheliyim: Birincisi, Alman Ordusu hazır değil; ikincisi, halk savaşa tamamen karşı. Radyo sabahtan akşama kadar, Çekoslovakya işgal edilirse Büyük Britanya'nın Almanya'ya savaş açacağını söylediğini duyurdu. Belki de öyledir. Fakat *The Times*'ın daha üç gün önceki başyazısında, Çekleri, Sudetler'i Almanya'ya teslim ederek daha 'homojen bir devlet' olmaya davet ettiğini unutmak da zor."

İngiliz Konsolosluğu'ndaki bir diplomat, aldatıcı görünümün daima korunması gerektiğini bildiriyordu. "Nazilerin terörü kullanmadaki becerisi, barbarca terör uygulamalarını herkesin bilmesine ve bilmesi gerekmesine rağmen; nerede, ne zaman ve kime karşı uygulandığının bilinmemesinden ileri geliyor. Böylece gizli bir korku atmosferi yaratılıyor." Alman avukat Peter Bielenberg'in karısı ve 20 Temmuz suikast girişiminde aktif rol oynayan Adam von Trott'un yakın arkadaşı olan İngiliz Christabel Bielenberg, "hanımların çay partileri"nden birine bir yabancı geldiğinde sohbetin nasıl hemen değiştiğini, herkesin birdenbire Nazi rejimini eleştirmeksizin aile içi meselelerden konuşmaya başladığını anlatıyordu. Herkes Frau Solf'un sosyal "etkinliklerinden" birine davet ettiği yeni arkadaşının Gestapo ajanı olduğundan haberdardı. Frau Solf'un davetlerine katılanların hepsi birkaç gün içinde tutuklanmış, çoğu idam edilmişti.

Kleist-Schmenzin zaten pek çok başka gizli direnişçiyle irtibat hâlindeydi. Öncelikle, Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan Vansittart ile düzenli olarak gizli teması sürdüren Dışişleri Bakanı Baron Ernst von Weizsäcker'e bağlı, Wilhelm Caddesi'ndeki Alman Dışişleri Bakanlığı diplomatlarıyla... Ardından *Abwehr*'de, Amiral Wilhelm Canaris yönetiminde bulunan Reich Savaş Ofisi'ndeki Askerî İstihbarat Dairesi, özellikle de General Hans Paul Oster idaresindeki, direnişin yuvası olan karşı casusluk bölümüyle. Ayrıca 1938'e kadar Almanya'nın Roma Büyükelçiliği görevini ifa eden, lakin siyasi açıdan şüpheli görüldüğünden Hitler'in yeni Dışişleri Bakanı von Ribbentrop tarafından görevden alınan, büyük diplomat Ulrich von Hassell ile de. Hepsinden önemlisi, Kleist-Schmenzin Genelkurmay Başkanı General Ludwig Beck'le temas hâlindeydi.

Beck de, Fritsch gibi, Versailles Antlaşması'nın zayıflatıcı ve aşağılayıcı koşulları ve ardından gelen Weimar yıllarının yarattığı karmaşa yüzünden ilk başta yeni Nazi rejiminin destekçisi olmuştu. Ancak 1934'e gelindiğinde, gözü yavaş yavaş açılmaya başlamıştı. Hitler kendisini başkomutan olarak atamış, tüm subay ve askerlerden kendisine sadakat yemini, yani Hitler Ye-

General Ludwig Beck

Carl Goerdeler

mini etmelerini istemiş, böylece *Reichswehr*'in geleneksel güç yapısını yok saymıştı. 1935 yılına gelindiğinde *Reichwehr*'in yerini yine İtler'in yönetimindeki *Wehrmacht* almıştı. Nihayet 1938'de *Wehrmacht*, *Kriegsmarine* ve *Luftwaffe*'nin hepsi *Oberkommando*, OKW veya Yüksek Komutanlığı'na bağlanmıştı. Böylece, Hitler'in Alman Silahlı Kuvvetleri üzerindeki mutlak kontrolü tamamlanmıştı.

Bu gelişmeleri izleyen Beck, gizlice kendi istihbarat ağını oluşturmaya başlamış, diğer direnişçilerle irtibat kurmuş ve sonunda Hitler'in ancak bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılabileceğine ikna olmuştu. Bunu hayata geçirmek için de ordunun sivil direnişçilerle birlikte çalışmasına ihtiyacı vardı; çünkü bir darbe ancak kenarda görevi devralmaya hazır bekleyen, tamamen işlevsel, alternatif bir hükümetin mevcudiyetinde başarılı olabilirdi. Tüm bunları sağlayacak kilit isim de, ekonomi eğitimi almış, Leipzig Belediye Başkanı ve Nazi rejiminin ilk yıllarında Reich Fiyat Kontrol Komiseri olan Carl Goerdeler'di. Goerdeler defalarca Hitler'i, gizli yeniden silahlanmanın muazzam masrafları nedeniyle enflasyon tehlikesine karşı uyarmaya çalışmış, *Volk*'un asıl ihtiyacının barınma ve gıda olduğunun altını çizmişti. Yine defalarca, kurumsallaşmış yolsuzluk hakkında uyarılarda bulunmuştu. Ne var ki, kimse kulak asmadı. 1935'te istifa ederek, sadece Leipzig Belediye Başkanlığı görevini sürdürdü. Ardından, Yahudi olduğu için Leipzig'deki Mendelssohn

heykelinin Naziler tarafından kaldırılması geldi. Goerdeler, Nazilerin 1 Nisan 1933'te Yahudi dükkân ve işletmelerine yönelik boykotunu zaten açıkça eleştirmişti, fakat Mendelssohn heykeli, son derece dindar ve muhafazakâr Goerdeler'e nerede durduğunu gösteren olay oldu. Mart 1937'de istifa etti. Bir sene sonra General Beck de istifa edecekti. O andan itibaren, her iki adam da Hitler'i iktidardan uzaklaştırmaya kararlıydı. Ama nasıl?

Lauter grubu gibi Beck/Goerdeler ekibi de, Fransızlar tarafından desteklenmesi ümit edilen bir İngiliz müdahalesi olmadan, herhangi bir darbe girişiminin başarılı olamayacağı konusunda hemfikirdi. Nazizm benzeri bir korku rejimi, son beş yılda her birinin kendine has biçimde öğrendiği üzere, tek başına içeriden yenilgiye uğratılamazdı. Aşırı güçlüydü, fazlasıyla acımasızdı ve hapse atıldıktan, bir toplama kampına kapatıldıktan yahut düpedüz öldükten sonra kimin kime ne faydası olabilirdi ki? Londra'ya gidecek bir elçiye ihtiyaçları vardı. Ewald von Kleist-Schmenzin'de karar kıldılar.

Berlin'deki İngiliz Büyükelçisi Sir Nevile Henderson'un 16 Ağustos 1938'de Londra'daki Dışişleri Bakanı Vikont Halifax'a gönderdiği telgrafta, "Herr von Kleist, 18 Ağustos'ta hava yoluyla geliyor," diye yazıyordu. Genelkurmay'daki ılımlı kanadın temsilcisi olarak geliyordu. Vazifesi şuydu: "Almanya'nın Çekoslovakya'ya karşı şiddet içeren bir eyleme girişmesi hâlinde, Büyük Britanya'nın müdahalede bulunmasının güçlü bir olasılık olduğu hususunda şansölyeyi (Almanya) ikna edecek bulgular elde etmek." Sir Nevile, "Herr von Kleist"ın "önde gelen politikacılar"a bilgi taşıdığını anlamıştı. Ona göre "[Herr von Kleist'ın] resmî makamlarda kabul edilmesi akıllıca olmazdı". Herr von Kleist, Churchill ve Lord Lloyd ile görüşme niyetindeydi. "Alman Savaş Bakanlığı (gizli) ziyaretinin amacını onayladı... Kendisi geri çevrilmemeliydi."

Temmuz ayından bu yana, Sir Nevile Henderson'dan Vikont Halifax'a, Çekoslovakya'daki tehlikeli gelişmelerle ilgili pek çok telgraf gelmişti: Hitler yeniden harekete geçmiş, büyük etnik Alman nüfusuyla birlikte Sudet Bölgesi'ni Büyük Alman İmparatorluğu'na katmaya niyetlenmişti. Henderson 26 Temmuz'da muhbirlerinin "radikal bir kesim dışında Almanların savaştan herkes kadar –hattâ daha fazla– korktukları kanaatini doğruladığı"nı yazdı. 6 Ağustos'ta yine, "Benim görüşümü sorarsanız, Almanların isteyeceği son şey ciddi bir sorun yahut genel bir savaşa dahil olmaktır. Alman Ordusu'nun kesinlikle böyle bir gayesi yok," diye yazmış ve eklemişti: "Eğer gerçekten dişimizi gösterseydik, Hitler'in bugün savaşmaya cesaret edemeyeceğine inanı-

yorum…" 8 Ağustos'ta daha ısrarcıydı: "Sevgili Dışişleri Bakanım, size birçok mektup yazdım ve bazen kendimi çok fazla tekrar ettiğimden korkuyorum. Almanya'da fırtınanın alametleri belirmeye başladı. Hâlâ Hitler'in barışçıl bir çözüm istediğine dair inancıma tutunuyorum…" Ne var ki onunki güçlü bir ses değildi. Lord Halifax ise başka işlerle meşguldü.

Halifax göreve ilk başladığında Lord Halifax'ın Özel Kalem Müdürü, "Dışişleri Bakanı onun çok tembel olduğunu ve çalışmayı sevmediğini söyledi," diye yazmıştı. "Cumartesileri avlanabilir miymiş? Ona çok iş olduğunu ama çoğunun evde ya da trende yapılabileceğini söyledim." Halifax'ın, Middleton'da tazı sürüsü vardı ve cuma öğleden sonraları Yorkshire'a seyahat etmeyi severdi. Hafta sonları ona ulaşmak pek kolay değildi.

Nihayet Halifax, Herr Hitler'e iletilmek üzere, Majestelerinin Berlin'deki büyükelçisine gönderilecek resmî bir muhtıra yazmayı kabul etti. "Dışişleri Bakanlığı 11 Ağustos 1938" başlıklı yazı, birtakım diplomatik girizgâhın ardından konuyu uluslararası barış yanlısı siyaset ihtiyacına ve şu olguya getiriyordu: "Uluslararası vaziyetin böylece yatıştırılmasını sağlayacak tedbirler Çekoslovakya sorunu yüzünden engellenmektedir… Bize öyle geliyor ki bu durum son zamanlarda, Çekoslovakya'da yahut hudutta vuku bulan her meselede, kamuoyunu tehlikeli bir hiddete sürüklemek için elinden geleni yapan Alman basınının davranışları yüzünden sarsıldı… Ayrıca, batıdaki tahkimatın mümkün olan en kısa sürede tamamlanması kararının ardından, Alman Ordusu'nun olağandışı sayıdaki birliğinin savaş vaziyeti almasının planlandığı haberini aldık…"

Vikont Halifax, Çekoslovakya'nın Sudet Bölgesi'nde ve Almanya sınırında meydana gelen pek çok olayın bizzat Naziler tarafından kışkırtıldığını, basının ise sadece propaganda amacıyla kullanıldığını anlamamış görünüyordu. Herr Hitler'e gelince, yanıtlama zahmetine bile katlanmamıştı.

Ian Colvin pek etkilenmemişti. "Sir Nevile Henderson duygusal bir adamdı. Uzun boylu, zayıf, titiz giyimliydi, dışardan tam bir İngiliz diplomat görünüşüne sahipti lakin manevi güçten yoksundu. Çalışanları onun astlarına tehditkâr bir öfke gösterdiğinden şikâyet ederdi… Başlıca konusu Alman hedeflerinin sınırlandırılmasıydı."

Colvin, Henderson'un selefi Sir Eric Phipps'e hayrandı; o çok daha güçlü karaktere sahip biri olmanın yanı sıra Sir Nevile gibi barış yanlısı değildi – Vikont Halifax'ın kendisini Paris'e göndererek yerine başkasını yerleştirme-

sinin sebebi de hiç şüphesiz buydu. Londra'da bulunan Vansittart, "Sir Nevile Henderson Berlin'de ulusal bir tehlikedir," diye uyarmıştı. Ancak kimse dinlemedi. Bilakis Chamberlain, Vansittart'ın yerine mümkün olan en kısa sürede Sir Alexander Cadogan'ı getirmeye karar verdi. Cadogan günlüğüne Vansittart hakkında, "Korkarım bir makale yazıyor," diye not düştü. "Umarım yine alışıldık Alman-korkusu tarzında bir makale değildir."

Ağustos ayına gelindiğinde, Ian Colvin ve Nazi karşıtı arkadaşları Büyük Britanya'dan olumlu bir adım geleceğini pek ummadıklarından kendi başlarına eyleme geçmişlerdi, çünkü yalnızca Nazilerin Çekoslovakya'yı işgal etme niyetlerini değil, bunu gerçekleştirecekleri tarihi de biliyorlardı. Bu bilgiyi General Ludwig Beck'ten almışlardı. Beck 16 Temmuz'da *Wehrmacht* Ordu Komutanı von Brauchitsch'e son bir not yazmıştı: "Almanya'nın Çekoslovakya'ya cebren askerî ilerleyişi, Fransa'nın ve ardından İngiltere'nin derhal bize karşı askerî bir müdahalede bulunmasına yol açacak, bu da otomatik olarak bir Avrupa savaşına ya da dünya savaşına neden olacak ve Almanya açısından felaketle neticelenecektir."

Aynı gün ikinci bir not daha ekledi: "Burada mevzubahis olan *Vaterland*'ın devamlılığıyla ilgili nihai kararlardır. Harekete geçmedikleri takdirde, tarih bu liderleri kan dökmekle suçlayacaktır... Eğer böyle bir durumda, tavsiye ve uyarıları karşılık bulmazsa, o vakit *Volk*'a ve tarihe karşı vazifelerinden istifa etme görev ve hakları vardır. Ortak bir iradeyle hareket ederlerse, herhangi bir savaş eyleminin yürütülmesi imkânsız olur. Böylece *Vaterland*'larını en kötüsünden, yıkımdan kurtarmış olurlar. Olağanüstü zamanlar, olağanüstü eylemler gerektirir. Silahlı Kuvvetler dışındaki sorumlu devlet mevkilerinde bulunan diğer namuslu kişiler de askerlere katılacaktır." Beck kendi tavsiyesine uyarak Ağustos ayında istifa etti.

Tüm kanıtlara rağmen asıl umudu hâlâ İngiltere'nin müdahalesiydi.

Colvin'in, Dışişleri Bakanlığı'ndaki Sir Robert Vansittart'a, oradan da Lord Halifax'a iletilmek üzere, İngiltere'deki yakın bir tanıdığı olan Lord Lloyd'a göndereceği mektuba iliştirilecek bir uyarı raporu yazmasına karar verildi.

"Savaş Bakanlığı'na bağlı *Abwehr*, savaşın Almanya'yı felakete sürükleyeceğine inanıyor," diye yazıyordu Colvin. "Bu nedenle iyi bir arkadaşımdan Londra'ya gitmesi, Büyük Britanya'nın müdahale edeceği teorisini destekleyen delil bulup bulamayacağına bakması istendi (Fransa'yı daha az önemsiyorlar). Naziler kendisinden şüphelense de arkadaşım cesur ve dürüst bir

beyefendidir. Görüşlerinin desteklenmesi amacıyla kendisine yardımcı olunması gerektiği kanaatindeyim."

Sudet Bölgesi'nin planlanan işgal tarihini de ekledi: 28 Eylül 1938.

18 Ağustos 1938'de Londra'ya varan Ewald von Kleist-Schmenzin'in Park Lane Otel'e bavullarını bıraktıktan sonra görmeye gittiği ilk kişi Sir Robert Vansittart'tı. Dışişleri Bakanlığı'nda değil, yakınlarındaki özel bir yerde buluştular. Vansittart'ın daha sonra aralarındaki konuşmaya dair yazdığı notlarında belirttiği gibi, Herr von Kleist saat 4'te geldi –bu notlar Lord Halifax'a, oradan da Neville Chamberlain'e iletilecekti. "Herr von Kleist özgürce konuşabildiği birkaç kişiden biri olduğumu söyledi," diye yazan Vansittart, von Kleist'ın konuşmayı "son derece içtenlik ve ciddiyetle" açtığını, söylediklerinin de "size (halihazırda) verdiğim birçok bilgiyle" örtüştüğünü ekledi.

Vansittart, von Kleist'a, "Büyük bir tehlike ihtimali mi var demek istiyorsunuz?" diye sormuştu.

Von Kleist ise, "Hayır, tam bir kesinlikten bahsediyorum," diye cevapladı.

Almanya'nın Londra Büyükelçisi Herr von Ribbentrop'un kendisine "İş hesaplaşmaya geldiğinde Fransa da İngiltere de bir şey yapmaz," demesinden cesaret alan Hitler'in tek başına bile büyük tehlike oluşturduğunu anlatmaya devam etti. Herr von Kleist, Alman Ordusu'nda arkadaşı olan tüm generallerin bunu bildiğini ve bunu kesinlikle bilenlerin *sadece* onlar olduğunu belirtti. Tarihten de haberdarlardı.

"*Bütün* generalleri mi kastediyorsunuz?" Vansittart buna inanmakta zorlanıyordu.

"Evet. Hepsi savaşa karşı ama dışarıdan cesaretlendirilmedikleri ve yardım almadıkları müddetçe savaşı durduracak güce sahip değiller."

"Tarih nedir?"

"Hadi ama! Elbette biliyorsunuz!" diye gülmüştü von Kleist. "Zaten başbakanınız da biliyor. Naziler Nürnberg Parti Günü sonrasına kadar bekleyecekler," dedi. "27 Eylül'den sonra her şey için çok geç olacak."

Von Kleist bunu durdurmanın iki yolu olduğunu söyledi: Birincisi Hitler'i İngiliz hükümetinin blöf yapmadığına ikna etmekti. İkincisi, "Ülkenin çok büyük bir kısmı mevcut rejimden yaka silkmiş vaziyette, hâlâ desteklemeye devam eden kısım bile savaş ihtimalinden korkunç derecede endişe duyuyor... Önde gelen devlet adamlarınızdan birinin, Almanya'daki bu hususa dikkat çekecek, savaşın dehşetini ve yol açacağı kaçınılmaz umumi faciayı vurgula-

yacak bir konuşma yapmasını diliyorum".

Vansittart notlarını şöyle bitiriyordu: "Herr von Kleist yarın Bay Winston Churchill ile görüşecek. Basın üzerinde etkili kişilerle herhangi bir bağlantı kurmak istemiyor. Hitler'in başarılı olup ülkeyi savaşa sürüklemesi durumunda, her halükârda ilk öldürülenlerden biri olacağını ve bu macerayı önlemek adına hayatta kalmak için son şansını riske atarak boynunda bir iple ülkeden çıktığını söylüyor... Buraya, artık savaş tehlikesi değil, savaşın kesinliği hususunda uyarıda bulunmak için geldiğini ve bunu kendi hayatını riske atma pahasına yaptığını söyledi. Hitler işlerin başında olduğu müddetçe, Almanya'da makul bir siyaset güdülmesinin mümkün olmadığını, ancak savaş önlenebilirse bunun rejimin sonunun başlangıcı olacağını ve anlaşmaya varabileceğimiz bir Almanya'nın hayat bulacağını ekledi. Von Kleist, Londra'ya gelişini ordudaki arkadaşlarının kolaylaştırdığını da belirtmeden geçmedi." Herr von Kleist salı günü Almanya'ya dönüyordu.

Ertesi gün Ewald von Kleist-Schmenzin, Winston Churcill ile gizli bir görüşme yapmak üzere Chartwell'e gitti. Her zamanki gibi doğrudan konuya girdi: Nazi Nürnberg Parti Kongresi'nden sonra, Eylül sonu gelmeden Çekoslovakya'ya bir saldırı gerçekleşecekti. Almanya'da Hitler dışında kimse savaş istemiyordu. Ne var ki, generaller arasında "öfkesi ve gücü nedeniyle Hitler'le şahsen yüzleşmekten aşırı derecede bir korku vardı".

Churchill, von Kleist'a İngiliz halkının ancak gerektiği takdirde savaşacağı konusunda güvence verdi ve kendisi gibi düşünenlerin "Alman değil, Nazi ve savaş karşıtı" olduğunun altını çizdi.

Von Kleist bazı jestlerin gerekli olduğunu belirtti. Savaşı durdurabilecek kişiler olan generalleri yüreklendirmek için mümkün olan her şey yapılmalıydı. Yeni hükümet kırk sekiz saat içinde kurulabilirdi. Churchill "barışçıl bir rejimi güçlendirmek için samimi destek" vermeye hazır olduğunu ifade etti. Kleist-Schmenzin'in generallere gösterebileceği bir mektup yazmayı kabul etti.

Mektup 19 Ağustos 1938 tarihliydi. "Sevgili Bayım," diye başlıyordu Churchill. "Sizi burada Avrupa barışını korumak adına risk almaya hazır biri olarak karşıladım." Nazilerin Çekoslovakya sınırını geçmesinin, savaşın yeniden başlaması anlamına geleceğinden emindi. "Böyle bir savaş bir kez başladı mı, bir öncekinde olduğu gibi acı sona kadar devam edecektir ve asıl düşünmemiz gereken, ilk birkaç ayda nelerin meydana geleceği değil, üçüncü

yahut dördüncü yılın sonunda hepimizin nerede olacağıdır." Mesela İngiltere başlangıçta daha zayıf olacak ama bu uzun sürmeyecekti.

"Barışın korunmasını arzulayan ve İngiltere, Fransa ve Almanya'nın çalışan kitlelerin refahı için birlikte çalışacağı büyük bir Avrupa'yı dört gözle bekleyen Almanya'da dostlarınıza iletmek üzere kesin bir mesajınız olması gerektiğini düşündüğümden, Lord Halifax ile iletişim kurdum..." Mektubunu barışçıl ve dostane bir çözüm ve "ülkelerimizin gerçek anlamda yeniden birleşmesi" dileklerini ifade ederek bitirdi. Mektubu Kleist-Schmenzin'e Berlin İngiliz Büyükelçiliği eliyle diplomatik çanta içinde yolladı.

Aynı gün, 19 Ağustos'ta, Neville Chamberlain, Lord Lloyd ve direnişçilerin bir başka dostu olan Montrose Lordu Hutchinson'dan, Kleist-Schmenzin'in ziyareti hakkında bilgi almış olan Lord Halifax'a bir mektup yazdı. "Anladığım kadarıyla von Kleist, Hitler'e şiddetle karşı ve Almanya'daki dostlarını Hitler'i devirmeye yönelik bir girişimde bulunmak üzere kışkırtmaya oldukça hevesli." Bunun ona (başarısız) Jakobit İsyanlarını[3] hatırlattığını ve "söylediklerinin çoğunu dikkate almamaları" gerektiğini düşündüğünü yazdı. Yine de bu durum, kendini "huzursuz" hissetmesine neden olmuştu. Henderson'ı çağırıp Çekoslovakya hususunda bir uyarıda bulunmalılar mıydı? 29 Ağustos'ta buluşup bir karara varabilirlerdi.

"Ne düşündüğünüzü bana bildirin, Saygılarımla, N. Chamberlain."

Birkaç gün sonra Fabian von Schlabrendorff, Berlin'deki İngiliz Büyükelçiliği'ne çağrıldı; Kleist-Schmenzin'e hitaben yazılmış mektubu alacak ve kendisi Berlin'e dönene kadar güvende tutacaktı. Kleist-Schmenzin Londra ziyaretinin ardından Pommern'deki malikânesine dönmüştü ve Sir Neville, Nazi posta sisteminin tehlikelerini bildiğinden, mektubu doğrudan kendisine göndermenin akıllıca olmayacağını düşünmüştü. Kleist-Schmenzin birkaç gün sonra Berlin'e geldiğinde Fabian mektubu bizzat teslim etti. Kleist-Schmenzin mektubu *Abwehr*'deki Amiral Canaris'e ve Wilhelm Caddesi'nde bulunan Dışişleri Bakanlığı'ndaki Herr von Weizsäcker'e götürdü. Mektubun bir özeti 6 Eylül'e kadar seçilmiş birkaç kişiye dağıtılmıştı. Gerçekçiliği asla elinden bırakmayan Kleist-Schmenzin pek ümitli değildi. Ancak, generaller cesaret bulmuş ve *Abwehr*'den General Hans Oster'in, darbenin ve ardından kurulacak yeni hükümetin ayrıntılarını görüşmek üzere düzenlediği gizli

[3] Jakobit İsyanları, 1688 darbesi ile tahtından olup Fransa'ya kaçmak zorunda kalan İngiltere Kralı II. James ve Stuart Hanedanı soyunu tekrar İngiliz tahtına geçirmek adına çıkarılan isyanlardır. James'in Latince versiyonu olan Jacobus'tan türetilmiştir. (ç.n.)

toplantıya katılmışlardı.

Hans Oster çok yönlü bir adamdı. Berlin'in en zarif subayı olarak bilinirdi; ince, atletik yapılı, zeki, berrak mavi gözlü biriydi. Harika bir biniciydi, at üzerinde oturuşu çok beğenilir ve her gün Tiergarten'de at binerken görülebilirdi. Birçok subay arkadaşının aksine, toplum içine çıktığında üniforma değil sivil kıyafetler giyerdi. Böyle ortamlarda canlı bir sohbet sürdürürdü ancak konu siyasete geldiğinde son derece ketum davranırdı. *Abwehr*'de bulunan ofisindeki masasının arkasında bir slogan asılıydı: Kartal sinek avlamaz. İnsanlar bundan istedikleri anlamı çıkarabilirlerdi; lakin zaman içinde onu yakından tanıyan Fabian Schlabrendorff, bu sözün bizzat sinekler gibi küçük, önemsiz meselelere ayıracak vakti olmayan Oster'i tarif ettiğini anlamıştı. Tüm zekâsını ve becerisini, her gün, Nazi rejimiyle savaşmak için kullandı ve kısa sürede *Abwehr* ile etrafındaki direnişçilerin lideri oldu. Şefi Wilhelm Canaris, onun neyin peşinde olduğunu biliyor ve onu destekliyordu, fakat Oster sadece hayatta kaldığı takdirde işe yarayacağını bildiğinden nadiren ortaya çıkıyordu. 1934'ten bu yana Nazi rejimine sessizce muhalefet ediyordu, gidişatın gerçekte nasıl olduğu anlaşıldığında ilk direnişçilerle temas kurmuştu ancak kendini öne atmamaya dikkat ediyordu. Yahudiler de dahil olmak üzere rejimden kaçanların, *Abwehr*'in bazı yararlı bağlantılarının bulunduğu İsviçre sınırından kaçmalarına yardım ettiği zamanlar hariç.

Kleist-Schmenzin'in Londra gezisi ve bunun sonucunda Hans Oster'in düzenlediği toplantının ardından Londra'da kayda değer başka bir şey meydana gelmedi. Ta ki Neville Chamberlain 29 Eylül'de –Hitler'in Çekoslovakya'nın geri kalanını işgal etmemeyi ve Büyük Britanya'yı ve Fransa'yı savaşa kışkırtmamayı kabul etmesi koşuluyla– Almanya'ya Sudet Bölgesi'ni ilhak etme hakkını tanıyan Münih Antlaşması'nı, Fransa Başbakanı Eduard Deladier ile imzalamak üzere Almanya'ya uçana kadar. Hitler şartları memnuniyetle kabul etti. Chamberlain Londra'ya döndüğünde elindeki kâğıt parçasını kendisini bekleyen basın mensuplarına sallayarak "Çağımızın barışı (*Peace for our Time*)" dedi.

Churchill, "Tam ve mutlak bir yenilgi," diye öfkeye kapılmıştı. "Bu, hesaplaşmanın sadece başlangıcı. Bu, manevi sağlığımızı ve savaş gücümüzü azami ölçüde yeniden kazanıp tekrar ayağa kalkmadığımız, eski zamanlardaki gibi özgürlükten yana tavır almadığımız takdirde, her yıl bize sunulacak acı kadehin sadece ilk yudumu, ilk tadımıdır."

Münih Antlaşması'nın imzalanmasının üstünden çok geçmeden Churchill Amerika'da bir yayın yaptı. "Fransa ve İngiltere tarafından son anda dile getirilen savaş riskleri zamanında cesurca göğüslenmiş ve açık bir beyanat verilmiş olsaydı, bugün beklentilerimiz ne kadar da farklı olurdu," diye uyardı. "Bu, Almanya'daki tüm barışsever ve ılımlı güçlerin Alman Ordusu komutanlarıyla birlikte, ülkelerinde aklı başında ve medeni koşullara benzer bir düzeni yeniden tesis etmeleri için büyük bir çaba göstermelerine fırsat tanırdı... Büyük bir ülkenin tüm nüfusu –sevecen, iyi kalpli, barışsever insanlar– savaşı kafasına koymuş bir zorba tarafından enselerinden ve saçlarından yakalandı."

Hitler şansına inanamıyordu. Yine kumar oynamış, yine blöf yapmış ve yine paçayı kurtarmıştı. İngilizlerin tek bir imzaya bu kadar güvenmeleri gerçekten inanılmazdı. Sonuçta imza dediğin neydi ki? 1 Ekim'de Alman birlikleri sınırı geçerek Sudet Bölgesi'ne giriyor, SS ve SA'lar da sorun çıkaranları temizlemek üzere onları yakından takip ediyordu.

Artık zarlar atıldığına göre, yaşanacak olayları kaydetmek üzere gizli bir günlük tutmaya karar veren eski diplomat Ulrich von Hassell, Berlin'den Weimar'a giden trende düştüğü ilk notta, "Uluslararası atmosferde fırtınalar kopuyor," diye yazıyordu. "Memlekette Parti yönetiminin ağırlığı ve savaş korkusu altında ümitsizlik artıyor. Hitler'in demagojik içerikli söylevlerinin hepsi yüksek sesle ve tumturaklı bir üslupla veriliyor."

Ekim ayında, Münih yakınlarında bulunan Ebenhausen'de yer alan evindeki çalışma masasına döndüğünde şunları not etti: "Rintelen (askerî ataşe), Hitler'in, bir dünya savaşını yürütemeyeceğimize dair görüşlerini fazlasıyla küstahça ifade eden generallere çok kızgın olduğunu söyledi. Onların görevden alınmasını talep ediyor." Ardından, Kasım ayında başka bir dehşet geldi: "Von Rath'ın öldürülmesinden sonra Yahudilere yapılan aşağılık zulmün uyandırdığı ezici duygular içinde yazıyorum... Goebbels'in bir açıklamasının, halk arasında kendiliğinden patlak veren bir öfkenin bu vahşete yol açtığını ve birkaç saat sonra durdurulduğunu söylediği zamanki kadar az inandırıcı olduğu enderdir... Doğrusunu söylemek gerekirse, gece aynı saatte tüm Almanya'da patlak veren, resmî olarak örgütlenmiş Yahudi karşıtı bir isyanla karşı karşıya olduğumuza hiç şüphe yok! Büyük kepazelik!"

Bernt Engelmann'ın 9 Kasım 1938'deki *Kristallnacht*'tan[4] ilk kez, Düsseldorf'un banliyö semtinde oturduğu binanın alt katından gelen, kırılan cam ve parçalanan tahta sesleriyle haberi oldu. BBC'nin gece 11 haberlerini dinlemek üzere geç saate kadar ayakta kalmış, komşularının duymaması ve kendisini ihbar etmemesi için radyonun sesini iyice kısmıştı.

Annesi yatmaya gitmişti. Babası iş için uzaktaydı. Bernt radyoyu kapattı ve merdiven boşluğuna bakmak üzere sahanlığa çıktı. İki SA mensubunun önderlik ettiği bir grup Hitler Gençliği, zemin katta Yahudi bir aileye ait daireyi altüst ediyordu. Koridorda genç bir kız çığlık atıyordu. Görünüşe bakılırsa, ailesi dışarıdaydı. Bernt'in annesi sabahlığıyla merdivenlerde belirdi, kızı yukarı çıkardı ve Bernt'e, ailenin yolunu kesip eve gelmelerine engel olmasını söyledi. Düsseldorf'tan kaçan pek çok Yahudi çocuğa yardım ederek onları İngiltere trenine bindiren Fräulein Bonse'yi aramaya çalıştıysa da telefona cevap veren olmadı. Sokağa fırlayan Bernt, anne babayı bir blok ötede telaşla eve dönerken yakaladı. "Sakın evinize gitmeyin," diye uyardı onları. Kadın, kızlarının yanına gitmesi gerektiğini haykırıyordu. Bernt ona, "Kızınız bizimle güvende," dedi. Peki aileyi nereye götürecekti? Tanıdıkları var mıydı?

"Sadece az önce ziyaret ettiğimiz arkadaşlarımız var," dedi kocası.

Bernt kendini, "Aryanlar mı?" diye sorarken buldu.

Öylelerdi. Birlikte arkadaşlarının dairesine koşup zili çaldılar. Arkadaşları da tek kelime etmeden onları içeri aldı.

Bernt eve dönerken başka yıkım sahnelerinin de yanından geçti. Gördüklerine inanmakta güçlük çekiyordu. Fischer Caddesi'ndeki, köşedeki büyük evin önünde bir kalabalık toplanmıştı. Her yerde cam kırıkları vardı, gürültü ve çığlıklar yükseliyordu. Sonra bir el silah sesi duyuldu. Ardından üst pencerelerin birinden aşağıya biri düştü ve büyük bir gümbürtüyle kaldırıma çarptı. Bu Dr. Lichtenstein'dı. "Lanet olası haydutlar!" dedi kalabalıktan bir adam ve kimse karşı çıkmadı.

Eve döndüğünde, genç kızı ürkütmemek için kısık sesle gördüklerini annesine anlattı. Kıza, "Ailen arkadaşlarının yanında güvende," diye güvence verdi. Sonra bisikletinin durduğu hole indi. "Dikkatli ol," diye uyardı annesi. Ama Bernt neler olduğunu kendi gözleriyle görmek için şehir merkezine gitmek istiyordu.

[4] Kristal Gece veya diğer bilinen adıyla Kırık Camlar Gecesi, 1938'de 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece, Nasyonal Sosyalist Parti tarafından düzenlenen ve Yahudilere ait ev, işyeri ve sinagoglara yapılmış kanlı ve ölümcül saldırıların gerçekleştiği gecenin adıdır. (ç.n.)

Merkeze indiğinde, tüm Yahudi dükkânlarının yıkılıp yağmalandığını gördü; sokaklar etrafa saçılmış mallarla doluydu: kürk mantolar, ayakkabılar, porselenler, mobilya parçaları. Her yerde bavullarla boğuşan insanlar vardı, bunların kaçan Yahudiler mi yoksa yağmacılar mı olduğunu söylemek zordu. Uzakta, Kasernen Caddesi'nde alevler içindeki sinagogu görebiliyordu. Stern Caddesi'nde, karanlık bir kapı aralığına sinmiş bir anneyle çocuğuna rastladı. Onlara yardım etmeyi teklif ettiyse de kadın korkudan kaskatı kesilmişti.

"Kalacak yeriniz var mı?"

"Artık yok."

Herr Desch'in terzi dükkânından çok uzakta değillerdi ve Bernt, Herr ve Frau Desch'in üst kattaki dairede yaşadığını biliyordu. Belki de en azından bir geceliğine onları eve alabilirlerdi. Yol boyunca kadına, kendisiyle birlikte gittiği sürece kimsenin ona dokunmayacağına dair güvence vermek zorunda kaldıysa da bunun doğru olup olmadığı hakkında aslında en ufak bir fikri yoktu. Binayı buldu ve zili çaldı. Saat gecenin ikisi olmasına rağmen kapının diğer tarafında Herr Desch'in temkinli sesini duydu.

"*Wer is das?* Kim o?"

Bernt, kapıyı açtığında, Herr Desch'in tamamen giyinik olduğunu gördü. Adam başını salladı ve onları içeri aldı, kapıyı arkalarından kilitledi, sonra onları çalışma odasına yönlendirdi. Her yerde yatan, oturan insanlar vardı ve çıt çıkmıyordu.

"Burası biraz kalabalık," dedi Herr Desch, "ama arka oda daha iyi. Mutfakta süt ve sıcak çay var. Eşim ve Fräulein Bonse yaralılarla birlikte üst kattalar. Doktor da burada".

Frankfurt'taki İngiliz Konsolosu, Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na, Nazi Partisi'nin Alman halkının çoğuyla bağının koptuğunu rapor ediyordu: "Yahudilere karşı yapılanlar sadece Hıristiyan kiliseleri, ordu ve kamu hizmeti mensuplarında değil, toplumun tüm sınıfları arasında şiddetli bir kızgınlık ve merhamet uyandırdı; hattâ Parti'de bölünmeye bile yol açabilir."

Engelmann ailesinin son bir uyarıya ihtiyacı varsa, işte o *Kristallnacht*'tı. Nazilerin 15 Eylül 1935 tarihli Nürnberg Irk Yasaları, onları zaten tehlikelere karşı uyarmıştı: Herr Engelmann'ın baba tarafından ailesi Yahudiydi. İki Nürnberg yasası vardı; ilki "Alman Kanının ve Alman Onurunun Korunması" için Almanlarla Yahudiler arasında evlilik ve cinsel ilişkiyi yasaklıyordu; ikincisi "Reich Vatandaşlık Yasası"ydı. Sadece safkan Almanların Reich

vatandaşlığına sahip olabileceğini, geri kalanlarınsa vatandaşlık hakkı bulunmayan devlet tebaası olacağını belirtiyordu. Herr Engelmann'ın ailesinin bir tarafındaki Yahudi büyükanne ve büyükbabası, onu her iki yasaya karşı tehlikeli konuma sokmaya yetiyordu.

Bernt artık 19 yaşındaydı ve önceki yıl okulu bırakmıştı. Babasının ithalat-ihracat şirketi, İngiltere'yle çok sayıda iş yapıyordu. Sonraki birkaç gün boyunca baba, anne ve oğul yemek masasının etrafında oturup neler yapılabileceğini tartıştılar ve hızla göç etme kararı aldılar. İngiltere'ye. Herr Engelmann önden gidecek, yaşayacak bir yer bulacak, arkadaşlarının yardımıyla iş kuracak, daha sonra Bernt ile annesi de onu takip edecekti. Bu arada bir çiftlikte yerine getirdiği zorunlu Reich İşçi Hizmeti aylarından yeni dönen Bernt, *Luftwaffe* için gönüllü olmaya karar vermişti.

"Delirdin mi?" diye sordu arkadaşı Kulle.

"Pek de seçeneğim yok sanki, yanılıyor muyum?"

1935'ten bu yana Nazi Almanya'sındaki tüm genç erkekler bir yıl süreyle askerlik yapmak zorundaydı.

"Ya askere alınmayı bekleriz ya da erkenden gönüllü oluruz. Ben gönüllü olacağım. Böylelikle en azından nereye ve hangi bölüme gönderileceğim hususunda söz sahibi olurum."

"Savaşın yaklaştığının farkında değil misin?"

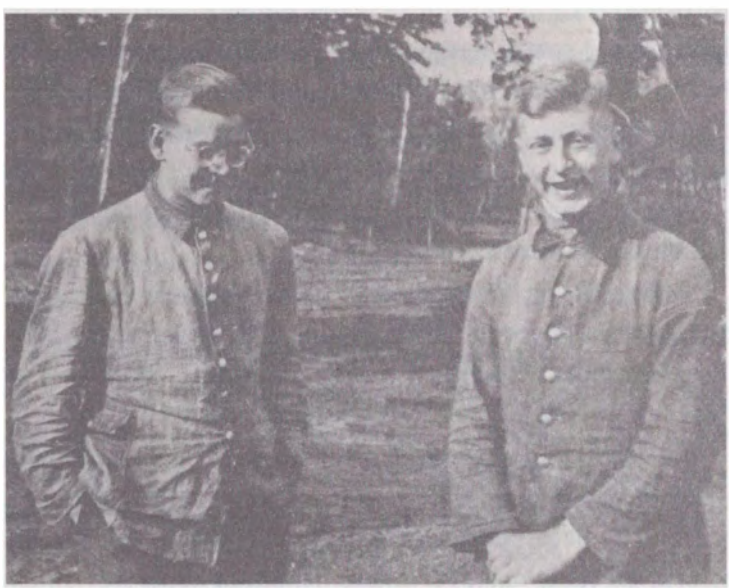

Bernt Engelmann (sağda), kara hizmeti yaptığı sene bir arkadaşıyla, 1938.

"Evet, farkındayım. Ama henüz gelmedi."

Kulle duyduklarına inanamıyordu. Bernt –bunun için yeterli imkânı olmayan [Kulle'nin] aksine– yakında göç edebilecekti.

Aslında Bernt'in başka bir nedeni daha vardı: Oğlu hevesli bir gönüllü olduğunu gösterirse, *Vater*'in gerekli göç belgelerini alması daha kolay olurdu.

Bernt'in arkadaşı Werner kötü günler geçiriyordu. Berlin Emniyet Müdür Yardımcısı olan babası 1935 Paskalya'sında tutuklanmıştı. Deri montlu ve tabancalı iki Gestapo bir sabah erkenden gelmiş, delil aramak amacıyla arka avludaki iki odalı dairenin altını üstüne getirmişti. Hiçbir şey bulamamışlardı. Babasının tüm kâğıtları ve bildirileri, yerel komünist hücrenin talimatları doğrultusunda mumlu kâğıtlara sarılmış ve bahçedeki bir odun yığınının altına saklanmıştı. Ama babası yine de tutuklanmış, *Volksgericht*, yani Halk Mahkemesi tarafından "vatana ihanet niyetiyle komplo düzenlemek" suçundan yerel Fuhlsbüttel Toplama Kampı'nda iki yıla mahkûm edilmişti.

Bunun sonucunda Werner, babasının oğlu olduğundan "siyasi güvenilmezlik" nedeniyle çıraklık eğitiminden oldu. Babasının daima Reich demiryollarının yük deposunda iyi bir işi olmuştu ama artık beş kişilik aileyi geçindirecek gelirleri yoktu. Sosyal Yardım Bürosu'ndan aldıkları cüzi miktar, kirayı karşılamaya bile yetmiyordu. Annesi temizlik işleri yapmaya başladı, Werner sonunda bir matbaada başka bir çıraklık işi buluncaya kadar gazete dağıttı. Matbaa görünüşte örnek bir Nazi işletmesiydi, lakin orada Naziler değil sadece sosyal demokratlar ve eski sendika üyeleri vardı. Matbaacılık her zaman vasıflı, sendikalı ve siyasi bilince sahip işçileri istihdam eden özel bir iş olmuştu. Werner'in patronu, babasını ziyaret etmesi için ona her altı haftada bir gün izin veriyordu. Yirmi dakika süren ziyaret ikisini de perişan ediyordu. Babası o yıl, 1938'de serbest kaldıysa da eve saçları bembeyaz, yıkık bir adam olarak döndü.

Aralık 1938'de Bernt, Vestfalya'daki garnizon kasabasında *Luftwaffe*'de telsiz iletişim eğitimi alıyordu. Babası İngiltere'de ailesine yeni bir hayat kurmaya çalışıyordu. Hâlâ Düsseldorf'ta olan annesiyse, Tante Ney ve Fräulein Bonse'ye yardım ederek küçük direniş eylemlerine devam ediyordu.

Eğitim sırasında zaman hızlı geçiyordu. Bernt telsiz iletişimini öğrenmekten hoşlandığını fark etmişti. Hattâ askerî yaşamın sağlıklı açık hava, yoldaşlık gibi yönlerini de beğeniyordu. Dikkat etmesi gereken tek şey, Nazi Almanya'sında işlerin gerçekte nasıl yürüdüğü hakkında kimle ne konuşacağını iyi

seçmekti. Ancak bu da çok zor değildi. Birkaç sessiz yorum, bir baş sallama, bir bakış genellikle yeterliydi. Gerçek Nazileri, Hitler Gençliği'nin eski yıldızlarını, bir kilometre öteden tanıyabilirdiniz.

Bernt'in Temmuz 1939'da iki haftalık izni vardı. Annesi ve çeşitli akrabalarıyla vakit geçirdikten sonra, Tante Ney'i ziyaret etmeye fırınına gitti. Tante Ney onu uzun zamandır görmediği oğlu gibi karşılamış ve kocasının özel *Schwarzwalder* pastasından bir dilim ikram etmişti. Gerçi Bernt, Herr Ney'in bu malzemelere nasıl ulaştığını tahmin edemiyordu – muhtemelen Frau Ney'in, şimdilerde yerel Nazi hiyerarşisinde güçlü bir konumda olan eski bir müşterisi sayesindeydi. Tante Ney, Nazi rejimine karşı direnişinde hâlâ aktifti ve bugünlerde giderek daha dikkatli olmak zorunda kalsa da hâlâ fark edilmemişti. Oradan çıkınca Herr Desch'i görmeye gitti. Bernt onu çalışma odasında, ağzında iğneler, elinde beyaz tebeşirle başka bir şık SS üniforması dikerken buldu. Bernt'in ona özel olarak seslendiği şekliyle Balık Surat, onu gördüğünde içtenlikle gülümsedi.

Herr Desch, "Senin ihtiyacın olan şey, *Junge* (genç adam), bir merasim üniforması," dedi.

"Merasim üniforması mı?"

Vitrindeki mankenin üzerinde bir tane vardı – koyu lacivert, çok şık, çok pahalı. Peki Bernt'in neden üniformaya ihtiyacı olsundu ki? Sadece en hevesli acemiler, eski Hitler Gençleri bunlardan birine sahip olmayı isterdi.

"Kesinlikle," dedi Herr Desch. Bernt'in ölçülerini almaya başlamıştı bile. "Telsiz iletişimi, öyle mi?" diye sordu.

Bernt bu konuda biraz bilgi verdi ve neden gönüllü olduğu anlattı.

"Çok mantıklı," diye onayladı Herr Desch. "Ve ne büyük tesadüf. Gidip Fräulein Bonse'yi ziyaret etmelisin. Bir kısa dalga vericisi almış ama nasıl kullanacağını bilmiyor. Ona öğretebilirsin."

"Nasıl almış?"

Herr Desch cevap vermek yerine sadece gülümsedi.

Fräulein Bonse'nin doğuştan yetenekli olduğu ortaya çıktı – Mors alfabesini çabucak söktü ve karar verdikleri gibi, bir Heine şiirine dayanan basit bir kodu hızla çözdü. Fräulein Bonse'nin İngiltere'yle yaptığı öğrenci değişimleri yetkililer tarafından artık durdurulmuştu, dolayısıyla yüklerini Nazi Almanya'sından çıkaracak başka bir yola ihtiyacı vardı. Düsseldorf, Hollanda sınırına sadece otuz kilometre uzaklıktaydı. Sınırın Almanya tarafında gü-

venli ev olarak kullandığı, ateşli bir Nazi karşıtı olan varlıklı bir çifte ait güzel bir villa vardı. Katolik rahip Vincent, genellikle geceleri, çocukları sınırdan geçirip Hollandalı dostları ve iş birlikçilerine teslim ediyordu. Ancak, tüm bunlar dikkatli bir koordinasyon gerektiriyordu, bu nedenle bir telsiz setine ihtiyaç duyulmuştu.

Bernt eski arkadaşı Kulle'yle buluştuğunda, ona garnizondaki boş vakitlerinde İngilizcesini ilerlettiğini, çünkü askerliği biter bitmez, yani yaklaşan Aralık ayında, okumak üzere İngiltere'ye gitmeyi planladığını söyledi.

Kulle pek iyimser değildi. "Eğer şanslıysan," dedi. "Havada savaş kokusu var."

Kulle yanılmamıştı. Eylül ayında Almanya savaşta, Bernt Engelmann ise *Luftwaffe*'deydi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SAVAŞA DOĞRU: 1939

Fritz-Dietlof von der Schulenburg en yakın arkadaşları dışında kimseye karşı şeffaf değildi.

Yakın dostlarından biri daha sonra, "Fritzi'nin pek çok arkadaşı vardı, hattâ neredeyse müritleri denebilir. Ne var ki, hepsinin de onu anladığı söylenemezdi," diyecekti. "Çoğuna son derece karmaşık ve anlaşılmaz geliyordu. O kadar iyi olmadığını düşünenler vardı: Önce düello kardeşliğine üye olan öğrencilerden biriydi, sonra 'Kızıl Kont' olmuş, ardından Nazi, peşinden de Nazi karşıtı olmuştu. Destekçileri ona 'ebedi asi' diyordu. Gerçek Fritzi kimdi peki? Sanırım onu, 'Evet, o bir asiydi,' diyecek kadar iyi tanıyordum. Ama inatçı, yıkıcı ya da tutarsız bir adam olduğundan değil, alışılmadık ölçüde keskin ve yaratıcı anlayışıyla daima içgüdüsünü takip ettiği, her zaman çizgisini koruduğu için öyleydi. Fritzi'ye göre, bu çizgi eski Prusyalılıktı ve emperyalizmle yahut Prusya aristokrasisi ile hiçbir ilgisi yoktu. Bu onun tamamen bilincinde olduğu bir şeydi, öyle ki zaman zaman bu konuda konferanslar verdiği bile oluyordu."

Diğer yakın arkadaşları da aynı fikirdeydi: Fritzi sadece samimi ortamlarda açılırdı ama o zaman da fikirlerini tutkuyla tartışırdı. "Asla yapmacık tavırlarda bulunmasa da içinde yaşadığımız dönem nedeniyle giderek daha fazla maske takmaya başlamıştı. Bazen hayattan bezmiş bir aristokratı, kibirli adamı oynardı – ve aslında nüktedan olduğu kadar alaycı da olabilirdi. Fırsatçılardan nefret ederdi. Ama asla gerici değildi, bilakis her zaman modern ve ileri görüşlüydü. İyi bir dinleyici ve harika bir konuşmacıydı: Sosyalizm, din, şiir, modern şehir planlaması, insan haklarına duyulan gereksinim; hepsi hakkında belli bir ironiyle konuşur, bu arada kendisiyle de alay etmeyi ihmal etmezdi. Oysa alttan alta son derece ciddiydi. İnsanlar üzerinde tuhaf bir gücü ve karizması vardı. Zira açık konuşmak gerekirse; kel kafası, kepçe kulakları, büyük ve çarpık burnu, güçlü çenesi, yara izi ve sürekli ifade değiştiren soluk, zeki gözleriyle pek yakışıklı bir adam sayılmazdı."

Ve sıklıkla taktığı monoklü.[1] Ve özensiz kıyafetleri. "Taşra papazına benzi-

[1] Monokl: Tek gözde kaş ile yanak arasına sıkıştırılan, çerçevesiz ve tek camlı gözlük. (ç.n.)

yorum, değil mi?" derdi kendine gülerek.

1939'da Fritzi, on sekiz aydır Berlin'deki yeni Emniyet Müdür Yardımcılığı görevini sürdürüyordu. Eski şefi, Doğu Prusya'nın yozlaşmış *Gauleiter*'i Erich Koch, onu tayin ettirmek için bıkmadan, usanmadan uğraşmış; kendini beğenmiş, burnu havada Schulenburg'un, Fischhausen'den bile daha ücra bir bölgede, sıradan bir *Referent* olarak kenara itilmesini beklemişti. Oysa Fritzi tam aksine terfi etmişti. "Bu inanılır gibi değil," diye düşündü Koch, gerçekten de neler döndüğünü merak ediyordu. Führer'e sadakat nerede kalmıştı? Ya Nazi rejimine bağlılık? Koch cevabı bildiğini düşünüyordu: Yüksek mevkilerdeki tüm o dostlar, o patronluk taslayan Prusyalılar; Graf von der Schulenburg'un imdadına yetişen tabii ki onlardı. Şimdilik beklemeliydiler. Er ya da geç onu ellerine geçireceklerdi.

Koch haklıydı: Fritzi'nin işi almasını sağlayanlar, İçişleri Bakanlığı'nda çalışan iki eski dostu, Hellmut von Wedelstädt ile Klaus von der Groeben'di; her ikisi de elbette gizli Nazi karşıtıydı. Dışişleri Bakanı Wilhelm Stuckart kolaylıkla ikna edilmişti. Schulenburg'un 1933 tarihli "Bürokrasi Reformu" bildirisinden hâlâ en büyük sunumlardan biri olarak bahsediyordu. Aralarındaki farklılıklara rağmen –biri sonu gelmez aşk ilişkileri yaşayan kötü şöhretli lüks hayat düşkünü, diğeri ise dördüncü çocuğunu beklediği mutlu bir evliliği olan Prusyalı güzel estet– Fritzi kısa sürede patronu Graf von Helldorf Paroli'yi avucunun içine almıştı. Fritzi'nin tek sorunu Fischhausen halkından ayrılmaktı, karısı Charlotte'ye de söylediği gibi bu, hayatta yapmak zorunda kaldığı en zor şey olmuştu, çünkü onları seviyordu, tıpkı onların da onu sevdiği gibi. Ancak Berlin'de yapılacak işler vardı, üstelik bunların hepsi de resmî değildi.

Başlangıçta Fritzi'nin Nazi rejimiyle ilgili hayal kırıklığı Koch gibi bireyler üzerinde yoğunlaşmıştı. Ne var ki, giderek artan bir şekilde, acımasız ve yozlaşmış olanın sadece bireyler değil, tüm sistem olduğunun farkına varıyordu. İlk başta, Fischhausen'de yaptığı gibi, kötülüğe karşı iyilikle çalışarak örnek olmayı, böylece içeriden mücadele etmeyi düşündü. Mart 1938 gibi geç bir tarihte hâlâ, "Prusya Mirası ve Nasyonal Sosyalizm" başlıklı bir konferans vererek, yine bu ikisinin birbirini dışlayan şeyler olarak görülmemesi gerektiğini savunuyordu. İyi yönetilen bir devletin güç kullanarak değil halkına saygı duyarak uygun sorumlulukla idare edildiği hususunda uyarıda bulundu. Kanun önünde herkes eşitti. Sözlerini, "Bugün hiç kimse devletin, *Volk*'un yaşam mücadelesinde ihtiyaç duyduğu şekilde yalın ve kuvvetli olduğunu

iddia edemez," diye bitiriyordu. "Hayır! Önümüzde daha büyük vazifeler var."

Hitler, Fritzi'nin "büyük vazifeleriyle" ilgilenmiyordu. Ona göre kamu hizmeti, büyük planlarının önündeki can sıkan bir engelden başka bir şey değildi. Bürokratları hakir görüyordu. Büyük Alman İmparatorluğu'nun gelecekteki idarecileri "mızmız masa başı çalışanları" değil, "tabancasını el altında ve atışa hazır tutabilen" adamlar olacaktı. Tabancalar daima hazır olmalıydı. Hitler'in 1932'de, özel "masa sohbetlerinden" birinde söylediği gibi: "Alman halkını koruma görevimizin bir parçası olarak nüfusumuzu azaltmak zorundayız. Bir nüfus azaltma tekniği geliştirmemiz gerekecek. Nüfus azaltmakla ne demek istediğimi sorarsanız, tüm ırksal unsurların ortadan kaldırılmasını kastediyorum. Gerçekleştirmek istediğim şey tam olarak bu – kabaca söylersek, benim görevim bu. Doğa acımasızdır, bu nedenle biz de acımasız olabiliriz. Eğer Alman ulusunun fidanlarını, kıymetli Alman kanının dökülmesine en ufak bir acıma duymadan savaş cehennemine gönderebiliyorsam, o zaman haşere gibi üreyen aşağı bir ırkın milyonlarcasını ortadan kaldırmaya da elbette hakkım var demektir!"

Fritzi, Stuttgart'taki Reich Fiyat Komisyonu'nun bir oturumunda eleştirilerini arttırdı. "Normal koşullar altında değil, güçlü kuvvetlerin birbirine karşı çıktığı ve meydan okunması gereken bir zamanda yaşıyoruz," dedi. "Bu, zayıflık göstererek gerçekleşemez, güç göstermek gerekir. Bu her birimizin cesaret ve sorumluluk duygusuna sahip olmasını gerektiriyor, korkaklığı ve göze batmamayı değil. Biri sizi eleştirdiğinde, karşılık verin! Biri sizi baltalamaya çalıştığında, sesinizi yükseltin!"

Peki bu yeterli miydi? Fritsch olayı Fritzi'yi, en az NSDAP içindeki akıl hocası Gregor Strasser'in soğukkanlılıkla öldürülmesi kadar sarsmıştı. Aile dostu olan General Ludwig Beck'in istifa ettiğini ve öteki direnişçilerle sessizce irtibat kurarak bir darbe planladığını biliyordu. Beck askerî direnişçiler kadar sivillerin de peşindeydi, çünkü yönetimi devralmaya tamamen hazır alternatif bir hükümet olmadan darbe düzenlemenin hiçbir anlamı yoktu. Beck, eski Leipzig Belediye Başkanı Carl Goerdeler'le birlikte çalışıyor; ikisi nüfuzlarını kullanarak Nazi direnişçilerini ellerinden geldiğince kilit pozisyonlara getirmeye uğraşıyordu. Beck ve Goerdeler'e göre, önlerindeki en büyük engel İngiltere'den destek gelmemesiydi çünkü Nazi rejimi onların müdahalesi olmadan yıkılamayacak denli gaddar ve güçlüydü. Fritzi sonunda rejimin, Prusya'nın sorumlu hükümet örneğini izleyeceğine dair hiç umut olmadığını kabullenerek; bir başka gizli Nazi karşıtını, Nazi sonrası yeni

Almanya'da *Wehrmacht*'ın başkomutanı seçilecek General von Witzleben'i görmeye gitti. Baş başa konuştuklarında Witzleben'e, ordu tarafından bir müdahale olması durumunda, Berlin Emniyeti'nin ordunun hizmetinde olacağını bildirdi.

Mart ayında Hitler, Çekoslovakya'nın geri kalanını aldı. Fransa ve İngiltere durumu zayıf itiraz mırıltılarıyla protesto etti. William Shirer 14 Mart'ta günlüğüne, "Radyo Slovakya'nın 'bağımsızlığını' ilan ettiğini bildiriyor. Çekoslovakya'dan geri kalanlar da böylece yok oluyor," diye yazdı. Ertesi gün ise, "Alman Ordusu Bohemya ve Moravya'yı işgal etti ve Hitler Prag'daki Hradshin Kalesi'nden, ucuz ve abartılı el hareketleriyle, bu bölgelerin Üçüncü Reich'a ilhakını ilan etti. Onun başka bir resmî anlaşmayı bozduğunu bildirmek âdeta sıradan bir şey. Ancak Münih'te bizzat bulunduğumdan, Chamberlain'in, bunun sadece barışı değil Çekoslovakya'yı da kurtardığını söylediğini hatırlamadan edemiyorum," diye yazdı. On gün sonra şöyle yazacaktı: "Dün Madrid, bugün de Cumhuriyetçi İspanya'nın geri kalanı teslim oldu. Franco'nun katliamı korkunç olacak." Franco ve Hitler acımasızlıkta el eleydi.

Nihayet 31 Mart'ta Chamberlain, Avam Kamarası'nda ayağa kalkarak, İngiliz dış politikasında bütünüyle bir değişiklik olduğunu duyurdu: Britanya, Leh bağımsızlığı tehdit edildiği takdirde Polonya'nın yardımına gidecekti. Hitler bu fırsattan yararlanarak atıp tutmaya ve tehditler savurmaya başladı. Shirer, "Hitler yayına başladığı anda," diye yazdı, "benim bulunduğum RRG kontrol odasından yayının yurtdışına çıkışının durdurulması emri geldi. Hitler'in konuşmaya başlamasından sonra yayınımızın kesilmesi üzerine Almanları şiddetle protesto ettim. Ama emirler açıktı. Konuşmaya başlamadan önce bizzat Hitler tarafından verilmişti. Ayrıca konuşma Almanya'da da doğrudan değil, daha sonra kayıtlardan yayınlanacaktı. Kayıtları her zaman düzenleyebilirdiniz". Hitler'in dediğine göre, tek istediği barıştı.

Fritzi'nin babası Graf von der Schulenburg 19 Mayıs 1939'da vefat etti. Hâlâ SS üyesiydi, bu nedenle Hitler, Potsdam'da cenaze için eksiksiz bir askerî devlet töreni yapılmasında ısrar etti. Hitler, Himmler ve tüm üst düzey Naziler cenazeye katılarak bunu büyük bir gösteri hâline çevirdiler; Führer ciddiyetle tabutun arkasından yürüdü ve Ordu Başkomutanı Brauchitsch cenaze konuşmasını yaptı. Ardından Hitler, Schulenburg ailesinin üyelerine bizzat başsağlığı dileyerek, Fritzi de dahil olmak üzere her birinin elini sıktı. Kameraya yakalanan Fritzi, yedek asker üniformasıyla şık bir şekilde esas duruşta görülüyor. Kimbilir o anda aklından neler geçiyordu? O dönemde

maskesi yüzüne iyice oturmuştu artık. Nazi mi yoksa Nazi karşıtı mı, kimse bir şey söyleyemezdi. Nazilerin Hıristiyan ayinlerine yönelik tüm itirazlarına karşı, Tressow'daki cenaze töreni için Himmler'in planlarına uymayı reddederek, mezar başında geleneksel bir dinî tören yapılmasında ısrar etmesi haricinde... Bu, kardeşlerini karşısına almak anlamına geliyordu belki ama büyük kâğıt oyuncusu Fritzi, oyunu kazandıran asını ortaya sürmüştü: Hıristiyan cenaze töreni *Vater*'in kendi arzusuydu, ölüm döşeğinde Fritzi'yle baş başa kaldığında söylemişti. Fritzi her ihtimale karşı, ayini yönetmek üzere Potsdam'dan ordu papazını getirmeyi de ihmal etmemişti. Yas tutan soylu yahut sıradan yüzlerce kişinin huzurunda, papaz tabutu kutsadı ve ardından tabut toprağa indirilirken, askerî bando geleneksel *Ich bete an die Macht der Liebe, die sich in Jesus offenbart*, "Hz. İsa'da vücut bulan sevginin gücüne dua ediyorum"u çaldı. Fritzi bu ilahiyi, şiddetle onaylamayan ve şüphesiz bu durumu bir kenara kaydeden Hitler ve Himmler'e rağmen seçmişti.

Schulenburglar'ın tuhaf kız kardeşleri Tisa, devlet töreninde değil, yalnızca Tressow'daki ailenin katıldığı defin töreninde hazır bulunmuştu. Londra'dan uçakla gelmişti, 1934'ten bu yana Almanya'ya ilk gelişiydi. Kardeşi Wilhelm 1936'da öldüğünde bile ancak Danimarka'ya kadar, o da sadece annesini kısaca görmek ve teselli etmek üzere gelmişti. Almanya'ya gitseydi Naziler onu tutuklayabilirdi, çünkü Yahudi Fritz Hess ile evliydi – zaten Almanya'yı baştan bu yüzden terk etmişlerdi. Nürnberg Yasaları'ndan sonra Tisa'nın Almanya'da yaşayabilmesinin tek yolu kocasından boşanmasıydı. Bu hayli ironikti zira Tisa o sırada zaten boşanmak üzereydi. Evlilik yürümüyordu, hoş, belki de hiç yürümemişti. Hatanın kendisinde olduğunu biliyordu Tisa. Fritz Hess onu mutlu etmek için her şeyi yapmıştı. Ama kendini kapana kısılmış hissediyordu. Nedenini bilmiyordu. Londra'da, arkadaşları Freudlar'ın teşvikiyle psikanalize başlamıştı ama görünüşe bakılırsa hiçbir şey işe yaramıyordu. Gerçekten mutlu olduğu tek zaman, Durham'da Settlement'taki işçilerle birlikte; umutsuz bir yoksulluk içinde yaşayanlara –madencilere, işsizlere, açlık çeken ailelerini doyurmaya çalışan kadınlara– yardım ettiği zamanlardı. Üstüne Almanya'dan *Kristallnacht* haberleri gelmişti. Fritz Hess anne babasını Reich'tan Londra'ya getirmeyi başardıysa da, daha sonra Yahudi Soykırımı'nda (Holokost) hayatlarını kaybedecek olan kız kardeşiyle kocasını getirememişti.

Tisa ise İngiltere'de görece rahat bir hayat sürmesine rağmen mutsuzdu. Ve bu yüzden kendisinden nefret ediyordu. Ta ki bir gün annesinden *Vater*'in

ağır hasta, hattâ ölmek üzere olduğunu bildiren bir mektup alana kadar. "Ne zaman eve geliyorsun?" diye yazmıştı annesi. Tisa ilk başta ne yapacağını bilemedi. Arabasını sürerken ağlıyordu, kendi deyişiyle kürk mantolu şımarık bir kadın, çocuk gibi ağlıyor; evini, Tressow'u özlüyordu. Daha yeni boşanmıştı. Ama eve dönmek? Hepsi Nazi olan bir aileye mi? Nasıl yapabilirdi ki? Artık Suffolk'ta, Walberswick'teki yazlıklarından çok da uzak olmayan küçük bir evi ve sanki bilebilirmiş gibi ona "Savaş çıkacak mı?" diye soran pek çok iyi arkadaşı vardı. *Gott im Himmel!* Tanrım! Şubat 1939'da Cornish sahiline tek başına tatile gitti, el değmemiş doğada dünyadan soyutlanarak yüksek kayalıklarda yürürken sorunlarına çözüm bulmaya çalıştı. Nihayet kendini toparlayıp pasaporta başvurdu. Paskalya geldiğinde Almanya'ya dönmüş, sanatoryumda babasının başucunda oturuyordu.

Yerel *Gasthof*'ta kalıyordu. Kendini tekrar Almanya'da, aynı *Bratwurst*'ları [sosisleri] yerken, aynı Pilsner birasını içerken, aynı sevgili anadilini ve küçük bir dans grubu tarafından um-pa-pa tarzında çalınan aynı eski melodileri duyarken bulmanın şaşkınlığı içindeydi. Kardeşleriyle de hâlâ aynı şiddetli tartışmaları yaşıyordu. Babaları artık morfin kullansa da bu onun her zamanki gibi uyanık bir şekilde sohbete hükmetmesine engel değildi: "Şemsiyeli adam ne yapıyor?" diye sordu, Chamberlain'i kastederek. Tisa nereden bilebilirdi? "Peki ne olacak?" diye devam etti Herr Schulenburg. "Yahudilere yaptığımız onca kötülük geri dönüp bizden intikamını almayacak mı?" Tisa'nın babası hiçbir zaman Yahudi düşmanı olmamıştı.

"Hayat berbat bir karışım," diye düşündü Tisa, *Vater*'in başucunda oturup pencereden dışarı bakarken. Mayıs ne de güzel bir aydı – buğday tarlaları yemyeşildi, meyve ağaçları pembe pembe çiçek açmış, karanlık ormanlar keskin güneş ışığıyla aydınlanmıştı; çiftliklerde inekler sağılıyor, çocuklar oynuyor ve köpekler havlıyordu. *Heimat*, yuvam. Himmler'in, SS *Obergruppenführer* Schulenburg'un sanatoryum ücretlerini ödediği ortaya çıktı. İki özel SS bakıcısının da. Bu Tisa'nın midesini bulandırdı. Tıpkı kardeşlerinin siyah üniformaları içinde, böyle bir şerefe haiz olmanın gururuyla kasıla kasıla yürümelerini izlemenin de midesini bulandırdığı gibi.

Yine de öfke ve utancın ortasında salt bir sevinç ânı da yok değildi: Fritzi, Tisa ile aynı *Gasthof*'ta kalmak üzere, Berlin'den gelmişti. Tisa'nın Almanya'dan İngiltere'ye gittiği günden beri kardeşler ilk kez bir araya geliyordu. O zamanlar Fritzi bir Naziydi –diğer kardeşleri gibi değil belki ama yine de Naziydi– Gregor Strasser'in sözde sosyalizmi gözlerini kamaştırmıştı. Oysa

şimdi gecenin geç saatlerinde *Gasthof*'un karanlık ve boş yemek salonunda otururken Tisa'ya, Nazilere karşı muhalefetin bir parçası olduğunu ve bunun bir süredir devam ettiğini söylüyordu. Tisa duyduklarına inanmakta güçlük çekiyordu. Ne var ki, Fritzi'nin bir kez kendini adadıktan sonra asla taviz vermeyeceğini biliyordu. Duyduğu sevinç ve rahatlamadan ötürü neredeyse ağlayacaktı. Her ne olursa olsun onun Fritzi'siydi işte. Kardeşini geri almıştı. Onca yıldan sonra çocukluk arkadaşı ve ortağına kavuşmuştu. "Aramızdaki tüm mesafeler bir anda ortadan kalkıverdi," diye yazdı anılarında. "Çocukluğumuzda olduğu gibi yeniden birbirimize bağlanmıştık."

"Tek çözüm Hitler'e suikast düzenlemek olabilir," dedi Fritzi. "Hükümet darbesi yeterli olmaz. İngiltere'ye geri dön. Bu komploda yalnız değilim. Yakında burada her şey değişecek. O zaman güven içinde tekrar Almanya'ya dönebilirsin." "Her zaman fanatik bir yanı vardı," diye düşündü Tisa, "Bir şeyi kafasına koydu mu asla vazgeçmezdi."

"Tek kelime etme. Yoksa ikimiz de canımızdan oluruz," diye uyardı kız kardeşini. Söylemesine gerek yoktu gerçi, Tisa zaten biliyordu.

Vater'in eski dostu General Beck de aynı *Gasthof*'ta kalıyordu. Fritzi'yle ikisi baş başa gizli gece görüşmesi yapacaklardı. Tisa yatmaya gitti ve hiçbir şey söylemedi.

Fritzi, "Cenazeden sonra Berlin'e bizi ziyarete gel," dedi.

Ertesi gün Tisa babasının başucunda tek başına oturuyordu. Gece çökmek üzereyken, *Vater* aniden berrak bir zihinle uyanıverdi.

"Hess'ten niye boşandın?" diye sordu durup dururken. "O çok iyi bir adamdı." Tisa o kadar şaşırmıştı ki ne diyeceğini bilemedi.

"Çocuklarımdan birinin solcu olması benim için önemli değil. Ama kardeşlerinle barışmalısın. Siyaset artık bana hiçbir şey ifade etmiyor." Tisa babasının hayır duasını ve kendisini affetmesini istedi. *Vater* o gece öldü.

Cenaze töreninden sonra Fritzi ve Charlotte'yi ziyaret etmeye Berlin'e gitti. Grünewald'ın kenarında küçük bir evde oturuyorlardı; yanlarında sadece Klara adında bir hizmetçi çalışıyordu. Artık üç çocukları vardı, en küçüğü Fritz isimli bir bebekti; Charlotte ise dördüncüye hamileydi. Tisa'nın hemen fark ettiği gibi, hâlâ birbirlerine derin bir aşkla bağlıydılar. Keskin bir acıyla bunu asla tadamayacağını düşündü.

Ertesi gün Wolfi geldi. Garip bir durumdu ama Tisa *Vater*'in son arzusunu yerine getirmek ve huzuru korumak için elinden geleni yaptı – ta ki vasiyet

meselesi açılıncaya kadar. O anda her şey koptu. Kardeşleri mirası kalan dört kardeş arasında eşit olarak bölüşmeye karar vermiş, Tisa kız diye herhangi bir ayrım yapmamışlardı.

"Ama burayı imzalamalısın," dedi Wolfi, Tisa'ya yemek masasının üzerinden "Hitler'e sadakat yemini ettiğine dair" bir belgeyi uzatarak...

Tisa bunu kesinlikle reddetti. Kendini kaybetmişti. "O hâlde parayı istemiyorum!"

Wolfi iyice sinirlendi. "*Gottes Willen*, Tanrı aşkına neden? Hep aynı şey!"

"Bilmiyormuş gibi konuşma Wolfi; bunlar toplama kampı yöntemleri! 'Burayı imzalarsan seni çıkarırız,' derler. 'İmzalamazsan içeride kalırsın.'"

Wolfi destek ararcasına Fritzi'ye baktı. Fritzi de canıgönülden Wolfi'ye katılıyordu. Tisa ertesi gün İngiltere'ye döndü.

Ağustos ayında Fritzi, Berlin'deki Emniyet Müdür Yardımcılığı görevinden Polonya sınırındaki Silezya'da bulunan Breslau'ya "tayin" edilmişti. Belli ki bir yerlerde birileri artık Schulenburg'a güvenmiyordu. Yeni görevi *Oberpräsident* Joseph Wagner'in temsilciliğiydi. Belki de kendini başarısız hissetmeliydi. Oysa sevinç içindeydi. Şimdilik Berlin'de kalan Charlotte'ye, "Bölgem Silezya'nın üzerinden pırıl pırıl parlayan bir güneş ışığında uçtum," diye yazdı. "Öğleden sonra Wagner beni çok memnun eden yeni görevime yerleştirdi ve *Oberpräsident* Yardımcısı olarak sorumluluklarımı sıraladı. Ardından Parti ve devlet arasında bulunması gereken uyumdan bahsetti. Akşam bira eşliğinde açık büfe vardı. Genel olarak bakıldığında, hiçbir tatsızlığın yaşanmadığı, çok dostane bir atmosfer. Bütün yetkililer Silezya'nın çok fazla müdahale olmadan, özgürce hizmet edebildikleri bir yer olduğunu söylüyorlar. Sanırım, geçirdiğimiz zor zamanlara rağmen burada işler iyi gidecek." Siyaset olsun ya da olmasın, Fritzi ait olduğu yere geri dönmüştü.

Berlin'e dönersek General Beck ve Carl Goerdeler hâlâ İngilizleri, geç de olsa müdahale etmeye, Hitler ve Nazileri ezmelerine destek vermeye ikna etmenin yollarını arıyorlardı. Savaş tehdidi bile Chamberlain ile hükümetindeki barış yanlılarını etkilememiş görünüyordu. Eylül 1938'de İngiltere'den döndükten sonra, Kleist-Schmenzin'in bütün tadı kaçmıştı. Boş beklentilere kapılmayarak büyük bir umutsuzluğa sürüklendi. İleri baktığında tek gördüğü şey felaketti. Beck ve Goerdeler başka bir elçi göndermeye karar verdi. Peki ama kimi?

Öneri İngiliz gazeteci Ian Colvin'den geldi. Colvin, Kleist-Schmenzin'in

Londra'ya gitmesine aracı olmuş ve adamın dönüşteki karamsar hâlini görünce şaşakalmıştı. İngiliz hükümetindeki barış yanlılarının alışılmış diplomatik numaralarını çevirdiklerini fark etmişti: sempatik görünmek, konuyu inceleyeceklerine söz vermek ve sonra hiçbir şey yapmamak. Bunun korkunç bir hata olduğunu düşünüyordu. Üstüne üstlük, Chamberlain ve hizbinin; Kleist-Schmenzin'le diğer pek çok kişinin –kilise mensupları, akademisyenler, iş insanları– İngiltere'ye gitmekle hayatlarını riske attıkları gerçeğinden habersizmiş gibi görünmeleri onu dehşete düşürmüştü. Colvin'in anladığı kadarıyla, Dışişleri Bakanlığı'nda yalnızca Churchill ve Vansittart, Kleist-Schmenzin'in sözüne inanmıştı. Ne var ki, artık Vansittart kenara itilmiş, yerine Chamberlain'in adamlarından Cadogan getirilmişti. Tıpkı Berlin'deki Büyükelçi Phipps'in yerini Henderson'ın alması gibi. Cadogan günlüğüne, Vansittart'la ilgili olarak "Dışişleri Bakanı'na, Sir Nicholas Henderson'ın bazı telgraflarına kızdığı tutanaklar gönderiyor, Halifax da kasvetli bir ruh hâliyle bunları bana geri veriyor," diye yazmıştı. "Onları iki ya da üç gün saklıyorum, sonra da Halifax'a, 'Çok aptalım. Bana bunlarla ne yapmam gerektiğini söylediğinizi hatırlamıyorum,' diyerek geri gönderiyorum. Anlatılamayacak derecede üzgün görünüyor ve 'Sanırım artık yakabiliriz,' diyor."

Bir akşam Colvin ve Kleist-Schmenzin, Bendler Caddesi'ndeki Reich Savaş Bakanlığı'nın tam karşısında, Berlin'in en eski kulübü olan Casino Gesellschaft Club'da buluştu. Üst düzey devlet memurlarının büyük bir bölümü, bankacılar, emekli subaylar, soylular, avukatlar ve iş insanları genellikle burada buluşurdu. Çoğu Nazi karşıtı, birçoğu da mecburiyetten *Beefsteak*'ti. Muhabbet ederken dikkatli davransalar da orada ekseriyetle rahatça konuşabilirlerdi. Colvin ve Kleist-Schmenzin ana salonun uzak bir köşesinde kendilerine bir masa buldular. Colvin, Beck'in Londra'ya göndermek üzere başka bir elçi aradığını duymuştu. Aklında biri vardı: Kleist-Schmenzin, Fabian von Schlabrendorff hakkında ne düşünüyordu?

Kleist-Schmenzin, Fabian'ı, Pommern'deki malikânesini ziyaret ettiği öğrencilik günlerinden beri tanıyordu. Adanmış bir Nazi karşıtı olduğunu ve en başından bu yana muhalefet içinde etkin olduğunu biliyordu. Ama gençti. Yeterince deneyimli miydi? Colvin, Fabian'ın kendinin iki katı yaşında biri kadar amacına bağlı ve ciddi biri olduğunu düşünüyordu; bu nedenle Kleist-Schmenzin'e, General Beck'le bir sonraki görüşmesinde onu önermesini söyledi.

1939 yılının Haziran ayının ortalarında Fabian, Lord Lloyd'un Londra'daki evinin şık salonunda oturuyordu. Fabian yeni evlenmiş ve kısmen kılıf

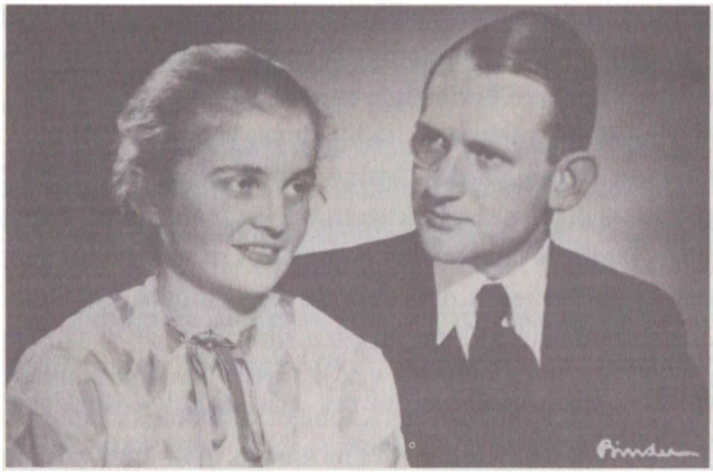

Fabian von Schlabrendorff, nişanlısı Luitgarde ile birlikte.

olarak, kısmen de beraber vakit geçirmek için karısı Luitgarde'yi de yanında getirmişti. Lord Lloyd, Chamberlain'le konuşmanın bir anlamı olmadığını söyledi. Doğruca Churchill'e gitmeliydi. Ertesi sabah troleybüsle Charing Cross garına giden Fabian ve Luitgarde, İngiltere'yi gezmeye çıkmış genç bir çift olarak Chartwell trenine atladılar. Churchill'i bahçesinde, sıradan bir duvar ustası gibi üzerinde iş elbisesiyle duvar örerken buldular. Fabian'ın beklediğinden daha kısa boylu ve şişman olmasına rağmen müthiş bir enerji ve azimle doluydu.

"Hayatımda hiç bu kadar baskın bir şahsiyetle karşılaşmamıştım," diye yazacaktı Fabian ileride. "Malasını hemen yere bıraktı ve bizi çok doğal bir şekilde selamladı. Sonra üstünü değiştirmek üzere içeri girdi." Churchill öğle yemeğinden önce çoğunlukla, Bismarck ailesine mensup olmasından çok etkilendiği Luitgarde'yle konuştu. Öğle yemeğinde Almanya'ya yaptığı ziyaretlerden, Nazi öncesi dönemden ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki deniz manevralarından bahsetti. Yemekten sonra sadece iki adam birlikte salona döndü ve Marlborough'nun bir portresinin altındaki büyük kanepeye oturdu. Kâhya, Churchill'e bir duble viski getirdi. Fabian'ın domates suyu içmesi Churchill'i zerre etkilememişti. Kalın bir puro yaktıktan sonra Fabian'ın ziyaret nedenine döndü.

Fabian anılarında, "Bütün sezgileri elindeki meseleye yönelmişti," diye yazacaktı. "O sadece mühim mevzularla ilgilenirdi, asla küçük şeylerle değil. Doğrudan konunun özüne indi. Birçok soru sordu. Ben bir soru sorduğumdaysa: 'Hayır! Soruları ben sorarım!' [dedi]. Hitler'in hem bizim için hem de

İngiltere için teşkil ettiği tehlikeleri tekrarladığımda elini sallayarak 'Bütün bunları zaten biliyorum,' dedi. Risk alan biriydi, her türlü ideolojiye kuşkuyla yaklaşıyordu. Kelime ve ifade ustasıydı. Akademisyen değildi, daha fazlasıydı: bir sanatçıydı. Eğer kaçınılmazsa, İngiltere'nin savaşa girmeye hazır olduğunu söyledi. İngilizler güçlü bir halktı."

Purosunu üfledi. "Başlangıçta kaybedebiliriz ama sonunda galip geliriz."

Fabian kendini, "Ben Nazi değilim," diye itiraz ederken buldu. "Ben bir vatanseverim."

"Ben de öyle!" diye yanıtladı Churchill. Fabian bu sözün ağzından "patlayan bir silah gibi" çıktığını yazacaktı.

Fabian başa döndü: "Peki savaştan kaçınmak mümkün mü? Şimdi bile? Hitler'in istediği düşünülürse..."

Tekrar tekrar bu konuya dönüyorlardı.

"Hitler'i etkileyen tek şey güçtür," diye belirtti Fabian. "Donanmanızla tehdit edebilir misiniz?"

Churchill başını salladı. "Mevcut hükümet bunu desteklemez. Barış umudunu sürdürüyorlar, birbiri ardına tavizler verip duruyorlar. Bu yüzden savaş çıkacak." Bir süre sessizce oturup enine boyuna düşündüler.

"Savaştan sonra monarşinizi korumalıydınız," dedi Churchill. "Ordu içindeki muhalefet ne kadar güçlü?"

Fabian tereddüt etti. Churchill gülümseyerek başını salladı.

Fabian ve Luitgarde Berlin'e döndüklerinde, Fabian, General Beck'in etrafındaki küçük çevreye rapor vermeye gitti. Onlar da duymuş ve moralleri bozulmuştu.

1939 Ağustos'unun ortalarında bir aile düğünü vardı. Luitgarde elbisesini, şapkasını ve uzun eldivenlerini denedi, elbisenin dar gelmesine gülüyordu. İlk çocuklarına hamileydi. Düğünde Fabian uzaktan kuzeni Gerd von Tresckow ile ilk kez tanıştı. Uzun boylu, iri kıyım bir adamdı. Savaşta bulunmuş, birçok kez yaralanmış ve çok sayıda madalya almıştı. Kırsalda küçük bir malikânesi vardı ama pek parası yoktu. Alman Ordusu Versailles Antlaşması'nın şartlarını çiğneyerek yeniden büyümeye başladığında, o da orduya subay olarak katılmıştı. Vicdanı rahattı. Antlaşma çok merhametsizdi. Dobra bir adamdı, taraf tutmazdı, son derece iyi eğitimli ve çok okuyan biriydi, ayrıca iyi bir mizah anlayışına sahipti. Bir kez arkadaşınız oldu mu, en zorlu koşullarda bile ona güvenebilirdiniz – Fabian'ın ilerideki yıllarda

defalarca deneyimleyeceği bir nitelik. Nazilerden nefret ediyordu ve bu konuda başına dert açacak denli açıktı. Gösterişli bir havası vardı.

Fabian'ın yanına gelip lafı dolandırmadan dosdoğru, "Kardeşim Henning seninle konuşmak istiyor," dedi. "Kendisi Wartenburg'daki malikânemizde. Haziran'da Londra'da olduğunu ve bir sürü üst düzey kişiyle görüştüğünü biliyorum." Fabian'a adresi ve beklendiği saati söyledi, sonra da gitti. Fabian ertesi gün Wartenburg yolundaydı.

Kâhya onu içeri getirdiğinde, Henning von Tresckow onu bekliyordu. O da kardeşi gibi uzun boyluydu ama daha zayıftı, parlak zeki gözleri ve kuvvetli bir tokalaşması vardı, sivil kıyafetler giymişti. O sırada 38 yaşındaydı, savaşa katılmak için okuldan erken ayrılmış, 1917'de Prusya Birinci Piyade Birliği'ne katılmıştı. İngilizlere, İngilizceye ve "centilmenlik" fikrine hayrandı ama eleştirmeyi de bilirdi. Savaştan sonra Yahudi bir bankerin yanında stajyer olarak çalışmaya başlamıştı. Kısa sürede terfi etmiş, nihayet Borsa'ya kadar yükselmişti. Ama Yahudi bankerle daima irtibat hâlinde kalmış, 1933'ten sonra onun ailesiyle beraber göç etmesine yardımcı olmuştu. Tresckow o zamana kadar, Versailles'ın müsaade ettiği sınırlı ordu *Reichswehr*'e yeniden katılmış, Potsdam'da –kontlar ve diğer aristokratlarla dolu olduğundan *Graf* 9 alayı diye adlandırılan– 9. Piyade Alayı'nda yer almıştı. Daha sonra İngiltere'deki Sandhurst'e benzer şekilde yönetilen *Kriegsschule*, Askerî Harp Okulu'nda subaylık eğitimine devam etmiş ve buradan birincilikle mezun olmuştu.

1933'e gelindiğinde *Generalstabsoffizier*, yani genelkurmay subayı olmuş ve yeni Nazi rejimini ihtiyatlı bir coşkuyla karşılamıştı. Herkes gibi o da Versailles Antlaşması'nın ve ardından gelen Weimar kaosunun acısını yaşıyordu, birçok subay arkadaşı gibi o da Almanya'nın savaştan sonra kaybettiği Polonya [Danzig] Koridoru[2] denilen bölgeyi geri almak istiyordu. Potsdam'da General Ludwig Beck ve Werner von Fritsch'in emrinde çalışmış, her ikisine de hayranlık duymuştu. Ne var ki, çok geçmeden Hitler ve Nazi Partisi'ne inancını yitirmişti. Fritsch'i küçük düşürmeleri en büyük korkularını haklı çıkarmış, o da böylece geri dönüşsüz biçimde muhalefetin etkin bir üyesi

[2] Danzig Koridoru (Polonya Koridoru), Versailles Antlaşması'yla oluşturulan bir düzenlemedir. Bu düzenlemeyle Doğu Prusya ile Almanya arasındaki bir arazi şeridi Polonya topraklarına katılmıştır. Danzig (Gdansk) liman kentini de içine alan bu arazi şeridi, Polonya'nın Baltık Denizi'ne bağlantısını sağlamaktadır. Ne var ki bu yüzden Almanya'nın yönetiminde olan Doğu Prusya ile Almanya arasındaki kara bağlantısı kesilmiş oluyordu. (ç.n.)

olmuştu. Bu arada Prusya Savaş Bakanı von Falkenhayn'ın kızı Erika'yla evlenmişti. Tresckow kendisi hakkında genel bir kanıya sahip olması için tüm bunları Fabian'a açıkça anlatıyordu. Ardından hızla asıl meseleye geçti. "Hitler savaş istiyor," dedi. "Ve bu Almanya'nın ölümü olacak."

Fabian, Tresckow'a söyleyebileceği hiçbir şey olmadığını anlamıştı. Bir kez karar verdi mi asla tereddüt etmeyecek bir adamdı o. Müsamaha gösteremeyeceği şey yanılsamalar ve kararsızlıktı. "Bir durumu görmek yetmez. Harekete geçmek gerekir. Bir maske takmalı ve gerekirse yalan söylemeli. Eğer istediğiniz bir tiranlığı devirmekse, silahlanmaya ve savaşmaya hazır olmalısınız. Hitler de tüm deliler gibi. Bildiği tek bir şey var: Ya hep ya hiç."

Biri bu konu hakkında Fabian'la bu kadar açık konuşmayalı uzun zaman olmuştu. Üstelik böylesine kararlı bir şekilde. Tresckow sonuna kadar savaşacağından hiç şüphe duymamasını sağlamıştı. Müller'in; rahiplerin; *Gleichschaltung* nedeniyle işlerini kaybeden Yahudilerin ve siyasi direnişçilerin yerini hızla alan tüm akademisyenlerin; doktorların ve avukatların iş birliğinden iğreniyordu. Krupp ve Siemens gibi Nazi Partisi'ni finanse eden ve yaklaşan savaş için silah üretmekle meşgul sanayicilerden bahsetmeye bile lüzum yoktu.

"O hâlde bana İngiltere seyahatinizden bahsedin. Savaşı önlemek için devreye girecekler mi?"

"Chamberlain'in yerine Churchill gelirse evet. Hitler'i durdurabilecek tek kişi o. Hitler'in savaş istediğini biliyor. Ama şimdi..."

Henning von Tresckow biraz düşündü. "Yani, aslında hayır."

"Churchill gerekirse, ne pahasına olursa olsun savaşa girecek ve sonuna dek götürecek," dedi Fabian. "Bana öyle söyledi. En büyük umudu Amerika."

"O hâlde savaş kapıda." Gerçekleri olduğu gibi kabul eden Henning von Tresckow bunun Almanya için ne anlama geldiğini düşünüyordu. "İlk başta başarı kazanacağız. Ne var ki bu, sadece düşmana güçlenecek ve dikkatini toplayacak vakti sağlayacak." Fabian, Tresckow'un İngilizleri zaten düşman olarak gördüğünü fark etti. "Sonunda da Amerikalılar gelecek, tıpkı geçen savaşta yaptıkları gibi."

Ufak bir baş selamıyla ayrıldılar. İkisi de artık iki düşmanları olduğunu biliyordu. Ve ikisine göre de tek çözüm, bir şekilde Hitler'den kurtulmaktı – ne kadar tehlikeli olursa olsun.

Martha Dodd, sağ salim döndüğü Amerika'dan "Üst sınıflar arasında Ges-

tapo denetimi, işçi sınıfında olduğundan biraz daha incelikli olsa da, aynı derecede güçlü ve amansızdır," diye yazıyordu. "Ancak şunu açıkça belirtmek gerekir ki, gerçek muhalefet nerede olursa olsun, Gestapo'nun tekniği daima aynıdır: tasfiye. *Ajan provokatörler* aylak sınıfı denen kesimde bir hayli fazladır. Profesörlerin, aydınların, sanatçıların ve bilim insanlarının artık nasıl özgür ve canlı sohbetler yapamadığını anlatmıştım. Şehirlerdeki küçük iş insanları ve genel olarak burjuvazi, Yahudilere mal satmamaya ya da Hitler'i içtenlikle desteklemeyen insanlarla bir araya gelmemeye dikkat etmek zorunda. Berlin Büyükelçiliği'ndeyken telefonlar ve diktafonlara dair kaygılarımız, diplomatik kurumlarda dahi her an iş başında olan karmaşık ve incelikli casusluk göstergesidir. Çalışanlarımız arasında uluorta konuşabileceğimiz bir kişi bile yoktu."

Martha Dodd'un bunu bilmesi için bir neden yoktu lakin 1939'a gelindiğinde, gitgide artan hayat pahalılığı karşısında ağır düş kırıklığına uğrayan ve korku rejiminin insafsızlığından çekinen yüz binlerce memur ve her kesimden işçi, Nazilerle ufak ya da büyük çapta mücadele ediyordu. Savaşa hazırlanmak üzere yeniden silahlanan Reich, kalifiye işgücü –zanaatkârlar, mühendisler, kimyagerler– bulmakta sıkıntı yaşıyor, bu da emekçileri eskisinden daha güçlü kılıyordu. Yavaş çalışma ve devamsızlık sık görülür olmuştu. Eski komünistlere gelince, hâlâ kaçak olanlar, Nazi *Machtergreifung*'undan önce olduğu gibi, her şeyi göze alarak savaşmaya devam ediyorlardı.

1933 ve 1939 yılları arasında on binlerce kişi tutuklanmış ve toplama kamplarına hapsedilmişti. Yüzlercesi "kaçmaya çalışırken vurulmuş" ya da *Volksgericht* tarafından ölüme mahkûm edilmişti. Yaklaşık 10 bin kişi kaçmış veya göç etmişti. Yine de çok sayıda silah fabrikasında gizli direniş hücreleri kurmayı, üretimi sabote etmeyi ve işgücüne sızmayı başardılar. Aynı zamanda yeni bir eğitmen rolü de başlatmışlardı: Reich'ın dört bir yanını dolaşarak kıyıda köşede saklanan hücrelere seslenen, diğer hücrelerden haber getiren, 1935'te Brüksel'de ve 1939'da Bern'de düzenlenen Uluslararası Komünist Konferansları'nın müzakere ve önergelerinin yanı sıra Rusya'daki Parti Merkez Komitesi'nden haberler getiren casuslar. Eğitmenlerden bazıları gecenin kör karanlığında sınırları aşıp çoktan sürgüne gitmişti. Ötekilerse Reich'ta düzenli hayat sürdüren *Beefsteak*'lerdi.

Dresden Emniyeti'nin 29 Haziran 1939'da yerel Gestapo'ya gönderdiği bir raporda, "Groeditz'in Grossenhain bölgesinde yer alan, yaklaşık 6 bin kişilik işgücü bulunan çelik fabrikasındaki silah üretiminin yetersiz olduğuna dair

birkaç aydır süren şikâyetler var," deniyordu. "İşe devamsızlık ve hastalık oranı çok yüksek, neredeyse 1.200 işçi geçici olarak kayıp. Bazı durumlarda makinelere verilen zararlar sabotaj şüphesi doğurmuştur. Ekim 1938'den bu yana Gestapo yaklaşık elli vakaya müdahil olmuştur. Haziran başında iki eski komünist tutuklandı: Torna operatörü Karl Albert, 8 Ocak 1907 doğumlu, Kızıl Spor Birimi eski üyesi, 1933 yılında komünist faaliyetlerden ötürü cezalandırılmış. Diğeri makine montajcısı Ernst Rudolf, doğum tarihi 26 Ekim 1914. İkisi için de bir avukat tarafından hapis cezası talep edilmiştir. Altı işçi daha benzer eylemler nedeniyle tutuklanmış, adı geçenler tarafından kışkırtıldıklarını itiraf etmişlerdir. Vardığım sonuca göre, bu durum münferit bir olay değildir. Savaş olasılığı daha fazla gündeme geldikçe, vaziyet daha da ciddileşecektir."

Bu her yerde yaşanıyordu. Hamburg'daki Irma ve Rosa Thälmann izlendiklerini bildiklerinden dikkatli olmak zorundaydılar ama bu onları durdurmuyordu. Artık tüm atlatma yöntemlerinde ustalaşmışlardı: ters yöne gitmek, tramvaylara son anda atlamak, karanlık arka sokaklarda saklanmak. Çoğu eski komünistlerden oluşan, Nazi rejimine karşı büyük bir aktif direnişçi grubun, Hamburg rıhtımında gizli ve henüz tespit edilememiş bir buluşma yeri vardı; dul Kopke'nin barı.

Dul Kopke, Düseldorf'taki Tante Ney'den çok farklı sayılmazdı –gerek bedava bir içkiyle gerekse yüreklendirici bir sözle yardım ettiği zamanında umutsuz işsizler olan yerel NSDAP'nin yeni ileri gelenleri de dahil olmak üzere herkese dostça davranan yaşlı bir kadındı. Dul Kopke'nin mekânındaki grubun merkezinde, en az Irma Thälmann kadar cesur ve sert bir genç kadın olan Alma Stobbe vardı. Alma Komünist Parti'ye 1931'de, henüz 17 yaşındayken katılmıştı. Yerel bir fabrikada çalışıyordu ve ülke çapındaki tüm komünistlerin öldürülme korkusuna kapıldıkları 1933 tarihli Reichstag yangınından sonra yer altına inen RGO (*Revolutionäre Gewerkschafts Opposition*), Devrimci Sendika Muhalefeti'ne dahildi. Hamburg'un farklı semtlerinde yirmi bir komite hâlinde örgütlenen komünist hareket, kuryelerle gizlice dağıtılan bir yeraltı gazetesi çıkarmış, aylık aidat toplamış, geceleri duvarlara bildiriler yapıştırmış, Yahudilerin ve diğer siyasi kaçakların Danimarka sınırını geçmelerine yardım etmiş ve fabrikalarda, limanlarda, tersanelerde sabotaj eylemlerini sürdürmüşlerdi. 1934 yılında, tüm tutuklama ve idamlardan sonra hâlâ –karizmatik liderleri Ernst Thälmann'ı varıyla yoğuyla destekleyen– 7 bin üyesi vardı.

Yakalandıkları takdirde başlarına neler geleceğini hepsi çok iyi biliyordu. Yerel bir Gestapo raporunda "Geçen yılın Mart ayında, Komünist Parti'deki bazı yeni şahsiyetler bir ittifak kurdu. Bu beş kişi şunlardı: Walter Hochmut, Albert Bennies, Griegat, Gauert ve Grosse," diye yazıyordu. "Hepsi de zeki ve azimli bu beş adam, üç ay içinde bir yeraltı Parti aygıtı oluşturmayı başardı. Yaklaşık dört hafta önce onları çember içine aldığımızda örgütün boyutları hakkında bizim bile hiçbir fikrimiz yoktu." Takip eden üç ay içinde 800 kişi daha tutuklanmış, Fuhlsbüttel Toplama Kampı'na gönderilmeden evvel Belediye Binası'ndaki meşhur Gestapo sorgu odasında işkence görmüş ya da şu ya da bu şekilde doğruca idam edilmişlerdi.

1939 yılında Alma, tersanede makinist olarak çalışan Dagobert Biermann'la birlikte yaşıyordu. Onunla 1936 yılında, Kopenhag'a önemli bir mesaj "postalamak" üzere kendisini görmeye geldiğinde tanışmıştı. Pazar sabahları beraber balık pazarına giderler, sonra Elbe Nehri boyunca yürüyüşe çıkarlar, yolda insanlarla "karşılaşırlardı"; çünkü o zamana kadar RGO'nun yerini daha küçük ölçekli, daha az resmî direniş grupları almıştı, hepsi de gevşek bir biçimde birbirine bağlıydı. Dagobert şu yahut bu konuda uzman olduğunu söyleyen birçok yoldaşa iş bulmayı başarmıştı. Kayınbiraderi İspanya'ya yapılan büyük silah sevkiyatlarını öğrenen bir mavna kaptanıydı. Bilgi toplamak ve yaymak amacıyla liman ve demiryolu işçilerinden oluşan bir ağ örgütlediler. İşçiler Blohm ve Voss tarafından inşa edilen savaş gemilerini ve avcı uçaklarını sabote ettiler. Diğerleriyse tüfek mühimmatı üreten fabrikaları. Hamburg'un dört bir yanında bildiriler görüldü: "Franco'ya silah yok!", "Kahrolsun Hitler ve Franco!" Binlerce tersane işçisi, kaldırılmadan önce bu yazıları okudu. Metro ve otobüslerin pencereleri ve kapılarına, depo ve fabrikaların girişlerine, hattâ bira şişelerinin üzerine bile Blohm ve Voss'taki işçileri destekleyen çıkartmalar yapıştırıldı. Fabrikalarda, patronların burnunun dibinde "cenaze çelenkleri" ya da "düğün" için para toplanıyordu. "Getir götür işlerine" bakanların çoğu kadınlar ve çocuklardı, çoğunlukla bisiklet kullanıyorlardı.

Alma, "getir götür işlerini" alışveriş çantasıyla yapıyor, Lübecker Chaussee'de ödünç kitap veren ve teksir makinesi bulunan kütüphaneye uğruyordu. "Büyükanneme ayırdığınız romanları almaya geldim," diyerek broşür paketini çantasının içine yerleştirirdi. Hamburg'daki direniş faaliyetleri o kadar kapsamlı ve mahiraneydi ki, yerel Gestapo'nun durdurması imkânsızdı. Irma ve Rosa, altı yıldır hücre hapsinde tutulan Thälmann'ı ziyaret etmele-

rine müsaade edilen nadir durumlarda, Gestapo'nun tüm çabalarına rağmen Hamburg'daki direnişin hâlâ ne denli güçlü olduğunu, şifreli bir dille aktarabilmişlerdi. Üstelik bu sadece Hamburg'la sınırlı değildi.

Komünist çevrelerde herkes Artur Goeritz, Stefan Lovasz ve Joseph Seidel'in başına gelenleri biliyordu; hepsi de eski KPD üyesiydi ve Nazilerin en nefret ettikleri kişileri et çengeline asmasının bir infaz yöntemi hâline geldiği, berbat şöhretli Plötzensee Hapishanesi'nde tam üç yıl hapis yatıp işkence gördükten sonra, 1938 yılının Haziran'ında giyotinle idam edilmişlerdi. Gestapo, özel "misafirleri"ne işkence edebilmek için onları bir süre hayatta tutmayı tercih ediyordu, bu hem salt intikam hem de diğerlerine korkunç bir uyarıydı. Üç adam da Friedrichshafen'deki Dornier silah fabrikasında işçiydi; Nazi rejimine sabotaj eylemleriyle direniyor ve Hitler'in Celle'de bulunan yeraltı mühimmat fabrikasındaki gizli yeniden silahlanma programına ilişkin bilgileri, artık İsviçre'de konumlanan KPD Merkez Komitesi aracılığıyla dış dünyaya iletiyorlardı. Ellerinde belgeler, fotoğraflar, bir de kurye –geniş bir direnişçi aileden gelen Liselotte Hermann adında genç bir üye– vardı; Liselotte ihbar edildiğinde, İsviçre'ye yapacağı "öğrenci gezisi" için yola çıkmak üzereydi. Dördü de tutuklandı ve *Volksgericht* tarafından vatana ihanet suçundan ölüme mahkûm edildi.

1933'te Nazilere kitleler hâlinde oy veren alt orta sınıfta, korku rejimine karşı direniş pek görülmüyordu. Ne var ki toplumun üst sınıflarında direniş, eski komünist ve sosyal demokrat işçiler arasında olduğu kadar etkin duruma geliyordu.

Üst sınıfların direnişi işçilerinkinden daha geç başlamıştı fakat bir kez başladıktan sonra kilit önem kazandı. Berlin'de, Reich Hava Bakanlığı'nda çalışan Harro Schulze-Boysen ve Reich Ekonomi Bakanlığı'nda çalışan Arvid Harnack'ın etrafında, daha sonra *Die Rote Kapelle*, yani Kızıl Orkestra adını alacak oldukça etkili bir grup toplanmıştı. Arvid, Julius Leber'in arkadaşı ve dostu Ernst'in kardeşiydi ve yıllar önce Carwitz'te Hans Fallada'yı ziyarete giden Martha Dodd'un Amerikalı arkadaşı Mildred ile evliydi. Arvid ve Mildred, Wisconsin Üniversitesi'nde tanışmış, Arvid'in işi için 1929'da Almanya'ya dönmeye karar vermeden önce orada evlenmişlerdi. İkisi de Marksist aydınlardı, çevreleri de benzer düşünen arkadaşlarından; akademisyenler, sanatçılar, yazarlar ve gazetecilerden oluşuyordu. Berlin'e vardıklarında Mildred, üniversitede İngiliz edebiyatı alanında öğretim görevlisi olarak iş buldu. Grup, Mildred aracılığıyla Amerikan Büyükelçiliği Müsteşarı Donald

Heath'e ulaşarak, kendisine Hitler'in yeniden silahlanma programı ve savaş hazırlıkları hakkında hayati bilgiler verdi. Bu arada Harro Schulze-Boysen daha etkin çalışabilmek amacıyla Nazi Partisi'ne katılmıştı –bir *Beefsteak* daha– ve Reich Hava Bakanlığı'nda tepeden tırnağa *Luftwaffe* üniformasıyla dolaşırken görülebilirdi.

Mildred'in kocası Arvid, Graudenz adında bir iş insanıyla temas hâlindeydi. Bu kişinin bir hava kuvvetleri mühendisiyle anlaşması vardı, sadece "Erdmann" adıyla bilinen bir Rus'a, Alman silahları ve uçak üretimiyle ilgili bilgiler aktarıyor, İngiltere ve Rusya'yı doğuda planlanan saldırılar, cephe gerisindeki komando projeleri ve üretimi süren yeni silahların yanı sıra sanayi tesisleri ve endüstriyel üretimin yerleri konusunda uyarıyordu. Bir tanık daha sonra, "Anlayabildiğim kadarıyla ihanetin boyutu gerçekten ortaya çıkarılandan daha büyüktü. Ruslara verilen bilgilerin değeri küçümsenemez. Askerî olayların gidişatı üzerindeki etkisi kuşkusuz çarpıcı olmuştur," diye teyit edecekti. Gevşek bir yapıya sahip olup birçok küçük muhalif grupla bağlantısı bulunan Kızıl Orkestra'nın, yaklaşık 400 aktif direnişçisi vardı. Merkezi Berlin'de olsa da çok daha uzağa ulaşabiliyordu. 1939'da savaş patlak verdiğinde, Gestapo tarafından hâlâ keşfedilememişti. Direnişçiler derslerini almışlardı: Artık büyük örgütler yoktu.

1939'da Julius ve Annedore Leber de Berlin'de yaşıyordu; Annedore terzi olarak çalışmaya devam ediyor, Leber'se eski dostu ve siyaset ortağı Gustav Dahrendorf'un ayarladığı küçük kömür işini yürütüyordu. Hapishanede ve Sachsenhausen Toplama Kampı'nda geçirdiği süre boyunca Leber, kendi deyimiyle, kendini daha iyi tanımayı, zayıflıklarını kabullenmeyi ve kendini mutlu olduğu zamanlara kıyasla daha sert bir şekilde eleştirmeyi öğrenmişti – 1933'ten önce, yani aslında kendisinde neredeyse hiç hata bulmadığı yıllarda, memleketi Lübeck'te Sosyal Demokratların olağanüstü büyük lideri olarak dolaşır, herkesçe selamlanırdı ve selamlayanların arasında çok sayıda kadın bulunurdu. Epey de içerdi. Oysa şimdi... Coşku, iyimserlik, heybetli cüsse ve içten kahkahalar; hepsi gitmişti – ama ruh yerli yerinde duruyordu. Kavga da. Karısına duyduğu aşk da. "En büyük mutluluğum ve tesellim," diye yazmıştı Annedore'ye hapishaneden, "ailemi ve Lübeck'teki işçilerimi düşünmek". Mektubunu her zamanki gibi imzalamıştı: "Senin Julius'un." Bazen, "Her zaman öyleydi, öyle de kalacak," diye eklerdi.

Nihayet Mayıs 1937'de Sachsenhausen'den çıktığında, Dahrendorf'un da teyit ettiği gibi "değişmiş ama boyun eğmemiş" olan Leber, dersini almış biri

gibi görünmeye özen gösterdi ve Sachsenhausen'e geri gönderilmesine sebep olacak herhangi bir siyasi faaliyetten kaçındı. 1933 baharında Lübeck'teki hapishanede geçirdiği o ilk haftaları –Almanya'da hâlâ hukukun üstünlüğüne ve yakında tekrar serbest bırakılacağına inandığı o haftaları– unutması mümkün değildi. Umudun henüz canlı olduğu o uzaktaki, masum zamanlarda, bunun sadece günlük hayatının sıkıntılarına katlanmak ve beklemek, sadece beklemek meselesi olduğunu düşünmüştü. Ne var ki, Şubat 1934'te kendini Wolfenbuttel Hapishanesi'nde buldu. Ardından sahte bir salıverilme vaadinin son dakikada elinden alınmasıyla Esterwegen Toplama Kampı'nda... En sonunda, o Annedore'den Annedore de ondan haftalarca haber alamadıktan sonra, Eylül 1936'da Sachsenhausen'e gönderildi.

Fabian Schlabrendorff'un, yakınlarda "seçilmiş" Nazi rejimine karşı, başka muhalifler ararken kapısını çaldığı *Widerstand* dergisinin eski editörü Ernst Niekisch'in hatırladığı üzere, Esterwegen tam bir cehennemdi. "Barbarcaydı," diye yazacaktı daha sonra. "Mahkûmlar kan revan içinde kalana kadar dövülüyor, insanın dayanabileceği en uç noktaya kadar zorlanıyorlardı. Gün boyu, olabilecek en anlamsız işleri yapmakla yükümlüydüler: Avlunun bir tarafından diğerine hızlıca yürümek, oradan buraya çakıl taşımak ve tekrar geri götürmek. Yorgunluktan yere düşerlerse silah zoruyla yeniden ayağa kalkmaları emrediliyordu. Zerre olgunlaşmamış genç delikanlılar, artık SS olmuş eğitimsiz eski Hitler Gençleri, tam yetki sahibiydi. İnanılmaz şeyler: Din adamlarına insan dışkısından kilise inşa etmeleri söyleniyordu. Eski SPD Reichstag delegesi Herr Doktor Leber'e, dışkıyı yemesi emredilmişti."

Hayır, Leber bütün bunları tekrar yaşayamazdı, yapamazdı. En azından Berlin Gestaposu öyle düşünüyordu. Büyük adam, boşboğaz Leber, hükmü kalmamış Sosyal Demokratların sevgilisi, *Liebling*, nihayet dersini almıştı. Leber ailesini izleyen birinin gördüğü tek şey kesinlikle mütevazı bir burjuva aile hayatı olacaktı: Anne çalışıyor, baba evde okuyup yazıyor ve iyileşiyor, çocuklar okula gidiyordu. Tatiller Baltık kıyısında geçiriliyordu. Pazar günleri sakindi. Görüştükleri arkadaşları yalnızca aile dostlarıydı. Mektup yazdıklarındaysa sadece aile meselelerinden bahsediyorlardı: çocukların okulu, hava durumu, Annedore için düzenledikleri küçük doğum günü partisi.

Gelgelelim Leber görüşlerini değiştirmemişti – hem de hiç. "Güç istenci bir slogandan fazlası değildir. Sadece harekete geçme ve tüm sonuçlarıyla birlikte sorumluluk alma cesaretiyle içerik ve anlam kazanır," diye yazmıştı yıllar önce ve yaşadığı tüm işkence ve aşağılamalardan sonra bile hâlâ buna

inanıyordu.

"Zaten kazanılmış bir kavgayı sürdürmek, eh, bunu her ahmak yapabilir. Böyle bir durumu bekleyenler, hayatının onda dokuzunu bekleyerek geçiren sadık bir asker gibi boşuna bekler. Sonunda kendini ancak, az ilerleme kaydetmiş olmasına rağmen az hata yaptığı gerçeğiyle avutabilir. Gerçek bir ilerleme kaydetmek isteyen kişi gücü eline almalıdır. Ayrıca, istediğiniz şey güçse eğer, hata yapma cesaretine de sahip olmanız gerekir. Yalnız açık olmalısınız: Hata yapmak kendinizi tehlikede bulmanız anlamına gelebilir. Gerekirse hayatınızı feda etmeye hazır olun. Eğer kendinize ve siyasi inançlarınıza güveniyorsanız, o zaman peşinden gidin! Savaşın! İşe yararsa, ne âlâ! Aksi takdirde, sonuçlarına katlanırsınız. Ya yönetmek zorundasınız ya da açıkça etkin bir şekilde muhalefet etmek!"

Leber, Berlin'in, –hepsi de oldukça tanınır hâle geldikleri memleketlerinden uzaklaşmak amacıyla oraya taşınmış ve koca şehirde hayalet gibi izini kaybettirmiş sabık Sosyal Demokratlarla dolu– semti Berlin-Zehlendorf'taki evinde sessizce okuyor, yazıyor ve planlar yapıyordu. Leber ailesi, o günlerde merkezi Paris'te bulunan sürgündeki SPD Partisi'nden gelen gizli bağışlar olmasaydı maddi olarak ayakta kalamazdı. Bir de hâlâ çalışmayı sürdüren Schwamb gibi dostları. Ludwig Schwamb da Berlin-Zehlendorf'ta oturuyordu. Neden gidip arkadaşlarını ve komşularını ziyaret etmesindi ki? Gestapo gece gündüz, her an herkesi nasıl izleyebilirdi? Bilhassa da savaşın yaklaştığı bugünlerde.

Leber tekrar dışarı çıkıp insan içine karışmaya hazır olduğunda, Ludwig Schwamb'ın evinde büyük sendikacı Wilhelm Leuschner ve siyasi teorisyen Carlo Mierendorff'la tanıştı – her ikisi de Nazi sonrası yeni hükümetin muhtemel üyeleri olan, büyüyen direnişçiler ağının iki kilit adamıydı. Birbirlerini 1920'lerin sonlarından beri tanıyorlardı; ikisi de Weimar Cumhuriyeti'ni demokratik olmayan güçlere karşı savunmak üzere kurulan *Reichsbanner* örgütüne üyeydi. 1933 yılında Naziler tarafından NSDAP hariç tüm sendikalar ve siyasi partilerle birlikte yasaklandığında örgütün çoğunluğu sendikacı ve sosyal demokrat olan üzere üç milyondan fazla üyesi vardı. Ancak Leuschner ve Mierendorff gizlice beraber çalışmaya devam etmiş, çok geçmeden de Schwamb ve Harnack, sonra da diğerleriyle bir araya gelmişlerdi.

1939 başlarında Harnack'ın evinde, Leuschner'le ve aralarında Weimar'ın ilk Savunma Bakanı ve daha sonra 1933'te görevinden alınana kadar Hannover *Oberpräsident*'i olan Gustav Noske'nin de bulunduğu, bir diğer direnişçi

grubun üyeleriyle bir toplantı yapıldı. Klaus Bonhoeffer de oradaydı; Deutsche Lufthansa'da avukatlık yapıyordu, işi direniş faaliyetlerine mükemmel bir kılıf sağlıyor, pek çok yurtdışı seyahatine olanak tanıyordu. Klaus, direnişçi nörolog Karl Bonhoeffer'in oğlu, ayrıca Hitler 1933'te Protestan Kilisesi'ni Piskopos Müller'e bağlayıp zorla hizaya sokarken cesurca karşı koyan ilahiyatçı Dietrich'in kardeşiydi. Toplantıda, bir kez daha, *Wehrmacht* ile bağlantı kurulması gerektiği konusunda anlaştılar; onlar olmadan darbe yapılamazdı. Hattâ gerekirse bir suikast bile yapılabilirdi, ancak Bonhoeffer de dahil pek çok direnişçi can alma taraftarı olmadıklarını düşünüyordu. Annedore pek latif biri olan Schwamb'ın, komplo kurmayı çok zor bulduğunu belirtmişti. Bu onun doğasına aykırıydı.

Grup kendileriyle aynı fikirleri paylaşan üst düzey subayların bir listesini yaptı. General Alexander von Falkenhausen'in davaya katılmaya ikna edilebileceğini düşünüyorlardı. Aslında diğerleri, Carl Goerdeler ile General von Witzleben'in arkadaşı olan Falkenhausen'e çoktan yaklaşmıştı. Ama kim gitmeliydi? Grubun en güçlüsü ve zaten doğal lideri olan Julius Leber'i seçtiler. Leber, Falkenhausen'le gizli bir mekânda buluştu. Boşunaydı. Falkenhausen, "eski Sosyal Demokrat"ı ve onun Hitler'in diktatörlüğü ve yaklaşan savaşla ilgili ne yapılması gerektiği hakkındaki görüşlerini dinlemekten memnun olmuştu. Ancak herhangi bir darbe girişiminde yer almaya hazır değildi.

1939 yılında Dahrendorf sözünü tutmuş ve Leber'in Berlin-Schöneberg'de küçük bir kömür işletmesi kurmasına yardımcı olmuştu. Bir diğer gizli direnişçi Theodor Heuss, "Schöneberg garının yanındaki ufak evde iki küçük oda," diye yazmıştı. "Meyer and Co. kömür dağları arasında, gerçek bir direnişçiler kulübü. Bazen dış kapının zili çalıyor, o zaman Leber'in bir müşteriyle ilgilenmek için ön odaya geçmesi gerekiyordu. Oysa arka odada ise, eski sandalye ve tabureler üzerine oturulmuş tutkulu siyasi konuşmalar ve planlamalar yapılıyordu." İngiliz ikili parti sisteminde olduğu gibi çoğunluk kuralına göre karar verilen, SPD'nin solun önde gelen partisi olduğu demokratik bir sisteme ihtiyaçları vardı. Hepsinden önemlisi, halkı harekete geçirecek, güçlü ve karizmatik bir lidere. Komünistlerin Ernst Thälmann'ı gibi bir lider. Bu da Julius Leber demekti. Ama vakit tükeniyordu. Katı kuralları şuydu: Kimseyle konuşmamak. Yakalandıkları takdirde ne olacağını herkes biliyordu.

Reich halkı için vakti her anlamda tükeniyordu. Bilhassa da Yahudiler için... 1939 başlarında, Londra'daki *The Times*'da Doğumlar, Evlilikler ve

Ölümler ilanlarından sonra, Hukuk Raporları ve Spor Haberlerinden önce, Ev İşleri Arayanlar sütunları, Reich'tan kaçıp güvenli bir yer bulmak için her türlü iş arayan çaresiz insanların ilanlarıyla doluydu. Örneğin, "Hâlâ Avusturya'da yaşayan, 45 ve 42 yaşlarında evli çift. Her işte iyi, becerikli, iyi yemek yapan, tüm ev işlerinde deneyimli, İngilizce bilir. Ay sonu Viyana'dan ayrılmaları gerekiyor, acilen iş arıyor," sık rastlanan türde bir ilandı. Çocuklardan hiç söz edilmemesi de sık rastlanan bir durumdu. Bu da çocukların muhtemelen Reich'ta bırakıldıkları, cesur arkadaşlar ve komşular tarafından saklandıkları anlamına geliyordu.

Neyse ki savaş öncesinin o baş döndürücü günlerinde, bir İngiliz kır evindeki yaşam, içeride ve dışarıda sayısız hizmetçi gerektiriyordu: hizmetçi kızlar, salon hizmetçisi, evin hanımının hizmetçisi, çamaşırcılar, ara hizmetçiler, mutfak ve bulaşıkhane hizmetçileri, kâhyalar ve aşçılar – hepsi de *The Times*'ın uzayıp giden sütunlarında bulunabilirdi; bazıları kendilerini Alman, bazıları Yahudi, bazıları da Aryan olmayan diye tanımlıyordu. "Kadın kâhya, Alman Yahudisi, 27 yaşında, tüm ev işlerinde bilgili, çocuklara düşkün, İngilizce biliyor, kâhya olarak iş arıyor." Erkekler için de uzun bir liste vardı: kâhyalar, uşaklar, bahçıvanlar, şoförler, salon görevlileri, ayvazlar, tamirciler, çiftlik işçileri. "Alman Yahudisi kâhya özel mülkte iş arıyor. Her işi yapmaya hazır. Mükemmel referanslar. Hâlâ Berlin'de." Bazıları kendi yol paralarını ödemeyi teklif ediyordu. Bazı ilanlar sütunlarda tekrar tekrar yer alıyordu. Yerel adaylar, Yahudi istemeyen işverenler için, İngiliz ya da İskoç olduklarını belirtmeye başlamışlardı.

Gürül gürül gelen Yahudi düşmanlığı her yerde hayatın bir gerçeğiydi, ancak hiçbiri Nazi korku rejiminin en başından beri, tam teşekküllü bir ırk devleti olarak tasarladığı Alman Reich'ı ile kıyaslanamazdı. Ulusun ve *Volk*'unun arılığı, yaklaşan savaş da dahil olmak üzere, Hitler Reich'ındaki diğer her şeyin temelini oluşturan ideolojiydi. Nazilerin ikiz düşmanları; bir yanda komünistler ve sosyalistler, öte yanda ise ırksal açıdan alt-insan olan *Untermensch*'ti – bu ikisi çoğu zaman kaçınılmaz bir şekilde Yahudilerde birleşiyordu. SS subayları Himmler'in yeni *Lebensborn*, Hayat Pınarı evlerinde saf Aryan ırkını yetiştirmekle meşgulken, Yahudiler gettolara, oradan toplama kamplarına ve nihayetinde imha kamplarına sürülüyordu. Bu ikisi aynı anda yaşanıyordu.

Etrafta casusluk edecek kimse yokken barlarda ve *Gasthof*'larda yapılan bir şaka vardı: "İdeal Alman şöyle olmalı: Hitler kadar sarışın, Goebbels ka-

dar uzun boylu ve Göring kadar ince,".

Aynı ideolojinin ayrılmaz bir parçası da, 1939'da Hitler'in kişisel emriyle başlatılan, zihinsel ve fiziksel engellilerin zorunlu katli anlamına gelen ötanazi politikasıydı. Bu uygulamanın gizlice yapılması planlanmıştı, lakin kısa sürede ortaya çıkan haberler, Limburg Piskoposu'nun Reich Adalet Bakanı'na yazdığı mektupta da ifade ettiği gibi, dinî ve ahlaki bir infiale neden oldu:

"Limburg'a muhtemelen sekiz kilometre uzaklıkta, küçük Hadamar kasabasının hemen üzerindeki bir tepede, eskiden çeşitli amaçlara hizmet eden bir kurum var. Halkın dediğine göre, burası aylardır ötanazinin uygulandığı bir yere dönüştürülmüş – Wiesbaden yerel yönetiminde bu gayet iyi biliniyor, çünkü ölüm belgeleri Hadamar'daki bir sicil dairesinden ilgili ilçelere gönderiliyor. Giderek artan sayıda kurbanları taşıyan otobüsler haftada birkaç kez Hadamar'a geliyor. Bölgedeki okul çocukları bile bu araçları tanıyor ve 'İşte yine cinayet kutusu geliyor,' diyorlar. Bacadan yükselen dumanı izleyen Hadamar halkı sürekli zavallı kurbanları düşünerek üzülüyor. Özellikle de rüzgâr yön değiştirdiğinde gelen kötü kokulardan rahatsız olduklarında bu hisleri daha da artıyor. Çocuklar birbirine, 'Dikkatli ol oğlum! Pek akıllı sayılmazsın, bu gidişle sonun Hadamar fırınları olacak!' diye sataşıyor. Tanrı'dan korkan tüm bu insanlar, çaresizlerin bu şekilde yok edilmesinin muazzam bir suç olduğunu düşünüyor. Duyduğumuza göre, Gestapo yetkilileri Hadamar'da olup bitenler hakkında konuşulmasını ciddi tehditlerle engellemeye çalışıyormuş. Durum konuşmanın tehditle yasaklandığı ve eylemlerin yasalara uygun biçimde kovuşturulmadığı acı bilgisiyle daha da zorlaşıyor."

1941 senesinde halkın tepkisi nedeniyle emir yürürlükten kaldırılana kadar, iki yıl boyunca yaklaşık 150 bin "yaşamaya değmeyen hayat (*Lebensunwertes Leben*)" sonlandırılmıştı Elbette bu, Aryan ırkın arındırılmasına yönelik diğer yöntemleri durdurmadı: 400 bin sözüm ona kalıtsal kusur taşıyıcısı kısırlaştırıldı. Yaklaşık 10 bin eşcinsel öldürüldü, binlercesi de hapsedildi ve hadım edildi. Yeni işgal edilen bölgelerden Reich'a nakledilen yabancı kadın işçiler kürtaja zorlandı.

Bunlardan kişisel olarak etkilenen bazıları, nihayet harekete geçme zorunluluğu hissetti. Gizli direnişçilerden Kurt Gerstein bir aile üyesine, "Hakkımda acayip şeyler duyarsan, değiştiğimi düşünme," diye yazdı. "Lütfen bunu Kilise Başkanı'na da söyleyin. Hakkımda kötü düşünmesini istemem. SS'e katıldım ve artık zaman zaman onların diliyle konuşuyorum. Bunu yapmamın iki nedeni var: Çöküş yaklaşıyor. Bu kesin. Bir kıyamet günü olacak. O an geldiğinde,

bu insanlıktan yoksun haydutlar düşman belledikleri herkesten kurtulmak için ellerinden geleni yapacaklar. O noktada, dışarıdan gelecek yardım işe yaramayacaktır. Yardım ancak emirleri bastırabilecek ya da bozarak iletebilecek kişilerden gelebilir. İşte ben burada devreye giriyorum. İkinci nedense pek çok suçun peşinde olmam! Teyzem Hadamar'da öldürüldü. Bu cinayetlerin emirlerinin nerede ve kim tarafından verildiğini bilmek istiyorum!"

Bir diğer gizli ve yalnız direnişçi de Güney Almanya'daki Württenberg'den gelen Georg Elser adında bir marangozdu. Karmaşa içindeki Weimar yıllarının zorlu şartlarında yoksul bir çocukluk geçiren Elser, altı yıldır süren terörün ve artık kesinleşen savaşın ardından, Hitler'e ve çok sayıda üst kademe NSDAP üyesine suikast düzenlemekten başka bir çözüm olmadığına karar vermişti. Elser Komünistlere oy vermişti zira işçi haklarını savunacak tek partinin onlar olduğunu düşünüyordu, yine de hiçbir zaman Parti'ye katılmamıştı. Her şeyden önce yalnız, sert ve zeki biriydi. Saatli bomba Elser'e en iyi çözüm gibi görünüyordu. Ne denli tehlikeli olduğunu bildiğinden, kimseye söylemedi. Oldukça yetenekli bir işçiydi ve her şeyi en ince ayrıntısına kadar planladı. Führer'in her yıl olduğu gibi 8 Kasım 1939'da Münih'teki Bürgerbräu bira salonunda, Birahane Darbesi şehitleri onuruna konuşma yapacağı gazetelerde duyurulduğunda, Elser işe koyuldu. Himmler, Göring ve Hess'in de aralarında bulunduğu birçok Nazi Partisi ileri gelenlerinin hazır bulunması bekleniyordu.

Elser artık Almanya'nın güneyindeki Königsbrunn'da bir lojmanda yaşıyor ve yerel Waldenamier silah fabrikasında çalışıyordu; bu sayede fünye ve patlatıcılara erişimi vardı. Daha önceyse saat fabrikasında çalışmıştı, dolayısıyla zamanlayıcılar hakkında her şeyi biliyordu. Münih'e ve Bürgerbräu'ya ilk seyahatini bir önceki yıl, 8 Kasım 1938'de yapmış, Hitler'in toplanan parti üyelerine söylev verirken nerede durduğunu tespit etmişti. Ardından birkaç kez daha gitmiş, konuşmacı platformunu kontrol etmiş, akabinde kaldığı evde eskizleri ve hesaplamaları yapmıştı. Platformun arkasında bir sütun vardı. Yetenekli bir marangoz olan Elser, yukarıdaki galeriden bu sütuna nasıl erişilebileceğini ve bombayı koyacak bir oyuğun nasıl açılabileceğini görmüştü.

Ağustos 1939'da Münih'teki lojmana taşınarak birahanenin müdavimi oldu; kapanış saatinden kısa bir süre önce geliyor, gece boyunca galeride saklanıyor ve durmadan çalışıyordu. Önce aşağıdaki platforma erişim sağlayacak gizli bir kapak yaptı, peşinden sütundaki oyuğu. Her sabah 6.30'da birahane açıldığında, diğer işçiler gibi elinde iş çantasıyla, arka kapıdan çı-

kıyordu. Ne var ki, onun iş çantasında iş aletleriyle birlikte moloz da vardı.

George Elser

Elser 7 Kasım gecesi zamanlayıcıyı ertesi akşam 9.20'ye ayarladı – aşağı yukarı Führer'in konuşmasının ortasına. Ardından trenle Konstanz Gölü kıyısındaki Friedrichshafen'e gitti; ertesi gün İsviçre'ye geçmeyi planlıyordu. İsviçre'de güvene kavuştuktan sonra, Reich yetkililerine bir mektup yazarak sorumluluğu üstlenecek, tamamen tek başına hareket ettiğini, bu nedenle başka kimsenin suçlanmaması gerektiğini açıkça belirtecekti.

Bomba tam da planlandığı gibi 9.20'de patladı. Ancak 8 Kasım günü hava sisliydi ve Hitler, Berlin'e zamanında dönmek istediği için konuşmayı kısa kesip beraberindekilerle mekânı erken terk etmişti. Tavan ve duvarın büyük bir kısmı bütünüyle çöktü. Yedi kişi öldü, çoğu ağır olmak üzere altmış üç kişi yaralandı. Hitler Berlin'e ulaşana kadar olaydan tamamen habersizdi. Elser İsviçre sınırında yakalandı ve bavulunda bomba yapımında kullanılan aletler taşıdığı tespit edildi. Bu tamamen şanssızlıktı. Berlin'de Prinz Albrecht Caddesi'nde bulunan Gestapo Karargâhı'na getirilerek, beş gün boyunca işkence altında sorgulandı. Sorgu süresince, 1938 sonbaharından bu yana kaçınılmaz olduğunu düşündüğü savaşta kan dökülmesini önlemek amacıyla, NSDAP liderliğine suikast düzenlemek istediğinde ısrar etti.

Elser'in tüm ailesi yakalandı ve Ernst Thälmann'ın Hannover'e nakledilmeden önce tutulduğu Moabit Hapishanesi'ne kondu. Ailenin Elser'in komplosuna dair hiçbir şey bilmediği açıktı. Serbest bırakılmadan önce Gestapo Karargâhı'na getirilerek, akrabaları Elser'le yüz yüze görüştürüldüler. Aralarından biri, "Şişmiş yüzü siyaha çalan bir morluktaydı. Gözleri yuvalarından dışarı fırlamıştı," diye anlatacaktı daha sonra. Elser'e gelince, savaşın son günlerinde 8 Nisan 1945'te Dachau Toplama Kampı'nda idam edilmeden önce, yıllarca işkence göreceği Prinz Albrecht Caddesi'nin derinliklerinde kayboldu.

"Tüm Almanya, Bürgerbräu'da Hitler'in hayatına kastedilmesini konuşuyor," diye yazıyordu Ebenhausen'deki evinin masasında oturan eski diplomat Ulrich von Hassell. "Basın, resmî propagandanın yansıttığı gibi bunun 'fana-

tik bir öfke patlaması' olmadığı gerçeğini örtbas edemiyor. Bilakis şaşırtıcı bir kayıtsızlık söz konusu, pek çok kişi patlamanın gecikmesinden duyduğu üzüntüyü gayet açıkça dile getiriyor."

Hassell 1938 yılında şüpheci Ribbentrop tarafından, Almanya'nın Roma Büyükelçiliği görevinden azledilmişti. "Serbest kaldıktan" sonra Beck ve Goerdeler'in de aralarında bulunduğu diğer direnişçilerle hızla temas kurdu ve arkasında Nazi korku rejimiyle ilgili kayıt bırakmaya kararlı olarak günlük tutmaya başladı. "Dün suikastçının yakalandığı duyuruldu. Tavırları kafa karıştırıcı, şaşırtıcı derecede açık sözlü bir adam," diye ekledi bir hafta sonra. O günlerde gazetelerde, gerçeği kurgudan ve yalanlardan ayırmak zordu. Goebbels'e gün doğmuştu. Propaganda makinesine cennetten gelen bir armağandı bu. Elser'in tek başına değil, İngiliz Gizli Servisi ile iş birliği içinde hareket ettiğini söylediler. Führer'e gelince – *Volk*'a yaptığı radyo yayınında, kurtuluşunun "takdir-i ilahi" olduğunu duyurdu.

Bu esnada büyük Führer, Reich'ı savaşa sokmaya hazırlanıyordu. 23 Ağustos 1939'da Dışişleri Bakanı von Ribbentrop ve Rusya Dışişleri Bakanı Molotov, görünüşte bir Saldırmazlık Paktı olan, ancak zamanı geldiğinde Polonya'yı aralarında paylaşmayı kabul ettikleri Nazi-Sovyet Paktı'nı imzalamışlardı. Bu durum başta KPD Alman Komünist Partisi liderliği olmak üzere herkesi ve her şeyi şaşkına çevirdi. Stalin herhalde faşist Hitler'in müttefiki olmak istemiyordu? Bu ne anlama gelebilirdi? Ne yapabilirlerdi ki?

Alman Komünist Partisi Sekreterliği iki gün sonra 25 Ağustos'ta, allak bullak olmuş bir hâlde, "Alman emekçi halkı ve özellikle de Alman işçileri, Sovyetler Birliği'nin barış politikasını desteklemelidir," açıklamasını yaptı. "Naziler tarafından ezilen ve tehdit edilen tüm halkların yanında yer almalı ve Sovyetler Birliği ile Almanya arasında henüz imzalanan paktın ruhuna uygun bir barışın, aynı zamanda Polonya ve Romanya, Fransa ve İngiltere'yle de yapılmasını sağlamak için daha önce hiç olmadığı kadar kuvvetle mücadeleye atılmalıdırlar..."

Beş gün sonra Hitler, Versailles Antlaşması'yla Almanya'dan alınmış olan Polonya Koridoru ve Silezya'nın geri verilmesini talep ediyordu. Almanya 1 Eylül'de Polonya'yı işgal etti. Hassell günlüğüne, "Sokaklarda çok az kişi var," diye yazdı. "Sadece sınırın kapatılmasına dair resmî coşku."

3 Eylül'de İngiltere ve Fransa, Hitler'in barış taahhütlerinin yalandan ibaret olduğunu nihayet anlayarak, Almanya'ya savaş ilan ettiler.

DOKUZUNCU BÖLÜM

KARANLIĞA DOĞRU

1940 yılı Rudolf Ditzen açısından kötü başlamıştı. Üstelik bu daha aklına savaş gelmeden önceydi. Gerçek şu ki Rudolf, namıdiğer çok satan yazar Hans Fallada; arkadaşı, yayımcısı ve sürekli destekçisi Ernst Rowohlt'un "tarafsız" siyasi görüşleri yüzünden Temmuz 1938'de Reich Edebiyat Odası'nca görevden alınmasından bu yana, Nazi yetkililerine birbiri ardına tavizler veriyordu. Rowohlt, yazarlarını ve çalışanlarını korumak amacıyla 1937'de NSDAP'ye katılmıştı ancak işe yaramamıştı. Kimseyi kandıramamıştı. İşletmesi, "onaylı" Deutsche Verlagsanstalt tarafından devralınmış, kendisine de yıl sonuna kadar danışmanlık görevi verilmişti. O andan itibaren Rowohlt'un işle tek bağlantısı; Martha Dodd, Mildred Harnack ve Rus Büyükelçiliği'nden arkadaşları 1934 yılında Carwitz'te Rudolf Ditzen'i görmeye giderlerken onlara eşlik eden oğlu Ledig'di. Ledig ve Rowohlt, Martha ve Amerikan Büyükelçiliği'ni bazı Yahudi arkadaşlarına kaçış yolu olarak kullanmışlardı fakat Martha'nın artık Amerika'ya dönmesiyle bu yol kapanmıştı. Yine de Ledig işine tutunmayı başarmış, bir diğer *Beefsteak* de o olmuştu. Nazi Partisi mensubu birini ortak yönetici olarak kabul etmek ve mektuplarını "*Heil Hitler!*" diye imzalamak zorunda kalsa da buna katlanmaya karar vermişti. Rowohlt'un karısı Brezilyalıydı, bu yüzden istemeye istemeye göç etmeyi düşünmeye başlamıştı. İçinde bulunduğu çözümsüz vaziyetin en bariz çözümü buydu. Fakat bu Rudolf'un sinirlerini harap etti.

Korkunç haber gelmeden önce bazı ufak tefek tavizler vermeye başlamıştı bile – *Kurtlar Arasındaki Kurt*'a, yeni Nazi rejimi sayesinde eski kötü günlerin geride kaldığını belirten yeni bir giriş yazmak da bunlardan biriydi, hattâ böylece "Müthiş bir kitap!" diyen Goebbels'in övgüsünü kazanmıştı: Rowohlt tavize karşı uyarsa da Rudolf metnin kendisinde ciddi bir değişiklik yapması gerekmeyeceğinden, bunun ödenebilir bir bedel olduğunu düşünmüştü – ki zaten onun için gerçekten önemli olan tek husus buydu. Neticede *Kurtlar Arasındaki Kurt* Hans Fallada'nın bir diğer çok satan eseri oldu ve "onaylı" Tobias Film Şirketi derhal kendisine, bu kez "1914 ile 1933 arasında bir Alman ailesinin kaderini ele alan" başka bir kitap yazması için sözleşme teklif etti. Kitabın adı *Demir Gustav*'dı ve başrolünde sinemaseverlerin gözdesi Emil Jannings'in

oynayacağı bir filme uyarlanacaktı. Propaganda ve Halkı Aydınlatma Bakanlığı tarafından hemen onaylandı ve ardından *Yaşlı Kalp Yolculuğa Çıkıyor* adlı kitabının filmi için bir teklif daha geldi. Rudolf işlerin iyiye gittiğini düşünüyordu, henüz hamisi Rowohlt'un yakında gideceğinden habersizdi.

Demir Gustav'ı peşinden atlı kovalıyormuş, hayatı Gustav Hackendahl'ın hikâyesine bağlıymış gibi hızla yazdı, doğrusu bir noktaya kadar öyle sayılırdı. Hackendahl'ın hikâyesi, Berlin'de yaşayan, boyun eğmez kişiliği ve demir gibi iradesiyle herkesçe tanınan eski bir fayton sürücüsüne dayanıyordu. "İhtiyarı uyandıran belki, yularının bağlı olduğu yemlik halkasını çekiştirip ahırın zeminini eşeleyerek yem isteyen en sevdiği kır kısrağıydı," diye başlıyordu büyük hikâye anlatıcısı Hans Fallada. "Belki de ayışığının yerini alan şafak, Berlin'in üzerinde beliren günün ilk ışıklarıydı. Ne var ki, 29 Haziran 1914 sabahı saat üçü yirmi geçe Hackendahl'ın uyanmasına sebep olan, muhtemelen ne şafak ne de en sevdiği atıydı, tamamen farklı bir şeydi..."

Fallada'nın okurları, 1914'te tüm hayatlarını mahveden savaştan önceki son barış haftalarında, yaşlı Hackendahl'ı sabah saat üçü yirmi geçe, şafak henüz sökerken uyandıran "farklı bir şeyin" ne olduğunu merak etmeye başlamışlardı bile. Çok geçmeden öğrendiler: Müşterilerinin bayıldığı Hackendahl; ikisi kız, üçü erkek, beş çocuğu tarafından pek o kadar sevilmiyordu. Demir Gustav evde tam bir zorbaydı, hikâyenin ilerleyen bölümlerinde beş çocuk da bu nedenle sorunlar yaşayacaktı. "*Vater* tüm Hackendahl ailesi üzerindeki gücü elinde tutuyor, herkesin gözünü korkutuyordu. *Vater* demek emir vermek, yargılamak, kanun koymak, dövmek ve her istediğini bize haykırarak yaptırmak demekti – Onun hatasıydı bu!" Evet, bunun harika bir kitap olacağı en başından belliydi.

Else Bakonyi birkaç hafta içinde, taslağı daktilo etmek üzere Carwitz'e geldi. Else, Rowohlt'un kurtardığı kişilerden biriydi – kocası Yahudi olduğu için 1933'ten sonra işsiz kalmış başarılı bir gazeteciydi. Kitabı rekor bir sürede bitirmek için beraber çalıştılar; Rudolf çalışma odasında bir aşağı bir yukarı yürüyor, son taslağı dikte ederken sigara üstüne sigara yakıyor, Else'yse paragrafları nefes almadan tıkır tıkır daktiloyla yazıyor, yazarın hızına yetişmek için zamanla yarışıyordu. Gelgelelim Rudolf acelesinden, Reich Propaganda ve Halkı Aydınlatma Bakanlığı ile yaptığı anlaşmayı tamamen unutmuş ve hikâyeyi 1933'te değil 1928'de bitirmişti. Saflıktan mıydı? Yoksa inattan mı? Yoksa çok satan bir yazar olduğundan bunun yanına kâr kalacağını mı düşünmüştü? Öyle ya da böyle, işe yaramadı.

Rudolf, Berlin'deki Tobias Film Şirketi yetkilileriyle buluşmaya gittiğin-

de, Reich Bakanı Goebbels'in kitabı genel olarak beğendiğini ancak önemli bir değişiklikte ısrar ettiğini bildirdiler: Hikâye başlangıçta kararlaştırıldığı gibi 1933'e kadar devam etmeli ve NSDAP'nin yükselişini kapsamalıydı. Bu, Rowohlt'un Reich Edebiyat Odası'ndan kovulması ve ardından Brezilya'ya göç etmesiyle bin kat daha kötü hâle gelen feci bir darbeydi.

Rudolf bu istekten yırtmak için çok uğraşsa da Goebbels'le boy ölçüşmesi mümkün değildi. Bu yüzden Nazi yetkililerine büyük bir taviz verdi: Weimar'ın kötü günlerinde bankadaki işini kaybeden ve milyonlarca işsizden biri hâline gelen iyi evlat Heinz Hackendahl NSDAP'ye katıldı, babası Gustav Nazi sempatizanı olurken, suça bulaşan kötü evlat Eric'se komünist oldu. Rudolf daha sonra, "Bu ay günlüğümde kara bir leke," diye yazacaktı. "Dünya içimi nefretle dolduruyor ama yaptığım şeyden ötürü kendimden daha da çok nefret ediyorum." Oysa tüm bunlar boşunaydı. Nazi Partisi'nin ırkçı ideoloğu Alfred Rosenberg, açıkça kitabı da Hans Fallada'yı da sevmediğini belirtti. Zaten hiçbir zaman da sevmemişti. Hakkında yapılan eleştiriler zayıf olunca kitap kısa sürede kitapçılardan kaldırıldı. Her iki film projesi de iptal edildi. Yenilgiye uğrayan ve sinirleri perişan olan Rudolf, *Köylüler, Kodamanlar ve Bombalar*'ın yeni baskısına önsöz yazmayı kabul ederek, sadece kendi iyi küçük insanlarına değil, herkese yanlış yapıldığını söyledi.

Rudolf korkağın teki olduğunu hiçbir zaman inkâr etmemişti. Onu Reich Edebiyat Odası'nın taleplerine karşı bilhassa savunmasız kılan şey, akıl sağlığını korumak için yazma ve yazmaya devam etme ihtiyacıydı. "Yazı masanızda oturup kendi dünyanızı yaratmak, gerçek dünyaya çıkıp orada biri olarak var olmaktan çok başka bir şey. İkisi birbirinden çok farklı," diye yazacaktı ileride. "Ben şahsen sadece sessizlikte, kırsalda, fırtınanın uzağında; önümde temiz, beyaz kâğıtlarla oturabildiğimde kendimi iyi hissediyordum." Bunların yokluğunda hayatı ve sağlığı paramparça oluyordu. Bu yüzden rutinine sıkı sıkıya bağlıydı: Her sabah 7.15'te çalışma odasından mutfağa kahve içmeye gelir, Suse kahve hazırlamakta bir dakika bile gecikse gerilirdi. O saate kadar çoktan kalkmış ve iki üç saat boyunca yazmış olurdu. 7.45'te yazı masasına geri dönerdi. Hayatta en nefret ettiği şey *brummelei*'ydi, yani oyalanmak, zaman israfı – "Muhtemelen boşa harcadığım gençliğim boyunca bunu çokça yaptığımdan," derdi yüzünde çarpık bir gülümsemeyle.

Rudolf hayatında ilk ve tek kez ciddi ciddi göç etmeyi düşündü. Rowohlt Brezilya'ya, eski dostları Lore Soldin çocuklarıyla birlikte İngiltere'ye, Rowohlt'un eski çalışanları Franz Hessel ve Paul Mayer de sırasıyla Paris ve

Meksika'ya gidiyorlardı. Rudolf'un Londra'daki yayımcısı Putnam, çok satan yazarlarına yardım etmek amacıyla, Ditzen ailesini Hamburg'dan alıp İngiltere'ye getirecek bir gemi ayarladı. Rudolf ve Suse, Carwitz'teki komşularına bir süre Hamburg'da Suse'nin ailesinin yanında kalacaklarını söyleyerek, eşyalarını ayırmaya ve toplanmaya başladılar. Çocukları Uli ve Lore en sevdikleri oyuncakları ve kitapları seçtiler. Rudolf son kez yürümek, son kez vedalaşmak istediğini söyleyip kendini köy yoluna vurduğunda herkes gitmeye hazırdı.

Uzun süre gelmedi. Döndüğünde Suse'ye çantaları açmasını söyledi. Bunu yapamazdı. Almanya'yı terk edemezdi. Carwitz'ten ayrılamazdı. Başka bir ülkede yazamazdı – kırılgan sağlığını ve aklını kaybederdi. Bunun ne anlama geldiğini biliyordu ve şöyle söyledi: Bundan böyle kendini çocuk hikâyeleri, popüler romanlar ve kısa hikâyelerle sınırlamak zorunda kalacaktı – yani kimseyi rahatsız etmeyecek türden yazılarla. Kendi kendine yapmayacağı tek şeyin aktif olarak Naziler için yazmak olduğunu söyledi. Suse bavulları boşaltmaya koyuldu.

Kendi verdiği tavizlerle meşgul olan Ledig, Rudolf'a hafif içerikli kitaplara karşı büyük bir açlık olduğu konusunda güvence verdi. Ufukta savaşın göründüğü ulusal kriz dönemlerinde, halk her şeyden çok kendilerine kaçış sağlayacak bir şeyler istiyordu. Rudolf çok geçmeden, Nazi döneminin biraz öncesinde geçen, uzun ve neşeli bir roman fikri ortaya attı. Kitap, yine en sevdiği konu olan hayatta kalma mücadelesi içindeki küçük insanlar hakkındaydı, ne var ki teması oldukça basitti: Beklenmedik bir şekilde, yedi milyon markın miras kaldığı bir çift. En çok satan kitabına atıfta bulunarak *Küçük Adam - Büyük Adam, Değişen Roller* başlığını taşıyordu ve bu zor zamanlarda insanları yüreklendirecek bir mesajı vardı: Parayla saadet olmaz. Bir kadın dergisinde tefrika edildiğinde, editörler başlığın "Ulu Tanrım! Bize bir şato miras kalmış!" diye değiştirilmesinde ısrar etti.

Yine de Rudolf'u birkaç ay boyunca tatmin edici ölçüde meşgul etti, bu sayede hayat bir süreliğine normale döndü. Bu sırada Ford marka bir araba aldılar, Suse ehliyet sınavını geçmişti, bu yüzden erzak almak için Feldberg'e el arabası ya da bisikletle gitmesine gerek kalmıyordu. Küçük çiftliklerindeki işler iyi gidiyordu; yeni bir odunluk, senelik domuz kesimi ve sosis yapımında kullanılmak üzere bir tütsüleme odası, askerden dönen ve çocukları çok mutlu eden kararıyla artık sürekli Carwitz'te onlarla birlikte yaşayan Hubert Rader'in getirdiği arı kovanları vardı. Meyve ağaçlarından bol miktarda meyve, genişletilmiş sebze bahçesinden sebze ve kümesten yumurta alıyorlardı. Suse sürekli olarak mahsul toplamakla, turşu kurup konserve yapmakla meş-

Rudolf Ditzen, çocukları Uli ve Lore ile birlikte gölün yanındaki Carwitz'te.

guldü. Rudolf ise yazılarıyla. Kabul edilebilir hikâyeler çıkarıyor, ayda düzenli olarak 1.200 mark kazanıyordu – bu ortalama bir fabrika işçisinin bir yılda kazandığı miktardı. Uli, Berlin'deki okuluna geri dönmüştü; dönem boyunca, Rudolf'un doktoru ve arkadaşı olan Burlage ailesiyle kalıyordu. Lore bademcik iltihabı nedeniyle bir ameliyat geçirmişti. Gölde binmek üzere ahşap bir tekne aldılar. Suse yine hamileydi. Aile ve arkadaşları onları ziyarete geliyordu. Başka da pek bir şey olduğu yoktu. Hoş, kim daha ne isteyebilirdi ki?

Mart 1939'da Hitler'in verdiği bir sözü daha tutmayarak gözünü kırpmadan Çekoslovakya'nın geri kalanına girmesi haricinde. Bu, Rudolf'a ağır bir darbe oldu; çünkü, Hitler Sudet Bölgesi'ni ilhak ettikten sonra bunun son toprak talebi olacağına dair söz verdiğinde Alman halkının çoğu gibi o da buna inanmıştı. Tedirgin bir vaziyette, *Berliner Illustrierte* dergisinde tefrika edilebilecek türden popüler bir hikâye olan *Sevilmeyen Adam* adlı yeni romanı üzerinde çalışmaya başladı. Ardından Sovyet Rusya ile Saldırmazlık Paktı imzalandı. Neler oluyordu? Rudolf kafasını kuma gömerek Hitler Gençliği dergisine zararsız *Boy's Own*[1] benzeri kısa bir öykü yazdı. Kaygan bir ze-

[1] *Boy's Own, Boys' Own* veya *Boys Own*, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortalarına kadar Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ergenlik öncesi ve ergenlik çağındaki erkek çocuklar için çeşitli zamanlarda ve çeşitli yayımcılar tarafından yayımlanan benzer başlıklı dergilerin sürekli değişen bir serisinin adıdır. (ç.n.)

minde durduğunun farkındaydı ama ne yapabilirdi ki? Reich Edebiyat Odası, küçük düşürücü biçimde, onu en iyi yazarlar listesine dahil etmeyi reddettiği için, eseriyle ilgili eleştiriler yine mesafeliydi. İnanılmaz üstten bakan bir tavırla Fallada'nın iyi olduğunu, fakat o kadar da iyi olmadığını söylemişlerdi. Zaten çok geçmeden en büyük darbe geldi; Hitler'in yaklaşan savaş yüzünden silahlanma ve hammaddeye yaptığı büyük harcamalar neticesinde, Ağustos 1939'da karne uygulamasına geçilmesiyle, Rudolf yazı kâğıtlarının da karneye bağlandığını gördü. İstedikleri kadar kâğıt alabilenler yalnızca "onaylı" yazarların en iyileriydi.

Gelecek günlerde ne Rudolf için ve ne de *Volk* için barış vardı. Alman birlikleri 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmişti – Hitler, sınırın ötesinde kargaşa ve terör yaratan Polonyalılar tarafından buna zorlandıklarını iddia etse de, hayal dünyasında yaşamaya niyetli Rudolf bile bu sözlere inanmamıştı. Çok geç olmadan Uli'yi eve getirmek için Suse'yle acele Berlin'e gittiler. Eve dönünce hasatla meşgul oldular, samanları istiflediler, bodrum kata bir hava saldırısı sığınağı inşa ettiler. Rudolf benzinin kıt olacağını, dolayısıyla artık arabaya güvenmenin bir anlamı olmadığını düşünerek bir bisiklet daha satın aldı. Hubert Rader askere çağrılmıştı. Rudolf'un tek yapabileceği, aynı şeyin kendi başına gelmemesini umarak dua etmekti. Suse'nin hamileliğine ilişkin kaygılarıysa oldukça kuvvetliydi, zira geçen sefer olanları hâlâ hatırlıyordu. Rudolf baca gibi sigara içiyordu, içiyor ve uyumuyordu. Kasım ayında bir sinir krizi daha geçirerek, kendini yine Burlage'nin kliniğinde buldu.

Zavallı eski Polonya dışında, savaş cephesinde hiçbir şey olmuyor gibi görünüyordu. Britanya ve Fransa 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmiş; kısa sürede Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Kanada da onlara katılmış; ardından herkesin bir sonraki adımda ne olacağını beklediği ve bu arada zamanı olabildiğince hızlı bir şekilde silahlanmak üzere kullandığı "sahte savaş" başlamıştı. Reich Film Odası, korkutucu zamanlarda halkı mutlu edecek en iyi çarenin, kaçış sineması olduğunu bilerek ve kimsenin Hans Fallada'dan daha iyi senaryo yazamayacağını düşünerek Rudolf ile temasa geçti. Amerika'dan Reich'a dönen ve dönemin en popüler film yıldızı Zarah Leander tarafından canlandırılacak "sıradan bir kıza" âşık olan bir Alman genci hakkında hafif, romantik bir hikâye sipariş ettiler. "Sıradan kız" ve ailesinin Nasyonal Sosyalist olması dışında filmin siyasi bir içeriği olmadığına dair Rudolf'a güvence verdiler – ücret 20 bin marktı. *Kalbim Senindir*'i üç haftadan kısa sürede yazan Rudolf'a senaryo revizyonları için 5 bin mark daha ödendi. Rudolf

tamamen teslim olmuştu ve bu yüzden kendinden nefret ediyordu.

Rudolf ve Suse Ocak 1940'ta Uli'yi Berlin'deki okulundan temelli almaya karar verdiler.

Nazi yetkilileri geleneksel akademik eğitimden hoşlanmadıkları ve gençleri sadece savaşa hazırlamayı önemsedikleri için artık eğitimle ilgilenmeyi bütünüyle bırakmışlardı. Eskiden sosyal demokrat ve komünist olan binlerce öğretmen *Gleichschaltung* nedeniyle işini zaten kaybetmişti. Binlercesi toplama kamplarındaydı. Binlercesi de şimdi askere çağrılıyordu. Geriye kalanlarsa ders vermeye kalkışmıyordu bile. Uli'nin okulunda, Burlageler'in de teyit ettiği gibi, ders yapıldığı yoktu. Nazi yetkililerine direnen sadece birkaç *Gymnasium* vardı, şans eseri bunlardan biri de Carwitz'e yirmi beş kilometre uzaklıktaki Templin'de bulunan bir yatılı okuldu. O yıl çok sert bir kış yaşanmış, her yer tepeleme karla dolmuş, evlerin saçaklarında buz sarkıtları oluşmuş, göl donmuş, köy yolları geçit vermez hâle gelmişti. Rudolf ve Suse yılmadan, okulu ziyaret etmek için atların çektiği kızaklarla yola koyuldu. Bu tam üç buçuk saatlerini aldı.

Rudolf Nisan ayında Uli'yi yeni okuluna götürdü. Suse, Berlin'de Burlageler'in yanında kalıyor ve Achim adını verecekleri oğlanın doğumunu bekliyordu. Nisan sonunda askere çağrılan Ledig, Hitler'in bir sonraki kumarı için hazır bekleyen yaklaşık üç milyon yeni askere katıldı. 10 Mayıs'ta *Deutsche Rundfunk*, Alman radyo istasyonu Almanya'nın Fransa'ya saldırdığını zaferle duyurdu. Reich'ta *Volks Radio*'ya sahip olan herkes gibi Rudolf ve Suse de gelişmeleri gün gün, saat saat takip ediyordu. Gazetelerde de tek konu buydu. İnanılmazdı.

Fransa'nın Belçika, Lüksemburg, Hollanda ve Norveç'le birlikte düşmesi sadece altı hafta sürdü. 14 Haziran'da Alman birlikleri Paris'te kaz adımıyla ilerliyordu. Chamberlain'in 10 Mayıs'ta başbakanlıktan istifa etmesinin ardından Winston Churchill liderliğindeki İngilizler, Fransa'nın yardımına koştuysa da nafileydi. Britanya Seferi Kuvveti BEF, küçük düşürücü bir geri çekilmeyle Dunkirk'ü boşaltmak zorunda kalmıştı. Hitler büyük zafer kazanmıştı. Rüzgâr tamamıyla Almanya lehine dönmüştü. Halk sevinç içindeydi – hattâ bazı şüpheyle yaklaşanlar bile. Düşününce, sadece bir yıl önce Reich açısından her şey inanılmaz kasvetli görünüyordu – insanlar artan temel gıda ve giysi maliyetlerinden, uzayan çalışma saatlerinden, gittikçe düşen haftalık ücretlerden ve bitmek bilmeyen savaş korkusundan bıkmıştı. Oysa şimdi 21 Haziran'da Führer, Compiegne Ormanı'nda, tam da Almanya'nın 1918'de aşağılandığı noktada, ateşkes imzalamak zorunda kaldıkları aynı

vagonun yerel müzeden getirilip yeni ateşkesin imzalanmasında kullanılmak üzere hazırlanmasında ısrar ediyordu – ne kadar da sevindirici bir haberdi bu! Hattâ Führer, General Foch'un 1918'de oturduğu sandalyeye oturmakta bile ısrar etmişti. Güzel bir fotoğraf fırsatıydı bu. Şu sütü bozuk Fransızlar! Ne biraz mücadele, ne de azıcık gurur! *Unglaublich*! İnanılır gibi değil. Efendileri kimmiş görsünler! Sırada İngiltere vardı. "Demek ki ilerliyoruz! Evet ilerliyoruz! İn-gil-te-re'ye doğ-ru ilerliyoruz!" yaklaşan işgal için özel olarak bestelenmiş yeni bir marştı bu.

Polonya'ya gelince – 1940 yazında, Güvenlik Polisi Şefi ve *Reichsführer SS* Himmler'in sağ kolu Reinhard Heydrich, Emniyet Amiri Kurt Daluege'ye *Wehrmacht* subayları ile SS arasındaki başarısız çalışma ilişkisi hakkında bir rapor gönderdi: "Önceki tüm eylemlerde, Führer'den gelen özel emre istinaden, Özel Polis eylem grupları, ilerleyen birliklerin yanında hareket ediyordu. Hazırlık çalışmaları uyarınca; hapse atma, el koyma ve en kıymetli siyasi malzemeyi güvence altına alma gibi yöntemlerle, Reich'a düşman olan unsurlara karşı sistematik biçimde hatırı sayılır darbeler indirdiler. Kurmay seviyesinin altındaki birliklerin iş birliği genellikle iyiydi, ancak birçok durumda üst düzey komutanlar arasında, devletin düşmanlarıyla savaşmaya ilişkin esas sorular hakkında özünde farklı görüşler gelişmişti. Çoğunlukla düşmanın ideolojik konumunu bilmemekten kaynaklanan bu görüş, sürtüşmelere neden olduğu gibi, Führer'in ve Feldmareşal Göring'in emirleri doğrultusunda, *Reichsführer* SS Himmler'in yürüttüğü siyasi faaliyetlere ters düşen emirler verilmesine de sebep oluyordu."

Gönderilen raporun gerekçesi şuydu: Temmuz 1940 itibarıyla *Einsatzgruppen* diye bilinen SS özel eylem grupları, Polonya'da *Wehrmacht* Ordusu'ndan oldukça ayrı hareket ediyorlardı – orduyla paralel ama ona dahil olmayan bir hareket. Asıl hedefleri; Polonya yönetiminin tasfiyesiydi.

Ulrich von Hassell 11 Ocak 1940'ta günlüğüne, Fritzi'nin kuzeni olan büyükelçiye atıfta bulunarak, "Wolff bana, Schulenburg'un Potemkin'le yaptığı konuşmayı içeren bir telgraftan bahsetti," diye yazdı. Hassell hâlâ Ebenhausen'deki evinden bilgi toplamak ve muhalefeti örgütlemekle meşguldü. "Potemkin'in dediğine göre, binlerce Polonyalı ve Yahudi durmaksızın sınırı geçmeye çalışıyormuş. SS'ler tarafından büyük gruplar hâlinde vuruluyorlarmış... Bu canavarlık artık kesinlikle tahammül edilemez noktaya ulaştı."

Hitler, Wartenburg'un yeni *Gau*'sunun [bölgesinin] *Gauleiter*'i Albert Fos-

ter'e, "Irksal açıdan kusursuz bir nüfus istiyorum, eğer bir *Gauleiter* on yıl içinde bunu rapor edebilirse memnun olacağım," diye yazmıştı. "Siz de bireyin damarlarına karışan bir damla kirli kanın dahi asla temizlenemeyeceğini bilecek kadar eski bir Nasyonal Sosyalistsiniz."

İşgal altındaki Polonya'nın yeni Genel Valisi ve Himmler'in olay yerindeki adamı Hans Frank'a göre, en iyi yöntemler genellikle en basitleriydi. Mayıs 1940'ta Krakow'da yapılan emniyet müdürleri toplantısında, "Bu konuları ancak en mahrem çevrelerde konuşabiliriz," dedi. "Führer bana Polonya'nın yönetim kadrosunda olduğunu keşfettiğimiz kişileri tasfiye etmemiz gerektiğini söyledi; onların izinden giden herkes tutuklanmalı ve uygun bir süre sonra ortadan kaldırılmalı. Alman politikasının Reich örgütlenmesini bununla meşgul etmemize gerek yok. Bu insanları Reich'taki toplama kamplarına götürmekle uğraşmamızın da âlemi yok çünkü o zaman sadece sorun yaşar, akrabalarıyla gereksiz yazışmalara boğuluruz. Bunun yerine işleri burada bitireceğiz. Bunu da en basit yöntemle yapacağız." Savaşın bitimine dek altı milyon Polonyalı şu ya da bu şekilde "tasfiye" edilmişti.

Polonyalılar ve Yahudiler üstün ırkın ortak alt-insan düşmanlarıydı.

Goebbels, Polonya ve ardından Fransa'daki Alman fetihlerinin hayal bile edemeyeceği inanılmaz başarısı karşısında havalara uçarak, en sevdiği film yönetmenlerinden biri olan Fritz Hippler'e bir film sipariş etmenin vaktinin geldiğine karar verdi. Halkın artık buna hazır olduğuna hükmetmişti. Filmin adı *Der Ewige Jude*, Ebedi Yahudi'ydi. "Fareler nerede ortaya çıkarsa çıksın," diye başlıyordu filmin anlatımı, karanlık köşelerde koşuşturan, yiyecek toplayan farelerin iğrenç görüntüleri eşliğinde, "insanoğlunun yiyeceklerini ve gıda maddelerini yok ederek yıkım getirirler. Böylece veba, cüzzam, tifo, humma, kolera, dizanteri ve benzeri hastalıklar yayarlar. Kurnaz, korkak ve zalimdirler ve insanların arasında, tıpkı Yahudiler gibi çoğunlukla büyük sürüler hâlinde bulunurlar." Yahudiler fareler gibi Avrupa'ya, oradan da tüm dünyaya yayılıyordu. Uluslararası suçların çoğundan ve fuhuşun yüzde 98'inden onlar sorumluydu. Tüm iyi işleri onlar kapıyor, en çok parayı onlar kazanıyordu. Kışkırtıcı bir vurguyla, "Adolf Hitler'in önderliğinde, Almanya ebedi Yahudi'ye karşı savaş bayrağını kaldırmıştır," diyerek sona eriyordu film. "Doğanın ebedi yasası; yani ırkın saflığının korunması, Nasyonal Sosyalist hareketin Alman halkına sonsuza kadar bıraktığı mirastır."

Film Kasım 1940'ta sinemalarda gösterime girdi. Alman toplumunun en kötü kesimlerine hitap ediyordu. Carwitz'te, Ditzenler'den hiç hoşlanma-

yan, onların ayrıcalıklı yaşamlarını kıskanan ve siyasi inançlarının aslında ne olduğunu çok iyi bilen Nazi belediye başkanı, artık üstünlüğün kendisine geçtiğini ve nihayet yılların acısını çıkarabileceğini hissetmişti. Ditzenler'i çok fazla personel çalıştırmakla, çok fazla odun satın almakla ve bostanlarında yetiştirdikleri ürünleri yeterince satmamakla suçladı. Rudolf Temmuz ayında Burlage'nin kliniğine geri dönmüştü. Tüm bu gerginlik evliliğini de etkiliyordu. Eve döndüğünde, içkisini ve haplarını denetleme görevi Suse'nin başına kaldı. Tek umutları savaşın yakında bitecek olmasıydı – Polonya ve Fransa'nın hızlı işgalleriyle Müttefiklerin işe yaramazlığı sayesinde, insanlar Noel'den önce bunun mümkün olacağına inanmak istiyordu. Ditzenler savaş biter bitmez Carwitz'ten ayrılıp Berlin'e dönme planları yapmaya başladılar.

Ne var ki o sırada RAF[2] Alman şehirlerini bombalamaya başladı. Ditzenler Duisburg'dan tahliye edilen 14 yaşında bir çocuğu bir süreliğine evlerine aldılar. Çok geçmeden Suse'nin kız kardeşiyle eniştesi de Hamburg'daki bombardımanlardan kaçıp geldiler. Rudolf'un annesi seyahat edemeyecek kadar yaşlı olduğu kanaatine vardığından Celle'de yalnız kalmıştı. Hubert Rader üç haftalığına izne geldi, son hasada yardım etmek için tam vaktinde yetişmişti. *Wiener Illustrierte* Rudolf'un *Sevilmeyen Adam*'ını tefrika ediyordu ama ona eskisi kadar ödeme yapmıyorlardı. Rudolf bir sinir krizi daha geçirmiş ve kendini yine Burlage'nin kliniğinde bulmuştu. Noel için zamanında eve döndüyse de vaktini çoğunlukla yatakta geçiriyordu. Yegâne güzel olay –hakikaten hiç beklenmedik bir anda gerçekleşen harika bir şeydi bu– yılbaşı gecesi Ernst Rowohlt'dan gelen bir telefondu. Hem de Berlin'den! Söylediğine göre eve dönmüştü, çünkü "Hitler rejiminin yakında çökmesini" bekliyordu, böylece "yeniden yayımcılığa başlayabilecekti". Dürüst olması gerekirse, Brezilya'da genel olarak hayat, özel olarak da evliliği yolunda gitmiyordu. Birkaç günlüğüne Carwitz'te kalmaya geldi ve onlara planlarından bahsetti.

Rudolf'un durumu yine kötüydü, çünkü *Küçük Adam, Ne Oldu Sana?*'nın yeni baskısı kâğıt kısıtlamaları nedeniyle sadece 10 bin adet basılabilmiş, bu da günlük yaşam için gerekenden çok daha az kazandırmıştı. Öte yandan, bu kez yetkililerin; Nazilere, komünistlere ve Yahudilere yönelik tüm referansların kaldırılması talebine karşı koymayı başardıysa da, Reich Edebiyat Odası'nın Reich'ın resmî yazı karakteri olarak belirlediği "*Antiqua*"yı kabul etmesi gerekmişti. Askerlik görevinden bir şekilde salıverilen Ledig, onun bu küçük zaferi kazanmasını sağlamıştı.

[2] RAF: Royal Air Force, Kraliyet Hava Kuvvetleri, İngiltere. (ç.n.)

Artık 18 yaşındaki Irma Thälmann, bir akşam Hamburg'daki evlerinde otururken *Mutti*'ye, "*Vater*'le nasıl tanıştınız?" diye sordu. Ernst ve Rosa elbette Komünist Parti aracılığıyla tanışmışlardı, sormasına bile gerek yoktu aslında. Evliliklerinin ilk yıllarını hatırlayan Rosa, "Hep meşguldük," dedi. "*Vater* her akşam Parti'yle alakalı bir şeyler yapardı. Limandan ya da başka bir yerden döndüğünde yıkanır, bir şeyler yer, biraz dinlenir, sonra güne yeniden başlardı: gece geç saatlere kadar gazete okur, çalışır, konuşma hazırlardı. Çoğu zaman evlilik yıldönümümüzü unutur, hattâ hangi gün olduğunu bile hatırlamazdı."

Irma güldü. Klasik *Vater*.

"Ama yatağa geldiğinde, ona verecek küçük bir hediyem olurdu hep," diye ekledi *Mutti*, biraz utanmış görünerek.

Mutti geçmişten, özellikle de romantik konulardan pek bahsetmezdi ama bu sefer mutfak masasında Irma'yla karşılıklı oturmuş –meşe palamudundan yapıldığı söylenen– *ersatz* [ikame] kahve içerlerken anlatmaya koyulmuştu; çünkü *Vater* hâlâ hapisteydi ve büyükbabaların ikisi de ölmüştü.

Odun ateşinin yandığı mutfak sessizdi. Korkunç soğuk bir kıştı, limanlar bile donmuştu. Karne uygulamasına geçildiğinden beri yiyecek bulmak zorlaşmış, fiyatlar artmıştı. Ekmek, un, patates, et, sosis, şeker, reçel, domuz yağı, süt, peynir, çay, *ersatz* kahve, sabun, çamaşır tozu, kömür, kola, tekstil ürünleri, ayakkabı, deri, tütün, hepsi karneye bağlanmıştı – tabii bunları alabiliyorsanız. Rosa ve Irma asla yeni kıyafet almıyor, eskilerini tekrar tekrar tamir ediyorlardı. Biraz yün bulabildiklerinde örgü örüyorlar – ama daha çok, onarılmaya değmeyecek kadar çok deliği olan eski bir kazağı söküp örgüde kullanıyorlardı. Irma anılarında, sürgündeki KPD'nin mali bağışları olmasaydı hayatlarını sürdürebilmeyi asla başaramayacaklarını yazmıştı.

Ama *Vater* bu özel yıldönümlerini unutmamıştı. İnanılmazdı. Berlin'deki Moabit Hapishanesi'nden Hannover'e nakledileli çok olmuştu. *Mutti*'ye, ama sadece *Mutti*'ye, ender rastlanan bir görüş izni çıktı – belki de 25. evlilik yıldönümleri olduğu içindi, kimbilir? O günlerde bir sürü tuhaf şey oluyordu. Her şey o sırada kimin orada olup karar verdiğine bağlıydı. Belki de Hannover hapishane yönetiminde üst düzey bir *Beefsteak* vardı. Hapishane görevlilerine ulaşmak o aralar iyice zordu, zira pek çoğu Polonya'nın işgali nedeniyle askere çağrılmıştı.

Böylece *Mutti* Hannover'e giden trene bindi. Bu sefer ona sürpriz yapılmıştı: *Vater*'in birkaç çiçek ve biraz köknar dalı almasına izin verilmişti.

Küçük bir taç ve renkli kâğıtlardan 25 yapmıştı. Masanın üzerinde bir vazo çiçek vardı. Kıyafetlerini elinden geldiğince şıklaştırmış ve karısını güler yüzle karşılamıştı. Rosa uzun zamandır kendini bu kadar mutlu hissettiğini hatırlamıyordu. *Vater* ona bu 25 yıl için ne kadar minnettar olduğunu, en iyi yoldaşı ve dostu olduğunu söyledi. Neşe dolu bir ziyaretti.

O akşam Irma'ya, "Hayatım *Vater*'le zenginleşti," dedi *Mutti*. "O benim hayat arkadaşımdı. Hâlâ öyle. Ona müteşekkirim. Her şeyi onun sayesinde öğrendim."

Mutti'ye yazdığı mektuplardan birinde şöyle demişti *Vater*: "Biz hiçbir zaman emekçi halkımızdan ayrı bir hayat sürmedik. Onların arasında ve onların vasıtasıyla çalışarak, hayatın akıntısında yüzmeyi öğrendik. İnsan hayat boyu öğrenmeye devam eder!" Ernst ve Rosa Thälmann için durum böyleydi. Tabii Irma için de.

"Moabit'te ve ardından Hannover'de *Vater*'e yaptığımız ziyaretler, hem *Mutti* hem benim, ama bilhassa *Vater* için daima gergin geçerdi," diye hatırlıyordu Irma. "Sırayla bizi gözleyen Gestapo yetkilileri; Heller, Suffenplan ve Opitz sürekli kışkırtıcı yorumlar yapar, *Vater*'i siyasi sorularla sıkıştırırlardı. Örneğin, Avusturya *Anschluss*'unu 'şanlı hürriyet' ve 'yuvaya, Reich'a dönüş' diye nitelendirmişlerdi. *Vater*, 'Tıpkı bize yaptığınız gibi onları da hizaya getirecek, her türlü demokratik hakkı ve duyguyu ayaklar altına alacak, Alman kapitalizminiz için onları soyacak, tıpkı Balkanlar ve Çekoslovakya gibi onları da savaşa sürükleyeceksiniz,' diye karşılık vermişti. Suffenplan'ın cevabı hazırdı: 'Hiç de değil," demişti. 'Biz savaş istemiyoruz. Führer'imiz barış ve sosyalizmden yana.' *Vater* acı acı gülerek, 'Sosyalizm barış içindir, savaş için değil. Sosyalizm bir ülkenin işçilerinin, başka bir ülkenin işçileriyle savaşmasına müsaade etmez. Özgürlükleri için mücadele edenlerin tutuklanıp hapse tıkılmasına da. Binlerce insanı hapse atmak, bu mu özgürlük? Bu mu sosyalizm?' Peşinden faşistlerin savaşa hazırlanırken yaptıkları her şeyi tek tek sıralamıştı. Haklıydı tabii," diye yazdı Irma. İşte şimdi iki cephede birden savaşa girmişlerdi: Polonya ve Fransa. Hepsini de Krupp ve Thyssen ve diğerleri finanse ediyordu.

"Faşist ordu Polonya'ya girdikten sonra *Vater*'in Gestapo yetkilileri çok memnun olmuştu. *Vater* onlara şöyle demiş: 'Polonya, Sovyetler Birliği işgalinin sadece ilk adımı. Planlarınızı biliyorum. Ama Stalin sizin oyununuza gelmeyecektir!' Sovyetler Birliği'nin işgalinden sonraki ilk ziyaretimde Gestapo'nun adamı Heller *Vater*'le alay ediyordu: 'Ruslara karşı *Blitzkrieg* [yıldırım

harekâtı] yapıyoruz. Göz açıp kapayıncaya kadar Moskova'da oluruz. O zaman sen bile Aryan *Volk*'umuzun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalacaksın. Stalin'in sonu geldi!' *Vater* cevaben, 'Stalin Hitler'in boynunu kıracak!' dedi. Gestapolar sadece güldü. *Vater* sözüne devam etti: 'Faşist ordunuz Sovyetler Birliği'nde felakete uğrayacak. Sovyetler 1917'de halklarını özgürleştirdi. Tek bir çocuk, kadın, çiftçi ya da işçi; kapitalistlerin ve Hitler faşistlerinin ülkesinde yaşamak istemez. Tüm Sovyetler Birliği, ülke özgürlüğüne kavuşana kadar savaşacaktır. Sovyetler Birliği'ndeki *Blitzkrieg*'iniz sizin yok oluşunuzla nihayet bulacak. Sovyet işçisini tanısaydınız, kapitalizmden ve onun uşaklarından kurtulmuş bir halkın nasıl yaşadığını bilseydiniz, kendinize bu kadar güvenmezdiniz. Sovyetler Birliği'ndeki her bir kişinin kaybedecek çok şeyi var. Çünkü toprakların hepsi halka ait. İnsanlar hür ve zengin, ayrıca ülkede halkın iradesi hüküm sürüyor. Karşılığında Alman *Volk*'unda ne var? Hapishaneler ve toplama kampları. Üç beş savaş çığırtkanı koca halkı yönetiyor.'"

"Kelimeler kelimeleri kovalardı," diye yazıyordu Irma. "Bu konuşmalar sırasında titrediğimi hisseder ama babamın kuvvetli yanıtlarını duydukça da hep mutlu olurdum. Heyecanlanır ve gururlanırdım. Ayrıca bu Hitler dalkavuklarından da tiksinirdim. Bu Alman faşistlerinin, işgalden sonra Ruslar hakkındaki konuşmaları berbattı: 'Karanlık deliklerde yaşıyorlar. Bu Ruslar çok pis. Onları özgürleştirdiğimiz için mutlular. Biz onlara kültür götürdük.' Bana da şöyle derlerdi: 'Rusya'da senin gibi kadınlara sırtlan diyorlar. Ama yakında onlardan kurtulacağız!' Bazen ziyaretlerimiz esnasında *Vater*'in onların üzerine atlayacağını düşünürdüm. Öfkeyle şöyle derdi: 'Hepiniz konuşuyorsunuz! Ama okulda –herhalde okula gitmişsinizdir– sadece halkı nasıl bastıracağınızı öğrendiniz. Kendi Alman *Volk*'unuza bile sevginiz yok sizin, sadece kendi refahınızı düşünüyorsunuz – hepinizin asıl derdi bu.'"

Belki de onları kışkırtmamalıydı. Ne var ki o, Alman komünistlerinin lideri Ernst Thälmann'dı. Neden konuşmayacaktı ki? İlk yıllardan bu yana yaptığı tüm konuşmalarda olduğu gibi, gardiyanlarına olan bitenin aslında ulusların birbirlerine karşı sürdürdüğü savaş olmadığını belirtiyordu. Hayır bu, kapitalist burjuvazinin işçiye karşı savaşıydı. Her yerde. "İşlerin bu noktaya gelmesi korkunç! *Volk*'umuzun insanlığın yüz karası sayılacak en kötü unsurları artık iktidar sahibi. Ülkesini ve *Volk*'unu seven, savaşa ve faşizme karşı mücadele eden aciz insanların peşine düşüp onları kırbaçlıyorlar." Görüşü buydu ve ömrünün sonuna kadar buna sadık kalacaktı. Fakat Irma ve Rosa, *Vater*'in ısrarla düşüncelerini yüksek sesle dile getirmesi yüzünden,

Ernst Thälmann, Hannover Hapishanesi'ndeki hücresinde.

hapishane ziyaretlerinden sonra hep onun için korkarlardı. O kana susamış köpekler, daha sonra ona neler yapıyorlardı acaba? Kanıtları bir keresinde, yıllar önce 1934'te Prinz Albrecht Caddesi'nde, dişleri dökülmüş, yüzü şişmiş, gözleri kanla dolmuş hâlde odaya girdiğinde görmüşlerdi. Irma ve Rosa geceler boyu endişeden uyuyamamıştı.

Ancak Thälmann mücadelenin devam ettiğini biliyordu – bu da ona güç veriyordu. Toplam on bir yıl süren ve tamamı tecritte geçen hapishane hayatı boyunca, Nazi rejimine karşı sürdürülen komünist muhalefete dair haberler hücre parmaklıklarından içeri sızmıştı. Durum aşağı yukarı şöyleydi: Hannover'deki hapishanede uçaksavar görevlisi, *Beefsteak* ve eski KPD üyesi olan iki asker vardı. Rollerini iyi oynamış, her türlü ırkçı ve savaş yanlısı fikirlerini dile getirmişlerdi; fakat gizliden gizliye büyük Thälmann'a sadıklardı ve artık korumaları altındaki Teddy için her şeyi riske atmaya hazırdılar. Semafor aracılığıyla, akıllıca bir bilgilendirme rotası tasarlamışlardı. Her üç adamın da bir dönem Hamburg'da denizci olarak çalıştığı düşünülünce bu hoş bir çözümdü. Askerler hapishanenin çatısında uçaksavar görevine çıktıklarında, gardiyanlar kendisini yalnız bırakır bırakmaz Ernst Thälmann parmaklıklı hücre penceresine gider ve onlara işaret göndermeye başlardı. Onlar da karşılık verirdi. Bu şekilde dış dünyada olup biten büyük ve korkunç olaylar hakkında edindiği bilgiler inanılmazdı – önce Polonya'nın, ardından Fransa'nın ve nihayet Rusya'nın işgali. KPD'li yoldaşlarının tutuklanmaya devam ettiğini duymuştu. Toplama kampları hakkında da her şeyi biliyordu. Aslında Ernst Thälmann'ın bilmediği şey yok gibiydi. İşaretle haberleşmek elbette zaman

alıyordu ama ne de olsa sonsuz vakti vardı.

Tabii bir de sadece karısı ve kızına nadiren izin verilen tek tük hapishane ziyaretleri vardı, yine de hiç yoktan çok çok daha iyiydi. Zamanla Hannover üst arama rutinlerini öğrendikten sonra Irma içeriye, giysilerinin en mahrem yerlerine gizlediği iki küçük siyah yazı tahtasıyla biraz tebeşir sokmuştu. O zamana kadar *Vater*'in hücresine bir dinleme cihazı yerleştirilmişti. Gardiyanlar da ziyaretleri izlememe konusundaki cömert kararlarıyla övünüyorlardı. Gerçi buna kimsenin inandığı yoktu. Irma ve *Vater*, Gestapo'nun komünist faaliyetler hakkında Thälmann'dan dayak ve işkenceyle alamadığı bilgiyi böyle toplamayı umduğunu biliyorlardı. Bu yüzden evle ilgili mevzulardan, yiyecek fiyatlarından, dost ve akrabaların haberlerinden, soğuk kıştan, yağışlı bahardan, sıcak yazdan konuşurken, bir yandan da sessizce yazı tahtalarına bir şeyler karalıyor, okuduktan sonra da hemen siliyorlardı. *Vater* bir gün, "Çatıda uçaksavar görevi yapan askerlerle bağlantım var," diye yazdı. "Bu askerler Hitler'in sistemiyle cesurca savaşıyorlar." Ardından eski sloganlardan vazgeçemeyerek ekledi: "Hitler gelecek ve gidecek ama Alman *Volk*'u ve devleti daima var olacak." Irma ise önceden hazırladığı kısa ve basit cümlelerle, *Vater*'e tutuklanan, işkence gören, toplama kamplarına gönderilen ve idam edilen yoldaşlarının haberlerini veriyordu. Tabii ayrıca, hâlâ inanılmaz bir şekilde hayatta kalan ve rejimle savaşanların, silah fabrikalarında çalışan, gizli hücreler oluşturarak görünüşe göre büyük bir başarıyla işleri sabote eden şaşırtıcı sayıda kadın ve erkeğin haberlerini de.

Irma bir gün yazı tahtasına, hızla silmeden önce, "Eğitmenler hâlâ dikkat çekmeden araya karışıyor," diye yazdı. *Vater* eğitmenlerden haberdardı – 1937'de rejime karşı çıkmak üzere geliştirilen merkezi olmayan sistem, Gestapo casuslarının muhalifleri tespit etmesini zorlaştırıyordu. O günlerde eğitmenler, gittikleri çeşitli sürgün yerlerinden geliyor; gecenin kör karanlığında, hayatlarını riske atarak sınırı geçip kendi bölgelerinde –Stuttgart, Münih, Karlsruhe, Berlin– on günlük bir tura çıkıyor hücreleri ziyaret ediyor, sürgündeki liderlikten bilgi aktarıyor, "parti politikası ve yöntemleri" gibi konularda konuşmalar yapıyor, gizli kapaklı çalışma hususunda kullanışlı tavsiyeler sunuyorlardı. Dağıtılacak broşürler, postalanacak bildiriler vardı. Moskova Radyosu da, BBC'deki gibi Almanca yayınlar yapıyordu, fakat sinyal kötüydü ve dinleyenler yakalanırsa bu mutlak ölüm demekti. İçlerinde eski SPD üyelerinin de bulunduğu etkin hücreler yüzlerce fabrikada faaliyetteydi – sadece Berlin'de, savaş için gerekli elektrikli ürünleri ve mühendislik

ürünlerini üreten altı Siemens fabrikası sabote edilmişti. Hattâ bazı hücre mensupları, işyeri konseylerinde ve sendikaların yerini alan Nazi Emek Cephesi'nin yönetiminde görev almayı bile başarmıştı.

Üstelik, gittikçe daha fazla sayıda eski KPD üyesi, artık savaşamayacak kadar yaşlı olanlar; hapishanelerde, hattâ toplama kamplarında iş buluyordu – hepsi de memnuniyetle Führer'e sonsuz sadakat yemini ediyordu. Ajanlar ve karşı ajanlar vardı. Birçoğu İspanya İç Savaşı'ndan tecrübeliydi – savaşa katılan 5 bin kişiden sadece 2 bini eve dönebilmişti. Paris ve Amsterdam, KPD'nin önde gelen faaliyet merkezleriydi; özellikle de eski SPD'li Franz Vogt ve eski KPD'li Wilhelm Knochel tarafından ortaklaşa yönetilen Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu'nun bulunduğu Amsterdam. Kömür madenciliği üretiminin sekteye uğratılması, Alman savaş çabalarına oldukça etkili bir darbe vurmuştu. Sonuçta Hitler Ukrayna'ya gitmeye neden ihtiyaç duymuştu ki? Kömür ve petrol için...

"Hep söyledim: SPD ile yakın çalışın," diye yazdı *Vater* Thälmann yazı tahtasına...

Irma biliyordu. "İşçiler birleşirse başarılı olurlar." Irma ve *Vater*'in başlıca mevzusu hep siyasetti. Birbirlerine duydukları sevgiyi bu şekilde ifade ediyorlardı.

"Eylül 1939 tarihli Savaş Ekonomisi Kararnamesi gibi," diye karaladı Irma.

Kararname ekonomiyi savaş temeline oturtmayı amaçlıyordu: Artık maaş dışında verilen ek haklar yoktu, fazla mesai ücreti yoktu, ücretli tatil yoktu, daha az ücret ve daha uzun çalışma saatleri vardı. İşçi hakları yoktu. Uzun sürmedi. Büyük bir öfke dalgası baş gösterdi ve ardından üretimde kaygı verici bir düşüş yaşandı. Kararname hızla geri çekildi. Aynı Eylül ayında Berlin tramvaylarının koltuklarında bildiriler belirmeye başladı. "Dünya gençliğine sesleniyorum: Sadece Hitler ve savaş çığırtkanları çetesinin devrilmesi barışı getirebilir." Bildiriler "Komünist Gençlik Birliği" imzasını taşıyordu. Birkaç gün içinde, toplama kampında halihazırda iki yıl geçirmiş olan altmış genç komünistten oluşan bir gruba liderlik eden eski KPD üyesi Heinz Kapelle tutuklandı. "Yoğun sorgulama" sırasında sürekli olarak işkence gördü ve sonunda Temmuz 1941'de idam edildi.

Tutuklanan, toplama kamplarına gönderilen ya da Doğu veya Batı cephelerinde savaşan o kadar çok insan vardı ki, işgücü Naziler için giderek daha büyük sorun teşkil etmeye başlamıştı. Yıllar geçtikten, savaş bittikten sonra

Marie Jalowicz Simon adında bir işçi, oğluyla birlikte oturup o günlerin nasıl olduğunu anlattığı tam 77 kaset doldurdu. Yahudi olan Marie 1940 yılında 18 yaşındaydı. Annesi iki sene önce kanserden ölmüştü. Babası avukatlık yetkisini kaybetmiş, Filistin vizesi de reddedilmişti. Berlin'in terk edilmiş bir semtindeki iki odada yaşıyor ve kıt kanaat geçiniyorlardı. 1940 yılına gelindiğinde, Berlin'de bir zamanlar 163 bin olan Yahudi nüfusu 75 bine düşmüştü. Aryan okullarına, tiyatrolara, sinemalara gitmeleri; aynı toplu taşıma araçlarına binmeleri, aynı dükkânları ve hattâ parklardaki bankları kullanmaları bile yasaklanmıştı; bir yıl içinde de sarı yıldız takmaya zorlanacaklardı.

Ancak Nazilerin fabrikalarında çalışacak işçiye ihtiyaçları vardı. Böylece 1940 yılında Marie, 200 genç Yahudi kadınla birlikte Berlin'in Spandau semtindeki Siemens silah fabrikasına zorunlu işçi olarak çağrıldı. Günleri uzundu: 12 saat, artı yol, haftada 20 mark yevmiye. Kira, yol parası ve kış yardımı gibi Nazi davalarına yapılan "gönüllü" bağışlardan sonra kalan para geçinmeye ucu ucuna yetiyordu – ama en azından maaş alıyordu. Fabrikadaki denetmenlerin çoğu Naziydi. Marie çok geçmeden, "büyük evlerde yaşayan zengin Yahudi'den ölesiye nefret eden aynı Aryan Alman'ın, tıpkı kendi gibi çok çalışan aç genç kızlarla hiçbir sorunu olmadığını" fark etti. Fabrikanın üretim katında, her birinde tornaları çalıştıran altı kızın bulunduğu sıra sıra çalışma tezgâhları vardı. Zor, gürültülü, monoton bir işti. Torna tezgâhlarını çalıştırırken saatlerce ayakta kalmak zorundaydılar ve onları koruyacak deri önlükleri bile yoktu. Metalin üzerinden sürekli sıvılar akıyor, bu sıvının bezlerle yerden temizlenmesi gerekiyordu. Ancak işin sırrı buradaydı: Bezler mesajları gizlemek, onları tezgâhtan tezgâha taşımak için mükemmel birer araçtı. Marie'nin amiri, Max Schultz, Yukarı Silezya'dan Alman kökenli koyu bir Katolikti. Papazı ona iyi bir Hıristiyan olarak astlarına adil davranmasını söylemişti. Aletleri hazırlamakta üstüne yoktu, ancak işçilerin ürettiği vida sayısını listeleyen sütunları doldurmakta güçlük çekiyordu, çünkü okuyabiliyor ama yazamıyordu. Marie ona yardım ediyor, muşambaya sarılmış defterleri tuvalete götürüyor ve sütunları onun yerine dolduruyordu.

Siemens fabrikasında, eski komünistler ve sosyal demokratların birlikte çalıştığı, son derece etkili bir sabotaj ağı mevcuttu. Marie de kısa sürede onlara katıldı. Fakat önce işin teknik uzmanlığını öğrenmesi gerekiyordu: Bir ürünün tolerans değerini anlamak. Bir somunun toleransı, milimetrenin bir kesrinden fazla olamazdı, dolayısıyla iç dişin mümkün olduğunca dar işlenmesi gerekiyordu; fakat bu ölçü katın ortasındaki yüksek masasında oturup

her şeyi gözleyen ve denetleyen amir tarafından tespit edilebilecek kadar dar olmamalıydı. Aynı zamanda, başka bir bölümde, somunun cıvatası olabildiğince geniş yapılıyordu. Parçalar ayrı ayrı kalite kontrol testinden geçiyor ama sonrasında birbirlerine uymuyorlardı. Sabotajları örgütleyenlerden Hermann adındaki eski SPD'li alet ayarlayıcısı, iyi kalpli ama saf Max Schultz'la molalarda sohbet etmeye başlamış, olayları ona basitçe açıklamış ve zamanla sabotaj ağına katılmaya ikna etmişti. Hermann, Schultz'u, "Ama Parti'de kal," diye uyardı. Böylece Schultz içerden bilgi almak için faydalı bir bilgi kaynağı hâline geldi. Sabotaj ağı son derece iyi çalıştı ve asla açığa çıkmadı.

Katolik Polonyalılar, sanayide ve tarımda kullanılmak üzere zorunlu işçi olarak Reich'a gönderilen bir başka işgücü kaynağıydı. Şubat ayında *Ortsgruppenleiter*'in Kaiserslautern'deki *Kreisleiter*'e gönderdiği öfkeli bir rapor, yerel bir sorunu betimliyordu: "18 Şubat 1940 Pazar günü, Schallodenbach'ın Katolik rahibi Peder Seitz, kilisesinde ailelere, çocuklarının Polonya'dan gelen bu insanlara kötü davranmalarını, örneğin onlara küfretmelerini engellemelerini söyledi. Rahibin annesi ayinden sonra, söz konusu Polonyalıları kilisenin önünde etrafına topladı ve onlarla mümkün olduğunca sohbet etti. Daha sonra onları rahibin evine götürdüler ve burada onlara kahve ikram ettiler. Polonyalılar ancak akşam saatlerinde işlerine geri döndüler. Bu konunun takip edilmesini talep ediyorum." Sonuç: Peder Seitz, Gestapo sorgusuna alındı. Kısa süre sonra Gestapo ofisine bir teleks geldi: "28 Ocak 1905 Mayen doğumlu yerel rahip Friedrich Seitz hakkında. *Reichsführer* SS Himmler, rahip Friedrich Seitz'in koruyucu gözaltına alınmasını emretti. Gözaltı haberinin iletilmesini rica ederim."

1940 yılının başlarında Bernt Engelmann, Reich'ın kuzeyinde Danimarka sınırına yakın ıssız Sylt Adası'nda görevlendirilmişti. *Luftwaffe*'ye erkenden gönüllü olma taktiği çok işe yaramıştı. Aylarca süren İşgücü Hizmetini tamamlamasının hemen ardından, annesini Berlin'de küçük bir apartman dairesinde –Bernt'in babası Nazilerden kaçmak için İngiltere'ye göç ettikten sonra annesinin taşındığı yeni yerde– yalnız bırakarak, eğitime gitmişti. Plan, *Mutti*'nin çok geçmeden babasına katılmasıydı. Bernt'e gelince, savaş patlak verdiğinde, *Wehrmacht* alaylarından birine bağlı *Luftwaffe*'nin muhaberat biriminde tam teşekküllü bir erdi.

Şubat ayında bir akşam Bernt ve arkadaşı Erwin her zamanki gibi, Fisherman'ın ıssız barında oturmuş vakit öldürüyorlardı. Eğitim sırasında kışlada

tanışmış, kısa sürede arkadaş olmuşlardı. İnsan kendisiyle benzer düşünenleri kolayca fark ediyordu: Erwin'in babası 1933'te bir müddet, memleketleri Wupperthal'in dışındaki kötü şöhretli Kemna Toplama Kampı'nda "koruyucu gözaltında" kalmıştı – burası özel bir kuruluştu, çünkü Nazi rejiminin henüz kendi kampını inşa etmeye yetecek zamanı olmamıştı. Nihayet dışarı çıktığında –iki elinin tüm parmakları kırılmıştı– bitmiş hâldeydi. Ne var ki, Erwin de tıpkı Bernt gibi *Luftwaffe*'ye gönüllü olmayı başarmıştı. Elektrikçiydi ve şimdi mobil telsiz arabasından sorumlu dört kişilik bir ekibin başındaydı. Her şey mükemmeldi. Ekibin dördüncü üyesi olan Barczustowski adlı araba sürücüsünün Parti üyesi bir Nazi olması dışında.

Bernt ve Erwin barda, fazladan izin almanın yollarını tartışıyorlardı. Konuşurken arkalarını kollamak zorunda değillerdi, çünkü soğuk ve karanlık bir gece olduğu için mekân tamamen boştu. Siyaseten nerede durduğunu açıkça belli eden mekân sahibi de kendisiyle aynı fikirleri paylaşanları kayırıyordu. Kimin ne olduğunu şöyle anlıyordu: Eğer içeri girerken hevesle "*Heil Hitler!*" diye bağırmıyor, "sevgili Führer"lerinin şerefine kadeh kaldırmıyorlarsa sorun yoktu. Hitler'den nefret ediyordu. Ama bunu asla bilemezdiniz.

Onbaşı Erwin, er Bernt'e, "Hitler gibi yapmalısın," dedi. "Büyük yalanlar söylemelisin, hem de bir sürü yalan, tek bir tane değil."

Aslında fazladan izin almak o kadar da zor değildi. Birincisi, Sylt Adası'nda yapılacak hiçbir şey yoktu – sadece kayıtlı yüzlerce *Luftwaffe* donanma personeli, ordu yedekleri, idareciler, aklınıza ne gelirse; hepsi de "sahte savaş" sürerken emir beklemekle meşguldü. İkincisi, komutanları Binbaşı Zobel askere çağrılmadan önce bir üniversitede akademisyendi – tek ilgi alanı kum tepelerinde kuş gözlemlemek olan bir doğa bilimciydi. Adamları uslu durduğu sürece, kimin ne yaptığı gerçekten de umurunda değildi.

"Çifte Doktor hakkında ne düşünüyorsun?" Bernt, birimlerine yeni katılan iki doktoralı bir bilim insanından bahsediyordu.

"Bence iyi," dedi Erwin. "Ama bir bakalım yine de."

Öteki yeni acemiye, çok uzun boylu olduğu için Küçük Hans diyorlardı. Meteoroloji mezunuydu. Erwin onun da iyi olduğunu düşünüyordu. Böylece geriye sadece adı batasıca Barczustowski kalıyordu.

Bar tamamen boşaldığında sahibi, elinde kendi deyimiyle "kıyıya vurmuş", yani Danimarka'nın Romo Adası'ndan kaçak getirilmiş bir viskiyle geldi. Erwin hep "nihai zafere" diyerek kadeh kaldırmayı tercih ediyordu, tabii

bununla kastettiği Almanya değildi.

Bir hafta kadar sonra Bernt ve Erwin, Fisherman'ın barından biraz daha iyi bir yer olan Strand Café'de Çifte Doktor'la satranç oynuyorlardı. Kafe sahibinin tezgâhın arkasındaki kızı Inge tüm askerlerin dikkatini çekiyordu, çünkü adada kalan makul güzellikteki tek kız oydu. Savaş ilan edildikten sonra yerel halkın çoğu adayı terk etmişti. Küçük Hans yanlarına geldiğinde saat hayli geç olmuştu.

Bernt'e, "Seni soran biri var," dedi. Meçhul adam adada açık kalan tek otelde, Hotel Hamburg'da akşam yemeği yiyor ve otel sahibiyle sohbet ediyordu. Asıl gizem, bu adamın sivillere kesinlikle yasak olan adayı ziyaret etme iznini nasıl koparabildiğiydi. Küçük Hans bir kartvizit uzattı. Adam ertesi öğlen adadan ayrılacağından Bernt bu akşam ya da ertesi sabah kendisini ziyaret edebilir miydi? "Ismarlama Terzi. En iyi kumaşlar ve Üstün İşçilik," yazıyordu kartın üstünde. Bu Herr Desch'ti.

Bernt doğruca Hotel Hamburg'un yemek salonuna gitti ve iki adamı eski dostlar gibi konuşup gülüşürken buldu. Otel sahibi soruyordu: Herr Desch yeni takım elbise için ölçüleri şimdi mi almak isterdi, yoksa önce bir içki daha içebilirler miydi? Herr Desch başını kaldırdı, yemek salonundaki masaların arasında Bernt'in tereddütle ilerlediğini gördü. Burası normalde erlere rastlanan bir yer değildi.

"Ah! İşte yeğenim!" dedi Herr Desch, Bernt'i sıcak bir şekilde selamlayarak.

"Merhaba Onkel Hubert!" Hans neşeyle toparlandı. Herr Desch'in ilk adının Hubert olduğunu birden nasıl hatırladığına Bernt'in kendisi de şaşırmıştı.

Onkel Hubert otel sahibine döndü. Hayır, hayır! Dostlar arasında senet sepete gerek yoktu. En iyisi de, savaşta olsalar bile, en kaliteli İngiliz kumaşlarına hâlâ ulaşabiliyor olmasıydı! Ha ha ha. Ne şakaydı ama. Otel sahibi de Herr Desch'e en iyi Fransız şaraplarından birkaç kasayla ödeme yapacaktı. Bu da iyi şakaydı şüphesiz.

Bernt, öncelikle Herr Desch'in nasıl olup da adaya gelebildiğini bir türlü çözememişti. Ama en eski müşterilerinden birinin orada görev yaptığı ve koramiralliğe terfi ettiği için yeni bir üniformaya ihtiyaç duyduğu ortaya çıktı. Yakınlarda hiç terzi yokmuş gibi, ta Düsseldorf'tan terzi getirtilmesinin ne kadar alışılmadık olduğunu kimse sorgulamıyor gibiydi. Meçhul Koramiral'in Herr Desch'in bir "arkadaşı" olduğu kanısına varmıştı Hans.

Onkel Hubert sözlerine şöyle devam etti: "Burada olmam büyük şans, çünkü Onkel Erich'iniz savaş başladığı için avukatlığı bırakıp aktif göreve dönmeye karar verdi. Onun ne kadar vatansever olduğunu biliyorsunuz. Ne de olsa yedek kuvvetlerde binbaşı."

Bernt elbette biliyordu. Öyle anlaşılıyor ki, "Onkel" Erich aile dostları ve aynı zamanda Herr Desch'in arkadaşıydı. 1933'ten kısa bir süre sonra yeni bir kimliğe bürünerek yeraltına inmiş Yahudi bir avukattı; bu kimlik bir süre oldukça işe yaramıştı, çünkü "Onkel" Erich mükemmel bir oyuncuydu. Her zaman öyle olmuştu. Muhtemelen Gestapo şimdi onun peşindeydi. Ama burada, Sylt'te nasıl görev alabilirdi ki? Üstelik insanlar Bernt'in bir değil iki "Onkel"inin birden ortaya çıkmasını biraz tuhaf karşılamazlar mıydı? Bernt çok geçmeden, Koramiral'in bir şeyler söyleyeceğini anladı.

"Görebildiğim kadarıyla burası her türden birimle dolu," dedi Herr Desch yalnız kaldıklarında, "şu ya da bu türden sonsuz idari görev. Bir yerlerde Binbaşı von Elkan için bir iş vardır elbet". Demek artık Binbaşı von Elkan olmuştu, öyle mi? Vay, vay.

Herr Desch, Bernt'e adadaki görevlerini sordu ve dikkatle not aldı.

"Pek bir şey yapmıyorum," dedi Bernt. "Kuzey Denizi hava sahamıza giren tüm uçakları takip ediyoruz ve diğer yerel telsiz istasyonlarıyla temas hâlindeyiz. Eğer herhangi bir tehlike olursa uçaksavar bataryalarını uyarmamız gerekiyor. Şimdiye kadar hiçbir şey olmadı ama Erwin herkesi memnun etmek için düzenli olarak alarm vermemiz gerektiğine karar verdi – bir de, bunun için günde bir mark, hattâ bazen biraz sigara, kahve veya çikolata da alıyoruz. Buna Muharebe Görevi Takviyeleri deniyor."

Herr Desch güldü. Gerçekten de yaşlı Balık Surat'ın keyfi yerinde, diye düşündü Bernt. Fisherman'ın barının sahibinin, Danimarka'nın Romo Adası'ndan nasıl kaçak viski getirdiğini duyunca daha da keyiflenmişti. "Burası tam Binbaşı von Elkan'a göre bir yer."

Yaklaşık bir ay sonra, Bernt kışlalarının koridorunda Binbaşı Zobel'e rastladı. Bernt gece nöbetinden yeni çıkmıştı, Binbaşı Zobel ise sabah erkenden yüzmeye gidiyordu, geceliğinin üzerine kırmızı beyaz çizgili kısa bir bornoz giymişti.

"Duyduğuma göre Binbaşı von Elkan'la akrabaymışsınız," dedi geçerken.

"Şey, uzaktan," diye cevap verdi Bernt, biraz şaşırmış bir hâlde.

"Size en iyi dileklerini gönderdi. Dün gece satranç oynadık. Hoş adam,"

dedi Binbaşı Zobel, yüzmek üzere koridorda kaybolmadan önce...

O günün ilerleyen saatlerinde Bernt, "Onkel" Erich'in orada kaldığından gayet emin olarak, Hotel Hamburg'u aradı.

"Elbette," dedi santral operatörü. "Sizi onun ofisine bağlayayım."

"Planlama Bürosu," diye yanıtladı kısa kesercesine konuşan askerî bir ses, "Binbaşı von Elkan konuşuyor."

Was nun! Şimdi ne olacaktı!

Her ne olduysa, "Onkel" Erich'i Danimarka sınırından geçirme planı işe yaramadı; çünkü Almanlar Nisan 1940'ta Danimarka'yı işgal ettiler ve tamamen gafil avlanan Danimarkalılardan neredeyse hiç direniş görmediler. Norveç'in örgütlenmek ve sıkı bir şekilde savaşmak için biraz daha zamanı vardı ama o da sonuçta aynı kaderi paylaştı.

Binbaşı von Elkan, aniden Sylt Adası'ndan geri çağrıldı. Binbaşı Zobel bu duruma çok üzüldü. Onunla satranç oynamayı seviyordu. Bernt sonraları hatıratı için araştırma yaparken, "Onkel" Erich'in, şüphesiz Herr Desch'in yardımıyla bir dizi yeni sahte belge edindiğini ve emekli Binbaşı Erich von Elkan adıyla polise kayıtlı olarak bir süre Berlin'de yaşadığını öğrendi. Hattâ daha ileride, Berlin'in işçi sınıfı mahallelerinden birinde, yerel lehçeyle konuşan düşkün biri olarak ortaya çıkacaktı. Görünüşe göre, herkesi atlatarak, savaştan sağ çıkmıştı.

Birkaç hafta sonra alay komutanları Albay Kessler, Bernt ve Erwin'i toplantıya çağırdı. Kessler biraz alaycı bir tavırla, onların uyanıklığını ve gayretini takdir ettiğini söyledi. Ancak tüm bu gece alarmlarının sona ermesi gerekiyordu. Erwin, bunu uçak raporlama sisteminde ince ayar yaptıklarını söyleyerek açıklamaya çalıştıysa da işe yaramadı.

"Dağılabilirsiniz!"

"Bu arada unutmadan," diye ekledi Albay, tam ayrılacakları sırada. "Ekibinizden birinin Norveç'e, Drontheim'daki yeni uçak uyarı merkezine transfer olması gerekecek. Eğitimli bir telsiz operatörüne ihtiyaçları var."

Erwin, Binbaşı Zobel'e en uygun kişi hakkındaki fikrini söyledi, o da memnuniyetle onun tavsiyesini kabul etti. Bu, Barczustowski'nin sonu oldu. Çok geçmeden yerine Duke Ellington, Tommy Dorsey ve Gene Krupa hayranı 20 yaşındaki acemi asker Jens Kroger getirildi.

Erwin, Sylt Adası'nda bile her yerde Gestapo tesislerinin olduğunu bildiğinden, "Önce onu bir tartsak iyi olur," dedi. Ne var ki Krupa –ona kısa sürede

böyle demeye başlayacaklardı– gayet iyi çıktı. Haberleşmeyi seçmişti çünkü iyi bir alıcıyla caz konserlerini dinlemek mümkündü, hattâ bazen Carnegie Hall'dan bile. Naziler cazı "yoz" diye tanımlayana kadar bir grupta perküsyon çalmıştı; hattâ *verboten*, yani yasak olduğunu bildiği hâlde risk almaya değer görerek, yanında bir pikap ve birkaç caz plağıyla gelmişti.

Krupa, Swing Gençliği olarak adlandırılan gruba dahildi – ya da en azından askere çağrılana kadar öyleydi. 1940 başlarında Hamburg'da düzenlenen yasadışı swing festivaline katılan bir Gestapo görevlisinin, 600 kadar gencin orada bulunduğuna dair tuttuğu resmî raporda, "Dans müziği tamamıyla İngiliz ve Amerikan müziğiydi," diye yazıyordu. "Sadece Swing dansı ve Jitterbugging yapıldı. Salonun girişindeki 'Swing yasaktır' yazısı 'Swing talep edilir' şeklinde değiştirilmişti. Katılımcılar danslara ve şarkılara istisnasız, İngilizce sözlerle eşlik ettiler. Gerçekten de gece boyunca, sadece İngilizce ya da bazı masalarda Fransızca konuşmaya çalıştılar. Dansçılar korkunç görünüyordu. Çiftlerin hiçbiri normal dans etmiyordu; sadece en berbat türden Swing dansı. Bazen iki erkek bir kızla dans ediyordu; bazen birkaç çift bir daire oluşturuyor, kol kola girip zıplıyor, ellerini çırpıyor, hattâ kafalarının arkasını birbirine sürtüyordu; sonra iki büklüm, vücutlarının üst yarısı aşağı sarkmış, uzun saçlar yüze dökülmüş bir hâlde, neredeyse dizlerinin üzerinde sürükleniyorlardı. Grup gittikçe daha çılgın parçalar çalıyordu. Gruptan hiç kimse artık oturmuyordu, hepsi sahnede vahşi yaratıklar gibi 'zıplayıp duruyordu'. Birkaç çocuk birlikte dans ederken görülebiliyordu, ağızlarında hep

Swing Grubu.

iki sigara vardı, her köşede bir tane..."

Kısa sürede, Krupa'nın iyi bir sürücü olduğu anlaşıldı. Bu çok işlerine yaramıştı zira 4 Mayıs 1940'ta haberleşme birimlerine, hemen o gece Sylt'ten ayrılma emri verildi. İstikamet Fransa'ydı. Binbaşı Zobel'in dediğine göre, Dunkirk yakınlarında St. Pol isimli bir yerdi, görünüşe göre Kuzey Fransa sahilinde, Belçika sınırına yakın bir noktadaydı. Böylece beşi birden; Bernt, Erwin, Çifte Doktor, Küçük Hans ve Krupa kederle artık "sahte savaşın" bittiğini ve gerçek savaşın başladığını bilerek, yeni sekiz silindirli, radyolu Horch arabayla yola düştüler.

Alman *Wehrmacht*'ı neredeyse hiç aksilik olmadan Fransa'ya girmişti. Askerlere, yerel halka kibar davranmaları söylenmişti – Fransa savaşılmadan işgal ediliyordu, Fransızların daha güneyde kendi Vichy hükümetleri vardı. Onları düşman olarak değil iş birlikçi olarak görmeliydiler. Tabii komünistler hariç. Bir de Yahudiler.

5 Haziran'da Horch araba, St-Pol-sur-Mer'in köy meydanına park edilmişti – şimdiye kadar üçüncü St. Pol'leriydi burası. Krupa bitkin düşmüştü. Bütün gece bir o tarafa bir bu tarafa araba sürmüş, arada yolunu kaybetmiş, patlayan köprüler ve sular altında kalan yollar yüzünden sürekli engellere takılmıştı. Binbaşı Zobel hangi St. Pol'ü kastetmişti ki? Sylt'ten ayrılalı üç hafta olmuştu. Kimbilir nerede olan alaylarıyla telsiz bağlantısını kaybetmişlerdi. Görünürde hiç Alman birliği yoktu, sadece Fransız mültecilerin oluşturduğu sonu gelmez bir akın, oldukça şüpheli bir şekilde onlarla aynı yönde ilerliyordu. Ayrıca yaklaşık bin kadar Fransız savaş esiri, güneşin altında bir çayırda yatıyordu. Erwin ve Bernt'e kendilerinin şanslı olduklarını söylediler – savaştan çıkmışlardı ve hâlâ hayattaydılar. "Gayet doğru," diye düşündü Erwin'le Bernt.

St-Pol-sur-Mer'de sabahın erken saatleriydi ve beş silahşör açlıktan ölüyorlardı. Meydanın diğer tarafında küçük bir kafe henüz açılıyordu. Fransızca konuşan Bernt karşıya geçti ve kahvaltı yapma şansları olup olmadığını sordu. Kahve ve kruvasan? Belki yumurta? Dükkân sahibi şaşırmış görünüyordu.

"Nasıl oldu da hâlâ buradasınız?" diye sordu, pek de dostça olmayan bir tavırla.

Bernt bundan ne anlam çıkarması gerektiğini bilemedi. Yolda bir yerden aldıkları paketten bir sigara uzattı adama, kahvaltı müzakerelerine yardımcı olur umuduyla.

"Siz Tommyler'in gittiğini sanıyordum!"

Lieber Gott! Yüce Tanrım! Adam onları İngiliz sanıyordu. *Luftwaffe* muhabere üniformaları alelade gri renkte olduğundan ve keplerinde alışıldık *Wehrmacht* üniformasının aksine rozet ya da nişan bulunmadığından, bu belki de anlaşılabilir bir durumdu.

Bernt 50 franklık bir banknot çıkarıp ona uzattı. "Kahvaltı?"

"Artık bir yere gidemezsiniz," dedi işletme sahibi parayı alırken. "Tahliye sona erdi. Almanlar en geç öğlene kadar burada olurlar."

"Yumurta var mı?"

Adam yuvarlak demir bir masa ve sandalyeleri göstererek, "Burada, dışarıda oturabilirsiniz," dedi.

Kahvaltıdan sonra Dunkirk'e doğru yola koyuldular. Yol kıyamet günü gibiydi: yanan tanklar, terk edilmiş araçlar, patlatılmış sokaklar, havaya uçurulmuş köyler. Oraya ulaştıklarında, Dunkirk'ün yerle bir edilene kadar bombalandığını gördüler. Sahiller terk edilmiş bir savaş alanı gibiydi, arkada bırakılan her şey kumun üzerinde öylece yatıyordu: harap olmuş ordu kamyonları, mühimmat sandıkları, tam teşekküllü sahra mutfakları, binlerce ölü Tommy.

Bernt gözlerine inanamıyordu. İngiliz Ordusu bozguna uğramıştı. Yenilmişti. Erwin onunla aynı fikirde değildi. Direneceklerdi, *nur warten*, bekle ve gör. Zafer İngiltere'nin! Çok yaşa Churchill! Çifte Doktor da Erwin gibi düşünüyordu. Az önce Binbaşı Zobel'le telsiz bağlantısı kurmuştu. "Hayır. İngilizler çoğunu kurtardı. Hattâ Fransızların bazılarını da." Sessizce onayladılar.

"Binbaşı Zobel tebriklerini iletiyor. Bizimle gurur duyduğunu söylüyor! Ve yeniden harekete geçmemiz gerektiğini. Derhal. Güneye doğru."

ONUNCU BÖLÜM

İKİ CEPHEDE SAVAŞ

Hitler 22 Haziran 1941'de şafak vakti Barbarossa Harekâtı'nı, yani Sovyetler Birliği'nin işgalini başlatarak en büyük üç düşmanına komünistler, Yahudiler ve kendisine direnen o *Untermenschen*, alt-insan Slavlara tek hamlede saldırdı. Alman propagandasının iddia ettiği gibi Stalin'in tamamen gafil avlanıp avlanmadığı muammadır. Ancak o gece 3 milyon *Wehrmacht* askerinden oluşan 153 tümen, 5 bin *Luftwaffe* uçağı tarafından desteklenen 3.500 panzerle birlikte sınırı geçti. Feldmareşal Leeb komutasındaki Kuzey Ordu Grubu kuzeye, Leningrad'a doğru ilerledi. Feldmareşal Bock yönetimindeki Ordu Merkez Grubu Moskova'ya, Feldmareşal von Rundstedt kumandanlığındaki Güney Ordu Grubu da güneye doğru ilerleyerek, o sıralarda Reich'ın çaresizce ihtiyaç duyduğu petrol, buğday ve kömür rezervlerine yöneldi. İlk gün 1.200 Rus uçağı imha edildi. Takip eden haftalar *Wehrmacht*'ı bile şaşırtacak kadar büyük bir başarı kazanıldı: 1.600 km'lik bir cephe boyunca 950 km ilerleme sağlandı, üç milyon esir ele geçirildi. Sovyetler Birliği'nin batısındaki dümdüz arazi, parlak Haziran güneşi altında Nazi marşları söyleyerek ilerleyen zafer sarhoşu birlikleri takip eden Alman panzerleri için idealdi. Stalin'in ordusu onlarla boy ölçüşemezdi, zira hâlâ Stalin'in orduda yaptığı son tasfiyelerin sıkıntısını çekiyordu. *Wehrmacht* peşinden gelen Himmler'in SS *Einsatzgruppen*'iyle beraber, Hitler'in en büyük üç düşmanını sistematik biçimde imha ediyordu.

Fabian von Schlabrendorff savaş ilan edilir edilmez *Wehrmacht* Ordusu'na katılmıştı. Başka ne yapabilirdi ki? Her şeyi denemişti zaten – savaşın ilanından önce İngiltere'ye gitmiş ve Hitler'in ortadan kaldırılmasına müdahil olmaları için Winston Churchill'e yalvarmış, o sırada müebbet hapis yatan *Widerstand* dergisinin eski editörü Ernst Niekisch'le, Pommern'deki malikânesinde Ewald Kleist von Schmenzin'le, Alman askerî istihbaratı *Abwehr*'den Hans Oster ve Wilhelm Canaris'le ve daha pek çok kişiyle planlar yapmış, entrikalar çevirmişti. Hepsi boşunaydı. Artık savaşta olduklarına göre, Hitler ve Nazileri yenmenin tek yolu *Wehrmacht*'a katılmaktı. Yalnızca subayların Hitler'e karşı darbe düzenleme ve sonrasında barışı koruma, yeni bir rejimin

kurulmasının ardından Reich'ta iç savaş çıkmasını önleme şansı vardı. Öte yandan *Wehrmacht*, Gestapo'dan saklanmak için en güvenli yerdi. Cephede ölmek, "koruyucu gözaltında" ölmekten daha iyiydi.

Yalnız değildi. Binlerce genç adam, Nazi korku rejiminin zorluklarına ve risklerine katlanmaktansa *Wehrmacht*'a katılmayı tercih etmişti. Münih Üniversitesi'nde Beyaz Gül adıyla bilinen gizli direniş hareketinin erkek üyelerinin neredeyse tamamı 1940 yılında *Wehrmacht*'ta görev yapıyordu. Hans Scholl ile kız kardeşi Sophie hareketin liderleri arasındaydı, broşürler ve bir yeraltı gazetesi dağıtıyor, gecenin kör karanlığında üniversitenin etrafına afişler asıyorlardı. Hans ve yoldaşlarının önce Polonya, sonra Rusya'dan her izne gelişlerinde, SS *Einsatzgruppen*'in Reich adına işlediği suçlar hakkında anlattıkları hikâyeler gitgide korkunçlaşıyordu. Bu suçları ayrıntılarıyla aktaran bildiriler bastılar, yüzlercesini teksir makinesinde çoğaltıp kuryeler aracılığıyla Güney Almanya'da dağıttılar.

"Polonya'nın fethinden bu yana ülkede, üç yüz bin Yahudi en vahşi şekilde öldürüldü," diye yazıyordu bildirilerin birinde. "Alman halkı insanlığa yakışmayan bu iğrenç suçlar karşısında neden bu kadar kayıtsızca davranıyor?" Bir diğerindeyse, "silah fabrikaları ve savaş sanayisinde sabotaj; Nasyonal Sosyalist Parti'nin tüm toplantılarına, mitinglerine, halka açık törenlerine ve organizasyonlarına sabotaj; üniversitelerde, teknik okullarda, laboratuvarlarda, araştırma enstitülerinde yahut teknik bürolarda savaşın devamını sağlayan tüm bilimsel ve akademik alanlara sabotaj" çağrısında bulunuluyordu.

En başından beri bunun uzun sürmeyeceğini biliyorlardı. Şubat 1943'e gelindiğinde Gestapo onları takip ederek yakalamış ve liderlerini tutuklamıştı. Nazilerin kötü şöhretli *Volksgericht* hâkimi Dr. Roland Freisler, duruşmaya bizzat başkanlık etmek üzere Berlin'den Münih'e uçtu. Sophie mahkeme salonuna koltuk değnekleriyle geldi, yüzü fena hâlde morarmıştı. Yine de hâkime meydan okuyordu: "Savaşın kaybedildiğini gayet iyi biliyorsunuz!" Hareketin bütün diğer üyelerinde de gözle görülür ağır işkence izleri vardı. Konuşma sırası Hans'a geldiğinde, kendi hayatının zaten çoktan sona erdiğini bilerek, kız kardeşinin hayatının bağışlanması için yalvardı. Freisler tiz sesiyle, "Kapa çeneni! Kapa çeneni!" diye bağırdı. Hepsi giyotinle ölüme mahkûm edildi. Scholl kardeşlerin anne babasına, infazdan önce iki çocuğuyla birkaç dakikalığına görüşme izni verilmişti. Babaları gözyaşları içinde, "Tarihe geçeceksiniz," dedi. "Bundan başka bir adalet daha var!"

Dolayısıyla, Fabian'ın 1 Eylül 1939'da Brandenburg'daki 230. Piyade Alayı'na katılarak, Batı cephesine gitmek üzere orduya katılması için oldukça geçerli nedenleri vardı. Komutanları, sürgündeki Kayzer'in en küçükten bir büyük oğlu, güçlü ve etkin bir lider olarak ortaya çıkan Prusya Prensi Oskar'dı. Alay, Mayıs 1940'ta Lorraine sınırını geçiyordu. Neredeyse hiç direnişle karşılaşmamışlardı. Fabian bunu anlayamıyordu. Fransızlar ne düşünüyordu? Neden ülkelerini savunmak için savaşmıyorlardı? Fransızların istedikleri en son şeyin yeni bir savaş olduğunu muhtemelen Fabian kavrayamamıştı. Ülkedeki sağcıların birçoğunun Almanları, komünizme karşı mücadelelerinde etkin biçimde desteklediklerini de. Öyle ya da böyle, Alman halkı eski düşmanlarına karşı şaşırtıcı bir hızla kazandıkları zaferin sevincini yaşıyordu. Nihayet Versailles'ın öcü biraz olsun alınmıştı. Askerlerin yeni bir marşları vardı artık: "Demek ki ilerliyoruz! Evet ilerliyoruz! İn-gil-te-re'ye doğ-ru ilerliyoruz!" Ne de olsa sırada İngiltere vardı.

Günlük tutan Ulrich von Hassell'in suç ortaklarından Helmuth von Moltke, 17 Haziran 1940'ta kuzeni Peter Yorck von Wartenburg'a Fransa'nın fethi hakkında "Sevgili Yorck," diye yazdı. "Bugün kötülüğün zaferiyle yaşamak zorunda olduğumuzu hesaba katmak zorundayız ve kendimizi her türlü acı ve sefaletle yüzleşmeye hazırlamışken, şimdi çok daha kötüsüne, halkın iyi talihi, kendinden memnuniyeti ve refah selinin ortasında, başımızı suyun üstünde tutmaya hazırlamalıyız. Bu mektubu iki hafta önce sizinle ve Schulenburg'la yaptığım bir konuşmayla alakalı olarak kullanmak arzusundayım. Bahsi belki hatırlarsınız. Schulenburg on yıl içinde, tamamen onaylayabileceğimiz bir devletin ortaya çıkacağına dair bahse girmeye hazırdı. Bense bu önerinin tam tersini savunmaya hazırdım."

Moltke'nin bahsettiği Schulenburg, Fritzi'ydi. Moltke, Yorck ve Schulenburg; üçü de, 1938'de protesto amacıyla ordudan istifa eden General Ludwig Beck ve Leipzig'in eski belediye başkanı Carl Goerdeler'in etrafında toplanan bir grup direnişçiye dahildi. Almanya'nın erken zaferi hepsinin keyfini kaçırmıştı. Bu gidişat darbe planlarını iyice zora sokmuştu. Yalnızca Fritzi iyimserliğini koruyor, son durumdan ötürü daha uzun sürse bile, er ya da geç kazanacaklarını söylüyordu.

1941 yılının başlarında Fabian, o sırada 228. Piyade Tümeni'nin Birinci Kurmay Subayı olan Henning von Tresckow'un kişisel isteğiyle, Tresckow'un emir subayı olarak Batı Polonya'daki Poznan'a tayin edilmişti. Fabian ve Henning, 1939 yazında Henning'in aile malikânesinde ilk kez karşılaştıklarından

bu yana yakın temasta kalmışlardı. Henning o zaman her şeyi konuşmuş, hiçbir düşüncesini saklamamış, her ikisi de aynı amacı paylaştıklarını bildiklerinden birbirlerine gözü kapalı güvenmişlerdi; söz konusu amaç elbette, Reich'ı Hitler'den ve Nazi korku rejiminden kurtarmaktı. *Wehrmacht*'ta profesyonel asker olan Henning, Polonya'ya ilk giren birliklerin arasındaydı. İlk başta memnun olmuştu. Versailles Antlaşması'nın ağır şartlarının acısını hâlâ hissettiğinden, bilhassa Polonya Koridoru'nu geri almaya hevesliydi. Ne var ki, SS *Einsatzgruppen*'in neyin peşinde olduğunu görünce fikrini değiştirmişti. Fabian'a, "Savaş delilik," dedi. "Kilit nokta Hitler. O tam bir kanser. Onu alaşağı etmeliyiz – gerekirse suikastla." Nazi rejimine ilk andan beridir amansızca muhalefet eden Fabian duyduklarına inanamıyordu. Fakat aynı şeyleri, benzer şekilde uzlaşmaz ve gerçekçi iki adamdan, Ewald von Kleist-Schmenzin ve Ernst Niekisch'ten de duymuştu.

Henning von Tresckow

"Rusya'yı işgale hazırlanıyor, bunu biliyorsun değil mi?" Henning, Fabian'la her zamanki açık sözlü ve enerji dolu tavrıyla konuşuyordu. Tepeden tırnağa asker olmasına rağmen davranışları alışılmadıktı. Uzun boyu, geniş alnı ve seyrelmiş saçlarının verdiği aydın görünümü nedeniyle, bazıları onu fazla alaycı ve kibirli bulurdu. Ona hayranlık duyan ve güvenen adamlarıysa öyle düşünmüyordu. Hiçbir şeyi çok ciddiye almazdı Tresckow, hele kendisini, hiç.

"İngiltere işgaline ne oldu?"

"Asla ciddi değildi," dedi Henning.

Fabian, Henning'den hem daha gençti hem de savaş konularında en ufak bir deneyimi yoktu. Buna karşılık, Henning 1924'ten beri ordudaydı. Henning, Fabian von Schlabrendorff'u genç bir adam olarak görüyordu. Bununla birlikte, onun kararlılığının da farkındaydı, dolayısıyla ne gerekiyorsa yapacağına dair güveni tamdı. Schlabrendorff'un kendi yanına nakledilmesini istemesinin sebebi öncelikle buydu. Çalışma arkadaşları şaşırmıştı. Schlabrendorff yedek kuvvetlerde yalnızca düşük rütbeli bir teğmendi – hattâ aslında sivildi, avukattı, bu nedenle biraz kendini beğenmiş ve mesafeliydi. "Ama Henning her zaman bildiğini okur," diyorlardı gülerek.

"*Kavgam*'ı oku, genç adam. Hepsi orada. Şimdi de Polonya ve Fransa'daki bu korkunç başarı..."

"Polonya'yı işgal etme riski neden göze alındı ki?"

"İdeoloji. *Lebensraum*. Slavların ve kapitalist Yahudilerin yok edilmesi. Biliyorsun işte."

Fabian'ın teoride bildiğini, Henning gerçekte biliyordu. Henning, Polonya'da tanık olduklarını unutamıyordu. Ne 1934'teki Uzun Bıçaklar Gecesi'ni ne de *Kristallnacht*'ta Yahudilerin avlanmasını. Bu yüzden Hitler'in, çoğu Hitler Gençliği'nden yeni askere alınmış genç subaylarla Barbarossa'ya hazırlık amacıyla 30 Mart 1941'de yaptığı toplantıyı duyduğunda şaşırmamıştı. Hitler, "Sovyet Komiserleri Nasyonal Sosyalizme doğrudan karşı olan ideolojilerin taşıyıcılarıdır," diyordu. "Dolayısıyla Komiserler tasfiye edilmelidir." Dinleyicilerine Stalin'in Lahey Sözleşmesi'ni hiçbir zaman imzalamadığını, dolayısıyla Rus sivillerin uluslararası hukukun korumasına sahip olmadığını hatırlattı. "Mücadele ideolojiler ve ırksal farklılıklar mücadelesidir. Bu nedenle eşi benzeri görülmemiş, acımasız ve amansız bir sertlikle yürütülmelidir." Tereddütleri olanlar içinse, büyük Führer şunları ekledi: "Tüm subaylar kendilerini modası geçmiş ideolojilerden kurtarmalıdır. Bu savaş yöntemlerinin gerekliliğinin, generallerinizin idrakının çok ötesinde olduğunu biliyorum, ancak emirlerimin itiraz edilmeden yerine getirilmesinde ısrarcıyım!"

Tresckow ve Schlabrendorff, Ordu Merkez Grubu'na bağlıydı. Komutanları General Fedor von Bock iyi sayılabilecek bir adamdı. Tresckow, Rusya'nın işgalinden önce onun üzerinde biraz nüfuz kazanmaya niyetliydi. Bunu yapabilecek biri varsa, o da Henning'di.

Henning, Fabian'a "Bu ilk başarılar uzun sürmeyecek," demişti. "Rusya'yı işgal eder etmez Napolyon gibi olacak. Bekle ve gör. Hatırı sayılır ilerlemeler kaydettik kaydetmesine ama hiçbiri Rus kışını yenmeye yetmez. Bu insanlar hiç tarih okumuyor mu?"

"Hiçbir şey okumaz onlar."

Daha sonra Parti çalışanlarından birinin verdiği saçma sapan ırkçılık propagandasının yapıldığı başka bir konferansa gittiler. Henning çoğundan yırtmayı başarmıştı ama şüphe uyandırmamak için bazılarına katılmak gerekliydi. Düşük rütbeli teğmen Fabian'ın ise zaten katılmaktan başka seçeneği yoktu.

"Sevgili Herr Stalin," diye yazıyordu Hitler 14 Mayıs 1941'de. "Bu mektubu, İngiltere nihai olarak parçalanmadan ve bir devlet olarak imha edilmeden, ne bizim ne de gelecek nesiller için Avrupa'da kalıcı bir barış sağlanmasının mümkün olmayacağı sonucuna vardığım anda yazıyorum." Bu amaçla

"çok sayıda birliğini, yaklaşık 80 tümeni, Sovyetler Birliği sınırlarına yerleştirdiğini" açıklıyordu. "Bu vaziyet muhtemelen, aramızdaki olası bir askerî çatışmaya dair şu anda ortalıkta dolaşan söylentilere yol açtı... Sizi şerefim üzerine temin ederim ki, böyle bir durum söz konusu değildir... Yaklaşık 15-20 Haziran tarihleri arasında sınırlarınızdan Batı'ya doğru büyük bir askerî sevkiyat başlatmayı planlıyorum. Temmuz ayındaki buluşmamızı ümitle bekliyorum. Saygılarımla, Adolf Hitler."

Hitler beş hafta sonra, 21/22 Haziran gecesi Barbarossa Harekâtı'nı başlatacaktı. Öncesinde Führer Emri verildi: Rus birlikleri görüldükleri yerde vurulacak, savaş esiri alınmayacaktı.

Tresckow, Ordu Merkez Grubu'ndaki bir diğer gizli komplocu Binbaşı Rudolf Freiherr von Gersdorff'a "Gersdorff, bu ânı hatırla," dedi. "Eğer Feldmareşal'i, Führer Emri'nin geri alınması için elinden gelen her şeyi yapmaya ikna edemezsek, o zaman Almanya onurunu sonsuza dek kaybeder. Bundan yüz yıl sonra bile bu değişmez. Sanma ki sadece Hitler'i suçlayacaklar. Seni ve beni de suçlayacaklar. Eşlerimizi, çocuklarımızı ve sokakta topuyla oynayan oğlanı... Herkesi."

Doğruca Bock'a gittiler. Tresckow, "Hitler'e geri almasını söyleyin!" diye bağırdı. "Bu emir bizim sonumuz olacak!"

Bock'a doğrudan ulaşabiliyordu zira Bock onun amcasıydı. "Hemen bugün Rundstedt ve Leeb'le birlikte Hitler'e gitmelisiniz. Onlarla çoktan temasa geçerek uçağınızı hazırlattım. Ona şunu söylemelisiniz: Düzenli birlikleri hiçbir savaş suçuna bulaştırmayacağınıza söz vermiştiniz. Bu emirle sözünüzü tutmadınız."

Bock zayıf bir itirazda bulundu. Kendini beğenmiş ve hırslı bir adamdı. Ayrıca herkes gibi o da Hitler'in ne kendisini ne de başkasını dinleyeceğini, bunun yerine kendisinin görevden alınacağını, hattâ belki de tutuklanacağını biliyordu.

Henning von Tresckow işlerin nasıl yürüdüğünü görmüş ve bundan böyle amcasının yardımı olmadan hareket etmesi gerektiğini anlamıştı. Ne pahasına olursa olsun kararlı bir eylem niyetiyle etrafına topladığı güvenilir komplocular grubuna en son katılanlardan biri Fabian von Schlabrendorff'tu. Eski dostlarından ikisini, Yüzbaşı Graf von Lehndorff ve Binbaşı Hans Graf von Hardenberg'i Bock'un yanına emir subayları olarak yerleştirmeyi başarmıştı bile. Ardından Binbaşı Gersdorff ile Birinci Dünya Savaşı'nda birlikte sa-

vaştığı ve Nazilerin sevgili Almanya'larına yaptıklarına karşı kendisiyle aynı dehşeti paylaşan eski yoldaşı Berndt von Kleist gelmişti. Aralarına yeni katılan Schlabrendorff, Ordu Merkez Grubu'ndaki komplocularla *Heimat*'takiler –Beck/Goerdeler grubu, Wilhelm Caddesi'nde bulunan Dışişleri Bakanlığı'ndaki grup ve *Abwehr*'deki Hans Oster ve Canaris– arasında gayriresmî "kuryelik" yapacaktı.

Henning von Tresckow ve Fabian von Schlabrendorff, 22 Haziran 1941 gecesi Ordu Merkez Grubu'nun geri kalanı ve Guderian'ın seçkin panzer alayıyla birlikte, sınırı geçerek Sovyetler Birliği'ne doğru ilerlemeyi ve taarruzu sürdürdü – peşlerinden gelen *Einsatzgruppen* her yanı yakıp yıkıyor, uyarı niyetine partizanları ve yerel bölge komiserlerini köy meydanlarında telgraf direklerine ve ağaçlara asıyordu. Köylerde ve ormanlık alanlarda saklanan, demiryollarını ve düşmanın mühimmat depolarını havaya uçuran, Alman Ordusu'nun kışlalarındaki suyu zehirleyen partizanlar zaten vardı –kadınların da dahil olduğu gözü pek savaşçılardı bunlar– ancak daha sonra Alman birliklerinin hayatını cehenneme çevirdikleri zamanki kadar kalabalık değillerdi. Görünüşe bakılırsa, en korkulan liderlerden biri, Reichstag yangını tutuklamalarından sonra Reich'tan Rusya'ya kaçan Alman komünist Voss'tu. *Unglaublich*! Alman piyadeleri, kendileri gibi bir Almanın Rus partizanlara katılmasını inanılmaz buluyordu. İhanetti bu!

Öngörüldüğü üzere, üç Ordu Grubu –Merkez, Kuzey ve Güney– ilk başta şaşırtıcı ve büyük çapta bir ilerleme kaydetti. Acaba Stalin gerçekten gafil mi avlanmıştı, yoksa sadece zaman kazanmaya mı çalışıyordu? Kimbilir... Ancak Ordu Merkez Grubu Temmuz ortasına kadar Orşa yakınlarındaki Borisov'a varmış ve önce Smolensk'e, oradan da Moskova'ya yönelmişti. Minsk çoktan teslim olmuştu. Führer'in Rus birliklerini anında vurma emrine rağmen, *Wehrmacht* generalleri uluslararası savaş kurallarını çiğnemeyi reddederek 700 bin kadar Rus savaş esiri almışlardı.

Öfkeden deliye dönen Hitler, Borisov'u ziyaret ederek Bock'a ağzının payını vermeye karar vermişti. Uçakla havaalanına vardıktan sonra karargâha kadar olan dört kilometrelik yolu Polonya'dan özel olarak getirtilmiş, sıkı korunan bir araba filosuyla kat etti. Büyük Führer kimseye güvenmiyordu. Her fırsatta kendisine karşı gelen Bock'un yanında ancak, onu gerçek bir *Fleischerhund*, kan tazısı olmamakla suçlayıp azarlamasına yetecek kadar kaldı. Öfkeyle bağırıp çağırarak, Bock'un Renanya'nın geri alınmasından bu yana kendisine karşı olduğunu söyledi, Fransa'nın fethi ve sonrası da buna

dahildi. Bock dikkat etse iyi olurdu! Bunu söyledikten sonra tek gerçek *Fleischerhund* olan Hitler; 1,80 boyunda, siyah üniformalı, parlak çizmeli özel SS korumalarıyla çevrili araba filosuna geri dönerek hışımla uçağına doğru yola koyuldu. Fabian daha sonra her şeyi odasında baş başayken Henning'den dinledi. *Lächerlich*, yani gülünçtü hattâ eğlenceli bile sayılırdı – eğer ölümcül derecede ciddi olmasaydı.

Aynı Temmuz ayında [1941], aralarında müthiş [Georgi] Jukov'un da bulunduğu üst düzey generallerin yönettiği Rus birlikleri yeniden toplanıp üç cephede birden karşı saldırıya geçmek üzere geri çekilirken, Stalin ilerleyen Almanların işine yarayabilecek her şeyi yakıp yıkma politikasını ilan etti. İnanılmaz bir şekilde, mühimmat sanayilerinin ve savaş makinelerinin yüzde 80'ini yanlarında götürmeyi başarmış, Almanlara neredeyse hiçbir şey bırakmamışlardı. Tresckow bunu biliyordu. Generallerin çoğu da...

Başka bir gizli direnişçi olan Berlin'deki Genelkurmay Başkanı General Halder, özel günlüğüne Führer hakkında, "Yine savaş lordunu oynuyor," diye yazıyordu, "ve bizi o kadar saçma fikirlerle rahatsız ediyor ki, harika operasyonlarımızın şimdiye kadar kazandığı her şeyi tehlikeye atıyor. Fransızların aksine Ruslar yenildiklerinde taktiksel olarak öylece kaçıp gitmezler. Artık gün aşırı onun (Hitler'in) yanına uğramak zorundayım. Bitmek bilmez saçmalıklar silsilesi, sonuçta nasıl harp edildiğini anlayan tek adam kendisi". Halder, Başkomutan von Brauchitsch'e, Güney Ordu Grubu Komutanı von Rundstedt'e ve gizli Nazi karşıtı olduğunu bildiği diğer bazı generallere durumu anlattı. Ama başka kimseye değil. Bu çok tehlikeliydi. Sorun şuydu ki, güç bir kez yanlış ellere geçtiğinde, iktidar korku rejimi ve diktatörlüğe dönüştüğünde, kimsenin bu konuda yapabileceği fazla bir şey yoktu. Tabii bu uğurda ölmeye hazır değillerse...

Ardından 33. Führer Emri geldi. Kış bastırmadan Moskova'ya ilerlemek yerine, Ordu Merkez Grubu yolundan sapıp önce Kiev ve Smolensk'i alacak, böylece Ukrayna'nın muazzam petrol, kömür ve mısır rezervlerini ele geçirecekti. Führer tamamen aklını mı yitirmişti? Başkomutan Brauchitsch bunu Hitler'le görüşmeye çalıştı. Ama boşunaydı. Ardından Halder, Bock ve Guderian, Führer'le toplantı talep ettiler. Saygıyla sorunu açıkladılar: Bu yapılamazdı, bu kadar basitti – düzgün yollar yoktu, demiryolları havaya uçuruluyordu, birlikler bitap düşmüştü, takviyelerin ve yedek parçaların Reich yahut Polonya'dan gelmesi en az bir hafta sürüyordu. Moskova kıştan evvel alınmadığı takdirde asla alınamayacaktı. Führer onların küstahlıklarına

ve sadakatsizliklerine öfkelendi. Guderian, toparlanmak için birkaç hafta izin istedi, bu ilk değildi. İsteği reddedildi ve hepsi görevden alındı. Tetikte bekleyen Henning von Tresckow, günün ilerleyen saatlerinde gerçekleşecek gizli bir toplantıda onlara katıldı. Tanrı aşkına, ne yapacaklardı? Uzun, çetrefil bir toplantıydı ve kesin bir sonuca bağlanmamıştı. Oysa Henning tek çözümün ne olduğunu gayet iyi biliyordu: Hitler öyle ya da böyle ortadan kaldırılmalıydı.

Fabian'ı Reich'taki sivil direnişçiler ve komplocularla acil temas kurmaya gönderdi. Subaylar bir darbe ya da suikastı ancak kendilerinin gerçekleştirebileceğini biliyordu fakat Almanya'da iç savaşın önlenmesi isteniyorsa siviller –eski politikacılar, diplomatlar, memurlar, polis ve iktisatçılar– derhal yeni, demokratik bir hükümet kurmaya hazır olmalıydılar. Fabian'ın listesinde, eski Prusya Maliye Bakanı ve Nazi Partisi üyesi Johannes Popitz ve korkulan bir SS Gestapo şefi olan Arthur Nebe de dahil olmak üzere bazı şaşırtıcı isimler de vardı.

Ekim 1941'in başında Fabian, Ulrich von Hassell'in Münih yakınlarındaki Ebenhausen'de bulunan kır evine geldi. Evin eski büyük bir diplomata yakışır şekilde güzel olduğunu fark etti – görkemli giriş salonunda büyük Çin vazolarıyla bir Çin gongu, misafir odasındaki şöminenin üzerinde Rogier van der Weyden'in *Madonna ve Çocuk* tablosu ve Dante'nin ilk baskısı da dahil olmak üzere yüzlerce deri ciltli kitapla dolu bir kütüphane.

Hassell 4 Ekim 1941'de, gizli günlüğüne sadece kod adlarını kullanarak "Birkaç gün önce yedek teğmen ve avukat Sch(labrendorff) geldi," diye yazdı... "Amirleri tarafından, *Heimat*'ta muhalefetin belirginleşip belirginleşmediğini öğrenmek ve onları 'birinin' harekete geçmeye hazır olduğu konusunda ikna edebilmek üzere gönderilmiş. Burger'ler (Guttenberg) aracılığıyla dışarıdaki durum hakkında bilgi almaya bana geldi. Gayet aklı başında bir adam, ne var ki yorumları, Josephler'in (generallerin) bu soruna nasıl bir saflıkla yaklaştıklarını ortaya koyuyor. Diğer şeylerin yanı sıra, rejim değişikliğinin hayata geçirilmesinin ardından İngiltere'nin derhal barış yapacağına dair herhangi bir garanti olup olmadığını sordu. Ona böyle bir güvencenin olmadığını ve olamayacağını söyledim. Aksi takdirde herhangi bir ayakkabıcı çırağı rejimi devirebilirdi.

Ona farklı bir güvence verebilirdim: 1. İngiltere ve Amerika dibe vursa bile Hitler *asla* barış anlaşması yapmazdı. 2. Sadece düzgün bir Almanya'nın kabul edilebilir bir barış yapma şansı olabilirdi. Dahası, rejim değişikliği *bi-*

zim meselemizdi, buna sadece biz karar verebilirdik, karşı taraf değil. S anlamış görünüyordu. Rejim değişikliği gerçekleşir gerçekleşmez barışa aracılık edeceğimizi düşündüğünü tekrarladı. Onu bu yanılsamadan da kurtarmak zorundaydım."

Naif Schlabrendorff ile eski diplomat Hassell sohbete devam ettiler. Fabian ayrıldığında, Hassell ziyaretin oldukça yüreklendirici olduğunu zira ilk kez subaylar tarafından inisiyatif alındığına dair somut kanıtlar bulunduğunu kaydetti. Ne var ki Schlabrendorff'u, olaydan sonra *Volk*'un hayal kırıklığına uğrayacağı ve komplocuların Hitler'in zaferini elinden aldıklarına inanacağı "kirli" bir dönemin kaçınılmaz olduğu ve barış anlaşmasının da hemen kapıda beklemeyeceği hususunda uyarmak zorundaydı. Bilindik eski ikilemdi bu: Savaşın sonucu herkes açısından netleşene kadar beklenirse, iyi bir barış yapma şansı kaybedilirdi. Görünüm *her halükârda* kötüydü, ama bu olayda iyice korkunçtu.

Rusya'ya ilk kar 1941 yılının Ekim ayının ortalarında düştü. Alman birlikleri buna hazırlıklı değildi: Uygun kışlık giysileri yoktu, ısınmak için botlarının içine gazete kâğıdı tıkıştırmak zorunda kalıyorlardı. Yazın dümdüz kuru arazide çok etkili olan panzerleri çamura ve kara saplanmış, bataklığın tehlikeli bölgelerinde batmıştı. Atlar boğulmuştu. Bazı askerler de... Yedek parçaların gelmesi artık daha da uzun sürüyordu ve aşırı petrol sıkıntısı vardı. Stalin'in de beklediği gibi, Kasım ayının başlarında Rus kışı iyice bastırınca Kuzey, Merkez ve Güney Ordu grupları ilerleme kaydetmek şöyle dursun, hendek kazmak ve nihayetinde daha güvenli mevzilere çekilmek zorunda kaldı. Teçhizat ve araçlar dondu. Askerler herhangi bir metale dokunmamaları, aksi takdirde derilerinin yırtılacağı konusunda uyarıldı. 100 bin donma vakası vardı. Dizanteri yaygındı. Görev yerlerinde uyuyakalan nöbetçiler heykel gibi donmuş hâlde ölüyorlardı. Alman kayıpları günde 3 bine ulaşmıştı. Aralık ayında sıcaklık eksi 35°C'ye kadar düştü. Führer, Doğu Cephesi'ndeki kahramanlarına yeni bir madalya hazırlattı. Kahramanlar bu madalyayı çok geçmeden Donmuş Et Nişanı adıyla anmaya başladılar.

Reich'ta ise Goebbels, yalanları ve propagandası üzerinde iki kat fazla çalışıyordu. 15 Ekim'de SA liderlerinin bir araya geldiği bir toplantıda söylediği "Reich, tarihimizin hiçbir döneminde bu kadar elverişli bir konumda bulunmamıştı," sözleri gerektiği gibi gazetelerde yayımlandı. "Zaferi garantileyen tüm faktörler bizim tarafımızda: Dahiyane liderlik, en iyi silahlı kuvvetler, güçlü silah potansiyeli; Reich'ta gıda tedarikinde artık sorun olmaması

(tüm o Ukrayna buğdayı), ayrıca tartışma götürmez kuvvette bir ekonomi. Düşman, kafa karışıklığı içinde, ulusal liderliğin halkını koruduğu Alman ruhuna karşı umutsuz bir saldırıya girişti. Doğrusu Sovyetler Birliği'ne karşı savaş karara bağlansa da henüz sona ermedi. Doğu'dan gelen her türlü tehlike en nihayetinde; Führer'in komuta sanatı, cesur askerlerimiz ve sarsılmaz *Heimat* sayesinde bertaraf ediliyor."

"Karara bağlansa da henüz sona ermedi." Laf kalabalığından sıyrılıp satır aralarını okuyabilenler için bu kötü haberden başka bir şey değildi. Doğu Cephesi'nde ölen kahramanların –oğulların, kocaların ve babaların– listesi uzadıkça uzarken, *Volk*'un geri kalanı gözlerinin önündeki tüm kanıtlara rağmen çaresiz bir umuda tutunmaya devam etti.

Münster'de Katolik piskopos Galen çekinmeden konuşuyordu. Kürsüden. "Gestapo'nun defalarca ve hattâ çok yakın zamanda, yüksek rütbeli ve masum insanları mahkeme kararı ya da savunma olmaksızın tutukladığını, özgürlüklerinden mahrum bıraktığını ve hapse attığını gördük. Sevgili Hıristiyanlar, birçok suçsuz insanın hapsedilmesi, manastırların boşaltılması, masum din adamlarının, kardeşlerimizin kovulması, beni bugün size şu eski hakikati hatırlatmaya zorluyor: Adalet temel bir haktır. Adalet, devletimizin esasıdır. Yaşam hakkı ve özgürlüğün dokunulmazlığı, toplumdaki ahlaki düzenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Biz adalet talep ediyoruz. Bu çağrıya kulak verilmez ve adalet yeniden tesis edilmezse, Alman halkı ve Alman İmparatorluğu, büyük zaferlere, askerlerimizin cesaretine rağmen manevi çürüme ve yozlaşma nedeniyle yok olacaktır." Piskopos Galen, sadece önceki yıl 70 bin kişinin ölümüyle sonuçlanan Nazi ötanazi politikasını zaten kamuoyu önünde daha önce protesto etmişti. Nazilerin ırkçı politikalarına da karşı çıkmıştı. Ne var ki ona dokunamamışlardı çünkü tutuklayamayacakları kadar güçlüydü. Şimdilik. Bu arada ev hapsine alındı.

Rundstedt 30 Kasım'da istifa etti. Guderian üç hafta sonra görevden alındıysa da bilahare görevine iade edildi. 7 Aralık'ta, Hawaii'deki Pearl Harbor'a yapılan şok edici Japon saldırısının haberi geldi. Hitler Amerika'ya savaş ilan etti. İngiltere'de zafer işareti yapan Churchill ise kendine bir viski daha doldurdu. Führer 19 Aralık'ta Başkomutan Brauchitsch'i görevden alarak, yerine bir orduyu nasıl yöneteceğini ve savaşı nasıl idare edeceğini bilen tek kişiyi, yani kendisini getirdi.

Eğitimli Almanların okuduğu *Frankfurter Zeitung*'da 14 Aralık 1941'de yayımlanan habere bakılırsa, Goebbels yeniden harekete geçmişti. "Rus kışı,

Doğu'da kapsamlı saldırı operasyonları başlatmayı uzunca bir süredir neredeyse imkânsız hâle getirdi. Düşman her gün sis örtüsünü, gece avantajını ve tüm silahlarını kullanarak, Alman hatlarını birçok noktada tekrar tekrar zorlamaya ya da yarmaya çalışıyor. Ancak askerlerimiz zaman zaman tanklar, ağır toplar ve uçaklar kullanarak, Bolşevikler'in takviye edilmiş saldırılarını kanlı bir şekilde geri püskürtüyor. Yeri gelmişken, şimdilik ve bir süre daha mühim olan yegâne husus şu ya da bu toprak parçasına sahip olmak değil, hava koşulları ve arazinin elverdiği ölçüde düşmanın baskı altına alınması ve ağır insan, silah ve teçhizat kaybına uğratılmasıdır. Önemli olan, belirli bir yeri ya da noktayı elde etmek ya da elde tutmak değil, taktik nedenlerle ya da birliklerin konaklamasına elverişli olan geniş mevzileri işgal etmektir."

Fabian, Henning ve diğer iki subay Hardenberg ve Lehndorff'un Mareşal von Bock'la görüşme talebinde bulundukları Ordu Merkez Grubu Karargâhı'ndaki gözlem ve savunma binasının giriş salonunda bekliyordu. İlk başta ortalık sessizdi. Fabian konuşulanları duyabiliyordu çünkü kapı aralık bırakılmıştı. Bock, Doğu Cephesi'ndeki durumun artık çarpıcı şekilde değiştiğini kabul ediyordu. Henning hırçındı.

"Peki senin önerin ne?" diye karşılık verdi öfkeli amcası Bock. Henning soğukkanlılıkla cevapladı: "Tek bir yol var: Hitler'e suikast düzenlemeliyiz."

Bock bağırmaya başladı: "Bu ne cüret! Bunu dinleyecek değilim!" Odadan çıktı, girişte dolanıp duran Fabian'ın yanından hışımla geçip kendini dışarı, dondurucu havaya attı. Diğer üçü Bock'un bunu duymaya henüz hazır olmadığı konusunda hemfikirdi. O tüm hayatını orduya adamış bir subaydı, Führer'e ve daha birçok şeye sadakat yemini etmişti. Ama er ya da geç...

Fabian ve Henning diz boyu karda Henning'in konaklama yerine kadar birlikte yürüdüler. Başka koşullar altında çok güzel bir manzara olabilirdi aslında.

"Tarih bizden bunun hesabını sorar," dedi Henning. "Harekete geçmekte gecikenler kusurlu bulunacak. Siviller bunu yapamaz. Hiçbir fikirleri yok. Bu işi halletmek orduya, yani bize düşüyor."

"Feldmareşal şimdi bize tehlike oluşturur mu?" Fabian endişeliydi.

"Hayır," dedi Henning. "Bock'u tanırım. O kadar ileri gitmez. Başka bir subaya ihanet etmez. Her neyse, bu zaten kendisini de tehlikeye atmak olur."

Fabian bunu anlamıştı. Üstelik Henning'in fikirlerine tamamen güveniyordu. Potsdam'da genç bir subayken Henning'e ya başkomutan ya da dara-

ğacında idam edilecek bir devrimci olacağı söylenmişti. Görünüşe göre, onun tercihi darağacından yanaydı. Kendisine ilk Rus *Kommissar*'ını vurması söylendiğinde bunu açıkça reddetmişti. Haber hızla yayıldı. Bunun geri dönüşü yoktu.

Henning, amcası hakkında, "Göreceksin," dedi. "Yakında görevini kaybedecek."

Öyle de oldu.

1941 sonbaharında Charlotte'nin kocası; Schuschu, Beba, Fritz ve Puppi'nin babası Fritz-Dietlof von der Schulenburg da, diğer herkesle aşağı yukarı aynı nedenlerden dolayı *Wehrmacht*'taydı – onun durumunda Yedek Ordu'da. Fritzi çok sevdiği Almanya'yı Hitler'den kurtarmanın tek yolunun içeriden, rejimin bir parçası olmaktan geçtiğine uzun zaman önce karar vermişti. İster darbe olsun ister suikast, bu işi yapmak için gerekli bilgiye, güce ve erişime sahip olmanın tek yolu buydu. Anlaşılması güç bir adam olan Fritzi, bir yandan da Almanya'nın o güne kadar savaşta elde ettiği başarılardan, özellikle de eski düşman Fransa'ya karşı yürütülen savaştan gurur duyuyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, 1941'e gelindiğinde iki düşmanı vardı: İçeride Naziler, dışarıdaysa, artık savaşta olduklarına göre, Müttefikler.

Babası ve küçük kardeşi Wilhelm ölmüştü. Fritzi hem yaklaşan savaş hem de Almanya'yı Hitler ve Nazilerden kurtarmak için yaptığı planlar yüzünden hayatının tehlikede olduğunu biliyordu. Bu durum onu Tanrı'ya yöneltmişti. En küçüğü henüz bebek olan dört çocuğuyla Breslau'da kalan Charlotte'ye, "Çocuklarımın derin ve kişisel bir dinî anlayışla yetişmelerini istiyorum," diye yazdı. "Ben bu duyguya ancak orta yaşlarımda, o da son zamanlarda vardım, ancak şimdi bu benim için Potsdam'daki garnizon kilisemizde çalan çanlar kadar berrak. Onlara boşa harcanan bu zamanı bağışlayabilir miyiz? Muhtemelen hayır. Gelgelelim bu duyguyu içlerine o kadar derinden yerleştirebiliriz ki, yaşamlarının ileriki dönemlerinde onlara manevi berraklık sağlayabilir. Ben de hayatımın dönüm noktasındayım, kendime iyi ve kötü hakkında sorular soruyor ve sonra da her zaman doğru sonuçlara ulaşan annemin nasıl cevaplayacağını düşünüyorum."

Önceleri artık Büyük Alman Reich'ına dahil edilen Polonya'nın yeni bir eyaletinin merkezi olan Katowice'deki idari görevinde kalmıştı. Hâlâ en uy-

gun hareket biçiminin, şimdilik sistem içinde kalarak, halk için elinden geleni yapmak olduğuna inanıyordu. Bu amaçla, kendisi gibi düşünen bir grup memuru etrafında toplayarak, Reich için bilfiil köle işçi olarak çalışan yerel Polonyalıları örgütledi. Fritzi onlara adil davranılmasını istiyordu, bu yüzden yerel SS ve Gestapo ile doğrudan çatışmaya girdi. Polonyalı işçiler sabotaj ve çalışmayı reddetme gibi eylemlerle sorun çıkardıklarında, Fritzi bunu idari bir sorun olarak ele almayı tercih ederek, liderlerin Polonya'nın Genel Hükümet olarak bilinen bölgesine nakledilmesini sağladı. Yerel SS'ler ise bunu ırksal bir varoluş mücadelesinin parçası olarak görüyor ve derhal yargısız infaz yoluyla harekete geçilmesi gerektiğini düşünüyordu. Yerel Yahudi cemaatinin vaziyeti daha da feciydi, Fritzi burada da rejimin en kötü suçlarını hafifletecek tedbirler almaya çalıştı.

Fritzi'nin *Landrat*'larından biri olan Dr. Seifarth daha sonraları, Schulenburg'un Hitler'in ne pahasına olursa olsun öldürülmesi gerektiğine Polonya'da karar verdiğini hatırlayacaktı. "*Pestbeule*", yani Kara Ölüm, artık özel hayatında Nazilerden böyle bahsediyordu. Rejime karşı çalıştığından kuşkulandıkları takdirde hayatını değilse bile işini kaybedeceğini biliyordu. Silezya Başkanı Joseph Wagner'in tam desteğine sahip olduğundan, şimdilik bu şüphelerden kendini koruyabiliyordu. Ne var ki, 1940 yazına gelindiğinde, Naziler Wagner'i görevinden azletti, Fritzi de çok geçmeden görevinden alındı.

Fritzi'nin Nazi korku rejimiyle ilgili ilk şüpheleri 1934'ün başlarında, Strasser'in öldürülmesinden sonra başlamış, 1938'de Fritsche'nin görevden alınmasının ardından iyice artmıştı. *Grafenkreis*, yani Kontlar Çemberi adıyla bilinen, hepsi Nazi karşıtı bir arkadaş grubuna dahildi. Aralarında eski dostları Peter Graf von Yorck, Nicholas Graf Üxküll ve ileride Fransa'daki ana bilgi kaynağı olacak Caesar von Hofacker de vardı. Ayrıca onlar aracılığıyla Adam von Trott zu Solz ile tanıştı.

Trott İngiltere'de tanınmış biriydi. 1931 yılında Rhodes bursu alarak Oxford Üniversitesi'nde bulunmuş, orada David Astor da dahil olmak üzere pek çok yakın arkadaş edinmişti. Başından beri Nazi rejimine lafını sakınmadan açıkça karşı çıkıyordu. İngiliz bağlantıları olan diğer pek çok kişi gibi, 1930'larda İngiltere'ye pek çok ziyarette bulunmuş, yüksek mevkilerde dostları bulunan Astor'un yardımıyla İngiliz hükümetini tehlikelere karşı uyarmaya çalışmış ve hattâ müdahale için yalvarmış, diğer tüm gizli elçiler gibi dışarıdan müdahale olmadan Almanya'daki rejim karşıtlarının asla başarılı olamayacağını anlatmıştı. Üstelik müdahale en nihayetinde, Britanya'nın

kendi çıkarına olacaktı, çünkü Hitler savaş demekti. Trott'un ricaları da ötekiler gibi kulak ardı edildi, zira Birinci Dünya Savaşı'nı hâlâ tüm canlılığıyla hatırlayan İngilizlerin çoğu, ne pahasına olursa olsun çatışmadan kaçınmak istiyordu.

Trott'un arkadaşları, Nazi rejiminden korunması için onun İngiltere'de kalmasında ısrar ettilerse de o bunu reddetti. David Astor'a, "Ben bu topluma aitim ve bunun sorumluluğunu almalıyım. Bu benim vazifem," demiş; başarı şansına sahip yegâne kişilerin, etrafını saran devasa güvenliği aşabilecek kadar Führer'e yakın olanlar olduğunu açıklamıştı. Goebbels'in haber filmlerinin verdiği izlenimin aksine, Hitler zamanının çoğunu Berchtesgaden'deki korunaklı Berghof'ta geçiriyor, savaş başladığından beri nadiren cepheye gidiyordu. Trott, İngilizlerin, kendisine güvenilmeyeceği sonucuna varacağını bile bile Nazi Partisi'ne katılmaya karar verdi. "Ama bunu yapmak zorundaydı," diyordu David Astor. "Bir kılıf bulmalıydı." Bir maske takmak zorundaydı. Trott ona her yerde gizli direnişçiler olduğunu söylemişti. "Hâlâ başka bir Almanya var." Helmut von Moltke'nin etrafında toplanan Kreisau grubunun üyesiydi. Üstelik Fritzi Schulenburg'u onlarla tanıştıran da muhtemelen Trott'tu. Fritzi'nin Kreisau Çevresi toplantılarından birine ilk kayıtlı katılımı 1940 yazına aittir.

Fritzi'nin Katowice'deki vazifesini kaybetmesinin ardından bulduğu çözüm cepheye gönüllü yazılmak oldu. Haziran 1940 başlarında Charlotte'ye, "Kendimi tamamen özgür hissediyorum!" diye yazıyordu. "Görevimi tamamlamış olmak ve şimdi bir diğerine başlayabilmek çok güzel bir duygu. Tüm o Polonya karmaşası arkamda kaldı, kurtuldum gitti."

Yedek Ordu'daki ilk görevi Potsdam'da acemi erleri eğitmekti. Temmuz ayında Fransa'ya, Meursault yakınlarındaki bir karargâha gitti. Ağustos'ta tekrar Potsdam'daydı. Eylül sonunda yeniden Fransa'ya dönerek Paris'e, Reims'e ve ardından Brüksel'e gitti. Bu diğer Nazi karşıtlarıyla temas kurmak için mükemmel bir fırsattı. Kimin yandaş, kimin karşıt olduğunu ve kimin kararsız kaldığını anlamak sadece birkaç dakika alıyordu – gerçi Gestapo ihbarcılarına karşı tedbiri asla elden bırakmamak lazımdı. Fritzi Brüksel'de, Kuzey Fransa ve Belçika'nın askerî komutanı, Carl Goerdeler'in yakın arkadaşı Alexander Freiherr von Falkenhausen ve Batı Cephesi 1. Ordu Komutanı Feldmareşal Erwin von Witzleben ile tanıştı. Hepsi de Hitler'i ortadan kaldırma planları yapmaya başlamıştı bile. Ancak 1940'ta çoğu bunu hâlâ bir darbeyle gerçekleştirmeyi umuyor, işi suikasta kadar vardıramıyordu.

Fritzi'nin hissiyatı farklıydı: Tek yolun suikast olabileceğini düşünüyordu. O yaz Fransa'da Axel von dem Bussche adında genç bir subayla tanıştı; bu subay kısa sürede hem yakın dostları hem de Fritzi'yle Charlotte'nin altıncı ve son çocukları Neiti yani Adelheid'ın vaftiz babası olacaktı. Sohbetleri derinleştikçe Fritzi, Axel'in komploculara katılması için hayli uğraştı. Yerel Polonyalı direnişçilere ve Yahudilere karşı girişilen bu insanlıktan uzak eylemlerin münferit olaylar olmadığını, henüz 22 yaşında olan ve tüm bunları fazlasıyla bunaltıcı bulan Axel'e anlattı. Sistemin ayrılmaz bir parçasıydı bu. Vahşet ve cinayet Naziler için siyasi eylemlerdi, şeytan ruhlu beş on kişinin ara sıra yaptığı eylemler değil.

Kasım ayında Fritzi sarılık nedeniyle hastaneye yatmıştı. 1941'in başlarında Potsdam ve Berlin'e geri döndü. Sonra sıra Polonya'ya geldi. Eylül 1939'da Almanlar tarafından ilhak edilen Polonya'nın Warthengau bölgesindeki görev yerinden, 19 Nisan 1941'de Charlotte'ye, "Beni çok fazla düşünüyorsun," diye yazıyordu. "Aslında ben sadece rüzgârın savurduğu yöne göre eğilip bükülen zavallı bir sazım. Şu anda, bu öylece durup bekleme döneminde, her birimizin kaderinin bağlı olduğu tarihin büyük olaylarına ne kadar az etki edebileceğimizi gittikçe daha iyi anlıyorum. Kendini bana adadığın için senin kaderin de ayrılmaz bir şekilde buna bağlı. Sırtımda nasıl bir sorumluluk dağı taşıdığımın farkındayım, ama taşımayı tercih edeceğim başka bir yük yok. Yine de engellerle dolu yoluma devam etmek zorundayım. Ve senin sarsılmaz, emin duruşunla yanımda olmandan dolayı son derece mutlu ve minnettarım."

Mayıs sonunda Fritzi'nin alayı ilerlemeye başladı. Artık harekete geçmek için sabırsızlanıyordu. 1 Haziran 1941'de Charlotte'ye, "Dün gece tatbikattaydık, bu öğleden sonraysa küçük bir nehirde yıkanıp kıyısında güneşlenebildim," diye yazarken çocuk gibi sevinçliydi. "Samanların üzerinde uyuduk, gayet de rahattı. Eski bir yetimhanedeydik, çok yoksul ve pisti. Kocaman gözleriyle üzgün üzgün bakan, solgun ve kimsesiz çocuklar her zaman yüreğimi burkmuştur."

Kendileri yani askerler pislik içinde yatıp uyumaya çalışırken, önceleri beş para etmeyen Parti mensuplarının, şehrin en iyi evlerinde kaldığını görmekten iğreniyordu. Eski düşmanı Erich Koch'un haberlerini alıyordu. Görünüşe göre, eskiden Prens Radziwill'e ait olan şatoya şimdi o yerleşmişti. Şatoyu yüzlerce köle işçi çalıştırarak yeniden inşa ettirmiş ve paha biçilmez antika mobilyalarla döşemişti. Koch her yerde bunun "kişisel" değil, Parti kullanımı

için yapıldığını belirtiyordu. Elbette herkes bunun yalan olduğunu biliyordu. "Tüm bunları savaşın tam ortasında, halk en temel malzemelerden ve gıda maddelerinden bile yoksunken yapmanın ne anlamı var?"

Sürekli boş boş bekliyorlardı. Charlotte'ye 18 Haziran'da yazdığı mektupta, düşünceleri iyice karanlıklaşmış, çocuklarına ve onların onsuz geçmesi muhtemel geleceklerine odaklanmıştı.

Charlotte'nin onun arzularını yerine getireceğine duyduğu güvenle, "Eğitilmelerinin esasını Tanrı'ya, O'nun kadiri mutlak gücüne ve rehberliğine duyulan inanç oluşturmalı," diye yazdı. "Onlara vicdanlarını dinlemelerini söyle, çünkü dikkatle dinledikleri takdirde vicdanları onlara daima doğru yolu gösterecektir. En iyi insanların içinde bile hem aydınlık hem de karanlık olduğunu ve her gün yeniden doğru kararlar vermeleri gerektiğini öğrenmeleri lazım. Üstlendikleri her faaliyete kalplerini ve ruhlarını koymalarını; hiçbir şeyi yarım yamalak, hakiki bir tutku duymadan, sadece yüzeysel olarak yapmamalarını öğret. Ayrıca çocuklarımın bir zanaat öğrenmelerini istiyorum, böylece doğru dürüst odaklanmayı ve elle iş görme sanatını keşfedebilirler. Onlara gerçekten mühim konular ile diğerleri arasındaki farkı bilmeyi öğret ki, önemsiz şeylerin peşine takılıp yoldan çıkmasınlar."

Mektup böyle devam ediyordu – iki uzun sayfa daha: "Onlara yalan söylememeyi, başkalarına saygı duymayı, iyi Hıristiyanların yapacağı gibi mümkün olan her yerde insanların içindeki iyiliği görmeyi öğret. Onları güzelliklerle tanıştır. Onları uzun seyahatlere ve gezintilere çıkar ama köklerini asla kaybetmesinler. Kendi topraklarında biraz zaman geçirmeliler. Tressow daima gerçek evleri olarak kalmalı. Onlara bedenlerini sevmeyi, saymayı ve güçlü kılmayı öğret. Hayatın hafif anlarının tadını çıkarmayı. Schulenburglar'ın en iyileri gibi basit, açık görüşlü insanlar olmayı, her zaman fikirlerini çekinmeden ama kibre de kapılmadan söylemeyi. Hayat beni nereye sürüklerse sürüklesin, onlara derin bir sevgiyle sımsıkı bağlı kalacağımı söyle." Ölümün kıyısında gezindiğini bilen bir adamın cümleleriydi bunlar.

Üç gün sonra Fritzi, Barbarossa Harekâtı'nın bir parçası olarak Yedek Ordu ile sınırı geçiyordu. Rusya'daki ilk günlerinde, 20 Haziran'dan 11 Kasım 1941'e kadar tuttuğu günlüğün ilk sayfaları keyif ve merakla doluydu. Prusyalı Fritzi, Almanların Sovyet Rusya'ya doğru ilerleyişinin hızı karşısında heyecanlanmadan edemiyordu – uzun gece yürüyüşleri, branda altında yaşam, sahra mutfakları, yoldaşlık. Dinlenme günlerinde okumaya ve yazmaya zamanı oluyordu. Daha sonra, diğer alaylardaki Axel von dem Bussche ve

Carl-Hans Graf von Hardenberg gibi eski arkadaşlarını ziyaret etmeye bile vakit buldu. Alay, Minsk'e ve büyük Dinyeper Nehri'ne doğru ilerliyordu. Yollar; terk edilmiş tanklar, kamyonlar, toplar, tüfekler, kokuşmuş ölü atlar ve adamlarla doluydu – "Rus Ordusu'nun topyekûn geri çekildiğinin kesin işaretleri," diye not etmişti hafif bir hoşnutlukla. Ne var ki, haftalar geçtikçe düşmanın sertliğinden ve cesaretinden etkilendiğini fark etti ve hızla bu maceranın bir *Spaziergang*, öğleden sonra gezintisi olmayacağı sonucuna vardı. *Hauptmann*, yüzbaşı tabura, Noel'e kadar annelerinin yanında olacaklarına dair güvence veren bir konuşma yaptığında, Fritzi hiç etkilenmedi. Umabileceklerinin en iyisinin 1942'de barış yapılması olduğunu düşünüyordu. İşte belki de o zaman, egemenliğin ne Sovyet komünizmine ne de "asalak" kapitalizme ait olduğu yeni bir Avrupa ortaya çıkabilirdi. Sosyalist eğilimli Prusyalı aristokrat Fritzi'nin hâlâ ümidi vardı.

Ekim ayında Smolensk yolundaydılar. Hava değişiyordu. Birlikler, Rusların cepheyi yarmasıyla ilk yenilgilerini yaşamışlardı. Fritzi'nin kaydettiğine göre, zaferden başka bir şeyden söz etmeyen Nazi propagandasıyla beslendikleri için moralleri hızla bozulmuştu. Islanmış ve bitkin düşmüşlerdi; bit salgını ve bölgedeki bataklıkların dehşetinden muzdariptiler. Kasım başlarında Fritzi, İçişleri Bakanlığı'nda görevlendirilmek üzere Berlin'e geri çağrıldı. Yoğun bir kar fırtınası altında Smolensk'teki havaalanına doğru resmî bir araçla seyahat ederken, eski taburunun bir kolu ağır adımlarla yorgun argın yürüyerek yanından geçti. Yüzleri çökmüş ve bitkin, üniformaları darmadağındı. Ama işte oradaydılar, kararlılıkla yürüyorlardı. Duygulanan Fritzi onlarla gurur duydu.

Smolensk'te Henning von Tresckow ve Feldmareşal von Bock'la karşılaştı. Bock'tan etkilenmemişti fakat savaşın yakında bitebileceği hayalinden onu çabucak uyandıran Tresckow ilgisini çekmişti. Berlin'e döndüğünde, genç komplocular grubuyla temas kurmak istediğini ifade eden Ulrich von Hassell ile tanıştı. Çünkü Hassell onların çoğunun yaşlılara kıyasla daha sol eğilimli olduğunu duymuştu – geleneklerin yarattığı engellere o kadar takılmazlardı.

Hassell 21 Aralık 1941'de günlüğüne, "Genç çevrelerle yeterince temas kurmamış olmaktan hep korkmuştum," diye yazıyordu. "Şimdiyse bu gerçekleşti. Öncelikle Saler'le (Trott) uzun uzun sohbet ettim; kendisi 'gerici tutumlar', 'centilmenler kulübü', militarizm ve benzeri, her türlü dış görünüşten kaçınılması gerektiğine şiddetle inanıyordu." İleride, Nazi sonrası hükümette kimlerin görev alabileceğini tartıştılar. Saler geleceğin şansölyesi olarak

Niemöller'i ya da belki de eski Prusya Maliye Bakanı ve bir diğer etkin Nazi karşıtı Popitz'i öneriyordu.

Hassell şöyle devam ediyordu: "Daha sonra benzer duyguları dile getiren uyanık ve kültürlü Blum (Peter von Yorck) ile tanıştım. Sonunda onun önerisi üzerine yine Geissler'i (Popitz) görmeye gittim. Orada Hellmann (Moltke), Saler (Trott) ve Burger (Guttenberg) ile görüştüm. Saler'in (Trott'un) önderliğinde dördü beraber hararetle beni ikna etmeye çalıştılar. Geissler'in (Popitz) yanından ayrıldığım gün, Dortmund (Schulenburg) geldi ve aynı hususu üzerine basa basa tekrarladı. Beş genç adam arasında en keskin zekâlı ve siyasi bilince sahip olanı o, fakat aynı zamanda Veliaht Prens'e karşı en önyargılı olan da."

Komplocular arasında ilk andan itibaren bir bölünme yaşanmıştı – eski kuşak daha geleneksel ve muhafazakârken, genç kuşak daha fazla eşitlik ve işçilere gereken saygının gösterilmesi gibi sosyalist fikirlere dayanan tamamen yeni bir toplum ihtiyacına daha açıktı. Pek çoğu, bilhassa Kreisau Çevresi'nin lideri Moltke'nin etrafındakiler, suikastı –cana kıymayı– kabul edemiyordu. Schulenburg gibi diğerleriyse, darbeyi tercih etseler de suikastın göz ardı edilemeyeceğini ve edilmemesi gerektiğini savunuyordu. 1942 yılı boyunca ayrı gruplar hâlinde bu konuyu tartıştılar. Yeni hükümette görev alacak üye listeleri hazırladılar, siyasi teoriye ilişkin uzun yazılar kaleme aldılar. Ne var ki, o içinden çıkılmaz sorunu çözemiyorlardı – darbe mi suikast mı? Zaten suikastçılar Führer'e nasıl ulaşacaklardı ki? Führer'in karargâhlarının her birinin etrafında üç ayrı güvenlik halkası vardı. Herkes onun bugünlerde Doğu Prusya, Rastenberg'deki *Wolfschanze*, Kurt İni Karargâhı'ndan ya da Berchtesgaden'deki Berghof sığınağından pek çıkmadığını biliyordu. Cepheye neredeyse hiç gitmiyordu. Führer'in kamuoyu önüne çıktığı nadir durumlardaysa yer ve zaman son dakikada değiştiriliyordu. Bunlar da genellikle bir saatten az sürüyordu – Goebbels ve film ekibinin, *Volk*'un daha sonra yerel sinemalarda hayranlıkla izleyeceği bir haber filmi hazırlamasına yetecek kadar süre.

Rus kışı Alman taarruzunu tamamen durma noktasına getirmişti. Baharda bazı toprak kazanımları olsa da 1942'ye gelindiğinde, Almanlara denk kuvvetteki üç Rus Ordusu, Alman birliklerini şaşırtan bir yırtıcılıkla anavatanlarını savunuyordu. *Untermensch* Slavların bu denli azılı savaşçılar olduklarını hesaba katmamışlardı. Alman panzerlerinden daha basit ama çok daha dayanıklı T34 tanklarının, üzerlerine doğru gümbür gümbür gelişini seyretmek dehşet vericiydi. Tek çözüm; bir siperde kıvrılıp tankın üstünüzden geç-

mesine izin vermek ve dönüp sizi ezmek üzere gümbür gümbür geri gelmesinden önceki iki dakika içinde ona el bombası atmaktı. Ya da dalga dalga Rus askerlerinin, erkeklerin yanı sıra kadınların da üstünüze hücum ettiğini, sadece ilk dalganın silahlı olduğunu, sonraki dalganın ölülerin yerde bıraktığı silahları topladığını görmek. Saldırıya geçiyor ve düşüyorlardı. Tekrar saldırıya geçiyor ve tekrar düşüyorlardı. Gerçekten *unglaublich*, inanılmazdı.

Fritzi, Feldmareşal Eric von Manstein komutasındaki Güney Ordu Grubu'yla Haziran 1942'de Kırım'a dönmeden önce Berlin'de birkaç ay kaldı. Subayların Sivastopol yakınlarındaki karargâhlarında rahat bir yaşam sürdüklerini gördü. Yemekler güzeldi, şarap da öyle. Bol miktarda sigara ve puro vardı. Hattâ gerçek kahve. Gözlerine inanamamıştı. Yapabilecekleri en büyük kötülükleri hayata geçiren SS'lerin davranışları hakkındaki söylentiler onu daha da şaşırtmıştı: Bu resmen, tıpkı Reich'taki paralel Kamu Hizmeti'nde olduğu gibi, Nazi Partisi üyeleriyle doldurulan, alternatif subay ve komutanlara sahip ikinci bir orduydu.

Fritzi'nin Güney Ordu Grubu'ndaki görevi rapor yazmak ve yabancı basını kontrol etmekti. Ukraynalıların Sovyet Rusya'dan kurtulmak istediklerini, ancak başka bir diktatörlüğün kölesi olmak değil, bağımsızlıklarına sahip olmak istediklerini belirtti. Gizlice, planlanan darbe ya da suikasta dahil olması için Manstein'ı yanlarına çekmeye çalışmakla görevlendirilmişti. İlk başta, tepeden tırnağa bir asker olan ve hiçbir şekilde Hitler'den hoşlanmayan Feldmareşal'den etkilenmişti. Fakat zamanla Manstein'ın sadece laftan ibaret olduğunu ve hiçbir eylemde bulunmadığını fark etti. Onu herhangi bir tarafa çekmenin yolu yoktu. O, idealist Fritzi'nin hayatta en nefret ettiği insan tipiydi: fırsatçının teki.

Fritzi ikiye bölünmüş bir adamdı; bir yandan ülkesi için savaşırken, diğer yandan Nazilere karşı mücadele ediyordu. Alman *Wehrmacht*'ı da aşağı yukarı aynı ikilem içindeydi: Generaller birliklerine, Rus halkına doğru düzgün davranmaları, yağma yapmamaları emrini verirken, aksi takdirde ağır cezalara çarptırılacaklarını söylerken, Führer onlara Rus savaş esirlerini ve partizanları yakaladıkları yerde vurmalarını emrediyordu. Fritzi'nin alayı çoğunlukla kırsal alanda ilerlemesine ve nadiren bir kasabaya girmesine rağmen Fritzi, *Wehrmacht*'ın ardından gelen SS *Einsatzgruppen* tarafından işlenen bazı vahşetleri, sokak lambalarına ve ağaçlara asılmış kadın ve erkekleri, yakılan köyleri, imha edilmek üzere bir araya getirilen Yahudileri görmezden gelemiyordu.

İki hayat yaşıyordu: Birinde vatansever iyi bir Almandı, diğerindeyse Nazi korku rejimine karşı duran ve gittiği her yerde diğer komplocularla temas kuran bir direnişçi. Tehlikelerin farkındaydı. Kasım 1942'de, Doğu Cephesi'nden Berlin'e dönerken, arkadaşları tarafından Ali olarak bilinen Carl-Hans'ın kardeşi Graf von Hardenberg'e uğradı. Hardenberg'in kırkıncı yaş günüydü. Akşamki kutlamalarda Fritzi en sevdiği Stefan George şiirlerinden birini okudu. Ali daha sonra onu salonda gözyaşları içinde buldu. "Ali, Charlotte ve çocuklar için dua et, onlara bir şey yapmasınlar! Ben zaten canlı çıkamayacağım." Hardenberg itiraz edince, Fritzi şöyle karşılık verdi: "Ah, Ali... Bu dediklerin onları hiç tanımadığını gösteriyor!"

Bu arada Henning von Tresckow ve Fabian von Schlabrendorff Ordu Merkez Grubu'nda, Henning'in amcası General von Bock'un görevden alınmasının ardından yerine atanan Komutan General Günther von Kluge üzerinde yoğun bir şekilde çalışıyorlardı. Kluge komplocuları destekliyordu fakat herhangi bir eyleme katılacak kadar değil. "*Kinder*, *Kinder*!" demekten hoşlanırdı. "Çocuklar, çocuklar! Sizin yanınızdayım!" Ama aslında hiçbir şey yaptığı yoktu. Sorun şuydu ki; Kluge, Hitler'den altmışıncı yaş günü hediyesi –ya da Henning'in deyimiyle rüşvet– olarak yarım milyon Reichsmark almıştı. Elbette Henning, tam da kendisinden beklenir şekilde davranarak, Kluge'nin karşısına dikilmiş ve onu yolsuzlukla suçlamıştı. İşte bu iyi olmamıştı. Öte yandan, Henning, bu sayede Kluge üzerinde belli bir hâkimiyet sağlamıştı.

En sağda Fabian von Schlabrendorff, ortada Henning von Tresckow, Ordu Merkez Grubu'nda.

Dolayısıyla, Carl Goerdeler darbeye destekçi bulma çabalarının bir parçası olarak Ordu Merkez Grubu'nu ziyaret etmek istediği vakit, Kluge bunu reddedemedi. Goerdeler Kasım 1942'de usulüne uygun olarak geldi; etkileyici ve ikna kabiliyeti yüksek bir adam olduğundan kısa sürede Kluge'yi komploculara katılması gerektiğine ikna etti – ta ki Goerdeler gidene kadar, sonrasında Kluge hızla her zamanki hâline döndü. Henning von Tresckow'un Kluge'den koparabildiği en mühim şey, olan biteni görmezden gelmesiydi. Bir de Doğu Cephesi'ne yaptığı nadir ziyaretlerden birinde Hitler'i, cesur birliklerin Führer'lerini görmeyi arzuladıklarını söyleyerek cepheye davet etmeyi kabul etmesi. Böylece komplocu subaylara onu vurma şansı yaratmıştı. "Kluge ay gibiydi," diye düşündü Fabian. Kendi ışığı yoktu. Henning'in güneşine ihtiyacı vardı.

Hassell, Fabian von Schlabrendorff'un Ekim 1941'de ziyaret ettiği Ebenhausen'de tuttuğu gizli günlüğüne 20 Aralık 1942'de, "Kötü bir ay geçirdik," diye yazmıştı. Her zamanki gibi küçük kâğıt parçalarına yazmış, muşambaya sararak Ridgeways Saf Çin Çayı kutusuna saklamış, sonra da bahçesinin arkasındaki ormanlık alana gömmüştü. "Rusların Stalingrad'da bir buçuk orduyu kuşattığı çifte yarma harekâtı gizli tutuldu," diye ekledi. *Luftwaffe*'den üst düzey bir subay ona hem bunu hem de erkek öğrencilerin uçaksavar görevi için seferber edilmesinin an meselesi olduğunu söylemişti. Gestapo kendisine uyarı niteliğinde bir ziyarette bulunmuştu ama K (Dışişleri Bakanlığı'ndan Weizsäcker) tehlike teşkil edecek bir şey duymadığına dair güvence vermişti. Nachbarn (General Waldersee) yukarıdan gelen çıldırmış emirler hakkında Stalingrad'dan rapor gönderiyordu. "Yahudilere yönelik dur durak bilmeyen, tarifsiz bir katliam. SS askerleri sokağa çıkma yasağından sonra gettolarda otomatik tabancalarla devriye gezerek, sokakta oynayan ve ne yazık ki saati unutan çocuklar da dahil olmak üzere dışarıda dolaşan herkesi vuruyor... Groscurth, Genelkurmay Başkanı olarak binlerce çocuğun öldürülmesi emrine itiraz etti. Bunun üzerine Reichenau tarafından sert bir şekilde azarlanarak, disiplin cezasına çarptırıldı. Geissler (Popitz), Pfaff (Goerdeler) ve diğerleriyle bitmek bilmeyen verimsiz tartışmalar. Felaketin giderek yaklaştığını görüyoruz, ancak bunu durdurmanın hiçbir yolunu bulamıyoruz. Radikal solcular güçlenmeye başlıyor. Droysen (Kont Peter Yorck), Neffen (Hans Bernd von Haeften) ve S (Trott) gibi genç bir grupla Dagmar'ın (Kontes Dohna) evinde beni çok tatmin eden bir fikir alışverişinde bulundum."

Henning von Tresckow ve Ordu Merkez Grubu'ndaki komplocu grup, savaş sonrası hükümetinin liderliğini üstlenecek kişinin, Berlin'de sessiz sakin bir emekli hayatı sürdüren General Ludwig Beck olduğuna inanıyordu. Onunla irtibata geçmeleri lazımdı. Henning halihazırda *Abwehr*'deki Hans Oster'le temastaydı ve Oster vasıtasıyla, aracı Fabian von Schlabrendorff'un Berlin'e gitmesini ve yine bir komplocu olan Karl Guttenberg'le buluşmasını ayarladı; Karl Guttenberg onu Lichterfelde, Goethe Caddesi'ndeki kendi evinden pek uzak olmayan Beck'in evine götürecekti.

Hava kararana kadar beklediler. Kapıyı Beck'in kendisi açtı. Karısı birkaç yıl önce ölmüştü, evde kızı ve bir hizmetçiyle yaşıyordu. Fabian onun tepeden tırnağa bir asker olduğunu kaydedecekti, emekliliğinde ve sivil kıyafetler içindeyken bile... Beck, onları görmekten memnun olmadığını açıkça belirtti – saat çok geçti ve hava karardıktan sonra olsa bile bu riskli bir hareketti. Ancak Guttenberg yanında bir şişe şarap getirmişti, hem de Beck'in en sevdiği şaraplardan biri olan Kleinod. Bu işe yaradı. Ne de olsa o günlerde iyi şarap bulmak zordu. Salona geçtiler, Beck şişeyi açtı ve oturdular. Sonra da hiçbir şey saklamadan konuşmaya başladılar. Fabian Ordu Merkez Grubu'ndan, özellikle de Henning von Tresckow ve Beck'in Genelkurmay Başkanı olduğu dönemde emir subayı olan Schultze-Buttger'den selam getirmişti. Beck de selamlarını iletti. Sonra sıra darbelere, suikastlara ve savaş sonrası hükümete geldi.

Bundan sonra Fabian ne zaman bir "iş" için Berlin'e gitse, Beckler'i de düzenli olarak ziyaret etmeye başladı – ama hep geceleri. Birlikte olayların tıpkı *Götterdämmerung*[1] gibi gelişmesini izlediler. Beck, Stalingrad'ın düşmesini bekliyordu. İngiliz Ordusu'nun El-Alameyn'deki başarılarıyla birlikte felaketin çok uzak olmadığını düşünüyordu. Fabian, Beck'e, Tresckow'un İngilizlerle mümkün olan en kısa sürede bir anlaşma yapmanın zorunlu olduğunu düşündüğünü söyledi. Bunu karşılıklı tartıştılar. Bazen Carl Goerdeler, bazen de diğerleri onlara katılıyordu.

Sıra Stalingrad'a geldi. Alman askerlerinin üçte birinden azı Rusya'da savaş esiri olarak hayatta kalabildi. Savaştan sonra bu askerlerden hangisiyle konuşursanız konuşun size Stalingrad'dan sonra savaşın kaybedildiğini anladıkla-

[1] Götterdämmerung (Almanca: Tanrıların Şafağı), Richard Wagner'in *Nibelungen Yüzüğü* (*Der Ring des Nibelungen*) adlı opera dörtlemesinin sonuncusudur. İlk gösterimi 17 Ağustos 1876 tarihinde, sonradan "Richard Wagner Tiyatro Salonu" olarak adlandırılan Bayreuth Festivali Salonu'nda (Festspielhaus Bayreuth), dörtlemenin ilk tam gösteriminin bir parçası olarak gerçekleştirilmiştir. Bu son kısım *Nibelungen Destanı*'nındaki Siegfried'in ölümüyle Ragnarok olayının birleştirilmesi sonucu oluşturulmuştur. (ç.n.)

rını söylerler. Hâlâ zafere inanmayı sürdürenler, Müttefiklerin her geçen gün daha da kötüleşen bombardımanları altında inim inim inleyen *Heimat*'taki sivillerdi sadece. Onlar, *Wehrmacht* Başkomutanı ve Führer'leri Hitler'in teslim olmaktansa, milyonlarca insanın iki cephede savaşırken ya da evine düşen bombalarla ölmesini tercih ettiğini nereden bilebilirlerdi ki? Goebbels'in propaganda makinesi onlara tekrar tekrar zaferin çok yakın olduğunu söyleyip duruyordu. 1930'ların görkemli günlerinde Hitler'le üzerinde anlaştıkları propaganda sanatı tam da bu değil miydi? Tekrar etmek. Küçük değil, büyük yalanlar. Stalingrad'dan daha büyük bir yalan zaten mümkün değildi.

Bir başka gizli günlük yazarı Friedrich Kellner 2 Şubat 1943'te, "Stalingrad ve civarındaki savaş bugün saat 4'te sona erdi," diye yazıyordu. "Oyun bitti! Feldmareşal von Paulus komutasındaki Altıncı Ordu artık yok. 300 binden fazla asker öldü yahut esir düştü."

Hitler Gençliği dergisi ise aynı fikirde değildi. "Anavatan, Stalingrad savaşçılarının ne büyük kahramanlar olduklarını asla bilmeyecek," diye övünüyordu. "Stalingrad'daki her bir savaşçıya olan bu muazzam borcumuz için ancak sınırsız minnettarlığımızı sunabiliriz, kaldı ki bu gayet zayıf bir karşılık olacaktır. Kader ve savaşın değişen koşulları bizi karanlık ve tehlikeli zamanlara sürüklerse eğer, Stalingrad adı bizi yukarı çekmelidir ve çekecektir. Ve Stalingrad ismi bundan böyle şu cümleyle birlikte anılmalıdır: Şimdi her zamankinden daha fazla! Topyekûn savaş bizim için şimdi başlıyor ve bu savaş bütün eylemleriyle beraber son erkeği ve son kadını kapsıyor. Şimdi her zamankinden daha önemli olan tek bir şey var: Stalingrad kahramanlarının uğruna savaştığı, acı çektiği ve öldüğü zafer!"

Doğu Cephesi'nde savaşan piyade erleri acı bir mizahla, "Savaştan sonra çok kelle gitmeli!" diyorlardı Nazilerin savaş sloganlarından birini uyarlayarak: "Çark dönmeli!"

Fritzi o sırada Gıda Bakanlığı'nda çalışıyor, bölgelere dağıtımı yönetiyor ve General Unruh adına, o sırada cephede savaşmayan *Wehrmacht* askerlerine hem Reich'ta hem de işgal altındaki Fransa'da yararlı işler buluyordu. Bir yandan da "gece işi" vardı: Ülkeyi dolaşıp görünürde yerel gıda depolarını kontrol ederken, *Unternehmen Walküre* (çoğunlukla bilinen adıyla Valkyrie Operasyonu) için güvenilir iş birlikçilerle temas kurmak. Sinirleri o kadar gergindi ki uyumaya bile vakti olmuyordu. İlaveten, Gıda Bakanlığı'nda devlet bakanı olan patronu Herbert Backe'nin de Erich Koch'un bir benzeri olduğu ortaya çıkmıştı – yozlaşmış adamın tekiydi, durmadan Nazi

Partisi üyelerini ehil olmadıkları işlere ve mevkilere terfi ettiriyordu. Fritzi istifa etmeye karar verdi. Belki de arkadan itilmeden önce atlamayı tercih etmişti. Öyle ya da böyle, 31 Mart'ta kendisine içten bir veda partisi verildi ve Fritzi, tam da kendinden beklenecek şekilde dans ederek, şarkı söyleyerek ve çok içerek güzelce eğlendi. Erken saatlerde, Berlin *S-Bahn*'ın rayları üzerinde bilinçsiz bir şekilde yatarken bulundu. Şükür ki, trenin makinisti onu zamanında görebilmişti. Bazıları bunun bir cinayet girişimi olduğunu iddia etti. Diğerleriyse intihar. Büyük olasılıkla sebebi sadece yorgunluktu. Neyse ki, istifası sayesinde artık "gece işine" ayıracak daha fazla zaman ve enerjisi olacaktı. Bu "işi" bilindik Fritzi tarzında, öfkeyle ve asla taviz vermeden, sonraki 15 ay boyunca, yani Temmuz 1944'e kadar sürdürdü.

4 Nisan 1943 Pazar günü, geçirdiği "kazadan" sonra dinlenirken, yazı masasına oturup Wannsee'ye bakarak Charlotte'ye şöyle yazdı: "İş yükü beni ruhen ve bedenen çok yordu. Kararlı olmanın ve hayatımı bu şekilde yaşamanın ne kadar gerekli olduğunu her geçen gün daha iyi anlıyorum." Cromwell hakkında okuyor ve onun ne kadar kararlı olduğunu görebiliyordu. "Kendime gelince, artık yaptığım her şeyde açıkça hissediyorum ki; mesele, ne kaderin beni belli bir vazife üstlenmek üzere seçmesi ne de bunun uğruna hayatımı feda etmemi talep etmesi. Mühim olan tek şey, Tanrı'nın bana söylediği gibi vicdanımın sesini dinlemem." Mektup gittikçe daha karanlık bir hâl alıyor, ileride olacaklara üstü kapalı bir şekilde gönderme yapıyordu. "Hayat Gemisi'nin, balayımızda gördüğümüz lagündeki eski mavnalar gibi huzur içinde dinlenemeyeceği aşikâr. Bunun yerine artık fırtınalarımız var bizim, bu yüzden gemi zaman zaman parçalara ayrılacak. İnsan açık denizlere açılmaya cüret ettikten sonra başka türlüsü olamaz zaten. Aksi takdirde insan hiç riske girmez ve mavnacı olmaya karar verirdi."

Von Hassell 20 Nisan 1943 tarihinde günlüğüne, "Fritzi Schulenburg bir sabah saat üçte tutuklandı, çünkü bir subay arkadaşı isyankâr konuşmalar yaptığı gerekçesiyle tutuklandığında, birisi; Schulenburg'un Potsdam'da 'güvenilir' subaylar aradığından bahsetmiş," diye yazıyordu. "Kendini ustalıkla savunan Schulenburg birkaç saat sonra serbest bırakıldı ama mesele hâlâ sıcaklığını koruyor... Telefonumun dinlendiği ve muhtemelen başka şekillerde de izlendiğim konusunda dört kez uyarıldım... Dohnanyi, karısı ve kayınbiraderi Dietrich Bonhoeffer tutuklandı. Oster görevden alınmış, tüm projenin çökmesinden korkuluyor."

Fritzi gece boyu süren sorgusundan kurtulmuştu. Ama izlendiğini biliyordu.

Komplocular zamanın yavaş yavaş tükenmekte olduğunu düşünüyorlardı. Ordu Merkez Grubu'nda Henning von Tresckow hâlâ Doğu Cephesi'nde bir suikast girişimine destek bulmaya çalışıyordu. Suikastın ardından yakındaki birliklere emir vermek için birkaç generalin hızla harekete geçmeyi kabul etmesi gerekiyordu. Henning, Fabian'a ve diğer komploculara yüzüncü kez, "Bu eylem başka nerede yerine getirilebilir ki?" diye sordu. Ve bunu bir subaydan başka kim yapabilirdi ki?

Henning, Smolensk yakınlarındaki Krasny Bor'da bulunan Ordu Merkez Grubu Karargâhı'ndaki makam odasında, Fabian'la baş başa konuşurken, "Manstein'la hiçbir yere varamıyorum," dedi. Henning Feldmareşal'e çok emek harcamıştı ama nafile. Kluge gibi Manstein da komploculara engellemeyecek ama onlara yardım da etmeyecekti. Çok korkuyordu.

"Her şeyi anlıyor," dedi Henning. "Hattâ kabul ediyor. Tanrı'nın huzuruna çıktığımızda eylemsizliğimizden sonsuza dek pişmanlık duyacağımızı söylediğimde bütün vücuduyla titredi. Ama Manstein'ı bilirsin..."

Henning dikkatini Hitler'in, bir şeyden şüphelenmeyen yaveri General Schmundt'a çevirdi. Schmundt'a, Führer'in başkomutan olarak Doğu Cephesi'ndeki durum hakkında doğru düzgün bilgi edinmek ve kahraman birliklerine Stalingrad'dan sonra biraz cesaret ve umut vermek üzere bir kez olsun Ordu Merkez Grubu'nu ziyaret etmesi gerektiğini söyledi. Schmundt bu konularda Kluge ve Manstein kadar bilgili değildi. İşe yaradı. Hitler on gün içinde geliyordu ve hem de büyük maiyetiyle... İki uçak dolusu. Rastenberg'deki Kurt İni Karargâhı'ndan ta Smolensk'e. 13 Mart 1943'te.

Henning ve Fabian hemen planlarını yeniden gözden geçirdiler. En iyisi silahla vurmak yerine, Hitler cesur askerlerine madalya dağıtırken, uçağına bomba yerleştirmekti. Bu bir kaza gibi görüneceğinden, birlikler arasında isyana da yol açmayabilirdi. Henning bombalar hakkında bir şeyler biliyordu ama güvenilir bir fünye bulması lazımdı. İngiliz yapımının en iyisi olduğu bilinirdi ve şans eseri Berlin'deki bir tanıdığı onun için birkaç tane "temin" edebilmişti. Henning'le Fabian bombaları test etmek için her gün büyük Dinyeper Nehri'nin kıyısındaki uzak bir araziye gittiler. Bomba iki şişe Cointreau içeren bir pakete sığacak kadar küçüktü. Yeni plana göre Fabian, Hitler'in teğmenlerinin birinden, Tresckow için bir iyilik isteyecekti: "Acaba büyük bir nezaket göstererek, birkaç şişe Cointreau'yu General Stieff'e vermek üzere Rastenberg'e götürebilir misiniz? Tresckow onunla girdiği bir iddiayı kay-

betmişti de. Aralarındaki ufak bir şakalaşma." Stieff, Rastenberg'de Führer'in ekibindeydi.

Beklenen gün geldi. Doğu Cephesi'ne hâlâ dondurucu kış hâkimdi, rüzgâr sert esiyordu, kar içinde bembeyaz bir manzara vardı.

Kluge telaş içinde, "*Gott im Himmel!* Tanrı aşkına! Bugün bir şey planlamıyorsun, değil mi?" diye sordu Henning'e.

Henning gülerek, "Hayır, hayır," dedi. "Çok erken. Henüz hazır değiliz."

Üst düzey *Wehrmacht* personeline, Kluge'nin Krasny Bor'daki karargâhında hazır bulunmaları emredilmişti. Bir otomobil konvoyu Führer'i Smolensk Havaalanı'nda karşılamaya gitti ama Führer kendisine tahsis edilen arabaya binmeyi reddetti. Kendi araç filosu, kendi SS güvenliğiyle birlikte gelmişti ve onu Kluge'nin sığınağına götürecek olan da kendi şoförü Erich Kempka'ydı. Smolensk'ten Krasny Bor'a giden trenler bu süre zarfında durdurulmuş tüfekleri ve makineli tüfekleriyle hazır bekleyen SS muhafızları hat boyunca görevlendirilmişti. Hitler yanında kendi yiyeceklerini ve Hitler yemeden önce onları test eden doktoru Morell'i de getirmişti. Büyük Führer'in yeme alışkanlıkları berbattı: Çatalı ağza değil, ağzı tabağa götürmek – dört çeşit sebze ve sadece alkolsüz içecekler. Sigara da içmiyordu.

Bu, haber filmlerinde gösterilmek üzere kayda alınan kısa ziyaretlerden biriydi: Sevgili Führer Doğu Cephesi'ndeki yürekli askerlerini ziyaret ediyordu vs. Kısa süre sonra hepsi arabalarına binmiş, hızla havaalanına geri dönüyorlardı. Henning, Führer'in konvoyundaydı. Fabian en arkadaki başka bir arabadaydı, içinde iki şişe bulunan sıkıca sarılmış paketi taşıyordu. Havaalanında fünyenin zamanlayıcısını ayarladı, sonra da dünyadan habersiz teğmenin yanında duran Henning von Tresckow'a katıldı. Paketi teğmene uzattı. Kaybedilen bahis şakasına bir güzel güldüler ve teğmen neşeyle el sallayarak uçağın merdivenine tırmandı.

Komplonun kod adı "Anna"ydı. Uçağın Minsk üzerinde bir yerde patlayacağını hesaplıyorlardı. Henning, Fabian ve diğer komplocular alelacele odalarına döndüler ve heyecanla haber beklediler. Beklenen haber hiç gelmedi. Daha sonra Führer'in uçağının Doğu Prusya'daki karargâha sağ salim indiği bildirildi. *Gott im Himmel!* Yolunda gitmeyen neydi? Henning hemen teğmeni arayıp aptalca bir hata yaptıklarını söyledi. Ona yanlış paketi vermişlerdi. Emir subayı Fabian von Schlabrendorff zaten ertesi gün kurye uçağıyla geliyordu, böylece gelip paketi alabilirdi. Şişeleri General Stieff'e kendi götürecekti.

Teğmen ya aptalın tekiydi ya da başını kaşıyacak vakti yoktu. Her halükâr-

da Fabian ertesi gün gidip paketi geri almayı başardı. Neyse ki hâlâ açılmamış bir şekilde, teğmenin masasının üzerinde duruyordu. Kibarca ve hızla oradan ayrılarak, komplo ortaklarından Stieff'i bulup ona Cointreau'ları ve anladığı kadarıyla son havadisleri verdi. Ardından ordu personelini Berlin'e götürüp getirmek üzere daima bir yataklı trenin hazır bekletildiği Rastenberg tren garına gitti. Boş bir vagona saklandı ve büyük bir ihtiyatla dinamit paketini açtı. Fünye oradaydı – ama tamamen kararmış ve işe yaramaz bir hâlde. Ne olmuştu? Havada, yerde olduğundan daha da dondurucu olan soğuktan mıydı acaba? Alman toplarının Rus kışının aşırı soğuğunda sık sık çalışmamazlık ettiğini biliyordu. Sorun bu muydu yoksa? Kimbilir.

Fabian von Schlabrendorff bir "iş" için Berlin'de.

Berlin'e trenle giderken Fabian dinamitten kurtulmanın yollarını düşündü. Aklına önce Kleist von Schmenzin geldi; genç bir çocuk olarak Pommern'deki arazisinde çalışırken hayranlık duyduğu ve yıllar sonra tekrar karşılaştıklarında onun da kendisi gibi adanmış bir Nazi karşıtı olduğunu gördüğü adam... Ne var ki Kleist geçen yıllar içinde gittikçe daha fazla içine kapanmıştı. Beck/Goerdeler direnişçi grubuyla temasını sürdürüyordu, ancak o günlerde heyecanını biraz kaybetmişti. Kleist'a göre tutuklanması gerçekten de an meselesiydi.

Fabian onun yerine, yıllar önce hastalandığında kendisiyle ilgilenen Profesör Sigismund Lauter'de karar kıldı. Lauter'in Kurfürstendamm'daki şık dairesi hâlâ duruyor, kaçak yaşayan bazıları da dahil olmak üzere çeşitli "dostlarını" ağırlamayı sürdürüyordu. Fabian'ı tek kelime etmeden içeri aldı, onu güzel bir antika dolabın bulunduğu salona götürdü, paketi içine koydu ve kilitledi. Hızlıca el sıkıştılar ve Fabian geldiği gibi gizlice ayrıldı.

Son derece cesaret kırıcı bir durumdu başlarına gelen. Ama bir kez yola

çıkan *Wehrmacht* komplocuları pes etmeyecekti. Bir sonraki fırsat beklenenden daha erken geldi. Ordu Merkez Grubu'nun askerî başarılarıyla ilgili bir sergi, o yıl 21 Mart'taki Kahramanları Anma Günü'nün en önemli etkinliği olacaktı. Binbaşı Gersdorff, ele geçirilen bazı Rus silahlarını Führer'e gösterip tanıtmakla görevlendirilmişti. Bir sonraki suikastçı olarak kendini öne sürdü. Tresckow, Fabian'a Berlin'de kalmasını ve elindeki bombayı Hotel Eden'de Gersdorff'a teslim etmesini söyledi. Gelgelelim son dakikada, yaveri Schmundt planları değiştirdi. Belki de kulağına bazı söylentiler çalınmıştı. Zamanlama değiştirildi ve silahları göstermek üzere Gersdorff'un yerine Feldmareşal Model getirildi. SS Şeref Muhafız Birliği tarafından sıkı bir biçimde korunan Führer, Joseph Goebbels'in eşliğinde siyah bir Mercedes'le geldiğinde, savaş gazileri ve misafirlerinin yanı sıra bir dizi general, amiral ve Nazi Partisi yetkilisi yerlerine oturmuştu. Göring, Himmler, Amiral von Donitz, Bock ve Feldmareşal Keitel onu bekliyordu. İçerideki bando hızla Bruckner'in 7. Senfonisi'nden birkaç ölçü çaldı. Hitler sadece 15 dakika konuştu. Sonra hızla sergiyi gezdi ve 10 dakika içinde çıkıp gitti. Bomba hâlâ Gersdorff'un çantasında duruyordu. Tuvalete koşup fünyeyi çıkardı.

Bir sonraki gönüllü suikastçı, Fritz-Dietlof von der Schulenburg'un Fransa'da geçirdiği aylarda edindiği arkadaşı Axel von dem Bussche'ydi. Kendince sebepleri vardı. 1942'nin sonlarından beri Ukrayna, Dubno'da görev yapıyordu. Axel buranın tarlalar, ormanlık alanlar ve Ikva Nehri ile çevrili güzel bir kasaba olduğunu düşünüyordu. Kasaba halkı yaz akşamları nehir kıyısında yürümeyi severdi. Nehirden alınan su at arabalarıyla kasaba merkezine getirilirdi. Sert kışlarda buz kalıpları toprağın derinliklerinde depolanır ve yaz boyunca dayanırdı. Geceleri sokaklar gaz lambalarıyla aydınlatılırdı. Kasaba hem varlıklı hem de yoksullardan oluşan en büyük Yahudi cemaatlerinden birine sahipti: doktorlar, tüccarlar, yerel tiyatronun oyuncuları, fotoğrafçılar, öğretmenler, pazarcılar, bıçak bileyicileri. Dört sinagog vardı. Kantorun [hazan] çok güzel bir sesi vardı.

Günün birinde bölgenin sivil idaresinden bir adam, Axel'in birlik komutanını görmeye geldi: Ertesi sabah erkenden, bir "*eylem*" sebebiyle yerel iniş pistini kuşatıp emniyet altına alacaklardı. Komutan reddetti. Ertesi sabah subaylarından biri geldi: "*Herr Oberleutenant* sanırım havaalanına gelip orada neler olduğunu görmelisiniz. Bir an önce görmelisiniz." Komutan, Axel'i de yanına alarak gitti. Havaalanının ötesindeki ormanlık arazide, insan aklının almayacağı bir manzarayla karşılaştılar. SS'lerin etrafını sardığı yeni kazılmış

derin çukurlar; çırılçıplak soyulmuş genç, yaşlı, kadın, erkek ve çocuklardan oluşan bir kilometre uzunluğunda bir insan kuyruğu; arkalarındaysa SS *Einsatzgruppe* tarafından itilip kakılan ve yerel polis tarafından, "*Raus! Raus*! (Dışarı! Dışarı!) Soyunun! Ve giysilerinizi kamyonlara atın," diye bağrılarak dışarı çıkmaları emredilen kamyonlarca insan. Çukurlardan gelen silah sesleri duyuluyordu. Axel ve subayı Ekim güneşinin altında, biraz uzakta duruyorlardı. Önce, gördüklerini akılları almadı. Yahudiler –kasabadan oldukları için tanımışlardı– hırpalanarak çukurlara itiliyor, yerde dip dibe yüzükoyun yatırılıyor, sonra da makineli tüfeklerle enselerinden vuruluyorlardı. "Onları durdurmalıyız!" dedi Axel. "Onları tutuklamalıyız!" Subayı kötü bir adam değildi ama yine de reddetti. "Görüyorsun," dedi, "tek yapacakları, bir SS taburu gönderip hepimizi vurmak olur. Biz bunu durduramayız". Ufak tefek bir adamdı, Axel'e bakarken başını yukarı doğru kaldırıyordu. "Bu ancak hepimiz paçavralar içinde dolaşmaya başladığımızda duracak." Axel ne pahasına olursa olsun bunu yapmaları gerektiğini söylediğindeyse, "Biliyor musun Bussche," diye cevap verdi, "artık onurumuzu bile elimizden aldı".

Ertesi gün Axel, Fritzi Schulenburg'a şifreli bir mesaj göndererek suikastçı olmayı teklif etti. Sonradan itiraf edeceği üzere, onunki kahramanca bir hareketten çok bir intihar girişimiydi. Hitler'in hayatına yönelik, bilinen altı suikast girişiminden biriydi bu. Bilinmeyen daha kaç girişim vardı kimbilir...

Helmuth von Moltke 10 Eylül 1943'te, "Schulenburg da yeniden ortaya çıktı," diye yazdı. "Onunla hiç bu kadar ufuk açıcı ve tartışmasız bir konuşma yapmamıştım." "Tartışmasız" olmasının nedeni, tecrübeli kâğıt oyuncusu Fritzi'nin, Kreisau Çevresi mensuplarına bile ser verip sır vermemesiydi – çünkü onların suikastı asla onaylamayacaklarını biliyordu. Moltke, Berlin'den Kreisau'daki eşi Freya'ya, son yazılarından biri hakkında Fritzi'nin olumlu eleştirilerde bulunduğu bir diğer toplantının ardından, "Fritzi'yi bizimle tamamıyla aynı çizgiye getirmek vakit alıyor, ama bu yolda ilerliyor," diye yazdı. "Fritzi'nin daima bizimle arasına koyduğu mesafe gözle görülür şekilde azaldı, hattâ tamamen ortadan kalkıyor bile denebilir," diye ekledi 25 Kasım'da. Moltke olağanüstü kararlı ve cesur bir komplocuydu, o sırada *Abwehr*'de avukat olarak çalışıyordu; bir darbe gerçekleşir gerçekleşmez yönetimi ele geçirmeye hazırlanan diğer komploculara yakın olmak için gerekli bir kılıftı bu. Ama yine de sadece darbeden yanaydı – suikasttan değil. Fritzi ise Almanya'yı Hitler'den kurtarmanın tek bir yolu olduğunu biliyordu: "Almanya'yı tamamen yıkıma sürüklemeden önce" ona suikast düzenlemek.

Kasım 1943'e gelindiğinde komplocular Axel von dem Bussche'ye evci izni ayarlamayı başardılar ve Axel, Berlin'in Zehlendorf semtindeki bir rahibin evine gidip talimatları beklemeye başladı. Fritzi de ona katıldı ve iki gece boyunca konuşup hazırlık yaptılar. Ardından son ayrıntıları görüşmek üzere Yedek Ordu'nun Kurmay Başkanı General Olbricht'i görmeye gittiler: Birileri Doğu Prusya'daki *Wolfschanze*, yani Kurt İni Karargâhı'nda Hitler'e yeni üniformaların tanıtılmasını ayarlamıştı. Neyse ki Führer, *Wehrmacht* kahramanlarının üniformalarının kesimi ve modeliyle, özellikle de kalın, deri paltolarla çok ilgileniyordu. Üniformaları göstermek üzere seçilen kişi Axel'di. Gerekli patlayıcılar üniformalarla birlikte gelecekti. Kurt İni'ndeki General Stieff, Axel'in konuk evindeki odasına ulaşmasını sağlayacaktı.

Axel o misafir odasında iki gün boyunca üniformaların Berlin'deki depodan gelmesini bekledi. Hayatının en berbat iki günüydü. Kendi kendine, "Tanrım! Sinirlerine hâkim ol!" deyip durmuştu. 24 yaşındaydı. Üniformalar hiç gelmeyecekti. Kasım 1943, Bombacı Harris'in[2] Berlin'de halı bombardımanına[3] başladığı tarihti. İlk saldırı 18/19 Kasım gecesi, ikincisiyse 22/23 Kasım gecesi yapıldı. Harris 440 Lancaster bombardıman uçağı kullandı. Hava güzeldi ve yağmur yoktu, bu da çok sayıda ateş fırtınasına neden oldu. Üniformaların durduğu depo da dahil olmak üzere, Berlin'in büyük bir kısmı harabeye döndü.

Führer bunu bilseydi, herhalde diyeceği tek şey *Schicksal*, kader olurdu.

[2] Arthur Harris: İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sına karşı açılan Anglo-Amerikan stratejik bombardıman seferi sırasında görevli komutan. (ç.n.)

[3] Carpet bombing: Halı bombardımanı, büyük bir hedefi yok etmeye yönelik kapsamlı ve sistematik bir bombardıman tekniği. Seçili bölgenin her noktasına zarar vermek için aşamalı bir şekilde yapılan geniş alan bombardımanıdır. Halının bir zemini kaplaması gibi alanı tamamen kaplayan patlamaların görüntüsünden ötürü bu ifade kullanılmıştır. (ç.n.)

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ GÜNLERİNDE REICH'TA HAYAT

Reich'taki komünistler 1943'te hâlâ Nazi rejimine karşı şiddetle mücadele ediyorlardı – en azından henüz hayatta olup bir toplama kampına ya da Gestapo hapishanelerinden birine hapsedilmemiş olanlar. Ancak savaşı takip eden ilk yıllarda yazılmış direniş ve muhalefet öykülerinden bunu tahmin etmek mümkün değildi, zira tüm hikâyeler Prusyalı aristokratlara ve sosyal demokratlara aitti. Alman komünistlerinin lideri Ernst Thälmann bile 1943'te hücre hapsinin onuncu yılına girerken neredeyse unutulmuş ya da dışlanmıştı. Olağanüstü cesareti ve dayanıklılığına dair o ilk anlatılar sadece Doğu Almanya'da hatırlanacaktı. Çünkü Batı'da, savaştan sonra ve 1960'lara kadar yeni düşman komünizmdi. Ve komünistten kahraman olmazdı.

Oysa Thälmann, kızı Irma için her zaman bir kahramandı. Bir gün, Irma on yaşındayken, sınıf öğretmeni öğrencilere bir kompozisyon yazdırmıştı: "En çok ilginizi çeken şey hakkında yazın." Bazıları spor, bazıları doğa yürüyüşü, bazıları da pul koleksiyonu hakkında yazdı. Irma ise Beş Yıllık Plan hakkında. *Vater*'i o aralar sürekli Beş Yıllık Plan'dan bahsediyordu. Bu yüzden *Roter Stern* gazetesi ve *Arbeiter Illustrierte Zeitung*'dan kompozisyonunda kullanabileceği iyi resimler bulmaya koyuldu. Ödevini teslim ettiğinde öğretmen itiraz etti. Sınıfta siyasete izin verilmiyordu. O akşam bunu *Vater*'e anlattığında, *Vater* okulun çocukları kötü etkilediğini ve kapitalist sistemin bir parçası olduğunu söyledi. Örneğin, Fransızlardan nefret etmek üzere yetiştirildiklerinden, oysa ki Fransız işçilerin yaşadığı sorunların Hamburg'daki liman işçilerinden farksız olduğundan bahsetti. Hattâ çocuklar da en az Alman çocukları kadar açtı. İngiltere'de de durum aynıydı. Amerika'da da. *Vater g*ençliğinde Amerika'ya gitmiş, oradaki hayata bizzat tanık olmuştu.

1943 yılında Ernst Thälmann hâlâ Hannover Hapishanesi'ndeydi. Rosa ile Irma'nın onu ara sıra ziyaret etmelerine izin veriliyordu. Nedenini biliyorlardı: Naziler *Vater*'den korkuyorlardı. Fabrikalardaki komünist işçilerin sorun çıkarmasını istemiyorlardı; Thälmann'a kötü muamele edildiği ya da *–Gott im Himmel!* Tanrı korusun!– onun idam edildiği haberi çıkarsa ortalık epeyce karışabilirdi. Ve bu tür haberler öyle ya da böyle bir şekilde yayılırdı. Aslın-

da Hapishane Müdürü Suffenplan o günlerde ya korkudan ya da Irma'nın da Rosa'nın da çözemediği gizli bir hayranlıktan en önemli mahkûmuna, belli bir saygıyla davranmaya başlamıştı. *Vater*'in bir şeyler okumasına ve bazen de yazmasına izin veriliyordu. Hattâ Irma bir keresinde hücresinde *Vater*'in fotoğrafını bile çekebilmişti.

"Hücresinin solunda bir yatak vardı," diye yazacaktı Rosa daha sonraları, "sağdaysa gerekli bardak ve çatal bıçağın bulunduğu küçük bir masa. Köşede, pis su ve tuvalet amaçlı kullanılan bir kova. Şebeke suyu yoktu. Bir de parmaklıklı küçük bir pencere vardı". Thälmann başka bir mahkûmun satranç oynamak üzere hücresine gelmesine izin verilmesini talep ettiğinde, Suffenplan ilk başta onaylamıştı. Ancak yerel Gestapo şefi Opitz bunu duyunca hemen reddetti. Thälmann'ın hapishane avlusundaki günlük egzersiz saatinin uzatılması talebini de aynı şekilde reddetmişti. Opitz dibine kadar Nazi taraftarıydı. Dış dünyanın onu tamamen unuttuğunu söylemek amacıyla, Thälmann'ı 52. doğum gününde hücresinde ziyaret etti. "Bak, ne çiçek ne mektup ne de kart," dedi alay ederek. Aptal mıydı, neydi? Thälmann onun yalan söylediğini biliyordu. Diğer herkesin bildiği gibi. Ne var ki Thälmann, sonu yine dayakla sonuçlansa bile kestirip atamamıştı. Opitz ayrılırken, "Sonunda kazanan biz olacağız," dedi Thälmann. "Sovyetler Birliği zaten yirmi yıldır ayakta. Üçüncü Reich o kadar uzun dayanmayacak!"

Savaş yılları Irma ve annesi Rosa için zor geçiyordu. Çalışma izni alamamışlardı. Gözetim altındaydılar. Yiyecek ve kömür gitgide azalıyordu, eğer Parti'nin yardımı olmasaydı muhtemelen açlıktan ölürlerdi. Ancak artan Müttefik bombardımanı gittikçe daha fazla yıkım ve kaosa neden olunca sivil yönetim Naziler için iyice zorlaştı; Irma ve Rosa açısından bu iyi haberdi. Kargaşa içinde artık daha çok kendi hâllerine bırakılıyor, bu sayede de makul önlemler aldıkları müddetçe, yoldaşlara şu ya da bu şekilde sessizce yardımcı olarak hayatlarına devam edebiliyorlardı.

Irma 1942 yılında gizli bir Komünist Parti toplantısında Heinrich Vester ile tanışmıştı. Çok geçmeden de evlendiler. Heinrich, Singen'liydi, Almanya'nın güneyindeki bu şehir Hamburg'a uzaktı. Irma yine de, gitgide düzensizleşen tren seferlerine rağmen, Hamburg'da Rosa ile birlikte vakit geçirmeyi başardı. Suffenplan'ın izin verdiği zamanlarda babasını hapishanede ziyaret edebiliyordu. Temmuz 1943'te yeniden hapishane ziyaretine izin verilmişti. Irma elinde küçük bir bavulla tren istasyonuna doğru yola çıktı, niyeti görüşten sonra *Mutti* ve yoldaşlarıyla birlikte Hamburg'da birkaç gün geçirmekti.

"1943 yılında *Vater*'i Hannover'deki hapishanede ziyaret etmek unutulmaz bir deneyimdi. Singen'den gitmiştim oraya. Hücresine girdiğimde, geleceğimi zaten biliyordu," diye yazacaktı Irma yıllar sonra. Her şey eskisi gibiydi: Hapishane çatısında uçaksavar görevindeki askerler ona işaret vererek bilgi aktarmayı sürdürüyordu. Bu gençler onun hayatla bağlantısıydı. Nazi gardiyanlar Thälmann'ı hücresinde yalnız bırakır bırakmaz o, hemen parmaklıklı penceresine gidip en yeni haberleri alıyordu –bombardımanlar, Rus Ordusu'nun ilerleyişi, diğer komünist mahkûmların durumu– hattâ Irma'nın hapishane kapısına geldiği haberini de.

"Hitler gelecek ve gidecek ama Alman *Volk*'u ve devleti daima var olacak," diye yazdı Irma'nın yazı tahtasına kısaltmalarla... "Bu askerler Hitler düzenine karşı savaşıyor. Yürekliler." Irma babasının geleceğe dair umudunu asla kaybetmediğini, kavgaya her zaman devam ettiğini düşündü. Hücresinde sessizce oturmak onun tarzı değildi. Rusya'yı işgal etmenin Hitler'in en büyük hatası ve aynı zamanda Alman halkına karşı işlediği en büyük suç olduğunu biliyordu. *Vater* gardiyanları suçluyordu: "Hepiniz konuşuyorsunuz! Ama okulda –herhalde okula gitmişsinizdir– sadece halkı nasıl bastıracağınızı öğrendiniz. Kendi Alman *Volk*'unuza bile sevginiz yok sizin, sadece kendi refahınızı düşünüyorsunuz – hepinizin asıl derdi bu."

Gardiyanlar hücreden çıkar çıkmaz Irma ile *Vater*, Thälmann o hücreye geçirilmeden önce yerleştirilen dinleme cihazını atlatmalarını sağlayan yazı tahtalarını ve tebeşirlerini çıkardılar, bir yandan da sesli biçimde *Mutti*, diğer aile fertleri ve temmuz sıcağı hakkında muhabbet ediyorlardı. "Yanında götürmen için sana bazı mühim şeyler vereceğim," diye yazıp sildi *Vater*. "Yoldaşlar arasında dağıtılsın." Kızına ince bir defter uzattı, o da bunu külotunun içine soktu – Nazi gardiyanları bile burayı aramaktan utanırdı. *Vater* vardiyanın değiştiği saati biliyordu, Irma bu sayede sorun yaşamadan hapishaneden çıkıp tren garına dönebildi. Babasının, yanına verdiği yazıların iki amacı vardı: En nihayetinde Sovyetler Birliği'nin Nazileri yeneceğine dair duyduğu kesin inancı yoldaşlarına tekrarlamak ama esasen hâlâ hayatta olduğunu, hâlâ kavgaya devam ettiğini onlara göstermek.

Irma, Hannover'deki *Vater*'ine yaptığı ziyaretten Hamburg'a döndüğünde 1943 yılının Temmuz ayının son haftasıydı; Müttefiklerin şehre düzenlediği ve uygun bir şekilde Gomore Operasyonu kod adını verdiği en büyük hava saldırısı tam da o sırada gerçekleşti. Bombardımanın sebep olduğu sıcak hava dalgası zemini kupkuru bırakmıştı. Kraliyet Hava Kuvvetleri ve Birleşik Devletler Hava

Kuvvetleri'nin attığı bombaların ardından gökyüzüne yükselen ateş hortumları Hamburg'un merkezini harabeye çevirmiş 42 bin kişinin ölümüne yol açmıştı.

"Sirenler çalmaya başladığında daha yeni varmıştım. Bombardıman uçakları! O gece Hamburg'a düzenlenen en büyük saldırıydı," diye yazıyordu Irma. "Tarifi olmayan bir görüntüydü. İnsanlar yanarak suya atlıyordu. Ortalık gündüz gibiydi. Yollardaki asfalt yanıyordu. İnsanlar bodrumlarında yanarak öldüler. Hamburg haftalarca yandı. Trenler ve demiryolları bombalanmıştı. Açık araziye kaçanlarsa Amerikan ve İngiliz uçakları tarafından vuruluyordu. Akrabalarımız Bargteheide kasabasına geri dönmek istedi. *Mutti* ise Hamburg'daki büyük sığınaklardan birinde kalmanın daha iyi olacağını düşünüyordu. Ama ben onları alıp götürdüm. Fakat sonra Hamburg'a geri dönmek istedim. Dairemizi evsiz kalmış çeşitli yoldaşlar kullanıyordu."

Thälmann Hamburg'da yaşananları Hannover'de işi olan Hamburglu bir Gestapo yetkilisinden duymuştu. Adam Suffenplan'a Hamburg'da hayatta kalan kimsenin olmadığını söylemiş, Suffenplan da bunu *Vater*'e aktarmıştı. "Ondan sonra hiç huzuru kalmamış," diye yazacaktı Irma. "Bizim bir şeyden haberimiz yoktu. Asıl biz böcek gibi hücresine hapsedilmiş *Vater* için endişeleniyorduk. Ona hemen mektup yazdıysam da o mektup ona hiç ulaşmadı. Nihayet Berlin'den, oraya gidip ziyaretçi izni almamı söyleyen bir telefon aldım. *Vater* ortalığı yıkmıştı. Hayatta olup olmadığımı bilmek istiyordu."

Ağustos ayında ikinci bir ziyaret ayarlandı ancak Irma oraya vardığında, bir Gestapo yetkilisi memnun bir ifadeyle ona babasının artık Hannover'de değil, Dresden'in doğusundaki Bautzen'de olduğunu söyledi. Bunun üzerine, tam anlamıyla babasının kızı olan Irma hemen yolunu değiştirdi. Ancak önce Berlin'in Weisswasser semtindeki teyzesini ziyarete giderek *Vater*'in defterini teslim etti; çünkü Singen'deki dairesiyle, Rosa'nın Hamburg'da bombalamadan kurtulan dairesinin Gestapo tarafından aranmasından çekiniyordu. Berlin'de dört gün kaldı. Teyzesi *Vater*'e ufak bir pasta yapmıştı, ayrıca Irma'nın bavulunda Hamburg'daki arkadaşların verdiği hediyelerin yanı sıra birkaç yeni giysi ve çeşitli yiyecekler vardı. Epeyce ağırlaşan bavulu yol boyunca, önce bir tramvaya, ardından iki ayrı trene dura dinlene sürükleyip taşıdı.

Nihayet Bautzen'e vardı. Bavulu, tepenin üzerinde Ortaçağ'dan kalma bir bina olan hapishaneye kadar taşımak için çok ağırdı; bu yüzden etrafta kendisine yardım edebilecek bir hamal aradı – güvenebileceği birini. O günlerde tek bir bakışla kime güvenileceğini anlamanın bu kadar kolay olması ne kadar acayipti. Tahta bir el arabasının yanında duran yaşlı bir adam gördü.

"Beni hapishaneye götürebilir misiniz?" diye sordu.

"Kardeşini mi ziyarete geldin?"

"*Vater*'imi," diye cevap verdi, mânâlı bir bakışla.

Yaşlı adam gülümsedi. "Buraya biri gelmiş diyorlar – bir işçi lideri. Belki de odur."

"Onun hakkında ne düşünüyorsun?"

"Onu beğeniyorum." Irma'yı tepeden tırnağa süzdü. "Bahse girerim senin *Vater*'indir."

"Haklısın. Ben Ernst Thälmann'ın kızıyım."

Bunu böyle yüksek sesle söyleyebilmek onu çok mutlu etmişti.

Yürürlerken etraflarında konuştuklarını duyacak biri kalmayacak kadar uzaklaştıklarında, "Bautzen'deki herkes onun burada olduğunu biliyor," dedi hamal. "Naziler gizli tutmaya çalışsalar da haber hemen duyuldu. Sanki Thälmann bir suçluymuş gibi, bir sürü arabayla geldiler. Herkes gergindi. Ama hapishane duvarlarının kulağı vardır. Haber küçük kasabamızda yıldırım hızıyla yayıldı." Hamalın söyledikleri Irma'nın keyfini yerine getirmişti.

Plischke isimli müdürün idaresindeki hapishane, Hannover'dekinden çok daha kötüydü. Irma'yı görür görmez müdürün ilk sözleri, "Nerede kaldın? Dört gün önce burada olman gerekiyordu," olmuştu.

Anlaşılan Gestapo onu arıyordu. Bu yüzden şimdi bütün bavulunu didik didik ediyorlardı – tüm kıyafetlerini karıştırmış, aralarından istediklerini de kendilerine almışlardı. Nihayet Irma'yı *Vater*'in hücresine götürdüler.

İlk başta sadece birbirlerine yaklaşıp sessizce öylesine durdular – her ikisi de diğeri hayatta olduğu için çok mutlu ve minnettardı. Irma, *Vater*'in Hannover'de çok eziyet çektiğini görebiliyordu. Hapishane bombalanmıştı. Hücrenin sıcaklığı altmış dereceye kadar yükselmişti.

"Kadınlar çocuklarının adını haykırıyordu. Bense çaresizdim. O geceyi asla unutmayacağım," dedi *Vater*. Hep kullandıkları yazı tahtaları ve tebeşirleri artık yoktu. Konuşmasına "Uluslararası kapitalizmin çıkarları için yürütülen bu savaşta, masum kadınlar ve çocuklar ölüyor," diye devam etti, Bautzen gardiyanlarının işine yarayacak şekilde. "Irma, bu savaş tam bir barbarlık!"

Mahkûmlar Hannover'in bombalanması esnasında hücrelerinde kalmaya zorlanmış, alev almışçasına sıcak parmaklıklara vahşi hayvanlar gibi vurmuşlardı. Suffenplan'a, "Söyleyin bana, vicdanınız nasıl izin veriyor buna? Neden izin vermiyorsunuz çıkmamıza?" diye sormuştu Thälmann, cevabı

"İznim yok," olmuştu.

"Irma, bu insanlarda zerre sorumluluk duygusu yok, düşünmeleri bile gerekmiyor, sadece emirlere itaat etmekle yükümlüler– söz konusu cinayet olsa bile."

Bautzen'deki nöbetçi gardiyan *Vater*'i durdurmak istedi fakat *Vater* öyle bir ruh hâlindeydi ki artık, hiçbir şey onu düşündüklerini dünyaya söylemekten alıkoyamazdı. "Bu savaş faşist düzenin tamamen yok edilmesiyle son bulacak!"

Öyle görünüyor ki *Vater* 11 Ağustos 1943'te mahkeme kararıyla nakledilmişti – Suffenplan ile birlikte sıkı sıkıya korunan bir Gestapo arabasıyla Harz Sıradağları üzerinden Bautzen'e getirilirken geceyi dağın tepesinde bir *Gasthof*'ta geçirmişlerdi. Orada, evi bombalanmış bazı Hamburglular da kalıyordu. Dışarıda bir masada otururlarken, Ernst Thälmann'ı tanıdılar. Acaba ne düşünmüşlerdi? Hiçbir şey söylemeden, sadece gülümsemişlerdi. Leipzig yakınlarında askerlerle dolu başka bir lokantada daha mola vermişler, yine anında herkes onu tanımıştı. İnsanlar onu görmek için gelmeye devam ediyordu. Suffenplan'ın sinirleri gerilmeye başlamıştı. Saat 6.30'da oradan ayrılırlarken, herkes dışarı çıkmış, yüzlerinde bir gülümsemeyle onu izlemiş ve sessizce vedalaşmıştı. "Gözlerim yaşardı," dedi *Vater* Irma'ya.

"Weisswasser'e geri dönmemi, orada 14 gün kalmamı ve sonra Singen'e giderken onu tekrar ziyaret etmemi söyledi," diye yazdı Irma, Bautzen'e yaptığı ziyaret hakkında. "Bunu daha önce hiç yapmamış, onu ziyarete gelmemizi istememişti. Ama gidişatın farkındaydı; siyasi ve askerî durumu görebiliyor ve savaşın yakında biteceğini düşünüyordu, zira Sovyet Ordusu'nun ilerleyişi daha fazla durdurulamazdı. Bununla birlikte gittikçe yaklaşan yenilgi, faşistlerin vahşetini ve nefretini daha da artıracaktı; bu yüzden de *Vater* hayatını iyice tehdit altında hissediyordu."

Thälmann kendisi gibi mahkûm bir arkadaşına yazdığı gizli bir notta şöyle diyordu: "Hapisten çıkmama, tekrar dünyaya dönmeme izin verecekler mi? Hayır! Mecbur kalmadıkça hayatta böyle bir şey yapmazlar. Burada ifade etmek ne kadar korkunç ve zor olsa da, Sovyet Ordusu'nun işgal tehdidi ve Almanya'daki genel durumun kötüleşmesiyle karşı karşıya kalan Nasyonal Sosyalist rejimin, Ernst Thälmann'ın anısını silmek adına her şeyi yapması muhtemeldir. Hitler rejimi bu koşullar altında geri adım atmayacaktır – benden kurtularak sorunu bir kalemde çözecektir."

Irma 14 gün sonra geri döndü. Aynı hamalla tekrar konuştu ve ona *Mutti*'nin

yakında Bautzen'i ziyaret edeceğini söyledi. *Mutti*'yi yaşlı adama tarif etti ve o da ona göz kulak olacağını söyledi. Irma sonra hapishaneye gitti. Çok sıcak bir gündü ve *Vater* susamıştı. Ona biraz meyve getirmesi mümkün müydü acaba? Hapishaneden çıktığında her yerde meyve aradı ama bulamadı. Birisi sessizce yanına gelip tezgâhın altında elma ve armut bulunduran bir dükkân olduğunu söyledi. Aslında oraya gitmiş ama düzenli müşterisi olmadığından kadın ona meyve satmamıştı. Irma hapisteki babası için meyve istediğini söyledi.

"Yoksa sen Ernst Thälmann'ın kızı mısın?" diye sordu kadın. Irma başıyla onayladı. Kadın ona biraz elma verdi. Irma, güvenilir hapishane gardiyanlarından biri gelip aldığı takdirde, *Vater*'e her zaman meyve gönderip gönderemeyeceğini sordu. "Evet," diyerek kabul etti kadın. Irma babasına tren istasyonundan kaçak bir kartpostal gönderdi: "Sevgili *Vater*! *Groshandlung* R'ye [toptancı] meyve almaya birilerini gönder." O günlerde işler böyle yürüyordu. Bu, Irma'nın babasını son ziyaretiydi. Rosa evlenmeden önceki soyadını kullanarak iki kez daha ziyaret etti.

Ekim 1943'te Batı Cephesi'nden izne gelen bir asker, savaştan önce gardiyan olarak görev yaptığı Bautzen Hapishanesi'ndeki eski iş arkadaşlarını ziyaret ediyordu. Adı Walter Lesser'di ve ünlü mahkûmu merak ettiğinden kısa bir görüşe izin verilmesini talep etti. Hapishane Müdürü Herr Direktor Plischke'yi iyi tanıdığı için Thälmann'ın hücresine girmesine müsaade edildi.

"Hücreye girdiğimde Thälmann kitabından başını kaldırdı, bana hiç tanımadığı bu askere hayretle baktı. Fakat hiçbir şey söylemedi. Thälmann'ı daha önce hiç görmemiştim ama onu fotoğraflardan tanıdım ve gerçekten o olduğunu hemen anladım. Yine de ona Alman komünistlerinin lideri Thälmann olup olmadığını sordum. 'Evet, ben o Thälmann'ım,' diye cevap verdi hafifçe gülerek." Lesser ona Fransa, Brest'ten izinli olarak memlekete geldiğini ve Thälmann'ın Bautzen Hapishanesi'nde olduğunu duyduğunu söyledi. İzni bitince Doğu Cephesi'ne gönderilecekti. Thälmann'ın oradaki durum ve genel hatlarıyla Almanya'nın gidişatı hakkında ne düşündüğünü merak ediyordu. Thälmann bir süre sessizce ona baktı, sonra hiçbir çelişkiye izin vermeyecek bir tonda konuştu: "Rusya ile savaşa girmek Hitler'in yaptığı en büyük hatadır. Almanya, Sovyetler Birliği'ni asla yenemeyecektir zira Ekim Devrimi'nden yirmi yıl sonra Sovyetler Birliği her zamankinden daha güçlü... Ne var ki Alman halkı başka bir mevzudur. Alman halkı iki devlet arasında dostluk istiyor." Lesser, Ernst Thälmann'la görüşen son kişi oldu.

Nazi *Machtergreifung*'unu izleyen yıllar ve savaş boyunca, Reich'ta binlerce direniş grubu oluşmuştu – Kızıl Orkestra ve Beyaz Gül gibi bazıları iyi bilinse de çoğunun adı bile duyulmamıştı. Bilhassa, fabrikalar, tersaneler ve hafif sanayilerdeki işçiler arasında kayıt dışı yeraltı grupları vardı – eski sendikacılar, kilise mensupları, komünistler, sosyal demokratlar ve Düsseldorf'taki Engelmannlar gibi yerel camialarda bulunan her görüşten insan; kendilerini Gestapo casuslarından, şakşakçılarından ve yerel muhbirlerden korumak amacıyla küçük ve gayriresmî ağlar içinde çalışmaya özen gösteriyordu.

Duisburg'daki Germania ekmek fabrikasının sahibi August Kordahs ile Hermann Runge liderliğindeki şoför ekibinin ekmek somunlarıyla birlikte yasadışı yayınlar da dağıtarak sessizce yerel direnişi örgütlediğini bilen var mı mesela? 200'den fazla çalışan ve müşterinin tutuklandığı Mayıs 1935'e kadar varlıklarını sürdürmüşlerdi. Ya FAUD grubunu? Ne Komünistlerle ne de SPD ile müttefik olan, bağımsız şekilde 1937'ye kadar varlığını sürdüren, 4 binden fazla üyesi bulunan Almanya Özgür İşçiler Sendikası. Komünist Walter Mickin'in ve eski Komünist İşçi Spor Kulübü üyeleri grubunun 350 kişiyle birlikte 1935 yılında tutuklandığını kim biliyor peki? Hannover bölgesinde *Sozialistische Blätter* gazetesini yazan ve dağıtan Werner Blumberg ile 230 eski SPD üyesinin hepsinin 1936 yazında tutuklandığını bilen var mı? Ya da Hıristiyan Kereste İşçileri Federasyonu üyesi ve Katolik İşçi Hareketi lideri Hans Adlhoch'u? İlk olarak Haziran 1933'te tutuklanmış, ardından defalarca içeri atılıp işkence görmüş, 1944'te Dachau Toplama Kampı'na hapsedilmiş ve sonunda Mayıs 1945'te tam savaş sona ererken hayatını kaybetmişti. Peki acaba Hamburg tersane işçilerinin, altmıştan fazlasının tutuklanıp ölüme mahkûm edildiği 1942 yılının sonuna kadar varlığını sürdüren yeraltı örgütünden haberdar olan var mı? Ya da Berlin'deki Siemens fabrikalarından birinin hem içinde hem çevresinde faaliyet gösteren ve 18 Mayıs 1942'de Joseph Goebbels tarafından düzenlenen Sovyet karşıtı bir sergiyi ateşe veren Herbert Baum Grubu'nu? Hepsi birkaç gün içinde tutuklanmıştı. İdam edilmeden önce Herbert Baum'a ağır işkence yapılmış ve Siemens fabrikasının etrafında sürüklenerek, suç ortaklarını teşhis etmesi emredilmişti. Herbert Baum hiç kimseyi ele vermedi. Peki Münih'teki Nazi Karşıtı Alman Halk Cephesi ADV'den Karl Zimmet, Georg Jahres ve Hans Huntzelmann'ın etrafında toplanan ve 1943 yılının sonuna –Gestapo, ilişkili on üç grubu ve 300 üyesini keşfedip tutuklayana– kadar varlığını sürdüren direniş grubunu kim biliyor?

Ernst Thälmann'ın Mart 1933'te tutuklanmasının ardından Alman Komü-

nist Partisi'nin liderliğini üstlenen John Schehr muhtemelen daha iyi tanınır. O da dokuz ay sonra tutuklanmıştı ve acımasızca işkence gördükten sonra önde gelen diğer üç komünistle birlikte Wannsee yakınlarındaki Kilometerberg'de öldürülmüştü. Ruhr bölgesinden alet yapımcısı Robert Uhrig de 1933 Reichstag yangınından kısa bir süre sonra 11 bin komünistle birlikte tutuklanmıştı. Üç yıl ağır çalışma cezasına çarptırıldığı Luckau'daki Gestapo hapishanesinden çıkar çıkmaz direniş çalışmalarına geri dönmüş, Berlin çevresindeki yirmi fabrikada sabotaj hücreleri örgütlemiş; Hamburg, Leipzig ve Münih'teki diğer gizli gruplarla bağlantıyı sürdürmenin yanı sıra Beppo Romer ve düzinelerce başka kişiyle birlikte *Informationdienst* adlı yeraltı gazetesini çıkarmıştı; kadınlar genellikle kuryelik yapıyor, gazeteleri arabada yatan bir bebeğin altına ya da çamaşır sepetine saklıyorlardı. 1941 yılının sonlarına doğru Gestapo bu örgüte sızdı ve bir sonraki Şubat ayında, *Volksgericht* tarafından ölüm cezasına çarptırılan Uhrig'in de aralarında bulunduğu, yaklaşık 200 kişi tutuklandı. Uhrig, iki yıl Sachsenhausen Toplama Kampı'nda kaldıktan sonra Haziran 1944'te, Müttefiklerin D-Day[1] Normandiya Çıkarması'yla Reich'ın çöküşü kesinleşince alelacele giyotinle idam edildi; bu esnada karısı Charlotte de tutuklanıp Ravensbrück Toplama Kampı'na gönderildi.

Liste böyle uzayıp gidiyor.

Rudolf Ditzen, Carwitz'teki masasında oturmuş arka arkaya sigara yakıp akşamdan kalmalığın etkisinden kurtulmaya çalışırken, "Yerime oturup ilk satırı yazdığım andan itibaren kendimi kaybediyorum, sanki zorlayıcı bir güç beni yönetiyor," diye yazıyordu. "Faydalı kararlar, en içten vaatler heba olup gidiyor – yazmalıyım. Beni bu denli harekete geçiren şeyin ne olduğunu belki yüzlerce kez merak etmişimdir."

1942 yazında *Mazide Kalan Evimiz*'in devamı niteliğindeki ikinci anı kitabı *Bugünlerde Evimiz*'i yazıyordu. Kurnaz Rudolf bütün sorunlarının çözümünü hatırat yazmakta bulmuştu: Nazi sansürünün müdahalesi yoktu, büyük satışlar yayımcısının yüzünü güldürüyordu, okur kitlesi ise zevkten dört köşeydi. Onlara arkadaşları gibi hitap ediyor, öykülerini nasıl yazdığına dair küçük sır-

[1] ABD Silahlı Kuvvetleri tarafından askerî harekâtın başlangıç günü anlamında kullanılan terim. Normandiya Çıkarması'ndan sonra 6 Haziran 1944 tarihiyle özdeşleşmiştir. (ç.n.)

lar veriyordu. "Birdenbire malzeme tükendi," diyebiliyordu. Bir dakika önce hikâyenin bir sonraki bölümünü planlıyorken, aniden ve hattâ kendisini bile şaşırtarak, "malzeme tükenebiliyordu". En sevdikleri yazar Hans Fallada'nın ev hayatıyla ilgili her türlü detayı merak eden ve savaştan uzaklaşmak için her türlü çareye başvuracak hâldeki okuyucu, "Muhteşem," diye düşünüyordu. Evet, evet, Fallada ailesi diye bir aile gerçekten vardı; üç sevimli çocukları, eğlenceli hayvanları, bahçede yetiştirdikleri taze sebze ve meyveleriyle mutlu mesut, her şeye rağmen cennet gibi bir yaşam sürüyorlardı!

"Sana kelimelerle tarif edemeyeceğim şey (burada bir arkadaşıyla konuşuyormuş gibi gayriresmî "sen" ifadesini kullanmıştı) sevgili okuyucu, köyün biraz dışında, meyve ağaçlarının arasında, uzun köknarların koruduğu geniş bir gölün üzerindeki evimizin çevresi – evden su kenarına sadece on beş adım. Göl derin, su kristal berraklığında, en sıcak yaz günlerinde bile serin. Eğer o kavurucu ağustos günlerinden biriyse, mutfaktan ya da ev işlerinden bunalıp yemek saatinden hemen önce suya atlıyoruz. Sonra hep birlikte masaya oturuyoruz, biraz ıslak ama serinlemiş ve gülerek..."

Rudolf bir arkadaşına, "Kitapta fena hâlde yalan söylüyorum," diye itiraf etmişti. "Daha çok kurgu denebilir aslında."

"Bu kitabın başında, sonunda ve diğer her sayfasında," diye yazmıştı Rudolf, kendi parlak hikâye anlatımının içinde kaybolmuş bir şekilde, "karım Suse var – ondan bahsedilmediği zamanlarda bile. Beni bugün olduğum kişi yapan, kaybolduğumda yeniden nasıl çalışacağımı öğreten, umutsuz anlarımda bana umut veren odur. Bugün sahip olduğumuz her şey onun bana olan inancı, sadakati ve sabrı sayesinde, bu da hepimize büyük neşe veriyor".

Oysa Rudolf'un hayatı aylardır yokuş aşağı gidiyordu. Suse itaatkâr bir ev kadını ve anne olmaya devam ediyordu etmesine ama sonunda sabrı tükenmişti. Rudolf bir yıl önce misafir odasına taşınmıştı. Suse günlerce Carwitz'ten uzakta, çoğunlukla Berlin'deki Burlageler'in yanında kalıyordu. Willi Burlage uzun yıllar Rudolf'un doktorluğunu yapmış, onu kliniğinde içki, uyuşturucu ve sinir hastalıkları için tedavi etmiş ama Rudolf artık nerdeyse tamamen pes etmişti. Ara sıra yaptığı içkiden uzak durma girişimleri dışında, eskisi gibi yaşamaya devam ediyordu. Suse ecza dolabının anahtarlarını saklamak zorundaydı aksi takdirde ne bulursa yutuyordu. Bir yandan da çocuklarla ilgilenmek üzere köyden gelen genç kadınla olduğu gibi, bazen Suse'nin burnunun dibinde ilişkiler yaşamaya devam ediyordu. O günlerde Rudolf, iş için Berlin'e gitmek zorunda kaldığında artık Burlageler'de değil,

otelde kalıyordu. Willi Burlage'den de "şişko" diye bahsetmeye başlamıştı.

Ama Suse'yi önceden uyarmıştı sonuçta, uyarmamış mıydı? Evlenmeden önce ona şöyle demişti: "Umarım bizi bekleyenin maddi güvensizlik olduğunu, sağlığımın kötü olduğunu, sana çocuk veremeyeceğimi ve hattâ vermemem gerektiğini, ait olduğum toplumsal sınıf tarafından reddedildiğimi anlamışsındır." Buna rağmen üç çocukları olmuştu ve Rudolf hepsini seviyordu, bu yüzden Suse'nin şikâyet etmemesi gerekirdi, değil mi? Görünüşe bakılırsa, Suse aynı fikirde değildi.

Haziran ayında Rudolf, bahçenin karşısındaki bahçıvanın odasına taşınmış ve karısının sonunda ondan vazgeçtiğini kendine bile itiraf etmek zorunda kalmıştı: Daha sonra *Ayyaş*'ta; işi ve evliliğinde sorun yaşadıkça içkiye sarılan ve sonunda tamamen ayyaşa dönüşen bir adamın hikâyesini anlatırken "En kötüsü de, karımın bile benden uzaklaştığı hissinin giderek içimde büyümesiydi," diye yazacaktı. Rudolf'un yazıları daima kısmen otobiyografik olurdu ama asla bu kadar da değil. Öyle ki, *Ayyaş*'ı doğrudan ben diliyle yazmıştı – bunu yaptığı tek kitabı buydu.

Rudolf, sanki kendi hayatında gerçekleşmiş olayları anımsıyor gibi –ki öyle olması gayet mümkündü– "İlk başta işaretler neredeyse fark edilemeyecek, başka biri tarafından gözden kaçabilecek kadar küçük şeylerdi," diye yazıyordu. Doğum günü partisinde karısı Ayyaş'a bir dilim pasta bile ikram etmemişti. Hiç pasta yemediğini kabul ediyordu ama geçmişte karısı ona yine de her zaman bir dilim ikram ederdi. Sonra örümcek ağı vakası vardı: Üç gün boyunca odasındaki "sobanın üstünde" dokunulmadan durmuştu oysa evin geri kalanında tek bir örümcek ağı bile yoktu. Bir de paspas konusu: Bir akşam eve sarhoş döndüğünde paspasın yerinde olmadığını gördü. Karısı Magda'ya seslendi ama kadın cevap vermedi. O da çamurlu ayakkabılarıyla girişte bir kenara oturup ayakkabılarını çıkarmak ve çoraplarıyla dolaşmak zorunda kaldı! Tıpkı Ayyaş gibi Rudolf da karısına, Magda/Suse'ye ne kadar bağlı olduğunu fark etmemişti – ta ki artık çok geç olana dek.

Bunlar Rudolf Ditzen'in en karanlık günleriydi; bağımlılıkları ve sinir bozukluklarıyla, Nazi kültür yetkililerine karşı süren mücadelesiyle ve giderek kötüleşen savaşla boğuşuyordu. Yine klinikte kaldığı bir dönem oldu. Ardından, çocuklarının çok sevdiği sadık bahçıvanları ve yardımcıları Hubert Rader'in cephede öldürüldüğü haberi geldi. Aynı şekilde hizmetçilerinden birinin erkek kardeşinin haberi... Ve Suse'nin yeğeninin, kız kardeşi Tilly'nin tek oğlunun... Daha sonra da yeğenlerinin nişanlısının. Bu arada Rudolf'un

annesi, kız kardeşi ve eniştesi bombalanan Hamburg'dan çok da uzak olmayan Celle'de oldukça kötü günler geçiriyorlardı. Suse'nin annesi de... Rudolf onların yanlarında kalmaması için her şeyi yapmıştı – evinde bu kadar çok insana, hele bu kadar çok kadına gerçekten tahammül edemezdi. Buna rağmen geldiler, bazen teker teker, bazen daha kalabalık. Bu arada Nazi korku rejimi ilerlemeye devam ediyordu. Örneğin eski arkadaşları Marga Kentner'in sevgilisi, müzik öğretmeni ve gizli komünist Alfred Schmidt'in tutuklanıp Sachsenhausen Toplama Kampı'na gönderilmesi gibi her gün yeni bir dehşet haberi duyuyorlardı. Schmidt, sonunda serbest bırakıldığında, hemen yeniden tutuklanmış, *Volksgericht*'in önüne çıkarılarak ölüme mahkûm edilmişti. Bu, Nazilerin en sevdiği numaraydı: Önce onlara umut ver, hayat ver, sonra da hepsini koparıp al.

Rejim ihbarlarla beslenip gelişiyordu. İhbarlar bazen para için, çoğunlukla da kıskançlık ve kin yüzünden yapılıyordu. Rudolf, Carwitz Belediye Başkanı'nın kendisinden hiç hoşlanmadığını, bu yüzden haklarında yapılan tüm ihbarların sorgusuz sualsiz kabul edildiğini söylüyordu. Köyden biri Ditzenler'i ihbar edip köpeklerinin hayvanlarını taciz ettiğini ileri sürdüğünde, zavallı köpek uyutulmak zorunda kalmıştı. Sonra başka biri onları odun stokladıkları gerekçesiyle ihbar etti. Ardından Rudolf'un uyuşturucu bağımlısı olduğu ihbarı geldi, özellikle Nazilerin engellilere ve akıl hastalarına yönelik ötanazi politikası düşünüldüğünde, bu ihbar Rudolf'un sinirlerini altüst etmeye yetti. Rudolf ihbar üzerine eve gelen iki yetkiliyi, morfini yıllar önce bıraktığına ve artık sadece karısının gözetiminde uyku haplarını kullandığına ikna etmek için tüm gücünü kullanmak zorunda kalmıştı. Bu böyle sürüp gidiyor, depresyonu ve sinirleri iyice kötüleşiyordu. Müttefiklerin yoğunlaşan bombardımanlarından dolayı savaşın Carwitz'e yaklaştığı gerçeğiyse apayrı bir meseleydi.

Rudolf yine de yazmaya devam ediyordu – çünkü yazmadan yaşayamazdı. Belki de bu, 1920'lerde iki Yahudi finansçının karıştığı ünlü bir dolandırıcılık vakası olan Kutisker Davası hakkında bir kitap yazmaya karar verebilmesini açıklıyor – ulaştığı en düşük seviyeydi bu. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, kendisine hemen Adalet Bakanlığı'ndaki tüm dosyalara erişim izni verildi, hattâ bombardıman saldırıları Berlin'i yeniden tehdit ettiğinde, bazı dosyaları Carwitz'e götürmesine bile müsaade edildi.

Annesine yazdığı samimiyetsiz mektupta şöyle diyordu: "Borsadaki bir komisyoncunun hikâyesi olan büyük ölçekli bir çalışma planlıyorum, elbette

herhangi bir Yahudi karşıtı içeriği olmayacak." Ne var ki kız kardeşine, yetkililerden daha önceki romanlarını basmak için daha fazla kâğıt izni alma umuduyla "Yahudi karşıtı" kitabı yazmaya başladığını itiraf etmişti. "Asla yayımlanmayacağına inansam da, yine de aslına uygun olmasına özen gösterdim. En dindar Yahudi bile bunda hata bulamaz."

Hâlâ kurnazdı Rudolf: Tek istediği yetkilileri mutlu ederek kâğıt ödeneğini almaktı. Ve avansını. Kitabı tamamlamaya pek niyeti yoktu. İşverenlerini unutmuş muydu? Goebbels'i gerçekten alt edebileceğini mi düşünüyordu? Goebbels, Stalingrad'ın ardından 29 Mayıs 1943'te günlüğüne, "Fallada ve Norbert Jacques gibi iyi yazarların kaleminden çıkacak bir dizi Yahudi karşıtı kitaba ihtiyacım var," diye yazmıştı. Rudolf çok meşgul olduğunu söyleyerek Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'nı bir yıl oyalamayı başardı. Çalıştığı yayınevi bombalandığında kendine kolayca yeni bir yayımcı buldu zira meşhur Hans Fallada'nın Yahudi romanının propaganda değeri çok büyüktü. Bu arada iki anı kitabı ve *Berlin'in Fethi* başlıklı, 1920'lerde taşradan Berlin'e gelip başarılı bir iş insanı olan, beş parasız bir genci konu alan, filme çekilecek bir projeyle uğraştı. "Siyasi açıdan güvenilmez" olduğu gerekçesiyle ordudan atıldıktan sonra Berlin'e dönen Ernst Rowohlt, Kutisker kitabı hakkındaki gerçeği biliyordu: Rudolf ona "Asla tamamlanmayacak ama avans için gayet iyi bir roman," demişti. Haklıydı da. Ortalama ücretin ayda 150 Reichsmark olduğu bir dönemde aldığı avans 40 bin marktı. Kitap hiçbir zaman yayımlanmadı.

Bir hayranı Rudolf'a Noel'de bir kasa Bourgogne şarabı gönderdi. İsviçreli bir hayranından ise ansızın bir yiyecek paketi geldi. Kültür yetkilileri ondan Sudet Bölgesi'ndeki Alman birliklerini ziyaret etmesini, onlarla tanışmasını, onlara kitaplarından birkaç sayfa okumasını ve moralleri hakkında kısa raporlar yazmasını istedi. "Neden olmasın?" diye düşündü Rudolf – savaş zamanı Carwitz'in günlük sıkıntılarına hoş bir mola vermek ve üstüne biraz da para kazanmak fena olmazdı. Suse'yle çocukları da yanına aldı. Yaz tatiliydi, at ve bisiklete binmeye gittiler. Ardından iki kez, tek başına, Fransa'ya gidip aynı tip raporlar yazması istendi ve orada oldukça iyi vakit geçirdi. Ancak rapor yazmak, ne kadar önemsiz olursa olsun, yine de rejimle belirli bir iş birliği anlamına geliyordu. "Bugünlerde hayat böyle," diyordu kendi kendine. "Yaşamak zorundayız. Karnımızı doyurmak zorundayız. Yazmak zorundayım. *C'est la vie*."

1943'ün ortalarında, Ruslar bir karşı saldırı daha başlattı ve Alman Ordusu tamamen geri çekildi. Müttefikler Sicilya'ya çıkarma yaptı. Alman şehirleri

yoğun bombardıman altındaydı ve Carwitz kısa sürede Renanya'dan gelen mültecilerle dolup taştı. Tayınlar azaltıldı, ekmek ve yağ gibi temel gıdaların yanında et de... Giysi ve ayakkabıların ise lafı bile edilmiyordu. Ditzenler, Sudet Bölgesi'ne giderken Berlin'de tanık oldukları yıkım, dilenciler ve yemek kuyruklarındaki kavgalar karşısında neye uğradıklarını şaşırdılar. Kasım ayında Suse, Rudolf'un Dr. Zutt'un Berlin'deki kliniğine gitmesi için ısrar ediyordu. Yine çok içmeye başlamıştı. Artık ona bakamazdı ve bakmayacaktı da... Rudolf gitti. Ancak 22 Kasım gecesi klinik bombalanınca Carwitz'e dönmek zorunda kaldı. Aynı gece Kurfürsten Caddesi'ne düşen bomba sonucu Willi Burlage öldü. O sırada kiracısı olan Ernst Rowohlt o gece dışarı çıkmıştı.

"Yine evinin girişindeydi. Hava karanlıktı. Sarhoştu. Işığı açtı ve uzun aynadaki yansıması gözüne ilişti: 'Ne oldu bana, şu hâlime bak!' diye haykırdı içimden bir ses." Rudolf, *Ayyaş*'ta sanki kendisini anlatıyordu. "İlk dürtüm Magda'ya koşup önünde diz çökmekti: 'Kurtar beni! Beni kendimden kurtar! Beni kalbine yakın tut!' Ama bu dürtü yavaş yavaş kayboluyor: Aynadaki görüntüme şeytanca gülümserken, 'Bu tam da onun isteyeceği şey,' diye düşündüm. 'Sonra o, işi ve parayı ele geçirirken, sen yaşlı adamın peşine takılıp ayyaşlar evine gideceksin!' Uyanık ol. Daima uyanık ol."

Rudolf 1934 yılında arkadaşı Martha Dodd ile birlikte kendisini Carwitz'te ziyarete gelen Amerikalı Mildred Harnack'a ne olduğunu biliyor muydu acaba? Mildred başından beri, en büyük ve en başarılı direniş gruplarından biri olan *Die Rote Kapelle*'nin, yani Kızıl Orkestra'nın etkin üyelerinden biriydi. Merkezi Berlin'de olan grup Reich'ın dört bir yanına ve hattâ yurtdışına ulaşarak, sonunda yaklaşık 400 kişiye ulaşmıştı. Mildred'in halen Reich Ekonomi Bakanlığı'nda çalışan kocası Arvid ve Reich Havacılık Bakanlığı'nda çalışmayı sürdüren Harro Schulze-Boysen tarafından yönetilen grup; devlet memurları, gazeteciler, öğrenciler, öğretmenler, sanatçılar, iş insanları, diplomatlar ve ordu mensuplarını içeren mesafeli ve gayriresmî bir ağ olarak kalmaya özen göstermişti. Üyelerin çoğu Mildred ya da arkadaşı Libertas Schulze-Boysen gibi kadınlardan oluşuyordu. Nazilerin insanlığa karşı işlediği suçları belgeliyor, Yahudilerin ve ülkeden çıkması gereken diğerlerinin kaçmasına yardım ediyor, sabotaj eylemlerine destek veriyor, halkı ve orduyu direnişe teşvik eden bildiriler dağıtıyor ve ilerleyen Ruslara istihbarat aktarıyorlardı. Üyelerden bazılarının komünist bağlantıları vardı, diğerleriyse ne pahasına olursa olsun Nazi korku rejimine direnme zorunluluğu hisseden sıradan insanlardı.

Schulze-Boysen tarafından daktiloyla yazılmış uzun bir broşürde "Halk Almanya'nın Geleceğinden Endişeli" deniyordu. "Bakan Goebbels tekrar tekrar gözümüzü boyamaya çalışıyor ama boşuna. Hakikatlerin dili sert ve uyarıcıdır. Durumumuzun her geçen ay daha da kötüye gittiğini artık kimse inkâr edemez. Hiç kimse yaşananların korkunçluğuna, Nasyonal Sosyalist politikanın hepimizi tehdit eden felaketine gözlerini kapatamaz. Savaşın ilk yıllarındaki büyük askerî başarılar kesin sonuçlar vermemiştir. Alman ordularının çoğu şu anda geri çekiliyor. Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanlığı'nın tüm çarpıtmalarına rağmen savaş kurbanlarının sayısı milyonlara ulaşıyor. Neredeyse her Alman evinde yas var. İşçiler her zamankinden daha ağır baskılara ve aşırı zorlamalara maruz kalmaktadır. Nüfusun son rezervleri de tüketiliyor. Satın alınabilecek neredeyse hiçbir şey kalmadı. Para değerini kaybediyor. Ordu tekrar tekrar yüz binleri yutuyor. Sanayi ve tarım, işgücü eksikliğinden fena hâlde zarar görüyor. On binlerce fabrika ve çiftlik, savaş koşullarının yükü altında çöküyor..."

"Bir polis komiserine" yazılmış açık mektup şeklindeki bir diğer bildiriyse Doğu Cephesi'nde dağıtılmak üzere hazırlanmıştı: "Duyduğuma göre, Doğu Cephesi'nde komiserliğe terfi etmişsiniz. Partizanlarla savaşan polis birliğinizde bir şekilde herhangi bir başarıya ulaştınız mı peki? Buna inanamıyorum! Siyasi ve ahlaki meseleleri, insanlığı zerre hesaba katmaksızın sadece kabadayılık veya dayakla çözmeye meyilli o acımasız ve kaba polislerden biri değilsiniz belli ki. Zalimliklerine sırıtkan bir alaycılığın ve karaktersizliğin eşlik ettiği o iğrenç yaratıkları daima hor gördünüz ve onlardan nefret ettiniz. Sovyet halkının öldürülmesi emri gibi alenen canavarca bir 'görev' ile çatıştığında, vicdanın sesini dinleme yeteneği ve cesaretini kaybetmediğinizi varsaymasaydım size yazar mıydım hiç?! Kısa bir süre önce, sinir krizi geçirdikleri için ...'deki devlet hastanesine yatırılan Doğu Cephesi'nden birkaç polis yoldaşımı ziyaret ettim. Hastane atmosferini, oranın o kendine has sükûnetini bilirsiniz: Oda çiçeklerle canlandırılmıştı, hastaların müzik dinlemesine müsaade ediliyordu ve bu gülünç derecede basit zihinsel iyileşme desteklerine ilaveten, romanlarda olduğu gibi bir parça güneş ışığı odaya vuruyordu. Yeri gelmişken söyleyeyim, yoldaşların bana neredeyse utangaç bir rahatlamayla anlattıkları, çok daha kötü sinir krizi vakalarının tutulduğu bir koğuş varmış: Vaktiyle dinç ve kuvvetli olan polis memurları şimdi yalnızca zıplayarak hareket edebiliyormuş, bilirsiniz işte kangurular gibi, diğerleriyse başlarını uysalca sallayarak dört ayak üzerinde emekliyorlarmış..."

Gestapo casusları sonunda 1942 yazında Kızıl Orkestra'ya sızdı. Harnack ve Schulze-Boysen tutuklandı, işkence gördü, *Volksgericht* tarafından vatana ihanet ve casuslukla suçlanarak Aralık 1942'de, elliden fazla kişiyle birlikte Plötzensee Hapishanesi'nde ölüme mahkûm edildi. Naziler bu tür grupların liderlerine özel bir son belirlemişti: Ölene kadar et kancalarına asılı bırakılıyorlardı.

Kocası Arvid'le Wisconsin'de öğrenciyken tanışan ve evlendiklerinde onunla birlikte Berlin'e gelen Amerikalı Mildred'e gelince; *Volksgericht*'in kötü şöhretli yargıcı Roland Freisler uzun bir hapis cezasıyla canını bağışlamayı düşünüyordu, çünkü ne de olsa o bir kadındı. Ancak bunu duyunca öfkeden deliye dönen Hitler, giyotinle öldürülmesini bizzat emretti.

1943 yılının ortalarında Tisa von der Schulenburg, Reich'taki evine döneli dört yıl olmuştu. Ailenin tuhaf çocuğu Tisa nihayet kocası Fritz Hess'ten boşanmıştı ama Yahudi olduğu için değil, evlilik Tisa'ya uygun olmadığı için. İyi, normal bir eş olmaya gayret etmişse de bunu başaramamıştı. 1939'da annesi felç geçirince, Tisa İngiltere'den ayrılarak çok sevdiği Tressow'a geri dönmüştü ama bu hiç de kolay olmamıştı. Savaşın eli kulağındaydı. Tisa, kuşku ve korkuyla doluydu.

Daha sonra tekrar Londra'ya dönmek –hasta annesini ve Tressow'u terk etmek– yürek parçalayıcıydı ama başka ne yapabilirdi ki? Bu noktada onun yerine tarih karar verdi: Croydon Havaalanı'na geri geldiğinde İngiliz yetkililer ondan şüphelendi. Savaşın ufukta olduğu bu son zamanda Almanya'ya gidip gelerek ne yapıyordu bu kadın? Ne zamandan beri İngiltere'de yaşıyordu? Kocası kimdi? Babası kimdi? Adresi neydi? Komünistlerle herhangi bir bağlantısı var mıydı?

Tisa daha ne olduğunu anlamadan Köln'e giden uçağa binmiş, hâlâ fanatik bir Nazi olan kardeşi Heini tarafından havaalanında karşılanmıştı bile. Lübeck'e kadar trenle gitti, ardından arkadaşları onu arabayla Tressow'a götürdü. Saraya yaklaştıklarında genç kadının kalbi yerinden çıkacak gibi oldu: Yıllardır özlemini çektiği o baş döndürücü kokulu sapsarı çiçek açmış kolza tarlaları karşısındaydı işte. İşte sevgili Tressow'u, kendisini karşılamak üzere girişte duran sadık yaşlı hizmetkârları Weidemann ile onu bekliyordu. Ağladı, ağladı, ağladı. Yıllar önce terk ettiği hayata, geçmişine, evine geri dönmesi için birkaç gün yetmişti. Birkaç hafta sonra İngiltere ve Almanya savaşa girdi.

O Ağustos ayında annesi bir kanama geçirdi. Tisa, Lübeck'teki hastanede annesinin başucunda saatlerce oturdu. Pencerenin dışında çiçek açmış bir armut ağacı vardı. Önce Köln'den kardeşi Heini geldi ve Tisa'ya, "Benim için de her şey bitti. Kanser oldum," dedi. Gerçekten de bir yıl sonra ölecekti. İkinci gelen Wolfi'ydi, yakışıklı olan, Tisa'nın her zaman en çok tartıştığı kardeşi. Hiç değişmemişti. Yıllardır Reich Spor Bakanlığı'nda çalışıyordu, Nazi Partisi'nin değerli bir üyesiydi. Artık savaş kesin olduğuna göre, alayını seçebilirdi. Sportif ve güçlü olduğu için *Fallschirmjäger*'i, yani Paraşüt Alayı'nı seçti. En son gelense Fritzi'ydi.

Ne yazık ki annesi hayattayken yetişememişti. Hastane formalitelerinin tamamlanmasının ardından, Fritzi ve Tisa, eski ayrılmaz ikili, huzur içinde oturup konuşabilmek için katedrale, *Dom*'a gittiler. Sağlam kuleleri ve karanlık iç mekânıyla, Ortaçağ'dan kalma *Dom*'u her zaman sevmişlerdi. Arkalarda bir sıraya oturup fısıltıyla konuştular. Babalarının ölümünün arifesinde *Gasthof*'taki kısa buluşmalarından bu yana neredeyse hiç görüşmemişlerdi. Fritzi o zaman ona söylediği ne varsa şimdi de aynısını tekrarlıyordu: 1938'de Sudet Bölgesi'nin ilhakından beri General Beck ve diğerleriyle birlikte, Hitler'i devirecek bir komploya dahildi.

Darbe başarıya ulaştığı takdirde, kanun ve nizamın sağlanmasında ve iç savaş çıkmasının önlenmesinde yeni hükümete yardım etmek amacıyla Berlin Emniyet Müdürlüğü görevini üstlenmişti. Ne var ki, bu görevde sadece bir yıl kalabilmişti, çünkü büyük olasılıkla yetkililerin kendisiyle ilgili şüpheleri vardı. Oldukça uzağa, Silezya, Breslau'ya bölge başkanı olarak atanmış ve burada da tıpkı Fischhausen'deki gibi idarede reform yapmaya koyulmuştu. Charlotte ve çocuklar bir süre Yorck malikânesinde yaşadıktan sonra Breslau'ya taşınmışlardı. Peter Yorck, Schulenburglar'ın uzaktan akrabasıydı ve çoktan direniş çalışmalarına katılmıştı, bilhassa yakınlardaki Kreisau'da mukim Helmuth von Moltke ile birlikte. Fritzi birçok kez hem Kreisau'da hem de Berlin'de onlara katılmıştı. Silezya'da sendika lideri Oswald Wirisch ile temas hâlindeydi çünkü darbe ya da suikast gerçekleştikten ve yeni hükümet kurulduktan sonra, işçileri yanlarında tutacak güçlü sendika liderlerinin desteğini almaları çok önemliydi. Fritzi tüm bunları Tisa'ya Lübeck *Dom*'unda fısıltıyla anlatmış ve onu bilgilendirmişti.

Fritzi, Charlotte'yle evlendiğinden beri değişmişti; Tisa onun daha rahat, daha kendine güvenli davrandığını fark etti. Kendinden ve hareketlerinden çok emindi. Tek kelimeyle söylemek gerekirse, mutluydu. Hayatı ciddiye alsa

da kendini kesinlikle ciddiye almıyor, her zamanki muzip hâlini sürdürüyordu – hattâ kendi kaderini bile umursamıyor görünüyordu. Tisa, *Dom*'un kasvetli ortamında konuşurlarken ona baktı: yüksek alnı, yanağında öğrenci birliği günlerinden kalma yara izi, keskin hatlı burnu, delici mavi gözleri. Her zaman hızlı ama sakince konuşan, eleştirel olmaya meyilli biriydi – ama şimdi Tisa onda yeni bir öz disiplin, yapılması gerekeni yapmasını sağlayan mutlak bir kararlılık olduğunu görebiliyordu. Fritzi kız kardeşine komplocu arkadaşlarından başka kimseyle konuşmadığını söyledi ve Tisa'ya da aynısını yapmasını hatırlattı. Bu bir ölüm kalım meselesiydi ve o yaşamak istiyordu – en azından görev tamamlanıncaya kadar. Ve söz konusu görev suikasttı. Komplocuların hepsinin aynı fikri paylaşmadığını kabul etse de, Fritzi artık tek yolun bu olduğuna gittikçe daha fazla ikna oluyordu. "Çocukken bile kartlarını hiçbir zaman açık oynamazdı zaten," diye düşündü Tisa. İyi bir blöfçü, iyi bir kâğıt oyuncusu ve zeki bir eskrimciydi. Kimse onun gerçekte ne düşündüğünden ve ne yapmayı planladığından şüphelenmemeliydi. Babalarının cenaze töreninde Himmler açıkça SS'e katılmasını istemişti. *Reichsführer* SS'e aristokrat nezaketiyle, "On dört yıldır Prusya Kamu Hizmeti üniformasını giyiyorum ve bu saatten sonra da değiştirmeye niyetim yok," diye cevap vererek eski tavuk çiftliği sahibi Himmler'i ikna etmişti. Belki de Himmler bundan böyle gözünü Schulenburg'un üstünden ayırmamaya karar vermişti.

Tisa, Tressow'u değişmiş bulmuştu. Sarayın kendisini yahut araziyi – buğday tarlalarını, ormanları, gölleri– değil, atmosferini. Anne babası ölmüştü. Artık malikâneyi yöneten en büyük erkek kardeşi Johann Albrecht, Nazi'ydi. Heini ölüyordu. Wolfi uzakta bir yerlerde savaşıyordu, Fritzi ise Breslau'daydı. Tressow'da artık sadece Tisa ile Birinci Dünya Savaşı sırasında ağır yaralanan Johann Albrecht kalmıştı. Günlük işlerin çoğunu sadık hizmetkârları Weidemann yapıyor, askere çağrılamayacak kadar yaşlı olan birkaç hizmetçi ve çiftlik işçisi de ona yardım ediyordu. Kardeşine saygılarını sunmaya gelen ziyaretçiler Tisa'nın sevdiği tipler olmasa da Fritzi'nin uyarılarını dikkate alarak onları ölçülü bir nezaketle karşılıyordu. Önce yerel Nazi Partisi yetkilileri gelmişti, vaktiyle bir hiçken şimdi güç ve nüfuz sahibi pozisyonlara yükselmiş tehlikeli insanlardı bunlar. Ardından komşular geldi; bazıları iyiydi, bazılarıysa kötü. Hepsiyle mesafesini koruyordu Tisa. Çalışanlarıyla da, köylülerle de. Aslında ne hissettiğini kimseye söylemedi.

Tressow'dan çok da uzak olmayan başka bir güzel sarayda, Trebbow'da yaşayan iki erkek kardeş von Barnerler hariç. Trebbow ve Tressow, Tisa'nın

yeni hayatının ikiz yıldızlarıydı. Barner kardeşler eski ve güvenilir dostlardı. Savaşın patlak verdiği gün, Carl Ulrich von Barner askere alındı. Aynı akşam Tisa, Carl Ulrich ile evlendi – yerel nikâh dairesinde yapılan hızlı bir törenle. Tisa, Johann Albrecht ve Weidemann'ı Tressow'da bırakarak Trebbow'a taşındı, orada yaşamaya ve savaş süresince malikânenin idaresine nezaret etmeye başladı. Carl Ulrich ertesi sabah ayrıldı. Çok geçmeden kardeşi de gitti. Bir süre için her iki kardeş de Schwerin'de görevlendirildi ve hasadı denetlemek için düzenli olarak Trebbow'a dönebildiler. O sonbahar tenis maçları yapıp gölde yüzdükleri muhteşem günler geçirdiler. Sonra iki kardeş de savaşa gitti ve Tisa tek başına kaldı.

Trebbow, Tressow'a çok benziyordu: park alanı içinde bir saray, ön tarafta geniş çakıl yollar ve çimenler, arka tarafta avlu ve mutfak bahçeleri. Bir göl. Kadim meşe ağaçları. Barner kardeşler tarafından malikânenin idaresinin emanet edildiği Tisa, bütçesini dikkatli bir şekilde ayarlayıp herkesle iyi geçinerek elinden geleni yaptı. Tıpkı Tressow'da olduğu gibi, arabacı Braun da dahil olmak üzere bazı eski hizmetliler yerlerinde kalmıştı. Ancak malikâne büyüktü ve işçiye ihtiyacı vardı. Savaş ilerledikçe, açığı kapatmak için gönderilen yabancı işçilerin sayısı giderek artıyordu – önce Polonyalılar, sonra Fransız savaş esirleri, daha sonra da Ruslar. Bu, yerel Nazi Partisi yetkilileriyle iyi geçinmek anlamına geliyordu ve Tisa aynı Tressow'da olduğu gibi rolünü iyi oynamaya özen gösterdi – "Tıpkı bir aktörmüşçesine," diye düşünüyordu. Mühim olan boşboğazlık ederek Fritzi'yi ele vermemekti. Bu yüzden, yerel Nazi Partisi yetkilileri etrafı gözetlemeye geldiklerinde, onları kibarca selamlıyor, savaş hakkındaki görüşlerini dinliyor, hattâ ırk saflığı ya da Yahudilerin hainliği hakkındaki iğrenç fikirlerini dile getirdiklerinde hafifçe başını sallıyor, onlar gidene kadar sabrediyordu.

Gauleiter Friedrich Hildebrand, Hitler selamı vererek geldi. "Tipik bir Mecklenburger'di," diye yazacaktı Tisa; tıknaz, orta boylu, çok zeki olmayan, kendini adamış Nazilere dedikleri gibi siyaseten "koyu kahverengi"ydi.[2] Ama aslında kötü bir adam değildi. Tisa yerel *Gruppenleiter*'den şikâyet ettiğinde, Hildebrand yardım için daima doğrudan kendisine gelmesi gerektiğini söyledi. Babasının eski bir arkadaşıydı. Tisa'nın tek kusuru "Heil Hitler!" selamıy-

[2] *Sturmabteilung*, Weimar Cumhuriyeti zamanında Nasyonal Sosyalistlerin yükselişinde önemli rol oynamış yarı askerî örgüt. Mensupları kahverengi gömlekler giydikleri için Kahverengi Gömlekliler adıyla da anılırdı. Muhtemelen buradaki koyu kahverengi en başından beri Hitler destekçisi olanlar gibi bir anlama gelmektedir. (ç.n.)

dı. İlk başta malikânede bu selamın verilmesini yasaklamaya çalışmıştı – ta ki biri onu tehlikeler konusunda usulca uyarana kadar. O da hemen tavrını değiştirmişti.

Sevgili Almanya'sına neler olmuştu böyle? Olan bitene zor dayanıyordu. Berlin'e yaptığı nadir ziyaretlerden birinde, tüm eski Yahudi arkadaşlarının gittiğini –yurtdışında veya toplama kamplarında olduklarını ya da öldüklerini– evlerininse sadık Nazi Partisi üyeleri tarafından ele geçirildiğini görünce dehşete kapılmıştı. En kötüsü Fransa'nın neredeyse gıkını çıkarmadan düştüğü zamandı. Naziler sevinç içindeydi, her türden insan tezahürat ve yuhalamalarla birden ortaya çıkmıştı. Gazeteler yalanlarla doluydu: Hitler verdiği sözü yerine getiriyor, Almanya'yı yeniden büyük bir ülke yapıyordu! Kendisini deli bir kadın gibi hissettiğini yazmıştı o dönemleri anlattığı özel anı defterinde – artık kendi ülkesinin konuştuğu dili anlayamayan bir kadın. O ve birkaç yakın dostu sessizliklerini korudular. Asla büyük gruplar hâlinde toplanmamaya özen gösterdiler. Bir araya geldiklerindeyse fısıltıyla konuşuyorlardı.

Tisa'nın tek tesellisi radyoydu. "Yatağımın yanında duruyordu ve yatak odamın kapitone çift kapısı vardı," diye yazmıştı. "O korkunç yıllar boyunca her gece dostumla buluşmayı bekledim: İngilizce yayınla. Her gece o sesi duymayı bekledim: Burası BBC İngiltere yayını ve falanca konuşuyor. Sanki sevgilimin sesini bekler gibi bekliyordum o sesi. En iyi yayın saat birde alınıyordu. Sabaha doğru çok fazla parazit oluyordu. Daha sonra buradaki askerlere yönelik hazırlanan Askerî Kuvvetler Yayını'nı; ardından da Almanlar, Yahudiler ve diğer Nazi muhalifleri tarafından yönetilen BBC Dünya Servisi'nin hazırladığı Almanca bir İngiliz programını dinleyebiliyordum. Ama bu, BBC İngiltere kadar net duyulmuyordu. Çatışmada ölenleri, esir düşenleri ve cinayete kurban gidenleri duymak kâbus gibiydi. Unutulmaz günlerdi. Tüm bunların yanı sıra bir de Prusya gecelerinde arazinin güzelliği ve dinginliği vardı..."

Kendi ülkesine düşman olmuştu resmen. Ve kendi halkına. Hitler'in kazanmasından korkuyordu. "Lütfen Tanrım, kazanmamıza izin verme! Hangi Almanya'dan bahsediyoruz? Goethe ve Schiller'in Almanya'sından mı? Çoktan yok olup gitti o." Kendi nefretinden korktuğunu yazıyordu.

Trebbow'u kaçak arkadaşları ve mülteciler için bir tür sığınak hâline getirmişti. Ve yabancı çalışanlar için. Önce yirmi Polonyalı kız geldi. Geçmiş yaşamlarında sekreterlik ve tezgâhtarlık yapmışlardı; şimdi ise saman yapmayı ve hayvanlara bakmayı öğrenmeleri gerekiyordu. Ağır botları ve saçlarına bağladıkları rengârenk eşarplarıyla, çalışırken şarkı söylüyorlardı. Tisa

onları sevmişti, onlar da Tisa'yı. Ardından Fransız savaş esirleri geldi; Tisa onlara ormancılık işi verdi, gizlice fazladan yiyecek ve giyecek getirdi. Daha sonra Rus savaş esirleri geldi. Dikkatli olmak zorundaydı çünkü Trebbow ormancısı Hanke, Nazi Partisi'nin *Blut und Boden* üyesiydi ve Parti'nin ona söylediği her şeye inanıyordu. Ama kendisine her zaman iyi davranmış olan Barner kardeşlere de sadıktı. Hanke ve Tisa arasında bir güç mücadelesi kendini gösterdi çünkü Hanke, Tisa'nın onu kovamayacağını biliyordu. Esasında basit biriydi; bir avcı, doğa ve orman adamıydı ve zamanla birbirlerine gönülsüzce de olsa saygı duymaya başladılar. Yerel *Gruppenleiter* olarak Hanke; oğullarından, babalarından ya da kardeşlerinden biri öldürüldüğünde köylüleri bilgilendirmek zorundaydı. Onu köyün tek sokağındaki küçük evlerden birine doğru yürürken gören köylülerin ödleri kopardı – acaba hangi eve gidiyordu?

Gazetelerin Doğu Cephesi'ndeki savaşla ilgili yalan yanlış haberlerle dolup taştığı sert kış günlerinde Tisa; askerler için çorap, eldiven ve kar maskesi ören köy kadınlarına katıldı, çünkü doğru dürüst kışlık giysileri olmadığına dair söylentiler dolaşıyordu. Tisa uzun akşamlarda, Trebbow salonunun solmuş zarafeti içinde tek başına, en sevdiği kitapları, özellikle de şimdi İsviçre'de sürgünde olan Thomas Mann'ı okuyordu. O, onun eski Almanya'yla bağıydı. Mann'ın çocuklarını, Erika ve Klaus adlı ikizleri; Berlin'de Hugo Simon, karısı ve onların kültürlü arkadaşlarını ziyaret ettiği günlerden hatırlıyordu. Ne güzel çocuklardı o ikizler!

Her ihtimale karşı daima hazır tuttuğu bir bavulu vardı.

Fritzi *Wehrmacht*'a katılmıştı. Tisa nedenini merak ediyordu. Fritzi'nin dediğine göre savaş her şeyi değiştirmişti. Almanya'yı, vatanını düşmana karşı savunmak istiyordu. Fakat aynı zamanda bu vatanı elinden alan Nazilerle de savaşmak zorundaydı. *Wehrmacht*'a katılmak bir anlamda her iki sorunu da çözüyordu: Hem ülkesini savunabilir, hem de Reich'ı Hitler'den kurtarabilecek yegâne kişiler olan subaylarla temas kurabilirdi. Hem General Beck'in hem de kendisinin görüşü buydu. Sonrasında, şansları yaver giderse eğer, Müttefiklerle barış görüşmeleri yapabilir ve Almanya'yı Nazi korku rejiminin dehşetinden önceki hâline geri döndürebilirlerdi. Pek çok direnişçi gibi Fritzi de artık *Wehrmacht*'ın kendisi için en güvenli yer olduğuna inanıyordu. Ancak çok geçmeden İçişleri Bakanlığı'ndaki gizli dostları onu Berlin'e, Gıda Bakanlığı'na geri gönderdi. Reich'ın içinde de komploculara ihtiyaçları vardı.

Charlotte ve çocuklar her yaz okul tatili sırasında Breslau'dan Trebbow'a

geliyorlardı. Fritzi'yle Charlotte'nin artık beş çocuğu vardı; dördü kız, biri de babasının adını taşıyan Fritz adında bir oğlan. Berlin'e döndükten sonra Fritzi de sık sık Trebbow'a gelmeye başlamıştı – harika zamanlardı bunlar. Trebbow çocuk sesleri ve kahkahalarıyla canlanır; çocuklar bisikletleriyle etrafta koşuşturur, gölde yüzer, yabancı işçilere saman yapımında yardım eder, mutfak bahçesinden sebze getirir, Hanke ile ormanda odun keserlerdi. Eğlence ve icat ustası olan *Vater*'leriyle oyunlar oynarlardı. Sonunda 1943'te, Müttefiklerin bombardımanları giderek şiddetlenince, aile tam zamanlı olarak Trebbow'a taşındı. Fritziler en üst katta ayrı yaşasalar da Trebbow aslında, Berlin'den kaçan arkadaşlarının da gitgide daha fazla dahil olduğu büyük bir topluluğa dönüşmüştü. O yıl Charlotte altıncı ve son çocukları Adelheid'i doğurdu. Fritzi, Fransa'da edindiği arkadaşı Axel von dem Bussche'yi vaftiz babası seçti. Axel o günden sonra da yakın bir dost ve sadık bir suç ortağı olarak kaldı.

Charlotte özel anı defterine, "Noel ve yılbaşında Fritzi, bizimle sıklıkla 'dünyanın bir ucu' dediği yerdeydi," diye yazmıştı. "Yılbaşı gecesi çocuklar bir gösteriyle bizi şaşırttılar; babalarını çok sevindiren bu gösteride güneş ve dört mevsim kostümü giymişlerdi." O ay, yani Ocak 1944'te, Fritzi vasiyetini yazdı ve bir kopyasını Tisa'nın kocası Carl Ulrich'e, diğerini de eski dostu ve arkadaşı Freiherr von Willisen'e teslim etti. Charlotte'ye, suikast planının ortaya çıkması hâlinde kılıf olarak kullanmak üzere Willisen'e "vasiyetnamenin tamamlanması" şifresini verdiğini söyledi.

Sonraki aylar boyunca Fritzi, Trebbow'da ailesiyle mümkün olduğunca çok zaman geçirdi. Ev bombardıman altındaki Berlin'den gelen mültecilerle dolup taşıyordu; aktör Mathias Wieman ve eşi, karanlık salonda şiir ve oyunlardan kesitlerin sunulduğu akşamlar düzenliyordu. Fritzi arada Tressow'daki aile mülkünü işleten en büyük kardeşi Johann Albrecht'i de görmeye gidiyordu. Ayrıca buldukları her fırsatta Charlotte'yle birlikte neredeyse "veda" edercesine eski dostlarını ve arkadaşlarını –Hardenbergler, Kontes Döhnhoff, Kont Heinrich Lehndorff, General Kont Dohna, Ursula von Kardorff, Hermann Werne ve o sırada Insterburg'daki bir sahra hastanesinde ağır yaralı olarak yatan Axel von dem Bussche– ziyaret ediyorlardı, tarih bazılarının adını hatırlasa da, çoğundan bihaberdir. Fritzi, Königsberg'deki eski dostları Kesseller'e, "Beni bir sonraki görüşünüzde ya bakan olacağım ya da başsız!" diye şaka yapıyordu.

Bernt Engelmann Batı Cephesi'nde Normandiya'daki Caudebec-en-Caux'dan izinli olarak Düsseldorf'a döndüğünde evi boş buldu. Babası yurtdışındaydı, annesiyse "tedavilerinden" birindeydi, yani birinin bir yerlerde Nazi yetkililerinden paçayı kurtarmasına yardım ediyordu. Tante Ney, Bernt'e fırına gelmesi için bir mesaj bırakmıştı. Bernt onu her zamanki gibi müşterilerle meşgul, Nazi Partisi üyeleri dahil herkesle neşe içinde sohbet ederken buldu – ama alışıldığı gibi dükkânın arka odasında Bernt'e son haberleri verecek zamanı bulamayacak denli meşgul değildi elbette. Irene Herz adında bir kadınla ilgili acil yardıma ihtiyacı olduğunu fısıldadı Tante Ney. Anlaşılan Frau Herz Yahudiymiş, Berlin'de yaşıyormuş ve kaçakmış. Gestapo, kocasıyla oğlunu sokakta yakalayarak yüzlerce Yahudiyle birlikte yük trenlerinin kalktığı gara götürmüştü. Frau Herz o sırada çalıştığı Siemens fabrikasında olduğundan olay hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Henüz on bir yaşındaki oğlunun fox teriyeri Maxi'yi Oranien Caddesi'ndeki gazete büfesini işleten kadına teslim edecek kadar vakti olmuştu sadece. İşten dönerken gazete almaya büfeye giden Frau Herz, arkada Maxi'nin havladığını duyunca şaşırmıştı. Sonra da korkunç haberi öğrenmişti. İşte o zamandan beridir kaçıyordu.

Gazeteci Ursula von Kardorff bir arkadaşına Berlin'den, "Burada şu anda çok iç karartıcı şeyler oluyor," diye yazıyordu. "Yaşı 80 ve altında olan tüm Yahudiler Polonya'ya sürülüyor. Sokaklarda sadece gözü yaşlı insanlar görüyorsunuz. Bu dayanılmayacak kadar aşırı ve oldukça yürek parçalayıcı. Hepsinden öte, insan çaresizce izlemek zorunda kalıyor ve yardım etmek için elinden neredeyse hiçbir şey gelmiyor. Yanlarına sadece evrak çantası büyüklüğünde çok küçük bir paket almalarına izin veriliyor." Gazeteler ise Joseph Goebbels'in Berlin'i birkaç ay içinde "Yahudiden arınmış" hâle getirme vaadini göklere çıkarıyordu.

"Gidip onu alman ve Düsseldorf'a getirmen gerekiyor. Artık hemşire olarak yeni bir kimliği var. Neyse ki sarışın – hiç Yahudi gibi görünmüyor," dedi Tante Ney. "Tüm belgeler tamam ama bir hemşire kıyafeti bulmamız gerekiyor. Her neyse, yarın git ve onu Hotel Central'ın dışında bekle."

Bernt'in bir SS *Obengruppenführer*'iyle evli olan kuzeni Gudrun'un babası Onkel Karl, onu Berlin'deki garda karşıladı. Bernt'in kendilerini ziyaret etmesi onu çok duygulandırmıştı. Bernt'in elini kuvvetlice sıkarak, "Şu lanet olası İngilizler!" diye söylendi. "Ama artık topun ağzındalar! Birkaç hafta içinde barış anlaşması için Führer'e yalvaracaklar." Onkel Karl'a bu umudu veren, Atlantik'teki Nazi denizaltılarının başarılarıydı. Sadece Şubat ayında

yetmişten fazla ticaret gemisi ve tanker batırmışlardı. "[İngilizler] Yakında yiyecek hiçbir şey bulamayacaklar!"

Onkel Karl annesinin erkek kardeşiydi. Ne kadar da farklıydılar.

"Bu onların o meşhur imparatorluklarının sonu olacak! Sömürgeleri olmayınca hapı yutacaklar. Churchill ve Berlin'e yaptığı terör saldırıları böylece layığını bulacak!" Müttefik bombardımanı yüzünden Onkel Karl'ın geceleri kötü geçiyordu, bünyesi buna uygun değildi. Tante Elsbeth'in sinirlerinin iyice bozulduğunu söyledi. 30 Mayıs gecesi en kötüsüymüş – denilene göre binden fazla bombardıman uçağı Köln'e saldırmış. Gazetelerde okumuştu. Şimdi sıra yine Berlin'deydi. *Unglaublich*! İnanılır gibi değil!

Ancak gardan ayrılırken Bernt'in kulağına şöyle fısıldadı: "Sence bu savaş daha ne kadar sürecek?" Bernt şaşırmış görünüyor olmalıydı. "Bana söyleyebilirsin," dedi. "Artık yalnızız."

Bernt'le konuşabilmek için Tante Elsbeth'i bilerek evde bırakmıştı. Tante Elsbeth, tıpkı Gudrun ve SS *Obengruppenführer*'i Horst-Eberhard gibi, canı gönülden Nazi Partisi üyesiydi. "O hâlâ mutlak zafere inanıyor," dedi.

"Sen artık inanmıyor musun?"

Doğu Cephesi'ndeki Kahraman Şehitler listelerinin aksi hikâyeler anlattığını fark ettiğinden bu yana Onkel Karl'ın, gizli şüpheleri oluşmuştu. Bernt ona kendisinin ve ailesinin en başından beri Almanya'nın savaşı kazanacağına inanmadıklarını söyledi.

"Ama daha ne kadar sürecek?" Muhtemelen Onkel Karl, Normandiya'da bulunan muhaberat birimi sayesinde Bernt'in daha güvenilir bilgilere sahip olacağını düşünüyordu.

"Kimbilir? En azından yakında değil," dedi Bernt.

"*Vater*'in nasıl bu arada?"

"İngiltere'den ayrıldı. Şimdi Avustralya'da." Bernt'in yarı Yahudi olan babasının, Naziler onu yakalamadan bir iş gezisi için Reich'tan ayrılmayı başarması büyük şanstı. Uluslararası Kızıl Haç'ın ara sıra teslim ettiği mektuplarından okudukları kadarıyla, zor zamanlar geçiriyordu ama en azından güvendeydi.

"Horst-Eberhard bu Prag olayı yüzünden çılgına dönmüş vaziyette."

"Öldü mü?" Bernt suikasta uğrayan *Reichsführer* SS'i Reinhard Heydrich'i kastediyordu. Gazeteler henüz kamuoyunu tam olarak bilgilendirmemişti. "Evet," diye doğruladı Onkel Karl. Ölmüştü. Bernt daha mutlu olamazdı.

"Gudrun nasıl?"

Onkel Karl iç çekti. "Hamile, bildiğin gibi. Ama komplikasyonlar var. Hamileliğin son haftalarında Bad Tolz'da kalmak zorunda."

"Gerçekten mi?.." Bernt hızlıca düşündü. "Bu özel kliniklerdeki hemşirelerin ... özel üniformaları oluyor, değil mi?"

"E... Evet?"

"Bana da bir tane lazım, Onkel Karl. Nedenini sorma. Ama yarın sabaha kadar bir tane bul. 44 beden."

Muhtemelen Onkel Karl, Bernt'in açık ettiğinden daha fazlasını anlamıştı. Kısa bir tereddütten sonra, o akşam Gudrun'u ziyaret edeceğini söyledi. Ertesi sabah saat onda, Savigny Platz'daki bankanın önünde buluşmak üzere sözleştiler.

"Bu arada, Onkel Karl, ona bir hediyem var." Onkel Karl duygulanmıştı. Ama bunun küçük bir köpek olduğunu öğrenince pek emin olamadı.

"Adı Maxi," dedi Bernt kendinden memnun bir şekilde.

Ertesi sabah saat onda, Bernt kucağında Maxi'yle geldiğinde Onkel Karl bankanın önündeydi. Bernt planlandığı gibi Frau Herz'le buluşmuştu ve şimdi o da Hotel Central'ın kadınlar tuvaletinde bekliyordu.

Bu, Onkel Karl'ın hayatında yaptığı tek cesur eylemdi. Orada bir bankın arkasında küçük bir çanta duruyordu. Hızlıca uzaklaşmadan önce, "Çanta sende kalabilir," dedi. Maxi mutlulukla hoplayarak ardından gitti.

Bernt ve Frau Herz veya yeni kimliğiyle Hemşire Maximiliane, Düsseldorf tren istasyonuna vardıklarında, onları şık üniformalı bir SS subayı karşıladı – Herr Desch, diğer adıyla Balık Surat. Tante Ney, Hemşire Maximiliane'ı ülke dışına çıkarana kadar, her yerden uzak kır evine yerleştirdi.

Bernt ev izninden döndüğünde, şoför Krupa onu Rouen tren istasyonunda bekliyordu. Bu bir ilkti. Neler oluyordu?

"Erwin'i tutukladılar," dedi Krupa.

Korkunç bir şoktu bu. Bernt elbette en başından beri risk aldıklarını biliyordu; BBC dinleyip savaşın gerçek gidişatı hakkında bilgi sahibi oluyor ve henüz Sylt Adası'nda konuşlandıkları ilk yıllarda üstlerinden geçen Müttefik bombardıman uçaklarına sahte numaralar veriyorlardı. Ancak Erwin'in bundan çok daha fazlasını yaptığı ortaya çıkmıştı. Askerî polis beş gün önce kışlalarına gelmiş, odasını aramış, sonra da onu kelepçeleyip götürmüştü.

Erwin ve Bernt, *Wehrmacht* eğitiminde ilk tanıştıklarından beri arkadaş

ve iş birlikçiydiler. Mükemmel anlaşıyorlardı. Bernt, Erwin'in babasının 1933 yılında, düzmece Reichstag yangınının ardından binlerce komünistle birlikte uzun süre toplama kampında kaldığını biliyordu. Sonunda serbest bırakıldığında ne çalışabilmiş ne de normal bir hayat sürebilmişti. Erwin güçlü ve iyi bir adamın tamamen yıkıntıya döndüğünü söylerdi. Ve Erwin bunu yapanları asla affetmemişti.

"Şimdi nerede?"

"Burada Rouen Hapishanesi'nde. Sonra Paris ve Askerî Mahkeme."

"Ne yapmış?"

"Sadece söylentiler var: Gizli bilgileri Müttefiklere iletiyormuş," dedi Krupa. "Binbaşı Zobel kâğıt gibi bembeyaz kesildi, suçlanacağından çok korktu. Muhaberat birimimizden artık Çifte Doktor sorumlu."

Erwin'in başına neler gelebileceğini düşünerek, bir süre sessizce yollarına devam ettiler.

Krupa, Bernt'i neşelendirmek için, "Ben de Paris'ten bir iş için yeni döndüm," dedi. "İnanamazsın, *Reichsmarschall* Göring'i kendi gözlerimle gördüm – şu anda sana olduğum kadar yakındım ona! Gerçek hayatta daha da şişman, devasa bir pelerin giyiyor. Parmakları yüzüklerle dolu –ciddi söylüyorum– elmas ve yakut taşlı! Ve inanamazsın, makyaj yapıyor!" Bu Bernt'i güldürdü.

"Hepimiz onun neden orada olduğunu biliyorduk. Tüm şoförler biliyordu. Müzelerden ve insanların evlerinden bir şeyler yürütüyordu: sandıklar dolusu eski tablo, duvar halıları, porselenler ve daha neler neler ... hepsi Reich'a geri gönderiliyordu."

Bernt iki gün sonra Binbaşı Zobel'i, Paris'e nakledilmeden önce Erwin'i Rouen Hapishanesi'nde ziyaret edebilmek için işgalci yetkililerden izin koparmaya ikna etmeyi başardı. Erwin, Gestapo'nun özel durumlarda kullanmak üzere ayırdığı, hapishanenin merkezî "cam kafesinde" tutuluyordu. Bernt onunla hücresinde biraz yalnız kalabilmek için gardiyana birkaç sigara uzattı. İçeri girdiğinde Erwin dar bir demir yatakta yatıyordu, bandajlarla sarılı başında sadece bir gözü, ağzı ve burun delikleri görülebiliyordu.

"*Schweine*, domuzlar!" dedi Erwin ağzının kenarıyla. "Tıpkı *Vater*'e yaptıkları gibi..."

Bernt bir sigara yaktı ve arkadaşının ağzına götürdü.

"Ama biliyor musun benden ... Bruneval hakkında hiçbir şey öğrenemediler."

Bernt'in hiçbir fikri yoktu. Tek bildiği Bruneval'ın, Cap d'Antifer'de bulunan İngiliz Komutanlığı'nın muhaberat biriminin bir parçası olduğuydu, o kadar. Ne olduğunu daha sonra keşfedecekti: Erwin İngilizlerin, RADAR'larını daha da geliştirdiklerini biliyordu. Nisan 1943'ten bu yana, Atlantik'teki ticaret donanmasını ve askerî gemileri yok eden Alman denizaltılarını tespit edebiliyorlardı. Artık işler tersine dönmüştü: RADAR sayesinde sadece Mayıs 1943'te 40 denizaltı batırılmıştı.

"Unut gitsin," dedi Erwin. "Ama bana söz ver," diye fısıldadı, "7 numaralı planı hayata geçireceğine söz ver".

7 numaralı plan. *Wehrmacht*'tan kurtulma yöntemleri üzerine çok sık konuşmuşlar, detayları tekrar tekrar gözden geçirmişlerdi. Erwin askerî talimatlardaki tüm boşlukları biliyordu ve 7 numaralı planı özellikle Bernt için tasarlamıştı. Erwin bunun kesin çözüm olduğunu söylüyordu. Öncelikle Bernt'in hasta numarası yapması gerekiyordu – baş ağrısı, mide ağrısı, her neyse; böylece ateşini ölçeceklerdi. *Wehrmacht* talimatlarında belirtildiği üzere, ateş 38 derecenin üzerine çıkar çıkmaz, kontrol edilmek üzere sahra hastanesine gönderilmeniz gerekirdi. 38 dereceye ulaşmak içinse tek yapmanız gereken termometreyi sertçe ovmaktı. İşin zekâ gerektiren kısmı bundan sonraydı: Bernt'in babasının ailesinin bir tarafı Yahudiydi. Bunu Binbaşı Zobel'e çekine çekine itiraf edecekti – böylece o da Bernt'e tekrar birliğe dönmesi için baskı yapmayacaktı. Bilhassa Erwin meselesinden sonra.

"*Mach's gut!* İyi şanslar!" dedi Erwin. "Haberlerimi alırsın. *Vater*'imin yaptığı gibi yapmayacağım ben..."

Ertesi gün haber yıldırım hızıyla yayıldı: Erwin Paris'e giderken, Rouen garında karşıdan gelen bir trenin altına atlamıştı. Kendisine kelepçeli *Feld Kommissar*'ı da yanında sürüklemiş, ikisi de anında ölmüştü.

Bernt derinden sarsılmış ve kahrolmuştu. Bu onu 7 numaralı planı uygulamaya itti. Plan tıpkı Erwin'in söylediği gibi tıkır tıkır işledi. Rouen'deki sahra hastanesine gönderilmeden önce, korkunç sırrını Binbaşı Zobel'e açtı. Hastane koğuşu, kolalı beyaz başlıklı 70 yaşında bir Fransız rahibe tarafından yönetiliyordu. Genç doktor da Fransızdı. Çok geçmeden Bernt'in, Fransa'yı seven ve Müttefiklerin zaferi anlamına gelse bile, savaşın sona ermesinden başka bir şey istemeyen "iyi Almanlardan" biri olduğunu fark ettiler. İkisi de onu cepheye geri göndermeyi düşünmüyordu; bu yüzden ellerinden geldiğince uzun süre, koğuşlarda yardım göreviyle meşgul ettiler. Sonunda doktor

Bernt Engelmann, ailesiyle birlikte Düsseldorf'taki evinde.

gerekli tüm tıbbi raporları imzaladıktan sonra, Düsseldorf'taki evinde iyileşmesi için hastalık izni verildi.

Düsseldorf'ta kalabilmesi için, Herr Desch savaşla ilgili önemli işler yapan Wrobel & Co. adlı bir şirkette ona iş buldu. Bernt, Herr Wrobel'in masasında *London Times*'ın bir kopyasını gördüğünde emin ellerde olduğunu anlamıştı. Wrobel & Co.'ya gündüzleri, Müttefiklerin demir-çelik ve mühimmat stoklarını takip etmek üzere İngilizce ve Fransızca bilen biri gerekiyordu. Geceleriyse Yahudileri ve Nazilerden kaçan herkesi Reich'tan çıkarma işini sürdürecek birine ihtiyaçları vardı. Balkanlar üzerinden yeni bir rota bulmuşlardı ve bu rotanın savaşın sonuna kadar işlerine yarayacağını umuyorlardı. Tek sorun savaşın bitecek gibi görünmemesiydi.

Gestapo, Nisan 1943'te kapılarına dayandı – büyük toplama ve tutuklamaların yapıldığı ay. *Abwehr*'den Hans Oster'in tutuklandığı tarihti bu. Şefi Wilhelm Canaris de o andan itibaren zan altında kalacak ve daha sonra o da tutuklanacaktı. Bu durum, büyük ölçüde *Abwehr* korumasına güvenen Wrobel & Co.'nun işlerini hayli zora soktu. Sonuçta Gestapo, ofiste suç teşkil edecek hiçbir şey bulamadı ve çeşitli uyarılar yaparak oradan ayrıldı. "*Verdammt mal!*" diye lanet okudu Herr Wrobel arkalarından. "Domuz bunlar!" O andan

itibaren gözetim altında olduklarını ve daha dikkatli davranmaları gerektiğini biliyorlardı.

Bu yüzden Bernt, 2 Mart 1944 sabahı saat 6'da alt kattaki kapının sertçe vurulduğunu duyduğunda en kötü ihtimalin gerçekleşmesinden korktu. Zamanlama hiç iyi değildi. Bir gece önce Herr Desch'in evinde Onkel Ney'in doğum gününü kutlamak için küçük bir parti vermişlerdi – sadece bir düzine yakın arkadaş, hepsi de gizli ağın bir parçasıydı, aralarında hâlâ şifre çözmekle meşgul olan ve en son BBC haberlerini getiren Fräulein Bonse de vardı. Onkel Ney, eve götürmesi ve güvenli bir yere saklaması için Bernt'e kahverengi kâğıtla sarılıp iple bağlanmış bir paket vermişti. İçinde belgeler ve bir tabanca vardı. Annesi yine "işlerinden" birini halletmeye gitmişti, bu yüzden evde yalnızdı.

Bernt pencereye giderek hızlıca dışarı göz attı. Siyah deri ceket ve park hâlindeki siyah araba ona bilmesi gereken her şeyi anlatıyordu. Paketi saklamak için daha iyi bir yer bulmaya zamanı yoktu. Kapı daha da yüksek sesle vuruldu. Onları ihbar eden Wrobel'in sekreteri miydi yoksa? Bernt o kadına hiç güvenmemişti. Merdivenlerden yukarı doğru çıkan ağır botların sesini duyabiliyordu. "Sakin ol," dedi kendi kendine. "Ne oluyor! Saat daha altı! Uyuyordum!" dedi Bernt kapıyı açarken. "Kimliğini göster!" Bernt itiraz etti. "Ben *Wehrmacht* mensubuyum." Gestapo yetkilisi etkilenmemişti. "Tutuklusun," derken bir kelepçe çıkardı. "Neden?" "Nedenini biliyorsun." Adam sadece bekledi. Anlaşılan evi aramaya değil, sadece Bernt'i tutuklamaya gelmişti.

Bernt giyinirken risk aldı ve sabahlığını, altındaki paketle birlikte banyonun zeminine bıraktı – şansı varsa üçüncü katta oturan ve evin yedek anahtarına sahip olan Frau Kurtz, Gestapo geri gelmeden paketi fark edip ortadan kaldırırdı. Siyah deri ceketli adam onu kelepçeledi. Şoför arabadan indi ve iki siyah deri ceketliyle birlikte Bernt'i arabanın arka koltuğuna ittiler. Bernt bir anlığına eğilip yukarı baktı – Frau Kurtz perdenin arkasında duruyordu.

"*Los*! *Raus*! [Hadi! Dışarı!]" diye bağırdılar ve onu Ulmen Caddesi'ndeki Gestapo sorgu binasının bodrumuna inen taş basamaklardan tekmeleyerek aşağı itip hücrelerden birine soktular. Adamlardan biri, "Ve bunların hepsi pislik bir Yahudi için," diye ayrıca ekledi.

Bernt ne olduğunu anlamıştı. Wrobel & Co. değildi sorun. Yakalanan Yahudi arkadaşlarından biriydi. Daha sonra bunun Dr. Bernstein olduğunu; Balkanlar'a ve oradan da özgürlüğe giderken Viyana garında tutuklandığını öğrendi. Anlaşılan gerginlikten garip davranmıştı, bu yüzden üstünü aramış

ve paltosunun astarına dikili olarak Bernt'in babası Herr Engelmann'ın adını ve Avustralya'daki adresini bulmuşlardı. Dr. Bernstein üzerinde yazılı hiçbir şey taşımayacağına söz vermişti ama artık ne yapabilirdi ki? Çok korkmuştu. Tabii bundan sonra Bernt'in izini sürmek gayet kolay olmuştu.

Bernt birkaç hafta boyunca hücresinde tecritte tutuldu. Hücre kapısına neden tebeşirle K harfinin yazıldığı bilmecesi kısa sürede çözüldü: Elinde dua kitabı, tespihi vb. ile Katolik bir rahip çıkageldi. Bernt Katolik değildi halbuki. "Günah çıkarmak istediğini duydum evladım," dedi rahip, onu kutsayarak. Bernt diz çöktü. "Tante Ney en iyi dileklerini iletiyor," diye dua etti rahip. "Ve Herr Wrobel de. Sağlığı çok iyi. Amin." Bernt de haç çıkardı. "Amin."

Bundan sonrası Bernt için yokuş aşağı giden uzun soluklu bir süreç oldu. Önce Ratingen Gestapo hapishanesine, ardından da nedense, Hollandalı mahkûmlarla dolu olan Krefeld yakınlarındaki Anrath'a gönderildi. Orada iki aydan fazla tecritte kaldı. Mayıs 1944'ün başında, Richter adında bir Gestapo *Kommissar*'ı tarafından üst kata çıkarılarak, "Yahudileri koruma" faaliyetleri hakkında eksiksiz bir rapor yazması talep edildi. Resmî olarak. Gayriresmî olaraksa, Reich'ın yenilgiye yakın olduğunu herkes görebildiğinden, Richter, Bernt'ten *Kommissar* Richter tarafından her zaman iyi muamele gördüğüne dair bir ifade imzalamasını istiyordu. O da karşılığında Bernt'in affını talep edecekti. Bernt, "Bana elinden geldiğince yardım etti ve böylece hayatımı kurtardı," diye yazıp imzaladı.

Başka bir sorgu esnasında, Berlin'den gelen bir *Sicherheitsdienst*[3] sorgu memuru, "Tüm bunların aslında neyle ilgili olduğunu biliyor musun?" diye sordu. "Batılı kuvvetlerin, Sovyetler'e ve komünizme karşı *birlikte* çalışmanın bizim için ne kadar önemli olduğunu bilmeleri çok *mühim*." "Herhalde İngilizce konuşan birinin ileride kendilerine yardımcı olabileceğini düşünüyorlar," diye aklından geçirdi Bernt. Bir hafta sonra Normandiya Çıkarması haberleri hücre duvarlarından içeri sızdı: 7 bin gemi, 16 bin uçak, 620 bin asker ve her türden 100 bin askerî araç artık Fransa topraklarındaydı ve Reich'a doğru yola çıkmıştı. *Luftwaffe*'nin ise sadece 350 uçağı vardı. Hitler Normandiya'ya çıkarma yapılmasını beklemiyordu – Londra Savaş Ofisi'ndeki Müşterek Planlama Personeli tarafından tasarlanan, akıllıca bir aldatmaca olan Fortitude Operasyonu sayesinde çıkarmanın Calais'de olacağını zannetmişti. Başkomutan ve Führer, şimdi yorgunluktan tükenmiş birliklerini Doğu Cep-

[3] SS ve Nazi Partisi istihbarat örgütü.

hesi'nden Batı'ya nakletmek zorundaydı. Askerlerin birçoğu Rusların azılı ilerleyişinden kurtulmanın heyecanını yaşıyordu.

Richter, Bernt'in Flossenberg Toplama Kampı'na nakli için 1 Eylül 1944'te gelen, Reinhard Heydrich'in Prag'da öldürülmesinin ardından *Sicherheitsdienst*'in başına geçen *Reichsführer* SS Ernst Kaltenbrunner tarafından imzalanmış emri durdurmayı başaramadı. Nakil aracında seksen mahkûm daha vardı – her milletten kadın ve erkek. Bernt bir seferinde Hollandalı bir profesöre, başka bir seferinde Hitler'e bağlılık yemini etmeyi reddeden bir çiftçiye, diğer seferinde ise Alman bir Yehova Şahidi'ne kelepçelenmişti.

Bernt, Ernst Kaltenbrunner'i gayet iyi hatırlıyordu çünkü kuzeni Gudrun'un düğününde onur konuğuydu.

ON İKİNCİ BÖLÜM

SON

Eski SPD Reichstag üyesi efsanevi Julius Leber, 15 Mayıs 1944'te, avukat Joseph Wirmer'in evine gidiyordu. Berlin-Schöneberg'deki kömür işletmesinden çıkıp tramvaya binmiş, takip edilmediğinden emin olmak için her zamanki gibi birkaç kez yolundan geri dönmüştü. Bugünlerde sürekli toplantılar oluyordu; bazen evlerinde, bazen otellerde, bazen de bürolarda. Aslında toplantıları genellikle Leber'in kömür işletmesinin arka odasında yapıyorlardı, zira Mayıs 1937'de Sachsenhausen Toplama Kampı'ndan çıktıktan hemen sonra, kararlı bir şekilde, boyun eğmeden Nazi rejimiyle mücadeleye geri dönmüş, arkadaşları Ludwig Schwamb, Gustav Dahrendorf ve Ernst von Harnack aracılığıyla diğer direnişçilerle temasa geçmişti.

Leber bugünlerde iyice zayıflamıştı – artık bir zamanlar olduğu heybetli ve coşkulu adam değildi. Ne var ki görünüşe aldanmamak lazım; her zamanki gibi mücadeleciydi ve grupların yaptığı tüm tartışmalarda başı çekiyordu. Bazı eşler bu duruma itiraz edebilirdi, özellikle de Leber ve Annedore'nin artık ergenlik çağında olan ve dört yıllık yokluğunun ardından babalarına ihtiyaç duyan iki çocuğu varken. Ama Annedore o eşlerden değildi. Leber, karısının sosyal demokrasi davasına dahil olmasından sonra ona "Paulus" demeye başlamıştı. Annedore'nin sosyal demokrasiye kanının ısınması uzun sürmemişti; Leber konuşarak herkesi ikna edebilirdi ve Annedore'yi güvenli muhafazakâr hayatında karşılaştığı hiç kimsenin güldüremediği kadar güldürebiliyordu. İçki içtiği, çapkınlık yaptığı ve pervasızca her türlü tehlikeyi göze aldığı zamanlarda bile onu seviyor ve ona hayranlık duyuyordu. Üstelik tehlikelerin bilincindeydi. Lübeck'teki yerel Naziler 1933'ten önce bile Leber'i tehdit ediyorlardı: "Zaferimizden iki saat sonra Dr. Leber pazar meydanındaki bir lamba direğinde asılı olacak." Leber'in yanıtıysa onları mümkün olduğunca dövmek olmuştu, hem sözle hem de fiziksel olarak. Bu yüzden Nazi *Machtergreifung*'undan kısa bir süre sonra tutuklanması kaçınılmazdı. Leber bunu hiç umursamadı. Haziran 1933'te hapishaneden yazdığı gibi, "Genel olarak beni en çok meşgul eden şey bugün değil, gelecek. Bugün yaşadığımız, bir geçiş sürecidir. Bu konuda en ufak bir şüphem yok. Ancak bun-

dan sonrası derin bir karanlığa gömülmüş hâlde."

Stalingrad Muharebesi, Nazi rejiminin gizli düşmanları için bir dönüm noktasıydı. Dr. Goebbels'in tüm yalan ve yanıltma çabalarına rağmen, 1943'ün başlarında sonun yaklaştığını biliyorlardı ve bu onlara yeni bir kararlılık kazandırıyordu. İleri tarihli bir Gestapo raporunda, "Klaus Bonhoeffer, Stauffenberg'in Nasyonal Sosyalist rejime aktif olarak saldırmak istediğini 1943 yazından bu yana biliyordu," diye yazıyordu. "Ayrıca askeriyede General Olbricht (Ordu Yüksek Komutanlığı Genel Ordu Dairesi Başkanı), Mertz, Oertzen, Schwerin ve Schlabrendorff'un darbe planlarıyla uğraştığını da biliyordu. Sivildeyse Goerdeler, Leuschner, Leber, Wirmer, FD Schulenburg, Hassell, Kaiser, Popitz, Habermann, Trott ve Guttenberg'ten haberdardı." Sorgusu sırasında Bonhoeffer, 20 Temmuz suikast girişimini takip eden yüzlerce tutuklamanın ardından Ekim 1944'e gelindiğinde, tüm bu isimlerin Gestapo tarafından zaten bilindiğinden emin olarak, Stauffenberg'in emir subayı Werner von Haeften'den de bahsetmişti.

1943, Julius Leber'in de mücadele için yeniden güç bulduğu bir yıldı. Üç arkadaşı Schwamb, Dahrendorf ve Harnack aracılığıyla artık çok daha geniş bir direnişçi kitlesiyle temas kurmuştu. Weimar döneminde solun başarısızlığını –Sosyal Demokratlarla Komünistler arasındaki ölümcül iş birliği eksikliğini– hatırlayarak, daha önceki siyasi eğilimleri ne olursa olsun, Hitler'i ve Nazi rejimini ortadan kaldırmak için çalışan herkesle görüşmek istiyordu. Amacını, "Sağ ile sol arasında birleşik bir cephe oluşturmak, eski Hıristiyan ve sendika kanatlarını bir araya getirmek," diye açıklıyordu. Siyaset teorisyeni Carlo Mierendorff, sendikacı Wilhelm Leuschner ve teolog Dietrich Bonhoeffer'in küçük kardeşi avukat Klaus Bonhoeffer ile 1938'de Ludwig Schwamb'ın evinde tanışmıştı. Şimdi onlar da Leber'i, Helmuth von Moltke'nin etrafındaki direnişçilerden oluşan Kreisau Çevresi ve Goerdeler/Beck grubuyla tanıştırmışlardı.

Kreisau Çevresi eski ateşli SPD'li Leber'e karşı temkinliydi. Moltke diğer üç eski SPD üyesi olan Mierendorff, Theodor Haubach ve Profesör Adolf Reichwein'ı tercih ediyordu. Üçü de iyi eğitim görmüştü ama Leber, Moltke'ye göre, "onlardan çok daha az kültürlüydü". Aradaki sosyal uçurum Moltke'yi, Leber'in geleneksel şekilde olmasa da aslında son derece iyi eğitimli olduğu gerçeği karşısında kör etmiş gibi görünüyordu. Bu, Leber'in umurunda bile değildi; o da onlardan pek hoşlanmıyordu, bu Prusyalı aristokratlar çoğunlukla eski günlerde gazetesi *Lübecker Volksboten*'de şiddetle saldırdığı türden kişilerdi.

Moltke, savaş başlar başlamaz Canaris ve Oster tarafından, Hitler'i devirmeyi planlayan ve etraflarında topladıkları Nazi karşıtlarına katılmak üzere *Abwehr*'e alınan uluslararası bir avukattı. Karşı istihbarattaki görevi ona seyahat etme ve Britanya'daki arkadaşlarıyla gizlice iletişim kurma fırsatı veriyordu. Aslında savaştan önce Britanya'ya giderek müdahale etmeleri için yalvaran pek çok kişiden biriydi. Leber bunların hepsini biliyordu. Ve Moltke'nin zeki, esprili, saygın ve cesur bir adam olduğunu görebiliyordu. Ancak Leber'e göre Moltke'nin sorunu, eylemden çok teori üretmeye ve plan yapmaya yatkın olmasıydı. Ayrıca son derece dindardı ve bu nedenle, can almaya ya da daha doğru bir ifadeyle suikasta karşıydı. Hitler'i iktidardan uzaklaştırmak için bir komploya, evet. Naziler ortadan kaldırıldıktan sonra kurulacak yeni siyasi sistem, *Neue Ordnung* hakkında uzun tartışmalar yapmaya, elbette. Ama suikasta? Hayır. Leber ise öldürmekten yanaydı. Lübeck'te Nazilerle acımasız birer katil olduklarını anlayacak kadar uzun süre savaşmıştı. Toplama kamplarında geçirdiği dört yıl da ona farklı bir şey öğretmemişti. Adil ya da değil, ne pahasına olursa olsun Hitler'in ortadan kaldırılmasından yanaydı. Leber konuşarak hiçbir yere varılamayacağını düşünüyordu.

Leber, ilk kez 6 Ağustos 1943'te Moltke'nin Berlin'den Kreisau'daki eşi Freya'ya yazdığı mektupta "yedek amca" kod adıyla ortaya çıkar, zira grupta sendika lideri Wilhelm Leuschner'in yerine geçmesi önerilmektedir. Moltke iki gün sonraki mektubunda yine ondan bahseder: "Bu mektup biter bitmez bisikletle Peter'e (Yorck), oradan da Seltzer ve Husen'in bana katılacağı Adam'a (Trott) gideceğim, sonra tekrar Peter'e döneceğim ve Friedrich (Mierendorff), Theo (Haubach) ve muhtemelen yedek amcamızla bir gece seansı başlayacak."

Moltke'nin evi Merkez Postane gibiydi sürekli, komplocular gelip gidiyordu. "Dün yazmadım," diyordu mektubunda, "gün çok yoğun geçti, bir dakika bile yalnız kalmadım". Seltzer 2.30'da, Peter 3'te, Adam ve Haeften 3.30'da gelmişlerdi ve bu durum gece 2'de yatana kadar devam etmişti. Ertesi gün büroda durum yine aynıydı: 11'de Stauffenberg, sonra Adam, sonra Hans, ardından Peter ve Husen ile öğle yemeği için eve geliş, sonra Conradlar'a hızlı bir bisiklet yolculuğu, onu zaten evinde bekleyen Friedrich'le (Mierendorff) gece yarısına kadar konuşmaya devam ederek, Nazilerin düşüşünden sonra yeni hükümet için yapılan planlar...

Leber onların siyasi fikirlerinin sağlam, hattâ ilham verici olduğunu ve aslında ilk siyasi yazılarında ifade ettiği kendi fikirlerinden çok da uzak ol-

madığını kabul etmek zorunda kaldı: Böyle bir savaşın bir daha asla yaşanmayacağından emin olmak için, tümüyle birleşik bir Avrupa'da, toplumun daha geniş kesimini kucaklayan, İngiliz çizgisinde demokratik bir sistem. 1943 yılında bu, devrimci ve önü açık bir fikirdi. Ne var ki Leber, Naziler iktidara gelmeden çok önce hakları için boşuna mücadele eden, önce Bismarck, ardından Weimar ve son olarak da onları istemedikleri bir savaşa zorlayan Naziler tarafından soluk aldırılmayan ve acımasızca muamele gören işçilere, hiçbir zaman yeterince taviz verilmediği konusunda ısrarcıydı. "Hayır," diyordu Leber, "işçiye adil ve eşit haklarını vermeyen" hiçbir yeni siyasi sisteme katılmayacaktı. Tek kelimeyle söylemek gerekirse, sosyalizm. Eski Prusyalıların çoğunun kabullenmekte zorlandığı da buydu.

Ancak olayları Leber gibi gören Prusyalı bir aristokrat vardı: Fritz-Dietlof von der Schulenburg. Fritzi'nin, Nasyonal Sosyalizmin sosyalizminin, içi boş bir vaat, işçilerin oylarını almak için bir hile olduğunu anlaması uzun sürmemişti. Patronu Koch'a 12 Temmuz 1933'te, "*Tüm* yaşayışımız sosyalistçe olmalı," diye yazmıştı. "Bunu başarmak hâlâ mümkün. Örneğin işçileri yoksul evlerinde ziyaret edebilir; Haft hastalığından muzdarip balıkçıları, yoksul göçmenleri, çiftçileri ve bölgemizin tehlikeli sınırlarında yaşayanları sık sık yoklayabiliriz – tüm bunlar herhangi bir propagandadan daha fazla işe yarar ve bize *Volk*'un ruhu hakkında başka hiçbir şeyin yapamayacağı denli gerçek bir fikir verir." Ancak çok geçmeden, önce Koch'la, daha sonra da tüm Nazi rejimiyle boşa kürek çektiğinin farkına vardı. Erken bir iyimserlikle Charlotte'ye 24 Ağustos 1933'te, "Rüzgârın, yüksek sesle atıp tutanlar ile sahte liderleri savurup götüreceği zaman da gelecektir," diye yazdı. O yıl Charlotte ile birlikte kendi idari bölgesindeki işsizleri bir Noel ziyafetine davet etmişti.

1943 yılında Leber'le tanışmak için ilk hamleyi yapan Fritzi oldu. Leber'in Kreisau ile yakın ilişkisini bildiğinden, kömür işletmesine ulakla bir mesaj gönderdi. Bir tarih kararlaştırıldı: Fritzi 22 Kasım'da, bilindik önlemleri alarak, Leber'in Eisvogel Weg'deki evine gelecekti. Fritzi henüz varmıştı ki hava saldırısı alarmı verildi; sirenler çalıyor, insanlar panik içinde kaçışıyordu. Leberler büyük Prusyalıyı çabucak mütevazı bodrumlarına götürdüler. Julius Leber orada Kont Schulenburg'a en güvenli yeri önerdi. Genç Kont, çifti şaşkınlık içinde bırakarak bu teklifi reddetmekle kalmadı, eve geri çıkmakta ısrar etti. Ne için? Birkaç minder ve kahve almak için! "Hiçbir hava saldırısı keyfimi kaçıramaz," diye belirtti Leber'e. Fritzi gençliğinde, Annedore'nin babasının müdürü olduğu Lübeck *Gymnasium*'una gittiği için Leber onun taş-

kın şöhretini zaten biliyordu. Doktor Rosenthal'in *Gleichschaltung* yüzünden işini kaybetmesinden sonra bile Fritzi onunla temasını sürdürmüştü. Fritzi, Julius Leber hakkında her şeyi biliyordu. Zaten bu yüzden onunla temasa geçmişti. Ve hakkında daha çok şey öğrendikçe onu daha da çok seviyordu.

Annedore'nin daha sonra yazacağı gibi, iki adam ilk başta birbirlerine karşı çekingendi, çünkü o günlerde herkese karşı dikkatli olmak gerekiyordu. Ancak çok geçmeden, beklenmedik şekilde pek çok ortak noktaları olduğunu fark ettiler – aslında birbirlerine hayli benziyorlardı. Fritzi başlangıçta Nasyonal Sosyalizmin "sosyalist" kısmına inanmıştı; çünkü kendi deneyimlerinden, eski rejimin siyasi ve idari sisteminin ciddi bir reforma ihtiyacı olduğunu biliyordu. Daha sonraki bir Gestapo raporu, Fritzi'nin Georg Strasser'in öldürülmesinin ardından 1934 gibi erken bir tarihte bile rejim konusunda şüpheleri olduğunu ve 1938'de tamamen muhalefet faaliyetlerine katıldığını doğrular.

Şimdi, 1943'ün sonunda, o ve Leber güçlerini birleştirmişlerdi ve her ikisi de Almanya'yı felakete sürükleyen adamdan kurtulmaya kararlıydı. Siyasi teoriler iyi ve hoştu elbette, bunda hemfikirdiler ama öncelikle ihtiyaç duyulan şey eylemdi. Fritzi hiç şüphesiz Kreisau Çevresi'ni düşünerek, "Edebi ve teorik tartışmalarla siyaset yapamazsınız," diyordu. Leber'in anlatmasına gerek bile yoktu. Tam anlamıyla işleyen bir hükümet ve idare, Nazi rejimi ortadan kalktığında çıkacak siyasi boşluğu derhal doldurmaya hazır olmalıydı. Bundan sonra önemli olan iyi liderlikti – *Volk*'u Nazi sonrası ve savaş sonrası dönemin kaosundan hızlıca çıkaracak kadar güçlü ve karizmatik biri. Fritzi'nin Julius Leber'in tam da böyle bir adam olduğunu anlaması uzun sürmedi. 1943 sonlarında Beck/Goerdeler grubu ve Kreisau Çevresi, Goerdeler ya da Ludwig Beck'i geleceğin şansölyesi, avukat Wirmer'i geleceğin Adalet Bakanı ve Fritzi Schulenburg'u İçişleri Bakanı olarak listeliyordu. Fritzi, Leber'in bu görev için daha uygun olduğunu düşündüğünü ve Dışişleri Bakanı olarak Leber'in emrinde çalışmaktan mutluluk duyacağını bildirdi.

Ama öncelikle Hitler'i öldürmeleri gerekiyordu.

Leber'le yapılan ilk görüşme başarılı geçince Fritzi hemen ikinci bir görüşme ayarladı; bu kez Claus Kont Schenk von Stauffenberg de hazır bulunuyordu – Prusyalı olmasa da bir başka aristokrat ve bir başka eylem adamı. Fritzi gibi Stauffenberg de Nazi rejimini destekleyerek işe başlamıştı ama onun aksine hiçbir zaman Parti üyesi olmamıştı. Her şeyden önce meslekten subaydı ve çoğu subay arkadaşı gibi Versailles Antlaşması'nın şartlarından

etkilenmiş ve Hitler'in kaybedilen toprakların bir kısmını geri almak için elde ettiği ilk başarıları memnuniyetle karşılamıştı. Polonya, Fransa ve Rusya'da, ayrıca Kuzey Afrika'da Rommel'in *Afrika Korps*'unun bir parçası olarak savaşmış ve ağır yaralanarak sağ elini, sol elinin iki parmağını ve bir gözünün görme yetisini kaybetmişti. Aylarca hastanede yatmıştı. Ancak 1943 sonlarında işinin başına dönmüş, Berlin'de, ilk zamanlardan beri Nazi karşıtı olan ve Ludwig Beck'le yakın çalışan General Olbricht'in emrindeki Yedek Ordu'da kurmay subay olarak görev yapmaya başlamıştı. Aslında Stauffenberg, yurtiçinde Kreisau Çevresi ve Doğu Cephesi'nde Henning von Tresckow da dahil olmak üzere birçok komplocuyla zaten temas hâlindeydi. Tresckow ve Schlabrendorff'un Hitler'e yönelik başarısız suikast girişiminden haberdardı ve şimdi uygun bir şekilde yerleştirildiği yeni göreviyle mücadelede öncü bir rol üstlenmeye hazırlanıyordu.

Nazi sonrası hükümette Dışişleri Bakanı olarak yer alması kararlaştırılan Hassell, 13 Kasım 1943'te günlüğüne, "Pfaff (Goerdeler) hazırlıkların gerçekten ilerlediğini teyit ediyor," diye yazıyordu. "Hem Berlin'de hem de cephede harekete geçme kararlılığı var. Pfaff'a bunun *Kernpunkt*'ı da kapsayıp kapsamadığını sorduğumda biraz muğlak konuştu." Çünkü *Kernpunkt*, kilit nokta, suikast planına atıfta bulunuyordu ve Goerdeler can almaktan endişe duyanlardan biriydi.

Hassell'in bilmediği şey, Fritz-Dietlof von der Schulenburg'un tüm gruplar arasında bir bağlantı görevi gördüğüydü. Avukat Joseph Wirmer'in evinde Karl Goerdeler'i, Fabian von Schlabrendorff'un 1938'de Churchill'i görmek ve İngilizlerin müdahalesini istemek üzere İngiltere'ye giden eski arkadaşı Kleist-Schmenzin ile tanıştırmıştı. Başka bir yerde, Stauffenberg ile Axel von dem Bussche arasındaki buluşmayı ayarlamış; Axel kendisini bir sonraki suikastçı olarak önermişti. Ayrıca Stauffenberg ile Julius Leber'in sosyal demokratlar grubu arasındaki bağlantı da yine oydu. Fritzi bir muhalif gruptan diğerine geçip duruyordu; babasının eski dostu General Beck'ten *Abwehr*'deki Canaris ve Oster'e, Helmuth von Moltke ve Carl Goerdeler'e ve Kreisau'ya, gizli işlerden biri için geldiği Berlin'de Fabian von Schlabrendorff'a gidiyor, ardından Tresckow'a ve Doğu Cephesi'nde savaşmaya devam eden Ordu Merkez Grubu'na geri dönüyordu.

Zaman zaman Moltke'nin Berlin'deki evindeki toplantılara da katılıyordu ama aklından geçenleri o kadar paylaşmıyordu ki, Moltke, Fritzi'yi nihayet suikast fikrinden uzaklaştırıp yalnızca darbe için yanlarına çektik-

leri gibi yanlış bir izlenime kapılmıştı. Moltke 5 Aralık 1943'te Berlin'den Kreisau'daki eşi Freya'ya, "Peter (Yorck), Marion, Fritzi ve ben kiliseye gittik; Lilje'nin tarihin dehşeti ve ciddiyeti üzerine verdiği vaaz çok iyiydi," diye yazdı. "Fritzi öğle yemeği için geri geldi, tavuklarını yedik, çok lezzetliydi. Fritzi çok iyiydi ve bizim tarafa doğru dönüyor gibi görünüyor. Saat 7'ye kadar buradaydı, bu arada bize katılan Reichwein ile sohbet etti. Fritzi'yi tekrar kendimize sıkıca bağlayıp bağlayamayacağımızı görmek için heyecanla bekliyorum." Fritzi'nin 1939'da kız kardeşi Tisa'ya söylediği, bundan böyle gerekirse arkadaşlarına karşı bile maske takacağı sözü, belli ki doğruydu. Moltke'ye güvenmediğinden ve hayranlık duymadığından değil, sadece her zamanki kesinliğiyle Moltke'nin hatalı olduğunu ve kendisinin haklı olduğunu biliyordu. "Elbette ben aptalım ve Moltke'yse zeki," diye şakalaşıyordu Charlotte'yle. Alaycı bir şekilde belirttiği üzere, mesele şuydu: "Bir suikasta karışmaya meyilli değiller."

Kreisau Çevresi'ni, Aralık 1943'te Leipzig'de teyzesini ziyaret ederken bombayla öldürülen Carlo Mierendorff'un yerine Julius Leber'i kabul etmeye ikna eden Fritzi oldu. Leber'i Stauffenberg'le tanıştıran da Fritzi'ydi – bu da beklenmedik büyük iş birliklerinden bir diğeri olmuştu. Ayrıca Fabian von Schlabrendorff'un arkadaşı Kleist-Schmenzin'i, Wirmer'in evindeki bir başka toplantıda Goerdeler'le tanıştırmış; Kleist-Schmenzin de Goerdeler'e savaş öncesi Churchill'le görüşmek üzere İngiltere'ye yaptığı seyahati anlatmıştı. Daha sonraki bir Gestapo raporunda da belirtildiği gibi, "Schulenburg'un rolü en üst düzeydeydi".

Charlotte ve Fritzi von der Schulenburg, Trebbow'daki son yazlarında çocuklarıyla birlikte.

Fritzi fırsat buldukça Berlin'den Schwerin'e ve oradan da Trebbow'a giden trene binerek Charlotte'yi ve altı çocuğunu görmeye gidiyordu; hepsi de kız kardeşi Tisa'nın yanında, karanlık Mecklenburg ormanları, sessiz göller ve geniş buğday tarlalarıyla çevrili, bir yandan Müttefiklerin bombardımanından, diğer yandan Nazilerin kovalamacasından uzakta güven içinde yaşıyorlardı.

Stalingrad'ın yeniden canlandırdığı direnişçiler sadece Prusyalı aris-

tokratlar ve eski SPD üyeleri değildi. "1943 yazında, aralarında Anton Saefkow ve Franz Jacob'un, daha sonra Bernhard Bastlein'ın da bulunduğu bir grup önde gelen komünist görevli; fabrikaları, sanayiyi ve *Wehrmacht* Ordusu'nu hedef alan güçlü bir komünist örgüt kurmaya yeniden başladı," diye not düşmüştü Gestapo daha sonra.

Saefkow ve Jacob, 1933 *Machtergreifung*'undan önce de Hamburg'daki bir komünist hücrenin parçasıydı. Bernhard Bastlein liderlerinden biriydi – hepsi de büyük Ernst Thälmann'ın takipçileriydi ve hepsi de Gestapo hapishanelerine ve toplama kamplarına girip çıkmışlardı. Saefkow ve Jacob, 1943 yazında yine özgür kalmışlardı; Berlin'de yaşıyor ve temaslarını tazeliyorlardı. Bastlein Ocak 1944'e kadar Berlin Plötzensee Hapishanesi'nde tutulmaya devam etmiş, hapishane bir Müttefik bombardımanında vurulduğunda çıkan kargaşada kaçmayı başarmıştı. Bu arada Saefkow, yıllarını toplama kamplarında ve Gestapo hapishanelerinde geçirmiş ve ağır işkencelerden kurtulmuş bir başka eski komünist yoldaş olan Ernst Rumbow ile irtibat kurmuştu. Birlikte, geleceğin komünist politikaları üzerine uzun makaleler yazdılar; bunlar Saksonya, Thüringen ve Magdeburg'da kuryeler aracılığıyla dağıtılıyor ve *Heimat*'taki *Volk*'u, Nazilerin ikiyüzlü yalanlarına ve korkunç savaş suçlarına karşı direnmeye çağırıyordu. Ayrıca sürgündeki Alman Komünistleri ve Rusya'daki Alman savaş esirleri tarafından organize edilen *Freies Deutschland*, Özgür Almanya hareketiyle de ilişki kurdular. Savaş koşulları yüzünden Sovyet Komünistleri ile Moskova Radyosu'nu gizlice dinlemek dışında –ki bu son derece tehlikeli bir hareketti– çok az temas kurulabiliyordu. Odak noktası Almanya'daki rejim değişikliğiydi.

1944 baharında, ister komünist ister Prusyalı aristokrat ya da sosyal demokrat olsun, tüm komplocular zamanın tükenmekte olduğunu biliyordu. Çok fazla Gestapo casusu ve ajanı, çok fazla tutuklama, işkence altında çok fazla sorgulama, çok fazla infaz vardı. Bazıları, aşırı tehlikeli olduğu ve savaşın çok yakında sona ereceği gerçeği göz önüne alındığında, suikast planına devam etmeye değip değmeyeceğini merak ediyordu. Müttefikler Ocak 1943'teki Kazablanka Konferansı'nda, sadece koşulsuz teslimiyeti kabul edeceklerini ilan etmişlerdi. Başarısız bir suikast girişimi durumunda hepsinin idam edilmesindense, aralarındaki en iyilerin hayatlarını kurtarmak daha iyi olmaz mıydı? Stauffenberg bu fikri şiddetle reddetti. Henning von Tresckow da aynı fikirdeydi: "Suikast girişimi ne pahasına olursa olsun hayata geçirilmelidir. Başarısız olsa bile, yine de harekete geçmeliyiz. Çünkü artık mesele

bunun pratik bir amacı olup olmadığı değildir; önemli olan dünyanın ve tarihin gözünde Alman Direnişi'nin harekete geçmeye cesaret etmiş olmasıdır. Bununla kıyaslandığında, başka hiçbir şeyin önemi yoktur."

Stauffenberg ve Tresckow Temmuz 1941'de, o zamanlar tarifsiz Yahudi katliamlarına sahne olan Borissow'da bulunan Ordu Merkez Grubu Karargâhı'nda ilk kez bir araya geldiklerinden bu yana aynı fikirdeydiler. Baştan beri konuştukları şey suikasttı. Etrafı daima SS güvenlik çemberiyle çevrili olan Hitler'i vurabilirler miydi? Belki de bomba daha iyiydi. Böylece aynı anda diğer üst düzey Nazileri de havaya uçurabilirlerdi ki, Ludwig Beck'in etrafındaki generaller darbenin başarılı olması için bunun şart olduğunda ısrar ediyorlardı. Ne var ki o dönemde, Goebbels'in propagandasıyla beslenen *Volk*'un gerçeği yalandan ayırt edemediği ve cephedeki *Wehrmacht* askerinin Führer'e sadakat yeminine hâlâ inandığı göz önüne alındığında, bunun çok erken olduğuna karar vermişlerdi.

Ancak Ağustos 1943'te General Ludwig Beck'le birlikte Olbricht'in evinde tekrar bir araya geldiklerinde durum farklıydı. Tresckow, Stauffenberg'in görünüşü karşısında çok şaşırmıştı – eksik el, eksik parmaklar, göz bandı. Yine de onu son derece yürekli ve suikast konusunda tamamen kararlı buldu. Stauffenberg karısı Erika'ya, "Reich'ımızı kurtarmak için bir şeyler yapmalıyım," diye yazdı. "Subaylar olarak yaşananların sorumluluğunu paylaşıyoruz." Zaten bildikleri bir şey vardı: Suikastçının Hitler'in yakın çevresine erişimi olan bir subay olması gerekiyordu; çünkü Führer'in etrafındaki güvenlik o kadar sıkıydı ki, Berlin'deki ya da Doğu Cephesi'ndeki *Wolfschanze,* Kurt İni'ndeki güvenli sığınakları nadiren terk ediyordu. Büyük Führer'in tercihi, Avusturya Alpleri'ndeki Berchtesgaden'de üçlü SS güvenlik çemberinin arkasında kalmaktı. Halkın arasına çıktığı süre nadiren bir saatten fazla oluyor, mekân ve güzergâh ise daima son dakikada değişiyordu. Söylentilere göre sadece kurşun geçirmez yelek değil, kurşun geçirmez şapka da giyiyordu. Başka bir deyişle, Führer'in etrafındaki herkes suikast planları yapıldığını biliyordu. Sadece kim tarafından ve ne zaman yapılacağını bilmiyorlardı.

Ocak 1944'e gelindiğinde Helmuth von Moltke ve Julius Leber yapıcı bir şekilde birlikte çalışmaya başlamışlardı; Moltke sonunda Leber'in kilit bir oyuncu ve büyük bir politikacı olduğunu kabul etmişti, bununla birlikte sendikaların gelecekteki rolü ve Leber'in daha radikal sosyalist fikirleri konusunda hâlâ anlaşamıyorlardı. Ancak karşılıklı saygı vardı; çünkü Leber, Moltke'nin en başından beri Nazi rejiminin aktif bir muhalifi olduğunu; *Ans-*

chluss, Çekoslovakya ve Polonya'nın işgali, savaş ilanı, Fransa'nın fethi ve geri kalan her şey karşısında dehşete kapıldığını biliyordu. Leber ve Moltke Ocak 1944'te iki kez buluştular; bir kez Peter Yorck'un evinde, bir kez de Leber'in kömür işletmesinde. Ama sonra büyük bir şok yaşandı: Moltke 19 Ocak'ta Gestapo tarafından tutuklandı.

Artık herkes düşmanın iyice yaklaştığının farkındaydı. Muhtemelen Dr. Reckzeh adlı bir Gestapo casusunun, muhalif çalışmaları gizlemek için partiler düzenleyen Elizabeth von Thadden'in çevresindeki bir sosyal gruba sızmasının sonucu olarak, son zamanlarda bir dizi tutuklama olmuştu. Ağır işkence altında, Goerdeler'in adı geçmişti. Ve Moltke'nin. Bunun sonucu, Moltke'nin *Abwehr*'deki bölümünde devam eden tüm muhalif çalışmaların aniden durması oldu. Canaris görevden alındı ve *Abwehr*, *Reichsführer* Heinrich Himmler'in kişisel idaresine verildi. Goerdeler kaçmayı başarsa da 12 Ağustos 1944'te Gestapo onu yakalayıp tutuklayana kadar, bir dizi cesur isimsiz kişinin yardımıyla birkaç gece orada, birkaç gece burada, kaçak yaşamak zorunda kaldı.

Moltke'nin tutuklandığı gece, Stauffenberg hemen Peter Yorck'la temasa geçerek, kendisinin bir sonraki suikastçı olmak istediğini teyit etmişti. Ayrıca Fritz-Dietlof von der Schulenburg ve Adam von Trott ile de irtibat kurarak, onlara da aynı şeyi söyledi. Sonraki haftalarda her yeri dolaşarak çeşitli komplocu gruplarıyla temas kurdu ve Bendler Caddesi'ndeki ofisinde o kadar çok insanla görüştü ki, Yedek Ordu Başkomutanı General Fromm dayanamayıp "*Gott im Himmel*, Tanrı aşkına, bunlar da kim?" diye sordu.

Nisan ayına gelindiğinde planlar yapılmıştı. Stauffenberg, Trebbow'a gitti ve geceyi Fritzi'yle her şeyi detaylıca konuşarak geçirdi. Olbricht, Stauffenberg'i Bendler Caddesi'ndeki Yedek Ordu'ya Kurmay Başkanı olarak terfi ettirmeyi başarmıştı, bu da Führer'in maiyetiyle ara sıra yaptığı toplantılarda kendisine eşlik edebileceği anlamına geliyordu. Bu ilk adımdı. Ama planların hızlanması gerekiyordu. Müttefikler Doğu ve Batı cephelerinin her ikisinde de kapıda bekliyordu. Ve Nazi rejimi son dakika intikamı almak için safları sıklaştırıyordu.

Julius Leber ve Adolf Reichwein da planlarını hızlandırmıştı. Komünistler Saefkow, Jacob ve Bastlein'la, eski SPD'li meslektaşları Dr. Schmid'in bağlantısı olan Ferdinand Thomas adlı bir aracı vasıtasıyla temas kurmaya karar verdiler. Thomas 1936 yılında "kuryelik" suçundan, toplama kampında üç yıl hapis cezasına çarptırılmıştı ve komünist grup tarafından güvenilen biriydi.

Yine de Saefkow ve Jacob, uzun süredir kuryelerinden biri olan Judith Auer'i onu kontrol etmesi için gönderdiler. Ardından planlarına devam etmeye karar verdiler.

Leber bu nedenle 15 Mayıs 1944'te, Schulenburg, Goerdeler ve Leuschner ile görüşüp onlara kendisinin ve Reichwein'ın komünistlerle görüşme kararını anlatmak üzere avukat Wirmer'in dairesine gidiyordu. Ancak öncelikle bilindik şeyler üzerinde konuşulması gerekiyordu: Sendikaların gelecekteki katılımı ve *Wehrmacht*'ın rolü hakkındaki anlaşmazlıklar, işçi hakları ve bilhassa Müttefiklerle barış müzakereleri. Bu konuda da bir görüş ayrılığı vardı: Müzakere için en iyi taraf hangisiydi? Goerdeler'in etrafındaki muhafazakâr grup Batılı Müttefiklerden yanaydı ama Leber, Schulenburg ve Stauffenberg'in başını çektiği daha genç grup Rusları destekliyordu. Goerdeler Rusya'yı tamamen dışlamaya kararlıydı ve hâlâ Batılı Müttefiklerin Almanya'ya bazı toprakları geri vermeye hazır olduğuna inanıyordu. Leber onu bu saflığından –bu "hayalcilik" diyerek– çabucak vazgeçirdi; Rusya'yı denklemin dışında bırakmak da Müttefiklerden herhangi bir toprak tavizi beklemek de mümkün değildi. Aslında, ister darbeden önce olsun ister sonra, Almanya'nın galipler tarafından tamamen işgal edilmesinden kaçınmanın mümkün olmadığını söyledi. Bununla birlikte bazıları yine, Müttefiklerin zafere bu kadar yaklaştığı ve Rusların hâlihazırda Varşova'nın dışında bulunduğu düşünüldüğünde, suikast planlarının devam edip etmeyeceğini merak ediyordu.

Leber, Reichwein ile kendisinin Alman komünistlerle buluşma kararını diğerlerine söylemeden önce beklemeye karar verdi. Bunun yerine onlara şunu hatırlattı: "Nazilerin başarılı bir şekilde çökmesini istiyorsanız, yanlış yönlendirilmiş kitleleri yeniden yönlendirebilmek için net ve olumlu bir hedefiniz olmalıdır." Hitler'e suikast düzenlenir düzenlenmez Führer'in karargâhına giden telefon kabloları kesilecek ve nerede olurlarsa olsunlar kalan tüm üst düzey Naziler tutuklanacaktı. Halkı rahatlatmak için radyo yayınlarının ve basının derhal harekete geçmesi gerektiği konusunda anlaştılar. Bunun için zaten adamları vardı ama Leber'in de belirttiği gibi, "Yıkılan Nazi rejiminin her bir yolsuzluğu ve suçu, tıpkı Hitler ve Goebbels'in yaptığı gibi, yayınlar ve basın aracılığıyla *Volk*'a tekrar tekrar hatırlatılmalıydı," zira ne de olsa halkın beyni kuvvetli bir biçimde yıkanmıştı. Naziler bunu yapabildiyse, onlar da yapabilirdi.

Subayların şüpheden uzak kalması çok önemliydi. Duyuruyu, uzun süredir komplocu olan Feldmareşal Witzleben bir radyo yayınıyla yapacaktı:

"Führer Adolf Hitler öldü! Asker olmayan Parti liderlerinden oluşan ahlaksız bir hizip, durumdan faydalanarak iktidarı ele geçirmek için demir savaşçıları arkadan vurmaya kalkıştı..." Daha sonra *Volk*'a, Yeni Düzen'in neleri zorunlu kıldığı anlatılacaktı: Carlo Mierendorff'un Leber ve Reichwein ile birlikte Haziran 1943'te formüle ettiği gibi, "insan haklarının, hukukun ve düzenin yeniden tesis edilmesi, kilit sanayilerin kamulaştırılması; ırklara, dinlere ve sınıflara karşı genel hoşgörünün ve Yahudilerin haklarının yeniden tesis edilmesi". Ama şimdilik sadece Führer'lerinin öldüğünü ve bin yıllık Reich'ın sona erdiğini anlamalıydılar.

16 Haziran'da Esplanade Oteli'nde bir toplantı daha yapıldı. Ardından 21 Haziran'da Peter Yorck'un Hortensien Caddesi'ndeki dairesinde; Adam von Trott, Julius Leber, Adolf Reichwein ve Theodor Haubach'ın da katılımıyla bir kez daha toplandılar. Bu toplantıda, Leber ve Reichwein diğerlerine komünist Saefkow, Jacob ve Bastlein ile buluşmak istediklerini söylediler. "Ama çok riskli değil mi?" diye sordu ötekiler. "Şeytana nasıl güvenebilirsin?" Reichwein onlara Kızıl Orkestra grubundaki bazı komünistleri tanıdığını ve onlara güvendiğini hatırlattı; bunların arasında Rudolf Ditzen'in 1942'de tutuklanıp idam edilen eski arkadaşları Arvid ve Mildred Harnack da vardı. Julius Leber ise onlara Sachsenhausen Toplama Kampı'nda Jacob da dahil olmak üzere pek çok komünistle tanıştığını ve birlikte çalıştığını hatırlattı. Gerçek şuydu: Savaş sonrası hükümeti onlar olmadan yönetilemezdi. Zaman tükeniyordu ve onlar ilerliyordu.

Aslında toplantı ertesi akşam, 22 Haziran'da –Dr. Schmid'in Köpernicker Caddesi'ndeki muayenehanesinde– çoktan ayarlanmıştı. Leber, Reichwein, Saefkow, Jacob, Ernst Rambow, aracı Ferdinand Thomas ve Dr. Schmid'in kendisi oradaydı. Leber ve Jacob birbirlerini sıcak bir şekilde selamladılar, Sachsenhausen günlerinden eski arkadaşlardı. Leber'in komünistlere açılış sorusu şuydu: Mevcut KPD örgütünde söz sahibi kimdi? Almanlar mı, yoksa Rusya mı? Jacob, Almanlar olduğunu doğruladı. Jacob ise Leber'e SPD üyeliği hakkında sorular sordu. Leber komünistlerle çalışmaya hazır olduklarını, geçmişteki hataları tekrarlamak istemediklerini söyledi. "Ama geçmişle değil gelecekle ilgilenelim," diye de ekledi, yani "X Günü"nden sonraki geleceği kastederek. İşlerin Rusya'da olduğu gibi –Parti'nin hâkimiyetinde, kiliselere ve Hıristiyan sendikalara saldırarak– yürümeyeceğine dair güvence istiyordu. Peki ya büyük sanayi ve işletmeler ne olacaktı? Jacob ve Saefkow birlikte çalışabilecekleri konusunda ona güvence verdiler.

O akşam Leber eski dostu ve arkadaşı Gustav Dahrendorf'a şu raporu verdi: "Ana nokta şuydu: Komünistler demokratik bir sistemi kabul ettiler ve bunun gelecekte de uygulanacağına dair güvence verdiler." Bu güvenilirdi; çünkü daha Nazi *Machtergreifung*'undan önce, 1932'deki KPD Alman Komünist Konferansı'nda Ernst Thälmann, Nazileri yenmek için Sosyal Demokratlar ve sendikalarıyla birlikte çalışmaktan yana olduğunu belirtmişti. Yine de Leber, Komünist gruba "X Günü" hakkında, suikastın ne zaman ve nasıl yapılacağına dair herhangi bir özel ayrıntı vermemişti. Stauffenberg'in adından da hiç bahsetmedi. Bir sonraki toplantının 4 Temmuz'da, Adolf Hitler Platz'daki *U-Bahn*'da yapılması kararlaştırıldı – küçük bir şaka.

Leber ve Reichwein'ın bilmediği şey, Bernhard Bastlein'ın tutuklanmış olduğuydu. Bu olay 30 Mayıs'ta Schönhauser Bulvarı'nın köşesinde Bastlein, Ernst Rambow ve Hans Schmidt adında bir adam arasında gerçekleşen gayriresmî toplantının hemen ardından vuku bulmuştu. Schmidt erkenden ayrılmıştı. Bastlein yakalandı ama Rambow kaçtı. Gestapo dosyaları, eski Hamburg savaşçısı Bastlein'ın sorgu ve işkence altında neredeyse hiçbir şey anlatmadığını, sadece kod adlarından başka hiçbir şey bilmediğini ısrarla söylediğini göstermektedir. 1 Temmuz 1944 gibi geç bir tarihte bile Gestapo hâlâ "Hans", "Alfred", "Paul", "Walter", "Stefan" ve "Fritz"in kim olduğunu bilmiyordu. Bastlein sadece Saefkow ve Jacob'u tanıdığını itiraf etti çünkü bu isimlerin zaten Gestapo'da bulunduğunu biliyordu.

Hain kimdi? Saefkow'un 1933'ten önce de tanıdığı eski yoldaş Ernst Rambow olduğu ortaya çıktı. Rambow'a tamamen güvenmişlerdi çünkü 1934'te Naziler tarafından tutuklanmış ve 1940'a kadar altı yıl boyunca hapsedilmişti. Ağır işkencelerden sonra, bir noktada "döndüğünü" bilmiyorlardı. Daha sonra Berlin'e gelmişti; Saefkow'la tekrar karşılaştıklarında, görünüşe göre ayakkabı tamircisiydi. İşin doğrusu, çoktandır Hermann Schulz'un kontrolü altında Gestapo'ya çalışıyordu. Rambow, Schulz'u 30 Mayıs ve 22 Haziran toplantıları hakkında bilgilendirmişti. Ve önerilen 4 Temmuz toplantısı hakkında da. Nazizm ve komünizmin ikiz kötülükleri arasında kalan Rambow'un kendi kaderiyse korkunç oldu: Eski yoldaşlarını ihbar etmenin dehşetini yaşadıktan sonra, Temmuz 1945'te Müttefikler tarafından tutuklanarak Ruslara teslim edildi. Her halükârda onun bir hain olduğuna kanaat getiren Ruslar, 25 Eylül 1945'te onu ölüme mahkûm etti.

Bu arada Jacob ve Saefkow, Leber ve Reichwein ile 4 Temmuz'da yapılacak bir sonraki toplantıya hazırlanmak için birkaç görüşme yaptı. Ancak

Leber buluşma günü gelmedi – komünistlere hâlâ tam olarak güvenemiyordu ve bekleyip görmeye karar vermişti. Reichwein ise farklı düşünüyordu ve akşam 6'da Adolf Hitler Platz'a gitti. Grup oradan, 1942'de tutuklanan *Deutsche Rundschau* haber ajansının eski şefi Rudolf'un eşi Magdalena Pechel'in, bombardımanlardan ağır hasar görmüş evine geçmeyi planlıyordu. "Hermann" kod adlı Bernhard Bastlein'ın da orada olması gerekiyordu ama o sırada hapse atılmıştı. Üçü ertesi gün Tiergarten istasyonunda Leber'in de katılacağı başka bir randevu ayarladı. Ne var ki bu buluşma hiçbir zaman gerçekleşemedi çünkü Reichwein, Jacob ve Saefkow aynı akşam tutuklandı. Olanları fark eden Rosemarie Reichwein, kocasının ortadan kaybolduğunu hemen Peter Yorck'a bildirdi. Yorck, Leber'i uyarmak için telefon etti ama nafile. Gestapo ertesi sabah kömür işletmesine geldi ve onu tutukladı.

Haberler hızla yayıldı. Leber'in tutuklanması Stauffenberg'i fena hâlde sarstı. Leber'le önceki haftalarda, "X Günü"nden sonra kurulacak yeni hükümetin sosyalist programı üzerinde birlikte çalışmışlardı. Şimdi Hitler'e yapılacak suikastın planlarını tamamlamak için acele ediyordu ve yardım için Bendler Caddesi'ndeki Yedek Ordu Başkomutanı General Fromm'a başvurmuştu. Fromm kararlı bir adım atarak Stauffenberg'i kendi kadrosuna terfi ettirdi ve böylece Hitler'in yakın çevresine erişimini sağladı. Fromm o zamana kadar kendisini doğrudan suikast planlarından uzak tutmuştu ve bazıları, Stauffenberg'i terfi ettirmeyi kabul ettiğinde neler döndüğünü bilmediğini söylüyordu, ama bu inandırıcılığın sınırlarını fazla zorlamak olurdu. Maske meselesine geri dönülmüştü.

Aslında Fromm, Hitler'i daha Ocak 1942'de Amerikalılar savaşa katıldığında iki cephede birden savaşın kazanılamayacağı ve bir an önce barış için arabuluculuk yapmaları gerektiği konusunda uyarmıştı. Sonuç: İki yıl boyunca askerî strateji toplantılarından dışlanmıştı. Ancak 1944'ün başlarında şüpheli bir şekilde tekrar göze girmişti. O Ocak ayında eşine ve kızı Helga'ya, suikast girişiminin sadece Hitler'in değil, tüm üst düzey Nazilerin havaya uçurulması hâlinde başarılı olabileceğini söyledi. Bu nedenle, komplo başarısız olursa bunun kendi ölümü anlamına geleceğini kesinlikle bilerek, Stauffenberg'i kendi kadrosuna terfi ettirmek gibi kararlı bir adım attı. Bir diğer güçlü Nazi karşıtı olan Albrecht Mertz von Quirnheim ise, Stauffenberg'in yerine Olbricht'in altındaki pozisyona geçti. Bendler Caddesi harekete geçmeye hazırdı.

Ulrich von Hassell, Batılı Müttefiklerin Normandiya'ya çıkarma yapmasının ardından 12 Haziran 1944'te günlüğüne, "Dünya işgal bulutları altında,"

diye yazdı. "Uzun süren gergin bekleyişin ardından, *her iki* tarafın da bunu rahatlamış hâlde 'nihayet' diye karşılaması oldukça garipti."

10 Temmuz'a gelindiğinde durum iyice kötüleşmişti: "Ufukta bekleyen felaket gitgide daha da büyüyor sanki," diye yazıyordu von Hassell. "Şimdiye kadar her şey uzunca bir süre daha devam edecekmiş gibi görünüyordu. Ama şimdi sonun daha erken geleceğine dair işaretler var." Doğu Cephesi; "kaçan Alman askerleri", tükenmiş *Luftwaffe*'nin boşa çıkan umutsuzca girişimleri, şaşırtıcı bir silah ve mühimmat eksikliğiyle çöküyordu. Von Hassell, Hitler'in "mucize silahı" olan ve "bu korkunç savaşı" daha da kötüleştirmekten başka bir işe yaramayacak ve yarım yamalak bir barış anlaşması umudunu da yok edecek olan V füzesinin de meraklısı değildi. İşgal yavaş bir başlangıcın ardından hızla ilerlerken, İtalya sürekli geriliyordu. Ayrıca "denizaltı savaşını, artık unutmak lazımdı". Tüm bunların ötesinde, eski dostu ve arkadaşı Ludwig Beck hastaydı ve –suikast planının olası başarısından çok, gelecekte kurulacak herhangi bir Alman hükümetinin Müttefiklerle anlaşmaya varma olasılığı konusunda– artık karamsardı. Bu durum von Hassell'in bombalanmış Münih sokaklarında, bu kez büyük şair Dante üzerine bir konferans vermek üzere, yola çıkmasını engellemedi. Ve ortalıkta dolaşan bir fıkrayı tekrarlamasını da: Kont Bobby (aptal) "Führer'in karargâhında hizmet etmek istiyorum," demiş. Bunu duyan görevli cerrah, "Sen deli misin?" diye sormuş. "Aaa..." diye yanıtlamış Kont Bobby. "Gereken şartlardan biri de bu mu?"

Von Hassell'in son günlük kaydı 13 Temmuz 1944'teydi. O ve sevgili eşi Ilse, o sırada yoğun şekilde hedef alınan Münih'teki bir bombardıman sırasında sığınaklarında sıkıntılı saatler geçirmişlerdi. Kızları Almuth, yanan sokaklardan bisikletiyle geçerek, Ebenhausen'deki evlerine ancak varabilmişti. "Posta yok. Gazete yok. Telefon yok."

Claus von Stauffenberg ve komplocu arkadaşları harekete geçmeye hazırdı, sadece fırsat kolluyorlardı. Bendler Caddesi, hem suikast hem de "X Günü" sonrasındaki olayların koordinasyonu için Walküre Operasyonu'nun karargâhı olmaya devam etti. Darbe telgrafı, Hitler ölür ölmez, Feldmareşal von Witzleben tarafından tüm askerî karargâhlara gönderilecek şekilde hazırlanmıştı. Fromm ve Olbricht komutasındaki Yedek Ordu'nun emrinde, iş bittikten sonra düzeni sağlayacak iki milyon adam vardı. Arthur Nebe komutasındaki Berlin polisi de ülke içinde onları destekleyecekti.

Polis Şefi ve SS üyesi Arthur Nebe'nin, görünenin aksine, komplocuların tarafında olduğunu Oster'den öğreniyoruz. Nebe, *Machtergreifung*'dan önce

profesyonel bir polis memuruydu ve inandığından mı yoksa fırsatçılıktan mı bilinmez yeni Nazi rejimine hızla adapte olmuştu. Hattâ kısa bir süre için, askerî komploculaların merkezi olan, Ordu Merkez Grubu'na bağlı *Einsatzgruppe*'yi yönetmişti. Yine kimse nedenini bilmiyor. Tresckow ile zaten temas hâlinde miydi? Onu Oster mi göndermişti? Cephede birkaç ay görev yapmış, korkunç imha eylemlerinde yer almıştı, ancak savunucuları onun elinden geldiğince çok hayat kurtarmaya çalıştığını söylüyor. Bu ebedi ikilemdi: Savaştan sonra kimin sahiden komplodaki rolünü oynamak için maske taktığını ya da kimin daha sonra kendi postunu kurtarmak için maske taktığını iddia ettiğini anlamak neredeyse imkânsızdı. Nebe'nin durumunda en iyi yöntem geriye doğru bakmaktı: Naziler, en kötü düşmanları ve en büyük hainler olarak gördükleri kişilere en acımasız cezayı vermeyi sürdürmüşlerdi: Piyano teliyle asmak, en yavaş ve en acı verici ölümdü – Hitler'e göre, hayvanlar gibi. Bin yıllık Reich'ın nihai çöküşünden hemen önce, 21 Mart 1945'teki son dakika intikamında, Nebe'nin kaderi bu olmuştu.

Bu arada Fritz-Dietlof von der Schulenburg birkaç aydır ülkenin dört bir yanını dolaşıyor, "Walküre" şifresini alır almaz yerel düzeyde görevi devralacak güvenilir polis memurları, politikacılar ve yöneticilerle temas kuruyordu. Daha sonra Gestapo'nun da öğreneceği üzere, Schulenburg'un yöntemi, hiç kimseye operasyondaki kendi rolü için gerekli olandan fazlasını söylememekti. Bilgi bir dizi çember hâlinde organize edilmişti: Küçük bir iç çember her şeyi biliyordu, bir sonraki çember suikast planını biliyordu ama hiçbir ayrıntıyı bilmiyordu, üçüncü daha geniş bir çember bir darbe planlandığını biliyordu ve dıştaki dördüncü çember sadece genel bir şekilde uyarılıyordu, kendilerine söylendiği gibi ve söylendiği zaman harekete geçmeye hazırlardı. Eski sendikacılar, öğretmenler, din adamları, devlet memurları, polisler, cemaat liderleri – bu ağ çok geniş bir alana yayılmıştı ve binlerce kişiyi kapsıyordu. Asla isim kullanılmıyordu ve Fritzi bağlantılarının güvenilir olduğundan emin olmak için, sadece tanıdığı ve güvendiği kişiler tarafından tavsiye edilenlerle temasa geçiyordu. En ufak bir şüphede bu kişiler dışarıda bırakılıyordu.

Görevi sırasında Fritzi Kopenhag'ı ziyaret edebilmiş ve burada "X Günü"nden sonra İsveç ve İngiltere'deki insanları uyaracak sempatizanlarla irtibat kurabilmişti. Ayrıca Paris'e yaptığı bir iş seyahatinde, aralarında işgal altındaki Fransa'nın askerî komutanı General von Stulpnagel ve Stulpnagel'in sağ kolu, Stauffenberg'in kuzeni Caesar von Hofacker'in de bulunduğu, Reich'taki komplocularla irtibatı sağlayan köklü bir direniş hücresinin parçası olan

komplocularla buluşmayı başarmıştı. Hattâ Prusya Kamu Hizmeti'nden eski arkadaşı olan, şimdi Fransa'da gündüzleri yönetici olarak çalışan, geceleriyse direniş işleriyle uğraşan Dr. Seifarth'la bile temas kurabilmişti. Reich'ta ise, "Bomba hasarı ve yeniden yapılanma" üzerine bir makale yazdığından beri, İçişleri Bakanlığı'na kolayca erişebiliyordu; "gündüz işi" ile "gece işi"ni mutlu bir şekilde beraberce ilerletiyor; "X Günü"nden sonra yeniden yerleşim, konut ve yeni eyaletlerin organizasyonu gibi kritik idari konuları tartışıyor ve planlıyordu. Fabian von Schlabrendorff gibi düzenli olarak Berlin'de bulunan subaylar sayesinde, Ordu Merkez Grubu'nda Henning von Tresckow'un etrafındaki komplocularla teması hiç kopmadı. Fritzi Nisan 1943'teki kısa tutuklanmasından beri Gestapo'nun kendisinden şüphelendiğini bilerek, ülke içinde ve sınırlar ötesinde oraya buraya gidip geliyordu. Sadık dostlarından ve "müritlerinden" oluşan geniş çevresi, insanları anlama konusundaki yeteneği ve anlaşılması imkânsız maskesiyle bu iş için ideal kişiydi.

Stauffenberg, 7 Haziran 1944'te General Fromm'un kurmay başkanı olarak kendisine ilk kez Berghof'a giderken ve Hitler ve yandaşlarıyla acil bir toplantıya katılırken eşlik etti. Müttefikler Normandiya'ya yeni ayak basmış ve işgal başlamıştı. General Fromm göreve iade edildiğinden beri sadakat maskesinin arkasına saklanmayı başarmıştı ve Stauffenberg yakın çevrenin bir üyesi olduktan sonra erişim sağlamanın ne kadar kolay olduğuna şaşırmıştı. Göğsünde Demir Haç'ıyla geri dönen savaş kahramanı rolünü oynadı, hazır olda durdu, er ya da geç başka bir Führer karargâhında başka bir toplantı olacağını bilerek zamanını bekledi.

Bu sırada o ve komplocu arkadaşları, Führer'leriyle birlikte mümkün olduğunca çok sayıda üst düzey Naziyi öldürecek bir bomba üretmenin teknik ayrıntılarıyla meşguldü. Her türlü eylem tehlike ve korkunç ironilerle doluydu. Stauffenberg o Temmuz ayında bir arkadaşına, "Bunu yapan adam, Alman tarihine bir hain olarak geçeceğini bilerek yapmalıdır. Ancak bunu yapmazsa, vicdanına ihanet etmiş olur," diyordu. Suikast girişiminin başarısız olabileceğini biliyordu; bu nedenle eşi Nina'ya, böyle bir durumda kendisine sadık kalmamasını, aksine eylemlerini tamamen reddetmesini söyledi. Dört çocuklarına bakmak için birinin hayatta kalması gerekiyordu.

Berghof'ta 6 Temmuz'da Führer ile bir toplantı daha yapıldı. 11 Temmuz'da bir tane daha. Stauffenberg hiçbir seferinde neredeyse aranmadı – bu iyi olmuştu çünkü artık çantasında dinamit paketi, fünye ve pense vardı. Ancak her gidişinde ne Göring ne de Himmler oradaydı, bu yüzden bir son-

raki fırsatı beklemişti. Generaller hâlâ Führer'i öldürüp diğer üst düzey Nazileri sağ bırakmanın faydasız olduğu konusunda ısrar ediyorlardı. Bir sonraki fırsat çok geçmeden geldi. 15 Temmuz'da General Fromm ve Stauffenberg, Rastenberg'deki Kurt İni'nde bir toplantıya çağrıldılar. Bendler Caddesi'ndeki Olbricht, Walküre Operasyonu'nu alarma geçirdi.

Rastenberg'e uçuş bir saatten biraz fazla sürmüş, ardından askerî havaalanından Kurt İni'ne kadar süren kısa bir araba yolculuğu gelmişti. Stauffenberg, karargâhı çevreleyen üç SS güvenlik çemberinden geçmenin ne kadar kolay olduğuna bir kez daha şaşırdı. Misafir sığınağı; Führer'in sığınağı ve askerî strateji toplantılarının yapıldığı deponun yanı sıra dış dünyayla irtibatı sağlayan telsiz ve telgraf bağlantılarının yer aldığı kilit haberleşme sığınağının da bulunduğu III. İç Güvenlik Çemberi'nde bulunuyordu. Burada haberleşme sığınağının şefi General Erich Fellgiebel, Nazi liderliğinin haberi olmadan, Hitler ve yandaşları öldürülür öldürülmez Bendler Caddesi'ne bağlı olanlar dışındaki tüm tellerin kesilmesi emrini vermeye hazırdı. Tek bir sorun vardı: SS'in, onun kontrolünde olmayan kendi hattı vardı.

Führer'in yeni gelenleri karşılamak üzere kendi sığınağının dışına çıktığı ânın bir fotoğrafı bulunmaktadır. General Fromm selam vermek için eğilmiş elini uzatıyor. Fromm'un solundaki şık üniformalı Stauffenberg dimdik dur-

Claus von Stauffenberg, Temmuz 1944'te Kurt İni'nde Hitler'e tanıtılıyor.

muş Hitler'e bakıyor. Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Wilhelm Keitel bekliyor. Üniforma içindeki diğer herkes, arka planda yükselen karanlık Doğu Prusya ormanının gölgesinde işlerine devam ediyor.

Stauffenberg ne hissediyordu acaba? Evrak çantası misafir sığınağındaydı. Depodaki askerî strateji toplantısı saat 13.00'te başlayacaktı. Hem Doğu hem de Batı cephelerinden gelen haberler gittikçe kötüleşiyordu, ancak Führer'in etrafındaki herkes zafer hâlâ yakınmış gibi davranıyordu. Führer'in kendisi hayal âlemine girmiş gibi görünüyordu. Herhangi biri şüphesini ifade etmeye cesaret etse, Führer öfke nöbetlerine kapılıyordu. Özel doktoru Dr. Morell, Hitler artık fiilen bir ilaç bağımlısı olduğu için daima yanındaydı.

Çok geçmeden Stauffenberg, toplantıya Himmler'in de Göring'in de katılmayacağını öğrendi. Ne yapmalıydı? Kendine ayıracak bir dakika bulur bulmaz habarleşme sığınağına gitti. General Fellgiebel onu telefon hattıyla, Bendler Caddesi'nde diğer komplocularla birlikte bekleyen Merz von Quirnheim'a bağladı. Moralleri bozuldu, ne yapacaklarını şaşırdılar. "Yine de yap," dedi von Quirnheim. Ancak Stauffenberg bir kez daha beklemeye karar verdi. Evrak çantasını yanlarına alıp Berlin'e geri döndüler. 20 Temmuz'da bir toplantı daha planlanmıştı. Belki şansı bu sefer yaver gidebilirdi.

O akşam, 15 Temmuz'da Horst Werner Dittmann, Marien Caddesi'ndeki evine giderken, yoldan, üstü açık askerî bir cip ona doğru hızla geldi. Dittmann, Fritzi'nin Berlin'deki en sevdiği kitapçı olan Jaeckels'i işletiyordu ve yıllar içinde aynı fikirleri paylaşmaktan mutlu tanıdıklar hâline gelmişlerdi. Dittmann daha sonra, "Cip aniden fren yaptı," diye anımsayacaktı. "Ve Kont von der Schulenburg içinden atlayıp bana doğru koştu. Beni tanımış ve şoföre durmasını söylemiş olmalı. Bana hemen birkaç günlüğüne bir paketi bırakabileceği bir bodrumum olup olmadığını sordu. Asıl kelimeyi kullanmaktan kaçınsa da, kendini oldukça net bir şekilde ifade ettiğinden, içinde patlayıcılar olduğu açıktı. 'Evet,' dedim ama son birkaç haftadır Gestapo tarafından izlendiğime dikkat çektim. 'O zaman olmaz!' diye bağırdı, koşar adım cipe dönerken. Ve hızla uzaklaştı..."

Aynı akşam Fritzi, sık sık Trebbow'da kalan gazeteci ve aile dostu Ursula von Kardorff'u görmeye gitti. "15 Temmuz'da Fritzi beni görmeye geldi ve bana *Grimm Masalları*'nın bir kopyasını getirdi. Farklı bir hâli vardı – görünüşte sakindi ama içindeki gerilimi hissedebiliyordunuz. Genelde çok net ve kararlı olan bakışları sabit duramıyordu." Ursula'dan Annedore Leber'i ziyaret etmesini, ona kocasının Gestapo tarafından nerede tutulduğunu öğ-

rendiklerini söylemesini istemeye gelmişti: Prinz Albrecht Caddesi Karargâhı'nda. Annedore, Leber tutuklandıktan sonra saatlerce sorguya çekilmiş ve evleri aranmıştı, ancak hiçbir şey bulunamamıştı. Çocukları Katharina ve Matthias, taşradaki akrabalarının yanında kalıyorlardı. Gestapo sonunda Annedore'yi serbest bıraktığında, rahibeler tarafından işletilen bir hastanede saklanmaya başlamıştı. Ursula onu orada bulacaktı.

Hitler'e suikast girişiminin ertelenmesi haberi kısa sürede Ordu Merkez Grubu'ndaki Fabian von Schlabrendorff ve Henning von Tresckow'a ulaştı. Polonya'da, Varşova'nın kuzeydoğusundaki Ostrow'da konuşlanmışlardı, geri çekilen *Wehrmacht* hızla ilerleyen Ruslar tarafından tekrar tekrar geri püskürtülüyordu. Fabian hâlâ Berlin'e gidip geliyor, sivil komplocularla irtibat kuruyor, böylece zaman zaman karısını ve çocuklarını görebiliyordu. Tresckow Nisan ayındaki son ev izninden beri ailesini görmemişti. Eşi Erika, cepheye dönen kocasını Berlin *Hauptbahnhof*'ta uğurlarken, vagonun penceresinden el sallayan Tresckow'un yüzünde "elveda" ifadesi olduğunu hatırlayacaktı.

Son zamanlarda Fritzi, hiç şüphesiz kaçırılan birkaç suikast girişimi nedeniyle, alışılmadık bir şekilde pervasızlaşmaya başlamıştı. 12 Temmuz'da Askerî Personel Dairesi'ne Dr. Medicus'u görmeye gitmiş ve ona bir on gün daha Fransa'ya gidemeyeceğini bildirmişti. Bu tehlikeli bir hamleydi çünkü Heinrich Himmler onun derhal Lyon'a nakledilmesini bizzat emretmişti. Belli ki, *Reichsführer*'in Kont hakkında hâlâ şüpheleri vardı. Ancak Stauffenberg'in Berghof'taki ilk suikast girişiminde bombayı patlatmayı başaramadığı haberinin ardından, Fritzi gidişini geciktirmesi ve Himmler'in bunu öğrenmesi riskini göze alması gerektiğine karar verdi. Trebbow'a kısa bir ziyarette bulundu. Artık Berlin'de sabit bir adresi yoktu.

16 Temmuz'da Berlin'de, Tristan Caddesi'ndeki Stauffenberg Apartmanı'nda bir toplantı yapıldı. Toplantıda Stauffenberg kardeşler, Claus ve Berthold, Fritzi Schulenburg, Caesar von Hofacker ve Adam von Trott vardı. Aralarında, sadece öldürülecek tek kişi Hitler olsa bile, bir sonraki suikast girişimlerinin başarılı olması gerektiği konusunda anlaştılar. Zaman hızla tükeniyordu ve son zamanlarda Hitler, Himmler ve Göring'in aynı anda, aynı yerde nadiren bulunmaları, bir suikast girişiminin yakın olduğunu bildiklerini gösteriyordu. Gelecekteki barış görüşmelerinin, Batılı Müttefiklerin yanı sıra Ruslarla da sürdürülmesi konusunda anlaştılar. Ruslar söz konusu olduğunda, Fritzi'nin Moskova'daki Alman Büyükelçisi akrabası Kont von der

Schulenburg'a ve savaştan önce orada askerî ataşe olan General Koestring'e güveneceklerdi. Batılı Müttefikler içinse, birçok İngiliz arkadaşı olan ve halen Wilhelm Caddesi'ndeki Alman Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Adam von Trott vardı. Feldmareşal Witzleben'in adı geçmiyordu, muhtemelen Ruslarla anlaşmaya karşı olduğundan. Kayıtsız şartsız teslim olmaktan kaçmanın mümkün olmadığı konusunda hemfikirdiler ama şu anda önemli olan tek şey savaşın bir an önce sona ermesiydi: her taraftan milyonlarca insanın hayatının kurtarılması, Alman şehirlerinin daha fazla bombalanmaktan kurtarılması, hepsinden önemlisi Alman adının ve onurunun kurtarılması. Alman halkı ilk başta onlara teşekkür etmeyecekti ama ileride anlayacaklardı.

Ertesi sabah Fritzi tekrar Ursula von Kardorff'u görmeye gitti. "Bu kez o kadar gergin değildi," diye yazacaktı Ursula, "ve doyurucu bir kahvaltı yaptı". Ursula, Annedore'yi görmeye gitmişti ve Fritzi, Annedore'nin herhangi bir isim vermediğini duyunca rahatladı. Ursula'dan ona bir demet gül götürmesini istedi. "Gidip onu tekrar görmeli ve üç gün içinde Fransa'ya gideceğimi söylemelisin." Gergindi. "Ve ona görevimizi yaptığımızı söyle! Bu kadar. Dikkatli ol. Kendini nasıl bir tehlikeye atabileceğini bilmiyorsun ve ben bunun sorumlusu olmak istemiyorum."

Ertesi gün üçüncü ve son kez geldi. "Onu hiç bu kadar gergin görmemiştim. Ama hâlâ hayat doluydu – hattâ mutluydu. Bana iki adamın, kendisi ve nerede kaldığı hakkında sorular sorduğunu söyledi. Zararsız olma ihtimalleri de vardı ama bundan şüpheliydi." Gözlerinde yine Ursula'yı endişelendiren o huzursuz bakış vardı. "Vahşi bir hâli vardı sanki... O gece Mecklenburg'a gidip karısını görmek istiyordu."

Charlotte, Fritzi'nin son gizli ziyaretinden bu yana ondan haber almamıştı. Sadece Fritzi'nin, Trebbow'a gidip yazı masasındaki Reichwein'ın kitaplarını almasını ve güvenli bir yere saklamasını söylediği bir arkadaşı ziyarete gelmişti. Charlotte anılarında, "18 Temmuz akşamı geç saatlerde Schwerin istasyon şefi aradı ve kocamın Schwerin'den Trebbow'a doğru yaya olarak yola çıktığını ve onu arabayla karşılamam gerektiğini söyledi," diye yazıyordu. "Sadece bir gece kalabilirdi. Çocukları uyandıracaktım, böylece 20 Temmuz'da doğum günümü kutlayabilecektik. O gece bana 'çizgiyi aştığını' ve başarı şansının yarı yarıya olduğunu söyledi. Ama bu konuda o kadar emindi ki, başarısız olabileceğini hiç düşünmedim. Ertesi sabah erkenden, 19 Temmuz günü saat 7'de, kocamı Lübstorf'taki yerel istasyona geri götürdüm." Bu Charlotte'nin kocasını son görüşüydü.

Fritzi'nin Trebbow'daki ailesini apar topar ziyaret etmesinin nedeni, Fromm ve Stauffenberg'in ertesi gün, yani 20 Temmuz'da Hitler'le başka bir askerî strateji toplantısına katılma emri almış olmalarıydı. Ve Stauffenberg'in General Ludwig Beck'e söylediği gibi, bu kez bombayı "her ne olursa olsun" yerleştirecekti. Fritzi, Annedore Leber'e bir mesaj gönderdi: "Görevimizin ne olduğunu biliyoruz."

Olbricht yine Walküre Operasyonu'nun hazır olmasını emretti. Yedek Ordu'nun panzer birlikleri ile Arthur Nebe komutasındaki Berlin polisi hazır bekliyordu. Stauffenberg, subay arkadaşlarıyla Bendler Caddesi'nde son dakika toplantıları yaparak her şeyi kontrol altına aldı. Ortam arı kovanı gibi hareketli ve gergindi. Herkes o ânın geldiğini biliyordu. Stauffenberg, evrak çantasını Potsdam'daki kışladan alması ve Tristan Caddesi'ne getirmesi için şoförünü gönderdi. Çantanın içinde iki paket dinamit, 30 dakikalık bir fünye ve birkaç pense vardı. Fünye İngiliz malıydı. Stauffenberg'in emir subayı Werner von Haeften de aynı çantadan ikinci bir tane taşıyordu; bu çantada Doğu Cephesi'ndeki durumla ilgili bir brifing vardı. Bomba patladıktan sonra onları Berlin'e geri getirecek bir uçak ayarlandı. Stauffenberg, Lautlingen'deki annesinin yanında kalan eşi Nina ve çocuklarına telefon etmeye çalıştı ama bağlantı kuramadı. Geceyi kardeşi Berthold'un Tristan Caddesi'ndeki dairesinde geçirdi. Ertesi sabah Berthold onu Kurt İni'ne gitmek üzere askerî havaalanına götürdü.

İç Güvenlik Çemberi Bölgesi'ne saat 10.30'da, kahvaltı için tam vaktinde vardılar. Fromm, kızının Batı Prusya'daki evine gitmesi gerektiği mazeretini bildirerek gelmemişti. Wilhelm Keitel, saat 11.30'da Stauffenberg'e toplantının 30 dakika öne alındığını bildirdi. Soğukkanlılıklarını koruyan Werner von Haeften ve Stauffenberg, bombayı aktive etmek için zamanla yarıştılar. Kurmay subaylardan biri gelip onlara acele etmelerini, toplantının başlamak üzere olduğunu bildirdi. 400 metre boyunca telaşla brifing odasına doğru ilerlediler, her birinin elinde bir evrak çantası vardı. Deponun girişinde, Keitel'in emir subayı Staffenberg'in çantasını aldı ve odaya taşıdı. Stauffenberg ona notlarına daha kolay ulaşabilmesi için çantayı yakınında bir yere koymasını söyledi. Toplantı 12.30'dan beri devam ediyordu, Hitler ve 23 subay, haritalarla kaplı ağır bir meşe masanın etrafında duruyorlardı. Sıcak bir gün olduğundan pencereler açıktı. Ne Himmler ne de Göring toplantıdaydı. Stauffenberg masanın uzun kenarında, Hitler'in iki yanında yerini aldı, aralarında bir general vardı. Führer onu selamlamak için sessizce elini kaldırdı ve

konuşmaya devam etti. Evrak çantası Führer'den çok uzaktaydı, bu yüzden Stauffenberg çaktırmadan çantanın yerini değiştirip masanın ayaklarından birine dayadı. Kimse fark etmedi. Sonra bir bahane uydurup özür dileyerek odadan çıktı ve geri geleceği anlaşılsın diye şapkasını masanın üzerine bıraktı. Hitler, saat 12.42'de, Stauffenberg'e ne olduğunu sordu ve onu bulması için bir general gönderdi. Stauffenberg, von Haeften ve General Fellgiebel ile birlikte 200 metre uzaktaydı. Bomba o sırada patladı.

Stauffenberg ve von Haeften bekleyen arabaya koştular ve hızla uzaklaştılar. Ayrılırken arkalarında, patlayan sığınaktan sendeleyerek kaçan yaralıları görebiliyorlardı. Her yer enkaz hâlindeydi; kâğıtlar ve haritalar havada uçuşuyor, insanlar çığlık atıyor ve bağırıyordu. Kimse hayatta kalmış olamaz diye düşündüler. Alarm çalmadan önce Dış Güvenlik Çemberi'ne ulaştıklarından, nöbetçiler geçmelerine izin verdi. Saat 12.50'ydi. Saat 15.45'te Berlin Havaalanı'na indiklerinde, Werner von Haeften, suikastın başarılı olduğunu ve Hitler'in öldüğünü doğrulamak için Bendler Caddesi'ne telefon etti.

Ancak o arada, General Fellgiebel, Bendler Caddesi'ndeki Telsiz Operasyonları Şefi General Fritz Thiele'ye telefon ederek Führer'in ölmediğini, sadece yaralı olduğunu söylemişti. Thiele bunun doğru olup olmadığını bilmiyordu – her şeyin yalan olduğu bir dünyada Fellgiebel'in tutuklanmış ve silah zoruyla konuşuyor olabileceğini düşündü. Son derece sıkıntılı ve kafası karışık bir hâlde, ne yapacağına ve kime söyleyeceğine karar vermek için, Berlin sokaklarında dolaşmaya karar verdi. Saat 15.15'te geri döndü ve Olbricht'e, bombanın patladığını ve birçok kişinin, hattâ belki Führer'in de öldüğünü veya yaralandığını söylemeye gitti. Ama ölmemiş de olabilirdi. Walküre Operasyonu'nu bir üst alarm seviyesine geçirmiş olan ve emri geri almaya niyeti olmayan Olbricht, aslında Batı Prusya'da kızında değil, ofisinde bir toplantıda olan Fromm'u aramaya gitti. Haber vermeden içeri daldı. Hitler'in öldüğünü söyledi. Ama Fromm farklı söylentiler duymuştu. Kurt İni'ndeki General Keitel'e bağlanmak istedi. "Hayır Führer ölmedi," dedi Keitel, "sadece yaralı". Fromm tehlikeyi hemen fark etti: Yedek Ordu Başkomutanı olarak sırada bekleyen oydu ve komplo için suçlanan kişi de kendisi olacaktı. Nöbetçi telsiz operatörüne, "*Der Führer Adolf Hitler ist tod!*", "Führer Adolf Hitler öldü!" anonsunu geri alması emredilmişti. Ardından Olbricht'i tutuklattı ve ona tüm Walküre Operasyonu emirlerini geri çekmesini söyledi. Olbricht reddetti.

Bendler Caddesi'ndeki karmaşanın aksine, Kurt İni'ndeki durum netti. Fellgiebel, SS hattı hariç tüm telefon kablolarını kesmeyi başarmıştı. Bir saat

içinde *Reichsführer* SS Himmler'e haber verildi ve çok geçmeden olay yerine gelerek, Yedek Ordu da dahil olmak üzere her şeyi kontrolü altına aldı. Stauffenberg neredeydi bilmek istiyordu. Şapkası bulunmuştu ama kendisi ortada yoktu.

Stauffenberg ve von Haeften 16.40'ta Bendler Caddesi'ne vardı. Her yer kaos içindeydi. Stauffenberg derhal kontrolü ele aldı. Önce Olbricht ve Fromm'a, Hitler'in kesinlikle öldüğüne dair güvence verdi. Himmler her konuda yalan söylerdi, onun söylediği herhangi bir şeye niye inanıyorlardı ki? O patlamadan kimse sağ kurtulamazdı. Ama Fromm ona inanmadı. Olbricht, Fromm'a Walküre Operasyonu'nu derhal başlatmazsa Reich'ın ve onunla birlikte kendisinin de batacağını söyledi. 16.45'te, Feldmareşal von Witzleben, Reich Savaş Bakanlığı'ndan tüm askerî bölgelere bir telgraf mesajı gönderdi: "Führer Adolf Hitler öldü... Bu ciddi tehlike durumunda Reich Hükümeti kanun ve düzeni sağlamak amacıyla sıkıyönetim ilan etmiş ve yürütme yetkisini, *Wehrmacht* Başkomutanlığıyla birlikte bana devretmiştir."

Geleceğin şansölyesi olarak belirlenen General Wilhelm Beck, o sırada sivil kıyafetleriyle Bendler Caddesi'ne varmış, halka radyodan Hitler'in öldüğünü duyurmak için bekliyordu. Ancak gerçek ve yalan karmaşası içinde, kimse ne yapacağını bilemiyordu. Bendler Caddesi saat 17.42'de, halkın geri kalanıyla birlikte radyodan suikast girişimiyle ilgili şu anonsu dinledi: "*Der Führer lebt*" – Führer yaşıyor.

Bendler Caddesi'ndeki telefon sürekli çalıyor, Stauffenberg aynı soruyu tekrar tekrar yanıtlıyordu: Doğru muydu yoksa yine yalanlarından biri mi? "Bu bir yalan," diye tekrarlayıp duruyordu. Ama her şeye rağmen doğru da olabileceğini biliyordu Stauffenberg. Her durumda Walküre Operasyonu'nun devam etmesinde ısrarlıydı.

Bu arada Joseph Goebbels, Kurt İni'ndeki Binbaşı Otto Ernst Remmer'le temas kurmayı başarmış ve Remmer başarısız bir askerî darbe girişimi olduğunu ve Führer'in kesinlikle hayatta olduğunu doğrulamıştı. Dört kişi oracıkta ölmüş, dokuzu ağır yaralanmıştı. Hitler telefonu alarak, "Sesimi tanıdınız mı?" dedi.

Hitler sağlam meşe masanın ayağı sayesinde kurtulmuştu. Ölmemişti ama ağır yaralanmıştı, gerçi bu hiçbir zaman itiraf edilmedi. Sığınaktan saçları tutuşmuş, pantolonu belinden parçalanmış ve tuniği yırtılmış hâlde sendeleyerek çıkmıştı. Bacakları fena hâlde yanmış, her iki kulak zarı da hasar görmüş ve sağ kolu kısmen felç olmuştu. Artık fazla sürmeyecek hayatının geri kala-

nını kötü bir titremeden muzdarip olarak sürdürdü. Onunla tanışan insanlar, karşılarında Büyük Führer imajından çok uzak; çelimsiz ve yaşlı bir adam görünce şaşırıyorlardı.

Birlikler saat 21.00'de Bendler Caddesi'ni kuşatmıştı. Pencereden avluya bakan von Quirnheim, "Her şey bitti," dedi. Claus von Stauffenberg bürosuna gitti ve Paris'teki iş birlikçilerini aramaya çalıştı. Bütün telefon hatları kesilmişti. Stauffenberg, Olbricht, Beck ve Quirnheim; Fromm'un odasına çekildiler. Fromm, komplocularla arasına mesafe koymak için son bir hamle yaparak içeri girdi ve tutuklanmalarını emretti. Beck kendini vurmasına izin verilmesini istedi. Fromm –bir Prusyalı general olarak– bunu kabul etti ve Beck tabancasıyla başka bir odaya geçti. Fakat, kendini ancak yaralayabildi, bu yüzden daha sonra bir subay tarafından başından vurularak ızdırabına son verildi. General Wilhelm Beck'in, Nazi korku rejimine karşı 1938'deki istifasıyla başlayan mücadelesi böylece sona erdi. Brauchitsch'e 16 Temmuz 1938'de yazdığı gizli notta, "Reich'ımızın devamlılığıyla ilgili nihai kararlar söz konusu," diyordu. "Olağanüstü zamanlar olağanüstü eylemler gerektirir. Devletin sorumlu mevkilerinde bulunan diğer dürüst kimseler de askerlere katılacaktır."

Saat 22.00'de Alman Radyosu'ndan yayın yapıldı: "Yahudiler tarafından başlatılan bu savaşta ikinci kez, Führer'imizin hayatına yönelik iğrenç ve canice bir girişimde bulunuldu... Tanrı, Alman halkının kaderini elinde tutan bu adamı korudu. Führer yara almadı. Onun kurtuluşu karşısında hissedilen minnettarlık tüm Almanların en yüce, en kuvvetli duygusudur. Bu duygu, Almanya'nın dört bir yanından akan, Führer'e bağlılık ve sevgi gösterileriyle ifade edilmektedir..."

Gece yarısını on beş dakika geçe komplocular, bir idam mangasının çoktan sıraya dizilmiş olduğu avluya götürüldü. Olbricht karısına son bir mektup yazmak istemişti. Stauffenberg her şeyin sorumluluğunu kendi üzerine almış, diğerlerinin sadece onun emirlerini yerine getirdiğini söylemişti. Kurşuna dizilecekleri karanlık avluyu aydınlatmak için askerî araçların farları kullanıldı: Önce Olbricht vuruldu, ardından Stauffenberg, sonra Werner von Haeften ve en son Quirnheim.

Gece saat 1'de Hitler, Reich'a radyodan seslendi: "Alman ırktaşlarım! Bana kaç kez suikast girişimi planlandığını ve gerçekleştirildiğini bilmiyorum. Bugün sizinle konuşuyorsam, bunu iki nedenden dolayı yapıyorum: Birincisi, sesimi duyabilmeniz ve benim yaralanmadığımı ve iyi olduğumu bilmeniz

için. İkinci olarak da, Alman tarihinde benzeri olmayan bir suçun ayrıntılarını öğrenebilmeniz için. Hırslı, kötü niyetli ve aptal suçlu subaylardan oluşan çok küçük bir hizip, beni ve Alman Silahlı Kuvvetleri yönetiminin neredeyse tüm personelini ortadan kaldırmak için bir komplo kurdu. Albay Kont von Stauffenberg tarafından yerleştirilen bomba iki metre sağımda patladı. Benim için çok değerli birkaç arkadaşım çok ciddi şekilde yaralandı; içlerinden biri öldü. Bense bazı küçük sıyrıklar, çürükler ve yanıklar dışında tamamen yara almadan kurtuldum. Bunu, şimdiye kadar yaptığım gibi hayatımın amacına devam etmem için Tanrı tarafından görevlendirildiğimin bir teyidi olarak görüyorum... Bu gaspçıların temsil ettiği grup gülünç derecede küçüktür. Alman Silahlı Kuvvetleri'yle ve özellikle de Alman *Wehrmacht*'ıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bu grup, şu anda acımasızca ortadan kaldırılmakta olan çok küçük bir suç unsurları zümresidir... Biz Nasyonal Sosyalistler, nasıl hesaplaşmaya alışkınsak öyle hesaplaşacağız."

Fabian von Schlabrendorff ve Henning von Tresckow, Stauffenberg'in başarısız suikast girişimi haberini, üç yıl önce Barbarossa Harekâtı'na başladıkları yerden sadece birkaç kilometre uzakta, Doğu Prusya sınırının hemen ötesindeki Bialystock'ta bulunan Ordu Merkez Grubu Karargâhı'nda duydular. Parti ideolojisi üzerine sıkıcı konferanslardan birine katılmışlardı ki bir subay içeri girdi ve Führer'e başarısız bir suikast girişimi olduğunu duyurdu. Çok şaşıran Tresckow, subaydan mesajın tam metnini kendisine vermesini istedi. Duyduğuna inanamamıştı, çünkü aynı gün öğleden sonra saat dörtte von Quirnheim telefon ederek, suikastın başarılı olduğunu ve Schlabrendorff'un derhal Berlin'e dönmesi gerektiğini söylemişti.

Ardından 17.42'de Führer'in hayatta olduğunu teyit eden radyo anonsu geldi. Buna hâlâ inanamıyorlardı – muhtemelen yine Nazi yalanıydı bunlar. Oturmaya ve her şey normalmiş gibi devam etmeye karar verdiler. Akşam yemeklerini subayların yemekhanesinde –başarısız suikast girişimiyle ilgili tüm konuşmaları dinleyerek– yediler ve sonra yattılar. Ama saat 1.00'de radyodan Hitler'in kendi sesi geldi: "Hırslı, kötü niyetli ve aptal suçlu subaylardan oluşan çok küçük bir hizip..." Sessizce oturup bunu ve bunun kendileri için ne anlama geldiğini anlamaya çalıştılar. Henning'in beti benzi atmıştı. "Kendimi vuracağım," dedi. Başka bir alternatif göremiyordu. Eğer tutuklanır ve işkenceye maruz kalırsa kendini kaybedebilir ve bazı isimleri açıklayabilirdi. Ailesini, Wartenburg'u, arkadaşlarını ve komplocuların daha geniş çevresini düşünüyordu. Nazilerin acımasızlığını çok iyi biliyordu. Cephede kaza

süsü vererek kendini öldürürse, intikam "küçük hiziple" sınırlı kalabilirdi.

Ertesi sabah Stauffenberg, Olbricht, Haeften ve Quirnheim'ın kurşuna dizilerek idam edildiği haberi geldi. Tresckow, Fabian'a ve diğerlerine "Şimdi bütün dünya bizi karalayacak," dedi. "Ama ben doğru şeyi yaptığımıza kesinlikle inanıyorum. Hitler'i sadece Almanya'nın değil, tüm dünyanın baş düşmanı olarak görüyorum. Birkaç saat sonra Tanrı'mın huzuruna çıkıp yaptıklarımın hesabını verdiğimde, bunu Hitler'e karşı savaşmak için yaptığımı vicdanım rahat bir şekilde söyleyebileceğimi düşünüyorum. Umarım Tanrı Almanya'nın yok olmasına izin vermez. Hiçbirimiz ölümümüzden şikâyet edemeyiz. Grubumuza katılan herkes ateşten gömlek giymek zorundaydı. Bir insanın ahlaki bütünlüğü ancak inançları uğruna ölmeye hazır olduğu noktada başlar." Sakin ve aklı başındaydı. Ayrılmadan önce, 8.15'ten 9.40'a kadar her zamanki telefonlarına cevap verdi, son emir ve tavsiyelerini iletti. Sonra şoförünü çağırıp kendisini cepheye götürmesini istedi. Orada –intihar değil kaza gibi görünsün diye– bir el bombasıyla kendini havaya uçurdu.

28 Temmuz'da Ilse von Hassell sabahın üçünde Ebenhausen'deki evinin zilinin şiddetle çalınmasıyla uyandı. Gelen Gestapo'ydu. "Kocanız nerede?" Kocası Ulrich'in, başarısız suikast haberi resmiyet kazandıktan sonra saklanmaya hiç niyeti olmadığını biliyordu. "Berlin'de," dedi her zamanki açık sözlülüğüyle. O ve kızları Almuth tutuklanarak, Münih'teki bombalanmış Gestapo binasına götürüldüler. Daha sonra serbest bırakıldılar, ancak Hassell'lerin küçük kızı Fey'in çocukları, Nazilerin "*Sippenhaft*" intikam programının bir parçası olarak, ebeveynlerinden alınıp SS *Lebensborn* çocuk evlerine götürüldü. Birçok komplocu aile için durum aynıydı.

Ilse ve Almuth'un tutuklanmasının ardından Gestapo, ertesi sabah Ulrich'in Berlin'deki ofisine baskın düzenledi. Onu masasında oturmuş, kendilerini beklerken buldular. Önce Mecklenburg yakınlarındaki Ravensbrück Toplama Kampı'na gönderildi ve buradan ailesine, iyi olduğuna dair güvence veren bir mektup sızdırmayı başardı: "Hava o kadar güzel ki kulübemin merdivenlerinde oturup yemeğimi açık havada yiyebiliyorum," diye yazıyordu. 18 Ağustos'ta zincirler içinde Berlin'e geri getirildi, önce bombalardan ağır hasar görmüş Moabit Hapishanesi'ne, ardından da Prinz Albrecht Caddesi'ndeki Gestapo Karargâhı'na götürüldü. *Volksgericht* tarafından 8 Eylül 1944'te ölüm cezasına çarptırıldı ve aynı günün ilerleyen saatlerinde infazını beklemek üzere Plötzensee Hapishanesi'ne gönderildi.

Ulrich von Hassell, Volksgericht, Halk Mahkemesi'nde, 8 Eylül 1944.

"Sevgili Ilse," diye yazıyordu Plötzensee'den. "Otuz yıl önce bugün, hâlâ vücudumda taşıdığım Fransız kurşununu yedim. Bugün aynı zamanda *Volksgericht* kararını açıkladı ve eğer bu karar yerine getirilirse, ki sanırım getirilecek, sayende yaşadığım yüce mutluluk sona erecek. İnan ki, son bulmayacak kadar değerliydi! Şu anda Tanrı'ya ve sana karşı en derin minnettarlıkla doluyum. Sen benim yanımdasın ve bana huzur ve güç veriyorsun. Bu düşünce senden ve çocuklardan ayrılmak zorunda kalmanın yakıcı acısını hafifletiyor. Umarım Tanrı senin ve benim ruhumun bir gün yeniden bir araya gelmesini nasip eder. Yine de hayattasınız ve bu, maddi olanlar da dahil olmak üzere hepiniz adına duyduğum tüm endişelerimin ortasında sahip olduğum en büyük teselli ve çocuklarımızın geleceğiyle ilgili avuntum, senin güçlü ve cesur – onlar için bir kaya, ama sevgili, tatlı bir kaya– olduğunu bilmek. Olduğun gibi, iyi ve nazik kal ve sakın hayata küsme! Tanrı sizi ve Almanya'yı korusun! Umarım anılarımı mirasım olarak, mutluluğumuzun bir hatırası ve minnettarlığımın bir simgesi olarak kabul edersin. Büyükanneme, Mani Teyzeme, Wolf'a ve tüm dostlarıma sevgi ve selamlarımla.

En derin sevgi ve minnettarlıkla seni kucaklıyorum, Ulrich'in."

Fritz-Dietlof von der Schulenburg, Hitler suikastından sonra işlerin organize edilmesine yardımcı olmak için 20 Temmuz'da Bendler Caddesi'ne gelmişti. Bilinmeyen komploculardan bir diğeri olan Hans Karl Fritzsche "Koridorda Fritzi Schulenburg'la karşılaştım," diye yazacaktı savaş sonrası anılarında. "Oyunun bittiğini doğruladı, çünkü Hitler'in gerçekten de hâlâ hayatta olduğu anlaşılmıştı. Ama ekledi: 'Ne olursa olsun devam etmek zorundayız – bu kadehteki zehri dibine kadar içmek zorundayız. Bunun için hayatlarımızdan vazgeçmeliyiz. İnsanlar ileride bizi anlayacak.' Beni boş bir ofise çekti. Bir asker yatağında yan yana oturduk. Evrak çantasından bazı kâğıtlar çıkardı ve onları küçük parçalara ayırıp kâğıt çöpüne attı. Bana o gün karısının doğum günü olduğunu söyledi. Sonra o sabah Mecklenburg'daki eşinden aldığı *Landwurst*'u (bir tür sosis) benimle paylaştı. Ardından Stauffenberg'i görmeye gitmek üzere yanımdan ayrıldı."

Fritzi binadaki onlarca kişiyle birlikte tutuklandı ve Prinz Albrecht Caddesi'ne götürüldü. Burada, Reinhard Heydrich'in 1943'te suikasta kurban gitmesinin ardından *Reichssicherheitsamt*, yani Reich Güvenlik Ofisi Şefliği'ne terfi eden SS *Obergruppenführer* Ernst Kaltenbrunner tarafından birkaç kez sorgulandı. Heinrich Himmler 20 Temmuz'da Kaltenbrunner'i derhal Kurt İni'ne çağırmış ve Hitler ve Martin Bormann için sorgulamalarıyla ilgili günlük raporlar hazırlamasını emretmişti. İlk rapor 21 Temmuz 1944'te Bormann'ın masasına ulaştı. Prinz Albrecht Caddesi'nden yazılmıştı ve 15 Aralık 1944'e kadar devam edecek tüm diğer raporlar gibi şöyle başlıyordu: "Çok Saygıdeğer Parti Yoldaşı BORMANN! *Heil Hitler*! Sizin sadık KALTENBRUNNER'iniz, SS *Obergruppenführer* ve Emniyet Müdürü."

Günlük sorgulama işlerinin çoğu *Obersturmbannführer* von Kielpinsky tarafından yapılıyordu. 24 Temmuz'a kadar, komplonun liderlerinin listesini çıkarabilmişlerdi: Beck, Olbricht, Stauffenberg ve kardeşi Berthold, Quirnheim, Schulenburg, Haeften, Witzleben ve Tümgeneral Hoepner. Raporların çok kapsamlı olduğunu söylemek zor: Sonuçta daktilo edilmiş yüzlerce sayfalık rapor, daha sonra Amerikalılar tarafından mutlulukla keşfedilerek Washington DC'deki Ulusal Arşivler'de saklanacaktı.

Sorgulananların her biri konuşup konuşmama konusunda kendi kararını vermek zorundaydı. Fritzi konuşmaya karar verdi. Kaltenbrunner'in zaten bildiği isimler dışında isim vermeden, nedenlerinin ve gerekçelerinin kayıt altına alınmasını istiyordu. Kimbilir, belki de sözleri gelecek kuşaklara aktarılırdı. Üç hafta boyunca sorgulandı ve bu süre zarfında 20 Temmuz'a yol

açan olayların yanı sıra Nazi sonrası yeni hükümetin gerekçeleri ve planları hakkında kesin ve tutarlı bir açıklama yaptı. Komplo ve gelecek planları hakkında dört farklı bilgi çemberi olduğunu, sadece çok küçük bir iç çemberin tüm detayları bildiğini, dış çemberin ise hiçbir şeyden haberdar olmadığını açıkça belirtti.

Kaltenbrunner 18 Ağustos 1944'te, "Stauffenberg grubunun (özellikle de Schulenburg'un) sorguları, planlara dahil olan ve planlarla bağlantılı olan çok sayıda kişiye gerçekten de hiçbir şey söylenmemiş olması ihtimalini açık bırakıyor," diye not düştü.

Fritzi, Nazi rejimine karşı harekete geçmeye karar vermesinin dokuz ayrı nedenini sıralarken, 1938'in ve Fritsch olayının pek çok kişi için bir başlangıç noktası olduğunu, ancak kendisinin Nazi Partisi'nin ilk zamanlardaki basitliğini ve açık sözlülüğünü çok önceden terk ettiğini düşündüğünü belirtti. "Özellikle de bütün üst kademenin, ilk günlerde ilan ettikleri tüm temel inançları kısa sürede terk etmesi beni çok sarstı." Kaltenbrunner bunu, komplocuların Hitler ve yandaşları öldürüldükten sonra kullanmak üzere hazırladıkları radyo yayınından alıntı yaparak güçlendirdi. "Askerlerimiz savaşır, kan döker ve şehit olurken; Göring, Goebbels, Ley ve diğerleri gibi adamlar lüks bir hayat sürüyor, mahzenlerini ve malikânelerini çalıntı mallarla dolduruyor, bir yandan da *Volk*'un katlanmasını talep ediyorlardı..." Schulenburg'a göre Parti'ye güç arzusu hâkim olmuştu; Parti'nin devlete karşı mücadelesi, polis devleti lehine hukukun üstünlüğünün terk edilmesi, tehlikeli bir şekilde merkezîleşme, *Volk*'u güç ve propagandayla sindirme ve Hıristiyanlığa saldırma. Nazilerin dış politikası ise tüm dünyayı Almanya'nın aleyhine çevirmişti. İşgal edilen topraklar söz konusu olduğunda, yerel halkı yabancılaştırmak için her şeyi yaptılar.

Kaltenbrunner, Kont von der Schulenburg'un hem komplonun hem de yeni hükümet planlarının merkezinde yer aldığı sonucuna vardı. 10 Ağustos 1944'te, zorba ve çığırtkan yargıç Roland Freisler'in başkanlığındaki *Volksgericht* tarafından yargılandı. Schulenburg'un duruşma tutanağı yoktur, sadece Alman Radyosu, *Deutsches Rundfunk* için kaydedilen birkaç kesit ve davetli Parti üyelerinden adı açıklanmayan bir SS üyesinin sözlü beyanı mevcuttur. SS üyesi daha sonra *Deutsche Allgemeine Zeitung*'un editörü Werner Friedler ile konuşmuş, gazeteciyse Charlotte'ye şifreli mektup yazmış ve bu mektup Berlin'deki evleri bombalandıktan sonra hâlâ Trebbow'da misafir olarak yaşayan Wiemannlar tarafından kendisine teslim edilmiştir. Friedler, Fritzi'ye "Van

Gogh" kod adını vermiş ve "sonunu beklerken gösterdiği kararlılık ve kendine güveni" çok güzel anlatmıştı. "Ayrıca kendini savunurken gösterdiği cesareti ve onları hafife alan bir gülüşle ortaya koyduğu üstünlüğü. Güvenini kaybeden ve bitkin düşen diğerlerinin aksine..." Freisler'in önünde eğilmeyerek, Almanya'yı tarifsiz bir sefaletten kurtarmak için yaptıklarının arkasında tereddüt etmeden durduğunu söyledi. Bu yüzden asılmayı bekliyordu ama bu onda pişmanlık yaratmamıştı. "Karınızı ve çocuklarınızı hiç mi düşünmediniz Kont Schulenburg!" diye sordu Freisler sahte bir endişeyle. "*Schurke Schulenburg*!" diye cevap verdi Schulenburg keskin bir alaycılıkla: "Seni alçak Schulenburg!"

Fritz-Dietlof von der Schulenburg, Halk Mahkemesi Volksgericht'te.

Fritzi'nin mahkemede, üzerine tam oturmayan bir ceketle –başkasının ceketini giyiyordu, Naziler tarafından kasıtlı olarak kullanılan bir aşağılama yöntemiydi bu– ve kravatsız, ancak saçları düzgünce taranmış ve ellerini soğukkanlılıkla önünde kavuşturmuş, dümdüz ileriye bakarken çekilmiş iki fotoğrafı var. İlkinde, gösteriye davet edilen Nazi Partisi üyelerini arkasında otururken görüyoruz; adı bilinmeyen SS subayının da aralarında olduğuna şüphe yok. Ters açıdan çekilen ikincisindeyse, önde avukatlarla oturan diğer sanığı ve arkasında SS *Totenkopf* birliğini görüyoruz. Werner Friedler tarafından Charlotte'ye aktarılan son sözleri şöyle: "Almanya'yı tarifsiz acılardan kurtarmak için bu görevi üstlendik. Bunun için asılacağımı biliyorum ama yaptıklarımdan pişman değilim." Ölüm cezasına çarptırıldı ve aynı gün Plötzensee Hapishanesi'nde asıldı. 42 yaşındaydı.

Julius Leber, Haziran 1944'ten beri hapishanedeydi ve son olarak ağır işkencelere maruz kaldığı Brandenburg Hapishanesi'ne getirilmişti. 26 Temmuz'da nihayet Annedore'ye bir mektup gönderebilmişti. "Sevgili Paulus'um!" diye başlıyordu her zamanki gibi. "Bugün, en bunaltıcı üç haftadan sonra, nihayet sana bir yaşam belirtisi gönderebiliyorum. Bu, içimi sonsuz bir sevinçle dolduruyor, çünkü seni düşünmek, benim küçük sevgilim, benim için tüm dün-

yaya bedel. Sarsılmaz sevgini ve dostluğunu bilmek her şeyi tekrar tekrar anlamamı sağlıyor. Bugün sana bu sevgi ve güven dolu mektubu bu yüzden yazabiliyorum. Küçük bir ricayla başlıyorum: Gözlüklerim olmadan yazıyorum. Ofiste unutmuşum."

Annedore kendisi ve çocukları için gelecekte bir gelir elde etmek amacıyla kömür işini her ne pahasına olursa olsun devam ettirmeye çalışmalıydı. "Bana küçük bir fotoğrafınızı gönderin! Sana söylemek istediğim çok şey var sevgili karıcığım, sormak istediğim çok şey... Tek tesellim şu: Ne zaman bir tehlikeyle karşılaşsan güçlü ve cesur olacağını biliyorum... Çocuklarımıza onları çok seven babalarının iyi dileklerini ilet ve beni sevmeye devam et! İhtiyar Julius'un."

20 Temmuz'daki suikast girişiminin ardından Leber, Drogen'deki bir Gestapo sorgu birimine nakledilmişti. Burada tutuklu bulunan diğer herkes gibi aynı kararı vermek zorundaydı: konuşmak ya da konuşmamak. Fritz-Dietlof von der Schulenburg gibi Julius Leber de konuşmaya karar verdi; büyük olasılıkla aynı nedenlerle: Fikirlerinin ve gerekçelerinin gelecek nesiller için kaydedilmesini istiyordu. Sonraki on gün boyunca ya Kaltenbrunner ya da Kielpinsky tarafından aralıklı olarak sorgulandı. Suikast girişimine yol açan olaylara karışmadığı ve o sırada zaten hapiste olduğu için Schulenburg'dan daha az ilgi çekiyordu, ancak gelecekteki hükümetin ana mimarlarından biri olarak yine de ilgi görüyordu. Leber'in sorgusunun yanı sıra diğer sorgulardan da, komplocuların arasında iki fraksiyon olduğu anlaşılıyordu: Bir yanda Goerdeler ve muhafazakâr grup, diğer yanda Leber, Reichwein ve sendika arkadaşları Leuschner ile Schulenburg ve Stauffenberg'in de dahil olduğu sosyalist grup. Birinciler sadece Batılı güçlerle ilgilenen *Westpolitik*'ten yanaydı, ikinciler ise Sovyetler'le de birlikte çalışmaya kararlıydı.

Leber başından beri işçilerin ve onların haklarının yanında durmuştu. "Radikal sosyalist politika" konusunda ısrarcıydı. Kaltenbrunner, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasından sonra Müttefiklerin ülkenin tamamını işgal etmesinin kaçınılmaz olduğunu ve fethedilen hiçbir toprağın ellerinde kalmayacağını diğerlerine gösterenin Leber olduğunu keşfetti. Ayrıca Leber'in gelecekteki İçişleri Bakanı olarak listede yer aldığını da keşfetti; Schulenburg, Leber'in altında görev yapmaktan mutluluk duyacağını belirtinceye kadar bu pozisyon, Kont Schulenburg için düşünülmüştü.

Drogen'in en önemli, hattâ tek avantajı; sorgulamalar süresince Leber'in az çok düzgün bir yaşam sürdürebilmesiydi. "Sevgili Paulus'um!" diye yazıyordu 31 Temmuz'da Annedore'ye eski neşesinin bir kısmını geri kazanmış hâlde.

"Gördüğün gibi hâlâ gözlüklerim olmadan yazıyorum! Belki de Brandenburg'a gitmişlerdir. Ne yazık ki sadece bir çift gözlüğüm var. İnsan hayatta daha dikkatli olmalı ve her şeyden iki tane bulundurmalı. Aceleyle yazıyorum!"

Ardından, Annedore'nin kendisine gönderebileceğini umduğu şeylerin bir listesini yaptı: tıraş bıçağı, tarak, küçük bir ayna, birkaç çorap, gecelik, yazı kâğıdı, pullar, kalem, tütün (harika!), Pasiyans için bir paket iskambil kağıdı, gözlük. "Ayrıca biraz kek ve şeker," diye ekledi sonradan umutla. Bütün gün karısından gelecek bir mektup beklemişti, bir mektup gelmesinin mümkün olduğu ilk gündü.

"Senden gelecek bir yaşam belirtisini daha önce hiç olmadığı kadar çok arzuluyorum! Hayatın nasıl gittiğini ve küçüklerimizin ne durumda olduğunu bilmek istiyorum Sevgili Paulus'um. Ama hepsinden önemlisi, seni görme olasılığı içimi sevinçle dolduruyor. İhtiyar Julius'un."

Gelmeyecekti. Annedore'den mektup yoktu. Ne haber. ne de gözlük... Kısa bir süre için ziyaret umudu doğduysa da bunun sahte bir umut olduğu ortaya çıktı – fazladan ufak bir işkence daha. Annedore'nin kendisi de tutuklanmış ve iki ay boyunca gözaltında tutulmuştu. 5 Ağustos'ta Julius Leber, eski sosyal demokrat arkadaşları Gustav Dahrendorf, Theodor Haubach ve Hermann Maas ile birlikte Ravensbrück Toplama Kampı'na nakledildi. Nihayet orada Annedore'nin tutuklandığı haberi kendisine ulaştı; haberler er ya da geç toplama kamplarının duvarları ve dikenli telleri arasından sızardı.

Gustav Dahrendorf, Ravensbrück'teki yaşam hakkında, "Herhangi bir temas kesinlikle yasak," diye yazmıştı. "Mahkûmları birbirinden uzak tutmak için iki SS gardiyanı başımızda nöbet tutuyor, bu yüzden birbirimizle iletişim kuramıyoruz... Bir parça gökyüzü görüyoruz. Havayı soluyoruz. Herkes bir arkadaşıyla göz göze gelmeye çalışıyor. Kaderimizden endişe duyuyoruz, Haubach'ın bir keresinde bana söylediği gibi, ölümle bir bahis. Birbirimizin yanından geçerken Julius Leber bana sert bir bakış atıyor; vücudu gergin, yüzü dostça ama aynı zamanda meydan okurcasına, şöyle diyor: 'Kendini bırakma! Kendine dikkat et!' Kendi içine dönmüş, kararlı, hâlâ güçlü, hâlâ kırılmamış bir adamın bakışına sahip." Dahrendorf, Leber'in olağanüstü öz disiplinini başkalarının da gördüğünü yazdı. Bu tarifsiz acıların mekânında, "içsel yüceliğe sahip bir adam" gibi görünüyordu.

Lübeck'ten bir kadın arkadaşı olan Isa Vermehren, Leber ile Ravensbrück'te üç kez karşılaştı ve birkaç kelime konuşabildiler. Karısı için endişelendiğini fısıldadı. Ama "böylesine güzel ve büyük bir fikir için, insanın

hayatını kaybetmesi ödenmesi gereken adil bir bedeldi". O ve Annedore "büyük bir dava" uğruna savaşmışlardı ve Isa'dan özellikle Lübeck işçilerine "Nazilerle savaşmak için elinden gelen her şeyi yaptığını ve işlerin bu hâle gelmesinin kendi elinde olmadığını" iletmesini rica etti. Onlara en iyi dileklerini gönderdi ve "mücadeleye devam etmelerini ve davaya sadık kalmalarını" söyledi. Isa onu ilk gördüğünde sivil kıyafetler içindeydi ama bir sonraki görüşünde toplama kampının çizgili üniformasını giyiyordu. Yüzü morluklar içindeydi. Ama yüzündeki meydan okuyan, ciddi ve düşünceli ifade değişmemişti. "Toplama kampı gardiyanları bile onun asaletinden ve boyun eğmeyen özgüveninden etkilenmiş görünüyordu."

Leber 28 Eylül 1944'te Ravensbrück'ten, Berlin'deki Moabit Hapishanesi'ne nakledildi – Ernst Thälmann'ın hücrede ilk yıllarını geçirdiği hapishane. 14 Ekim'de Gustav Dahrendorf, Adolf Reichwein, Hermann Maas ve Leipzig Belediye Başkanı Dr. Loeser ile birlikte yargılanmayı beklemek üzere, Prinz Albrecht Caddesi'ndeki Gestapo Karargâhı'na nakledildi. 20 Ekim günü saat 9.00'da *Volksgericht*'teki duruşma bir kez daha çığırtkan Roland Freisler'in başkanlığında başladı. Dr. Loeser'in davası düşürüldü. Hepsi de sosyal demokrat olan diğer dördü hem ihanet hem de vatana ihanetle suçlandı.

"On polis memuruyla birlikte iki sıra hâlinde oturduk: Julius Leber ve Adolf Reichwein ilk sırada, Hermann Maas ve ben ikinci sırada," diye yazdı Dahrendorf. "Başkan Freisler, sözde kanıtları sanki gerçekmiş gibi, saldırgan ve kışkırtıcı bir şekilde ve yüksek sesle ele aldı. Sanıklara kendilerini savunmaları için neredeyse hiç şans verilmedi. Herhangi birimiz kendimizi savunmaya çalıştığımızda Freisler tarafından azarlandık. Hiçbir noktada gerçek

Roland Freisler (ortada) Volksgericht Halk Mahkemesi'nde.

bir mahkeme süreci yaşanmadı. *Volksgericht*'in ana salonunda gerçekleşen her şey göstermelik bir duruşma görünümündeydi. Oturma yerlerinin büyük kısmı; SS subayları, Gestapo personeli ve savaş gazileri de dahil olmak üzere davetli konuklar tarafından doldurulmuştu. Ayrıca, en azından dışarıdan itaatkâr görünmek zorunda olan, bazı basın mensupları da vardı."

Ancak basından biri –Paul Sethe– gizli bir sempatizan, bir başka maskeliydi ve Leber'in duruşmasını savaştan sonra yayımladı: "Suçlamalar ve tacizler sanığın üzerine patlamış bir volkan gibi yağdı," diye yazacaktı. "Duruşma yaklaşık iki saat sürdü ve kalbinizin durmadan attığını hissedebiliyordunuz, karar yaklaştıkça daha da dibe batıyor, Julius Leber'i ölümün gölgesine sarıyordu. Ancak Leber'in sesi hep sakin ve ölçülü kaldı – ne titreme vardı ne belirsizlik, ne hızlı konuşuyordu ne de çok yavaş. Julius Leber'in kürsüde oturan adamdan korktuğuna dair tek bir işaret bile yoktu. Tek gerginlik belirtisi: Tekrar ve tekrar ayak parmaklarının üzerinde yükseldi, yukarı ve aşağı, yukarı ve aşağı. Sessizce ve kibarca, 'Bu yanlış,' diye belirtiyordu yalnızca. Ya da: 'Bu konuda bir kez daha yanılıyorsunuz Sayın Başkan.'" Freisler bundan gözle görülür bir şekilde rahatsız olmuştu. Aradan sonra, Freisler kararı açıklamak üzere tekrar salona girdiğinde, "Leber orada sessizce, kontrolü kaybetmeden oturuyordu – o geniş ve ifadesiz yüzünde tek bir seğirme bile yoktu, bakışlarını kırmızı cüppeli adamların üzerinde ve ötesinde küçümseme ve tam bir kayıtsızlıkla gezdiriyordu". Orada kaderini beklerken çekilmiş bir fotoğrafı var; zayıflamış, eski neşeli, tombul hâlinin zayıf bir gölgesi – ama dimdik, dosdoğru ileriye bakıyor.

Julius Leber, Volksgericht Halk Mahkemesi'nde.

Dahrendorf uzun süre toplama kampında kalmaya mahkûm edildi ve nihayetinde, ilerleyen Ruslar tarafından serbest bırakıldı. Diğer üçü de ölüm cezasına çarptırıldı. Reichwein ve Maas aynı gün Plötzensee Hapishanesi'nde asıldı. Ancak Leber'in ölüm cezası 5 Ocak 1945'e kadar ertelendi – şüphesiz daha fazla sorgulama ve işkence için.

Hapishanede Julius Leber'in günde iki sigara içmesine ve Annedore'ye ara sıra mektup yazmasına izin veriliyor, o da bazen mektup alabiliyordu. "Katlanılması en zor şey yalnızlık," diye yazıyordu Annedore'ye. "Günler geçip gidiyor ve ruh hâlim inip çıkıyor. Bugün çok kasvetli, ıssız, gri bir gün; durmadan yağmur yağıyor, bu yüzden ruh hâlim de öyle. Ama sonra küçük penceremden bir güneş ışığı süzülüyor ve moralim yeniden yükseliyor..." Başka bir mektupta: "Son aylar ruhumu derinden etkiledi. Sana olan minnettarlığım, iradenin ve kalbinin gücüne olan güvenim kadar büyük. Sana olan sevgim sınır tanımıyor. Haftalardır kendi içimde yalnız yaşıyorum. Seni öpüyorum ve daima seninleyim." Ve tekrar: "Sen benim ruhumun yuvasısın. Bir insan başka bir insana bundan daha büyük bir şey söyleyemez. Ve sen de benim için busun işte!"

Son mektubu 1 Ocak 1945'te yazılmıştı. "Sevgili karım!" diye başlıyordu, her zamankinden daha resmî bir şekilde, sanki bunun bir veda olduğunu biliyormuş gibi. "Tüm düşüncelerim ve iyi dileklerim, bu son bayram günlerinde her zamankinden daha fazla seninle ve çocuklarla birlikte. Bu yeni yılda sen ve çocuklar için ne gibi iyi şeyler dileyebilirim? Bu yıl size neler getirecek? Düşüncelerim sürekli olarak 1945 yılına ve ötesine uzanıyor, tereddütle geleceğinize bakmaya çalışıyorum. Hayat sana ve çocuklara neler getirecek?" Onları tüm yaşamları boyunca sevmeyi ve korumayı ummuştu. "Ah Paulus! Düşüncelerimde ne kadar sık aradım seni, hepinize duyduğum özlemle kalbim hızla çarpıyor, tekrar ve tekrar ama ilk ve son atışı senin için, en sevgili, en sadık ve en gururlu karım için."

Önünde, izin verilen bir ziyaretin hemen ardından Annedore'nin yazdığı 28 Aralık tarihli mektup vardı. Bu mektup ona güç veriyor ve yalnızlığında onu rahatlatıyordu. "Ve o karanlık saatler beni ele geçirdiğinde, yaptığın ziyareti düşünüyorum –nasıl oturup konuştuğunu ve geleceğine nasıl cesurca ve gururla baktığını– ve o zaman benim için her şey yeniden kolaylaşıyor." Annedore'nin sağlığı için endişeleniyordu. Tam şu anda, mücadelenin ortasında, kalbi atmaya devam edebilir diye düşünüyordu. Ama ya sonrasında vereceği tepki? Çocuklarını özellikle de hassas Matthias'ı düşündüğünde, ru-

hunun derinliklerine kadar ürperiyordu. "Bunu yazarken, kalbimin derinliklerinden, ruhumdan farklı bir duygu akıyor: Sana, gücüne ve tüm benliğine karşı hissettiğim sonu gelmez bir gurur duygusu! Bu gurur ve güzel duygular içinde, ihtiyar Julius'undan sevgi dolu bir iyi geceler öpücüğünü kabul et."

Sonunda Leber 5 Şubat'ta Plötzensee Hapishanesi'nde asıldı; tam da Batılı Müttefikler Ren Nehri'ni, Ruslar ise Almanya sınırını geçerken ve Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt ve Joseph Stalin savaş sonrası Almanya'nın kaderini belirlemek üzere Kırım'da Yalta Konferansı'na başlarken.

Fabian von Schlabrendorff 20 Temmuz'dan sonra birkaç günlüğüne Gestapo'dan kaçmayı başarmıştı; ama çok geçmeden, aralarında Reich Savaş Bakanlığı'nın *Abwehr* bölümündeki Hans Oster'in de bulunduğu, neredeyse tüm diğer komplocularla birlikte onu da yakaladılar.

"20 Temmuz'dan sonra General Oster'in Dresden'de tutuklanması ve Prinz Albrecht Caddesi'ndeki Gestapo hapishanesine getirilmesi fazla uzun sürmedi. Onu tekrar orada gördüm," diye yazdı Fabian daha sonra. "Hücrelerimiz birbirine yakındı. Aylarca her sabah erkenden tuvalete giderken birbirimizi görüyorduk. Konuşmak yasaktı ve her zaman gardiyanlar vardı. Ama bu Oster'in 1 Ocak 1945'te, Gestapo'yu şaşırtacak şekilde, hayli yüksek sesle bana şöyle demesine engel olmadı: 'Sana iyi ve mutlu bir yeni yıl diliyorum.' O kadar şaşırmışlardı ki gardiyanlardan hiçbir tepki gelmedi, Oster'in banyodaki tavrı, tanıdığım hiçbir erkeğe benzemeyen, tamamen özgür bir adam olduğunu ortaya koyuyordu. Sanki çok doğal bir şeymiş gibi tamamen çıplak dolaşıyordu. Gardiyanlar bile buna saygı duymak zorunda kalmıştı. Onlara kesinlikle aldırış etmiyordu. Onun için hava gibiydiler. Oster duş almayı çok severdi ve Gestapo'yu kızdırmak ve mahkûm arkadaşlarını neşelendirmek için bunu bir şölen gibi büyük bir gösteriye çeviriyordu. Bir keresinde elleri kelepçeli olarak bodrum katına götürüldüğüne tanık oldum. Yüzünde tam bir kayıtsızlık vardı. Bu bana okuldaki bir sözü hatırlattı: 'Zincire vurulsa bile hürdür insan.' Bu sözün gerçekte ne anlama geldiğini ilk kez o zaman fark ettim. Daha çok eski zaman şövalyelerine benziyordu. Yüzünde, onu sorguya çekenlere karşı küçümseme ifadesinden başka bir şey yoktu." Oster, Hitler'den tüm varlığıyla nefret ediyordu. Sorgucularına,1938'deki Fritsch olayından hemen sonra General Beck'in emrine girdiğini söyledi.

Oster, bir gün hücresinin kapısında duruyordu ve oradan geçen Fabian'a

fısıltıyla "Nebe'yi yakalamışlar," dedi. Nebe *mükemmel* bir maskeliydi – SS'in ilk üyelerindendi, daha sonra Berlin'deki *Reichskriminalhauptamt*'ın, Cezai Soruşturma Bürosu'nun şefi olmuştu. Fabian o günlerde, "[Nebe'nin] her gün Kaltenbrunner ile öğle yemeği yediğini ve Gestapo'nun yaptığı her şeyi öğrendiğini" hatırlıyordu. "Bunları uygun bir şekilde Oster'e aktarırdı. Henning von Tresckow tarafından Doğu Cephesi'ndeki kötüleşen koşullar hakkında Nebe'yi bilgilendirmek için Berlin'e gönderildiğim seyahatlerimde ara sıra bana da anlatırdı. Bazen de yazışırdık, ama hep şifreli..."

Fabian'ın Gestapo hapishanesinde gördüğü tanıdık tek yüz Oster değildi. Bir gün Dietrich von Bonhoeffer'in hücresinden çıkarıldığını gördü. Bonhoeffer, Dahlem'in ünlü papazı Martin Niemöller'in de dahil olduğu *Bekennende Kirche* papazlarıyla birlikte, Hitler'e ve Nazi korku rejimine karşı açıkça konuştukları ve onlara "Burası sizin gücünüzün bittiği, bizimkinin başladığı yerdir," dedikleri için, başından beri Hitler'in başının belası olmuşlardı. Başka bir seferinde, Berlin'e yapılan bir Müttefik saldırısı esnasında birkaç mahkûm bodrum katına doğru iteklenirken, kendisini tanıdığını hiç belli etmeyen Kleist von Schmenzin'i gördü. Fabian, Gestapo sorguları sırasında kendisine eski dostu Schmenzin hakkında hiç soru sorulmamasına şaşırmıştı. Ama şimdi bunun nedenini biliyordu: Schmenzin, Fabian'ın adından hiç bahsetmemişti. Fabian, Gestapo'nun acımasız olduğu ama o kadar da zeki olmadığı kanısına vardı.

20 Temmuz komplosuyla bağlantılı olarak toplamda yaklaşık 5 bin kişi tutuklandı; aralarında komplodan bihaber, uzak aile üyeleri de vardı. Binlerce komünist ve sosyal demokrat yetkili daha yakalandı ve birçoğu öldürüldü. On bir buçuk yıl hücre hapsinde tutulduktan sonra, sonunda 18 Ağustos'ta Buchenwald'da, 24 kişiyle birlikte idam edilen Ernst Thälmann da buna dahildi.

Fabian, 1945'in başlarında yeşil bir polis minibüsüyle Flossenburg Toplama Kampı'na nakledilirken tanımadığı diğer bazı mahkûmlarla birlikte, arkadaki karşılıklı tahta sıralara oturtuldu. Minibüsün küçük penceresinden dışarı bakan Fabian, bin yıllık Reich'ın çöküşünün işaretlerini, her yerdeki kaos ve karmaşayı, kaçışan insanları, kaçış aracı olarak kullanılan resmî arabaları görebiliyordu. Bir yol levhası ona memleketi Buch am Forst'tan çok uzakta olmadığını gösterdi ve bir an kaçmayı düşündü. Ama bu imkânsızdı. Bunun yerine kendini hücre hapsinde buldu ki, bu ona çok uygundu. Gün aşırı, iki SS gardiyanla birlikte avluya çıkmasına izin veriliyor – bu nazik çiftçi çocukları, onun kim olduğunu merak ediyorlardı. "Burada sizin gibilerden

Fabian von Schlabrendorff savaşın bitiminde.

epey var," dediler ona, "bir amiral, bir general ve yüksek rütbeli bir askerî yargıç". Fabian'ın kim olduklarını anlaması zor olmadı. Geceleri, çoğu İngiliz savaş esirlerinden oluşan diğer mahkûmların seslerini duyabiliyordu. Her akşam "*It's a long way to Tipperary*" şarkısını söylüyorlardı.

3 Şubat 1945'te Fabian von Schlabrendorff'un yolu Kleist-Schmenzin ile tekrar kesişti. Fabian'ın bir kez daha Roland Freisler başkanlığında *Volksgericht*'te yargılanacağı gündü. O sabah elleri ve ayakları zincirlenmiş üç sanık vardı. Biri Binbaşı Staehle'ydi, komplocuların Genelkurmay'daki irtibat görevlisi. Diğeri Kleist-Schmenzin'di. İfadeler okunduktan sonra, ilk olarak Kleist-Schmenzin'in davası görüldü. Kendini savunmakla uğraşmadı bile. Onu kışkırtmaya çalışan Freisler kendisi için söyleyecek bir şeyi olup olmadığını sorduğunda şu cevabı verdi: "Hitler'i ve Nasyonal Sosyalizmi her zaman Alman İmparatorluğu'nun baş düşmanı olarak gördüm. Daima tüm gücümle ona karşı savaştım." Başka bir şey söylemedi. Fabian bile şaşırmıştı. "İşte yıkılmamış bir adam," diye düşündü.

Sıra Fabian'a geldi. Sirenler çaldığında Freisler dosyasını henüz istemişti. Bunun Berlin'e yapılan en ağır Amerikan gündüz bombardımanlarından biri olduğu ortaya çıkacaktı. Üç sanık; Freisler, avukatlar ve diğer herkesle birlikte mahkeme polisi tarafından salondan çıkarıldı ve bodrumdaki hava saldırısı sığınağına götürüldü. Bodrumda üç sanık, zincirli olarak, her biri bir polis tarafından diğerinden ayrılarak oturtuldu. Dakikalar sonra büyük bir gürültü koptu. Freisler gözle görülür bir şekilde sarsılmıştı ve daha fazla bilgi almak için telefon hattını kullanmaya çalışıyordu. Hat kesilmişti. O şaşkınlık içinde, Fabian'ın dosyası hâlâ kolunun altındaydı. Dakikalar sonra, mahkeme doğrudan isabet aldı ve yukarıdaki galeri, kolonlarıyla birlikte bodrum tavanının üzerine yıkıldı. Bir uçta başkomiser sıkıştı, diğer uçta Freisler yere serildi. Karanlığa gömülmüşlerdi. Daha sonra kurtarma ekiplerinin enkazı kazdıklarını duydular. "Freisler öldü," dedi biri.

Mahkeme polisi, hâlâ zincirli olan üç sanığı bodrumdan çıkarıp molozların arasından geçirdi ve bekleyen bir Gestapo arabasının arkasına bindir-

di. Araba Bellevue Caddesi boyunca zikzak çizerek ilerlerken mahkemenin yandığını görebiliyorlardı. Hiçbir şey tanınabilir durumda değildi – ayakta kalan hiçbir bina, hiçbir sokak tabelası, hiçbir insan yoktu. Her şey siyahla kaplanmıştı. Fabian anılarında, "Kendi elinizi bile zor görüyordunuz," diye yazıyordu. Yolda Kleist-Schmenzin ile konuşmaya çalıştı. O tepki vermedi. Tehlikeleri Fabian'dan daha iyi görebiliyordu. Bir şekilde Prinz Albrecht Caddesi'ndeki Gestapo hapishanesine geri döndüler, ancak binanın çoğu yok olduğu için avluya girmek zordu. Arabadan çıkarıldılar ve birbirlerinden ayrıldılar. Kleist-Schmenzin götürülmeden önce, Fabian'a son bir kez doğrudan, sıcaklık ve dostluk dolu bir bakış attı. "Bu bizim vedamızdı."

Fabian hapishane sığınağına götürüldü. Orada kalabalığın arasında Oster ve Franz Halder'i gördü. "Freisler öldü!" diye bağırdı.

Birkaç gün sonra kendisini Binbaşı Staehle ile birlikte yeniden mahkemenin önünde buldu. Mahkeme Kleist Park'taki küçük bir mahkeme salonuna taşınmıştı ve şimdi duruşmalara Başkan Yardımcısı Krone başkanlık ediyordu. Fabian ve Staehle kürsüde yan yana oturuyordu. Kimse bakmazken Staehle pantolonunun paçasına bir çarpı işareti çizdi ve "Kleist" diye mırıldandı. Sonradan giyotinle idam edildiği anlaşılacaktı. Staehle'nin davası görülürken Fabian, üç mahkeme polisinin kâğıt oynadığı bir odaya götürüldü. "Bu ne kadar garip," diye düşündü, "onların hayatı ile ölümüm arasında sıkışıp kaldım". Sonra tekrar mahkemeye çağrıldı. Birden toparlandı ve eski hukuk eğitimini kullanarak "tüm gücüyle" kendini savundu. İfadesini Gestapo işkencesi altında verdiğinde ısrar etti ve bu nedenle ifadesinin geçersiz olduğunu söyledi. Krone gergindi, Fabian bunu anlayabiliyordu, mahkeme salonundaki herkese sessizlik yemini altında olduklarını ve hiçbir şeyin yazılı hâle getirilmemesi gerektiğini hatırlattı. Öğle arasının ardından mahkeme tekrar toplandığında Krone kararını verdi: Fabian von Schlabrendorff'un işkence altında verdiği delillerin geçersiz sayılmasına yönelik savunması kabul edildi. Fabian birdenbire özgür bir adam olmuştu. Krone ayağa kalktı, elini sıktı ve ona iyi şanslar diledi. Hattâ Fabian'a tazminat bile verdi. Gerçi hiç almayacaktı. "Ama unutmayın ki savaşın son birkaç haftasıydı," diye yazacaktı Fabian von Schlabrendorff anılarında. "Krone'nin gergin olmasına şaşmamalı. Ruslar çoktan Berlin kapılarına dayanmıştı."

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONRASI

Yazar Hans Fallada, diğer adıyla Rudolf Ditzen, 1944 Eylül'ünde, "Ocak 1933'te bir gün, değerli yayımcım Rowohlt ile Berlin'de gösterişsiz bir *Gasthof*'ta oturmuş, eşlerimiz ve birkaç şişe iyi Frankonya şarabının eşliğinde neşeli bir akşam yemeğinin tadını çıkarıyorduk," diye yazmıştı keyifle. "Şarabın üzerimdeki etkisi asla öngörülemezdi: Genellikle beni kavgacı, kendini beğenmiş ve böbürlenen biri yapardı. Ama o akşam öyle olmamıştı." Anlaşılan, 1933 yılında Rudolf için işler hâlâ oldukça iyi gidiyordu: Ernst Rowohlt hâlâ yayınevinin sahibiydi, Rudolf'un Suse ile evliliği hâlâ devam ediyordu, yazıları hâlâ şarap gibi güzel akıyordu. Ve işte dostu ve saygın yayımcısı, "vücudundaki her gözenekten alkol buharlaşan doksan kiloluk kocaman bebek", mutlulukla karşısında oturuyordu.

Gece ilerledikçe Rowohlt, "eğlenceye kendince bir katkıda bulunacak bir hâle geldi: Dişlerinin arasında bir şampanya kadehi kırdı ve hepsini yedi". Bu Rowohlt'un parti anlayışıydı. Muhtemelen gitme vakti gelmişti. Ancak ikisinin de bunu yapmaya niyeti yoktu, ne var ki, bir anda, "bu son derece rahat ve mutlu sahneye, heyecan içinde bir garson daldı; mükemmel bir özenle düzenlenmiş özel dünyamızın ötesinde müthiş bir kargaşa içinde çok daha büyük bir dış dünya bulunduğunu hatırlatırcasına... 'Reichstag yanıyor! Reichstag yanıyor! Komünistler ateşe verdi!'"

Yıllar sonra bu mutlu akşamı hatırlayan Rudolf'un tarihi yanlış söylediğine aldırmayın – Reichstag yangını Şubat ayındaydı. Zaten doğruluk hiçbir zaman dert ettiği bir şey olmamıştı, bunu herkesten önce kendi kabul ederdi. İki arkadaş neşe içinde, garsona bir taksi çevirmesini söylediler. Doğruca Reichstag'a gidip yangını kendi gözleriyle görmek ve eğlenceye katılmak istiyorlardı. Eşleri onları durdurdu. "İyi ki de öyle olmuş," diye düşünecekti Rudolf yıllar sonra. "Yoksa hayatlarımız o gün sona erebilirdi." O anda, "Belki de o kadar kötü değildir," diye düşünmüşlerdi. Ama yanılıyorladı. İnsanlar "sağda, solda ve her yerde" tutuklanmaya başlamış, şüphe uyandırıcı sayıda insan "kaçmaya çalışırken vurulmuştu".

Rudolf ve Rowohlt "açığa çıktıklarının", anti-faşist ve "Yahudi dostu"

olarak bilindiklerinin farkındaydılar. Ardından 1933 Mayıs'ında Nazilerin "dejenere kitapları" yakması geldi. Rudolf, aralarında Thomas Mann'ın da bulunduğu pek çok yazar gibi, Almanya'yı terk edip etmeme konusundaki acı veren düşüncelerini anlatır. "Ama bunu yapamazdım," diye yazar. "Almanya'yı seviyorum." Bu yüzden kalmıştı. Ama ne pahasına? Bitmek bilmez endişe.

Belki de Reichstag yangınının tarihini yanlış hatırlamasının nedeni bu anlatıyı not almadan, Neustrelitz Hapishanesi'nde aklından yazmasıydı. Burası "akıl hastası suçlular"a özel bir hapishaneydi ve 1944 yılının Eylül'ünde Carwitz'teki mutfaklarında sarhoş ve sersemlemiş hâlde, Suse'yi vurmaya kalkıştıktan sonra oraya kapatılmıştı; Suse nihayet pes ederek kocasından vazgeçmiş ve aynı yılın Temmuz ayında boşanma davası açmıştı. Rudolf buna şaşırmamıştı. "Neredeyse evliliğimizin başından beri başkalarıyla da ilişkiler yaşadım," diye yazdı bir arkadaşına. "Karım bazen bunları biliyordu, bazen bir şeylerden şüpheleniyordu, bazen de hiçbir fikri olmuyordu." Üstelik bu ilişkilerin yanı sıra içki ve bağımlılık sorunları da vardı.

Rudolf, "etrafı katiller, hırsızlar ve cinsel suçlularla çevrili" üçüncü koğuşa kapatılmıştı ve gardiyanlar sürekli gelip onu kontrol ediyordu. Ama bundan hiç rahatsız olmuyordu. Çünkü yazıyordu – delicesine. Açıklanamayan bir nedenle, muhtemelen başını beladan uzak tutmak için, hapishane *Kommandant*'ı kâğıt talebini kabul etmişti; ama bu iyice kafa karıştırıcıydı çünkü evvelki yıl boyunca, Nazi Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı yeterince "güvenilir" bir yazar olmadığı gerekçesiyle ona kâğıt vermeyi reddetmişti. İki "ahlaksız Yahudi"nin karıştığı Kutisker mali skandalı hakkında bir kitap yazmayı vadederek onları oyalamıştı, bu Joseph Goebbels'in yakın zamanda ilan ettiği "Topyekûn Savaş"ta tam da ihtiyaç duyduğu şeydi. Rudolf 40 bin Reichsmark avansı kabul etmişti ama Rowohlt'a da söylediği gibi kitabı bitirmeye hiç niyeti yoktu. Şansı varsa savaş önce biterdi. Ama şimdi kalemi, bol miktarda çizgili kâğıdı ve *der liebe Gott*'un kendisine bahşettiği tüm boş vakitle burada kalbinden geçenleri yazabilirdi. Önce *Ayyaş*'ı yazdı, sonra birkaç çocuk öyküsü. Ardından, kimsenin onu durdurmadığını görünce, Nazi dönemine dair anılarına yöneldi.

Bunun tehlikeli bir girişim olduğunun farkındaydı, gardiyanlar tepesinden ayrılmıyor, sürekli onu izliyordu. Yine de aradaki boşluklara tersten küçük, okunaksız bir yazıyla ve önlem olarak kısaltmalar kullanarak yazıyordu. Gardiyanlara, "Bu bir çocuk hikâyesi," demiş, onlar da aptalca inanmışlardı. "Biri bu satırları okursa başıma neler geleceğini düşünmemeyi tercih ediyorum,"

diye yazdı. "Ama savaş bitmeden *önce* bunları yazmak zorundayım..."

Uyanık Rudolf da herkes gibi savaşın yakında biteceğini ve Nazi tehlikesi geçince ne kadar Fritz varsa, hepsinin temize çekilmiş hatıralarını yazacağını biliyordu. Bu yüzden yazdıkça yazdı, her gün sabahtan akşama kadar hattâ çoğu zaman gece boyunca yazıp durdu ve Ekim ayının ortalarında bitirdi. Sonra ev iznine başvurdu, sadece bir günlüğüne. Kutisker kitabı için bazı notlar toplaması gerektiğini söyledi. İnanılır gibi değildi ama izin verildi. *Kommandant* meşhur Hans Fallada'nın gizli bir hayranı mıydı yoksa? Sadece bir günlük izin almakla kalmamış, daha sonra adı *Kendi Ülkemde Bir Yabancı* olarak adlandırılacak eserinin taslağını el altından dışarı çıkarmayı ve güvenli bir yere saklamayı da başarmıştı.

Çoğunlukla Nazi korku rejiminin dehşetini gerçek bir şekilde anlatıyordu – bu ondan beklenmeyecek ölçüde cesur bir hareketti; çünkü eğer keşfedilip deşifre edilseydi hayatı kesinlikle bir toplama kampında son bulurdu. Suse ile birlikte, işlerini kaybetmiş ve az çok kaçak durumda olan Yahudi ya da Nazi karşıtı birçok kişiye ev ve iş verdikleri de doğruydu. Ne var ki biraz abartmıştı. Rudolf iddia ettiği gibi, hiçbir zaman Reich Edebiyat Odası'nın resmî bir üyesi olmamış olabilir ancak bunun için başvuruda bulunmuştu. Çünkü üyelik olmadan ne kâğıt, ne yayımcı, ne de sıradaki kitap olurdu – ve Rudolf hayatta kalamazdı. Hapis, evet. Yazmamak, hayır. Ayrıca Nazi yetkililerinin taleplerine uymak için defalarca taviz vermiş, bir kitabında bir kahramanı, diğer kitabında bir hikâyeyi değiştirmişti. Ama her zaman, en azından yazılarında, sessizce başlarını önlerine eğip Nazi rejiminin dehşetinin sona ermesini bekleyen okuyucularına seslenerek, "küçük, iyi insanlar"ın arkasında durmayı başarmıştı. Annesi Elizabeth'e yazdığı gibi: "Zayıf bir adam olduğumu biliyorum ama kötü bir adam değilim."

Beklenenden daha kısa sürede hapishaneden salıverildi. 13 Aralık'ta Carwitz'teki evine dönmüş Suse'yle birlikte yaşıyor ve barışmayı umuyordu. İçkiyi ve gönül maceralarını bırakacağına ve ona daha fazla para vereceğine söz verdi. Suse muhtemelen bunların boş vaatler olduğunu biliyordu. Ancak bu arada evi ve küçük çiftliklerini Suse'ye devretmiş, böylece ona ve üç çocuğuna güvenli bir ev ve yaşam sağlamıştı. Noel'i eski günlerdeki gibi ailece birlikte kutladılar. Rudolf, Noel'den sonra, verdiği sözlere uygun olarak, Feldberg'e gidip o sıradaki metresi Ulla Losch'a ilişkilerinin bittiğini bildireceğini söyledi. İşleri yoluna koymaya kararlı bir şekilde, karlı havada yola koyuldu. O akşam eve dönmedi. Ertesi gün Ulla ile nişanlandılar. 1 Şubat

1945'te Berlin'de evlendiler. Rowohlt'un anlattığına göre, sessiz sedasız bir düğündü ve hava saldırısıyla kesintiye uğramıştı.

Ulla Losch 22 yaşındaydı, güzel ve hayat doluydu. Zengindi ve bu yaşında dul kalmıştı. Rudolf nasıl karşı koyabilirdi? Ne var ki, Ulla'nın canlılığı ciddi bir morfin alışkanlığıyla besleniyordu ve geçmişi pek de göründüğü gibi değildi: Ulla, Losch Sabun Fabrikası'nda çalışırken patronu, kendisinden çok daha yaşlı olan Bay Losch ona tutulmuş, karısından boşanmış ve onunla evlenmişti. Dört yıl sonra da aniden ölmüştü. Rudolf, Ulla ile karşılaştığında genç kadın bütün Feldberg'in dilindeydi, annesi ve küçük kızıyla birlikte Berlin'deki bombardımanlardan kaçmak için oraya taşınmıştı. Ulla kusursuz makyajı ve boyalı tırnaklarıyla, Feldberg'de savaştan önce bile pek görülmemiş bir zarafete sahipti. İnsanlar Ulla'ya kızmak yerine ondan hoşlanıyor gibiydi, çünkü aynı zamanda arkadaş canlısı ve yardımseverdi. Yerel eczacı dışında çok az kişi onun bağımlılığından haberdardı, en azından başlangıçta.

Yeni Frau Ditzen olduğunda, insanlar ne tepki vereceklerinden pek emin olamadılar. Sempati duydukları kişi Suse'ydi. Gerçi Herr ve Frau Ditzen'den çok daha önemli meseleleri vardı. Feldberg'e ilk kim ulaşacaktı; Ruslar mı Amerikalılar mı? Korku içinde yaşıyorlardı, korkunç misilleme eylemlerine dair söylentiler hızla yayılıyordu. Sonunda 29 Nisan 1945'te gelen Ruslar oldu. Günlerden pazardı. Rudolf'un annesi günlüğüne, "Korkunç günler," diye yazıyor ve beş Rus askerinin aniden mutfaklarında belirdiğini anlatıyordu. "Zavallı Suse çok acı çekti." Ardı ardına, çoğu "Asyalı" görünüme sahip Ruslar geldi ve Suse birden çok kez tecavüze uğradı. Bu her yerde yaşanıyordu.

Ernst Thälmann'ın sağ kolu Wilhelm Pieck, aralarında daha sonra Pieck'in ardından Doğu Almanya Cumhurbaşkanı olacak Walter Ulbricht'in de bulunduğu diğer bazı eski Alman Komünistler ve Sosyal Demokratlarla birlikte Moskova'daki sürgünden Berlin'e dönmüştü. O dönemde Sovyetler'in resmî politikası, eski Nazi Partisi yetkililerinin kökünü kazıyarak ve mümkün olan her yere eski Nazi karşıtlarını yerel belediye başkanı olarak atayıp mağlup halkı kazanmaya çalışmaktı. Feldberg'deki Rus komutanın adı Binbaşı Sidelnikov'du ve Mayıs ayı başlarında Rudolf Ditzen onu tanımayı ve güvenini kazanmayı kendine iş edinmişti. Neyse ki, kendisinin de belirttiği gibi, savaşın bitiminden çok önce yazdığı *Kendi Ülkemde Bir Yabancı*'nın taslağı elindeydi. Rudolf, Mayıs sonunda geçici olarak Feldberg Belediye Başkanı olmuştu.

Yeni Belediye Başkanı, "Ruslar dostunuz olarak geliyor," diye duyurdu pek de inandırıcı olmayan bir şekilde.

Bu işin avantajları da vardı. Talihin keskin bir şekilde tersine dönmesiyle, önde gelen yerel Naziler büyük evlerinden çıkarıldı ve bu evler usulüne uygun olarak Nazi karşıtlarına teslim edildi. Irkçı imha ideolojisinin bir parçası olmadığı için bu, 1930'larda Yahudilerin Naziler tarafından evlerinden atılmasıyla aynı şey değildi ama yine de bir intikamdı. Yeni Belediye Başkanı Ditzen'e, Feldberg'deki Prenzlauer Caddesi'nde geniş bir ev tahsis edildi. Bu ev, Alman Reich'ının çöküşünden sonra gelecekle yüzleşemeyen binlerce kişi gibi, karısıyla birlikte intihar eden bir avukata aitti. Suse'yi, üç çocuğunu ve hâlâ Carwitz'te Suse'yle birlikte yaşayan kendi annesi Elizabeth'i, şimdilik gelip kendileriyle yaşamaya davet etti. Onlar da seve seve kabul ettiler. Savaş sonrası Almanya'sının karmakarışık dünyasında, Ulla ve Rudolf aileye kucak açtı ve bir şekilde herkes birbiriyle iyi anlaştı.

Feldberg Belediye Başkanı olarak Rudolf'un uğraşması gereken bitmek bilmeyen ve üstesinden gelinmesi mümkün olmayan sorunlar vardı, yorgunluktan bitap düşene kadar uzun saatler çalışıyordu. Öncelikli sorun Doğu Prusya'dan gelen büyük mülteci akınıydı. Bunu, Rus birlikleri tarafından olduğu kadar yerel Almanlar tarafından da yapılan yağma ve hırsızlıklar takip ediyordu. Bir de çalışmayı reddeden ve onarmak yerine tahrip etmeye devam eden tutucu yerel Naziler vardı. Ve her iki tarafta da acı suçlamalar ve ihbarlarla birlikte bildik komşu anlaşmazlıkları vardı. Rudolf'un ayrıca uğraşması gereken kendi sorunları da vardı. Çalışanlarından biri, "Belediye Başkanı Ditzen –muhtemelen alkol ve morfin bağımlılığının bir sonucu olarak– 12 Ağustos 1945'te bir çöküş yaşadı," diye rapor etti. "Bir sabah erkenden, gecelik gömleğinden başka bir şey giymeden komutanlığa geldi ve tüm camları kırarak kendini yaraladı." Görünüşe göre yeni karısı da benzer bir durumdaydı ve bileklerini keserek intihar etmeye çalışmıştı. İkisi de hastaneye kaldırıldı. Yalnız değillerdi – koğuşlar altı yıllık Nazi korku rejimi ve beş yıllık savaştan sonra, gelecekten hiç umudu olmayan, aklını kaçırmış ya da intihara teşebbüs etmiş çaresiz insanlarla dolup taşıyordu.

Rudolf hastaneden çıktıktan sonra Ulla ile birlikte Berlin'e taşındı. Feldberg'den bıkmışlardı. Önce Ulla'nın bir zamanların gözde Schöneberg semtindeki eski evine gittiler. Evi bombalardan ağır hasar görmüş ve içinde başka insanların yaşadığı bir hâlde buldular – başka bir deyişle, Berlin'in geri kalanıyla birebir aynı durumda. "Duvar yığınlarından başka bir şeye benze-

meyen yerlerde insanların hâlâ hayatta olması inanılmaz," diye düşündüler, bütün mahalleler dümdüz edilmiş ve yok olmuştu. Ama işte oradaydılar, açlıktan ölmek üzere olan bu insanlar bombalanmış bodrumlardan gün ışığına çıkıyor, ellerinde kalan birkaç eşyayı yükledikleri eski el arabalarını tahrip edilmiş yollarda itiyor, yaşayacak bir yer ve yiyecek bir şeyler arıyorlardı. Rudolf ve Ulla, Ulla'nın bir zamanlar şık olan, şimdi ise pencereleri patlamış evinin üç odasında yaşıyor ve yolun yukarısındaki bir yangın musluğundan su almak zorunda olanlarla birlikte aynı uzun kuyrukta bekliyorlardı. Daha da kötüsü, Ulla'nın morfin alışkanlığından kurtulmasına yardım etmek şöyle dursun, Rudolf da ona katılmıştı.

Ancak bunların hiçbiri onu yazmaktan, eski daktilosunun tuşlarına durmaksızın vurmaktan alıkoymadı. Savaştan hemen sonraki haftalarda ve aylarda, geri dönen komünistlerin ve sosyal demokratların faşizm karşıtı demokratik bir rejim kurmak için nihayet birlikte çalışmaları buna yardımcı oldu. Demokratik rejimi başarmanın araçlarından birinin aktif kültürel yaşamı yeniden kurmak olduğu konusunda anlaşmışlardı: özgür bir basın, *Berliner Rundfunk* radyo istasyonu, tiyatro, müzik ve sinema, Nazi Kültür Bakanlığı'nın yerini alacak bir *Kulturbund* ve Rudolf'u ilgilendiren kısmı kitap yayımcılığının siyasi müdahalelerden uzak bir şekilde yeniden kurulması.

Kulturbund, Rudolf ile benzer bir geçmişe sahip olan ancak faşizmin yükselişi karşısında farklı bir yol izleyerek Komünist Parti'ye katılan ve Naziler iktidarı ele geçirdikten sonra, önce Paris'e, ardından Moskova'ya sürgüne giden Johannes Becher tarafından yönetiliyordu. Becher Moskova'da *Freies Deutschland* Komitesi'yle çalışmış, daha önce komünist ya da sosyal demokrat olan Alman savaş esirleriyle temas kurmuş ve Almanya'ya düzenli radyo yayınları yapmıştı. Şimdi Berlin'e dönmüş, faşizm sonrası Almanya'nın yeniden inşasına yardımcı olabilecek sanatçı ve yazarları arıyordu. Becher'e göre yazarlar arasında en önde geleni, halka yakınlığını kaybetmeden en yüksek edebi kalitede hikâye anlatabilen, savaş öncesi dönemin en iyi yazarlardan Hans Fallada'ydı. Rudolf'un Nazi karşıtı kimliğine kefillik eden, sürgünden dönmüş ya da yeniden ortaya çıkmış sanatçı ve entelektüellerin dedikoduları vasıtasıyla Ekim ayında tanıştılar.

Becher, Rudolf ve Ulla'nın, artık Rus yönetiminin ve subayların çoğunun yaşadığı Berlin'in Pankow semtinde, garajı ve bahçesi olan büyük bir eve taşınmalarını sağladı. Ulla'nın kızı Jutta da onlarla birlikteydi, daha sonra okul dönemlerinde Uli ve Lore de onlara katılacaktı. Suse de zaman zaman ziyarete

geliyor, gelişen küçük çiftliğinden sebze ve meyve getiriyordu. Yakın komşuları Becher onlara daha iyi karneler sağladı ve Rudolf'a *Tägliche Rundschau*'da iş buldu. 1945 Noel'ini Becher ve aralarında Wilhelm Pieck'in de bulunduğu misafirlerle geçirdiler. Rudolf, Ocak 1946'da yeni Aufbau yayımcılık şirketiyle, savaş sonrası Almanya'sındaki acımasız yaşam hakkında *Der Alpdruck*, *Kâbus* adlı bir roman yazmak üzere sözleşme imzaladı.

Bir yazar olan ana karakter Dr. Doll açıkça Rudolf'un kendisiydi, tıpkı onun gibi savaş sonrası "çağın hastalığı dipsiz umutsuzluk ve hissizlik karışımı"nın bir parçası olan "çaresizlik içinde mutlak bir utanç duygusu" ile yüzleşmeye çalışıyordu. Rudolf'un yeni patronu Johannes Becher'in de ifade ettiği gibi: "Onda (Doll/Rudolf) vücut bulan çelişki sadece özel ve kişisel değildi. Zihinsel ve ruhsal kriziyle, Almanların genel vaziyetini somutlaştırıyor ve temsil ediyordu." Ya da Rudolf'un romanın önsözünde okuyucusuna her zamanki güven verici üslubuyla seslendiği gibi: "Bu kitabın değeri belki de, sıradan bir Almanın, Nisan 1945 ile o yılın yazı arasında hissettiklerinin, çektiği acıların ve yaptıklarının (yazarın elinden gelenin en iyisine göre) sadık ve samimi anlatımını içeren *insani bir belge* olmasıdır."

"Büyük çöküşün yaşandığı o gecelerde, Dr. Doll sonunda uyumayı başardığında hep aynı kötü rüyayı görüyordu," diye başlayan Rudolf, Rusların gelmesini beklemeyi –korkuyu, aşağılanmayı, suçluluk duygusunu– anlatarak okuyucusunu hemen metnin içine çekiyordu. "Eziyet dolu bir günün ardından, gece boyunca pencerelerin önünde oturup düşmanın gelip gelmediğini görmek için küçük çayıra, çalılara ve dar beton yola bakıyorlardı – ta ki gözleri ağrıyana, her şey bulanıklaşana ve hiçbir şey göremeyene kadar." Dr. Doll da Rudolf gibi Ruslar tarafından yerel belediye başkanı olarak seçilir. Rudolf gibi Doll da umutsuz ve inatçı yerel halkla uğraşmak zorundadır. Rudolf gibi Doll da hem bağımlı bir eşle uğraşmak zorundadır hem de kendisi bağımlıdır, bilhassa içkiye. Ve Rudolf gibi Doll da sonunda sinir krizi geçirir.

Rudolf'un, okurlarına kitabı yazmaktan zevk almadığını ama "önemli" göründüğü için yazdığını söylemesi boşuna değil. Kitabın sonuna biraz umut katmak için elinden geleni yapmıştı: "Hayat devam ediyor ve onlar, Tanrı'nın lütfuyla hayatta kalanlar, bu zamanları atlatarak yaşamayı sürdürecekler," diye yazmıştı. "Hayat devam ediyor, daima, yıkıntıların altında bile. Yıkıntıların hiçbir önemi yok; önemli olan hayattır – şehrin ortasında, binlerce parçalanmış duvar yığınının arasındaki bir parça otun hayatı. Hayat daima devam eder." İnsanlar belki de bir şeyler öğrenebilir diye umuyordu; "acılarından,

gözyaşlarından, dökülen kanlarından bir şeyler öğrenebilirler".

Becher daha sonra Rudolf'a, kaçan SS'lerin geride bıraktıkları arasında bulunan bir Gestapo dosyasını uzattı. Dosya sıradan, orta yaşlı, işçi sınıfından Berlinli bir çift olan Otto ve Elise Hampel'le ilgiliydi; Elise'nin erkek kardeşinin 1940'ta Fransa'da öldürülmesinin ardından, Nazi rejimine karşı kendi gizli eylemlerini yapmaya karar vermişlerdi. Kimseye söylememiş ve hiçbir direniş grubuna katılmamışlardı ama korku rejimini kınayan kartpostallar yazmaya başlamış ve bunları insanların bulup okuması için apartmanların ve ofislerin koridorlarına bırakmışlardı. Bu hikâye, namuslu küçük insanın savunucusu Rudolf ve Nazi rejimine küçük ya da büyük çapta direnen yüz binlerce isimsiz insan için cennetten gelen bir hediyeydi. İsimlerini Hampel'den Quangel'e değiştirdi ve kayıplarını tek oğulları Otto'nun ölümüne dönüştürerek daha dramatik hâle getirdi – ama bunun dışında aslına sadık kaldı, sadece hikâyeye tipik Fallada karakterlerinden oluşan bir kadro ekledi ve okuyucuyu ilk satırdan son satıra kadar sürükledi. 600 sayfalık ilk taslağı yazmak sadece 24 gününü aldı.

"Postacı Eva Kluge, Jablonski Caddesi 55 numaranın merdivenlerini yavaşça tırmanıyor. Kapı kapı gezmekten yorgun ama çantasında dağıtmaktan nefret ettiği ve ikinci kattaki Quangeller'e teslim etmek zorunda olduğu o mektuplardan biri var," diye başlar Rudolf. Kaç milyon Alman okur aynı çaresiz deneyimi yaşamıştı? Batı ya da Doğu Cephesi'nde bir oğul, bir baba, bir koca kaybetmişti? Şimdiki zamanda yazan Hans Fallada daha ilk paragraf bitmeden okurlarını beklentiyle geriyordu. "Ondan önce, alt kattaki Persickerler'e verilecek bir Parti genelgesi taşıyordu. Persicker siyasi bir görevli ya da öyle bir şey – Eva Kluge unvanları hep karıştırıyor. Her halükârda, Persickerler'e '*Heil Hitler!*' diye seslenmeyi unutmamalı ve çenesini tutmalı." İşte böylece okur Eva Kluge'yle tanışır, "sadece sıradan bir kadın, ama dünyaya vurulsunlar diye çocuk getirilmeyeceği görüşünde olan bir kadın".

Eva Kluge, Jablonski Caddesi 55 numaranın merdivenlerini inip çıkarak, okuru bu kitabın hikâyesini oluşturan ve her biri 1940 yılında savaş hâlindeki Nazi Almanya'sında sıradan insanların sürdürdükleri hayatın bir yönünü temsil eden çeşitli kiracılarla tanıştırır. İkinci kattaki Quangeller ve birinci kattaki Persickerler'in yanı sıra, üçüncü katta, Nazilerden kaçan insanlara sessizce yardım eden, yaşlı ve kültürlü bir adam olan Yargıç Fromm var; buna daha sonra Yargıç Fromm'un evine sığınan Yahudi komşusu Frau Rosenthal da dahil olur. Küçük bir hırsız ve Gestapo muhbiri olan Emil Borkhausen ise

arka avluda yaşamaktadır. Sonra, Otto Quangel'in yerel bir silah fabrikasında çalışan ve oradaki bir direniş hücresine katılan nişanlısı Trudel Hergesell; Eva'nın iyi bir Alman olan evlatlık oğlu Kuno Kienschaper ve işe yaramaz kocası Enno vardır. Son olarak, Gestapo tarafından kartpostalların yazarlarını avlamakla görevlendirilen *Kommissar* Escherich.

Kitabı baş döndürücü bir gerilime dönüştüren *Kommissar* Escherich'tir. Çünkü Escherich mükemmeliyetçidir, bulunan her kartpostalın yerini –neredeyse hepsi bulunmuştur– büyük bir Berlin haritası üzerinde küçük bir bayrakla işaretler, ta ki sonunda avını yakalayana kadar. Ama gururlu ve memnun mudur? Hayır, Quangeller'in cesaretine gizli bir hayranlık duymaktadır – Rudolf'un kitabın sonunda alaycı bir gülümsemeyle okuruna söylediği gibi; belki de onlar tarafından dönüştürülen tek kişidir.

Hayali Quangeller gibi, Hampeller de sonunda 1942'nin sonlarında yakalanmış ve Nisan 1943'te idam edilmiştir. Aynı ay Rudolf'un arkadaşları Mildred ve Arvid Harnack ile Kızıl Orkestra grubundan birkaç kişi, ayrıca papaz ve teolog Dietrich Bonhoeffer, onun kız kardeşi Christine ve kayınbiraderi Hans von Dohnanyi de idam edilmiştir.

Rudolf Ditzen savaşın bitiminde.

Rudolf, *Herkes Tek Başına Ölür* adlı kitabını yayımcıya teslim ettiğinde, kendi hayatı da yokuş aşağı bir seyir izliyordu. Ulla ile ilişkisi, büyük ölçüde Ulla'nın devam eden morfin bağımlılığı nedeniyle, bitme noktasına gelmişti. Rudolf 9 Haziran 1946'da Suse'ye, "Son zamanlarda Carwitz'teki hayatımız hakkında çok düşünüyorum," diye yazdı. "Uli'nin ufacık bir yorumu, bana orada da çok şeyin değişmiş olması gerektiği gerçeğini gösterdi. Salıncağın kaldırıldığını söyledi. Teorik olarak, oradaki hayatlarınızın tamamen değiştiğini ve diğer her şeyin de değişmiş olacağını biliyorum elbette, ama hafızam hâlâ o eski resimlere sıkı sıkıya tutunuyor."

Rudolf'un sağlığı, içki ve uyuşturucu bağımlılığı ve Nazi rejimiyle mücadele ettiği yılların ardından tükenmişti. Birkaç ay sonra, 5 Şubat 1947'de, 58 yaşında hayatını kaybetti.

Irma Thälmann ve annesi Rosa'yı savaşın son yılında, tutuklanmadan önce ayakta tutan şey, *Vater*'le ilgili ortak anıları, onun mektuplarını tekrar tekrar okumaları ve henüz tutuklanmamış olan komünist yoldaşlarının sürekli maddi ve manevi desteğiydi. *Vater*'i en son, Hannover'in yaşadığı ağır bombardımandan sonra nakledildiği Bautzen Hapishanesi'nde, 1943 yılının Ağustos ayında ziyaret etmişlerdi. O zamandan beri söylentilerden başka bir şey duymamışlardı.

Irma artık 23 yaşındaydı ve Güney Almanya'da Singen'de yaşıyordu; iki yıl önce komünist yoldaş Heinrich Vester ile evlenmişti. Bu arada Heinrich, Frau ve Irma Thälmann'ın yurtdışındaki komünistlerle ve Almanya'daki Sovyet savaş esirleriyle temas kurduklarını, gizlice BBC ve Moskova Radyosu'nu dinlediklerini ve herkese Sovyet Ordusu'nun sonunda zafer kazanacağını söylediklerini belirten bir ifadeyi imzalamayı reddettiği için tutuklanmıştı. Irma kocasını o zamandan beri görmüyordu. Kayınbiraderinin Singen'deki atölyesinde tornacı olarak çalışıyor ve mümkün olduğunca sık Hamburg'a *Mutti*'yi ziyarete gidiyordu; gerçi trenlerin çalışıp çalışmaması Müttefik bombardımanlarının iyice yoğunlaştığı şu topyekûn savaş günlerinde tamamen öngörülemez hâle gelmişti.

En sevdikleri anılardan biri, Irma'nın *Mutti* ile birlikte büyük komünist mitingine katılmasına izin verildiği ve *Vater*'in "Teddy! Teddy!" tezahüratları arasında aniden kalabalığın ortasında belirdiği ve sağ kolunu kaldırıp yumruğunu sıkmış hâlde, hiçbir nota bakmadan büyüleyici konuşmalarından birini daha yapıp mitingi coşkuyla sonlandırdığı, komünistlerin altı milyon oy kazandığı Kasım 1932 seçimlerine dairdi. Bu seçimler Nazilerin *Machtergreifung*'undan önceki son özgür seçimlerdi. Irma ve Rosa onun konuşmalarından en sevdikleri bölümleri ezbere söyleyebiliyorlardı: "Faşizmin hüküm sürmediği bir ülke varmış, faşist katillerin bugün Almanya'da olduğu gibi özgürce sokaklarda dolanarak emekçi kadın ve erkeklere karşı kanlı eylemlerini gerçekleştirmesinin düşünülemeyeceği bir ülke. Bu ülke Sovyetler Birliği'dir. Ve işsizliğin olmadığı bu ülke, her ülkenin proletaryasına devrimci çözümün –sosyalizmin inşası– örneğini sunmaktadır. Bu nedenle kendimizi, anti-faşist mücadelelerinde, her yerdeki uluslararası proletaryaya sıkı sıkıya bağlı hissediyoruz."

En iyisi *Vater*'in ellerinde kalan mektuplarıydı. Irma, Heinrich'le evlenip Singen'e taşındığında, suç unsuru sayılabilecek diğer belgelerle birlikte onları da yanında götürmüştü – çünkü er ya da geç Hamburg Gestaposunun

geleceğini ve Thälmannlar'ın evini her zamanki acımasız yöntemleriyle yine arayacağını biliyorlardı.

Vater 1936 yılında Irma'ya on yedinci yaş günü için yazdığı mektupta, "Bugün adımız Almanya'da hor görülüyor olsa da, birçok kişi tarafından sevinçle anıldığını biliyorum," demişti. "Sen tüm hayatını işçi hareketine adamış bir adamın tek çocuğusun. Hayatına kızım olarak buna layık olduğunu gösterecek şekilde yön vermelisin. Yakında böyle bir yaşamın gerektirdiği sorumluluklar senin için daha da artacak ve bunlarla mücadele ederken karakterindeki güçlü ve zayıf yönleri keşfedeceksin. Bu savaştaki en önemli görev her zaman kendini idare etme şeklin ve göreve karşı temel tutumun olacaktır. Bu olmadan gelişme olmaz, daha iyi bir şeye doğru ilerleyemezsin. Bu kadim bir yasadır. Annenin bilgeliğine yürekten saygı duy." Ona Goethe ve Schiller'i okumasını ve onların dediklerini benimsemesini söylemişti. Bu çok önemliydi. Aksi takdirde savaşmak için gereken ilhamı başka nereden bulabilirdi ki? "Sana rehberlik etmek için yanında olamayacağım," diye bitirmişti sözlerini, "ama ruhen her zaman yanındayım, yoluna devam ederken seni izliyorum. *Vater*'in".

Irma'nın en kuvvetli anılarından bazıları hapishane ziyaretleriydi; özellikle de yönetici Suffenplan'ın daima hapishane hücresinin sınırları içinde olsa da belli bir miktar özgürlüğe izin verdiği Hannover'de. *Vater*'in gizli bir hayranı mıydı acaba? Bunu kestirmek zordu. Ama Irma'nın ziyaretler sırasında her şeyden paçayı sıyırmayı başardığı kesindi – iç çamaşırına gizlediği Zeiss marka fotoğraf makinesini "çaktırmadan içeri sokması" ve *Vater*'in fotoğraflarını çekmesi gibi. Bunu halletmeyi nasıl başarmıştı? İşte Ernst Thälmann, hücresinde küçük bir masada oturmuş, başı öne eğik, üzerinde gömlek ve yeleğiyle, sakin ve güçlü, yaşlanmış ama boyun eğmemiş görünüyor. Asıl soru şuydu: Gestapo neden onu da diğerleri gibi idam etmedi? Irma ve Rosa, ölüm haberinin hızla yayılacağını, yıldırım hızıyla kulaktan kulağa dolaşacağını ve sonra da ortalığın karışacağını bildikleri için böyle yaptıklarını düşünüyorlardı. Ortalık kontrol edemeyecekleri kadar karışabilirdi.

Irma, geniş kapsamlı tutuklamaların yapıldığı ayda; 16 Nisan 1944'te, erken saatlerde kapısının gürültüyle vurulması ve bağırtılarla uyandı. Yatağından fırladı, kalbi bunun şokuyla çarpıyordu. "Kapıyı açın! Gestapo!" Siyah çizmeleriyle paldır küldür etrafta dolanıp ne kadar dolap, kitap, giysi varsa hepsinin altını üstüne getirdiler. *Vater*'e dair kurtardığı her şey oradaydı: mahkeme iddianamesi, mektupları, Hannover'deki hücresinde çekilmiş birkaç fotoğrafı. Her yeri aradılar ama hiçbir şey bulamadılar. Irma bu tür

işlerde ustaydı ve onlardan daha zekiydi.

"Tutuklusun!" diye bağırdılar ona. "Yakında yüzündeki o gülümsemeyi sileceğiz!" Üç gün sonra Hamburg'a nakledildi ve adı Martha Suhren olarak değiştirildi – Thälmann, Hamburg'da kullanılacak bir isim değildi. Temmuz ayında tekrar, bu kez Berlin-Charlottenburg'a nakledildi. 28 Eylül 1944'te, sabahın erken saatlerinde, başkalarıyla birlikte büyük siyah bir polis minibüsüne bindirildi. Bir hapishanede durdular –daha sonra buranın Plötzensee olduğunu düşündü– diğer mahkûmlar minibüsten çıkarıldı ve Irma tek başına kaldı. Oturduğu koltuk, sürücü koltuğunun arkasındaki bölmeye yaslanmıştı.

Ön koltuktaki polisin sürücüye, "Buchenwald'ın bombalanmasıyla ilgili haberleri okudun mu?" diye sorduğunu duydu. "Thälmann ve Breitscheid'in ölmüş olması şaşırtıcı, değil mi?" Irma, önde gelen bir sosyal demokrat ve aktif bir Nazi karşıtı olan Breitscheid'in 1940 yılında tutuklandığını biliyordu.

Irma ilk başta bunu kabullenemedi. *Vater* gerçekten Bautzen'de miydi? Bölme duvarına vurdu. "Lütfen. Az önce ne dediniz? Buchenwald'da kim öldü?"

"Sana ne bundan?"

Irma büyük bir telaşa kapılmıştı. "Lütfen söyleyin bana! Ernst Thälmann benim babam. Bilmek zorundayım! Lütfen, bana gerçeği söyleyin." Bunun üzerine cevap verdiler: "Kim olduğunu bilseydik konuşmazdık. Gazetelerde yazıyor. Görünüşe göre Ernst Thälmann, Buchenwald bombalandığında ölmüş." Daha sonra bunun bir yalan olduğu ortaya çıkacaktı – uzun yalanlar listesine eklenen bir tane daha. Gazetelerdeki haber, her iki adamın da savaşın son aylarında, tam da Thälmann'ın öngördüğü gibi, ilerleyen Ruslar tarafından kurtarılabilecekken öldürüldüğü gerçeğini gizlemek içindi.

Rosa Thälmann, Bautzen'e gitmiş, defalarca kocasından haber almayı denemiş ama bir sonuç alamamıştı. Daha sonra Berlin'deki Gestapo Karargâhı'na gittiğinde de aynı sonuçla karşılaşacaktı. Gerçek ancak bir yıl sonra, savaş bittiğinde ortaya çıktı. Berlin'den sonra Irma'yı görmek için Singen'e gitmişti. Irma'nın tutuklandığını o zaman öğrendi. Birkaç gün sonra kendisi de tutuklanacaktı. Irma yerel hapishanedeyken, yan hücredeki bir kadın ona şöyle seslendi: "Sen aslında kimsin?" Irma Thälmann'ın kızı olduğunu söyleyince kadın "Annen sevgilerini yolladı. Cesur olmanı söyledi," dedi. "O da üç gün önce Ravensbrück'e nakledildi. İki gece aynı hücreyi paylaştık. Herkes savaşın ve faşizmin sona ermek üzere olduğunu biliyor. Kızıl Ordu Berlin'e iyice yaklaştı. Bizi serbest bırakacaklar, *Vater*'ini de. Annen onun ölümüyle ilgili söylenenlere inanmıyor."

Ertesi sabah Ravensbrück'e nakil devam etti. Irma uzun bir mahkûm sırasında beklerken, kırmızı pazubentli bir kadın yanlarına geldi: "Irma Vester nerede? Sıradan çık! Bu tarafa gel!" Anlaşılan Irma kendi adını geri almıştı. Sıradan ayrıldı. "Çok sessiz ol Irma," dedi *Lagerpolizei*, kamp devriyesi görevindeki bu kadının bir toplama kampı mahkûmu olduğu sonradan ortaya çıkacaktı. "Dikkat çekme. Annen iyi. Onu bugün göreceksin. Dediklerimi yap."

Berlin'in 80 km kuzeyindeki Ravensbrück, 1939 yılında sadece kadınlar için toplama kampı olarak inşa edilmişti – neredeyse hepsi siyasi mahkûmdu: Alman komünistler ve sosyalistler, Polonyalı ve Rus partizanlar, Fransız direnişçiler, bazı Hollandalılar, birkaç İtalyan, çok sayıda Yahudi kadın, bazı rahibeler, bazı Çingeneler ve Irma oraya geldiğinde bazı çocuklar. İngiliz SOE'den dört kadın; Violette Szabo, Cecily Lefort, Lilian Rolfe ve Denise Bloch, Ravensbrück'te öldürülmüştü. Toplamda 120 binden fazla kadın 1939-45 yılları arasında burada hapsedildi. Bunlardan yaklaşık 50 bini ya açlıktan, ya hastalıktan ya da hem fiziksel hem de zihinsel tükenmişlikten hayatını kaybetti. 2 binden fazlası kampın gaz odalarında öldürüldü. Bazıları tıbbi deneylerde kullanıldı, hepsi kampta ve çevresinde ya da uydu kamplarda köle işçi olarak çalıştırıldı, birçoğu Siemens gibi yerel fabrikalarda çalıştı.

Irma kampta yürürken, 15 binden fazla kadının barındığı, uzaklara kadar uzanan sıra sıra blokları gördü. Onunki zaten aşırı kalabalıktı. "İnsanlar, birinin ayakları ötekinin baş tarafında, balık istifi gibi birbirinin üstünde yatıyordu. Birçoğunun yatacak yeri yoktu ve ayakta duruyor, diğerlerine yaslanarak uyuyakalıyordu. Korkunç bir durumdu. Çığlıklar, dayaklar, küfürler – cehennemde olmak buydu işte. O gece geç saatlerde, blok gardiyanı sessizlik emri verdikten çok sonra, kamp ofisine götürüldüm ve *Lagerpolizei*'den bazı kadınlar çizgili iş kıyafetlerimi verdi. İçlerinden biri beni kenara çekti: 'Biz 32. Blok'a, Ölüm Bloğu'na gidiyoruz. Sovyetler Birliği ve Polonya'dan gelen partizanların hepsi orada. Annen de orada. Olunabilecek en iyi yer orası. Orada ihanet yok. Geceyi onunla geçirebilirsin. Korkma. Sana ya da annene hiçbir şey olmayacak. Ölmeyi tercih ederiz.' "Harikaydı," diye yazdı Irma. "*Mutti* ile bütün gece konuştuk. O zamanlar hastaydı ama hayatta kalmayı başarmıştı. Kamp *Kommandant*'ı, ona *Vater*'in, Buchenwald bombalandığında öldüğünü söylemişti. Buna inanmadık. Birbirimizi teselli ettik ama ikimiz de endişeliydik. *Mutti* bana kendimi nasıl idare edeceğim konusunda iyi bir tavsiye verdi: 'Faşistlere olan nefretini bu kadar açık gösterme.' Zaten *Lager* konusunda tecrübeliydi. Ertesi sabah saat beşte yoldaş beni diğer bloğa geri

götürdü. On dakika sonra işimize gitmek üzere yola çıktık."

Kamp muhafızları kadın SS'lerden oluşuyordu; iri yarı, acımasız kadınlardı, aralarında çok sayıda sadist vardı. Yönetim sadece SS erkeklerinden oluşuyordu. Daha sonra, 1947'deki savaş suçları mahkemeleri olan Hamburg Ravensbrück duruşmalarında teker teker ortaya çıkacaklardı, ancak şimdilik güç onların elindeydi – köpekler ve kırbaçlarla dolaşan *Blockführerinnen* yani blok gözetmenleri. "Canavar" diye bilinen Elfriede Müller en kötülerinden biriydi. Irma buna aldırış etmedi – ne de olsa babasının kızıydı.

Irma yıllar sonra, tüm dehşet sona erdiğinde, "Annem ve ben Ravensbrück'teyken her türden kadınla tanıştık: partizanlar, üniversite öğrencileri, basit işçiler – harika kadınlar," diye yazdı. "Galina ve Schura'yı ve Sovyet doktorları asla unutmayacağız. Annemle çok ilgilendiler – her zaman onun yanındaydılar, Ernst Thälmann'ın eşinin sağlığıyla ilgileniyorlardı. Fazladan yiyecek buldular, fazladan çamaşır yıkadılar, Almanca konuştular ve onun zor hayatını olabildiğince iyi hâle getirdiler. Ne kadar etkileyiciydiler, ne kadar temizlerdi. Onların kaldığı blok kamptaki en temiz ve en düzenli bloktu. Yerde bile yemek yiyebilirdiniz. Zeki, mutlu ve daima yardım etmeye hazırdılar. Özellikle de Polonyalı ve Rus partizanlara ayrılmış Ölüm Bloğu'ndaki kadınlar. Orada disiplini ve yoldaşlığı koruyorlardı. Her şey komite tarafından kararlaştırılıyordu ve her pazar bir saat siyasi bilgilendirme yapılıyordu. Bazen ellerine bir Nazi gazetesi geçiyordu ama Alman mahkûmlardan da bilgi alıyorlardı. Bunları tartışma saatleri için topluyorlardı. Annemin söyleyebildiği kadarıyla, aralarında çok fazla KPD üyesi yoktu ama tartışmaları onlar yönetiyordu ve asla kavga çıkmıyordu. Sadece bol bol tartışıyorlardı."

Irma, *Waldbaustraflager* adlı uydu kamplardan birine mutfak görevi yapmak üzere gönderildi. Kendisine sadece "Komünist domuz!" diye hitap eden sadist SS gardiyanlarından biriyle hayli zor zamanlar geçirdi. Polonyalı kadınlar Irma'yı dikkatli olması konusunda uyardı: Gardiyan onu eline geçirmek için bahane kolluyordu. Bu yüzden Irma, *Mutti*'nin tavsiyesine kulak verdi ve içindeki alev alev yanan nefretin izini göstermedi. Ta ki bir gün gardiyan ona sözle sataşana kadar: "O komünist köpek Thälmann öldü. Bu çok iyi oldu!" Bunun üzerine Irma çılgına döndü ve mutfak bıçağıyla kadına saldırdı. Bu olay Kasım 1944'te oldu.

Sonrasında tam bir kaos yaşandı. SS kamp muhafızları içeri daldı, copları ve kırbaçlarıyla Irma'yı yere serdiler; köpekler havlıyor, tasmalarından zorla tutuluyordu, sonra onu derin karda sürükleyerek kampın içinden ge-

çirdiler, tahta ayakkabılarıyla tökezleyip defalarca düştü, *Kommandant*'ın ofisine götürüldü. "Suçlu komünist babana yaptıkları gibi seni de en yakın ağaca asmak isterdim," dedi *Kommandant*. Ama bunu Ernst Thälmann'ın kızına yaptığı takdirde isyan çıkacağını biliyordu. Bunun yerine, Irma'yı altı hafta boyunca duvarların buz kestiği, kovadaki suyun bile donduğu yeraltı sığınağına kapatarak açlıktan kıvrandırdı. Nihayet, 31 Aralık'ta, kör edici gün ışığına ve beyaz karlara çıkabildi ve Ravensbrück'teki ana kampa geri döndü.

26 Nisan 1945'te SS'ler ölüm yürüyüşüne çıkarılan esirlerle birlikte kamptan ayrıldı. Geride yalnızca Irma ve Rosa'nın da aralarında bulunduğu hastalar ve onlara yardım eden birkaç Polonyalı, Rus ve Çek kadın bırakıldı. Üç gün boyunca kendi başlarına kaldılar, bulabildikleri yiyeceklerle birbirlerine destek oldular, bir zamanların muzaffer Alman Ordusu'nun perişan kalıntıları kampın önünden geçerken, çizgili kamp üniformaları içindeki bitkin, yarı ölü kadın mahkûmlar onları izledi. Umutsuz bir manzaraydı. "Herkes çok endişeliydi, her dakika Kızıl Ordu'nun gelmesini bekliyordu. Sonra uzaktan tankların sesini duyduk. 29 Nisan günü öğle vakti ilk tankların bize doğru gümbür gümbür geldiğini gördük, taretlerinde kızıl bayrak dalgalanıyordu. Nihayet! Hâlâ yürüyebilen herkes yola doğru koştu. Hayatımızın en güzel ânıydı – Sovyet Ordusu tarafından kurtarılmıştık! Askerlerle kucaklaşmak için tankların üzerine çıktık, sevinçten ağlıyorduk. Rus kadınlar, askerlere aralarındaki Almanın ben olduğumu ve kim olduğumu söylediler. Sonra da Alman Komünist Partisi'nin büyük lideri Ernst Thälmann'ın kızını iki kat coşkuyla selamladılar."

Irma ve Rosa *Vater*'in öldüğünü kabullenemiyordu – hem de Sovyet Ordusu'nun onu kurtarmaya gelmesinden bu kadar kısa bir süre önce. "O öldüyse yaşamanın ne anlamı var?" diyorlardı birbirlerine. Ama sonra bu düşüncelerinden utandılar. *Vater* onlara örnek olarak nasıl davranmaları gerektiğini ve ancak zorluklara katlanarak büyüklüğe ulaşılabileceğini öğretmişti. Kendi kendilerine şöyle dediler: "*Vater*'in uğruna çalıştığı ve yaşadığı büyük görev başarıldı. Almanya'nın bize ait bölgesinde kapitalistlerin güçleri ellerinden alındı. Solda, KPD ile SPD arasındaki vahim bölünme giderildi ve iki grup sosyalist devleti kurmak üzere birleştiler." 7 Ekim 1949'da Doğu Almanya'da DDR, yani Demokratik Almanya Cumhuriyeti kuruldu. Ernst Thälmann'ın eski yoldaşı Wilhelm Pieck ilk cumhurbaşkanı olarak hükümetin başına geçti.

Mecklenburg'daki Trebbow'da savaşın son aylarında sürekli bir endişe vardı. Sovyet Ordusu'nun çok uzakta olmadığını biliyorlardı ve söylentileri duymuşlardı: Kadınlar, hattâ yaşlı olanlar bile tecavüze uğruyor; evler yakılıyor, yağmalanıp talan ediliyor, acımasız komünistler eski düşmanları faşist Nazilerden intikam alıyordu. Ruslara göre tüm Almanlar, Naziydi. Birçoğu Ruslarla birlikte savaşan Alman Komünistler hariç – inanmak zor olsa da, bu doğruydu.

Savaştan yıllar sonra Kontes Charlotte von der Schulenburg, "Brandenburg ve Mecklenburg'un yerel haritasını ne kadar çok inceledim," diye yazacaktı. "Genellikle bir büyüteçle sevdiğim kasaba ve köyleri, akarsu ve gölleri, köy yollarını arardım. Sonra kendimi çok uzaklardan aşağıya bakan, Kayıp Ülke'yi bulmaya çalışan, onu hafızasındaki resimlerle dolduran biri gibi hissederdim: Tarlanın üzerinden Wiesenthal'in kenarına kadar uzanan yol *buydu*, küçük köprü *buradaydı*, yüksek ağaçların olduğu geçit *şuradaydı* ve derenin göle açıldığı yer *burasıydı*." Yürek parçalayıcıydı ama duramıyordu.

"Ah, Trebbow. Schwerin'den Lübstorf'taki küçük istasyona giderken, demiryolu hattının sağ tarafındaki Schwerin Gölü'nü görürsünüz, yol boyunca bir görünür, bir kaybolur. At arabası her zaman tren istasyonunun arka tarafında bizi beklerdi – arabacı Bruss, şaşırtıcı bir şekilde yıpranmış, arkadaş canlısı yüzüyle ön koltukta gururla oturur ve kırbacını sallayarak bizi selamlardı. İki güzel koşum atı, sabırsızca beklerdi. Arkada bazen iki yanında bankları olan koyu yeşil bir araba olurdu. Köy yolu boyunca tırıs giderdik. Bir süre sonra hafif bir yokuş başlar, ardından bir koru gelir ve Trebbow sınırı burada başlardı. Korudan çıktığımızda, Trebbow'a giden ağaçlı yolun iki yanında geniş düzlükler uzanırdı." Charlotte büyütecini bir süreliğine bir kenara bıraksa da her zaman geri dönerdi.

"1940 yılında Fritzi askere alındı. Carl Barner ve Fritzi'nin tek kız kardeşi Tisa, beni ve çocukları yaz için Trebbow'a davet ettiler. Breslau'da tek başımıza ne yapabilirdik ki? Ondan sonraki her yaz, ilkbaharın sonundan sonbaharın başına kadar Trebbow'a gittik. Bazen yakındaki Tressow'u da ziyaret ederdik. Breslau'dan dağ gibi bavullarımızla seyahat etmek her zaman büyük bir maceraydı. Ne de olsa savaş vardı ve –bu kadar çok çocuğu olan bir anne için taksi bulmak ya da tren vagonunda yer ayarlamak gibi– her şey zahmetli ve zordu. O ilk yıl Puppi birkaç aylıktı ve kucağımdaydı. Lala daha büyük çocuklarla ve bitmek bilmeyen oyuncak, biberon ve bebek bezi torbalarıyla ilgileniyordu. Berlin'de tren değiştirdik, bir geceyi arkadaşlarla

geçirdik ve ertesi sabah bizi kuzeye, Mecklenburg'a götürecek trene binmek için Lehrter tren istasyonuna geçtik.

Nihayet 1943 yazında Breslau'daki evimizden ayrıldım ve tamamen Trebbow'a taşındık. Tisa bize birinci katta, istediğim gibi döşeyebileceğim güzel odalar verdi. Fritzi çok sevdiği kitaplarını getirebildi ve hepimiz orada, aynı büyük yemek masamızın etrafında, Fransız *petit point* işlemeli eski yemek sandalyelerimize oturduk." Tisa'nın odaları zemin kattaydı. Carl Ulrich savaştaydı.

O mutlu günlerden bu yana çok şey olmuştu. Çok fazla. Çok fazla trajedi. Çok fazla mutsuzluk. Charlotte'nin tesellisi harita ve büyüteçti.

"Fritzi'nin hâlâ bizimle olduğu o hayatı arıyordum. Onu son kez işte *orada*, Lübstorf'taki küçük tren istasyonunda görmüştüm. Bu yüzden Trebbow'un manzarası benim için çok derin bir anlam taşıyor. Mutlu hayatımın arka planı burası. Ardından 1944 yazındaki olaylar, takip eden kışın kederi ve Nisan 1945'te Mecklenburg'dan kaçışımıza kadar geçen süre geldi."

Charlotte Fritzi'yi hayal ediyordu. Ona mektuplar yazıyordu. Onun sevdiği şiirleri okuyordu. Sadece yalnız kalmak, tüm gürültü ve karmaşadan uzaklaşmak için geniş tarlalarda ve karanlık Trebbow ormanlarında uzun yürüyüşlere çıkıyordu. "Fritzi sık sık benimle birlikte," diye yazıyordu 21 Nisan 1945'te kendine. "Onun güçlü, sevgi dolu ruhu bana neyin yok edilemez olduğunu kuvvetli bir şekilde gösteriyor. Parmaklarını parmaklarıma doladığı elinin baskısını neredeyse hissedebiliyorum; gözlerini, burnunu, yüksek alnını görebiliyorum. Tekrar ve tekrar, tüm kanıtlara ve mantığa rağmen onun ölmüş olması bana imkânsız geliyor." Kendi kendine, yalnız kalmayı öğrenmesi gerektiğini söylüyordu. Onu tamamen pes etmekten alıkoyan tek şey çocuklardı.

Tisa ve Charlotte, Fritzi'nin idamından sonraki aylarda ne olduğunu öğrenmek için iki kez Berlin'e gitmişlerdi ama nafile. Ne bir iz ne de bir haber vardı. Fritzi'den son bir mektup bile gelmemişti. Hiçbir şey yoktu. Böylece Trebbow'a geri döndüler; umutsuzca, molozların ve çukurların arasından Lehrter istasyonuna doğru ilerlediler. Charlotte, Fritzi'nin Fransa'ya kaçmış olabileceği ihtimaline sarıldı.

5 Ağustos 1944'te gazeteci Werner Fiedler ziyarete geldi. Wiemannlar'ın arkadaşıydı ve Charlotte için bir şeyler bulmaya çalışacağını söylemişti. Aynı gün *Gauleiter* Friedrich Hildebrand bazı SS adamlarıyla birlikte Trebbow'da ortaya çıktı. Yüksek tavanlı misafir odasında Charlotte'yle baş başayken, onu

ve çocukları korumaya çalışacağını ama bunu ancak Trebbow'dan ayrılmayacağına söz verirse yapabileceğini söyledi – seyahat etmeyecek, telefon görüşmesi yapmayacak, ziyaretçisi olmayacaktı. Bunu, kendisine her zaman iyi davranan Charlotte'nin kayınpederi Kont von der Schulenburg'un hatırı için yapıyordu.

Arkada dolanarak onları dinleyen Tisa onun ne demek istediğini biliyordu. Hildebrand, Nazi Partisi'ne katılmadan önce basit, eğitimsiz bir ırgattan başka bir şey değildi; sonra yükseldikçe yükselmiş ve böylesine yüce gönüllü davranmasına izin veren şimdiki yüksek konumuna ulaşmıştı. Ne yapabilirlerdi ki? Charlotte onun teklifini nezaketle kabul etti. Nazilerin, komploculaın çocuklarının çoğunu *Sippenhaft*'a götürdüğünü biliyordu. Ailenin aykırısı Tisa, için için öfkeden köpürüyordu. Ama bu adamın korumasına ihtiyaçları vardı. Köylülerden bazıları Schulenburglar'ı ihanetle suçluyordu. Birçok hizmetçi ayrılmıştı. Charlotte nihayet Fritzi'nin duruşmasındaki sözde savunma avukatı Hercher'in izini bulduğunda, Hercher ona şöyle dedi: "Evet, kocanız çok zekice bir izlenim bıraktı. Bunu nasıl yapabildi!" Duruşma arifesinde Fritzi'yle sadece yarım saat geçirmişti, bu yüzden ekleyecek fazla bir şeyi yoktu – sadece Kont'un pipo içip kitap okuduğunu söyledi. Hâlâ Tressow yakınlarında yaşayan, geriye kalan tek erkek kardeşi Johann Albrecht bile Fritzi'yi ihanetle suçluyordu. Bu gerçekten inanılmazdı: Himmler'e öz kardeşini reddettiğini belirten bir mektup göndermişti. "Belki de delirmiştir," diye düşündü Tisa. 1914-18 savaşında yaralanan Johann Albrecht kanserden ölüyordu.

O yaz Carl Ulrich izinli olarak eve döndü. Charlotte'nin annesi, çocuklara ve ev işlerine yardım etmek üzere yanlarına geldi. Çok az hizmetçi kalmıştı. Hildebrand, Carl Ulrich'ten Schwerin'deki ofisine gelip kendisini görmesini istedi. Hep birlikte gittiler. Charlotte, annesi ve Tisa *Dom*'da, yani katedralde onun dönüşünü beklediler. Karanlıkta eski ahşap sıralardan birinde oturan Tisa, 1938'de babalarının öldüğünde Fritzi'yle birlikte Königsberg *Dom*'unda oturdukları ve Fritzi'nin Hitler'i öldürme planıyla ilgili kendisine gizlilik yemini ettirdiği zamanı düşündü. O zaman Tisa'ya "İngiltere'ye geri dön, savaş çıkacak ve bu savaş burada korkunç olacak," demişti. "Savaştan sonra geri dönebilirsin çünkü bu savaş Hitler'in sonu olacak, *biz* bunu göreceğiz." Ve şimdi başladıkları yere geri dönmüş, haber bekliyorlardı. Carl Ulrich geri geldi. "Fritzi ölmüş," dedi. Kimse tek kelime etmedi.

Aynı ayın ilerleyen günlerinde Werner Fiedler bazı haberler gönderdi. SS üyesi olan ve Fritzi'nin duruşmasında hazır bulunan eski bir tanıdığıyla te-

mas kurmuştu. Bir akşam şarap içerlerken, Fiedler ondan hikâyenin tamamını –ya da olabildiğince tamamını– almayı başarmıştı. Erika Wiemann'a, Van Gogh'u paravan olarak kullanarak, Charlotte'ye iletmesi için şifreli bir mektup verdi. "Kitabım için yaptığım araştırma," diye yazıyordu, "Van Gogh'un sonuna kadar sergilediği kararlı ve net tavrı, cesareti ve hattâ Sanat Sergisi'nde kendisini eleştirenlere karşı savunurken takındığı hafif alaycı tavrı çok güzel bir şekilde yansıtıyor". Anlaşılan Fritzi dimdik ayakta durup avaz avaz konuşan Freisler'e bakarak, mahkemeye son ve kısa bir açıklama yapmıştı: "Almanya'yı tarifsiz acılardan korumak için bu görevi üstlendik. Bunun için asılacağımı biliyorum ama yaptıklarımdan pişman değilim ve umarım başka, daha mutlu bir zamanda bunlar başarılır." Fiedler bunu yazamamış, bu yüzden ezberlemişti.

Trebbow'a döndüğünde Tisa, Doğu vilayetlerinden dalga dalga gelen asker ve mültecileri kabul etti. Mülteciler arazideki ek binalardan birinde, iki büyük kazanda pişirilen –çoğunlukla patates çorbası– yetersiz yiyecekler karşılığında malikâneye yardım ediyor, sonra yollarına devam ediyorlardı. Ruslardan kaçarak Batı'ya doğru ilerleyen sonsuz bir insanlık yürüyüşüne katılıyorlardı; yollar yaşlılar, gençler ve güçsüzlerle doluydu, çoğu kadın ve çocuktu – erkekleri ya ölmüş ya kaybolmuştu ya da bir Sovyet kampında savaş esiriydi. Sonbahar boyunca yürüdüler, sonra kışın ağır karları ve ilkbaharın solgun yeşili boyunca... Az sayıdaki eşyalarıyla yüklü bebek arabalarını, el arabalarını ve bisikletleri iterken; yolda binlercesi öldü. Demek bin yıllık Reich buydu. İşler bu noktaya gelmişti.

Nisan 1945'te Ruslar Schwerin'e ulaşmıştı. Charlotte ve Tisa gece geç saatlere kadar konuştular ve sonunda Trebbow'dan, evlerinden, sevdikleri yerden ayrılmak zorunda olduklarını anladılar. Batı'da, Holstein'da Carl Ulrich'in bazı uzak akrabaları vardı. Kimseye bir şey söylemeden gecenin köründe kaçmalıydılar. Ama bu nasıl yapılabilirdi? Güvenilir tek kişi çocukların bakıcısı Klara'ydı.

Birkaç gece sonra çocukları her zamanki gibi yatırdılar, ardından gece yarısı parmaklarını dudaklarına bastırarak uyandırdılar. "Şşşt! Tek kelime etmeyin, ses çıkarmayın." "Noel gibi," dedi Puppi, heyecanla bir aşağı bir yukarı zıplayarak. Diğer beşi fare gibi sessizdi, ciddi bir şeyler olduğunu hissediyorlardı. Kat kat giyindiler ve Fritzi'nin evrakının bulunduğu sandık da dahil en değerli eşyalarını arabaya yüklediler. Bruss, arabayı ve atları ahırdan getirdi. Arabanın üstüne büyük bir halı attılar, böylece sığınacakları bir çadır gibi

oldu. Charlotte ön koltuğa tırmandı ve o sırada yedi yaşında olan Fritz'le birlikte dizginleri eline aldı. Klara diğer çocuklarla birlikte arkaya oturdu, artık iki yaşında olan Neiti kutular, çantalar ve giysiler arasında sıkışmış, yerde yatıyordu. Tisa iki tekerlekli arabayla önden giderek yolu açtı – çakıllı yoldan aşağıya doğru, ses çıkarmamak için yavaşça sürüyordu. Atlar arabayı tüm güçleriyle sertçe çekiyorlardı. Köy yoluna girdiklerinde hızlandılar ve Trebbow'u –sevgili tarlaları, sevgili ormanları, sevgili gölleri– geride bıraktılar.

Trave Nehri'ni geçmeleri gereken Travemünde'ye –yani özgürlüğe– kadar ilerlemeyi başardılar. Ancak köprü bombalanmıştı ve tek bir feribot vardı, insanlar karşıya geçmek için uzun bir kuyrukta bekliyordu. Charlotte arabadan atlayıp bir subayın yanına gitti. Arkada altı çocuğu olduğunu söyleyerek itiraz etti, geçmelerine izin veremez miydi? Charlotte gerektiğinde çok ikna edici olabilen bir kadındı ve çok geçmeden bir asker sıraya girip onları eliyle çağırdı. Tisa da iki tekerlekli arabasındaydı. Bir şekilde Holstein'a, Carl Ulrich'in akrabalarına ve büyük kır evlerine ulaştılar – tıpkı Trebbow'da olduğu gibi burası da mülteciler, askerler ve serbest bırakılan savaş esirleriyle dolup taşıyordu. Yine de Schulenburglar'ı içeri buyur ettiler, onlara yiyecek bir şeyler buldular ve önce alt kattaki salona, sonra da tavan arasında tek bir odaya yerleştirdiler – Charlotte, Klara ve altı çocuk tıkış tıkış... Onları güvenli bir şekilde ulaştırdıktan sonra Tisa, Trebbow'a döndü. Hâlâ yapılacak çok şey vardı.

Tüm dünya Batı'ya doğru ilerlerken, Tisa iki tekerlekli arabasıyla Doğu'ya doğru yol alıyordu. Onu görenler, "Arabadaki bu deli kadın da kim?" diye sordular kendilerine. "Nereye gidiyor?" Trebbow'a döndüğünde –kimbilir nasıl– SS'ler ve askerlerin çoğu Ruslar gelmeden hemen önce kaçmıştı. Ama mülteciler hâlâ oradaydı, sayıları her geçen gün artıyordu; yerlerinden edilmiş, kaybolmuşlardı, umutsuzluk içindeydiler. Ne yapmalıydı?

Sonuçta Trebbow'a gelenler Amerikalılar oldu – park alanının içinden geçen, iki tarafı ağaçlı uzun yoldan yukarı doğru, yanları beyaz yıldızlarla süslenmiş altı Amerikan cipi geliyordu. Görünüşe göre Schwerin'de Ruslarla görüşme yapıyorlardı. İşte oradaydılar, Trebbow'un ön girişine sıra hâlinde park etmişlerdi, merdivenlerden çıkıyorlardı, orada onları karşılamak için hazır bekleyen Tisa'yı kayıtsızca selamlıyorlardı. Carl Ulrich yine uzaklardaydı – kimbilir neredeydi?

Amerikalılar büyük kır evinin sahibesinin akıcı bir şekilde İngilizce konuştuğunu görünce nasıl da şaşırmışlardı. Yıllarını İngiltere'de geçirdiğini ve eski kocası Fritz Hess'in ona hâlâ –mümkün olan her fırsatta– Londra'dan yi-

yecek paketleri gönderdiğini nereden bilebilirlerdi ki? Amerikalılar buranın konaklamak için ideal olduğunu ilk bakışta anladılar. Ancak o sırada orada 120 mülteci yaşıyordu, kadınlar ve çocuklar üst katlara tıkılmıştı. Tisa, Amerikalı subayın hepsini dışarı atmasını bekliyordu ama adam öyle yapmadı. Tisa'nın kendi odasında kalmasına izin verildi. Subaylar zemin kata taşındı. Erler ise çiftliğin ek binalarına. "İçki nerede?" diye sordu biri. "Hiç kalmadı," diye cevapladı Tisa.

Elektrik yoktu, bu yüzden değirmen çalışmıyordu, fırıncı ekmek pişiremiyor, kasap kesim yapamıyordu. Mandıra sessizdi. Tisa Amerikalılara bir şeyleri halletmek için Schwerin'e gitmesi gerektiğini söyledi. Onu ciplerinden birine aldılar ve birkaç jeneratörü "özgürleştirerek" neşeyle Trebbow'a geri götürdüler. Ruslar, Schwerin Gölü'nün diğer tarafında konaklıyorlardı ve erzak aramaya gelmişlerdi. Kamplardan serbest bırakılan Polonyalı ve Rus savaş esirleri de aynı şeyi yaptı. Köylülerin arasındaki Naziler ise dehşet içinde kendilerini evlerine kilitlediler. Trebbow'a hiçbir şey olmadı çünkü girişte Nazi karşıtı olduklarını gösteren büyük bir "V" işareti vardı. Çevredeki arazi sahibi komşularının çoğu kaçmıştı. Ormancıları Hanke, Amerikalılar tarafından tutuklandı. Yanan uçaklarından fırlayıp Trebbow tarlalarından birine düşen bazı ABD'li havacıları vurarak öldürmüştü. Onların "kaçmaya çalıştıklarını" ve kendisinin sadece emirlere uyduğunu söylemişti. Kimin emirleri? Amerikalılar, Büyük Alman İmparatorluğu'nda son on iki yıldır süren doğal düzeni tersine çevirip sorguladılar. Cevap, *Gauleiter* Hildebrand'ın...

Yaza doğru başka bir Amerikan birliği buraya geldi ve Tisa da taşınmak zorunda kaldı. At ahırlarından birine yerleşti. Burayı maviye boyadı, evden bir yatak ve bir sandalye getirdi ve mahremiyet için bölmenin üzerine bir halı astı. Annesinin ipek tuvalet masası sandalyesini aldı; Tisa çocukken bu sandalyeye oturur *Mutti*'nin saçlarını taramasını izlerdi. Suyu vardı, kırlangıçlar girip çıkıyordu ve hava muhteşemdi. Arnavut kaldırımlı avludaki ıhlamur ağacının altına bir masa ve sandalye yerleştirdi ve mülkünü oradan yönetti. Daha sonra Amerikalılar ona, artık kullanılmayan Alman ordu kamplarının birinden bir karavan ve çadır buldular. Gündüzleri göl kenarına kurduğu çadırda çalışıyor ve her sabah erkenden yüzüyordu. Geceleri masasının üzerinde duran bahçeden toplanmış güllerle güzelleştirdiği karavanda kalıyordu. O ve Amerikalılar birlikte mutlu bir şekilde çalışıyorlardı; Almanya'yı Amerikan, İngiliz, Rus ve Fransız olmak üzere dört bölgeye ayırma karmaşasına bir düzen getirmeye çalışırlarken, İngilizcesiyle onlara yardımcı oluyordu.

Carl Ulrich bir yerlerde esir alınmıştı ama Tisa bundan fazlasını bilmiyordu. Daha sonra Trebbow'un Rus bölgesinde kalacağı belli olunca, İngiliz bölgesine taşındı ve yine İngilizcesini kullanarak İngiliz işgal yetkililerine yardımcı olacağı bir iş buldu.

Söylentiye göre Charlotte ve çocuklar bu arada Hehlen Sarayı'na taşınmışlardı. Burası da Schulenburg akrabalarından birine ait, geniş arazisi bulunan kır evlerinden biriydi. Ev her zamanki savaş sonrası döküntüleriyle doluydu ve kuzen Jonny von der Schulenburg uzun zaman önce eşinden ayrılmış içkici biriydi; onları neşeli bir cömertlikle ve içtenlikle karşılamıştı. Aile bir kez daha beş parasız bir şekilde büyük odalarda yaşıyordu. Çocuklar Jonny'yi ve özgürlüğü sevmişlerdi. Charlotte gelecekteki hayatının iplerini eline almaya başlamıştı. Kalan mücevherlerini karaborsada yiyecek karşılığında takas etti. Orada tam yedi yıl kaldılar. Ne var ki, hayatını kazanması gerekiyordu. Sonunda çocuklarını da yanına alarak bir yatılı okulda yurt yöneticisi ve öğretmen olarak iş buldu.

Zamanla, idam edilen komplocuların dul eşleriyle temas kurdu – sadece bu kadınlar onun ne hissettiğini anlayabilirlerdi. Umutsuzlukları yetmezmiş gibi kocaları nadiren kahraman olarak görülüyordu. Her türlü propaganda, yalan ve acımasızlığıyla yıllar süren korku rejiminin ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan savaşın ardından, hâkim olan çarpık psikolojiyle, pek çok kişi hâlâ komplocuları ihanetle suçluyordu. Âdeta Hitler'i, Führer'lerini, vatanlarını yeniden büyük yapmaya söz vermiş adamı suçlamaya katlanamıyorlardı. Bu inanılmazdı. Ve korkunçtu.

Charlotte'den farklı olarak 20 Temmuz komplosunun dul eşlerinin çoğunun en azından bir tesellisi vardı: Kocalarının onları ne kadar sevdiğini ve değer verdiğini anlatan son bir mektup. Freya von Moltke, Mika Stauffenberg, Ilse von Hassell, Annedore Leber. Ama Charlotte'nin elinde hiçbir şey yoktu. Sonra, 1954 yılında bir gün, postayla bir mektup geldi. Annedore Leber'den geliyordu. O ve Freya von Moltke, bir kitap için komplocuların ve direnişçilerin hikâyelerini araştırıyorlardı. Bazı belgeler arasında, Fritzi'nin idam edildiği gün Plötzensee Hapishanesi'nde Charlotte'ye yazdığı son mektubu bulmuşlardı. Gestapo mektubun yok edilmesini emretmişse de Reich Adalet Bakanlığı'ndaki cesur bir sekreter onu bulmuş, kopyalamış ve saklamıştı. Savaş sonrasının kargaşasında mektup kaybolmuştu ama şimdi mucizevi bir şekilde Charlotte'nin eline geçmişti işte.

Charlotte, "Hatırlıyorum, kâğıdı elime aldığımda güneş pencereden pırıl pırıl parlıyordu," diye yazmıştı. "Akıl almaz bir şeydi – birdenbire, onları yazmasının üzerinden neredeyse on yıl geçtikten sonra, sözleri şimdi önümdeydi:

Her şeyden çok sevdiğim sevgilim,

Şimdiye kadar her şeyi öğrenmiş olmalısın: Bugün *Volksgerichtshof* tarafından, burada Plötzensee Hapishanesi'nde infaz edilmek üzere, idam cezasına mahkûm edildim.

O kara günde, 20 Temmuz'da düşüncelerim seninleydi, seni arıyordu. Sonraki haftalarda da Gestapo polisiyle otururken, her gün uzaktan seninle konuşuyor ve o mesafeden de olsa, çocuklarımın her birinin başını okşuyordum. Tüm tutkulu düşüncelerim ve duygularım seni ve çocukları sarmalıyordu.

Çalışma hayatım artık bir anıdan başka bir şey değil, umut ve macera dolu olsa da.

Mutluluğumun tamamını sende buldum, benim canım sevgilim ve bunun için sana kalbimin derinliklerinden teşekkür ediyorum. Aşkımız ölümsüzdür ve sonsuza dek sürecektir. Benim için yas tutmayın, sanki sizi izliyormuşum, ben de sizinle birlikte yaşayıp gülüyormuşum gibi devam edin hayata!

Ne olursa olsun Trebbow'da kalmalı ve kendini oraya adamalısın. Yapılacak en doğru şey bu. Tek neşe kaynağım olan çocuklarımın her birini, benim neşeli dâhilerimi öp. Ve sen benim sevgili aşk perim, sarıl bana, benim sana sarıldığım kadar yakın ve sevgiyle, ilk andaki kadar sıkı ve güven dolu... Birlikte olduğumuz şey hakikaten ulaşılmazdı, ama hikâye sonunda kendini temize çekecek ve bizi özgür kılacak. Yaptığım şeyi yapmamı sağlayanın *Vaterland*'ımıza duyduğum sevgi olduğunu biliyorsun.

Size yaşattığım tüm endişeleri, kaygıları ve zorlukları bağışlayın!

Tüm dostlarımıza selamlarımı ilet,

Tüm sevgimle,

Her zaman senin olan Fritzi.

TEŞEKKÜRLER

Her şeyden önce *İyi Almanlar*'daki altı karakterin ailelerine teşekkür etmek istiyorum. Onlar olmasaydı bu kitap asla yazılamazdı. Anılarını, mektuplarını, fotoğraflarını ve kişisel hatıralarını paylaştılar. Bu altı öykü aracılığıyla okuyucularımıza, Nazilere asla oy vermeyen ancak yine de Nazi korku rejimine, kaçınılmaz olarak onu takip eden savaşa ve tüm suçluluk ve suçlamalarıyla birlikte savaşın korkunç sonuçlarına katlanmak zorunda kalan Almanların üçte ikisinden biri olmanın nasıl bir şey olduğunu hatırlatabildiğimizi umuyorum. Bu üçte ikilik kesimdeki herkes, bizim altılımızı diğerlerinden ayıran türden bir cesaret göstermemiş olabilir ama hepsi de o korkunç zamanları yaşamak zorunda kaldı. Kim oldukları bilinmeyen pek çok kişi de aynı derecede cesurdu. Sadece istatistiklere bakmanız yeter: Popüler efsanenin aksine, Almanlar ne top, ne tank, ne uçak, ne de gemi üretiminde Müttefiklerle boy ölçüşmeyi başarabildi. Bunun nedeni milyonlarca isimsiz işçinin sabotajıdır. V.D. Hanson'ın *The Second World Wars* (*İkinci Dünya Savaşları*, Basic Books, 2020) adlı kitabı, bunu detaylarıyla anlatır.

Kitapta bahsedilme sırasına göre: Bernt Engelmann'ın dul eşi Kirsten Engelmann'a teşekkür etmek istiyorum. Engelmann savaştan sonra çok saygın bir gazeteci oldu ve özel bir hedefi vardı: Mümkün olduğunca çok sayıda eski Naziyi ortaya çıkarmak. Ardından Fabian'ın torunu Annette von Schlabrendorff geliyor ve benim için Fabian'ın dört oğluyla irtibat kurarak ayrıntılara ulaşmamı sağladı. Savaştan sonra Fabian avukatlık mesleğine devam etti ve bu sıfatla, aralarında *Widerstand* dergisinin eski editörü Ernst Niekisch'in de bulunduğu hayatta kalan direnişçi arkadaşları için tazminat almaya çalıştı. Achim Ditzen, Rudolf ve Suse'nin üç çocuğunun sonuncusudur. Kendisine çok sayıda ilginç ve yararlı telefon görüşmesi için teşekkür ediyorum. Plan Berlin'de buluşmaktı ancak araya Covid-19 girdi. Aynı şey Irma'nın kızı Vera Dehle-Thälmann için de geçerli. Savaştan sonra Komünist Doğu Almanya'da yaşadıkları hayat da dahil olmak üzere, Irma ve Rosa'nın hikâyesinin pek çok detayını doğrulayarak, Ernst Thälmann'ın anısını canlı tuttu. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması Irma'ya bir ihanet gibi gelmişti. Fritzi ve Charlotte'nin altıncı ve en küçük çocukları Adelheid Gowrie, von der Schulenburg hikâyesi için ana kaynağımdı. Bana annesi ile halası Tisa'nın anılarını ve mektuplarını vermenin ötesinde, bu kitabın bir nevi ilham kaynağı oldu. Kendisine özel

teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak Katharina Leber'in çocukları David Heinemann ve kız kardeşi Julia'ya, Julius ve Annedore'nin torunlarına, annesinin ve büyükannesi Annedore'nin büyük Sosyal Demokrat Julius'un ve direnişçi çevresinin anısını yaşatma misyonunu sürdürdükleri için teşekkür ediyorum.

Gerd Stratmann bu altı karakterin ailelerinin izini sürmemde bana vazgeçilmez yardımlarda bulundu. Başlangıçta kişisel olarak tanıdığım tek kişi Neiti olarak bilinen Adelheid Gowrie idi. Berlin'deki Profesör Stratmann'ı arayabilir, karakterlerimden birinin Bernt Engelmann olduğunu söyleyebilirdim, peki ya ailesi neredeydi? Stratman, birkaç gün içinde bir isim, bir e-posta adresi ya da bir telefon numarası bulur ve beni arardı. Asla başarısız olmadı. Bazıları daha uzun sürdü çünkü bağlantı kadınlar üzerinden yapılıyordu ve soyadlar değişmişti, ama er ya da geç bulunuyordu. Ayrıca önemli metinleri ve belgeleri ortaya çıkardı ve bağlamına uygun yorumlarını da katarak bunları bana ulaştırdı. Neyse ki Almanca konuşabiliyorum. En iyisi de neşeli ve becerikli tavrıydı, hiçbir ipucunu takip etmekten vazgeçmedi. Kendisine kalpten teşekkür ediyorum.

Berlin'deki *Gedenkstätte Deutscher Widerstand*/Alman Direnişini Anma Merkezi, bu kitap için önemli bir kaynak oldu. Yönetici Dr. Johannes Tuchel'e belge, kitap, makale ve fotoğraflar konusundaki cömert yardımları için çok teşekkür ederim. Kendisinin 1995 yılında *Dachauer Hefte II*'de yayımlanan ve Julius Leber ve sosyal demokrat arkadaşlarının Haziran 1944'te Anton Saefkow ve Franz Jacob etrafındaki Alman komünistlerle 20 Temmuz Komplosu öncesinde kurdukları temas ve iş birliğinin haritasını çıkaran "Kontakte zwischen Sozialdemokraten und Kommunisten im Sommer 1944 - Zur historischen Bedeutung des 22 Juni 1944"[1] adlı çalışması bu kitap için vazgeçilmezdi. Berlin'i ziyaret eden herkese Anma Merkezi'nde birkaç saat geçirmelerini tavsiye ederim. Bu merkez, Nazi döneminde bilinen ve bilinmeyen pek çok kişinin gösterdiği olağanüstü cesareti kayıt altına alarak insanı derinden etkiler. Almanya'da böyle bir hafıza merkezinin kurulmasının 1980 yılına kadar sürmüş olması bile başlı başına bir hikâyedir.

Ayrıca Hans Fallada Arşivleri'nden Erika Becker ve Stephan Knuppel'e de teşekkür etmek isterim. Arşivden belge ve fotoğrafların yanı sıra Rudolf ve Suse Ditzen'in zamanında olduğu gibi korunan, Suse'nin bahçesiyle çevrili ve

[1] "1944 Yazında Sosyal Demokratlar ve Komünistler Arasındaki Temaslar 22 Haziran 1944'ün Tarihî Önemi Üzerine".

Mecklenburg bölgesine özgü o güzel sessiz göllerden birinin kıyısında yer alan Carwitz'teki evi keyifle gezmemi sağladılar. Ziyaret etmek için harika bir yer.

Bu kitap menajerim ve dostum Anthony Sheil'e ithaf edilmiştir. Ölmeden önce bana yaptığı son dostluğu, beni Aitken Alexander Associates'teki meslektaşı Clare Alexander ile tanıştırmak oldu. Ne şans ama! Clare'in *İyi Almanlar*'ı Weidenfeld'e sunması sadece iki hafta sürdü, o kadar ikna edici ki. Bunun için ona teşekkür ediyorum. Ayrıca yol boyunca verdiği çok faydalı tavsiyeler için de... Kitap için Weidenfeld'den daha iyi bir yuva bulamazdı. Editörler Alan Samson ve Aruna Vasudevan oradan kırpıp buradan düzelterek kitabı şekillendirdiler; Alan genel hatlarına, Aruna ise ince ayrıntılara mükemmel şekilde odaklandı. İkisine de teşekkür ediyorum. Aynı şekilde Clarissa Sutherland tarafından ustalıkla yönetilen, Weidenfeld'deki yapım ekibinin geri kalanına da müteşekkirim.

Son olarak Londra Kütüphanesi'ne teşekkür etmek istiyorum. Bu kitabı yazmak için yola çıktığımda, altı karakterimin konuşmalarını, mektuplarını ve metinlerini okumak için Alman kütüphanelerinde çok zaman harcamayı bekliyordum. Gitmeden önce Londra Kütüphanesi'ne uğrarım diye düşündüm. Hiç belli olmazdı. Ve elbette, arka raflarda, yetmiş yılın kasveti ve tozu içinde saklanmış hâlde buldum onları: Karakterlerimden biri veya diğeri tarafından yazılmış, 1950'lerde ve 1960'larda yayımlanmış kitaplar. Kimliği bilinmeyen bir Almanın, belki de eski bir direnişçinin, savaştan sonra Londra'ya göç etmeye karar verdiğini, kitaplarını da beraberinde getirdiğini ve ölmeden önce saklanması için Londra Kütüphanesi'ne miras bıraktığını varsaymak zorundayım. İnanılmaz bir şekilde, Irma Thälmann'ın 1954'te yayımladığı babasıyla ilgili hatıratı, o günden bu yana hiç kimse tarafından ödünç alınmamıştı. Aynı şekilde, Thälmann'ın 1951'de Doğu Berlin'de yayımlanan konuşma ve metinlerinin ince, soluk cildi de. Yetmiş yıldan fazla bir süre sonra, küflü bir cildi açan ilk kişi olmanın verdiği mutluluğu tarif etmek zor. Schlabrendorff'un anıları, Annedore Leber'in anıları, Bernt Engelmann'ın kitaplarından biri, hepsi orada arka raflarda. Ve tabii ki Hans Fallada'nın, kendisinin de kabul ettiği gibi, büyük ölçüde otobiyografik olan kitapları da... Kendilerine bu kadar acı çektiren ülkeden kaçan meçhul Almanların, bilinmeyen sayısız anısından bahsetmiyorum bile. Hepsini tek tek selamlıyorum.

KAYNAKLAR VE İZİNLER

Altı karakterimizin aileleri, bu kitaptaki kişisel fotoğrafları çoğaltmamıza büyük bir nezaketle izin verdiler.

Sayfa 65, 181, 220, 251, 340 ve 344: Berlin'deki Alman Direnişini Anma Merkezi/ *Gedenkstätte Deutscher Widerstand* Direktörü Dr Johannes Tuchel, bu görüntüleri kullanmamıza izin verdi.

Sayfa 30, 106, 108, 227, 358: Literaturzentrum Neubrandenburg, Carwitz'teki Hans Fallada Arşivi, Fallada resimlerini kullanmamıza nezaketle izin verdi.

Sayfa 49: Landesarchiv, Berlin'e teşekkürlerimle.

Sayfa 56: Thormann Arşivi, Peter Badel sayesinde.

Sayfa 141, 245: Alamy Ltd.

Sayfa 327: AKG Görüntüleri

Sayfa 343: Hans Hoffmann Koleksiyonu, Münih Bavyera Eyalet Kütüphanesi/Görüntü Arşivi

KAYNAKÇA

Balfour, M. (1988). *Withstanding Hitler*. New York: Routledge.

Beck, Dorothea, Julius Leber (1983). *Sozialdemokrat zwischen Reform und Widerstand*. Münih: Siedler Verlag.

Benz, Wolf and Walter H. Pehle (yay. haz.) (1994). *Lexikon des Deutschen Widerstands*. Frankfurt am Main: S. Fischer.

Bouverie, Tim (2019). *Appeasing Hitler*. Londra: Bodley Head.

Bredel, Willi and Thalmann, Ernst (1951). *Betrag zu einem politischen Lebensbild*. Berlin: Dietz Verlag Berlin.

Broszat, M. (1986). "The Third Reich and the German People", H. Bull içinde (yay. haz.), *The Challenge of the Third Reich*. Oxford: Clarendon Press.

Broszat, M. (1991). "A Social and Historical Typography of the German Opposition to Hitler", David Clay Large içinde (yay. haz.), *Contending with Hitler. Varieties of Resistance in the Third Reich*. New York: Cambridge University Press.

Brysac, Shoreen Blair (2002). *Resisting Hitler: Mildred Harnack and the Red Orchestra*. Oxford: Oxford University Press.

Burleigh, M. ve Wippermann, W. (1991). *The Racial State: Germany 1933-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bussche, Axel von dem ve ark., Hase & Koehler Verlag, 1994.

Clay, Catrine (2010). *Trautmann's Journey*. Londra: Yellow Jersey Press.

Collier, Martin ve Pedley, Philip (2005). *Hitler and the Nazi State*. Heinemann.

Colvin, Ian (1965). *Vansittart in Office, Permanent Under Secretary of State for the Foreign Office, 1930-1938*. Londra: Victor Gollancz Ltd.

Coppi, H., Danyel, J. ve Tuchel, J. (1994). *Die Rote Kapelle im Widerstand gegen den Nationalsozialismus*. Berlin: Edition Hentrich.

Dahrendorf, Ralf ve Dahrendorf, Gustav (1945). *Der Mensch das Mass aller Dinge*. Hamburg.

Dodd, Martha (1939). *Through Embassy Eyes*. New York.

Engelmann, Bernt (1982). *Im Gleichschritt Marsch, 1933-1939*. Cologne: Kiepenheuer & Witsch.

Engelmann, Bernt (1983). *Bis alles in Scherben fallt, 1939-1945*. Cologne: Kiepenheuer & Witsch.

Fest, Joachim (1986). *Plotting Hitler's Death: The Story of German Resistance*. New York: Henry Holt.

Fulbrook, Mary (2018). *Reckonings, Legacies of Nazi Persecution and the Quest for Justice*. Oxford: Oxford University Press.

Geyer, Michael and Boyer, John (yay. haz.) (1994). R*esistance against the Third Reich 1933-1990*. Chicago: University of Chicago Press.

Gruchmann, L. (1970). Autobiographie eines Attentaters. Stuttgart: Deutsche Verlags Anstalt.

Grunberger, Richard (2005). *A Social History of the Third Reich*. Londra: Phoenix.
Haffner, Sebastian (2002). *Defying Hitler, a Memoir*. Londra: Weidenfeld & Nicolson.
Halder, F. (1960). *The Halder Diaries*. Stuttgart: Deutsche Verlags Anstalt.
Hamerow, Theodore S. (1997). *On the Road to the Wolf's Lair: German Resistance to Hitler*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
Hassell von, Ulrich (1988). *Die Hassell Tagebucher, 1938-1944*. Münih: Siedler Verlag.
Hanson, V. D. (2020). *The Second World Wars*. New York: Basic.
Heinemann, Ulrich (1990). *Ein Konservativer Rebel, Fritz-Dietlof Graf von der Schulenburg und der 20 Juli Deutscher Wederstand 1933-1945*. Münih: Siedler Verlag.
Herbert, U. (1994). "Labour as Spoils of Conquest, 1933-45". U. Herbert.
Hilton, Christopher (2006). *Hitler's Olympics: The 1936 Berlin Olympic Games*. Gloucestershire: Sutton Publishing.
Hilmes, Oliver (2018). *Berlin 1936: Sixteen Days in August*. Londra: Bodley Head.
Hoffmann, Peter (1996). *The History of the German Resistance 1933-1945*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
Hoffmann, Peter (1995). *Stauffenberg: A Family History, 1905-1944*. Cambridge: Cambridge University Press.
Holmes, Blair R. ve Keele, Alan F. (yay. haz.) (1995). *When Truth Was Treason, German Youth Against Hitler: The Story of the Helmuth Hubener Group*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
Housden, Martyn (1997). *Resistance and Conformity in the Third Reich*. Londra: Routledge Sources in History.
Jacobsen, H. (1969). *Germans against Hitler*. Bonn: Press and Information Office of the Federal Government of Germany.
Jacobsen, Hans Adolf (ed.) (1988). *Opposition gegen Hitler under der Staatsstreich von 20 July 1944 in der SD-Berichterstattung*. 2 cilt. Stuttgart: Mundus Verlag.
Junger, Ernst A. (2018). *A German Officer in Occupied Paris, The War Journals 1941-1945*, çev. Thomas S. Hansen ve Abby J. Hansen. New York: Columbia University Press.
Kater, Michael H. (2004). *Hitler Youth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
Kellner (2018). *My Opposition, the Diary*. Cambridge: Cambridge University Press.
Keegan, J. (1989). *The Second World War*. Londra: Hutchinson.
Kershaw I. (1983). *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich*. New York: Clarendon Press.
Kiaulehm, W. (1967). *Mein Freund der Verleger – Ernst Rowohlt und seine Zeit*. Reinbeck.
Klemperer, von, Klemens (1992). *German Resistance to Hitler: The Search for Allies Abroad, 1938-1945*. Oxford: Clarendon Press.
Klemperer, Victor (1999). I *Will Bear Witness, 1933-1941: A Diary of the Nazi Years*. Londra: Modern Library Paperback Edition.
Klonne, A. (1960). *Hitlerjugend: die Jugend und ihre Organisation im Dritten Reich*.

Hanover: Papyrossa Verlag.
Koch, H. W. (1997). *In the Name of the Volk, Political Justice in Hitler's Germany*. Londra: I. B. Taurus.
Krebs, Albert (1964). *Fritz-Dietlof Graf von der Schulenburg*. Leibniz-Verlag.
Kuhnke, M. (1996). *Besuch bei Fallada, Federlese*. Neubrandenburg: Literaturzentrum Neubrandenburg.
Leber, Annedore (1957). *Das Gewissen Entscheidet, Berichte des deutschen Widerstandes von 1933-1945*. Berlin: Mosaik Verlag.
Leber, Annedore, Willy Brandt ve Karl Dietrich Bracher ile (1954). *Das Gewissen steht auf. 64 Lebensbilder aus dem deutschen Widerstand 1933-1945*. Berlin: Mosaik Verlag.
Leber, Annedore (1954). *Die Toten*. Berlin: Mosaik Verlag.
Leber, Annedore (1957). *Conscience in Revolt*. Londra: Vallentine Mitchell & Co. Ltd.
Leber, Annedore ve von Moltke, Freya Grafi (1961). *Fur und Wider: Entscheidungen in Deutschland 1918-1945*. Berlin: Mosaik Verlag.
Leber, Julius (1952). *Ein Mann geht seinen Weg, Herausgegeben von seinen Freunden*. Berlin: Mosaik Verlag.
Leber, Julius (1965). *Briefe aus dem Gefangnis an seine Angehorigen*. Berlin: Dietz Verlag.
Manthey, J. (1963). *Hans Fallada*. Reinbek: Rowohlt Verlag.
Mason, T. W. (1993). *Social Policy in the Third Reich*. Oxford: Berg.
Mason, T. W. (1975). *Arbeiterklasse und Volksgemeindschaft*. Opladen: Westdeutscher.
Mayer, P. (1968). *Ernst Rowohlt*. Reinbek: Rowohlt Verlag.
McDonough, F. (2001). *Opposition and Resistance in Nazi Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
McDonough, F. (1999). *Hitler and Nazi Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
Meehan, Patricia (1992). *The Unnecessary War, Whitehall and the German Resistance to Hitler*. Londra: Sinclair-Stevenson.
Merson, Allan (1985). *Communist Resistance in Nazi Germany*. Londra: Lawrence & Wishart.
Moltke, Helmuth (1991). *Letters to Freya 1939-1945*. Londra: Collins Harvill.
Mommsen, Hans (2003). *Alternatives to Hitler*. Londra: I. B. Taurus.
Moorhouse, R. (2006). *Killing Hitler, The Third Reich and the Plots against the Führer*. Londra: Jonathan Cape.
Niekisch, E. (1953). *Das Reich der niederen Dämonen*. Hamburg: Rowohlt Verlag.
Nicosia, Francis R. ve Stokes, Lawrence D. (1990). *Germans Against Nazism: Nonconformity, Opposition and Resistance in the Third Reich. Essays in Honour of Peter Hoffmann*. New York: Berg.
Noakes, J. ve Pridham, G. (yay. haz.) (1974). *Documents on Nazism, 1919-1945*. Exeter: University of Exeter Press.

Noakes, J. ve Pridham, G. (yay. haz.) (1988). Nazism: A Documentary Reader. Exeter: University of Exeter Press.
Pehle, Walter (2001). *Lexikon des Deutschen Widerstandes*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.
Peter, Karl Heinrich (yay. haz.) (1961). *Spiegelbild einer Verschworung. Die Kaltenbrunner Berichte an Bormann und Hitler uber das Attentat vom 20 Juli 1944. Dokumente aus dem ehemahligen Reichsicherheitshauptamt*. Stuttgart: Seewald Verlag.
Peukert, Detlev (1980). *Die KPD im Widerstand, Verfolgung und Untergrundarbeit am Rhein und Ruhr, 1933 bis 1945*. Wupperthal: Peter Hammer.
Peukert, Detlev (1987). "Youth in the Third Reich", Richard Bessel içinde (yay. haz), *Life in the Third Reich*. Oxford: Oxford University Press.
Peukert, Detlev (1988). *Die Edelweiss Piraten. Protestbewegung jugentlicher Arbeiter im Dritten Reich*. Bonn: Bund.
Peukert, Detlev (1991). "Working Class Resistance. Problems and opinions" David Clay Large içinde (yay. haz.), *Contending with Hitler, Varieties of Resistance in the Third Reich*. New York: Cambridge University Press.
Peukert, Detlev (1993). *Inside Nazi Germany. Conformity, Opposition and Racism in Everday Life*. Londra: Penguin.
Pikarski, M. ve Uebel, G. (1978). *Der Antifascistische Widerstandskampf der KPD im Spiegel des Flugblattes, 1933-45*. Berlin: Dietz Verlag.
Rees, Laurence (1997). *The Nazis, AWarning from History*. Londra: BBC Books.
Roberts, Andrew (2018). *Churchill, Walking with Destiny*. Londra: Allen Lane.
Roon, G. van (1971). *German Resistance to Hitler. Count Moltke and the Kreisau Circle*, çev. Peter Ludlow. Londra: Van Nostrand Reinhold Company.
Sandross, Hans-Rainer (2007). *Die Andere Reichshauptstadt: Widerstand der Arbeitsbewegung in Berlin von 1933-1945*. Berlin: Lukas Verlag.
Scheurig, Bodo (1973). *Henning von Tresckow, Eine Biographie*. Berlin: Stalling.
Schlabrendorff von, Fabian (1979). *Begegnungen in funf Jahrzehnten*. Tubingen: Rainer Wunderlich Verlag.
Schmadecke, J. ve Steinbach, P. (yay. haz.) (1985). *Der Widerstand gegen den Nazionalsozialismus: Die Deutsche Gesellschaft und der Widerstand gegen Hitler*. Münih: R. Piper Verlag.
Schollgen, G. (1991). *A Conservative against Hitler: Ulrich von Hassell: Diplomat in Imperial Germany, the Weimar Republic and the Third Reich, 1881-1944*. Basingstoke: Macmillan.
Shirer, William (1941). *Berlin Diary*. New York: Alfred A. Knopf.
Siefken, Heinrich (yay. haz.) (1991). "Die Weisse Rose: Student Resistance to National Socialism, 1942/1943: Forschunergebnisse und Erfahrungsberichte – A Nottingham Symposium" Nottingham: Nottingham University.
Simon, Marie Jalowicz (2014). *Gone to Ground*, çev. Anthea Bell. Londra: Profile Books.

Schwerin, Detlef Graf von (1991). *Dann sind's die besten Kopfe die man heutet*. Zürih: Piper Munchen.

Snyder, Timothy (2017). *On Tyranny, Twenty Lessons from the Twentieth Century*. Londra: Tim Duggan Books.

Steinbach, Peter ve Johannes Tuchel (yay. haz.) (1994). *Widerstand in Deutschland 1933-1945: Ein historisches Lesebuch*. Münih: Verlag CH Beck.

Steinbach, Peter ve Johannes Tuchel (1998). *Illegale KPD und Bewegung 'Freies Deutschland' in Berlin und Brandenburg 1942-1945*. Berlin: Gedenkstätte Deutscher Widerstand.

Steinbach, Peter ve Johannes Tuchel (2006). *Georg Elser*. Berlin: Bebra Verlag.

Thälmann, Ernst (1965). *Briefe aus dem Gefangnis*. Berlin: Dietz Verlag.

Tuchel, Johannes. "Kontakte zwischen Sozialdemokraten und Kommunisten Sommer 1944", Wolfgang Benz ve ark. (yay. haz.) içinde, *Dachauer Hefte, 11. Orte der Erinnerungen 1945-1995*. Dachauer booklets.

Tuchel, Johannes (2014). *Und Ihrer all wartet den Strick: Das Zellengefangnis Lehrterstrasse 3 nach dem 20 July 1944*. Berlin: Lukas Verlag.

Vester-Thälmann, Irma (1954). *Erinnerungen an meinem Vater, Das neue Wort*. Stuttgart: Das Neue Wort.

Walther, Peter (2018). *Hans Fallada, Die Biographie*. Berlin: Aufbau Taschenbuch.

Williams, Jenny (1998). *More Lives Than One, A Biography of Hans Fallada*. Londra: Libris.

20 Temmuz Komplosu 26, 179, 254, 255, 263, 264, 267, 268, 271-274, 276, 293, 309-334, 336-339, 341, 342, 344-347, 369, 370, 372
20 Temmuz 1944 329-333
barış müzakereleri 318, 327, 328
bomba üretme 324, 329
darbenin liderleri 309, 336
duruşmalar ve infazlar 332, 334, 337, 338, 341, 342, 344-347
Hitler'in radyo konuşması 332, 333
iptal edilen girişimler 271-274, 276, 324-326
kökeni ve planlaması 254, 255, 267, 268, 310-321
Nazi sızıntısı 320
suikast sonrası siyasal planlar 263, 264, 293, 311, 312, 318-320, 322-324

A

Abwehr 179, 183, 186, 187, 246, 252, 268, 275, 304, 310, 313, 317, 344
Adlhoch, Hans 284
Albert, Karl 209
Alman Annesi Şeref Haçı 25
Alman İşçi Günü 72
Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasaları 138, 146, 190
Alman Kız Birliği (BDM) 99, 119, 139
Alman Komünist Partisi *bkz.* Komünist Parti
Almanya Özgür İşçiler Sendikası (FAUD) 284
Amerika (ABD) 21, 25, 39, 60, 64, 86, 88, 89, 99, 105, 107, 141, 162, 188, 207, 221, 225, 226, 254, 256, 277, 280, 285, 321, 346, 351, 367, 368
savaşa girmesi 256, 280, 321, 346, 351, 367, 368
Anschluss 79, 156, 175-177, 216, 232, 316
araba üretimi 79
Ari ırk ideolojisi *bkz.* Aryan ideolojisi
Aryan ideolojisi 6, 22, 60, 77, 91, 98, 108, 138, 139, 145, 146, 189, 216, 217, 233, 237
Askerî Harp Okulu 206
Astor, David 259, 260
Auer, Judith 318
Avusturya *bkz.* Anschluss

B

Backe, Herbert 269
Bakonyi, Else 222
banka hesaplarına el koyma 137, 138
Barbarossa Harekâtı 246, 250, 251, 262, 333
barış yanlısı siyaset 182, 202, 203
Barner, Carl Ulrich 294, 295, 297, 298, 363-367, 369
Bastlein, Bernhard 315, 317, 319-321
Baum, Herbert 284
Bautzen Hapishanesi 280-283, 357, 359
Bavyera Sovyet Cumhuriyeti 26, 97
BBC 6, 13, 129, 133, 156, 189, 235, 296, 301, 305, 357
BBC Dünya Servisi 296
Becher, Johannes 353-355
Beck, Ludwig 18, 81, 165, 166, 179-181, 183, 197, 201-203, 205, 206, 220, 248, 268, 273, 293, 297, 312, 313, 316, 322, 329-332, 336, 344
darbe komplosu 180, 181, 183, 197, 202, 203
Nazizme muhalefet 179, 180
ölümü 332
suikast komplosu 297, 312, 313, 316, 322, 329-332
Beefsteak 101, 104, 112, 125, 163, 170,

172, 174, 203, 208, 212, 221, 231, 234
Bell, Clive 157
Bell, Vanessa 157
Bendler Caddesi, Berlin 203, 317, 321, 322, 325, 326, 329-332, 336
Bennies, Albert 210
Berchtesgaden 175, 260, 264, 316
Berlin 16, 21-26, 35, 38, 42, 44-46, 49-55, 59, 60, 63, 66, 68, 77, 80-83, 88, 89, 92-95, 98, 100-102, 105, 107, 108, 112, 119, 121, 122, 124, 125, 135, 137-142, 146-148, 150, 151, 153, 158, 159, 163, 165, 166, 171, 174, 176-178, 181-183, 186-188, 192, 196, 198, 200-203, 205, 208, 211-216, 219, 222, 225-227, 230, 231, 235-238, 242, 247, 253, 261, 263, 265, 266, 268, 270, 271, 273-276, 280, 284-286, 288-290, 292, 293, 296-300, 306, 308, 310, 313-316, 320, 322, 324, 326, 327, 329, 330, 333, 334, 337, 341, 345-348, 351-353, 356, 359, 360, 363, 364, 371-375
direniş 211, 212, 284
Berlin halı bombardımanı 276
Berlin Olimpiyat Oyunları 137-142, 147
1936 Olimpiyat Oyunları filmi 143
Bernstein, Dr. 305, 306
Beyaz Gül hareketi 15, 247, 284
Bielenberg, Christabel 179
Bielenberg, Peter 179
Biermann, Dagobert 210
Birahane Darbesi 31, 218
Birinci Dünya Savaşı 13, 17, 21, 24, 39, 45, 99, 109, 204, 251, 260, 294
Bismarck Derneği 62, 108, 112
Bismarck, Herbert von 52
Bismarck, Otto von 24, 48, 91, 160
Bloch, Denise 360
Blumberg, Werner 284
Bock, Fedor von 246, 250-253, 257, 263, 266, 274
Bonhoeffer, Dietrich 146, 215, 270, 309, 345, 356
Bonhoeffer, Karl 146, 215
Bonhoeffer, Klaus 146, 215, 309
Bonse, Fräulein 86, 88, 114, 131, 189, 190, 192, 193, 305
Borel, Ernest 130
Bormann, Martin 336
Brauchitsch, Walther von 183, 198, 253, 256, 332
Brecht, Bertolt 81, 99
Britanya 14, 44, 60, 64, 81-84, 86, 88, 99, 128, 155, 158, 164, 177-179, 181-189, 191-194, 197-207, 212, 220, 223, 224, 226, 228, 230, 238, 245, 246, 248-250, 254, 256, 259, 260, 277, 292, 296, 300, 310, 313, 314, 323, 365, 367
Alman direnişiyle temas 177-179, 181-188, 197, 202-205, 207, 259, 260
Münih Antlaşması 187, 188
savaş ilanı 220, 226
ve Polonya 198
barış yanlısı siyaset 182, 202, 203
Britanya Seferi Kuvveti (BEF) 227
Bruneval 302, 303
Brüning, Heinrich 63, 64, 66, 83, 174
Buchenwald 345, 359, 360
Budding, Dr. Carl 116
Burlage, Willi 225-227, 230, 286, 287, 290
Busch, Jutta 137
Bussche, Axel von dem 261, 262, 274-276, 298, 313
Bülow, Prens 81
Büyük Friedrich [II. Friedrich] 48, 160

C-Ç
Cadogan, Sir Alexander 183, 203
Canaris, Wilhelm 179, 186, 187, 246, 252, 304, 310, 313, 317
Cassirer, Paul 80
Chamberlain, Neville 183, 184, 186, 187, 198, 200, 202-204, 207, 227
Churchill, Winston 181, 185, 187, 188, 203-205, 207, 227, 245, 246, 256, 300, 313, 314, 344
Colvin, Ian 177, 178, 182, 183, 202, 203
Çekoslovakya 178, 179, 181-183, 185-187, 198, 225, 232, 317
  Alman işgali 198, 225

D
Dachau Toplama Kampı 49, 60, 61, 160, 175, 219, 284
Dahrendorf, Gustav 135, 163-165, 212, 215, 308, 309, 320, 340, 341, 343
Dahrendorf, Lina 163
Daluege, Kurt 228
Danimarka 157, 177, 199, 209, 238, 239, 241, 242
  işgali 242
darbe 164-166, 177-207, 215, 246, 248, 254, 258-260, 264, 265, 267, 268, 275, 293, 309, 313, 316, 318, 322, 323, 331
  Britanya yardımı 177-179, 181-188, 197, 202-205, 207, 259, 260
  komplo planları 177-207, 260
  sonrası politik planlar 186, 187, 215
  ve Beck 180, 181, 183, 197, 202, 203
Dawes Planı 21
DDR (Demokratik Almanya Cumhuriyeti) 362
Deladier, Eduard 187
denizaltı savaşları 299, 303, 322
Der Ewige Jude, Ebedi Yahudi 229
Desch, Hubert 86, 87, 190, 193, 240-242, 301, 304, 305
Devleti ve Halkı Koruma Kanunu 48, 49, 124
Devrimci Sendika Muhalefeti (RGO-Revolutionäre Gewerkschafts Opposition) 209, 210
Diels, Rudolf 77
Dimitrov, Georgi 122-124
Dittmann, Horst Werner 326
Ditzen, Rudolf 16, 17, 29-35, 47, 55-57, 59, 81, 99-106, 143-152, 176, 221-227, 230, 285-290, 319, 348-356, 371, 372
  aile hikâyesi 29
  bağımlılık 16, 29, 31, 34, 286, 287, 290, 352, 353, 356
  çocukları 16, 35, 101, 143, 146, 148, 152, 224, 225, 227, 286, 287, 289, 353
  depresyon/sinir krizi 29, 100, 102, 146, 226, 230, 287-290, 352
  Feldberg Belediye Başkanı 351, 352
  göç düşüncesi 223, 224
  hapsedilmesi 31, 32, 100, 349, 350
  içki bağımlılığı 145, 288, 290, 356
  ihbarlar 288
  ikinci evliliği 351
  kadın düşkünlüğü 16, 286
  Nazi yetkilileriyle uzlaşma 104, 143, 221-223, 225-227, 230, 288, 289
  ölümü 356
  yazma kariyeri için *bkz.* Fallada, Hans
Ditzen, Suse 16, 32-35, 55, 59, 100-102, 104-106, 145, 146, 148, 152, 223-227, 230, 286-290, 348-353, 356, 371, 372
DNVP (Alman Ulusal Halk Partisi) 22, 24
Dodd, Martha 105, 106, 108, 141, 145, 147, 162, 165, 166, 207, 208, 211, 221, 290
Dollfuss, Engelbert 175

Donitz, Karl von 274
Dunkirk 227, 244, 245
tahliyesi 227, 245
Durham maden işçileri 156, 157, 199

E

edebiyat sansürü 147, 148, 152
Eicke, Theodor 61
Einstein, Albert 81
Ekim Devrimi 40, 283
ekonomik ve toplumsal/siyasal sorunlar 21, 22, 46, 51, 56, 57
El-Alameyn 268
Elkan, Major von 241, 242
Elser, Georg 218-220
Emsland Toplama Kampı 113, 114
engelli insanların katledilmesi 217
Engelmann, Bernt 16, 19-21, 85-88, 112-114, 128-134, 189-194, 238-242, 244, 245, 299-307, 371-373
Luftwaffe hizmeti 191-194, 238-242, 244, 245, 301-303
okul yılları 16, 19, 128, 133
tutuklanması 305-307
ve çiftlikte Reich İşçi Hizmeti 191
ve Kristallnacht 189, 190
Eski Yoldaşlar (Kameraden) 76, 77, 97, 116, 117, 153
Esterwegen Toplama Kampı 136, 137, 213
eşcinsellere yönelik baskı 177, 217

F

Falkenhausen, Alexander von 215, 260
Fallada, Hans (ayrıca *bkz.* Ditzen, Rudolf) 16, 31, 33, 34, 105, 107, 141, 143, 144, 147, 150, 211, 221-223, 226, 286, 289, 348, 350, 353, 355, 372-374
Ayyaş 287, 290, 349
Berlin'de Tek Başına 16
Berlin'in Fethi 289
Bir Zamanlar Bir Çocuğumuz Vardı 143, 149
Bugünlerde Evimiz 285
Demir Gustav 221, 222
Hapishane Kuşu 103, 104
Herkes Tek Başına Ölür 356
Kâbus 354
Kalbim Senindir 226
Kendi Ülkemde Bir Yabancı 350, 351
Köylüler, Kodamanlar ve Bombalar 33, 223
Kurtlar Arasındaki Kurt 148, 149, 152, 221
Küçük Adam - Büyük Adam, Değişen Roller 224
Küçük Adam, Ne Oldu Sana? 56, 59, 101, 104, 144, 230
Mazide Kalan Evimiz 285
Sevilmeyen Adam 225, 230
Yaşlı Kalp Yolculuğa Çıkıyor 146, 147, 222
faşizm (*ayrıca bkz.* Nazi Partisi) 17, 23, 41, 110, 152, 162, 173, 233, 353, 357, 359
Faust, Alfred 73
Fechenbach, Felix 20
Fellgiebel, Erich 325, 326, 330
Fiedler, Werner 364-366
Fischhausen 116, 118, 152-155, 157, 158, 196, 293
Flossenburg Toplama Kampı 345
Foch, Ferdinand 228
Focke-Wulf Fabrikası 77
Fortitude Operasyonu 306
Foster, Albert 228
Franco, Francisco 147, 198, 210
Frank, Hans 97-99, 229
Fransa 28, 50, 70, 71, 82, 99, 128, 177, 183, 184, 186-188, 198, 220, 226-230, 232, 234, 244, 248, 249, 252,

258-261, 269, 274, 283, 289, 296, 298, 303, 306, 313, 317, 323, 324, 327, 328, 355, 364
Alman işgali 227, 228, 244, 248, 296
savaş ilanı 220, 226
Vichy hükümeti 244
Freikorps 19, 20, 36, 37, 40, 41, 97
Freisler, Roland 98, 247, 292, 337, 338, 341, 342, 346, 347, 366
Freud, Ernst 156, 199
Freud, Sigmund 156, 199
Friedler, Werner 337, 338
Friedrich Wilhelm, I. 48
Fritsch, Werner von 81, 138, 155, 176, 177, 179, 197, 206, 259, 337, 344
Fritzsche, Hans Karl 336
Fromm, Friedrich 317, 321, 322, 324, 325, 329-332
Fuhlsbüttel Toplama Kampı 73, 192, 210

G

Galen, Clemens August von 256
Gehring (Gestapo işkencecisi) 121, 122
Genç Öncüler 15, 35, 38, 41, 51
George, Stefan 266
Gersdorff, Rudolf von 251, 274
Gerstein, Kurt 217
Gestapo 17, 26, 42, 52, 53, 60-63, 77, 92, 94-96, 98, 107, 108, 112-115, 121, 125, 126, 160-162, 165, 173-175, 179, 192, 207-212, 214, 217, 219, 232, 235, 238, 241-243, 247, 254, 256, 259, 260, 267, 277, 278, 280-282, 284, 285, 292, 299, 302, 304-306, 309, 312, 314, 315, 317, 320, 321, 323, 324, 326, 327, 334, 339, 341, 342, 344-347, 355-359, 369, 370
Gestapo, casusları (ajanları) 112, 165, 179, 208
Gleichschaltung 14, 49, 73-76, 80, 87, 92, 98, 101, 114, 116, 135, 147, 154, 207, 227, 312
Goebbels, Joseph 15, 20, 21, 47, 48, 50, 52, 55, 79, 90, 97, 99, 101, 102, 110, 115, 124, 134, 138-143, 152, 160, 166, 176, 188, 216, 220, 221, 223, 229, 255-257, 260, 264, 269, 274, 284, 289, 291, 299, 309, 316, 318, 331, 337, 349
20 Temmuz darbe girişimi 331
Barbarossa Harekâtı 255-257
Berlin Olimpiyatları 138-140
Goerdeler, Carl 180, 181, 197, 202, 215, 220, 248, 252, 260, 267, 268, 273, 309, 312-314, 317, 318, 339
Goeritz, Artur 211
Goethe, Johann Wolfgang von 168, 171, 296, 358
Gollancz, Victor 156
Gomore Operasyonu 279, 281
Göring, Hermann 17, 42, 52, 76, 89, 110, 111, 115, 123, 124, 141, 142, 217, 218, 228, 274, 302, 324, 326, 327, 329, 337
Grafenkreis (Kontlar Çemberi) 259
Gramasch, Dr. 75
Grant, Duncan 157
grevler 31, 39-41, 67, 88, 109
Groeben, Klaus von der 153, 158, 159, 196
Groscurth, Helmuth 267
Grosz, Georg 81
Guderian, Heinz Wilhelm 252-254, 256
Guttenberg, Karl von Hadamar 254, 264, 268, 309

H

Hadamar 217, 218
Haeften, Hans Bernd von 267
Haeften, Werner von 309, 310, 329-332, 334, 336

Haffner, Sebastian 60, 84
Halder, Franz 253, 347
Halifax, Lord 181-184, 186, 203
Halkın Radyosu 79, 128
Halk Mahkemesi 14, 97-99, 122-124, 164, 192, 208, 211, 247, 285, 288, 292, 334, 335, 337, 338, 341, 342, 346
Hamburg 17, 23, 31-33, 35-40, 50, 51, 54, 88, 93-95, 119, 120, 122, 124, 125, 154, 167-169, 209-211, 224, 230, 231, 234, 240, 242, 243, 277-281, 284, 285, 288, 315, 320, 357, 359, 361
Ayaklanması 37, 38, 40
bombalanması 230, 279-281
direniş hareketleri 209-211, 284
Hampel, Otto ve Elise 355, 356
Hardenberg, Ali von 155, 266, 298
Hardenberg, Hans Graf von 155, 251, 257, 263, 266, 298
Harnack, Arvid 105, 165, 211, 212, 214, 290, 292, 309, 319, 356
Harnack, Ernst von 165, 166, 211, 308
Harnack, Mildred 105, 106, 141, 211, 212, 221, 290, 292, 319, 356
Harris, Arthur 276
Hassell, Ilse von 322, 334, 369
Hassell, Ulrich von 179, 188, 219, 220, 228, 248, 254, 255, 263, 264, 267, 270, 309, 313, 321, 322, 334, 335
Haubach, Theodor 309, 310, 319, 340
Hauptverein gazetesi 109, 111
Heath, Donald 212
Helldorf, Wolf-Heinrich von Graf 159, 196
Henderson, Sir Nevile 181-183, 186, 203
Hepworth, Barbara 157
Hermann, Liselotte 211
Herz, Irene 299, 301
Hess, Fritz 81-84, 156-158, 199, 201, 292, 367
Hesse, Hermann 99
Hessel, Franz 152, 223
Heuss, Theodor 215
Heydrich, Reinhard 98, 115, 124, 228, 300, 307, 336
Hildebrand, Friedrich 295, 364, 365, 368
Himmler, Heinrich 6, 15, 61, 79, 98, 99, 115, 147, 177, 198-200, 216, 218, 228, 229, 238, 246, 274, 294, 317, 324, 326, 327, 329, 331, 336, 365
20 Temmuz 331
Abwehr yönetimini üstlenmesi 317
Emniyet Müdürü 147
Hindenburg, Paul von 20, 76, 81, 109, 172
hiperenflasyon 21, 28, 31, 148, 152
Hippler, Fritz 229
Hitler 13-15, 17, 18, 20-23, 26-28, 42, 48-50, 52-54, 60, 62, 64, 66, 70, 76, 78, 79, 83-87, 89-92, 97-99, 108-111, 113, 115, 118-121, 123, 126-129, 132-134, 139-141, 145, 147, 155, 160, 166, 172-182, 184-189, 193, 197-199, 201, 202, 204-208, 210-213, 215-221, 225-230, 233, 235, 236, 239, 246, 249-260, 262-269, 271, 272, 274-276, 279, 282, 283, 292, 293, 295-297, 306, 307, 309, 310, 312, 313, 316, 318, 319, 321-327, 329-334, 336, 337, 344-346, 355, 365, 369, 375-378
Barbarossa Harekâtı 246, 250-253, 255-258, 262-265, 268, 269
Berlin Olimpiyat Oyunları 139, 140
bürokratları hor görmesi 197
Çekoslovakya'nın işgali 198, 225
Halk Mahkemesinin kurulması 97, 123
ırksal temizlik 197, 229
Kavgam 14, 22, 26, 60, 97, 98, 160,

166, 249
kilise ve papazlarla çatışması 110, 111
Münih Antlaşması 187, 188
Polonya'nın işgali 226
Renanya'nın yeniden silahlanması 132-134
savaş hazırlıkları 166, 177, 184, 185, 220
savaşın yönetimini üstlenmesi 256
silahlı kuvvetler üzerinde tam kontrol 179, 180
Sudet Bölgesi 181, 187, 188
şansölye olarak atanması 20, 21, 48
ve ilhak 175-177
ve Lebensraum 22
Volk üzerine 79, 90, 91
Yahudi nefreti 22, 23, 98, 99, 166
yasama organlarını atlatması 97
yeniden silahlanma programı 62, 175, 176, 180, 211, 212
zorunlu askerlik hizmetinin duyurulması 128, 129
ayrıca bkz. darbe
Hitler Gençliği 77, 83, 84, 86, 87, 91, 99, 119, 126-128, 139-141, 166, 189, 193, 225, 250, 269
Berlin Gençlik Oyunları 139
Kristallnacht 189
spor ideolojisi 77, 91, 140
üyelik 140, 166
Hitler Gençlik Yasası 140, 141
Hitler selamı 14, 17, 21, 83-85, 89, 90, 98, 99, 110, 120, 121, 128, 132, 133, 140, 147, 295
Hitler Yemini 166, 179
Hochmut, Walter 210
Hoepner, Tümgeneral 336
Hofacker, Caesar von 259, 323, 327
Hopp, Hans 154
Horst Wessel 98, 120, 139
Hossbach Konferansı 177
Huntzelmann, Hans 284

İ

ihanet 14, 97, 98, 114, 118, 123, 192, 211, 212, 292, 341, 365, 369
İkinci Dünya Savaşı 13, 98, 220, 226-228, 242, 244-248, 250, 251, 262, 276, 296, 299, 300, 303, 306, 322, 324, 333
Barbarossa Harekâtı 246, 250, 251, 262, 333
Danimarka'nın işgali 242
denizaltı savaşları 299, 300, 303
Doğu Cephesi'nin çöküşü 322
Dunkirk'ün tahliyesi 227, 245
Fransa'nın işgali 227, 228, 244, 248, 296
Normandiya Çıkarması 306, 324
Norveç'in işgali 242
Polonya'nın işgali 98, 220, 226, 247, 250
savaş ilanı 220, 226
İngiltere *bkz.* Britanya
İspanya İç Savaşı 147, 157, 236
İsviçre 64, 99, 104, 129, 130, 133, 138, 139, 187, 211, 219, 297
İsviçre Jimnastik ve Spor İşçileri Federasyonu 138
İsviçre Olimpiyat Komitesi 139
işkence 18, 52, 113, 121, 122, 210, 211, 213, 219, 235, 236, 247, 284, 285, 292, 315, 317, 320, 338, 340, 343, 347
işsizlik 22, 35, 41, 46, 56-58, 65, 75-78, 81, 85, 147, 150, 152, 153, 156, 157, 169, 199, 209, 222, 223, 311, 357
iş yavaşlatma ve işe gelmeme 208, 209
İtiraf Kilisesi 110, 111

J
Jacob, Franz 315, 317-321, 372
Jacques, Norbert 289
Jahres, Georg 284
Jannings, Emil 221
Jodl, Alfred 134
Jugendverband gençlik hareketi 89
Jukov, Georgi 253

K
Kaltenbrunner, Ernst 307, 336, 337, 339, 345
Kapelle, Heinz 236
Kapp Darbesi 41
Kardorff, Ursula von 298, 299, 326, 328
karne uygulaması 226, 231, 290, 354
Katolik Kilisesi 110, 127, 128
  Nazilerle anlaşma 127
  rahiplerin hapsedilmesi 127, 128
Katolik Merkez Partisi 87
Kazablanka Konferansı 315
Keitel, Wilhelm 274, 326, 329, 330
Kellner, Friedrich 269
Kemna Toplama Kampı 239
Kempka, Erich 272
Kentner, Marga 288
Kessler, Alpay 242
Kızıl Orkestra 211, 212, 284, 290, 292, 319, 356
Kiliseler ve papazlar
  1933 Konkordato 127
  Nazi baskısı 50, 110, 111, 114, 127, 128
  Nazi karşıtı hareket 127, 217, 256
kitap yakma 50, 101, 138, 349
Kleist, Berndt von 252
Kleist-Schmenzin, Ewald von 108-112, 174-179, 181, 184-187, 202, 203, 246, 249, 273, 313, 314, 345-347
  ve darbe girişimi 181, 184-187, 202, 203
Klotzel, Papaz 114
Kluge, Günher von 266, 267, 271, 272
Knochel, Wilhelm 236
Koch, Erich 76, 77, 115-118, 152, 153, 155, 158, 196, 261, 269, 311
Koestring, Ernst August 328
Kollwitz, Käthe 82, 156
Komünist Gençlik Birliği 236
Komünist Parti (KPD, Alman Komünist Partisi) 17, 22, 25, 35, 37, 38, 40, 49-53, 60, 89, 101, 124-126, 160, 161, 167, 192, 208-211, 220, 231, 234-238, 277, 278, 284, 285, 315, 319, 320, 353, 361, 362, 378, 379
  direniş faaliyetleri 125, 126, 167, 208-211, 234-238, 277, 285, 315
  eğitmenler 208, 235
  Nazi karşıtı yayınların dağıtılması 125, 126
  Nazi tacizi 49-53
  parti lider/üyelerinin öldürülmesi 125, 208, 211
  parti üyelerinin göçü 208
  parti üyelerinin tutuklanması 49, 50, 52, 53, 89, 125, 192, 208-211, 234, 285
  polis raporları 160, 161, 208-210
  seçim performansı 22, 51, 53
  Sosyal Demokratlarla iş birliği 236, 237, 319, 320
  sürgünde 60, 89, 211, 231
  ve suikast komplosu 319, 320
  yasaklanması 53
Konen, Dr. 128, 129
Kopke, Dul 209
Kordahs, August 284
KPD *bkz.* Komünist Parti
Kraft durch Freude (Neşeden güç doğar) hareketi 78, 79, 87
Kreisau Çevresi 260, 264, 275, 309, 311-314

Kriegsmarine 180
Kristallnacht 189, 190, 199, 250
Kroger, Jens (Krupa) 242-244, 301, 302
Kulturbund 353
Kurt İni Karargâhı 264, 271, 276, 316, 325, 329-331, 336
Kutscher, Dr. William 75, 76

L

Lahey Sözleşmesi 250
Land Volk hareketi 34, 47, 55
Lauter, Sigismund 63, 107, 145, 174, 176, 177, 181, 273
Leander, Zarah 226
Lebensborn 6, 216, 334
Lebensraum 14, 22, 91, 250
Leber, Annedore 18, 66-74, 134-138, 161-166, 212-215, 308, 311, 312, 326-329, 338-341, 343, 369, 372, 373
Leber, Julius 18, 64-74, 134-138, 161-167, 211-215, 308-314, 316-321, 327, 338-344, 372
  "Alman Sosyal Demokrasisinin Yasaklanması Üzerine Düşünceler" 162
  çocukları 68, 70, 74, 137, 163, 164, 166, 213, 327, 339, 343
  direniş faaliyetlerini sürdürmesi 161-166, 214, 308-312
  duruşması 341, 342
  hapishanede 69-74, 134-136, 161, 338, 339
  infaz 344
  kömür işletmesi 212, 215, 308, 311, 317, 321, 339
  serbest bırakılması 161-164, 212
  soruşturmada 339
  toplama kampında 136-138, 161, 340, 341
  tutuklanması 321, 327
  ve darbe komplosu 215
  ve suikast komplosu 311-314, 316-321
Leeb, William Ritter 246, 251
Lefort, Cecily 360
Lehndorff, Heinrich 251, 257, 298
Lenin, Vladimir 46, 172
Lesser, Walter 283
Leuschner, Wilhelm 214, 309, 310, 318, 339
Liebknecht, Karl 40, 169
Loeser, Dr. 341
Losch, Ulla 350-353, 356
Lovasz, Stefan 211
Lubbe, Marinus van der 122
Ludendorff, Erich 80
Luftwaffe 28, 180, 191, 192, 194, 212, 238, 239, 245, 246, 267, 306, 322
Luxemburg, Rosa 40, 80
Lübecker Volksboten gazetesi 65, 66, 69, 71, 73, 161, 309

M

Maas, Hermann 340, 341, 343
Mann, Heinrich 81
Mann, Thomas 99, 104, 297, 349
Manstein, Eric von 265, 271
maskeliler (*ayrıca bkz.* Beefsteak) 195, 199, 207, 260, 314, 323, 324, 342, 345
Mauthausen Toplama Kampı 175
Mayer, Paul 223
Mendelssohn, Felix 180, 181
Merkez Partisi 24, 64, 116, 160
Mickin, Walter 284
Mierendorff, Carlo 214, 309, 310, 314, 319
Milletler Cemiyeti 104
Moabit Hapishanesi 88, 89, 94, 119, 121-124, 170, 171, 173, 219, 231, 232, 334, 341
Model, Walter 274
Molotov, Vyacheslav 220

Moltke, Freya 275, 310, 314, 369
Moltke, Helmuth von 160, 248, 260, 264, 275, 293, 309, 310, 313, 314, 316, 317
Moore, Henry 157
Morell, Dr. 272, 326
Moskova Radyosu 235, 315, 357
mülklere el konması 137
Müller, Elfriede 361
Müller, Ludwig 110, 207, 215
Münih Antlaşması 187, 188

N

Nasyonal Sosyalist Hukukçular Derneği 98
Nasyonal Sosyalist Öğretmenler Örgütü 92
Nazi Emek Cephesi 236
Nazi Karşıtı Alman Halk Cephesi (ADV) 284
Nazi karşıtı yayınların dağıtılması 125, 126, 284
Nazi Partisi 13, 14-16, 18, 20-22, 26, 31, 33, 34, 41-43, 48-50, 53-55, 59, 61, 63-66, 74-77, 80, 83, 84, 87, 92, 97-102, 104, 109, 114-117, 125, 128, 134, 135, 147, 153-155, 157, 163, 165, 166, 178, 190, 197, 206-209, 212, 214, 218, 219, 221, 223, 227, 254, 260, 265, 269, 274, 284, 293-297, 299, 300, 306, 308, 312, 315, 320, 322, 337, 338, 351, 357, 365
  Birahane Darbesi 31, 218
  diğer siyasal partilerin yasaklanması 18, 22, 50, 53, 54, 64, 74, 87, 101, 214
  Gleichschaltung 14, 49, 73-76, 80, 87, 92, 98, 101, 114, 116, 135, 147, 154, 207, 227, 312
  Machtergreifung 14-16, 18, 43, 48, 55, 59, 63, 75, 77, 80, 83, 117, 125, 135, 163, 165, 208, 284, 308, 315, 320, 322, 357
  seçimler 13, 20-22, 33, 34, 50, 53, 65, 66, 101, 166
  üyelik 13, 22
Nebe, Arthur 254, 322, 323, 329, 345
Neustrelitz Hapishanesi 349
Ney, Annie 16, 84-86, 113, 114, 129-132, 192, 193, 209, 299, 301, 306
Nicholson, Ben 157
Nicolson, Harold 81
Niekisch, Ernst 16, 25-28, 61, 62, 108, 112, 174, 175, 213, 246, 249, 371
Niemöller, Martin 63, 110, 111, 264, 345
Normandiya Çıkarması 285, 306, 321, 324
Norveç 227, 242
  işgali 227, 242
Noske, Gustav 214
NSDAP *bkz.* Nazi Partisi
Nürnberg
  Duruşmaları 98, 134
  mitingleri 91
  Yasaları 138, 146, 190, 199

O-Ö

Oberkommando (OKW) 177, 180
okullar 19, 20, 86, 89-92, 227
  Nasyonal Sosyalist Öğretmenler Örgütü 92
  Nazi müfredatı 90, 91
  okul değişim programı 86
  savaş zamanı 227
Olbricht, Friedrich 276, 309, 313, 316, 317, 321, 322, 325, 329-332, 334, 336
Oranienburg Toplama Kampı 49, 110
Ossietzky, Carl von 62, 110
Osten-Warnitz, Oscar von den 109
Oster, Hans Paul 179, 186, 187, 246, 252, 268, 270, 304, 310, 313, 322, 323, 344, 345, 347
Owens, Jesse 140

ötanazi 147, 217, 256, 288
Özgür Almanya hareketi 315

P
Passarge, Otto 66, 67
Paulus, Friedrich von 269
Pearl Harbor 256
Pechel, Rudolf 321
Pechstein, Max 81
Pen Kulübü 81
Phipps, Sir Eric 182, 203
Pieck, Wilhelm 125, 172, 173, 351, 354, 362
Pius XI, Papa
  Nazilerle anlaşma 127
  "Yakıcı Endişeyle" 127
Plötzensee Hapishanesi 211, 292, 315, 334, 335, 338, 343, 344, 359, 369, 370
Polonya 22, 45, 61, 77, 98, 198, 202, 206, 220, 226, 228-232, 234, 238, 247-250, 252, 253, 258-261, 299, 313, 317, 327, 360
  Alman istilası ve işgali 98, 220, 226, 247, 249, 250
  Einsatzgruppen operasyonları 228, 229
Polonya Koridoru 206, 220, 249
Popitz, Johannes 254, 264, 267, 309
Popov, Blagov 122
Preisach, Dora 104, 146
Preussag petrol ve kömür şirketi 163
Protestan kiliseleri 50, 110, 127, 215
Prusya aristokrasisi 14, 16, 17, 23, 24, 27, 42, 76, 112, 153, 174, 195, 263, 277, 309, 311, 314, 315

Q
Quakerlar 14, 86, 87
Quirnheim, Albrecht Mertz von 321, 326, 332-334, 336

R
RADAR 303
Radek, Karl 28, 62
Rader, Hubert 148, 152, 224, 226, 230, 287
Rambow, Ernst 319, 320
Rapallo Antlaşması 28
Rath, Willi 66, 67
Ravensbrück Toplama Kampı 285, 334, 340, 341, 359-362
Reckzeh, Dr. 317
Reich Edebiyat Odası 146, 152, 221, 223, 226, 230, 350
Reichenau, Walther von 267
Reich Film Odası 226
Reich İşçi Hizmeti 191
Reich Kilisesi 50, 110, 127
Reichsbanner 65, 66, 68, 214
Reichstag yangını 49, 52, 53, 61, 83, 93, 110, 122, 124, 209, 252, 285, 302, 348
Reichswehr 28, 62, 74, 78, 108, 176, 177, 180, 206
  Wehrmacht yerine 180
Reichwein, Adolf 309, 314, 317-321, 328, 339, 341, 343
Remmer, Otto Ernst 331
Renanya (Rheinland) 133, 134, 166, 175, 252, 290
Ribbentrop, Joachim von 179, 184, 220
Riefenstahl, Leni 139, 143
Rolfe, Lilian 360
Romer, Beppo 285
Roosevelt, Franklin D. 344
Rosenberg, Alfred 223
Rosenthal, Dr. Georg 71, 312
Rouen Hapishanesi 302
Rowohlt, Ernst 31-33, 35, 55, 57, 81, 100, 102-105, 107, 108, 145-147, 149, 152, 176, 221-223, 230, 289, 290, 348, 349, 351

Rowohlt, Ledig 105, 106, 221, 224, 227, 230
Röhm, Ernst 61, 98, 115
Rudolf, Ernst 209
Rumbow, Ernst 315
Rundstedt, Gerd von 246, 251, 253, 256
Runge, Hermann 284
Ruscheweyh, Dr. Herbert 73

S

sabotajlar 125, 208-211, 235-238, 247, 259, 285, 290, 371
Sachsenhausen Toplama Kampı 137, 161, 163-165, 212, 213, 285, 288, 308, 319
Saefkow, Anton 315, 317-321, 372
SA (Sturmabteilung) Fırtına Birlikleri 49, 51, 52, 60-62, 66, 67, 73, 77, 83, 84, 98-100, 104, 107, 109, 111-113, 115, 124, 132, 139, 167, 188, 189, 255
Savaş Ekonomisi Kararnamesi 236
savaş tazminatı 21, 28
Schaefer, Adam 160
Schehr, John 285
Schiller, Friedrich 168, 296, 358
Schlabrendorff, Fabian von 16, 23-29, 59-64, 107-110, 112, 145, 174-177, 186, 187, 203-207, 213, 246-255, 257, 266-268, 271-274, 309, 313, 314, 324, 327, 333, 334, 336-338, 344-347, 371, 373
  aile hikâyesi 16, 23-25
  Churchill ile görüşmesi 204, 205
  darbe komplosu 186, 203-207
  direniş çalışmaları 174-177
  duruşması 346, 347
  hukuk çalışmaları 26, 107, 174
  Nazi karşıtlığı 25-29, 246, 247
  sorgulanması ve duruşması 336-338
  suikast komplosu 251-255, 257, 266, 268, 271-274, 309, 324, 327, 333
  tutuklanması 26, 344, 345
  Wehrmacht 246-250, 252, 253
Schlabrendorff, Luitgarde 204, 205
Schleicher, Kurt von 115
Schmelling, Hans 82
Schmid, Dr. 317, 319
Schmidt, Alfred 288
Schmidt, Hans 320
Schmidt, Paul 134
Schmundt, Rudolf 271, 274
Scholl, Hans 247
Scholl, Sophie 247
Schulenburg, Adolf Heinrich 42, 44, 45, 80, 292-294
Schulenburg, Charlotte 17, 42, 43, 46-48, 75, 80, 115, 117, 154, 155, 158, 159, 196, 201, 202, 258, 260-262, 266, 270, 293, 297, 298, 311, 314, 328, 337, 338, 363-367, 369-371
Schulenburg, Friedrich Bernhard von der 43-45, 80, 81, 198-201
Schulenburg, Fritz-Dietlof von der 17, 18, 42-48, 74-77, 79-82, 114-118, 152-155, 157-160, 195-202, 228, 248, 258-263, 265, 266, 269, 270, 275, 276, 293-295, 297, 298, 309, 311-314, 317, 318, 323, 324, 326-329, 336-338, 363-367, 369-371
  babasının ölümü 198, 199
  Berlin Emniyet Müdür Yardımcılığı 158, 159, 196, 293
  çocukları 115, 155, 159, 201, 258, 261, 262, 266, 293, 297, 298, 314, 328, 363-367, 369-371
  darbe komplosu 197, 198
  duruşması 337, 338
  infazı 338
  Kamu Hizmeti 46, 47, 74-77, 80, 114-118, 152-155, 158
  karısına son mektubu 369, 370

Kreisau Çevresi 260
"Nasyonal Sosyalist Devletin Prusya Mirası" 159, 196
Nazi Partisi üyeliği 42, 47, 48, 80
Nazizme karşı büyüyen muhalefet 116-118, 152, 153, 196, 197, 201, 259, 312
Silezya'da başkan yardımcısı 202
suikast komplosu 259, 263, 265, 266, 269, 270, 275, 293, 297, 309, 311-314, 317, 318, 323, 324, 326-329, 336, 337
tutuklanması ve sorgulanması 270, 336, 337
Wehrmacht hizmeti 258, 260-263, 265, 266, 269, 270, 297
zorunlu askerlik hizmeti 155
Schulenburg, Johann Albrecht 42, 45, 80, 294, 295, 298, 365
Schulenburg, Jonny von der 369
Schulenburg, Tisa von der 18, 42-46, 80-84, 155-158, 199-202, 292-298, 314, 363-369, 371
Schulenburg, Wilhelm von der 42, 80, 155, 199
Schulenburg, Wolf Werner von der 42, 45, 80, 201, 202, 293, 294
Schulte, Başpiskopos 127
Schultz, Max 237, 238
Schulze-Boysen, Harro 211, 212, 290-292
Schulze-Boysen, Libertas 290
Schulz, Hermann 320
Schuschnigg, Kurt von 175, 176
Schwamb, Ludwig 165, 166, 214, 215, 308, 309
Seidel, Joseph 211
Seifarth, Dr. 259, 324
Seitz, Peder Friedrich 238
sendikalar 14, 32, 35, 39, 50, 66, 73, 138, 192, 209, 214, 236, 284, 293, 309, 310, 316, 318-320, 323, 339
Sethe, Paul 342
Shirer, William 178, 198
Sidelnikov, Binbaşı 351
Siemens Fabrikası 207, 236, 237, 284, 299, 360
Silezya 202, 220, 237, 259, 293
Simon, Hugo ve Trude 80-82, 297
Simon, Marie Jalowicz 237
Sippenhaft intikam programı 334, 365
siyasi partilerin yasaklanması 18, 22, 50, 53, 54, 64, 74, 87, 101, 214
Slavlar 22, 246, 250, 264
Soldin, Lore 223
Sosyal Demokrat Parti (SPD) 14, 18, 20, 22, 26, 32-34, 37, 40, 41, 50, 54, 64-69, 71-74, 78, 99, 101, 126, 134, 135, 137, 140, 160, 161, 163-166, 172, 212-215, 235-238, 284, 308, 309, 315, 317, 319, 320, 351, 362, 372
direniş hareketleri 126, 163-165, 236-238, 284
KPD ile iş birliği 236, 237, 319, 320
parti yetkililerinin tutuklanması 101
seçimler 22, 32, 33, 68
SOPADE 78, 126, 137, 140
spor ve sosyal ağlar 126
sürgünde 54, 78, 214
yasaklanması 50, 54, 74
Sosyalist Eylem 126
Sovyetler Birliği 17, 23, 25, 28, 38, 40, 41, 97, 123, 174, 212, 220, 225, 232, 233, 246, 247, 249-253, 255-257, 262-265, 267-269, 278, 279, 282-284, 291, 306, 315, 339, 351, 357, 360, 362, 363, 366
Alman işgali 246, 247, 249-253, 255-257, 262-265, 267-269
Ekim Devrimi 40, 283
gizli bilginin gönderilmesi 212
Nazi-Sovyet Paktı 220, 225

Rapallo Antlaşması 28
Spartaküs Birliği 46
SPD *bkz.* Sosyal Demokrat Parti
Spengler, Oswald 25, 69
Spennymoor Yerleşimi 157
spor ideolojisi 77, 91, 140
Sprungli, Herr 129, 130, 131, 132
SS (Schutzstaffel) 51, 52, 61, 78, 79, 84, 86, 98, 99, 115, 121, 122, 147, 160, 175-177, 188, 193, 198, 200, 213, 216, 217, 228, 238, 246, 247, 249, 252-254, 259, 265, 267, 272, 274, 275, 294, 299-301, 306, 307, 316, 322, 325, 330, 331, 334, 336-338, 340, 342, 345, 355, 361, 362, 364, 365, 367
Einsatzgruppen 228, 246, 247, 249, 252, 265
Staehle, Binbaşı 346, 347
Stalin, Joseph 220, 232, 233, 246, 250, 252, 253, 255, 344
Stalingrad Muharebesi 267-269, 271, 289, 309, 314
Stauffenberg, Berthold von 327, 329, 336
Stauffenberg, Claus von 309, 310, 312-318, 320-327, 329-334, 336, 337, 339
Stauffenberg, Mika 369
Stieff, Hellmuth 271-273, 276
Stobbe, Alma 209, 210
St-Pol-sur-Mer 244
Strasser, Gregor 48, 115, 152, 159, 197, 200, 259, 312
Streicher, Julius 78
Stresemann, Gustav 28, 31
Stuckart, Wilhelm 196
Stulpnagel, Carl-Heinrich von 323
Sudet Bölgesi 178, 179, 181, 182, 184, 187, 188, 225, 289, 290, 293
ilhakı 293
Swing Gençliği 243
Szabo, Violette 360

T

Tanev, Vasil 122
Thadden, Elizabeth von 317
Thälmann, Ernst 17, 22, 23, 35-39, 41, 50-53, 88, 89, 92-96, 119, 121-125, 167-174, 209, 210, 215, 219, 231-236, 277-284, 315, 320, 341, 345, 351, 357-362, 371, 373
Hamburg Ayaklanması 37
hapishanede 17, 88, 89, 92-96, 119, 121-125, 167-174, 210, 231-235, 277-283, 357, 358
infazı 345, 359
işkencede 121, 122
konuşmaları 17, 23, 38, 41, 50, 51, 167, 172, 357
Sosyal Demokratlarla çalışma 320
Sovyetler Birliği'ni ziyaret 38
tutuklanması 17, 50, 53
Thälmann, Grossvater 39, 53, 54, 92, 93, 95, 96, 119
Thälmann, Irma 17, 35-41, 50, 51, 53, 54, 88-90, 92-95, 119-121, 123-125, 167-173, 209, 210, 231-236, 277-283, 357-362, 371, 373
babasının duruşmasında 124
evliliği 278
genç devrimci 35, 38, 41, 92, 168
hapishane ziyaretleri 93, 94, 125, 167, 168, 210, 232-235, 277-283, 357, 358
toplama kampında 360-362
tutuklanması 357, 359, 360
Thälmann, Rosa 17, 35-38, 51, 53, 54, 88, 89, 92-96, 119-125, 167-174, 209, 210, 231-234, 277-280, 282, 283, 357-362, 371
Theirack, Georg 98

Thiele, Fritz 330
Thomas, Ferdinand 317, 319
Thormann, Ernst 56
toplama kampları 13, 14, 25, 49, 61, 73, 77, 95, 110, 113, 114, 126, 128, 136-138, 158, 161, 162, 164, 167, 175, 177, 181, 192, 202, 208, 210, 212, 213, 216, 219, 227, 229, 233-236, 239, 277, 284, 285, 288, 296, 302, 307, 308, 310, 315, 317, 319, 334, 340, 341, 343, 345, 350, 360
Torgler, Ernst 122
Trebbow 294-298, 314, 317, 326-329, 337, 363-370
Tresckow, Gerd von 205, 206
Tresckow, Henning von 206, 207, 248-254, 263, 266-268, 271, 272, 274, 313, 315, 316, 323, 324, 327, 333-345
Tressow 43-46, 80, 82, 84, 155, 156, 199, 200, 262, 292, 294, 295, 298, 363, 365
Trott, Adam von 179, 259, 260, 263, 264, 267, 309, 310, 317, 319, 327, 328

U-Ü

Uhrig, Robert 285
Ulbricht, Walter 351
Ulusal Bolşevizm 25
Uluslararası Komünist Konferansları 208
Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu 236
Uluslararası Sanatçılar Derneği 157
Unruh, Walter von 269
Untermensch 216, 246, 264
Uzun Bıçaklar Gecesi 61, 98, 115, 250
Üçüncü Reich 14, 26, 121, 126, 138, 198, 278
Üxküll, Nicholas Graf 259

V

Vansittart, Sir Robert 178, 179, 183-185, 203
Vermehren, Isa 340, 341
Versailles Antlaşması 17, 21, 25, 28, 46, 62, 91, 128, 140, 148, 162, 176, 179, 205, 206, 220, 248, 249, 312
Vester, Heinrich 278, 357
V füzesi 322
Viertel, Berthold 101
Vincent, Rahip 194
Vogt, Franz 236
Volksgericht *bkz.* Halk Mahkemesi
Volkswagen 79

W

Wagner, Joseph 202, 259
Wagner, Richard 139, 268
Walküre Operasyonu (*ayrıca bkz.* 20 Temmuz Komplosu) 269, 322, 323, 325, 329-331
Wall Street İflası 17, 21, 32, 34, 56, 65, 82
Wedelstädt, Hellmut von 196
Wehrmacht 128, 132-134, 166, 175, 177, 180, 183, 198, 215, 228, 238, 244-247, 249, 251, 252, 258, 262, 265, 269, 272, 274, 276, 290, 297, 301, 303, 305, 315, 316, 318, 327, 331, 333
  Barbarossa Harekâtı 246, 251, 262, 333
  Renanya'nın yeniden silahlanması 132-134, 166, 175, 252, 290
Weil, Kurt 101
Weimar dönemi 13, 19, 21, 22, 24, 26-28, 46, 51, 55, 63, 64, 78, 97, 99, 108, 135, 148, 152, 162-164, 170, 174, 176, 179, 188, 206, 214, 218, 223, 295, 309, 311, 378
Weizsäcker, Ernst von 179, 186, 267

Wels, Otto 54, 74, 137, 138
Werne, Hermann 298
Widerstand 16, 25-27, 61, 62, 108, 213, 246, 371
Wieman, Mathias 298, 337, 364
Wiemann, Erika 337, 364, 366
Wilhelmshaven ayaklanması 40
Winogradows, Boris 105, 106
Wirisch, Oswald 293
Wirmer, Joseph 308, 309, 312-314, 318
Witzleben, Erwin von 198, 215, 260, 318, 322, 328, 331, 336
Wolfenbuttel Hapishanesi 134, 135, 213
Wolff, Martin 60
Wolf, Ruth 86
Wolfschanze *bkz.* Kurt İni Karargâhı
Wrobel & Co. 304, 305

Y

Yahudiler
- Almanya'dan kaçma girişimleri 215, 216
- Avusturya 175, 176
- Hitler'in nefreti 22, 23, 98, 99, 166
  - Kristallnacht 189, 190, 250
- Polonya 229
- sarı yıldız 237
- sınır dışı edilme 299
- vatandaşlık 71, 146, 190, 191
- Yahudi işletmelerinin boykotu 50, 60, 181
- Yahudilere karşı yasal düzenlemeler 50, 138, 146, 190
- Yahudilerin öldürülmesi 199, 216, 229, 275

Yalta Konferansı 344
yargı *bkz.* Halk Mahkemesi
Yazarlar Birliği 101, 104, 144
Yedek Ordu 258, 260, 262, 276, 313, 317, 321, 322, 329-331
yeniden silahlanma programı 62, 108, 175, 176, 180, 211, 212
Yetki Yasası 49, 54, 68
Yorck von Wartenburg, Peter 248, 259, 264, 267, 293, 310, 314, 317, 319, 321
Young Planı 21

Z

Zimmer, Dr. 116
Zimmet, Karl 284
Zobel, Binbaşı 239, 241, 242, 244, 245, 302, 303
zorunlu askerlik hizmeti 128, 148, 155, 191
zorunlu çalışma 98, 237, 238, 259, 360
Zweig, Stefan 99

SÖZLÜK

Abwehr: Alman askerî istihbarat servisi (1920-1945).
Alte Kameraden: Eski Yoldaşlar.
Anschluss: İlhak.
Arbeitsfront: Nazi İşçi Örgütü.
Bauernhilfe: Çiftçilere yardım.
Blitzkrieg: Yıldırım harekâtı.
Einsatzgruppen: SS özel eylem grupları.
Freikorps: Paramiliter silahlı birlikler.
Gasthof: Restoran, bar ve kiralık otel odaları bulunan Alman tarzı han veya taverna.
Gau: Nazi Almanya'sında eyaletten küçük bir idari bölge ismi.
Gauleiter: Bölge yöneticisi.
Geheime Staatspolizei: Gestapo, Nazilerin gizli polis teşkilatı.
Generalfeldmarschall (Generalfeldmareşal): Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'ndan Üçüncü Reich'a kadar Cermen ordularındaki en yüksek rütbe.
Generalstabsoffizier: Genelkurmay subayı.
Gleichschaltung: Almanya'yı Nazileştirme sürecine verilen isim.
Grenzenschutz: Sınır muhafızlığı.
Grossvater: Büyükbaba.
Gruppenführer: SA hiyerarşisinde üst düzey bir unvan.
Gymnasium: Lise.
Heimat: Vatan.
Hitlerjugend: Hitler Gençliği.
Jugendverband: Gençlik hareketi/örgütü.
Kammergericht: Yüksek mahkeme.
Kommandant: Komutan.
Kreis: İlçe.
Kreisleiter: İlçe yöneticisi.
Kriegsmarine: Deniz Kuvvetleri.
Kriegsschule: Askerî harp okulu.
Kristallnacht: Kristal Gece veya diğer bilinen adıyla Kırık Camlar Gecesi, 1938'de 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan gece, Nasyonal Sosyalist Parti tarafından düzenlenen ve Yahudilere ait ev, işyeri ve sinagoglara yapılmış kanlı ve ölümcül saldırıların gerçekleştiği gecenin adıdır.
Landesgericht: Eyalet mahkemesi.
Landrat: Bölge yöneticisi.
Landtag: Eyalet meclisi.
Lebensraum: Yaşam alanı.
Luftwaffe: Hava Kuvvetleri.
Machtergreifung: İktidara el koyma.
Mein Kampf: Kavgam.
Mutti: Anne.
Obergruppenführer: Nazi Partisi'ne bağlı Allgemeine SS'de kullanılan rütbeydi. 1942'ye kadar en yüksek SS rütbesiydi. Korgeneral rütbesine denktir.
Oberkommando der Wehrmacht (OKW): Silahlı Kuvvetler Yüksek Kumandanlığı.
Oberpräsident: Vali.
Obersturmbannführer: NSDAP'ye (Nazi Partisi) bağlı örgütlerden SS'de kullanılan bir rütbeydi. Yarbay rütbesine denktir.
Onkel: Dayı, amca.
Ortsgruppenleiter: Grup lideri.
Polterabend: Bekârlığa veda gecesi.
Rathaus: Belediye binası.
Reichsbanner: İmparatorluk sancağı. Çok partili paramiliter örgüt.
Reichsführer-SS: Alman SS'inin en yüksek dereceli rütbesiy-

di ve Alman Ordusu'nda mareşal (*Generalfeldmarschall*) rütbesine eşdeğerdi.

Reichsgericht: Yüksek mahkeme.

Reichskommissar: Alman tarihinde Alman İmparatorluğu ve Nazi Üçüncü Reich döneminde çeşitli kamu görevleri için kullanılan resmî bir vali unvanı.

Reichsmark: 1924 ve 20 Haziran 1948 arası dönemde Almanya'da kullanılan para birimi.

Reichsprotektor: Vali.

Reichstag: Alman Parlamentosu.

Reichswehr: Weimar Cumhuriyeti'nin 100 bin kişiyi aşmasına izin verilmeyen ordusu.

Sicherheitsdienst SS: SS ve Nazi Partisi istihbarat örgütü.

Sieg Heil: Yaşasın zafer!

Sondergericht: Özel/istisnai mahkeme.

Stahlhelm: Çelik miğfer, paramiliter örgüt.

Sturmabteilung (SA): Fırtına Birlikleri, NSDAP'nin paramilter örgütü.

Sturmbannführer: Paramiliter örgütte binbaşıya eşdeğer bir rütbe.

Sudetler: Çekoslavakya'da yaşayan Almanlar.

Tante: Teyze.

Vater: Baba.

Vaterland: Anavatan.

Volk: Halk.

Volksempfänger: Halkın radyosu.

Volksschule: İlkokul.

Volkswagen: Halkın arabası.

Volksgerichtshof: Nasyonal Sosyalist Halk Mahkemesi.

Wehrmacht: 1935 ile 1945 yılları arasında Nazi Almanyası'nın silahlı kuvvetleri.

Widerstand: Direniş.

NAZİLERE DİRENEN İYİ ALMANLAR

1933 - 1945

CATRINE CLAY

ÇEVİREN: AYŞEN SARI

Nazi Partisi'nin 1933'te başa geçmesiyle ortaya çıkan korku rejimi karşısında Nazilere hiç oy vermemiş Almanların üçte ikisi -ki bu aşağı yukarı 20 milyon kişiydi- ya bulundukları şehri terk ettiler ya da komşuları tarafından ihbar edilmemek için rejimi destekliyor gibi davrandılar. İşlerini, evlerini ve özgürlüklerini kaybetme korkusu içinde ailelerini korumak için ellerinden geleni yaptılar.

Pek çok sıradan Alman ise süresiz hapis, işkence ve ölüm cezası tehditlerine rağmen direnme cesaretini gösterdi. Catrine Clay bu sayının resmi olarak kaydedilenden çok daha fazla olduğunu savunuyor. Öğretmenler, avukatlar, fabrika işçileri, ev kadınları, küçük esnaf, kilise üyeleri, sendikacılar, subaylar, Prusyalı aristokratlar, Sosyal Demokratlar, Sosyalistler ve Komünistler... Her biri on iki yıldan fazla sürmeyecek ancak milyonlarca hayata mal olacak bu süre boyunca her gün hayatlarını tehlikeye attılar.

Yazar, bu insanlar arasından mümkün olduğunca geniş bir seçim yaparak altı kişiyi mercek altına alıyor: Irma, Alman Komünist Partisi'nin karizmatik lideri Ernst Thälmann'ın kızı; Fritzi von der Schulenburg, Prusyalı bir aristokrat; Rudolf Ditzen, Hans Fallada adıyla bilinen ünlü yazar; Bernt Engelmann, Düsseldorf'ta yaşayan bir öğrenci; Julius Leber, Reichstag'ın önde gelen Sosyal Demokratlarından biri ve Fabian von Schlabrendorff, Berlin'de okuyan bir hukuk öğrencisi.

Onların kitap boyunca iç içe geçen hikâyeleri, Nazi tarihinin büyük olaylarını kendi küçük hayatlarında nasıl deneyimlediklerini anlatıyor. Onlar iyi Almanlardı. Çok zor şartlarda yaşadılar. Hikâyelerini okurken bir yandan çok üzülecek diğer yandan cesaretlerine hayran kalacaksınız.

PAN YAYINCILIK
SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Esentepe Mahallesi
Gazeteciler Sitesi
Yazarlar Sokak
No: 4, Şişli, 34394
İstanbul
Tel: (0212) 227 56 75
(0212) 261 80 72

ISBN 978-625-8345-15-5

pankitap.com PanYayincilik panyayincilik PanDukkan